TÜRKİYE'DE SOLUN KAYNAKLARI

Toplum ve Bilim

75 GÜZ 1998

ISSN 1300-9354

Ömer Laçiner **THKP-C: Bir mecranın başlangıcı**

Necmi Erdoğan **Türk solunda popülizm: Ecevit ve Dev-Yol**

Ahmet Oktay **Türk solu ve kültür**

Suavi Aydın **MDD ve Türk solunda özgücülük**

Metin Çulhaoğlu **Şevket Süreyya Aydemir**

Süha Ünsal **Hikmet Kıvılcımlı**

Aylin Özman **Mehmet Ali Aybar**

Yavuz Selim Karakışla **1908 Grevleri**

Çiler Dursun **İşçi sınıfının medyada temsili**

Mete Çetik **Mete Tunçay'ın çalışmaları üstüne**

Toplum ve Bilim

78 GÜZ 1998

Ömer Laçiner
THKP-C: Bir mecranın başlangıcı **7**

Necmi Erdoğan
Demokratik soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde sol popülizm üzerine notlar **22**

Ahmet Oktay
Türk solu ve kültür **38**

Suavi Aydın
"Millî Demokratik Devrim"den "Ulusal Sol"a Türk solunda özgücü eğilim **59**

Metin Çulhaoğlu
Şevket Süreyya Aydemir: Suyu ararken yolunu yitiren adam **92**

Süha Ünsal
Türkiye'de komünist düşüncenin kaynaklarından biri olarak Dr. Hikmet Kıvılcımlı **108**

Aylin Özman
Mehmet Ali Aybar: Sosyalist solda 40'lardan 90'lara bir köprü **134**

Özgür Gökmen
Çok-partili rejime geçerken sol: Türkiye sosyalizminin unutulmuş partisi **161**

Yavuz Selim Karakışla
Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri **187**

Çiler Dursun
Türkiye'de işçi sınıfı kimliğinin medyada temsili: 1970-1997 **210**

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ

Mete Çetik
Mete Tunçay'ın *Türkiye'de Sol Akımlar*'ı Üzerine **244**

İLETİŞİ / DEĞİNİ

Meltem Ağduk Gevrek
***Yurt ve Dünya* / 1941-1944: 1940'ların "solunun" Ankara çevresi** **255**

Adnan Ekşigil
Türkiye'de antropolojinin eni-boyu üzerine: Suavi Aydın'a yanıt **273**

KİTAP TANITIMI **292**

Ann Game ve Andrew Metcalfe: **Tutkulu sosyoloji (N. Erol)**
Meyda Yeğenoğlu: **Sömürgeciliğe dair fanteziler (A. Günal)**

Toplum ve Bilim

ISSN 1300-9354

BİRİKİM YAYINCILIK
VE TİC. LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ömer Laçiner

YAYIN YÖNETMENİ
Tanıl Bora

YAZI KURULU
Ulus Baker • Necmi Erdoğan
Oğuz Işık • Orhan Koçak
Mahmut Mutman • Bülent Peker
Erol Taymaz • Meyda Yeğenoğlu

78. SAYI EDİTÖRLERİ
Tanıl Bora • Özgür Gökmen

YAYIN SEKRETERİ
Asena Günal

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Tanıl Bora

KAPAK VE SAYFA DÜZENİ TASARIM
Ali Artun • Ümit Kıvanç

UYGULAMA
Hüsnü Abbas

OFSET HAZIRLIK
İletişim Yayınları

İÇ BASKI VE CİLT
Şefik Matbaası

KAPAK BASKI
Sena Ofset

YAZIŞMA ADRESİ
Selânik Cad. 64/11
Kızılay 06640 Ankara
Tel. 312.425 36 00 • 312.425 20 71
Fax: 312.425 18 15

E-MAIL ADRESİ
toplumbilim@iletisim.com.tr.

BİRİKİM YAYINLARI
Klodfarer Cad. İletişim Han
Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel. 212.516 22 60 • Fax: 212.516 12 58

Toplum ve Bilim'e gelen yazılar hakem-okur değerlendirmesine sunulmaktadır.

KOLAJ: Fatoş Gencosman
Kapak malzemesi için Feza Kürkçüoğlu'na teşekkür ederiz.

YAYIN DANIŞMA KURULU
Asaf Savaş Akat / Asu Aksoy
Tosun Arıcanlı / Korkut Boratav
Ayşe Buğra / Reşit Canbeyli
Ümit Sakallıoğlu / Alain Duben
Atila Eralp / Selçuk Esenbel
Sureia Faroqhi / Nilüfer Göle
Ümit Hassan / Fatma Işıkda
Huricihan İslamoğlu İnan
Kemal İnan / Ahmet İnsel
Deniz Kandiyoti / Nihal Kara
Reşat Kasaba / Ferda Keskin
Çağlar Keyder / Eser Köker
Levent Köker / Şerif Mardin
Ünal Nalbantoğlu / İlber Ortaylı
Oğuz Oyan / Ayşe Öncü
Doğan Özlem / Jale Parla
Mithat Sancar / Ömür Sezgin
İlkay Sunar / Burhan Şenatalar
Şirin Tekeli / İlhan Tekeli
Isenbike Togan / Zafer Toprak
İhsan Tunalı / Aydın Uğur
Galip Yalman / Faruk Yalvaç
Deniz Yenal / Zafer Yenal
Nurhan Yentürk

Bu sayıda...

Toplum ve Bilim'in 78. sayısının konusunu "Türkiye'de sol düşünce" olarak duyurmuştuk. Ancak düşünce tarihi monografileriyle sınırlı olmayan elinizdeki dosyayı, "Türkiye'de solun kaynakları" başlığıyla sunmak galiba daha uygun oldu. Dosyanın içeriğiyle ilgili hemen düşmemiz gereken kayıt, konuyu tüketici mahiyette olmasının beklenmemesi gerektiğidir. Türkiye'de sol akım, değişik veçheleriyle, bilimsel-akademik ortamda pek fazla ele alınmamıştır. (Bu alandaki sınırlı birikime katkısı emsalsiz değerde olan Mete Tunçay'ın adını bu vesileyle zikretmeden geçemeyiz; Tunçay'ın -yaptığı ve yapmadığı!- çalışmaların bir eleştirisi de elinizdeki sayıda yer almakta.) Elinizdeki sayı, bir araştırma haritasının kaba eskizini çizebiliyor ve bu haritanın hayli geniş kapsamı hakkında bir fikir verebiliyorsa, ne âlâ. Türkiye soluna dair bilimsel-akademik üretimin sınırlılığı karşısında, bu sayı için, akademi-dışından ve bu arada sol/sosyalist düşünce erbâbından katkı alma yoluna gittik. Bu katkıyı davet ederken, belirli camialarının/ekollerin/çizgilerin -çoğu defa menkıbevî- iç tarih anlatılarına veya siyasal polemiklere rağbet etmemeye, eleştirel değerlendirmelere ulaşmaya gayret ettik. Yazarların da, doğrudan doğruya siyasal nitelikli savlarını, böyle bir eleştirel kaygıdan uzaklaşmadan serdettiklerini varsayıyoruz. Siyasal söylem ile akademik-bilimsel söylem arasına aşılmaz duvarlar örmeyi zaten doğru bulmuyoruz - "'Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek' Sempozyumunun Ardından" *Defter* dergisiyle ortak yayımladığımız kısa değerlendirmede de belirtmiştik bunu (bkz. *Toplum ve Bilim* 76, s. 5-6).

İlkin, Türkiye solunun yakın dönemine bakan daha 'sıcak' yazılardan bahsedelim...Ömer Laçiner, sol/sosyalist siyaset ve düşüncede, programların, söylemlerin, metinlerin, eylemlerin ötesinde geçerli olan bir tür 'dip dalgası'nın sosyal-psikolojik denebilecek bir tahlilini yapmaya girişiyor. Türkiye'de 1970

sonrasında sol/sosyalist akıma damgasını vuran Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) 'olayı'nın, Türkiye solu içinde ne gibi süreklilikleri ve özellikle ne gibi kopuşları yansıttığını ele alıyor. THKP-C'nin oluşturduğu mecranın, bu geleneği sürdüren sol akımı, siyasal eylem ve düşünce boyutundan da öte, dünya, toplum ve gerçeklik algıları açısından nasıl biçimlendirdiğini anlatıyor. Ömer Laçiner'in bundan yirmi sene önce, 1976/77'de *Birikim* dergisinin 22 ve 23. sayılarında yayımlanan "1971 öncesi dönem ve THKP-C hareketinin eleştirel analizi" başlıklı uzun yazısı, Türkiye'deki sol/sosyalist düşünce içinde örneği fazla görülmeyen, soğukkanlı ve önemli bir "eleştirel analiz" idi ve siyasal zeminde geniş yankı yaratmıştı. Laçiner'in bu makalesinin, söz konusu yazıyla ilgili bir refleksiyon olarak da önem kazanacağını; bununla beraber, bu kez siyaset zeminiyle mukayyet olmayan bir ilgi alanına hitap ettiğini zannediyoruz.

Necmi Erdoğan'ın yazısı da, THKP-C hareketinin hem kendi içindeki hem onunla Türk solu arasındaki sürekliliklere bakmak açısından önem arzediyor. Bir "Türk sosyal demokrasisi" girişimi olarak Ecevit Halkçılığı ile sosyalist bir hareketin, Devrimci Yol'un söylemlerini popülizm kavramı ekseninde karşılaştıran bu deneme, Türkiye'de solun 70'lerdeki hegemonik potansiyelini analiz etmek bakımından ışık tutucu olacaktır.

Ahmet Oktay, 1930-68 döneminde Türkiye'de sosyalist/komünist hareketin -esasen TKP'nin- siyasal iklimini, "bir anlamlandırma sistemi" anlamında kültürel kaynakları ve üretimleri açısından resmediyor. Dönemin sosyalist literatürünün ve solun düşünce/sanat/edebiyat ortamıyla ilişkisinin vukuflu bir taramasını yaparken, birçok politikacı, düşünür, edebiyatçı, yazar ve yayın projesinin sol düşüncenin oluşumundaki etkilerini değerlendiriyor. Ahmet Oktay, Türkiye Solunda bir kültürel yoksullaşmadan yakınırken, kuramla edebiyat/sanatla canlı bir ilişkinin sol/sosyalist düşünce ve hareket için 'lüks' değil 'farz' olduğunu vurguluyor.

Suavi Aydın, Türkiye'de sosyalist düşüncede "özgücü" olarak tanımladığı, milliyetçi belirlenimli çizgi içinde, sol-Kemalist Kadro'cuların geleneğini 1960'larda Maoizm'le ve sosyalizan Üçüncü Dünyacılıkla aşılayan Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketinin kurucu mâhiyetteki önemini ortaya koyuyor. MDD'nin düşünce evrenini zengin bir malzemeye dayanarak derli toplu ortaya seren Aydın, Türkiye'de sol ve sosyalizm ile Kemalizmin muhataralı ve her zaman çok tartışma kaldıran ilişkisini, -elbette kendi koyduğu perspektiften- şüphe götürmeyecek bir açıklıkla tanımlıyor. Nihayetinde yazar, bugünün koşullarında beliren "Ulusal Solcu", Sultangaliyefci vb. 'merakları' da ele alarak, "özgücü" arayışın sürekliliğini gösteriyor.

Türkiye'de sol düşüncenin koordinat sisteminde bambaşka yerlerde duran üç figür: Şevket Süreyya Aydemir, Hikmet Kıvılcımlı ve Mehmet Ali Aybar hakkındaki değerlendirmelerin, bu koordinat sisteminin bütünü hakkında birçok ipucu içerdiği kanısındayız. Aylin Özman, titiz ve ayrıntılı monografik incelemesinde,

M.A. Aybar'ı Batı Marksizmi'nin ve hümanist bir sosyalizmin Türkiye'de yeniden üretilmesinde özgün bir düşünür olarak ele alıyor. Süha Ünsal, başka birçok özelliği yanında "ilginç" bir kişilik olan Hikmet Kıvılcımlı'nın eylem ve düşünce akışlarını tasvir ederken, sosyalist düşünce ve siyasetin özellikle Kemalizmle ve milliyetçilikle girdiği 'reaksiyona' dikkat çekmiş oluyor. "Doktor"un özgünlüğü, "tarih tezi"nin ve "Türkiye'nin orijinalitesi" ile ilgili somut tespitlerinden çok, ortodoks gelenek içinde, dogmatizme karşı ülkenin özgül koşullarını değerlendirme 'kaygısı'nı temsil etmesinden kaynaklanıyor gibi görünüyor. Ünsal, Kıvılcımlı'nın özgünlüğünü, Türk solunda süreklilik ile 1960'lar/70'ler dönümünde yaşanan kopuşun tam arasında durmasına bağlıyor. Bu yazının ekinde, onun kendi siyasî görüşlerini komprime bir tarzda ele aldığı, ilk kez yayımlanan bir belge yer almakta. Metin Çulhaoğlu'nun Şevket Süreyya Aydemir üzerine yazısı, bu önemli Kadrocu ve "sol Kemalist"in sosyal-Darwinistliğine, seçkinciliğine ve "ihtilâl korkusu"na dair yorumları ve birçok başka özgün öneri ve tespiti yanında; sosyalist düşünceyle ilişkisi açısından 'periferik' sayılabilecek bir figür olan Aydemir'i, Türkiye'deki sosyalist akımın zaaflarla malûl olduğu iki yönden kuvvetli buluyor: teoriyle ilişki ve "yerlilik". Çulhaoğlu, bitirirken, "Türk aydını tarafından aşılmak şöyle dursun, bilince bile çıkarılamamış ikilemler"le cebelleşen biri olarak Aydemir'in güncelliğine dikkat çekiyor.

Bir de dergi monografisine yer verdik: 1940'ların "fırtınalı" ortamında çıkan *Yurt ve Dünya* dergisi, Türkiye'de solun bir düşünsel ve kültürel mihrak haline gelmesinde önemli rol oynamıştı. Meltem Ağduk Gevrek bu derginin genellikle daha fazla bilinen serencâmı yanında, yayın ve düşünce içeriğini de anlatıyor.

Çok partili hayata geçişte Esat Adil'in Türkiye Sosyalist Fırkası'nı ele alan Özgür Gökmen'in sol/sosyalist düşünceden çok sol/sosyalist siyaseti ilgilendiren incelemesi birçok açıdan önemli: Türkiye'de demokratik rejimin kısıtlı yapısını kuruluş ânında tespit ediyor ve solu sınırlamanın/denetlemenin bu kısıtlama açısından taşıdığı mühim işlevi gösteriyor; Türkiye Solunun -neredeyse 'sistemli biçimde'- unutulan bir partisini inceliyor; ve bu kısa ömürlü sosyalist girişimin, demokrasiye ilişkin özgün, yerli programı ve özellikle ilkeleriyle tutarlı oluşuyla dönemin yerleşik sosyalist hareketine göre 'ılımlı' görünen ama hayli ileri ve 'radikal' karakterini ortaya koyuyor.

Cumhuriyet dönemini ve yakın zamanları esas aldığımız sayıda, Osmanlı devletinin son döneminde sol/sosyalist hareketin rüşeymi açısından önemli bir incelemeye yer veriyoruz. Yavuz Selim Karakışla, 1908 grev dalgasını özgün bir kaynak incelemesiyle irdeliyor. 'Salt ekonomik' saiklerle 'patlayan' bu grevlerin, siyasi taleplerle ve akımlarla hemen hiç birleşmediğini görüyoruz. Özellikle siyasi otoritenin ve İttihat ve Terakki'nin grevlerle ilgili tutumunda, modern Türkiye'de sınıf siyasetinin rüşeymini gayet iyi görüyoruz!

Yine işçi sınıfıyla ilgili bir inceleme: Sayı konumuzun kıyısında, Çiler Dursun'un, Türkiye'de işçi sınıfının medyada temsilini inceleyen yazısı duruyor.

Dursun, işçi sınıfının 'yitişi' hakkındaki tezleri ve kimlik tartışmaları bağlamındaki yerini sorguladıktan sonra; işçilerin sınıfsal varoluşunun ve 'kimliğinin' yok olmadığını, Türkiye'de işçi hareketinin bellibaşlı eşiklerinde medyada nasıl temsil edildiğini sergileyerek göz önüne seriyor. Yazısını bitirirken de, işçi sınıfının ananevî "ekmek ve özgürlük" taleplerine "temsiliyet" talebini ekliyor!

İletişi Bölümünde, Adnan Ekşigil'in 76. sayımızda yayımlanan "Antropolojinin mutfağında Türkiye" başlıklı makalesiyle ilgili başlayan tartışma devam ediyor ve Ekşigil, 77. sayıda Suavi Aydın'ın yönelttiği eleştiriyi cevaplıyor.

Bu sayıyla ilgili son olarak, "Türkiye'de Solun Kaynakları" dosyasının hazırlanmasındaki katkılarından ötürü Murat Gültekingil'e teşekkür ediyoruz.

Her zamanki gibi, *Toplum ve Bilim*'in önümüzdeki sayıları için öngördüğümüz ağırlıklı konuları bildirelim:

79. sayı (Kış 1998): Sanat
80. sayı (Bahar 1999): Güneydoğu Asya ve Modernleşme
81. sayı (Yaz 1999): Türkçe Edebiyat
82. sayı (Güz 1999): Avrupa ve Almanya Türkleri
83. sayı (Kış 1999): Hukuk, Demokrasi ve İnsan Hakları.

THKP-C: Bir mecranın başlangıcı

*Ömer Laçiner**

> İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar. Ama bunu sırf kendi keyiflerine göre yapamazlar. Kendileri tarafından seçilen durumlarda değil de, tamamen geçmişten gelen, geçmişin belirlediği koşullar altında yaparlar bunu. Tüm ölü kuşakların geleneği, yaşayanların beynine bir kâbus gibi çöker... Tıpkı yeni bir dil öğrenmeye başlayan birinin, öğrendiklerini her zaman ana diline tercüme ettiği, ama bu yeni dilin ruhuna tamamen vakıf olan birinin ancak eskisini hatırlamadığında ve bu yeni dili kullanacağı sırada kendi dilini unuttuğu taktirde düşüncelerini açıkça anlatabildiği gibi.
>
> Karl Marx, *18 Brumaire*

THKP-C'yi Türkiye 12 Mart dönemecine girerken şekillenmeye başlayan ve sarsıcı eylemleriyle dönemin adından en çok söz ettirmiş hareketi haline geldikten sonra yediği ağır darbelerle 1972 ortalarında siyasal ömrü fiilen sona ermiş bir örgüt olarak değil; 12 Mart döneminin hemen ardından bu kez onun mirasçısı veya devamı olduklarını ileri süren bir dizi hareketin şahsında "yeniden doğan" ve 1970'li yıllardan günümüze kadar -SBKP ve ÇKP izleyicilerinin yanısıra- bir üçüncü "gelenek" gibi sürüp gelen bir mecra olarak ele alacağız.

Geleneklerin pek az değişen şeyler oldukları bilindiğine göre bu tanımın THKP-C olgusuyla pek de örtüşmediği söylenmelidir. Bu bakımdan onu kaynağından aldığı kimi özelliklerini bir yerlerde bırakan, buna mukabil sürekli etkileşimde bulunduğu akış ortamından, ona yeni özellikler taşıyan derelerle beslenip yatağını genişleten ve bu arada belki birkaç kola ayrılan ve bu kollardan bazıları kuruyup giderken, ana kolun kimi zaman vadilere sıkışarak, bazen çöl gibi ortamlarda aşırı buharlaşarak da olsa, aktığı bir ırmağa benzetmek çok daha gerçeğe uygun düşer.

Bu akışı içinde bir ırmağı hep o ırmak kılan, başka ve ötekilerden uzak arazilere yöneldiği için suyunun rengi, kokusu ve bileşimi değişmiş kolların bile o ırmağa ait olduğunu duyumsatan bir veya birkaç özelliği vardır. THKP-C'yi ele alırken, işte bu özelliklerin neler olduğunu, nasıl tanımlanabileceklerini açıklamaya çalışacağız. Bunu yaparken onu bir gelenek olarak görebilecek bir ele alış tarzının kaale bile almayacağı, elinin tersiyle iteceği olgular üzerinde özellikle durmamız gerekecek. Örneğin burada THKP-C olgusu, kendisini bir biçimde 1971-72 dönemecinden beri akan bu ırmağa herhangi bir noktasından ait sa-

---

(*) Yazar. *Birikim* dergisi yayın yönetmeni.

yan her örgüt, akım çevre ve hattâ kişileri kapsayacak bir genişlikte ele alınırken, THKP-C'yi bir geleneğe indirgeyen yaklaşım, şüphesiz bunların birçoğunu eleyerek belli kalıplara uyanları -o kalıplardan çıktığı noktada dıştalamak kaydıyla- içeren bir çerçeve çizecektir.

Elbette ki bir gelenek olarak ele alındığında THKP-C'nin oldukça net bir tanımını yapmak, ayırdedici özelliklerini sıralamak gayet kolaydır. Siyasal bir hareketten söz edildiğine göre, bu tanım bazı temel tespitlere dayalı bir mücadele stratejisi ekseninde yapılacaktır. THKP-C'li olmak, olmayı sürdürmek o tespitlerin, stratejinin doğruluğuna inanmak ve bunların odağında duran silahlı eylem, silahlı mücadele fikri ve buna uyarlı örgütlenmeler içinde bulunmak demektir. 1971'de THKP-C'nin varlığını resmen ilân ettiği bildirilerde, böyle bir örgütün kurulmakta olduğunu kuvvetle ima eden 1970-71 kesitinde yayınlanmış yazılarda, örneğin *Türkiye Devriminin Yolu* yazısında 1970 sonlarında Mahir Çayan tarafından yazımına başlanıp bitirilemeyen *Kesintisiz Devrim* broşürlerinde, bunlar gayet kesin bir dille ifade edilmiştir. Buralarda çizilen THKP-C portresi, 1971-72 döneminin o en spektaküler silahlı eylemleriyle daha da pekişmiştir.

Bu açıdan bakıldığında "THKP-C geleneği"nin 1980'li yıllara kadar THKP-C (Acilciler), MLSPB (Devrimci Kurtuluş) gibi salt "silahlı mücadele"ye odaklanmış örgütlenmelerde devam ettiği, 1980'lerden günümüze kadar ise Dev-Sol (DHKP-C) tarafından sürdürüldüğünü söylemek gerekecektir. Ama eğer sırf geleneği sürdürmek değil, onu daha etkin hale getirmek de gözönüne alınırsa, bu kez ibre Dev-Yol, Kurtuluş ve 1980 öncesi Dev-Sol gibi hatırı sayılır bir kitlesel destek ve katılımı sağlamış örgütlere kayacaktır.

Ancak, THKP-C'nin olmazsa olmaz özelliğinin, ona aslî niteliğini veren şeyin silahlı eylem, "silahla devrim" inancı olduğu esas alınırsa, hiçbiri de silahlı eylem ve mücadeleden uzaklaşmamış tüm bu örgütler arasında 1970'li yılların tamamını kapsayan ve yer yer silahlı çatışmalara bile varan "miras kavgası", tartışma ve rekabet büyük ölçüde anlamsız görünür. Birleşmedikleri noktalar, birleştiklerinin yanında çok küçük kalan bu hareketlerin, aralarındaki o farklılıkların nedeni gayet önemli ve uzlaştırılamaz olduğuna dair yaptıkları açıklamalara girmenin hiçbir gereği yoktur. Çünkü bir doktrini referans alan hareketler -ki tüm gelenekler böyledir ve böyle oluşurlar- içinde meydana gelen tartışmalarda gerçek ayrılık nedenleri olduğu gibi gözükmez. O nedenler, doktrinin diline, meşru saydığı argümanlara "tercüme edilirken" kaçınılmaz olarak içeriklerinden çok şey yitirirler. Doktrinin ifade edilmesine imkân vermediği o ögeler ya bu kez çok daha dolayımlı biçimde doktrinin başka bir yanı zorlanarak –ve elbette çarpıklaşmış olarak- tartışmaya dahil edilmeye çalışılır ya da ifade edilememe imkânsızlığı tasfiye, ayrılma ve kopmaktan başka "çözüm" bırakmaz.

1973 sonrasında, THKP-C'nin "ikinci doğuş" safhasında, ondan türeyen veya onun devamı olduğunu ileri süren "hareket"ler, az önce en önemlilerini saydığımız "ilk THKP-C"den miras kalan metinlere bir doktrin işlevi yüklediler.

Daha doğrusu bir bakıma kendiliğinden oldu bu. THKP-C'nin devamı iddiasıyla yola çıkan hareketler, onun dünya sosyalist hareketini de belirleyen SBKP ve ÇKP izleyiciliği geleneklerinden ayrı bir mecra oluşturma gayretini devralmışlardır. Ama 12 Mart'ta en ağır yenilgiye ve saldırıya uğramış bir hareketi sürdürmeye çalışmanın daha "güvenli" yollar sunan bu gelenekler karşısında anlaşılır bir handikapı vardı. Öte yandan da 12 Mart dönemindeki mücadele ve direnişinin gençlik ve halk kitlelerinde THKP-C'ye yönelik güçlü bir sempati ve destek dalgası yarattığı da 12 Mart dönemi sona erer ermez -biraz da sevinçli bir hayretle- görülmüştü. Handikap sanılan şey avantaja dönüşmüş gibiydi. Ama "izleyici" geleneklerin çoğu kez aynı argümanları kullanarak THKP-C kökenli hareketlere yönelik "maceracı"lığın vahim sonuçlarını vurgulayan "içerden" eleştirilerinin, orta vadede etkili olamayacağı söylenemezdi. Gitgide yoğunlaşan faşist saldırıların da belli bir süre sonra benzer bir etki yaratabileceğini kestirmek de zor değildi. Bu iki etkinin bileşkesinde halen genel sosyalist harekete yönelik kitlesel ilgi ve desteğin en dinamik geniş kesimini çevresinde bulan "THKP-C kökenli" akımların şu anda artmakta olan güçlerini kalıcı kılmak ve geliştirmek için fazla zamanları olmayabilirdi.

"İzleyici" geleneklerin her biri dünya çapında bir güce, "başarısı kanıtlanmış" bir devrime, kabarık bir literatürle donanmış bir doktrine yaslanıyordu. Ve o doktrinin hazır kalıplar halinde sunduğu her konuya ilişkin reçeteleri de vardı. "Modernleşme süreci"ne girdiğinden beri ilk gerçek kitlesel politikleşme deneyimini yaşayan, böylece "hak"ka değil, güce dayalı kadim siyasal kültürünün sınırlarını zorlayan kitleler, henüz kopamadıkları bu kültürün alışkanlıklarına seslenen o tür "sosyalizm"lerin çekiciliğine pekâla kapılabilirdi.

Rekabet benzeştirir. Rakibi avantajlı kıldığı varsayılan düzenlemeleri kendi fikir ve davranış dünyasına adapte etmekle, bir süre sonra onunla yapısal olarak hemen hemen benzer hale gelinir. THKP-C oluşumunun fikir ve davranış dünyası da şu yukarıda özetle anlatılan durum ve rekabet bağlamının gayet doğal saydıracağı biçimde bir geleneğe, doktrine dönüştü. Bu tür bir dönüşümün ya da dönüştürmenin bir indirgeme işlemi olması kaçınılmazdır.[1]

THKP-C'yi izleyici geleneklerden ayıran ilk ve titizlikle koruduğu özellik "kendi gücü"nü esas almasıdır. İzleyici geleneklerin "mücadele strateji"lerinin "fonu"nda dünya ölçeğinde güce sahip "sosyalist" devletlerin gücü ve onların devlet politikaları durur. Ama aynı zamanda doktrinlerinin ekseninde de yeralırlar. "THKP-C kökenli" hareketler, sindirilmiş bir güç ve otoritenin rahatlığı ve hesabiliği ile örülü o dillerin karşısına fonunda silahlı devrimlerin romantik

1 Bunun kısaca nasıl yapıldığına geçmeden önce belirtelim ki "THKP-C'nin fikir ve davranış dünyası" o indirgendiği çerçeveden ibaret olmamakla birlikte ya kendini aşacak bir senteze veya kaçınılmaz bir çözülmeye varacak farklılıkları -çok özel bir konjonktürde- biraraya getirmiş bir dünya idi. Özgünlüğü ve bu oluşumun zamandaşı hiçbir örgüt ve hareketle kıyaslanmayacak potansiyeli de buradan kaynaklanmaktaydı.

sahne ve figürleri olan ve silahlı eylemi "öz" düzeyine yücelten bir mantık ve diskurdan oluşan kendi doktrinlerini çıkardılar. "Devrim için savaşmayana sosyalist denemez" tümünün ortak sloganıdır ve doktrinin özünü ifade ettiğine inanılır.

Şüphesiz, THKP-C'nin devamı hareketlerin bir kısmı "savaşmak" deyimine salt silahlı eylemle sınırlı olmayan bir yorum ve uygulama getirerek yaygın bir örgütlü güç haline gelebildiler. Fakat silahlı eylemde bulunmayı sosyalist-devrimci olmanın ilk ve temel gereği, kanıtı sayan anlayış, öteki mücadele biçim ve alanlarını kendi lojistiği addederek yine en tepede ve eksende yeralıyordu.

Az önce dipnotta da değinildiği üzre, bu anlayış "ilk THKP-C"nin mirasına tamamen içrektir. Özellikle o mirasın en son halinden kalanlara, yani 1972 sonlarına doğru, ünlü Maltepe firarından sonra örgütün lideri ve teorisyeni Mahir Çayan'ın tutumuna ve yazdığı *Kesintisiz Devrim II-III* broşürlerindeki vurgulara bakıldığında silahlı eylem ve mücadeleden başka hiçbir yol ve yöntem tanımayan bir mantık apaçık görünür.

Ancak THKP-C'nin oluşum süreci başlangıçtan itibaren ele alındığında "silahlı mücadele" fikrinin hep merkezde bir yerde ama verilen içerik, işlev ve anlam bakımından sürekli değişen bir konumda olduğunu tespit etmek zor değildir. Bunu, bu süreç boyunca "silahlı mücadele" vurgusunun giderek artışı açısından ele alıp, düzenli bir evrimle "THKP-C'nin silahlı mücadele çizgi ve stratejisi"nin adım adım netleşmesi olarak da yorumlamak mümkündür. Fakat, -yaklaşık bir tarih vermek gerekirse- 15-16 Haziran 1970 olaylarından sonra şekillenmeye başlayan ve fiilen 30 Mart 1972'de Kızıldere'de sona eren "ilk THKP-C"nin, bu iki yıl bile sürmemiş siyasal ömründe geçirdiği tüm aşamaların o dönem Türkiye'sinin ve özel olarak Türkiye sosyalist hareketinin durum ve gidişatı ile sımsıkı ilişkisini fazlasıyla ihmal etmek olur bu. Oysa bu bağlamı ile ele alındığında THKP-C'yi 12 Mart dönemeci ve döneminde benzer bir "silahlı mücadele"ye girişmiş hareket ve örgütlerden ayırdeden, onu bir "çizgi" olarak değil, bir mecra olarak 1973 sonrası Türkiye'ye taşıyan "kimliği"ni görmek imkânını da edinmiş oluruz.

* * *

1970 ortalarına gelinirken, 1965'e kadarki biraradalık görüntüsünden, girilen yoğun tartışmalar sürecinde tamamen uzaklaşıp birkaç parçaya bölünmüş bir Türkiye sosyalist hareketi vardı. Bu tartışma ve bölünmelerin olgusal kaynağında "sol" bir askerî darbe ihtimali yeralmaktaydı. Ülkenin tarihi, toplumsal yapısı, ekonomik gelişme düzeyi, uluslararası ilişkileri ve dünya durumu gibi ateşli tartışma konularından parti ve örgütlenme, strateji gibi "iç" sorunlara kadar her noktada yapılan tespit ve politika önerileri, tavırlar, sözkonusu ihtimalin nasıl değerlendirildiğinin derin izlerini taşıyor veya bu açıdan yorumlanıyordu.

Başlıca üç tavır grubu vardı. İlkinde, hayli heterojen "MDD'ciler" Kıvılcımlı grubu ve bir süre sonra buradan ayrılarak ÇKP izleyicisi bir gelenek oluşturacak olan "Beyaz Aydınlık" çevresi yeralıyordu. Bunlar kendilerine "sol Kemalist" diyen darbe hazırlığındaki subay gruplarını ve onları destekleyen aydın zümrelerini sosyalizme hayli yakın radikal devrimciler sayıyor, yapacakları darbenin ve uygulayacakları programın hem ülke için ileri bir hamle olacağını, hem de sosyalist bir "devrim" için büyük imkânlar açacağını varsayıyorlardı. Çünkü bu "sol Kemalist" subay ve aydınlar, bankaların, sigortaların ve dış ticaretin devletleştirileceğini, yabancı sermayeyi millileştirerek ve NATO'dan, CENTO'dan derhal çıkılarak ülkeyi emperyalist hegemonyadan kurtarıp "tam bağımsız" hale getireceklerini söylüyorlardı. Onlara en yakın duran MDD'ci grup neredeyse koşulsuz bir destek verilmesini, hattâ darbe ve sonrasındaki ilk icraatlar sonuçlanıncaya kadar mümkünse sosyalizmden bile bahsedilmemesini, ortak bir dil kullanılmasını savunuyordu. Kıvılcımlı çevresi ise bu darbe hazırlığını "Ordumuzun devrimci geleneği"nin yeni bir tezahürü olarak gönülden destekliyor ama bu "neredeyse sosyalist" hamlenin yine de bir "bilinç" eksikliği taşıdığını ve eğer darbeden önce bir "proletarya partisi" kurulur ve destek ilişkisi içinde ona "dışardan bilinç" verilirse hızla sosyalist devrime varılabileceğini öne sürüyordu.

1960'lı yılların sonlarına doğru önce MDD'ci ve Kıvılcımlı çevresinden üyelerini tasfiye eden, ardından "güler yüzlü sosyalizm" tezlerini ortaya atan Mehmet Ali Aybar taraftarlarını kopma noktasına iterek adım adım SBKP izleyicisi geleneğin legal partisi konumuna geçen TİP ise, sözkonusu darbe ihtimalinin kendisine karşı asla olumsuz bir tavır dile getirmiyor ama öte yandan da "sol darbe"yi destekleyen MDD gibi grupların bu desteği meşru gösteren teorilerini sertçe eleştiriyordu. İllegal TKP'nin de tavrı aynıydı. Gerçi TKP, tam bir SBKP izleyicisi olarak Türkiye için "barış içinde geçiş"in esas alınmasını isterken, TİP Türkiye'nin "sosyalist devrim" için yeterli düzeye geldiğini öne sürüyordu. Ancak her ikisinin de muhtemel bir darbenin dışında durmak, "olaya karışmamak" kararında oldukları, "bekle gör" politikası izlemeye çalışacakları ortadaydı.

1970 yılına girilinceye kadar MDD'ci gruplar içinde yeralan, onların darbeyi genelde destekleyen tavrını paylaşan, hattâ bu desteğin tam bir tabiyet olması anlamına gelecek tezler ileri sürdüğü için -özellikle sonradan THKP-C'yi oluşturacak kesimler tarafından şiddetle eleştirilen- başını Doğu Perinçek'in çektiği "Beyaz Aydınlık" çevresi de bir süre sonra "ÇKP izleyiciliği"ne geçince bu darbe konusunda SBKP izleyicileri ile benzer bir tavır göstermeye başladı.[2]

---

2 MDD'ciliğin yayın organı *Aydınlık*'tan sözü edilen eleştiriler sonucu ayrılıp aynı adlı beyaz kapaklı bir dergi çıkaran bu çevre, bir süre darbeyi destekleyen Kıvılcımlı çevresi ile yakınlaşmaya çalıştı, kendi destek tezlerini savunan yazıların yanısıra Kıvılcımlı'nın yazılarını da yayınladı. Ama "resmen" ÇKP izleyiciliği ilan edilir edilmez, bu tür yazılar görünmez olduğu gibi, "Beyaz Aydınlık" Türkiye'de bu darbe konusu hiç yokmuş gibi vargücüyle ÇKP'nin "halk savaşı" strateji-

"İzleyici" geleneklerin yani varlıkları ve duruşları "dünya ölçeğinde büyük güçler"in, SSCB ve ÇHC'nin devlet politikalarına bağımlı örgüt ve grupların darbe ihtimali konusundaki bu tavır benzerlikleri ilginçtir. Birinin bunu "gündemimizi sosyalist devrim veya barış içinde geçiş" belirlemektedir, o nedenle başta işçi sınıfı olmak üzere "örgütlenmeye yoğunlaşmalıyız" diyerek, öbürünün kesif bir halk savaşı propagandasına dalarak yapması, her ikisinin de sonuçları Türkiye için şu veya bu şekilde hayatî önemde olacak bir "darbeye doğru" gidişat yokmuşcasına davranmaları gerçeğini gizleyemez. Bu tavırların kökeninde elbette SSCB ve ÇHC'nin devlet politikaları vardır. En kestirme bir ifadeyle SSCB, 1945'te Yalta'da ABD ile yaptığı "nüfuz sahaları" antlaşmasına sadık kalarak ABD-Batı nüfuz sahasındaki Türkiye'de muhtemel bir darbede işe karışmayacağını böylece göstermiş olmaktadır. ÇHC de SSCB ile aralarındaki nüfuz ve çıkar çatışmasını ön plana alan genel politikasına uyarlı olarak ABD'yi onun nüfuz sahasında "rahatsız etmek"ten kaçındığı için aynı tavrı seçmiştir. ABD, SSCB ve ÇHC'nin aralarındaki "serbest rekabet bölgeleri"nde, ABD'nin bir SBKP izleyicisi akımın "sosyalist devrim", ÇKP izleyicilerinin "halk savaşı" propagandası yapmalarını ciddiye alabilir, bunları muhtemel bir "neredeyse sosyalist" darbeyi daha ileri noktalara sürükleyebilecek unsurlar sayıp, SSCB ve ÇHC'nin bu yolla darbe ortamında "taraf" olarak tavır koyduğunu düşünebilirdi. Oysa sözkonusu olan Türkiye idi. Burada bir darbe ortamına girilirken, SBKP ve ÇKP izleyicilerinin "sosyalist devrim" ve "halk savaşı" gibi gayet keskin sloganlar atması SSCB ve ÇHC'nin "biz yokuz" teminatı vermeleri anlamına gelir, gelmiştir de.[3]

* * *

THKP-C'yi oluşturacak genç "devrimci"lerin "yeni bir hareket" ihtiyacını duyarak biraraya gelmeye başlamalarına yolaçan ilk önemli "vesile", MDD'ciler içinde "Beyaz Aydınlık"ın çıkışıyla sonuçlanan, az önce değindiğimiz tartışmadır. Bu tartışmalar sürecinde "Beyaz Aydınlıkçı"ların açıklıkla dile getirip teorize ettiği "pasifist" yaklaşım ve tutumu infialle karşılayanların büyükçe bir kısmı, aslında bu "pasifizm"in genel MDD tezlerine iyice sinmiş olduğunu ilk kez şaşı-

sini propaganda etmeye koyulacaktır. Sadece bir kez Kıvılcımlı'nın orduya, onun "devrimci geleneği"ne dair söylediklerini, karşıt bir konumdan şiddetle eleştirecek, ordunun işbirlikçi burjuvazinin bir kurumu olduğunu vurgulayacaktı. Sonradan yeri geldikçe atıf yapılan bu eleştirilerin yaklaşımı 12 Mart dönemine kadar sürecek; artık TİİKP adını alan "Beyaz Aydınlık"çılar yargılandıkları mahkemede ordunun yakın tarihimizde oynadığı gerici, hattâ faşist rolden bahseden bir savunma yapacaklardır.

3 TİİKP'nin o yayın organlarında olanca şiddetiyle sürdürdüğü "halk savaşı" propagandasının ciddi ve samimi olduğuna inanan bazı mensupları, çok geçmeden gerçeği sezer gibi olduklarında tam bir aldatılmışlık duygusuna kapılıp, hâlâ izleri canlı bir tiksintiyle TİİKP'den ayrıldılar. Büyük kısmı TİKKO'yu kurarak inandıkları "halk savaşı" teorisini gerçek kılmak için "silahlı mücadele" başlattılar. 12 Mart döneminde öldürülen İbrahim Kaypakkaya bu kesimin öncüsüydü.

rarak, hattâ irkilerek farketmiştir. Devrimin öncüsü ve "öznesi" kimdir sorusu açıklıkla gündeme getirilmişti bu tartışmada. Beyaz Aydınlık sosyalist-devrimci hareketin öncü ve özne olmasının nesnel ve öznel koşulları yoktur demişti. Ona gösterilen şiddetli öfkenin büyükçe bir kısmı, o öncülük ve öznelik konumuna "sol Kemalist"lerin darbesi ertesindeki belirsiz bir zamanda gelinebileceğini söyleyen MDD'ci merkez eğilime yönelikti aslında.[4]

Onların çok büyük bir kısmına göre de ufukta kaçınılmazmış gibi görünen "sol darbe", "ilerici" vasıfları taşıyordu, anti-emperyalist bir geleneğin izindeydi ve "neredeyse sosyalist" diye yorumlanan programını yürürlüğe koyabilirdi. Ama bu böyledir diye ne "izleyici gelenek"ler gibi pratik olarak "kenarda durup görelim bakalım" tavrı doğruydu, ne de neredeyse tam bir tabiyet ilişkisine varabilecek destek-ittifak politikası. Çünkü ilk durumda eğer darbe kendince başarılı bir seyir izlerse, sosyalist bir hareketin varlık nedeni de kendiliğinden ortadan kalkmış olur;[5] eğer başarısız olur ve hele "emperyalizmin saldırısı" ile yenilirse, ardından gelecek "karşı devrimci" temizlik sosyalistleri de silip süpürürdü. İkinci durum için de aşağı yukarı aynı şeyler söylenebilirdi.

Gerçi kendileri de *Beyaz Aydınlık*'a karşı şiddetli polemiklerinde MDD'cilerin bu süreçte "ideolojik öncülük " rolüyle işlev üstlenip "sol Kemalist" devrimci/darbecilerini gidebilecekleri noktaya kadar yönlendirebileceklerini, bu rolün "objektif ve subjektif koşulları"nın var olduğunu iddia etmişler ise de; çok geçmeden -özellikle 15-16 Haziran olaylarından sonra- bu iddialarının -kestirme bir deyişle- hiç de "gerçekçi" olmadığını anlamışlardı.

Dolayısıyla, kaçınılmazmış gibi görünen bir "sol darbe" bağlamında Türkiye sosyalist-devrimci hareketinin konum ve geleceğini ele aldıklarında, sonuçları ne olursa olsun, Türkiye'nin önündeki uzunca bir dönemi kesin olarak belirleyecek bu "darbeyle başlayacak dönem" de Türkiye sosyalist hareketi yukarıda özetlenen rollerden hangisini seçerse seçsin, kendi varlığını veya varlık nedenini fiilen ortadan kaldırmış olacaktı.

O halde tam bir varoluş sorunu vardı ortada. Mümkün tüm ihtimaller karşısında sosyalist bir hareketin varlığını ve iddiasını güvence altına alabilecek bir tavır, bir yaklaşım ve bunu gerçek kılmaya yetenekli bir örgütlenme, o tarihsel noktada olağanüstü önemde bir ihtiyaç, bir görev olarak duruyordu önlerinde.

Yeni bir devrimci hareketin yaratılması ihtiyacı demekti bu. Daha sonra THKP-C adını alacak girişimlerin kaynağında bu hayati ihtiyaç, bunu karşılamayı bir misyon sayan düşünce vardır.

Bu misyonu yerine getirmek, Türkiye sosyalist hareketinin kaderini bir bi-

4 Nitekim bu tartışma daha sürerken araya mesafe konulmaya başlanacak, birkaç ay sonra da ayrılma kesin hale gelecektir.

5 "Başarılı sol darbe" örnekleri olarak gösterilen Mısır, Cezayir gibi ülkelerde darbecilere destek veren ittifaka giren K.P.'lerin tasfiye edilişleri veya darbeci kadrolar içinde eritildikleri hatırlatılıyordu "iç tartışmalar"da.

çimde "sosyalist" büyük devletlerin politikalarına veya -sıfatı ne olursa olsun- içerdeki bir "büyük güç"e bağımlı kılmaktan başka bir yol bulamayan, Türkiye'nin o tarihe kadarki sosyalist geleneğinden kendi öz gücünü geliştirme ve ona güvenme ruhu körelmiş veya köreltilmiş düşünüş ve tavır mirasından kopuş anlamında da yeni bir hareket olmalıydı. O gelenek ve mirasın Türkiye sosyalistlerinin kendi eseri olacak bir sosyalist devrimi tasarlamaktan fiilen uzaklaşmış perspektiflerinin yerine "kendi eseri bir sosyalist devrim" inancı tam ve bunun imkânlarını sürekli arayan bir yeni perspektif egemen kılınacaktı.

1970 yılında ülkede gelişmeler hızlanmış, dolayısıyla sözkonusu hayati ihtiyaç çok daha derinden hissedilmeye başlanmış, ama henüz bu ihtiyacı karşılayacak sistemli bir düşünüş, örgütlenme tarzı, yöntem ve araçlar konusunda kesin kararlara varılmış değildi. Şüphesiz geçmişin ve o dönemin silahlı mücadele örgüt ve stratejilerine, özellikle de Küba devrimi "modeli"ne güçlü bir eğilim duyuluyor, ama bu arada Çin ve Vietnam devriminin "halk savaşı" modelleri de dıştalanmak istenmiyordu. Bütün bu "devrim modelleri"nin gerisinde belli bir düzeye kadar yürütülmüş bir "halkın örgütlenmesi" hazırlığı dönemi olduğu da dikkate alınıyor, bu örgütlenme imkânlarını kesmeyecek bir "çalışma tarzı" ve stratejiyi birleştirecek bir yol aranıyordu.

Bütün boyutlarıyla 15-16 Haziran işçi olayları bu arayış sürecinde tam bir katalizör rolü oynadı. Her şeyden önce işçilerin bu ilk büyük ayağa kalkışına karşı "sol Kemalist" çevrelerin gösterdiği tavır gayet öğretici oldu. Sosyalistlerin gerçek bir kitlesel güce sahip olmaları ihtimalinin onları nasıl "geriye" sıçrattığını görmek özellikle etkileyici idi. Her ne kadar bu tespit, "sol Kemalizm"in "devrimci potansiyeli"ne dair görüşleri pek değiştirmemiş görünüyorduysa da, ordunun "fiili" gücüne yaslanan bu akımın yapacağı bir darbeye, onun iktidarına "ideolojik öncülük" yapmaya kalkışacak fiili güçten yoksun bir "hareket"in, adı parti olsa dahi kendi kendini avutmaktan başka bir işlevi olamayacağı sonucu kendiliğinden ortaya çıktı. Sol Kemalist bir darbenin "başarılı olması" halinde kendisini desteklemiş bir "ideolojik öncülük" iddialı hareketin kitlesel güç edinmesine kesinlikle engel olacağı belli olmuştu.

16 Haziran'dan sonra "ideolojik öncülük" kavramı sessizce terkedildi. "Yeni bir hareket" yaratmak için ilişkilerini sıklaştıran, çalışmalarını hızlandıran, çeşitli kesim ve alanlardaki "kadro" düzeyinde insanların bu olaydan sonra "silahlı mücadele" kararlılıkları netleşti. Bu "silahlı mücadele", kendisini darbe ihtimaline bağlı saymayacak, ondan tamamen bağımsız olacak, fiili bir güç haline gelebilmek için buna mutlak bir önem verecektir. Ve bir darbe halinde, ona yanında yeralarak değil, onu tavır almaya, yani gerçek amaç ve niyetini açığa çıkarmaya zorlayacak eylemlere girişerek "öncülük" yapmayı deneyebilirdi. Anlaşılacağı üzere burada darbecilere öncülük etmekten ziyade, darbe sonrası ortamda inisiyatifi ele geçirmeyi bağımsız ve amacının farklılığını net biçimde ifade eden bir güç olarak varlığını duyurmayı ve güçlenmeyi hedefleyen bir pers-

pektif sözkonusudur. 1970 yılının sonuna doğru gelinirken, bu perspektif aşağı yukarı kabul edilmiş gibidir ama bunu somutlayacak "silahlı mücadele biçimleri" ve hele strateji belirlenmiş değildir.

Fakat önemli bir noktanın altını çizmek gerekir. THKP-C'ye varacak girişimlerin "silahlı mücadele-eylem" fikrinin içeriği ve işlevi, yukardan beri büyük ölçüde özetlediğimiz tarihsel bağlam tarafından belirlenmektedir. Burada, silahlı eylem bir sosyalist hareketin mücadele stratejisinin gereği olmaktan çok, bizatihi o hareketin varolduğunun kanıtlanması işlevi ve içeriği ile yüklüdür. Darbe ihtimalinin giderek güncelleştiği o artamda, "emperyalizm", Kemalist ordu ve devrik iktidarın silahlı mukavemeti gibi güç ve güçlülükleri kendiliğinden ortada olan tarafların fiziken kapışma ihtimallerine gebe bir ortam ve gidişat bağlamında kendisinin de ayrı bir taraf olarak varolduğunu göstermenin ve kabul ettirmenin "tek yolu"dur silahlı eylem. Bu noktada henüz onu sosyalist devrime giden mücadele biçim ve stratejisinin niteliği olarak ele almanın düşünsel olarak uzağında olunmayabilir ama pratik olarak ele almanın hayli uzağında olunduğu örtük olarak kabullenilmiştir.

Nitekim THKP-C'yi oluşturacak "kadrolar" arasında "mücadele stratejileri"ne, "devrim modelleri"ne ilişkin hemen hiçbir tartışma yaşanmamış, hattâ daha sonra *Kesintisiz Devrim* broşüründe çizilen "beş aşamalı devrim modeli" görüşülerek hazırlanmış olmadığı gibi, pratik bağlayıcılığı da olmamıştır. Sanki sorulursa gösterilmek üzere durmaktadır. Çünkü THKP-C belirli bir siyasal stratejinin, bir tarzın örgütlenmesi olarak değil, her koşul ve bağlamda mücadeleyi sürdürme azminin örgütlenmesi olarak algılanmaktadır o koşullarda.

15-16 Haziran, militan bir işçi hareketine dönük umutların nihayet gerçekleşmek yolunda olduğunun kanıtı olarak tüm sosyalist eğilimler gibi THKP-C'ye varacak girişimi de etkilemiş, işçi sınıfı içinde "çalışma"ya dönük ilgi ve çabaları artırmıştı. Ancak burada THKP-C eğiliminin bu ilgi ve çabasının geleneksel yaklaşımdan hayli farklı bir özelliğine değinmek gerekir. "Sınıf bilinci"ni, hattâ sosyalist olmayı işçi sınıfının adeta ontolojik bir vasfı, genetik bir özelliği gibi sunan o geleneksel yaklaşımdan farklı olarak THKP-C eğilimi, sınıf bilincinin sosyalist ve devrimci olmanın -herkes gibi- işçi sınıfı için de ancak bir edinim, bir seçim olabileceği ve ancak eyleminde somutlanmış sayılabileceği anlayışına yakın olagelmiştir. O nedenle de legal -sendikal- örgütlenme olanağına kavuşmuş ve bu örgütler içinde hemen tamamen iktisadî çıkar saikleriyle güdümlü ve sınırlı eylemde bulunan işçi kitleleri ile, sosyalist partilere yakın duruyorlarsa dahi özel olarak "ilgilenmemiş", dikkat, enerji ve kadrolarını asıl olarak çetin mücadele koşulları içinde olan ve hayatın hemen her boyutunun gündeme getirilebileceği bir sorumlar yumağında yaşayan işçi kesimlerine yöneltmiştir. 1960'lı yıllarda uzak şantiyelerde çalışan yapı işçileri ve maden ocakları o nedenle "seçilmiş" gibidir. 1970 Ağustos'unda Aliağa Rafineri, şantiyesindeki güçlü grev esnasında öldürülen Yapı-İş Sendikası'nın -yapı işçileri arasında büyük prestije sahip- Başkanı

Necmettin Giritlioğlu, THKP-C girişiminin seçkin bir mensubuydu örneğin.[6]

15-16 Haziran'ın canlandırdığı beklentiler, bu kabarışın süratle geriye çekilmesi ile bir parça sönükleşti ise de, bu olay THKP-C literatürüne "halkımızın patlamaya hazır bir volkan" gibi olduğunu ifade eden bir "tespit" kazandırdı. Bu tespit, 15-16 Haziran'da patlayan volkanın ilan edilen sıkıyönetimin askerî zor gücüyle karşı karşıya kaldığında sönükleştiği, ama eğer o patlamanın öncesinde o güce karşı durabileceğini kanıtlamış bir hareket varolsaydı, patlamanın onunla çok daha güçlü ve sürekli olacağı tespitine eşlik ediyordu. THKP-C'nin kendi silahlı eylem ve mücadelesini "patlama"nın, dinamitin kendisi olarak değil, "uyarıcısı", "fitili" olarak tasarladığını gösteren mantığın halkalarıydı bunlar.

THKP-C'yi oluşturan "kadrolar"ın sosyal profili de hayli anlamlı işaretler taşır. İlk kategoriyi şüphesiz devrimci gençlik hareketinden gelenler oluşturmaktaydı. Bunlar genellikle "orta sınıflar"dan gelme, çok iyi eğitim görmüş, kültürel donanımı zengin, seçkin üniversitelerde okuyan ve öğrenci hareketi içinde çeşitli vasıflarıyla temayüz etmiş, önde giden militan ve yönetici konumu edinmiş gençlerdi. İkinci büyük kategoriyi genç subaylar ve subay adayları oluşturmaktaydı. Hemen tümü o sıralar ordu ve genç subaylar içinde gayet yaygın "sol Kemalist" ideoloji ile arasına mesafe koyarak "sosyalizm"e yönelmiş, meslekdaşları arasında parlak sayılanlar çoğunluktaydı. Sayıca üçüncü kategoriyi işçi hareketi içinde militanlıklarıyla öne çıkmış, az sayıda ama itibarlı "doğal" işçi önderleri oluşturmaktaydı. Kırsal kesimden, "taşra"daki kahırlı sosyalist çalışmalardan gelenler o dönemde zaten genelde azdı ama bunların ilk akla gelenlerinin çoğu THKP-C hareketinin içinde veya yakın çevresindeydi.

Bu bileşimin, 1960'lı yıllar Türkiye'sinde çeşitli kesimlerden açığa çıkmış, haliyle birbirinden görece farklı devrimci potansiyellerin açığa çıkış dereceleri ile bir "sosyalist devrim" potasında biraraya gelişi olarak anlamlandırmak aşırı bir sembolizm sayılmamalıdır. Şüphesiz dönemin diğer hareketlerinin de böylesi bir sembolizme yetecek bir sosyal profili çizilebilir. Ancak burada dikkati çekmek istediğimiz nokta, diğer hareketlerin hemen tümünün potasında bütün bu farklı kesimlerin -doktrinlerin belirlediği- standart bir kimliğe sokulması, oraya gelinceye kadarki muhalif, devrimci arayışlarının zihni ve kültürel donanımının adeta ayıklanıp, "uygun olmayanlar"ın atılmasını zorlayan ve gözeten bir düşünsel iklim sürmesine mukabil, THKP-C'de bu standartlaşmanın adeta içgüdüsel olarak -pek- geçerli olmamasıdır. Şüphesiz o kalıplaştırma eğilimi THKP-C'de de oldukça güçlü biçimde varlığını duyurmaktaydı, ama egemen hale asla gelmemişti ve o nedenle çetrefil bir sorunla karşılaşıldığında "resmî literatür"ün dışından ciddi argümanlara müracaat etmek, muhalif, devrimci rotası üzerinde

6 Bu eğilimin 1973 sonrası THKP-C devamı hareketlerin bazılarınca da sürdürüldüğü görülen yeraltı Maden-İş gibi geleneksel sendikal örgüt ve çalışma tarzından göreli olarak gayet farklı bir örgütlenme ve eylem perspektifinin özgün örnekleri hatırlanmalıdır.

içinden geçtiği bilgi-deneyim dünyalarını bir daha gözden geçirmek anında "sapma" muamelesi görmüyordu. Sorunu kavramak ve çözmek kalıpları korumaktan çok daha önemli ve öncelikliydi çünkü.

Bunların THKP-C'nin "ateşle imtihan" günlerini ele aldığımızda akılda tutulması yararlı olacaktır.

* * *

THKP-C'ye varacak girişim, 1970 Ekim'indeki Dev-Genç genel kongresinde öteki MDD'ci grupların yeralmadığı ayrı bir liste ile seçime girip yönetime geldiğinde, kendisini genel MDD hareketinden ayırdığını fiilen belirtmiş oldu. Ardından MDD'ci bloku yeniden toparlamayı amaçlayan bir kurultaya pek az temsilcisini gönderip onlar aracılığıyla da "resmî MDD'ci"liğe açık eleştiriler yöneltince ve yeni bir yayın organı ile ortaya çıkılınca ayrılma kesinleşmiş oldu. Henüz adı konmamış THKP-C *Kurtuluş* dergisinde yayınlanan "Türkiye devriminin yolu" yazısıyla kendi yolunu tanımlıyordu.

Daha önce de belirtildiği üzre bu safhada bile silahlı eylemlerin değil stratejisi, türü dahi henüz netleşmiş değildi. Varlığını ve Türkiye'nin siyasal-toplumsal gidişatında bir güç olarak dikkate alınmasını sağlayacak "araç"ın ancak silahlı eylem(ler) olabileceğine dair kararlılık kesindi. Ama, o amaca en uygun "araç"ı tespit ve kullanmak, ortamın iyiye bulanıklaştığı 1971 yılına girildiği günlerin gerilim ve çeşitli, çelişik ihtimallerle yüklü atmosferinde gayet hassas bir konuydu.

Bu güçlük ani bir gelişme ile "çözülüverdi". Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının THKO adını verdikleri örgütlenme ardarda bir dizi "şehir gerillası" benzeri eylem gerçekleştirip "silahlı mücadele"yi fiilen başlattıklarını ilan edince THKP-C için de artık kaybedecek zaman kalmamış oldu. Derhal aynı tür eylemlere girildi ama bunların amaçlanan "varlığını ve gücünü ilan" için çok küçük kaldığı bilinerek örgüt adı itinayla saklandı. Ama böylece THKP-C'nin silahlı eylem türü sorusu da, daha altı ay önce adı bile telaffuz edilmeyen "şehir gerillası" ile -konjonktürün itmesi sonucu- cevabını bulmuş oldu.

THKP-C'nin "asıl eylemleri"ne başlama için artık eli kulağında sayılan "sol darbe" girişimini beklediği biliniyor. Amaç, darbe başlar başlamaz onun bir parçası olmadığını belli edecek biçimde ABD Elçiliği'ni silahlı işgal türünden gayet büyük yankı yaratacak bir eylemle ortaya çıkıp, böylece olayların gelişimini belirleyecek güçlerden biri olduğunun kanıtını gösterebilmekti.

En son 9 Mart'ta beklenen "sol darbe" olmayıp yerini "12 Mart müdahalesi"ne terkedince THKP-C "asıl eylemi" için bekledi ve 27 Nisan'da sıkıyönetimin ilan edilmesi ve genel solcu tevkifatının boşaltılmasının ardından "1 Mayıs eylemi" adıyla İsrail'in İstanbul Başkonsolosu kaçırıldı. Bu rehine karşılığında rejimden geniş çaplı taleplerini derhal yerine getirmesini isteyen bir bildiri ile THKP-C adlı bir örgütün varlığı ve silahlı mücadele kararlılığı tüm ülkeye duyurulmuş oldu.

Başkonsolosun öldürülmesi THKP-C'nin adını bir kez daha duyuran bir yankılanma dalgası yarattı. Bu, devlet ve rejime karşı apaçık bir meydan okuma ve kararlılık etkisi doğurdu.

Ama devlet ve rejimin ilk ciddi darbesi de gecikmeden geldi. THKP-C'nin İstanbul'daki şehir gerilla eylemlerini yapan kadro hemen tamamen yakalandı, onlara lojistik destek sağlayan ilişki ağı hemen tümüyle çökertildi. Örgütün önde gelenlerinden Hüseyin Cevahir "silahlı mücadele"nin romantik ahlâk ve imajını bir hayli zedeleyen Maltepe çatışmasında ağır yaralanarak ele geçen M. Çayan'la birlikteyken öldürülmüştü. Aynı tarihlerde THKO'nun Nurhak Dağı'ndaki kır gerilla müfrezesi de üçü öldürülerek dağıtılmış ve mensupları kısa sürede ele geçirilmişti.

Darbe ani, kesin ve ağırdı. Ve THKP-C'nin aslında bir yılı bile aşmamış oluşum dönemi, kaynağında yer alan "yeni bir hareket yaratmak" misyonu değil ama, onun şu bir yılın son derece çalkantılı sürecinde çoğu kez konjonktürün, ani ve beklenmedik gelişmelerin zorlamasıyla seçilmiş ve biraraya getirilmiş tespit, görüş ve varsayımlar üzerine kurulu "mücadele stratejisi"ni bir durup düşündürecek kadar da etkili olmuştu.

THKP-C'de böylece başlayan iç tartışma ve hesaplaşmalar giderek iki temel eğilimin ayrışmasıyla sonuçlandı. 1971 Kasım'ında Maltepe Askerî Tutukevi'nden arkadaşlarıyla firar eden Mahir Çayan'ın, silahlı eylemlere bıraktığı yerden devam edilmesinde ısrarlı çizgisi ile silahlı eyleme -en azından- uzunca bir süre ara verilmesini savunanların yolları ayrıldı. İkinciler THKP-C'den tasfiye edildiler.

Silahlı eyleme devam, erteleme veya bırakmanın her durumda özellikle Türkiye'nin 1971-72 koşullarında önemli bir soru ve karar konusu olduğu açıktır. Ancak THKP-C gibi bir oluşumun içinde başlamış bir sorgulama, iç tartışma o soruya verilmiş bir cevap, kararla bitebilir miydi?

Daha önce de belirttiğimiz gibi THKP-C'yi oluşturan "kadrolar", her ne kadar 1970-71 yılının öne çıkardığı sorunlar bağlamında bir "yeni hareket" ve onun hemen cevap vermesi gereken sorularla konjonktürel olarak sınırlanmış bir düşünce çemberi kurmuş iseler de; zihni donanımları ve yıllardır adım adım farkına vardıkları sosyalizm hareketinin sorunları bu çemberin çok ötesini de kapsıyordu. O sorunların farkına varanların bir kısmı, kolay yolu seçerek, sözkonusu sorunların çoğunun sözünü bile etmeyen, edemeyen doktrinlerin kalıplarına sığınırken, tipik THKP-C'li düşünce ve arayış kapılarını kapayan bu tutuma rağbet etmemişti. 1960'lı yılların yüzlerce eski yeni fikrin uçuştuğu, doktrinlerin kıyasıya çarpıştığı havasında yürürken, o doktrinlerin bir kısmıyla çatışmış, ama onların kaynağındaki düşünsel, deneyimsel birikimi topyekûn reddetme, dıştalama tavrına da girmemişti.

O nedenle; dikkat edilirse THKP-C'nin hepsi de birer doktrine sırtını dayamış sosyalist hareket içi "rakip"leriyle en sert polemiklere girdiği yerde bile, o dokt-

rinlerin düşünsel kaynaklarına karşı dışlayıcı, itham edici ifadeler görülmez. Bir konu ele alındığında rakip doktrinin düşünsel kaynaklarından yararlanmayı "sapma" sayan "gelenek"lerin aksine THKP-C'liler özellikle birbirleriyle konuşurken, o geleneklerin hemen tümünden alınmış pasajlar nakledebilirler. Otorite makamına oturtulmamış, "gelenek" oluşturmamış eski-yeni düşünürlerden de o an hangi geleneğin sahiplendiğine bakılmaksızın argüman kullanabilirler.

Baştan beri, "yeni bir hareket" yaratma azmini, hangi ortam ve koşullar bağlamında silahlı bir hareket olarak biçimlendirmeyi seçtiğini anlatmaya çalıştığımız THKP-C'nin, böylece verdiği silahlı militan imajı genç bir entelektüel portresine yansır.

THKP-C'nin silahlı mücadeleye daha da yoğunlaşarak devam veya ertelemebırakma ikileminde parçalanması, silahın ve genç entelektüelin ayrı resimler olmasıyla sonuçlanmadı, portrenin tümü dağıldı. Çünkü sözkonusu ayrılmada silahlı mücadeleyi erteleme veya bırakmayı savunan, böylece de bileşik resmin "genç entelektüel" kısmını temsil ediyor görünenlerin önde gelenleri ve büyük bölümü o portrenin zihni donanımının tümünü seferber ederek THKP-C'nin kaynağındaki "yeni bir hareket yaratmak" misyonunu sürdürmek yerine, o zihni donanımın parçalarına sığınmaya yöneldiler.

Ama bunun hızlanması, alenileşmesi ve bir teslimiyet havasına bürünmesi, 1971 Haziran'ından çok daha ağır ikinci bir darbenin şokuyla oldu. 1972 kışında THKP-C mensuplarının tümüne karşı başlatılan geniş operasyonda tasfiye edilenlerin tamamının yakalanmasından sonra Mahir Çayan ve arkadaşları da gitgide daralan takip çemberlerinde ölüler ve tevkifler vererek Karadeniz sahiline varabildiler. Son ve en kanlı silahlı eylem burada oldu. Ve yol da burada bitti. 30 Mart 1972'de, Mahir Çayan ve THKP-C'nin savaşçı kadrosunun tümü katledildi.

İlk THKP-C'nin son noktası Kızıldere oldu.

Yaklaşık bir ay sonra Deniz Gezmiş ve iki arkadaşı da idam edildiler. Odağında devrimci gençlik hareketinin yeraldığı 1960'ların sosyalist hareket döneminin de sonuydu bu.

O dönemin tüm deneyimi üzerinden "yeni bir hareket" oluşturmaya çalışmış THKP-C'nin kendisiyle ve dolayısıyla 1960'lı yılların tüm deneyimiyle iç hesaplaşmaya oturması artık kaçınılmazdı.

Kızıldere'de şimdilik kapanan THKP-C defterini yine açmaya kararlı olanlar için gerçek bir iç hesaplaşma gerekmiyordu şüphesiz. O defterin yazılı son sayfasına bakarak ve o sayfayı Kızıldere trajedisinin silinmez izleriyle gerçek bir son söz, bir vasiyet gibi algılamalıydılar.

İç hesaplaşma asıl olarak THKP-C'nin silahlı mücadelesini sorgulayanlar arasında oldu. Çoğu belki de yaşanan şokların etkisiyle THKP-C'nin yeni bir hareket yaratma kararlılığı üzerinden düşüneceklerine, onu izleyici geleneklerden kendini ayırmak için silahlı mücadeleyi seçmiş bir hareket olarak ele aldılar. Az önce sözünü ettiğimiz "tipik THKP-C'linin zihni donanımının bir bakıma eklek-

tik yapısı böylesi bir ele almanın sorgulaması esnasında -ve hele bir şok ortamında- mutlaka "çözülecek"ti. Nitekim öyle de oldu.

Çünkü o zihni donanım, sosyalist hareket içindeki hemen tüm geleneklerin, doktrinlerin "parça"larını taşıyordu. Dolayısıyla o parçalardan birine sığınanı kaçınılmaz olarak onun bağlandığı doktrinin içine çekti. Böylece dünün THKP-C kadroları içinden birçoğu izleyici gelenekler safına iltica ettiler. Bunu yapamayanlar ya da izleyici geleneklerin kısıtlı koridorlarından zaten bunalmış olanlar, hâlâ muhalif bir ruhu sürdürüyorlarsa, bu bunalmanın şiddetiyle, uzak geçmişlerinde içinden geçmiş oldukları bir muhalefet kanalına savurdular kendilerini. THKP-C'nin subay mensuplarının çoğu, mevzileri dağıtılmış "sol Kemalizm"e boşuna tutunmaya çalışırken, Kemalizmin her türünün karşıt kutup olarak nitelediği dinin, İslâmî muhalefetin temalarına sarılanlar da oldu. Eski kuşak sosyalistlerden Hikmet Kıvılcımlı'nın – kısmen de Kemal Tahir'in Türkiye tarih ve toplumuna dair farklı ve orijinal görüşlerini "keşfeden" veya "hatırlayan"lar da vardı.[7]

* * *

Bütün bunlar sönmüş bir ateşin külleri gibiydiler şüphesiz. Ateşin kendisi ise, hâlâ aynı yerde, THKP-C'yi oluşturanların yeni bir hareket yaratmaya karar verdikleri noktada, o kararın içinde yanmaya devam ediyor hâlâ.

7 Bu "dağılma" manzarasında, 1960'lar Türkiyesi'nin mevcut düzen ve ideolojiye muhalif hemen tüm akımlarına rastlamamız, THKP-C'nin tarama ufkunun genişliğinin tersinden bir kanıtı sayılabilir.

THKP-C (TPLP-F): The commencement of a march

THKP-C (Turkish Peoples Liberation Party-Front) was a new movement, a new organization that was attempted to be founded in the turn of 1970-71 when a 'leftist' military *coup d'état* was expected. It reached its heyday in the period of 12th March and realized the most spectacular armed operations. However, with the harsh counter-attack of the regime it seemed actually to be destructed in the beginning of 1972.

Towards the end of 1973, many diverse movements claimed the inheritage of THKP-C and acquired a wide audience and mass support.

In this essay the context and reasons of the survival of THKP-C is analyzed from various angles and THKP-C is scrutunized with its mission of creating a 'new movement' which could set up a dynamic channel which alternates from the pro-Sovietic and pro-Chinese traditions in Turkey.

Demokratik soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde sol popülizm üzerine notlar

*Necmi Erdoğan**

Türkiye'de siyasal alan ve popülizm

Bu yazıda, Ecevit CHP'si ve Devrimci Yol bağlamında 1970'lerdeki sol popülizmi ele alacağız. Temel iddiamız, Ecevit CHP'si ve Devrimci Yol'un, dahil oldukları ideolojik-politik formasyonlar ve aldıkları siyasal konumlar birbirinden önemli ölçüde farklı olsa da, popülist tahayyülün söylemlerine eklemlenmiş olması açısından ilginç paralellikler gösterdikleridir. Burada CHP'nin veya Devrimci Yol'un kuşatıcı bir tarihsel değerlendirmesini yapmaya kalkışmayacağımız aşikardır; çünkü, biliyoruz ki, "bir partinin tarihini yazmak, monografik bir bakış açısıyla bir ülkenin genel tarihini yazmak demektir" (Gramsci, 1971: 151). Örgütsel hayatı ve faaliyetleri, örgüt içi ideolojik tartışmaları, üyelerin, taraftarların ve temsil edilen toplumsal grupların özelliklerini ve parti veya hareketin toplumsal-siyasal alan içindeki konumunu çözümlemeyi gerektiren böyle kapsamlı bir tarihyazımı uzun soluklu bir çabanın ürünü olabilir ancak. Dolayısıyla, bu yazıda ortaya atacağımız argümanlar, 1970'ler soluna dair bir çalışmaya bazı hareket noktaları veya ipuçları sağlamaya dönük yüksek sesli düşüncelerden ibarettir. Bu sıfatla, tartışılmaya, sorgulanmaya ve değiştirilmeye açıktır.

Türkiye'de siyasal söylemlerin tarihi aynı zamanda popülizmlerin de tarihidir. Zira çok partili döneme geçişten itibaren siyasal alana damgasını vuran hareketlerin söylemlerinin tayin edici bir uğrağı olagelmiştir popülizm. Popülist uğrağın 1950'lerden 1990'lara kadar uzanan dönemde farklı siyasal söylemler içindeki eklemleniş tarzlarını çözümlemek, siyasal topoğrafyanın kaba hatlarını da çıkarmak demek olacaktır. Popülizm, hem "uğrak yeri", hem de uğrak *(moment)* işlevi

(*) ODTÜ, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

görmüştür. Birincisiyle kastedilen, "kalkınma", "sanayileşme", "demokrasi" vb. ideolojik öge ve temalar gibi ortak bir üst kod, hatta kimi zaman bizatihi bunları da karakterize eden bir tahayyül biçimi olduğudur. İkincisi ise, popülizmin siyasal metinlerarasılıktan bağımsız olarak varolan bir konum, "durak" veya referans noktası olmadığını, bu üst kodun her yerde basit bir şekilde tekrar etmediğini, başka bir ideolojik-politik formasyon içinde alıntılanırken ya da yinelenirken yeniden kurulduğunu anlatır. Demokrat Parti ile Ecevit CHP'si, 1970'ler Ecevit'i ile Devrimci Yol ve hatta Refah Partisi arasındaki metinlerarası ilişkileri çözümlemek, bir ideolojik öge olarak popülizmin nasıl farklı uğraklar olarak eklemlendiğini gösterebilir. Burada düğüm noktası, birer "boş gösteren" olarak "halk" ve "millet"tir. Althusser bir zamanlar sınıf mücadelesinin sözcükler üzerine bir mücadele olarak görülebileceğini söylemişti. Benzer şekilde, Bakhtin / Voloshinov da ideolojik mücadelenin "göstergeler üzerinde mücadele" olduğunu savunmuştu (bkz. Voloshinov, 1973). 1970'ler Türkiye'sine bakıldığı zaman da, toplumsal-siyasal mücadelelerin bu iki sözcük ve bunların her birinin farklı telaffuzları arasındaki gerilim hattında yoğunlaştığı söylenebilir. Türk sağını bir tarafa bırakırsak, sol popülizm tartışmasının odağında "halk"ın ve "halka ait olan"ın ("popüler"in) bir yazım yüzeyi olarak nasıl işlev gördüğü ve farklı siyasal söylemler içinde nasıl yeniden telaffuz edildiği ve eklemlendiği yatar.

Popülizm Türk solunun tarihi açısından kilit bir öneme sahiptir. Zira 1960'lardan itibaren kendini kurarken Kemalist halkçılıkla hesaplaşması ya da onu yeniden anlamlandırması gerekmiştir. Daha önemlisi, esasen sağ eğilimli olduğu söylenegelen bir toplumda şimdiye kadar "yükselebilmiş", siyasal güç ilişkileri üzerinde ciddi bir etki yapmış sol parti ya da hareketler popülist bir özellik taşımıştır: "Ortanın solu"nda Ecevit CHP'si ve radikal sol / sosyalist hareketler içinde Devrimci Yol. Bu iki hareketin çözümlenmesi Türk solunun tarihi açısından önemli ipuçları verecektir bize. Çünkü, her ikisi de, Türk solunun tarihinde istisnai bir dönem olan 1970'lere damgasını vurmuştur. İddiamız, bu iki hareketin siyasal söylemlerinin popülist bir uğrak içerdiği ve bu hareketlerle popülizm arasındaki ilişkinin tesadüfi olmadığıdır. Daha da öteye giderek diyebiliriz ki, Ecevit CHP'sinin ve Devrimci Yol'un söylemleri arasında, popülist tahayyüle özgü duygu yapısından beslenmelerinden kaynaklanan bir yakınlaşma vardır.

Burada yürüteceğimiz tartışma, bu iki siyasal hareket ve söylemin basitçe aynı kefeye konulabileceği şeklinde anlaşılmamalıdır; zira aralarında ciddi ayrılıklar vardır. Biri açık şekilde Kemalist gelenekten gelerek bu geleneği yeniden icat etme iddiası taşır ve Batılı anlamda sosyal demokrasinin Marksizm'in mirasçısı olması nedeniyle kendisini demokratik sol olarak adlandırmayı yeğleyecek kadar Marksizm'e karşı ve uzaktır. Diğeri ise, Kemalizm'den etkilenmiş bir tarihsel mirasın (MDD) üzerinde yükselmişse de Marksist-Leninist gelenek içinde yer alır. Biri programatik olarak (siyasetin "içeriği" bakımından) katılımcı ve özyönetimci olsa da, pragmatik olarak lider kültüne ve lider ile taraftarları arasındaki

dolayımsız, "duygusal" ilişkiye yaslanmıştır. Diğeri ise, zaman içinde hiyerarşik ve bürokratik eğilimler geliştirmekle birlikte özerk, yerel inisyatiflere görece açık olmuş ve hatta bizatihi siyasal pratiğin kendisini dönüştürmeyi hedeflemiştir. Biri parti formunda örgütlenmiş ve fakat partiye de tümüyle hakim olamamış iken, öbürü kendini "partileşme süreci"nde gören ve belki de tüm dinamizmini bu süreci nihayete erdir(e)memesinden alan bir harekettir. Bu ayrım listesi daha da uzatılabilir. Ancak konumuz açısından önemli olan, aynı duygu yapısının, aynı ideolojik ögelerin her iki hareket içinde nasıl eklemlendiğidir.

Ecevit'ten Devrimci Yol'a

Ecevit-Devrimci Yol hattında yürütülecek bir sol popülizm tartışması herşeyden önce popülizmin tanımlanmasını gerektiriyor. Popülizm, akademik ve teorik literatürde devlet biçimleri, siyasal söylemler ve hareketler, iktisat politikaları ve birikim stratejileri, popüler kültüre yaklaşımlar gibi çeşitli alanlara dair olarak tanımlanması bir yana, gündelik dilde -daha doğrusu belirli toplumsal dillerde- de sihirli bir sözcük olarak karşımıza çıkıyor. "Sağduyu", popülizmi kitle desteği uğruna rasyonel kararlar almak yerine halkın duygularını okşayan "ucuz politikalar"a yönelmekle ve "halk dalkavukluğu"yla özdeşleştirerek, sorgusuz sualsiz kınanması gereken bir siyasal konum olarak sunuyor. Bu kötüleyici anlamın ta kendisi sağduyulaştığı ve hegemonik siyasetin bir motifi haline geldiği ölçüde anti-egaliter bir popülist nitelik kazanıyor.

Terim, radikal / sosyalist sola gelindiğinde ise, yukarıdakiyle rezonans gösteren anlamlar üstleniyor. Tartışmamız açısından can alıcı bir nokta, 1970'lerden bu yana Devrimci Yol'un -ve daha genel olarak kendisini "devrimci demokrat" olarak tanımlayan sol hareketlerin- popülist olarak suçlanmasıdır. Bu suçlamayla neyin kastedildiğinin bile anlaşılamadığı ve fakat yapıştırılan etiketin olumsuzlama için yeterli addedildiği vakiyse de, Devrimci Yol'a yöneltilen popülizm eleştirisinin odağında "sınıf perspektifinin reddi", "emek/sermaye çelişkisinin inkarı", "kitle kuyrukçuluğu" ve "küçük burjuva radikalizmi" yer alır. Bizim burada yapacağımız sol popülizm tartışmasının bu eleştirilerle aynı problematiği paylaşmadığını vurgulayalım. Bize göre, hem Devrimci Yol'a karşı yöneltilen popülizm eleştirileri ve hem de zaman zaman bu eleştirilere karşı hareketin popülist olmadığını gösterebilmek için ortodoks Marksizm'e doğru kayan -hareketin federatif karakterinden beslenen-[1] cevaplar verilmesi, hareketin özgül niteliklerini gözden kaçırıyor. Biz burada, Devrimci Yol söyleminin popülist bir uğrağa sahip olduğunu ve fakat bu uğrağın Ecevit CHP'sinden farklı olarak popüler-demokratik bir karşı-hegemonik siyasete bağlandığını savunacağız. Popülizm eleştirilerine ve popülizmin inkarına karşı, Devrimci Yol'u geleneksel

1 Devrimci Yol'un "gevşek federalist yapısı" konusunda bkz. Belge (1990: 178).

soldan farklılaştıran temel dinamiğin bu popüler-demokratik eğilim olduğunu iddia edeceğiz.

Popülizm, toplumsal-siyasal alanı popüler kesimler ile egemen kesimler, halk ile iktidar bloku arasındaki antagonistik ilişki ekseninde tanımlayan ve hegemonize etmeye çalışan bir söylemdir. Ezen, sömüren, asalak egemen güçlerin ideolojisine karşı ezilen, sömürülen halka seslenerek ve popüler ideolojiler, gelenekler, ve simgeleri kendine eklemleyerek bir kitle seferberliğine ve düzen değişikliğine soyunur. Halk ile onun düşmanlarından oluşan, homojen, geçirimsiz, birbirine dışşal ve saydam iki kamp ya da kutup arasındaki mücadele toplumsal-siyasal alanı belirler. Popülist söylem, toplumsal antagonizmaların çoğulluğunu tanısa bile, bu antagonizmaların kutuplarını birbirinden ayıran sınırların aynı olduğunu varsayarak aralarında bir eşdeğerlik ilişkisi kurar. Yani her bir antagonizma bir başka sınır ilişkisi oluşturmaz ve toplumsal-siyasal alanın kurucu nitelikteki sınırlarını paylaşır. "Halk"ı iç bölünmeler ve iktidar ilişkilerinden azade gören dışşallık mantığı, onun idolleştirilmesini, yüceltilmesini de mümkün kılar.

Öte yandan, popülist söylem, her zaman özgül bir ideolojik-politik formasyonun eklemlenmiş bir ögesi (uğrağı) olarak karşımıza çıkar. Tam da milliyetçi, ırkçı, demokratik, eşitlikçi veya dinsel söylemlerle eklemlenmiş halde olması yüzünden kendisine özgü bir tematik ve programatik içeriği, saf bir paradigmatik biçimi yoktur. "Halk" ("halka ait olan") ve "halkın düşmanları" tahayyülünün verili bir ideolojik-politik formasyona göre değişmesi her popülizmi kendine özgü kılar. Popülizm, içerisine eklemlendiği, hegemonya kurma iddiasındaki ideolojik-politik formasyonun tabi bir uğrağı olabileceği gibi (örneğin sosyalist, faşist, yeni muhafazakâr popülizmler), diğer uğraklara baskın çıkan birleştirici ilkesi de olabilir ("Üçüncü Dünya" popülizmleri ve bu arada Ecevit popülizmi gibi). Son olarak, popülizm, basit bir "fikirler bütünü" olmayıp, kendini pratiklerde maddileştirir. Popülist liderin halkla kurduğu dolayımsız yakınlık ve özdeşlik ilişkisi, yaşam tarzı, dil, giyim kuşam ve üslupta cisimleşir. (Perulu Belaunde İnka kıyafetleri, Rus Narodnikleri, Romanyalı Mihalache ve Polonyalı Witos ise köylü kıyafetleri giyerler; Latin Amerika'nın popülist liderleri güçlü, sempatik ve "maço" tiplerdir vs.)

Yukarıda yaptığımız popülizm tanımlaması büyük ölçüde Laclau'nun (Laclau, 1977; Laclau ve Mouffe, 1985) geliştirdiği argümana dayanıyor. Burada konumuz olan her iki hareket de "genç" Laclau'nun (1977) popülizm kavramlaştırmasıyla şaşırtıcı bir yakınlık gösteriyor. Bir farkla ki, Ecevit söylemi Laclau'nun Latin Amerikan popülizmleri hakkındaki çözümlemesine uyan bir yapı arzederken,[2] Devrimci Yol söylemi ise, yine "genç" Laclau'nun önerdiği norma-

2 Türk sosyal demokrasisinin bugünü bağlamında Ecevit popülizmine ilişkin daha önce yaptığımız tartışmalar için bkz. Erdoğan (1992a) ve özellikle Erdoğan (1992b).

tif "sosyalist popülizm" modeliyle benzeşiyor.[3] Ecevit - Devrimci Yol karşılaştırması açısından can alıcı bir nokta, popülist uğrağın her iki söylem içindeki göreli konumunun önemli ölçüde farklılaşmış olmasıdır. Popülizm, Ecevit söyleminin birleştirici-eklemleyici ilkesi iken, Devrimci Yol'da söylemsel uğraklardan yalnızca biridir. Ecevit CHP'si bizzat popülizm etrafında şekillenmiş iken, Devrimci Yol daha çok "popüler-demokratik" olmaya meyleden bir harekettir.

Toplumsal-siyasal alan, Ecevit söyleminde "halk" ve "halktan olmayanlar" ("bazı egemen güçler"), ezenler ve ezilenler, Devrimci Yol söyleminde ise, "halk" ve "oligarşi", "halk kitleleri" ve "egemen sınıflar" ekseninde tanımlanır. Ecevit söyleminde "halk", kendi emeğiyle geçinen, geliri başkasının sömürülmesine dayanmayan, toplumda ayrıcalık gözetmeyen, topluma ve yönetime kendi olanaklarıyla ağırlık koyamayan, ezilen ve sömürülen köylü, işçi, memur, esnaf ve zanaatkârlardan oluşur. "Halktan olmayanlar" ise, kendilerini ayrıcalıklı gören, emeğin artı değerinden eşitsiz pay alan, toplumun yönetimi üzerinde aşırı ağırlığı olan aracılar, tefeciler, büyük toprak sahipleri, tekelci sermaye ve diğer "üretken olmayan" kesimlerden ibarettir (Ecevit, 1975a: 9; CHP, 1976a: 12). Öte yandan, Devrimci Yol, kökleri Mao'nun çelişki çözümlemesine dayanan ve Althusserci geleneğin üretim tarzı ile toplumsal formasyon ve temel çelişki ile egemen çelişki arasında yaptığı ayrımla uyuşan bir şekilde, baş çelişkiyi "halk" (işçi sınıfı, yoksul köylülük ve tüm ezilenler) ile "oligarşi" (tekelci burjuvazinin egemenliği altında olan, toprak ağalarını ve tefeci bezirgânları da kapsayan egemen sınıflar ittifakı) arasındaki çelişki olarak tanımlar (Devrimci Yol, 1977: 19; Müftüoğlu, 1991: 626). "Oligarşik diktatörlük"ün faşist karakterinden dolayı, bu baş çelişkinin siyasal alandaki görünümü ise, faşizm ile halk arasındaki savaş biçimindedir. Devrimci Yol'u geleneksel soldan ayıran ve onun bir "toplumsal hareket" olarak görünmesinde rol oynayan önemli bir nokta, temel sınıflar arasındaki çelişkiyi esas almakla birlikte, toplumsal formasyonun ve siyasal konjoktürün özgül dinamiklerini de hesaba katan ve dar ekonomizmden uzaklaşan bu toplumsal kutupsallık -ve bu kutupsallığı çözebilecek bir anti-faşist kolektif iradenin yaratılması gereği- tespitidir. Direniş komitelerinde, Fatsa deneyiminde ve genel olarak anti-faşist mücadelede AP'li de, MSP'li de olsa faşizme karşı çıkan herkesi aynı direniş cephesinde birleştirme arayışı bunun en önemli göstergesidir.

Her iki söylem de, ögeleri birbirine eşdeğer olan iki kamp etrafında oluşmuş bir siyasal mücadele alanı tanımlamakla birlikte, telaffuz ettikleri kutupsallıklar açısından önemli farklılıklar gösterirler. İlk olarak, Ecevit'in üretken-üretken olmayan, kendilerini ayrıcalıklı gören-görmeyen, ellerindeki olanakları başkaları-

3 Laclau'nun popülizme yaklaşımının izlediği seyir ve post-Marksizm tartışması konumuzun dışında. Ancak, bugün ÖDP içinde "geç" Laclau'nun (Laclau ve Mouffe, 1985) post-Marksizmine yaklaşan eğilimlerin hayat bulması üzerinde düşünülmeye değer bir nokta.

nı ezmek için ("kötüye") kullanan-kullanmayan egemen güçler arasında yaptığı ayrım Devrimci Yol'da görülmez. Devrimci Yol iktidar blokunun çelişkili yapısını teslim etmekle birlikte, egemen sınıfları Ecevit'in yaptığı gibi öznel niyetler skalasında tanımlamaz. İkincisi, her iki söylemde de halk kitleleri aynı kesimleri kapsasa dahi, Devrimci Yol sınıf vurgusuyla Ecevit söyleminden ayrılır. Ecevit CHP'si klasik Kemalist söylemin dayanışmacı-korporatist toplumsal alan tahayyülünden toplumsal sınıfların ve antagonizmaların varlığını teslim etmek yoluyla kopuş gösterirken, Devrimci Yol ortodoks Marksizm'in uvriyerist perspektifinden uzaklaşır. Her ikisi de farklı geleneklerden beslenerek ve fakat bu gelenekleri yeniden eklemleyerek popülist bir momenti telaffuz ederler.

Yukarıda popülizmin pratiklerde maddileştiğini söyledik. Sol popülizm bağlamında bu cisimleşmenin örneklerinden biri yaşam tarzı ve giyim kuşamdır. Bilindiği üzere, "Karaoğlan", "halk"ı gibi mavi gömlek ve kasket giyer. Sade, şatafatsız ve hatta fakir bir hayat sürer; malı mülkü yoktur. Devrimci Yol'da da, kılık kıyafetlerin halka ters düşmemesi konusunda bir hassasiyet vardır. Hatta gecekondu mahallelerinde faaliyet gösteren devrimci kadınlar şalvar giyer ve makyaj yapmazlar. (Bu noktada akla Ecevit'in (1973: 8) şu sözleri geliyor: "Bir halk, dinine törelerine bağlı olabilir; fakat eğer toplumu hızla kalkındıracak, topluma daha çok sosyal adalet getirecek düşüncelere kafası açıksa, o halk ilerici bir halk demektir. Beş vakit namaz kılsa da ilericidir, oruç tutsa da ilericidir".) Ancak, Ecevit'in "halk"ıyla kurduğu karizmatik, spektaküler ve doğrudan (örgütsel mekanizmaların dolayımına ihtiyaç hissetmeyen) ilişki Devrimci Yol için geçerli değildir.

Ecevit söylemi, tüm anti-Marksist ve anti-komünist tavrına rağmen, Marksist lugatçeden "üretim ilişkileri", "üstyapı-altyapı", "egemen sınıflar" vb. terimleri alır. Bunların da ötesinde, "demokratik halk devrimi" ve "halk iktidarı" gibi kavramlar hem Ecevit ve hem de Devrimci Yol söyleminde ortaktır. İki söylem arasındaki yakınlaşma özellikle CHP'nin sol kanadının temsilcilerinin konuşma ve yazılarında bariz bir nitelik kazanır.[4] Bu yakınlık, lugatçelerin ve temaların dışında, tahayyül biçimi ve duygu yapısında da kendini ele verir. Sözgelimi, Ecevit'in hegemonik projesinin temel ögelerinden biri olan halk sektörü ile Devrimci Yol'un direniş komiteleri, katılımcı ya da özyönetimci bir yön taşımanın ötesinde, ortak bir söylemsel dayanağa sahiptirler. Ecevit, halk sektörünün kendisine ait bir fikir olmayıp, yurtdışındaki işçilerin ortak yatırımlara girişmeleriyle başladığını ve imece geleneğinden beslendiğini, kendisinin yalnızca halkın bu eğilimini ifade ettiğini savunur. Kısacası, halk sektörü kaynağını yine halkın kendisinde bulur. Devrimci Yol da, direniş komitelerinin "merkez"de formüle edilen ve geliştirilen bir fikir olmadığını, yurdun çeşitli yörele-

4 Örneğin bkz. Eryıldız (1975) ve Demokratik Sol Düşünce Forumu'ndaki tartışmalar (CHP: 1976b).

rinde ve mahallelerde faşist saldırılara karşı halkın kendiliğinden direniş eğilimlerinden kaynaklanan ve "hayatın kendisinin ortaya attığı bir 'öneri'" olduğunu söyler (Devrimci Yol, 1978b; Müftüoğlu, 1991: 347). Gerçekten de, *Devrimci Yol* dergilerinde, direniş komitelerinin önce dergiye gelen mektuplarda -adı böyle konmasa da- ifade edildiğini, daha sonra derginin meşhur orta sayfasının direniş komiteleri fikrini ele aldığını görmek mümkündür. Direniş komiteleri, halk kitleleri arasında doğan anti-faşist savunma ve dayanışma eğilimlerinin "devrimci bir doğrultuya kanalize edilmesi" şeklinde formüle edilmiştir. Yani her iki durumda da, "esin kaynağı" halkın kendisidir. Söylem halkın kendiliğinden eğilimlerini sistematize ettiği, "doğan çocuğa ad koyduğu" (Forta, 1997) iddiasındadır.

Her iki hareket de kendini içinden çıktığı siyasal gelenekten farklılaştırır. Ecevit popülizmi CHP'nin Kemalist geleneğinden, Devrimci Yol ise geleneksel soldan -ve THKP-C'den- kısmi bir kopuş gösterir. Ecevit, CHP'nin klasik Kemalist söyleminin "halkçılık", devletçilik" ve "devrimcilik" gibi ilkelerini popülist bir bağlama yerleştirerek, eklemsizleştirmiş ve yeniden eklemlemiştir.[5] Tek parti dönemi CHP'sini zımni bir şekilde eleştiren Ecevit popülizmi[6] Kemalizmin devrimciliğini halk iktidarını gerçekleştirecek bir "düzen değişikliği" ve "demokratik halk devrimciliği" yönünde yeniden formüle etmiştir. Ecevit (1970), Atatürk devrimlerinin "üstyapısal" bir karakter taşıdığını ve fakat halkı baskı ve sömürüden kurtarmadığını ("halka değmediğini"), Kemalizm'in özünde yatan "sürekli devrimci atılımlar" anlayışının şimdiki tezahürünün "altyapı devrimi" ("üretim ilişkilerinin halk yararına dönüştürülmesi") olması gerektiğini vazeder. Ortanın solundaki CHP, "aydın /halk" çelişkisinin yerini "ekonomik farklılaşmalar"dan doğan yeni çelişkilerin aldığını ve "çıkar çevreleri"nin güçlenmesi ve halkın "aydınlanması" ile asker-sivil bürokratların iktidarını büyük ölçüde kaybettiğini teslim eder (CHP, 1970: 37; Ecevit, 1973: 5). "Halka rağmen halk için" şiarı yerine "halk için halkla birlikte" şiarını benimseyen ve halka karşı ve yabancı olmak değil, "Atatürk gibi halkçı olmak, halkla özdeşleşmeye çalışmak" gerektiğini savunan Ecevit'in demokratik sol siyasetinin, "tepeden inmeciliğin" artık imkansızlaştığı

5 Kemalizm'in popülist olarak tanımlanması hem bizim yaptığımız popülizm kavramlaştırması açısından ve hem de tek parti dönemi sonrası sağ ve sol popülist söylemlerin -ama özellikle Ecevit popülizminin- Kemalist "halkçılık"la olan çelişkili ilişkilerine hakkını verebilmek bakımından mümkün değil (krş. Sunar, 1985: 2078). Aksi halde, tek parti dönemi Kemalizm'inin "halkçılık"ı ile Ecevit söyleminin "halkçılık"ı arasındaki kırılma gözden kaçar. Öte yandan, hegemonyanın popülist bir uğrağı ve ayrıca popüler rızayı zorunlu kıldığı düşünülünce de, tek parti dönemi Kemalizm'ine bir "hegemonya" atfetmek formalist bir yanılgı olarak görünüyor. Tek parti dönemi Kemalizm'inin hegemonyasından söz eden bir karşı görüş için bkz. Çelik (1998).

6 Ecevit (1970: 89), "1946 ruhu"nun halkın özlemlerinin bir patlaması olduğunu, DP iktidarıyla birlikte, "ayağı çarıklı köylünün devlet kapısından ilk defa başı dik girdiğini" teslim eder. (Ancak halk, kendisine tepeden bakan bürokratların gücünü kıracağını sandığı DP'nin kendisini aldattığını sonradan anlamaya başlamıştır.)

koşullarda CHP'yi "devlet partisi"nden "halk partisi"ne dönüştürerek, Kemalizm'i hegemonikleştirmeye yönelik bir girişim olduğu söylenebilir. Ecevit söyleminin istisnailiği sol siyaset adına muazzam bir kitle desteği devşirebilmesinde ve Kemalizm'i hegemonik bir proje olarak sunabilmesinde yatar.

Hem Ecevit söyleminde ve hem de Devrimci Yol söyleminde Gramscici bir damar var: Aydınlar-halk ilişkisi bâbında Ecevit ve halk iktidarının nüveleri bâbında Devrimci Yol. Temel problematiği İtalya'da "modern prens"in bir "ulusal-popüler irade" yaratması olan Gramsci sık sık İtalyan aydınlarının halka yabancı olduğunu vurgular: "Bazıları tesadüfen halk kökenli olsa da, aydınlar halktan gelmiyor. Kendilerini (retoriği bir yana bırakırsak) halkla bağlı hissetmiyorlar, halkın ihtiyaçlarını, özlemlerini ve duygularını bilmiyor ve hissetmiyorlar. Halktan kopuk ve temelsizler; halkın kendi organik işlevleriyle eklemlenmemiş bir kast halindeler" (Gramsci, 1985: 209). Benzer şekilde, Ecevit söyleminin kilit uğraklarından biri de, halkı hor gören, halka yukarıdan bakan, halka yabancı aydınların ve onların "bürokratik seçkinci", "tepeden inmeci" tavırlarının eleştirisidir. "Gerçek solcu" halka inanan, saygı duyan, halkla kaynaşan ve bütünleşen solcudur (Ecevit, 1970: 95; 1975b: 17).

Öte yandan, Devrimci Yol, "halk savaşı" stratejisine özgü iktidarın bütün ülkede bir anda değil, parça parça elde edilmesi fikrini, demokratik halk iktidarının organlarının bugünden yaratılması şeklinde yorumlarken, Gramscici terimlerle, "manevra savaşı"ndan "mevzi savaşı"na doğru bir yönelim göstermiştir. Direniş komitelerinde, tam da "demokratik halk iktidarının asıl anlamını vurgulaması, halkın kendi iktidarı kavramını ve merkezi otoriteye bir alternatif yaratılması zorunluluğunu somutlaması" açılarından Gramscici bir yön vardır. Zira Devrimci Yol'un sözünü ettiği "halk iktidarının ülke düzeyinde çiçeklenmesi", geleceğe özgü ilişkilerin bugünden yeşertilmesi Gramsci'nin Ordine Nuovo dönemindeki yazılarının odağında yer alır.[7] Direniş komiteleri, 1970'lerin özgül konjonktüründe hem "tüm anti-faşist halk güçlerinin birleşik devrimci savaşının örgütlendirilmesi" arayışının bir ifadesi olması ve hem de "devrimci halk iktidarının birer nüvesi" olarak formüle edilmesi anlamında karşı-hegemonik bir nitelik taşır (Devrimci Yol, 1978a; Müftüoğlu, 1991: 298). Direniş komiteleri "mantığı", karşı-hegemonik bir perspektif taşıdığı ölçüde devrimi bir olaylar dizisi olarak değil, organik bir süreç olarak tanımlamaya meyleder.

Devrimci Yol'daki Gramscici damar açıkça teslim edilmiş olsaydı, bu noktanın vurgulanması anlamsız kaçabilirdi. Devrimci Yol'u geleneksel soldan kopuş sürecinde bir hareket yapan da, THKP-C'den devraldığı, "öncü savaşı", "politikleşmiş askeri savaş stratejisi", "suni denge" vb. lerine dayalı devrim stratejisi ile

7 Gramsci'nin özellikle *Hapishane Defterleri* öncesi siyasal yazılarındaki "filizlenme" vurgusu ve "yeni devlet"in "çekirdekleri" veya "embriyonik biçimleri" olarak fabrika konseyleri konusunda bkz. Boggs (1976: 85-100).

direniş komiteleri, Fatsa'daki yerel yönetim deneyimi ve genel olarak demokratik halk iktidarının filizlendirilmesi anlayışının ima ettiği bir karşı-hegemonik stratejinin içiçe bulunmasıdır. Aslında ilki, Devrimci Yol söyleminde programatik ve stratejik bir önem taşımaktan çok, içinden çıktığı geleneğe ve muhalefetinin ve eylemciliğinin radikalliğine dönük çağrışımlarıyla anlam kazanır. Ama yine de, yeni bir kolektif irade etrafında bir "üst sentez" yaratabilecek karşı-hegemonik ufkun genişlemesini sınırlayıcı bir etkide bulunmuştur. Gramscici damarın altının çizilmesi, hareketin yurtdışındaki mensuplarının 1980'lerde yaşadığı sivil toplum tartışmalarının kaynaklarının anlaşılması bakımından da önemlidir. 1980'ler konjoktürünün ve ANAP iktidarının devlet /sivil toplum (veya Ş. Mardin'den mülhem "merkez / çevre") ikiliği ve çatışması ekseninde çözümlenmesi, demokratik halk devriminin niteliği, reel sosyalizm ve iktidar sorunu, sınıfsal ve sınıfsal olmayan aidiyetler vb. konular etrafında yaşanan bu tartışma ve sonucundaki kopuş, hem Türkiye'de 1980'lerde yürütülen sivil toplum tartışmalarına bir bakıma öncülük etmiş ve hem de Türkiye solunun 1990'lardaki şekillenişinin -kabaca söylenecek olursa geleneksel sol / sol liberalizm hattındaki kutuplaşmanın- ilk işaretlerini vermiştir.

Ecevit söylemi de, Devrimci Yol söylemi de yerlilik veya Türkiye'ye özgülük vurgusu taşır. Ecevit'in Batı'ya özgü olan sosyal demokrasi yerine demokratik sol kavramını ortaya atması ve Devrimci Yol'un "şablonculuk" eleştirisi buna işaret eder. Ecevit'in kendi siyasal konumunu "demokratik sol" olarak adlandırmasının en önemli nedenlerinden biri, CHP'nin yeni çizgisinin Batı sosyal demokrat partilerinin aksine Marksizm'den kaynaklanmadığını vurgulamaktır (Ecevit, 1975a: 52). 1974 yılında yayımlanan *Demokratik Sol Bildirge* de CHP'nin solculuğunun kendine özgü olduğunu, diğer sol hareketler ve doktrinlerden esinlenmediğini kaydeder (Ecevit, 1974b: 39). Dahası, CHP'nin yeni toplumsal projesinin başka yerlerde geliştirilen modelleri taklit etmeyeceği, "bizim kendi kültürümüzün yarattığı teorinin bilimsel bir yöntemle uygulanmasına" dayanacağı savunulmuştur.[8] Ecevit, halkı anlamayan "sahte solcu" aydınları "demokratik olmayan ülkelerdeki devrimci yöntemleri taklit etmeye çalışmakla, "halkın gerçek özlemlerinden" ve "gerçek durumundan" bihaber olmakla eleştirir (Ecevit, 1971: 94). Ecevit'in (1972a: 5) "özentici ve aktarmacı" aydınlara veryansın etmesine karşılık, Devrimci Yol da, Sovyet, Çin ya da Arnavutluk yanlısı hareketlerin "şabloncu", "aktarmacı", "takipçi" anlayışlarını eleştirerek[9] "Türkiye'ye özgü yolu bulmaya" çalışır. Siyasal çözümlemeyi çeviri faaliyetlerine indirgeyen sosyalist hareketler *Devrimci Yol* dergisinde sık sık eleştirilmiştir. Devrim-

8 Bkz. CHP Gençlik Kolları Başkanı S. Genç'in Demokratik Sol Düşünce Forumu'nu (1971) açış konuşması (CHP, 1971: 22).

9 O. Müftüoğlu, *Devrimci Yol Yazıları*'na yazdığı önsözde Sovyet, Çin vb. yanlılarının tavrını değerlendirirken, "gerçekten 'sanki Türkiye'de değil Çin'de ya da Rusya'da yaşıyor' gibiydiler!" diyor (Müftüoğlu, 1991: 31).

ci Yol söyleminin tayin edici bir ögesi direniş komiteleri ise, diğeri "somut koşulların somut tahlili" ve "ayağını Türkiye toprağına basma" iddiasıdır. Fakat, Ecevit'in demokratik solu "biz bize benzeriz" mantığından esintiler taşıyan, yerlici ve üçüncü yolcu bir tahayyülü telaffuz ederken, Devrimci Yol söylemindeki "Türkiye'ye özgü yol" vurgusu Marksizm-Leninizm'in evrensel tezlerine bağlılığı dışlamaz (Aksine, bunları "doğru okumanın" ürünü olarak gösterilir.)

Sözkonusu bu Türkiye'ye özgülük vurgusu ile popülizm arasındaki sıkı ilişki siyasal pratiğin kavranış biçiminde somutlaşır. Türk sağının sahiplenegeldiği "halk için politika yapma", "halkın somut ihtiyaçlarına cevap verme", "halka hizmet etme" temasını sol popülizm de işlemiştir. Siyasal pratiği "halka hizmet" temelinde tanımlama Ecevit söyleminde baştan beri sözkonusudur. Ecevit, daha 1966'da kaleme aldığı *Ortanın Solu*'nda CHP'nin "halka gitmek" için bir "halk gönüllüleri" örgütü kurması gerektiğini savunmuştur. Partinin gençlik ve kadın kollarına dayanacak olan bu örgüt, sosyal hizmetlerle ilgilenecek, halk kitlelerinin ekonomik sorunlarını en aza indirmek için onları bilgilendirecek ve yönlendirecek, halkın mesleki eğitimi ve kültürel gelişmesi için olanaklar sağlayacaktır (Ecevit, 1966: 81). Öte yandan, direniş komitelerinin faşist saldırıların olmadığı yerlerde halkın yol, su, kanalizasyon gibi çeşitli sosyal sorunlarını çözmeyi üstlenmesinin önerilmesi (Devrimci Yol, 1978c; Müftüoğlu, 1991: 366), Fatsa'da "Çamura Son" kampanyasının düzenlenmesi ve tefeciliğin ortadan kaldırılması gibi faaliyetlere girişilmesi, gecekondululara yardım vb. pratikler Devrimci Yol söyleminin "halkın somut sorunlarından hareket etme" şiarının ürünleridir.[10] 1970'lerde Devrimci Yol'un etkin olduğu bölgelerde yaşayan ahalinin hafızasında hâlâ izleri bulunan "Dev-Genç'liler" imajının temel ögelerinden biridir bu.

"Halk iktidarı" ve popülizmin edimsel çelişkileri

Yukarıda, "halk"ın bir yazım yüzeyi olarak işlev gördüğünü, farklı ideolojik-politik formasyonlar içinde eklemsizleştirilip yeniden eklemlendiğini, yeniden telaffuz edilir ve alıntılanırken yeniden icad edildiğini söyledik. Popülizmi tanımlarken de, "halk"ın iktidar blokunun antagonistik ötekisi olarak telaffuz edildiğini belirttik. Burada, "halk"ı telaffuz eden söz edimlerinin kendileri üzerinde duracağız. Halkın yüceltilmesi, Devrimci Yol söyleminde değilse de, Ecevit söyleminde kilit bir rol oynar. Ecevit'e göre, Türk halkı "bilinçli", "açık görüşlü", "barışçı", "önyargısız", "uygar", "sorumluluk sahibi", "iyi niyetli", "çoğulcu" ve "demokrasiye yürekten bağlı" olmak gibi birçok erdeme sahiptir; halkın gelenekleri de "demokratik", "dayanışmacı", "eşitlikçi" ve "katılımcı"dır. Bütün erdemlerin kaynağını halkta arayan bu söylem halkı betimlerken icat eder.

---

10 Yakınlarda yaşanan Adana depreminde, Devrimci Yol geleneğinden gelen insanların da içinde yeraldığı ÖDP'lilerin yardıma koşmasının bu şiarın izlerini taşıdığı söylenebilir.

Ecevit'in 28.6.1975 tarihinde İstanbul'da yaptığı bir konuşmadaki şu sözlerini alalım: "Siz iktidarsınız. İktidar halktır" (Ecevit, 1977: 10). Ve bunu Dev-Genç ve Devrimci Yol'un şu sloganlarıyla birlikte düşünelim: "Söz / Yetki / Karar / Halka" ve "Tek yol tek seçenek halkın kendi iktidarıdır". Ecevit'in sözleri halk iktidarını şimdiki zamana ait gibi gösterse de, asıl vurgusunun betimleyici değil normatif nitelikte oluşu nedeniyle Devrimci Yol'un sloganlarıyla benzeşiyor. Halk, her iki durumda da hegemonik projenin vadettiği gelecek tasarımının kurucu öznesi olarak görünüyor. Sözcenin öznesi ile telaffuzun öznesi arasındaki ilişki iki siyasal söylemin göreli konumlarına da ışık tutuyor. Ecevit ikinci tekil / çoğul şahıs olarak halka sesleniyor ve halkı betimlerken edimsel bir tarzda kuruyor. Devrimci Yol ise, doğrudan halka seslenmezken, halkı üçüncü şahıs olarak sunuyor. Ecevitçi söylemin çelişkili karakteri bu sözlerde kendini ele veriyor. Zira, söylem hem halkı halk olarak kuruyor ve iktidarın asıl sahibi olarak sunuyor ve hem de lideri halkın dışına ve üstüne yerleştiriyor. Halk, hem iktidar sahibi ve hem de iktidarını kendi kendine gerçekleştirmekten aciz görünüyor. Devrimci Yol sloganlarında ise telaffuzun zımni öznesi "halkın devrimci öncüleri"; ama öncü halk iktidarına çağrıda bulunarak kendi önderliğini tarihselleştiriyor. Birinci durumda karizmatik, ikinci durumda Leninist etki sözkonusu olsa da, her ikisi de halkı kendisini gerçekleştirmek üzere harekete geçirilmesi gereken bir potansiyel, eyleyici kılınması gereken bir iktidar kaynağı ve temeli olarak sunuyor.

Benzer şekilde, CHP'nin "Halkçı Ecevit" sloganı ile Devrimci Yol'un "Halka kalkan faşist eller kırılır" sloganı sol popülist tahayyülün farklı eklemlenme biçimlerine işaret eder. Ecevit'in halkçı imajı ile Dev-Gençlilerin ve Devrimci Yolcuların halkı koruyan ve kollayan imajları arasında bir ortaklık sözkonusudur. Her ikisi de, yüzyıl dönümünden itibaren süregelen "halka doğru" hareketinin izlerini taşıyor. *Halka Doğru* dergisinin yazdığına göre 1913 yılında bazı tıbbiye öğrencilerinin yürüyerek Anadolu'ya, "halka doğru" gitmesi (bkz. Toprak, 1984: 72-3) ile 1970'lerde Devrimci Yol'cuların gecekondu halkına doğru gitmesi arasında tarihsel bir bağ kurmak abartı sayılmaz herhalde. Hem Ecevit söyleminde ve hem de Devrimci Yol söyleminde halka gitmenin içkin olduğu söylenebilir. (Bir kez daha, Gramsci'nin (1985: 275) de fikir hareketleri ve "ulusal edebiyat" bağlamında "halka doğru gitme"yi vurguladığını belirtelim.) Ecevit, halka "gitmeyi", "saygı duymayı", "inanmayı", halkı "bilmeyi", "anlamayı", "sevmeyi", halktan "öğrenmeyi", "halkın dilini konuşmayı", "halkla kaynaşmayı ve bütünleşmeyi" vazeder. Ona göre, "halka anlatılmaz, halkla ancak anlaşılabilir" (Ecevit, 1974a: 5). Devrimci Yol'cu söyleminde ise "kitle içinde çalışma", "saksıda değil bahçede yetişen bir devrimci olma", "halktan ne geride, ne çok ileride durma", "halktan öğrenip halka verme", "halkın hem öğretmeni, hem öğrencisi olma" vb. temel düsturlardır.

Ecevit'in (1972b: 46) "CHP artık Halk Partisi olmanın da ötesinde halkın ta kendisidir" sözü, söylemine içkin olan edimsel çelişkinin bir başka örneğidir. Ecevit

söylemi, bir yandan CHP iktidarı ile halk iktidarının bir ve aynı şey olduğunu vazederken, öbür yandan da -1973 seçimlerine ilişkin değerlendirmesinde olduğu üzere- "kendimizi halka anlatmayı başardık" diyerek halkla CHP'yi ayırıyordu. Aslında, bu edimsel çelişki popülist söylemin kurucu bir ögesidir. Çünkü popülizm, tam da "halkla kaynaşmayı", "halkla özdeşleşmeyi" telaffuz ederken, önder ile kitlesi ya da "taraftarları" arasında bir yarık yaratır. "Halk"a dair pedagojik-betimleyici ve edimsel sözceler arasındaki ikilemdir bu yarığı yaratan. Ecevit'in yukarıda aktardığımız sözüyle, *Devrimci Yol* dergisindeki şu başlık arasındaki ilişki dikkate değer: "Faşist güçler Ecevit'i teslim aldı ama bizi teslim alamayacaktır, çünkü: BİZ HALKIZ."[11] Ecevit'in CHP ile halkı özdeşleştirmesine karşılık, Devrimci Yol da devrimci hareket ile halkı özdeşleştirir. Ecevit söylemi için sözkonusu olan edimsel çelişkinin öncü-kitle problematiğinin içinde kaldığı ölçüde Devrimci Yol için de geçerli olduğu söylenebilir. Partileşme sürecinin tamamlan(a)mamasına dair olarak söylenen "gerek kadrolarımızın savaş içindeki pişme derecesi açısından, gerek Türkiye'deki siyasal görevleri yerine getirmekteki yetkinliği açısından" partileşebilecek olgunlukta olunmadığı argümanı ile klasik sol parti örgütlenmelerindeki parti bürokrasisi ve fetişine karşı Devrimci Yol'un "halkı halk adına yönetmeyi değil de halkın kendi kendini yönetmesinin zeminini hazırlayabilecek bir politik önderlik olarak kendini konumlandırmış" olduğu argümanı arasındaki gerilim bunu gösterir (Forta, 1997).[12] Yukarıda sloganlar bazında söylediklerimizin örgütlenme modelindeki tezahürüdür burada sözkonusu olan. Ancak, Devrimci Yol'u Ecevit popülizminden farklılaştıran nokta, "halk"a ve "halk iktidarına" dair bu edimsel çelişkinin karizmatik ya da bürokratik tarzda dondurulması değil, canlı tutulmasıdır. Devrimci Yol'un tarihsel konumunun kilit noktası "partileşme sürecinde" değil, "geleneksel soldan kopuş sürecinde" bir hareket olmasında aranmalıdır. Bu süreç klasik parti modeline uymayan, kendiliğinden, yerel, özerk etkilere ve inisyatiflere açık, konjonktürel sorunlar etrafında şekillenen bir toplumsal-siyasal hareket formunun yaşadığı bir süreçtir. Tekrar söylersek, özgüllüğü partileşme sürecinin tamamlan(a)mamasında yatmaktadır.

Organik bunalım ve sol popülizm

1970'ler Türkiye'sinin toplumsal-siyasal topoğrafyası "eskinin öldüğü ve fakat yeninin henüz doğmadığı" (Gramsci, 1971: 276) bir organik bunalım ekseninde şekillendi. Halk kitlelerinin hızla ve geniş çapta siyasal alana dahil olduğu, geleneksel aidiyetlerin çözülmeye yüz tuttuğu ve geleneksel siyasal yapıların (devlet

11 *Devrimci Yol*, sayı 15, 21 Şubat 1978. Bir başka örnek ise şudur: "Sömürücüler ve uşakları bir avuçtur. Biz ise milyonlarca işçi, milyonlarca köylü, milyonlarca genç ve milyonlarca emekçiden oluşan bir halkız" (Devrimci Yol, 1980).

12 Hareketin kendi kadroları arasındaki bürokratik eğilimleri ve bazı zaafları tartıştığı ve sorguladığı "Pembe Broşür" (Devrimci Yol, 1978c) bu gerilimi yansıtır.

iktidarının ve siyasal partilerin) derin bir otorite ve temsil bunalımı yaşadığı bu süreç yeni bir tarihsel blokun kurulmasını dayatıyordu. Ancak, bu bunalımı çözme iddiasındaki siyasal söylemlerin başarabildiği şey kendilerini hegemonikleştirmek değil, muhaliflerini -hem kendi cephelerinde yer alanları ve hem de karşı cephedekileri- etkisizleştirmek, zayıflatmak, kitle tabanının genişlemesini engellemek oldu. Sonuçta gelinen nokta, hiç kimsenin kımıldayamaz, hareket edemez hale geldiği ve fakat eşitsiz bir şekilde yapılanmış bir katastrofik denge haliydi.

Ecevit CHP'si de, Devrimci Yol da, Türkiye toplumsal formasyonunu sarsan organik bunalımı çözme iddiasındaydı. Fakat her ikisi de yukarıda sözünü ettiğimiz karşılıklı etkisizleştirme ve yalıtma sürecinin birer parçası oldular. Yukarıda Ecevit söyleminin eklemleyici ilkesini popülist uğrağın kendisinde bulan, özgül bir popülist söylem olduğunu, buna karşılık Devrimci Yol'un popülist uğrağı telaffuz etmekle birlikte bunu demokratik halk devrimine ve sosyalizme bağlayan, popüler-demokratik bir hareket olmaya meylettiğini savunduk. Bunun da ötesinde, Gramscici terimlerle söylersek, Ecevit popülizmi transformizm veya pasif devrim ekseninde düşünülebilecekken, Devrimci Yol bir yayılmacı hegemonya perspektifinin izlerini taşıyordu. Birincisi, popüler tepkilere, taleplere, ideolojik ögelere ve sembollere seslenen ve fakat bunları kendi içinde eklemlerken antagonistik karakterlerini reformist bir tarzda etkisizleştiren bir nitelik arzeder. İkincisi ise, tersine, bu popüler muhalif ögelerin antagonistik potansiyelini tümüyle açığa çıkarmaya girişir. "Popüler-demokratik adlandırmalar" (Laclau, 1977) ve popüler talepler, birinci durumda devletçi, bürokratik ve reformist bir tarzda eklemlenerek soğurulur ve "sistem içi kanallara akıtılırken", ikincisinde, iktidar blokuna karşı uzlaşmaz bir antagonistik ilişki içinde tanımlanarak radikal bir toplumsal dönüşüm projesine eklemlenir. Bu çerçeve, Ecevit ve Devrimci Yol söylemleri arasındaki ilişkiye ışık tutabilir. Her ikisi de aynı popüler anlam haritalarını kendine eklemlemeye çalışmıştır. Dahası, bizzat Ecevit popülizminin ortaya çıkışı, yani "devlet partisi CHP"nin "halk partisi CHP"ye dönüşmesi, radikal sol /sosyalist muhalefetten beslenmiştir. Sosyal demokrasi ya da demokratik sol, başka yerlerde olduğu gibi, Türkiye'de de, radikalleşebilecek veya radikalleşme eğilimi gösteren talep ve tepkileri kendi söylemine eklemleyerek yumuşatma, eritme, soğurma işlevini üstlenmiştir. Yani CHP'nin "düzen değişikliği" ve "halk iktidarı" programı demokratik halk muhalefetine radikal sol olmayan bir çözüm yolu önerirken, hem bu taleplere seslenmiş ve hem de bu talepleri sınırlamak istemiştir. CHP'nin "demokratik halk iktidarı" ile Devrimci Yol'un "demokratik halk devrimi" aynı hegemonik projeler değildir kuşkusuz; ama aynı popüler anlamlandırmaları eklemlemeye yönelmişlerdir.

CHP ve Devrimci Yol'un 1970'lerin genel siyasal konjonktürü, yani toplumsal-siyasal güç ilişkilerinin somut şekillenişi içinde aldıkları konumu etraflıca çözümlemek bu yazının sınırlarını aşıyor. Kaba bir bakışla yetinelim: Mevcut toplumsal antagonizmalara özgül bir popülist çözüm bulma iddiasındaki Ecevit popülizmi,

böyle bir popülist tarzda çözülmeye elverişsiz olan toplumsal kutuplaşmaların derinleşmesi karşısında, zaten hâlâ içinde barındırdığı CHP'nin geleneksel devletçi reflekslerini yeniden canlandırmıştır.[13] Öyle ki, Ecevit popülizminin kitle desteği alarak zirveye ulaştığı 1977 yılı, "düzen değişikliği" programının yerini "milli birlik" ve "asayiş" programının aldığı yıl da olmuştur. 1978'de kurulan Ecevit hükümeti, popülist hegemonik projeyi uygulamayı başaramamış değildir; zira daha iktidara gelmeden, "devleti kurtarmak" adına bu projeden vazgeçmiştir. Dolayısıyla, CHP "devlet partisi" rolünü yeniden üstlenmek zorunluluğunu hissetmiştir. Devrimci Yol sözkonusu olduğunda ise, anti-faşist muhalefet dalgası hem harekete temel dinamiğini vermiş ve hem de hareketi sınırlamıştır. Kısa bir zaman diliminde hızla büyüyen genç bir hareket olarak, tırmanan faşist saldırılar ve şiddetli kutuplaşmalar karşısında ağırlıkla savunmacı bir konuma itilmiş, telaffuz ettiği karşı-hegemonik siyasetin pozitif, kurucu ögelerini -"ahlaki-entelektüel önderliği" kazanacak şekilde-geliştirememiştir. Temel karakteri faşizme karşı mücadele olan hareket, bir "açık faşist diktatörlük" olasılığını çok önceden tespit etmiş olmasına rağmen, savunduğu "devrimci direniş cephesine" "geniş halk yığınları" bir tarafa, diğer sol hareketleri dahi dahil edememiştir.

Kısacası, hem bir "popülist birlik" arayışını dillendiren Ecevit'in demokratik solu, hem de bir "popüler-demokratik sıçrama"nın işaretlerini veren Devrimci Yol, yeni bir sağduyu, yeni bir kolektif irade etrafında "ekonomik, siyasal, entelektüel ve ahlaki birlik" sağlamayı beceremediler. Bu hegemonik başarısızlığın kaynakları, bizim burada yaptığımız gibi yalnızca yazılı metinlere bakarak anlaşılamaz. Bunun için, formel düzeyi aşan, karmaşık bir toplumsal formasyon, konjonktür ve siyasal kültür çözümlemesine ihtiyacımız var. Son olarak şunu vurgulayalım ki, yer yer -içinde bulunduğu ideolojik bunalımdan da beslenen- bir seçkinci ve *entelektüelist* eğilimle malul olan günümüz solunun, tarihinde rüşeym halinde bulunan popüler-demokratik perspektifi "koruyarak aşabildiği", popüler geleneklere eklemlenebilen ve kendini organikleştirebilen bir karşı-hegemonik siyasete yönelebildiği söylenemez.

KAYNAKÇA

Belge, M. (1990), "Sol", I. C. Schick ve E. A. Tonak (der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye* içinde, Belge Yayınları İstanbul.

13 Murat Belge'nin (1990: 160) deyişiyle, "Ecevit, halk tabanını sağlamlaştırmakta başarısız oldu ve işçi sınıfını faşizme karşı mücadelede kendisine yardıma çağırmak yerine, halkın karşısında devletin temsilciliğini benimsedi. CHP'nin Atatürkçü kökenleri, devletçilik ve yukarıdan yönetme geleneği partiyi iktidara geri getirmiş olan tabandan gelen coşkuya baskın geldi. En derin bunalım sırasında Charles de Gaulle televizyona çıkıp halka *'aidez moi'* (bana yardım edin) diyebilmişti, ama böyle bir kararlılık Ecevit için ulaşılabilirin ötesindeydi".

Boogs, C. (1976), *Gramsci's Marxism*, Pluto Press, Londra.

Cumhuriyet Halk Partisi (1971), *Demokratik Sol Düşünce Forumu. Türkiye'nin Yapısal Analizi*, Ankara.

Cumhuriyet Halk Partisi (1974), *Demokratik Sol Düşünce Forumu*, Ankara.

Cumhuriyet Halk Partisi (1976a), *Program*, Ankara.

Cumhuriyet Halk Partisi (1976b), *Demokratik Sol Düşünce Forumu*, 4 Cilt, Ankara.

Çelik, N. B. (1998), "Kemalist Hegemonya Üzerine bir Kavramsallaştırma Denemesi", *Birikim*, No. 105-6.

Devrimci Yol (1977), *Bildirge: Ülkemizde ve Dünyada İçinde Bulunduğumuz Durum ve Temel Siyasi Görevimiz*, Nisan 1977 ve Müftüoğlu (1991) içinde, s. 613-62.

Devrimci Yol (1978a), "Sömürge, Yarı Sömürge Ülkelerde ve Türkiye'de Faşizm", *Devrimci Yol*, 15 Ocak 1978, Sayı 13, ve Müftüoğlu (1991) içinde, s. 277-300.

Devrimci Yol (1978b), "Parti-Cephe İlişkileri, Direniş Komiteleri ve Partileşme Süreci", *Devrimci Yol*, 20 Mart 1978, Sayı 16 ve Müftüoğlu (1991) içinde, s. 342-50.

Devrimci Yol (1978c), Örgütsel Sorunlar ve Çalışma Tarzımızdaki Bazı Hatalı Eğilimler Üzerine, Mayıs 1978 ve Müftüoğlu (1991) içinde, s. 351-67.

Devrimci Yol (1980), Devrimciler Ne İçin Savaşıyor?, Ağustos 1980, Müftüoğlu (1991) içinde, s. 663-91.

Ecevit, B. (1966), *Ortanın Solu*, Kim Yayınları, Ankara.

Ecevit, B. (1970), *Atatürk ve Devrimcilik*, Tekin Yayınevi, İstanbul.

Ecevit, B. (1971), "Önsöz", Demokratik Sol Düşünce Forumu. *Türkiye'nin Yapısal Analizi* içinde, Ankara.

Ecevit, B. (1972a), "Aydın ve Halk", *Özgür İnsan*, No. 2.

Ecevit, B. (1972b), *Kurultaylar ve Sonrası*, Ankara.

Ecevit, B. (1973), *Bülent Ecevit Diyor ki...*, Ankara.

Ecevit, B. (1974a), "Başbakan B. Ecevit'in Demokratik Sol Düşünce Forumunda Yaptığı Konuşma", CHP (1974) içinde.

Ecevit, B. (1974b), CHP Genel Başkanı B. Ecevit'in CHP 22. Kurultayı'nı Açış Konuşması, Ankara.

Ecevit, B. (1975a), *Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar*, Ankara.

Ecevit, B. (1975b), *Demokratik Sol*, Ankara.

Ecevit, B. (1977), *Umut Yılı: 1977*, Ankara.

Erdoğan, N. (1992a), "Türk Sosyal Demokrasisinin Hal-i Pür Melali", *Birikim*, No. 33.

Erdoğan, N. (1992b), "Demokratik Sol ve Sosyal Demokrat Portreler", *Birikim*, No. 44.

Eryıldız, S. (1975), *Demokratik Sol*, 2 Cilt, Ankara.

Forta, B. (1997), "Devrimci Yol Üzerine Düşünceler", *Yeniden*, No. 24.

Gramsci, A. (1971), *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence and Wishart, Londra.

Gramsci, A. (1985), *Selections from Cultural Writings*, Lawrence and Wishart, Londra.

Laclau, E. (1977), *Politics and Ideology in Marxist Theory*, Verso, Londra.

Laclau, E. ve Mouffe, C. (1985), *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Deomcratic Politics*, Verso, Londra.

Müftüoğlu, O. (1991) (der.), *Devrimci Yol Yazıları*, Devrim Yayınevi, İstanbul.

Sunar, İ. (1985), "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8.

Toprak, Z. (1984), "Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru' Gidenler", *Toplum ve Bilim*, No. 24.

Voloshinov, V. N. (1973), *Marxism and the Philosophy of Language*, Harvard University Press, Cambridge (Mass).

From the democratic left to the revolutionary path: Notes on left populism in the 1970s

This article examines the significance of populist moment in two left political discourses of the 1970s: Ecevit's democratic left and the Revolutionary Path. It defines populism as a political discourse that is characterised by a division of the social-political space along the bipolar lines of the antagonism between the people and power bloc and attempts to mobilise the people as against the ideology of dominant forces or classes. Notwithstanding their conflicting ideological-political complexes, both Ecevit and the Revolutionary Path articulate a populist moment into their discourses insofar as they are based on the "people" / "dominant forces" polarity or the "people / oligarchy contradiction". They have a populist structure of feeling in common as can be detected in their ideas of "going to the people" and "politics as an activity in the service of the people" as well as in their popular sources of inspiration. Populist imaginary and its performative contradictions are also evident in the very act of enunciating the "people" as the subject. Nevertheless, populism is a subordinate moment of the Revolutionary Path discourse whereas Ecevit's political discourse is organised by its specifically populist articulatory principle. Yet, they both failed to hegemonise themselves and became part of the on-going organic crisis in the Turkish social formation.

Türk solu ve kültür

*Ahmet Oktay**

İlkin, kavram ve anlam karışıklığına yolaçmamak için, "Türk solu" deyiminden "Türkiye komünist hareketini" anladığımı, bu yazıdaki tüm değerlendirmelerin, yorumların bu anlayış doğrultusunda oluşturulduğunu belirteyim.

Bir nokta daha anımsatılabilir: Bu yazıda irdelemeye çalıştığım Türk solu ile kültür arasındaki ilişkiler, özellikle 1930-1968 yılına kadar olan dönemi kapsıyor. Şu nedenle: Bu tarih, Türkiye'de siyasal/ideolojik mücadelenin hızlanma ve devlet, sağ ve devrimci şiddetin sadece siyasal düzeye değil kültürel ve kuramsal düzeye de *içselleşme* döneminin başlangıcına tekabül ediyor. Bu tarihten sonra, bazı bağımsız kültür ve edebiyat/sanat yorumlarına ve klasik Marksist metinlerin ve Stalin sonrası canlanmanın ürünü kitapların çevirilerine rastlansa bile, kentleşme/sanayileşme ve proletaryanın gelişme süreçlerine bağlı olarak beliren kültürel/ideolojik fenomenler gözardı edilmişlerdir. 1968 sonrasının bir önkabuller, mücadelede öncelik alma ve lider olma (kişiler ve örgütler düzeyinde) kavgaları dönemi olduğu da söylenebilir. Örneğin Marksist tarih yazımında Türkiye açısından önemli bir teorik kalkış noktası oluşturabilecek gibi görünen AÜT tartışmaları MDD (Millî Demokratik Devrim) çekişmeleri ve bölünmeleri sürecinde görmezden gelinemez biçimde düzey yitirmiş, seçilecek devrim stratejilerinin basit bir argümanı haline getirilmiştir. "ATÜT, Türkiye toplumunun geçmişi ve bugünü hakkında *ancak* bir bilimsel çalışma ve araştırma varsayımı niteliği taşıya(bilecekken)" ve "Marksist düşünce(nin) sadece bir politika ve eylem teorisi olmadığı(nın) (Hilav, 1993: 176) unutulmaması gerekirken, AÜT fraksiyonlarının görüşlerine hemencecik uyumlandırılarak fraksiyonun devrim stratejisinin gerekçesi olmuştur.

(*) Yazar.

Aynı şekilde, *kültür emperyalizmi* tartışmaları sırasında da edebiyatın, sanatın özgüllüğü görmezden gelinmiş, politik devrim ve edebiyat ile sanatın kendi düzeylerinde gerçekleştirmeleri gereken devrim özdeşleştirilmiş, yazarın özgün üretim süreci en basit anlamında propaganda ve ajitasyona indirgenmiştir. Aşık İhsanî'nin devrimci şair sayılması, türkü ve marşın has müzik kompozisyonlarında tercih edilmesi gibi olguların kültürel sapmalar olduğunu söylemek gerekiyor.

* * *

Sosyalizmi belirgin biçimde sanayileşmeye, sanayileşmeyi de elektrifikasyona eşitlediğini söyleyebileceğimiz Lenin, 1920'de "eski düzen -hakettiği şekildeimha edilmiş ve yine hakettiği şekilde bir harabe durumuna getirilmiştir. Ortam temizlenmiştir ve genç sosyalist kuşak sosyalist toplumu bu ortamda inşa edecektir" demişti (1969: 103). Ama 78 yıl sonra, tarih Lenin'i hüsrana uğratmış, sosyalist düzeni harabe haline getirmiş bulunuyor. Amacım bu *ironik* durumun çözümlemesine girişmek değil, bu ani harabe haline geliş sürecinin kültürel ortam ve üretimle doğrudan ilintili/bağlantılı olduğuna işaret etmek.

Çöküşün, Sovyetler Birliği'nde "sosyalist" ve "komünist" düzene *geçildiği* yolundaki iddianın bizzat Stalin'in demeç ve yazılarında bir iki kez ısrarla vurgulandığını (1977; 573, 713) bilenlere/anımsayanlara sanayi ve teknoloji düzeyinde gözlenen gelişmenin ve başarının *kültürel* düzeyde hiç mi hiç sağlanamaması, gündelik hayatın sosyalist toplumu yaratacak/üretecek biçimde dönüştürülememesi yüzünden de kaynaklandığını söyleme olanağı verdiğini anımsatmak gerekiyor. Henry Lefebvre, yıllar önce "Marksist düşüncenin ekonomist, politist ve felsefeci yorumları(nın), kültürel perspektifin yolunu tıka(dığını)" söylerken (1998: 192), bunalımın kaynağına ilişkin bir öngörüde bulunmuşa benziyor. Gündelik hayat dönüştürülemediği sürece devrimin de gerçekleştirilemeyeceği anlaşılıyor. Yüreğinde kiliseye gitme arzusuyla yaşayan, Çarlığın yıkımına gizli gizli üzülen insanlarla devrim yapılamayacağı çok pahalı biçimde öğrenilmiş bulunuluyor. Devrim, kültürün ve bilincin, dahası onların da içinde *biçimlendiği* gündelik hayatın dönüşümüne bağlı.

Bu uyarıcı vurgulardan sonra Türk solunun 1923'ten bu yanaki tarihi boyunca kültürel boyuta en azından 1960'lara kadar gereken önemi verme yeteneğini gösteremediği söylenebilir. Toplumsal/siyasal/düşünsel sorunların çözümü sadece *iktidar* olgusuna kilitlendiğinden kültürel düzey bu kısırlaştırıcı perspektif çerçevesinde ve *siyasal bilinç* edinme biçiminde alımlanmış, dolayısıyla eni konu boşlanmış, hattâ 1968 sonrasının kamplaşmaları ve tartışmaları sırasında "devrim sonrasına" *ertelenmesinde* sakınca görülmemiştir. Bu eğilimin, devrimci dalganın çekilmiş olduğu günümüz konjonktüründe bile militan kadrolarca hâlâ korunduğu, entelektüelliğin kimi kesimlerde nerdeyse karşı-devrimcilikle eşanlamlı sayıldığı öne sürülebilir. Kuramsız (teorisiz) bir toplumsal/siyasal

mücadele yürütülemeyeceği söylenmekte/vurgulanmaktadır ama kuram kavramının hâlâ 1970-1980 arasındaki gibi sadece siyasal strateji ve taktik alanına bağlanması yolundaki eğilimin açık ilgi gördüğü de sezilmektedir.

Kuşkusuz, eylemci ve sekterist tutumun beslendiği *somut* koşullar vardır. Murat Belge, kültürel ortamı değerlendiren bir yazısını "Kahramanmaraş'ı unutma" diye bitirmiş (1979) ve 19 yıl sonra Özdemir İnce "Sivas'ı unutma" başlığını kullanmışsa (1998), solun bu tavrını kışkırtacak ve haklı kıldıracak bir *sağ*ın varlığını görmezden gelmek olası değildir. Türkiye'de faşist hareket de İslâmcı hareket de *şiddete* başvurmaktan hiç çekinmemekte, dahası kimi dönemeç noktalarında öncelik almaktadır. Bu olgu, solun sürekli biçimde siyasal düzeyde sınırlanmasına yolaçmaktadır. Oysa kültür sorununun siyasal/ideolojik boyutu aşan içerimleri vardır, dolayısıyla sosyalist bir kültür oluşturabilmek için daha geniş bir yorumlama çevrenine (ufkuna) gereksinim duyulması gerekir. Kuşkusuz, klasikleşmiş maddî kültür/manevî kültür, evrensel kültür/ulusal kültür, ulusal kültür/sınıfsal kültür ayrımlarının tümden geçersizleştiğini ve geçersizleştirilmesi gerektiğini söylemek zor görünmektedir ama kültür kavramının yeni varsayımları ve çözümleme yöntemlerini gereksindirecek biçimde karmaşıklaştığını da belirtmek şarttır. Devrim bir *olasılık* olarak hâlâ önem taşıyor ve insanlığın kurtuluş umudunu temsil ediyorsa, gerçekleştirilmesinin kültürel düzeyle derinden bağlantılı olacağını da söylemek zorunludur.

* * *

Kültür, çeşitli uzmanlık alanlarının bilgisini edinme ve bu bilgiyi pratikte kullanabilme, kültürel denilen olaylara (sanatsal/yazınsal ve düşünsel etkinlikler) ilgi besleme olgusuyla ilintili olsa bile, günümüz dünyasında Raymond Williams'ın sözleriyle bir "anlamlandırma sistemi" olarak görülmelidir (1993; 11). Kültür kavramı, "sadece geleneksel sanatlar ve entelektüel üretim biçimlerinin ifadesi olmaktan çıkarak, bugün bütün bir "imgesel pratikler"i -sanat ve felsefeyi de içerecek şekilde dilden gazeteciliğe, modaya ve reklamcılığa kadar- bütün alanları kapsar hale gelmiştir" (Williams, 1993).

Kuşkusuz, Türkiye'de böyle bir tanımın yapılabilmesi için gereken maddî ve kültürel koşullar ancak yeni yeni oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla 1920 (Gizli TKP'nin kuruluş yılı)[1] ile 1960 arasını kapsayan dönemde, solun üzerinde önemle durmak zorunluluğunu hissettiği sorunlar *örgütlenme* (gizli ve açık) ile toplumsal *meşruiyet kazanma* olmuştur. Tarihinin büyük bölümünü *yeraltında* geçiren komünist hareket, bu birbiriyle bağıntılı çifte hedefe ulaşabilmek için

1 TKP'nin kuruluş tarihi de, kaç TKP olduğu konusu da hayli karmaşıktır. Meraklı okur şu çalışmalara bakabilir: A. Nesimi: *Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler* (Promete Yayınları, 1979), M. Tunçay: *Türkiye'de Sol Akımlar* (S.B.F. Yayınları, 1967), A. Sayılgan: *Türkiye'de Sol Hareket* (Otağ Yayınları, 1976), G.S.Harris: *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları* (Çev: E. Yedek, Boğaziçi Yayınları, 1979).

yayın politikasını ister istemez ajitasyon ve propaganda ile sınırlamak, siyasal sorunları da ideolojik sorunları da *vulgarize* etmek zorunda kalmıştır. *Aydınlık* dergisi koleksiyonu bu olguyu yansıtmaktadır.[2] Hemen belirtmek gerekir ki, bu durum, o tarihlerde *aydınlar* diye nitelenebilecek parti yönetici kadrolarının olduğu kadar proletaryanın ve küçük burjuvazinin okur-yazarlarının da kültürel donanımlarının sınırlılığının ve birikim eksikliğinin *doğal* sonucudur. Hattâ TKP'nin önder kadrosunun bile temel kuramsal metinleri yorumlayacak/tartışabilecek *düzeyde* olup olmadıkları da tartışmalı bir sorundur.

Bu noktada, tartışılmış olan ama *doğru* bulduğum bir öne sürmeyi anımsatacağım: Türk solu, belki de Kemalizmin jakoben kanadıyla daha işin başlangıç yıllarında zikzaklı *Komintern* politikalarını izleyerek kurduğu ideolojik/politik *ortak-yaşarlık* dolayısıyla (Belli, 1988), hem henüz *oluşmadığını* net biçimde gördüğü özgül anlamıyla proletaryaya hem de popüler anlamıyla amorf emekçi halk kesimlerine fazla güven duy(a)mamış, dolayısıyla devrimin asıl gücünü oluşturması gereken bu sınıf ve kesimleri eğitilmesi/yönetilmesi gereken edilgin özneler toplamı olarak görmüştür. Parti önderlerinin olsun, dergi ve gazetelerde çalışan yazarların olsun, uzun yıllar *çözümleyici/eleştirici* değil, *eğitici/öğretici* bir söylemi tercih etmelerinin nedeni budur. *Sonuç aldırıcı* olduğu düşünülen bu ajit-prop yaklaşım 12 Eylül darbesinden sonra bile sürdürülmüştür.[3]

Komintern faktörü, Türkiye komünist hareketinin siyasal sorunları olduğu kadar kültürel sorunları yorumlama çabaları üzerinde de doğrudan ve yozlaştırıcı biçimde etkin olmuştur. Bu yargı, 1920'ler, 1930'lar bağlamında bir suçlamayı ya da eleştiriyi kesinlikle öngörmüyor, sadece o dönemde tüm dünya komünist partileri için geçerli olan bir olguyu saptıyor ve o yılların partilerinin vurguladığım "yozlaştırıcı etkiyi" farketmesinin sanıldığı kadar kolay ve mümkün olmadığını ima ediyor. O yıllarda ilk sosyalist devlete ve partiye *bağlılık*, gü-

2 Derginin kuramsal sorunlara ağırlık verdiği sayılarında yayımlanan yazılar, azami üç sayfayı geçmemektedir. Memduh Necdet: "Marxizm Dersleri: Tarihi Materyalizm" (sayı 22, s.571-573), Ş. Süreyya: "Karl Marx'ın Ağzından Kendi Felsefesi" (sayı 23, s.596-597), S. Celâl, "Marksizm Karşısında Burjuva İlmi" (sayı 29, s.728-733), Ş. Süreyya: "Diyalektik Nedir?" (sayı 29, s.743-744) vb.

Aydınlık'ın son sayısı olan 18 Şubat 1925 tarihli 31. sayısı "Fevkalâde Gençlik Nüshası" alt başlığıyla çıkmıştır. Burada M. Suphi'nin Bakü'de yayımladığı *Yeni Dünya*'da çıkmış "Yaşta ve Başta Gençlik" adlı kısa bir yazısı ile Ahmet Tevfik'in "Türkiye Gençliği'nin Sınıfî Mevkii" adlı iki sayfalık *şematik* bir yazısı, Memduh Necdet'in "Türkiye'de İşçi Gençliğinin Vaziyeti" adlı sayısal verileri kaynaklandırılmayan öznel bir makalesi, Nâzım Hikmet'in "Komsomol" şiiri vb. yeralmaktadır. Bkz. 1-: *Aydınlık: Fevkalâde Gençlik Nüshası*, Haz.: A. Türk, Odak Yayınevi, 1976, 2- M. Tunçay: *Türkiye'de Sol Akımlar*, s.182, SBF Yayınları, 1967.

3 Örneğin Muzaffer Erdost, kimi yazılarında bu sonuç aldırıcı eğitici/öğretici biçemi benimser. Kültür ve birey sorununa ayrılmış yazılarında da görülür bu. Ders anlatır gibidir: "İnsanlar, maddi ve manevi üretimde bulunurlar. Maddi üretim, maddi nesnelerin, manevi üretim, manevi değerlerin üretimidir". Böyle gider. (M. İ. Erdost: *Bilim ile Yazın Arasında*, s.105, Onur Yayınları, 1984). 1980'lerden sonra yazılmış bu yazıların, gündeme girmiş bulunan kültürel sorunları kurcalamaması ilginçtir. Politik/ideolojik işlev birincildir.

nümüzde anlaşılamayacak düzeyde bir *ahlâk* sorunuydu çünkü.[4]

Tam da bu yüzden TKP'nin önderi Şefik Hüsnü (Deymer), *Aydınlık*'ta yazdığı ve TKP'nin öteki yöneticileri ve kadroları tarafından yeterince anlaşılıp değerlendirilemediği görülen sınıfsal ve kültürel kimi düşüncelerini Komintern'den gelen örtük/açık eleştiriler dolayısıyla ya revize etmek zorunda kalmış ya da geliştirmek istememiştir. Örneğin "Sosyalist Akımlar ve Türkiye", "Yeni Millet Meclisi"nden Halk Ne Bekliyor?", "Yıkıcı Halkçılıktan Yapıcı Halkçılığa", "Devlet Tekeline Niçin Taraftarız" gibi yazılarında (Deymer, 1971) geliştirdiği "kapitalizmin ve işçi sınıfının gelişmemişliği", "sınıf mücadelesinin yabancı kapitalist ile bunların uyduları durumunda kalan yerli eşraf ve servet sahipleri arasında olacağı ve çoğu halde bir ulusal mücadele şeklini alacağı", "devletçiliğin emperyalizmin ve kapitalizmin egemenliğini engelleyeceği" türünden düşünceler, ulusal/devrimci özellik taşıyan burjuva demokratik hareketlerin desteklenmesi gerektiğini öngören Leninci tez, Stalin tarafından terkedilmiş ve komünist partilerin önderliğini şart koşan "tek cephe" politikası benimsenmiş olduğu için, 1924 tarihinde yapılan 5. Komintern Kongresi'nde Ukrayna delegesi Manuilski tarafından önder kadronun görüşlerini dile getirir biçimde açıkça eleştirilmiştir (Tunçay, 1967: 177-178).

Geçerken, Tunçay'ın (1967: 195) bir dipnotunda andığı "İslâm Aleminde İçtimaî İnkılâbın Menşeleri" adlı yazısında[5] Deymer'in (1971: 96-102) sosyalizmin İslâmiyet'teki köklerini "Kitapta ve Sünnilik'te değil, Şia'da, sapmada ve tarikat akımlarında aradığını, yani resmî din yerine popüler dinin üzerine eğildiğini" söylediğini belirtmeliyim. Şefik Hüsnü'nün bu şaşırtıcı yazısında savunduğu, solla İslâm arasında bağlantı noktaları arayan düşüncelerin, yıllar sonra CHP/MSP koalisyonunun kurulmasını sağlayan *tarihsel yanılgı* kavramlaştırmasının önceli olduğunu söylemek bile mümkün görünüyor.[6]

Stalinciliğin sık sık değişen politikalarına ve tanımlamalarına *uyumlanma* zorunluluğu bir yandan, partinin peşpeşe kapatılması ve önderlerinin tutuklanması bir yandan; kuramsal/düşünsel üretimde *devamlılık* sağlamamasına yo-

---

4 Stalin'in muhaliflerini temizlediği Moskova davaları sırasında bu durum örneklerle kanıtlandı. Buharin'in muhalefetini sokağa yayamadığını, çünkü "parti dışında politika yapmanın potansiyel olarak karşı devrimci bir tavır olduğu" yolundaki bolşevik dogmaya bağlı kaldığını, partinin yıkılmasından korktuğunu" belirten Cohen, bu tutumun Buharin'in yenilgisinin nedeni olduğunu vurgular. S. F. Cohen: *Buharin ve Bolşevik Devrimi*, c.2, s.201, Çev: A. Günaysu, Kavram Yayınları, 1988.

5 Bu yazı Deymer'in kitabında "İslâm Dünyasında Toplumsal Devrimin Kaynakları" başlığıyla ve dili sadeleştirilerek verilmiştir.

6 On yıl önce "Şiir ve Tasavvufun İki Yüzü" adlı yazımda, tasavvufun "mal tutkusunu kötülemesi, merkezi yetkeye karşı çıkması, zorbalığı yerip özgürlüğü övmesi" gibi ideolojik ögelerle solun pratik/ütopik öngörüleri arasında bağlantı kurmuş ve yazıyı şöyle bitirmiştim: "Maddeci bir söyleme eklemlenebilecek gibi görünen tasavvufun *bâtınî* kolu hiç mi ilgimizi çekmemeli?" (A. Oktay: *İnsan, Yazar, Kitap*, s.15-24, Ark Yayınları, 1995 içinde.)

laçmış ve ne yazık ki, bu türden sorunlar ve kavramlaştırmalar Türk solunun tarihinde uzun süre görünememiştir.

Yeri gelmişken, asıl ürünlerini 1960'tan sonra verecek ve özgün bir sosyalist kuram oluşturmaya girişecek olan Hikmet Kıvılcımlı'nın 1935-1938 arasındaki siyasal kültür çerçevesinde değerlendirilmesi gereken kimi çalışmalarının da anılması gerektiğini söyleyeceğim. Kıvılcımlı, bu dönemde *Marksizm Bibliyoteği* adıyla çeviri ve telif yapıtlardan oluşan bir dizi yayım yaparak, hem Marksist düşünceyi yaygınlaştırmaya hem de Marksist çözümleme yöntemlerini Türkiye gerçekliğine uygulamaya çalışmıştır. Bu yönüyle de kimi zaman Şefik Hüsnü Deymer'in yazılarından içerik açısından daha kuramsal olmayı başardığı öne sürülebilir. Kıvılcımlı'nın *Bibliyotek* dizisinde 1935-1938 yılları arasında Marx, Engels ve Lenin'den sekiz çevirisinin (broşürleştirilmiş makalelerdir bunlar) dışında altı da telif broşürü var: 1- *Türkiye İşçi Sınıfının Sosyal Varlığı*, 2- *Edebiyat-ı Cedide'nin Otopsisi*, 3- *İnkılapçı Münevver Nedir? Hanri Barbüs*, 4- *Marksizmin Kalpazanları Kimlerdir? Tip No1-Kerim Sadi*, 5- *Emperyalizm: Geberen Kapitalizm*, 6- *Marks-Engels Hayatları* (Karaca, 1989). Söylemek gerekir ki, ilk iki broşür 1930'ların Marksist kültür ortamında önemli çıkışlardır. Kıvılcımlı ilk broşürde işçi sınıfının varlığı sorunu üzerinde yoğunlaşmakta ve "Türkiye Proletaryasının Sayısı" başlıklı birinci bölümde, sanayi ve tarım kesimi ile çeşitli alanlarda (örneğin "yaprak tütün amelesi", "muvasala ve nakil vasıtaları proleterleri" vb.) sayısal verileri saptadıktan sonra "Türkiye şehir nüfusunun hiç olmazsa yarısı işçi sınıfının nüfusudur" yargısına varıyor (1935: 36). Yazının sonunda alttan alta polemiğe giriştiği "burjuva ve küçük burjuva yazganlara" seslenen Kıvılcımlı (1935: 69), Türkiye işçi sınıfının "kendinde sınıf"tan "kendisi için sınıf" konumuna geçtiğini öne sürüyor. İkinci broşür *Edebiyat-ı Cedide'nin Otopsisi*'nde ise, Edebiyat-ı Cedide'nin burjuvaziye özgü bir edebiyat akımı olduğunu, onda "panseksüalizm, melankolizm ve ekzantrizm" gibi üç ana özellik bulunduğunu belirten Kıvılcımlı (1935: 126), T. Fikret'e, C. Şahabettin'e ve H. Ziya'ya ağır bir dille saldırdıktan sonra akımı "1- Çağda (Sosyolojikman): Dekadans (çöküş+yıkılış), 2- Düşüncede (İdeolojikman): Deşeans (yıkkınlık+dejeneresans), 3- Ruhta (Psikolojikman): Depresyon (çökkünlük+ekztravagans [anormallik]) olmakla suçlamaktadır (1935: 192). Kıvılcımlı'nın bu çalışmasında alt-yapı ile üst-yapı arasındaki dolayımları dikkate almadığını ve şairleri *sınıfın sözcüsü* olarak gördüğünü belirtmiş, ama *Otopsi*'nin yine de "suskunlaş(tırıl)mış ve durgunlaş(tırıl)mış kültür ve yazın ortamı içinde hem muhalif bir ses hem de dizgesel olmaya çalışmasıyla eleştiri alanında ilk örnek yapıt" olduğunu vurgulamıştım (Oktay, 1986: 387). Meraklı okur *Otopsi* hakkındaki olumlu ve olumsuz yaklaşımlarım için kitaba bakmalıdır.[7]

7 Yeri gelmişken, bir önemli noktayı belirtmeliyim: Kıvılcımlı'nın dili, bu ilk yazılarından son yazılarına, *hezeyan* ile *vahiy* arasında gidip gelir. Kuramsal değil yazınsal bir *biçem* yansıtır. Örneğin şöyle yazar: "E. C.'cilik Türkiye tarihinin bir çağında 'salon'larla, 'yalı'larla doğmuş bir 'zina' çocuğudur. 'Yarı yoldan ziyade ecnebi sermayeye yakın, yarı yoldan ziyade yerli sermayeye uzak'

Türkiye komünist hareketinin kültürel düzeyde önemli bir entelektüel hamlesi, Lenin'in ulusal devrimci özellik taşıyan burjuva demokratik politikaların ve partilerin desteklenmesi yolundaki Stalin'ce reddedilen tezini benimseyen TKP'nin eski üyeleri olan Şevket Süreyya (Aydemir) ve Vedat Nedim (Tör)'den gelmiş ve *Kadro* dergisi oluşmuştur. 1970'lerde dünya komünist hareketi içinde önemli gruplaşmalara yolaçacak olan Mao'cu *Üçüncü Dünya* tezlerini hayli *önce*lediği görülen *Kadro*, sınıf çatışmasını mevcut koşullarda reddetmiş, bu çatışmanın gerçekleşmesini sağlayacak bir sermaye birikimine ve sanayileşmeye yolaçacak ekonomik koşulların oluşturulmasını istemiş, asıl çatışmanın emperyalist/kapitalist ülkelerle sömürge ve yarı sömürge durumundaki ulusal kurtuluş savaşı veren ülkeler arasında olduğunu savunmuştur. Ekonomik kalkınmanın tek yolunun da planlamacı devletçilikten geçeceği tezi *Kadro*'nun temel dayanağını oluşturmuştur. Gizli TKP'nin etkin üyeleri olan Şevket Süreyya ve Sadrettin Celal (Antel) daha *Kadro* öncesinde birlikte yayımladıkları *Lenin ve Leninizm* adlı kitapta, şu görüşü öne sürerek TKP içinde Stalinist III. Enternasyonal'in tezlerine açıkça karşı çıkmışlardır: "Memleketin zengin, sermayedar, ileri bir hale gelmesi, şimdi günün tarihî bir vazifesidir. Bu vazife ise disiplinli ve müteşekkil bir Cumhuriyet Partisi'ne düşer. Cumhuriyetin idâme ve muhafazası için yapılacak her hareket, ne kadar şiddetli bile olsa doğrudur, terakkiperverane bir harekettir" (Sayılgan, 1976: 259).

Kadro, bu düşünceleri daha da geliştirecek, Kemalist tezlere eklemleyecek ve *resmî ideoloji* olmaya adaylığını koyacaktır. Türk solunun kültürel yaşamında önemli bir ivme oluşturan *Kadro*, Yalçın Küçük'ün (1978: 206-207) belirtmesiyle Ş. Hüsnü tarafından "menşevik"likle, Bulgar tarihçi Şişmanov tarafından (1980: 121) ise "polisin hizmetine girmekle" suçlanmıştır ama Ş. Süreyya'nın ulusalcı ve Üçüncü Dünyacı tezlerinin 1925 öncesindeki TKP tezlerinden bir sapma göstermediğini, ama *asıl* sapmanın TKP yöneticilerinde olduğunu belirtenler de olmuştur (Tunçay: 1976). Ne yazık ki, gerek TKP'nin yeraltına itilmesi gerekse *Kadro*'nun 1935 yılında kapatılması, "Türk inkılâbını bir sınıf değil, sınıfsız ve tezatsız millet oluş inkılâbı" (Tör, 1932) olarak niteleyen derginin ekonomik/politik-ideolojik görüşlerinin Marksist sol açısından enine boyuna tartışılmasına, değerlendirilmesine, eleştirilmesine olanak vermemiştir. Dolayısıyla, rejimin *tahkim edilme* yıllarında gündeme getirilebilecek olan "tek ülkede sos-

---

olan ve ünlü 'Tanzimatı Hayriye' ile son sarsıntılarına düşen Osmanlı derebeyilik düzeni, dizginleri burjuvaziye teslim etmezden önce Abdülhamit'in kişiliğinde son bir mahmuz ve kırbaç hızı ile zorbalık küheylanını şahlandırıyor" (Kıvılcımlı, 1935; 127).

Bu biçem, bana iyiden iyiye Said-i Nursî'nin *Risaleler*'deki dilini ve biçemini çağrıştırıyor. Yargı ve inanç belirten cümleler peşpeşe sıralanır. Eğretilemeler ve benzetmeler egemendir. Başlıklar, alt-başlıklar vb. ile nerdeyse şematikleştirilen yöntemsel kurgu, bu biçem tarafından sürekli yıkıma uğratılır.

Aynı biçem Yalçın Küçük'te de izlenir. Ama Küçük, hiç değilse bir itirafta bulunur (1984: 10): "Yazdıklarımı bir daha okumuyorum."

yalizm" ideolojisine, ulusal kurtuluş hareketlerinin merkezi (Moskova'yı) değerlendirişine, III. Enternasyonal'in "faşizm tanımına" ilişkin "kabuller" ve "itirazlar" tartışılamamıştır.[8]

Aydınlık, Orak-Çekiç, Kadro gibi dergiler ve Kıvılcımlı'nın *Marksizm Bibliyoteği* gibi yayınların yanında Kerim Sadi'nin *İnsaniyet Kütüphanesi* ile Haydar Rifat (Yorulmaz)'ın *Dün ve Yarın* külliyatını da anmak gerekir. Ama hemen anımsatılmalıdır: Bütün bu anılan yayınlar, ister Marksist partilerin güdümünde olsunlar, ister kişiler tarafından yönlendirilsinler, *ilkeleri* belirlenmiş bir kültür programı çerçevesi içinde değerlendirilemezler. Çoğu ajitasyona yönelik polemik yazılarıdır. Birçoğu çevrilmiş olmak için çevrilmiştir. Örneğin *Dün ve Yarın* külliyatı tam bir yamalı bohçadır. Lenin'in *Devlet ve İhtilal*'i ile Jung'un *Ruhî Hayatta Laşuur*'u, Engels'in *Cemiyetin Asılları* (Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni) ile Heidegger'in *Metafizik Nedir?*'i yanyanadır. Plutark ile Kropotkin yanyanadır. Görüldüğü kadarıyla Haydar Rifat aydınlanmacı *denebilecek* bir kültürel çizgi izlemiş ve genel kültür düzeyini genişletmeyi amaçlamıştır.[9]

TKP'nin, 1935'te yapılan VII. Komintern toplantısında benimsenen Halk Cephesi politikası doğrultusunda kendini CHP'ye eklemlediği 1937 yılından 1946 yılına kadar siyaset ve kültür yaşamında herhangi bir etkinliği ve belirleyi-

8 Yukarıda "Stalin'in sık sık değişen tezlerine uyumlanma" zorluğundan söz ettim. Tam da bu yüzden, bir özgürlük ortamı bulunsa bile, bu koşullarda sağlıklı, tutarlı bir tartışma yine de yapılamayacaktı. Stalin 1925/1926'da *tek ülkede sosyalizm* politikasını uygulamaya, dünya komünist hareketini Sovyet çıkarlarına eklemlemeye başlamıştı. Şöyle yazıyor Deutscher (1969: 145): "Troçki'nin deyişiyle 'dünya ihtilalinin öncüleri' durumunda bulunan komünist partileri, Sovyet Rusya'nın barışsever 'sınır bekçileri' haline geldiler." Ama iki yıl sonra kapitalist ülkelerin bunalıma gireceği kanısına varan Stalin, 1928'de *tek cephe* politikasına sıçrıyor, sosyal demokrat partileri işbirliği yapılmaması gereken "sosyal faşist" kuruluşlar olarak niteliyordu. Komintern'in 1935 yılındaki VII. Kongresi'nde ise yeniden *çark ediliyor* ve sosyal demokratlar yararlı bağlaşıklar olarak görülüyordu: *Halk Cephesi* dönemi açılmıştı. Merkez Komite Birinci Sekreteri Z. Baştımar, Komintern'in TKP'ye verdiği görevi şöyle özetliyordu: "İnönü hükümetinin yararlı icraatının aktif olarak desteklenmesi ve partiye bağlı gizli örgütlerin üyelerinin *legal* işçi ve gençlik örgütlerine girmesi" (*Sosyalizm Ansiklopedisi*, c.6, s.1929). Bu TKP'nin en azından 1946'ya kadar CHP'ye teslim olmasıydı. Stalin *sayesinde* TKP de Kadrocular'ın durumuna düşmüştü. Merdan Yanardağ (1988: 115) "1930'lu yıllarda rejim eski Marksistleri cömert bir şekilde ödüllendirmekten kaçınmamıştır. Kadrocular eski Marksistleri rejimin yeni kadroları haline getirme çabalarında önemli bir başarı elde edemese bile, Kemalizm'i Türk soluna hediye etmekle aslında oldukça başarılı bir sonuç almıştır. Öyle ki, Türk solunun Kemalizm'in etkisinden arınması için hayli uzun bir zaman geçmesi gerekmiştir" derken, biraz haksızlık ediyor. TKP'yi CHP'nin emrine veriş sürecinde Stalin'in rolü azımsanamaz. Marksist aydın ve yazarlar ile tek parti arasındaki ortak yaşarlık olayının, CHP'nin *komünist yankıları* olan "devrimcilik, halkçılık, köycülük, devletçilik gibi ideolojik ögeler" kullanması ile bağlantılı olduğu da söylenmelidir (Oktay, 1986: ss.335-345). Marksist aydınların bu öğeleri kullanarak "egemen ideolojide gedik açabileceklerini" düşündüğünü Behice Boran'ın (1968: 21) bir yorumunu da alıntılayarak belirtmiştim (1986: 336 ve 345).

9 Dizinin öteki kitaplarından bazıları şunlardır: G. Bachelard: *Yeni İlmi Zihniyet* (çev: H. Z. Ülken), H. Reichenbach: *İlmî Felsefe* (Çev: Z. Somar), Kerim Sadi'nin *İnsaniyet Kütüphanesi*'nde yayımladığı bazı kitap ve broşürleri de anayım: *Tarihin Materyalist Telakkisine Göre Namık Kemal, Küçük Sanayiin İnhitatı, Mukaddes Ordugâh, Manifesto.*

ciliği *olmadığı* söylenmelidir. Kuşkusuz parti kendini tümüyle *feshetmemişti.* 1940 ve 1941 yıllarında *Yeni Edebiyat, Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* gibi dergileri doğrudan ve dolaylı olarak denetlemesi bunun kanıtını oluşturmaktadır. Sayılgan (1976: 263 ve 265) 1946'da Şefik Hüsnü Deymer'in Moskova'ya gönderdiği bir raporda bu konuyu açıkça vurguladığını belirtmekte ve raporun geniş bir özetini vermektedir. Deymer, bu raporda Baştımar'ın 8 no'lu dipnotunda belirttiğini andığım TKP'nin kendini yasallaştırma (likidasyon) olgusuna değinmekte ve "harpten az evvel kabul edilen *yeni taktik mucibince* teşkilâtlarını yok denecek dereceye irca ettiklerini, buna mukabil tasavvur edilen Halk Partisi'ne ve Halkevleri'ne girmek işinin ancak çok küçük bir mikyasta başarılabildiğini" vurgulamaktadır. Bu sözler, CHP'nin TKP'yi özümlediğinin zımnen kabul edildiği anlamına gelmektedir. Siyasal etkinliğini tamamen, varlığını hemen hemen yitirmiş bulunan TKP bırakalım bir kültür politikası üretme gücünü, bağımsız olma cesaretini bile yitirmiş ve *uydu* parti durumuna girmiştir.[10]

TKP'nin 1943'te Komintern'i de dağıtan Stalin'in tezlerine hemen tüm dünya komünist partilerini izleyerek gösterdiği uyum yıllarının aslında ataletten çok *teslimiyet* sözcüğüyle tanımlanması gereken yıllar olduğu söylenmelidir. Partinin ne siyasal ne kültürel çizgisi vardır. El yordamıyla, gündelik çözümlerle yetinilmektedir. Gündemi belirleyen, Moskova'nın zorlamasıyla mı gönüllü olarak mı eklemlenildiği belli olmayan CHP'dir. 1937'den, Esat Adil'in ve Şefik Hüsnü'nün *legal* Türkiye Sosyalist Partisi ile Türkiye Sosyalist Emekçi Partisi'ni kuracakları 1946'ya kadar Türkiye komünist hareketi, tek parti iktidarının politik/ideolojik ve kültürel kampanyalarının *takipçisi* ve *destekleyicisi* olacaktır.

* **

Sol Kemalist perspektife asla yerleşmediğimi ve oradan konuşmadığımı belirterek şunu söyleyeceğim: Günümüzün en militan Atatürkçüleri/Kemalistleri,

---

10 Raporunda Türkiye'nin savaşa girmemesi için faşistlerce bir kampanya yürütüldüğünü, TKP'nin bu kampanyaya şiddetle karşı çıktığını ve hemen savaşa girilmesini savunan bir bildiri yayımladığını, ama "maateessüf beyannamenin geniş miklasta dağıtılamadığını" (Faris Erkman imzasıyla *En Büyük Tehlike* adlı Reşat Fuat Baraner tarafından bir broşür yayımladığını da anımsatayım) belirtmektedir Deymer. Anımsatmak gerekir ki, savaşa girilmesi müttefiklerin yanında bulunan Sovyetler'in temel *güvenlik* teziydi. Deymer, raporunda partinin *sadece* "legal neşriyat üzerinde toplandığını" da belirtiyor ve şunları söylüyor: "Ankara'da çıkan Marksist iki ciddi mecmuaya (*Yurt ve Dünya* ile *Adımlar*) muntazam rehberlik ettik. Bir taraftan da *Tan* gazetesinde umumi siyaset ve cihandaki harp safhaları hakkında günü gününe görüşlerimizi takip eden yazılar çıkmasını temine çalıştık" (Sayılgan, 1976: 263).

Deymer, TKP'nin CHP tarafından yutulmuşluğunu, parti militanlarının çalışmalarını değerlendirirken şu sözlerle dile getiriyor: "Bunların yegâne faaliyetleri münevver gençlik arasında umumi karakterde bir sol ajitasyon yapmaya ve bazı sol neşriyatı (gazete ve mecmua) desteklemeye inhisar ediyordu. Bizzat kendileri de edebi bir Marksist mecmua çıkarıyorlardı. Bu mecmua, siyasi meselelere katiyen dokunmaksızın, hissiyata hitap eden bazı inkılâpçı şiirler, Marksist edebi tahliller, tarihî materyalist vulgarizasyon makalecikleri neşrediyordu. Nihayet hükümet bunu da çok gördü, *Yeni Edebiyat*'ı 1941'de kapattı" (Sayılgan, 1976: 262).

farkına vararak ya da varmayarak, aslında 1938'e kadar konulmuş ilkelerden çok 1938'den sonra üretilmiş ve içselleştirilmiş ilkeleri savunmaktadırlar. Bir örnek: *Kadro, Yön* ve devamı *Devrim* dergilerinin savunduğu "Devlet Kapitalizmi" ya da "Devlet Sosyalizmi" düşüncesinin tipik yandaşını/destekleyicisini Mustafa Kemal'de değil, İsmet İnönü'de bulmuştu. *Kadro*'da iktisadî devletçilik savunusunu nerdeyse militan bir dille kaleme alan İnönü, dergiyi "suhulet ve sükûnetle" kapatan Mustafa Kemal'di.

Bir başka örnek: Özgül bir *Türk Tarih Tezi* geliştirmek isteyen Mustafa Kemal'in ölüm döşeğinde yattığı 1938 yılında, eski adı *Hakimiyet-i Milliye* olan *Ulus* gazetesinin kapatılmış *Kadro*'nun Almanya'da bulunduğu yıllarda Spartakist çevreyi benimsemiş olan yazarı Burhan Asaf (Belge), birden 18 yazılık bir *Hümanizma* dizisine başlıyordu.

Ölmek üzere olan ve sonradan "Ebedî Şef" ilân edeceği Atatürk'ün Orta Asya'da *kök* arayışlarını, "Millî Şef" olmaya hazırlanan İnönü, kendi döneminin *real-politik*'i açısından fazla aryen, fazla ırkçı bulmuş olacaktı ki, Türk Tarih Tezi'ni revize bile etmiyor, toptan yürürlükten kaldırıyordu. 1938-1941 yılları arasında, hattâ sonrasında hümanizma *resmî ideolojinin* en önemli izleği haline geliyor. TKP'nin kendini siyasal anlamda "paranteze aldığı" ve "atıllaştığı" yıllarda CHP güdümündeki *Yücel* dergisi, konunun ilgi görmesi üzerine[11] *hümanizma* sorunuyla ilgili bir oturum düzenliyor ve konuyu kamuoyuna mal etmeye çalışıyor.

1938'den 1947'lere kadar süren ve Hilmi Ziya, Yakup Kadri ve Yavuz Abadan'dan Ziyaeddin Fındıkoğlu, Hasan Ferit Cansever'e değişik dünya görüşlerine bağlı yazarlar arasındaki bu tartışma son derece ilginç bir seyir izlemiş, Hasan Âli Yücel'in bakanlığı döneminde *Klasikler* dizisinin, *Tercüme* dergisinin yayımına ve liselere *seçmeli* "Latince" derslerinin konmasına yolaçmıştır.[12]

Yücel dergisinin düzenlenen oturum metnini yayımlamasıyla (Mart 1940, sayı 61) konu dergi sayfalarından gazete sütunlarına geçiyor: Örneğin Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1940) Latince öğretimin bir bilinç dönüşümüne yolaçabileceğini belirttikten sonra şunları yazmaktadır: "İşin en güç tarafı insanın, insan ruhunun, insan kafasının kendi etrafına ördüğü zincirden bir kere daha kurtarılabilmesidir."

Ancak, muhafazakâr/milliyetçi Türk *sağı* devreye girmekte, İnönü döneminde başlatılan bu hümanizm tartışmalarının 8 nolu dipnotunda, vurguladığım *komünizan* yankıları/çağrıları olduğunu anlamakta gecikmiyor, Hasan Ferit

11 H. Z. Ülken, kendi çıkardığı *İnsan* dergisinde (ki N. Hikmet'in tutuklandığı için kurucuları arasında yeralamadığı belirtilmektedir [Küçük, 1986]) hemen bir yazı yazarak Belge'nin gündeme getirdiği sorunun önemine değiniyor. Ülken (1948: 48) kabul edilebilir bir hümanizma düşüncesinde "Latin-Yunan"ın yanında "Arab-Fars'ın da" içerilmesi gerektiğini vurguluyor.

12 Bu tartışmayı tarihsel/kültürel ve siyasal bağlamı içinde en geniş biçimde verebilmeyi tasarladığım bir çalışmam var. Burada, soruna konuya ilişkinliği kadarıyla değinmekle yetineceğim.

Cansever (1942), Ziyaeddin F. Fındıkoğlu (1943) vb. gibi kalemleri aracılığıyla hümanizmi bir tür *nostaljik gelenekçiliğe* bağlamaya çalışıyordu.

Tam bu noktada, TKP lideri Şefik Hüsnü'nün Moskova'ya çalışmalarına "rehberlik ettiklerini" bildirdiği Behice Boran'ın yönetimindeki *Adımlar* dergisi[13] tartışmalara müdahale etme gereğini duyuyor ve hümanizma düşüncesinin tarihsel/sınıfsal kökenlerini vurgulamaya başlıyor. Egemen söylemin *içinde* yürütülen umutsuz çabalardır bunlar. *Halkevleri* ve *Ülkü* dergisi aracılığıyla Türkiye'nin entelektüel yaşamına ve entelektüel imgelemine *iktidar partisinin* el koyduğu bir dönemde, komünist hareketin hümanizm ve az sonra değineceğim yine iktidara eklemlenmiş *köycülük* söylemine yaslanması, onu canla başla savunması, Küçük'ün (1986: 150) "1940 kuşağı demokratik tezleri sosyalizm sanarak savun(du)" tezini doğrular görünmektedir.

Althusser'in "Marksizm anti hümanizmdir" biçimindeki hayli geç tarihli formülasyonunu göz önünde bulundurmadan da, Marx ve Engels'in sınıfsal boyutundan *arındırılmış* bir hümanizm anlayışına daha baştan karşı çıktığı söylenebilir. *Adımlar* çevresi bu *kuramsal bilinçliliği* aşılamaya çalışır yayınlarında öncelikle. Öne sürülen *rasyonel* öğelerdir. Sosyoloji profesörü, TİP'in liderlerinden Behice Boran, sonraki yıllarda 1923-1945 arasını şöyle değerlendirir (1968: 21): "Atatürk'ün ölümüne kadar, yönetici kadro, emperyalizme, -dolayısıyla kapitalizme- ve merkeziyetçi bir derebeylik niteliğindeki Osmanlı yönetimine ve toplum düzenine karşı verdiği mücadele sonucu, *varabileceği* en ileri ideolojik devrimcilik, halkçılık, sonra da laiklik, devletçilik ilkelerini ortaya attı. Bu ilkeler, kavramların gerçek anlamları incelenip tespit edilerek, birbirlerine ilişkin olarak *sistemleştirilebilseydi*, sosyalizme varacak bir ideolojik çerçeve meydana gelirdi." Ama 1923-1945 arasında Türkiye'deki somut koşulların "devrimci bir duruma doğru gitmediğini" belirten Boran şunları da ekler (1968: 39): "Halkçılık, devrimcilik, devletçilik, laiklik birbirinden kopuk, yüzeyde şeklen kabul edilip tekrarlanan ilkeler olarak kalmıştır. Türkiye'nin şartlarına özgü bir sosyalist fikir akımı meydana gelememiştir. Sosyalizm Türk toplum hayatının yarattığı ve etkilediği bir fikir akımı olarak değil, Batı'dan gelen bir düşünce sistemi olarak bir kısım aydınlar arasında benimsenmiş, tartışılmıştır. Bu aydınların ise işçi sınıfı, yoksul köylü kitleleri ve kentlerin Batı sanayiinin rekabeti karşısında ezilen zenaatkâr ve esnaf sınıfıyla doğrudan teması ve ilişkisi yoktu." Baskı rejimi yüzün-

13 Burada bir anımsatma yapma ve bir soru yöneltme zorunluluğu doğuyor bence: *Adımlar*'ın yöneticisi Boran, aslında 1941 yılında yine Ankara'da yayımlanan *Yurt ve Dünya* dergisinin kurucu ekibinin içindedir. Ama ekipler arasında beliren bir *politik/ideolojik* anlaşmazlık sonunda *zorunlu* bir kopma oluyor. Rakip ekiplerin Moskova'nın uluslararası siyaseti ve "yoldaş" komünist partiler konusundaki uygulamaları dolayısıyla mı anlaşmazlığa düştükleri, araştırılmamıştır. Ama araştırılması gerekir. Hangi konuda bir iktidar savaşı oluyordu acaba? Soruyorum, çünkü Deymer (1977; 160) bile çok önceleri B. Ferdi takma adıyla Komintern'in dergisi *Rundschau*'da Kemalist iktidar tarafından 28 yıl hapis cezasına çarptırılacak olan Nazım Hikmet'i "polis ajanı ve Troçkist" olarak nitelemekte hiçbir sakınca görmüyordu.

den sol akımın "kendi içinden farklılaşıp gelişemeden bir yandan zaman zaman takibata uğrayan bir yeraltı faaliyeti olarak yürüdüğünü, öte yandan da sanat, edebiyat ve sosyal bilimler vb. alanlarındaki aydınlar arasında bir fikir akımı olarak tutunduğunu, fikir, sanat, edebiyat yayınları, dergileri halinde ifadesini bulduğunu yazmaktadır Boran.

Bir sınıf ideolojisi olarak proletarya arasında örgütlenemeyen ve entelektüellere özgü bir düşünce akımı durumunda kalan solun bir aydını olarak Boran, 1940'larda; "varabileceği en uç noktaya varmış sayılan" CHP'nin "devrimcilik, halkçılık, laiklik ve devletçilik" ilkelerinin *marksist doğrultuda* sistemleştirilmesinin mümkün olduğuna gerçekten inanmış görünüyor olmalı ki, burjuvazinin "derebeylik kuruluşunun yıkılışının içinde kendi sınıfının kurtuluş ve kuruluşunu sağladıktan sonra halk yığınlarına karşı düşman bir cephe kurduğunu" belirttikten sonra şunları yazıyor (1943):

> "İnsan değer ve serbestliğini, insan haklarını esas mevzu olarak ele alan hümanizmanın muhtelif devirlerde, muhtelif içtimai kuruluş şartları altında insanlar arasındaki münasebetler ayrı ayrı olduğuna göre, yeni vaziyet ve şartlara uygun, başka esas ve istikametler üzerinde yürümesi tabiî ve lâzımdır. Yoksa artık sosyetenin ihtiyaçlarına cevap vermekten aciz olan eski kültürün devamını temin etmekten başka şeye yaramaz. Bu itibarla devremizde de hakiki hümanizmanın basit ve alelâde bir an'ane tekrarcılığından, önceki devirlerin eskimiş ve kıymetini kaybetmiş çerçevesinden çıkarak karşılanması, bugünkü insanlığın muzdarip olduğu şartlara karşı amansız bir cephe kurması icap eder. Yabancıların istilâsı altında kalan milletlerin maddi ve kültürel kurtuluş ve istiklâllerini sağlayan, çok sıkı bir iş bölümü ile fertlerin şahsiyet kabiliyetlerini öldüren iktisadî soygun şartlarına karşı fertlerin siyasi ve iktisadî eşitliğini tekeffül eden, ırk, milliyet, din farkı gözetmeksizin bütün insanların siyasî hürriyet ve müsaviliğini kabul eden bir zemin üzerinde yürümesi lâzım gelir."

Bu inanç, 1960'lardan sonra yaşanan solun canlanış yıllarında da korunmuştur, hem de 1940'lardakinden daha köklü biçimde köylülük ve köycülük ideolojisine eklemlenmiş olarak. Türkiye solunun bu ideolojiyle ilişkisini Küçük (1986) geniş biçimde, Oktay (1986) daha çok yazınsal bağlamda göstermiş ve eleştirmişlerdir. "Toplumun sınıflardan dıştalanması ve nesnel çelişkilerin yok sayılması temeli üzerinde oluşturulan *halkçılık* ve ideolojinin doğal uzantısı *köycülük*, içerdiği popüler demokratik ögeler dolayısıyla Türkiye toplumculuğunun asalağı olmuştur. İki olayı birbirinden ayırmak gerekiyor: Halkçılık ve köycülük ideolojisi bir gelişmeye yolaçmıştır elbet, Köy Enstitüleri de binlerce insanın okuyup yazma öğrenmesine ve muhalif bir kadro oluşturmasına yaramıştır. Bizim burada tartıştığımız, halkçılığın ve köycülüğün, siyasal/ideolojik sonuçları bakımından, daha çok sosyal demokrat ideolojinin pekiştirilmesine yaramış ve kavram karışıklığına yolaçmış olmasıdır" (Oktay, 1986: 404).

Tam da bu yüzden, Abidin Dino'nun 1939 yılında yaptığı *İbrik* resimleri çevresinde başlayıp genişleyen köycülük tartışmaları (Küçük, 1986: 35-70), köyün

nerdeyse kutsallaştırılmasına yolaçmıştır. Öyle ki, Dino, Lütfü Erişçi, Abidin Nesimî, Hasan İzzettin Dinamo ve Sabahattin Kudret, Orhan Veli, Fikret Adil gibi imzalarla tam bir halk cephesi dergisi izlenimi veren *Küllük*, Beyazıt Meydanı'nda oturdukları kahveyi heyecanla köye taşımakta beis görmüyor ve "Anadolu köyünün hakiki *mabedi* kahvedir" diye yazıyor (Oktay, 1986: s.406). Durum bu merkezdeyken TKP'nin edebiyat alanındaki organı *Yeni Edebiyat* dergisinin 15 Mart 1941 tarihli 11. sayısında Reşat Fuat Baraner, Ali Rıza imzasıyla duruma müdahale etmek gereğini duyuyor:

> "Cemiyetimizin sosyal toplulukları içinde köylülere isabet eden *izafî sıklet*, şehirlilere nazaran çok fazla olduğu için köylülüğe bu derece ehemmiyet verilmesi makul ve yazılan yazıların çokluk nispetinin köylülere ait olması tabiî gibi görülebilir. Fakat zannımıza kalırsa bu cereyanda köylülüğün adedi çokluğunun oynadığı rol kadar ve belki daha çok ona *atfedilen keyfî hususiyetlerin* tesiri oluyor. Bu tesir nispetinde bu cereyan *zararlı* bir şekil alma istidadını göstermektedir. Köy davasının hallinin ileri bir inkılâp ve köylülüğün kurtuluşunu mühim bir memleket meselesi addetmek gibi doğru ve faydalı zihniyet yanında bununla iktifa etmeyerek köylülüğün yükselişini *başlı başına bir gaye* gibi sayan ve bu gayenin de tek başına ve sadece köylülerle tahakkuk edebileceğine inanan düşünüşler olduğu gibi, *hariçten* gelmiş bir propagandanın tesiriyle köye ve toprağa *dönmek* gibi *yanlış* ve cemiyetimiz için zararlı fikirler de vardır" (aktaran Oktay, 1986: 407).

Ama, bu uyarının belleklerde esaslı bir yer işgal etmediği, solun canlanma yılları olan 1960'larda ve sonrasında, hümanizm ve köylülük söyleminin *Eyyubî*'ler[14] çevresinde *Mavi Anadolu* sloganı altında diriltilmesi çabasının o dönemin *solcuları* arasında hayli taraftar bulmasından anlaşılmaktadır. "Gelişmiş kapitalist toplumlardan yayılan tüketim normlarının (...) dayanıklı tüketim mallarına etkili bir talebin meydana geldiği" ve sadece "burjuvazinin tüketim taleplerine yanıt vermenin ötesinde bir yaygınlık kazandığı" (Boratav, 1988: 96) bir dönemde, süreci çözümlemesi ve alternatif mücadele politikaları üretmesi ve önermesi *gereken* sol entelijansiya, Mavi Yolculuk'larda Homeros-Yunus *bireşimi* arıyordu. Kendini *Marksist* sayan bu entelijansiya, bütün kuramsal birikimine, evrenselci öngörülerine rağmen *mevcut* siyasal konjonktürde *dışlanmaktan* ve *suçlanmaktan* kurtulamadı. Bu noktada önümüzde araştırılması gereken siyasal/kültürel/yazınsal bir alan açılmaktadır. Ordunun üç kez (1960, 1971, 1980) kollayıp koruduğu devletin, siyasal muhalefeti yok etmek için en kararlı eylemlerini değiştirilmiş *anayasal* prosedürler çerçevesinde yürürlüğe koyduğu bir dönemde, Melih Cevdet (1892: 172) gibi Marksizmle en azından *kültürel* bağlantısı

14 Eyyubîler Batı ile Doğu, hümanizm ile milliyetçilik arasında bir bireşimi mümkün gören Sabahattin Eyüboğlu kampını (V. Günyol, A. Erhat, H. Balıkçısı vb.) ifade ediyor. O yıllarda Batı'yı siyasal açıdan tümüyle *müstevli* görmeye eğilimli (sanki bu sömürü ilişkilerini dizgeleştiren Batı düşüncesi değilmiş gibi) Kemal Tahir ve yandaşları ise (H. Refiğ, M. Erksan, bir ölçüde S. Hilav vb.) *Tahîrî*'ler grubunu temsil ediyordu. Stalinizm/Troçkizm tartışmasının büyük *dünyasal boyutu* unutulmuştu.

ve yandaşlığı olduğu bilinen bir aydının, Nazım Hikmet'in desteğine rağmen *yeteneksiz* sıfatını aşamayan şair adayı Vahdet Nail'in (V. Nail) *amatör mimar* olarak *Ağa Han Mimarlık Ödülü*'nü alması karşısında duyduğu "sevinç" bugünden bakıldığında oldukça *manidar* görünüyor. Yapıt sahibi de değerlendirici de *meslekten* mimar değil, *Parlamento dışı* muhalefetin, yani gençliğin *Fukocu*'luğu yürürlüğe koyduğu ve *devlet terörünün* tırmandığı yıllarda, devrimciliği ve şiiri *terketmiş* bulunan Nail Vahdet'in *mimar* olarak keşfinde ve yüceltilmesinde tuhaflık olduğu kesindir. Ama bu olayda "dostluk duyguları"nın rol oynadığı da bellidir. Geleneksel ve yerel bir yapı biçimini seçen, evi kilim vb. ile donatan Çakırhan, sanki *uluslararası* bir kimlik kazanmış oluyor. Genellik ve yerellik İsmailiye mezhebinin ödülü ile taçlanmaktadır. Aynı tuhaflık, 1960'ların sonuna doğru Cemal Süreya'nın Ahmed Arif'i *keşfinde de* görülmektedir. Söylemek bile gereksiz: İnsan, *gecikebilir.* Ama gecikmeyi, Süreya'nın deyişiyle, bir "fırsat rantına" dönüştürmemek koşuluyla. *Kentli* bir şair olan, Yenişehir'in *kökünü* Altındağ'a, yani *sınıfa* değil, tutarsız, eklemsiz ve oynak *semtlilik* kavramına eklemleyen *romantik* A. Arif'i ilk kez "dağ"a, "filinta"ya bağlantılayan O'dur. A. Arif, tam da bu yüzden Süreya'nın *olamadığı kişiliktir.* İzinden *gidil(e)memiş* ikon.

Türkiye'nin iyiden iyiye kentleşmeye, dolayısıyla çalışanların proleterleşmeye başladığı yıllarda yazınsal üretimde hızlı ve kalın çizgili bir ayrışma görülmektedir. 1950'den 1960'ların ikinci yarısına kadar, Türk solunun kentleşmeyi değil, *köysel gelişmeyi* önaldığı söylenebilir. Bir "millî kurtuluş hareketi" oluşturmayı öngören/amaçlayan Doğan Avcıoğlu, "işçi hareketinin henüz başlangıcında olduğumuzu" belirttikten sonra *sınıf önderliği*'nin kuramsal bir sorun haline getirilmemesini istemekte, "nüfusun yüzde 75'inin köylü olması" dolayısıyla ağırlığın buraya verilmesini önermektedir (1962): "Toprak reformu ve ilerici bir eğitim hamlesi köylülüğün kısa zamanda uyanmasını ve işçi sınıfının yanında ilerici bir güç olarak yeralmasını sağlaya(bilecektir)."

1960-1970 arasında köy romanında bir patlama yaşanır, sınıf mücadelesi sorunu ağa/ırgat, patron/işçi, imam/öğretmen çatışmalarına indirgenirken kentleşme sorunlarının farkına varmaya başlayan bazı genç yazarlar *ilerici* sayılan kesimlerin *bunaltı edebiyatı* küçümseyici ifadesi çerçevesinde eleştirildiler ve toplum dışı olmakla suçlandılar. Bu tartışma, özellikle o yıllarda henüz Marksizm'den çok varoluşçuluğun sözlüğü ile konuşan bu genç yazarların bireylik ve birey oluş, yabancılaşma, yalnızlık ve özgürlük gibi kavramları öne sürmelerine; büyük kentlerdeki yeni beliren tüketim arzusuna, iletişim kalıplarında gözlenen değer değişmelerine dikkati çekmelerine, küçük burjuvaziden gelen ama buna rağmen kendi sınırlarının ahlâk yargılarına karşı çıkan bireylerin başkaldırıcı özelliklerine yönelen bu yazarlar, 1960 sonrasında yeniden canlanan Stalin sonrası Marksist sorunsallarına ilgi duymakta gecikmediler. Türkiye solunun 1970'lere uzanan 50 yıllık tarihinde toplumsal, ekonomik ve kültürel sorunlar, belki de ilk defa Marksizmin kendi söylemi *içinden* ve kendi *terminolojisiyle* dil-

lendirildiler. Selahattin Hilav gibi Marksizm'i benimsemiş bağımsız aydınların başkaldırma, yabancılaşma, özgürleşme, mülkiyet ve üretim ilişkileri, AÜT (önce ATÜT) gibi o günlere kadar düşünce yaşamımızda kullanılmamış kavramları açıklamaları ve bu kavramlar çerçevesinde tartışma başlatmaları, kültürel ufkun genleşmesine yolaçtı.[15]

İlk örnekleri Sait Faik'in kimi öykülerinde (Çarşıya İnemem, Panço vb.) görülen gerçeküstücülüğü çağrıştıran modernist anlatım özelliklerinin ve yeni felsefî kavramlar bağlamında algılanmaya başlanan kent bireyinin dillendirilmesinin başat öge durumuna gelemediğini de söylemek gerekir. Türk romanı ve öyküsü hâlâ köy romanlarının, dolayısıyla kırsal kesimin, tarımsal sorunların egemenliği altındadır. Tarımda makinalaşmanın insanal ilişkilerde yolaçtığı gerilimin yanısıra işsizleşmeye yolaçmasının ürettiği toplumsal gerilim, İlhan Berk'in şiirine kadar girmiştir (1953). Bu konunun öyküdeki görünümünü Kocagöz dillendirir (1952). Sonraki yıllarda ilgi tarımsal kesimdeki mülkiyet ilişkileri üzerinde yoğunlaşır ve sömürü olgusu bu düzeyde betimlenir. Ama bu sorunların *sınıfsal* boyuttan çok son kertede ahlâki boyuttan konumlandırıldıklarını söylemek gerekir. Bu yapıtlar, sistemin *düzeltilmesi* gereğine işaret ederler ama onun dönüştürülmesi gereğine hayli güçsüz biçimde imada bulunurlar. Çatışmalar henüz bireyler düzleminde ele alınmakta, tarım burjuvazisinin yükselişi ve sanayi sermayesine eklemlenme çabası somut gerçekler aracılığıyla betimlenememektedir. Hattâ Yaşar Kemal'in *Orta Direk* (1960), *Yer Demir Gök Bakır* (1963) ve *Ölmez Otu* (1969) üçlemesi yazınsal anlamda anıtsal özelliklerine rağmen, Çukurova'da *feodal* ilişkilerin çözülmesine bir ağıt sayılabilir.[16]

15 Burada Hilav'ın gösterdiği teorik çabayı görmezden gelmek haksızlık olur. Onun Marksizm'in saptırılmalarına ilk *müdahaleleri* 1962'lere uzanmaktadır. Bunlardan biri, tek parti döneminde *şeflik* sistemine övgü düzmekten geri kalmamış olan Prof. C. Tanyol'un *Yön* dergisinde (17 Ekim 1962) çıkan bir yazısı üzerinedir. Hilav, burada Tanyol'un "Marx'ın materyalist felsefesi, her felsefi doktrin gibi bir görüştür" önermesine karşı çıkmakta ve felsefenin praxisten kopamayacağını, aksi halde dünyayı dönüştüremeyeceğini, "işçi sınıfı ortadan kalkmadıkça felsefenin kendini gerçekleştiremeyeceğini" savunmaktadır. Yabancılaşma terimini de ilk kullanan odur (*A* dergisi Varoluşçuluk özel sayısı, Mayıs 1959) *Eylem* dergisinin 1 Mart 1965 tarihli sayısında yayımlanan "Asya-Tipi Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar" yazısında bu kavramdan ilk söz eden de odur (Hilav, 1993: 125-134).

Konuya ikinci katkı TİP'in organı *Sosyal Adalet* dergisinde Kenan Somer'in bir yazısı ve Prof. Varga'dan yaptığı bir çeviri makaledir. Ardından Sencer Divitçioğlu iki katkıda bulunur (1966 ve 1967) Osmanlı toplumunda toprakta özel mülkiyetin bulunmadığını ama sınıflı bir toplum bulunduğunu öne süren ikinci çalışma Ö. L. Barkan gibi Marksist olmayan tarihçilerin araştırmalarından yararlanmasıyla dikkati çeker. Tartışma daha sonra İ. Küçükömer, M. Belli, M. Sencer, M. Erdost'un vb. katkılarıyla genişler, dallanıp budaklanır.

16 Dönemin bazı ünlü köy romanları şunlardır: F. Baykurt: *Yılanların Öcü* (1959), *Irazca'nın Dirliği* (1961), *Onuncu Köy* (1961), *Kaplumbağalar* (1967), *Tırpan* (1970), T. Apaydın: *Sarı Traktör* (1958), *Yarbükü* (1961), *Ortakçılar* (1964), K. Bilbaşar: *Cemo* (1966), *Memo* (iki cilt, 1968-1969).

Bunaltı yazının ve aydın romanlarının bazı örnekleri de şunlardır: F. Edgü: *Kaçkınlar* (1959), *Bozgun* (1962), D. Özlü: *Bunaltı* (1958), *Soluma* (1963), Y. Atılgan: *Aylak Adam* (1960), O. Atay: *Tutunamayanlar* (iki cilt, 1971-1972), M. Anday: *Aylaklar* (1965), *Gizli Emir* (1970).

Bu noktada, 1960 sonrasının canlanan sol ortamında genişleyen anti-emperyalizm ve anti-kapitalizm tartışmaları bağlamında bazı romancıların yakın tarihe ve Kurtuluş Savaşı yıllarına döndüklerini anımsatmak yararlı olabilir. Bu yönelmenin, siyasal kuramla ilgili olduğu kadar siyasal pratikle de ilgili olan bu tartışma bağlamından esinlendiği bellidir.[17] Türkiye toplumunun özgünlüğü ve özgüllüğü Marksist yönteme bağlı kalınarak çözümleneceği yerde, üretim ve sınıf ilişkileri ikincilleştirilmiş ve hızla *milliyetçilik* düşüncesinin batağına saplanılmıştır. *Kültür Emperyalizmi* tartışmaları, edebiyat alanından sinema ve resim alanına da sıçramış, nerdeyse *şovenist* bir özellik göstermiştir. Son kertede *devletin sönümlenmesini* amaçlayan Marksizm bir *kerim devlet* ideolojisi oluşturmanın aracı haline dönüştürülmüştür.[18] Kemal Tahir'in roman sanatı açısından bence bir hezimet sergileyen *Devlet Ana*'sı bu konjonktürün ürünüdür.

Kültür tarihçiliğinin henüz gelişmediği ve Türk kültürünün gelişimiyle ilgili kapsamlı herhangi bir yapıtın bulunmadığı bir dönemde başlatılan emperyalizm tartışmaları hiçbir olumlu sonuç alınamadan politik kavgaların içinde eriyip gitmiştir. Devrim ve eylem mitine endekslenen kültürel ortam içinde Aşık İhsanî devrimci şair sayılmıştır. Fazla ayrıntıya girmeden söyleyeceğim: Sanatın felsefeyle, kültür tarihiyle, ideolojiyle ilişkileri üzerinde yeterince düşünülmediğinden, seçilen biçimin ve biçemin anlamla bağlantısı farkedilmediğinden dönemin afişlerinde işçilerin sadece gövdeye ve kasa indirgenmesi Murat Belge'nin (1979) haklı eleştirisine yolaçmıştır.

Siyasal ve ideolojik acelecilik gibi kuram üretmekte gösterilen acelecilik de 1960 sonrasında beliren *teorik* canlanmayı kısırlaştırdı elbet. "1967 yılında, Türk toplumunu Marksist açıdan ele alıp inceleyen bir tek eser yoktur elimizde" diyen Hilav (1993: 83), o günlere kadar entelektüel tembelliğin gerekçesi yapılagelmiş siyasal baskı düşüncesine karşı çıkarken haklı görünmektedir: "Türk toplumcularının başarısızlığını sadece baskı rejiminin şiddeti ile açıklamak kabil değildir. Başarısızlık, Türk toplumcusunun, kendi öz teorisini kuramamasından ve hakim sınıfların ideolojilerinden ve düşünce biçimlerinden sıyrılamamasından gelmektedir" (Hilav, 1993).

Edebiyat dergilerinde ve haftalık siyaset magazin dergilerinde ve Kemalist bir doğrultu izleyen sosyal demokrat yazın ve kültür adamlarıyla dayanışma içinde

17 Bu romanların bazıları şunlardır: K. Tahir: *Yorgun Savaşçı* (1965), *Kurt Kanunu* (1969), *Yol Ayrımı* (1971); S. Kocagöz: *Kalpaklılar* (1962), *Doludizgin, İzmir'in İçinde* (1973), A. İlhan: *Bıçağın Ucu* (1973), *Sırtlan Payı* (1974), *Yaraya Tuz Basmak* (1978).

18 K. Tahir'in *Türk Romanı* yaratmaya çalıştığı yıllarda, kerim devlet görüşünü benimseyen Halit Refiğ, Metin Erksan ve Atıf Yılmaz gibi *Yeşilçam*'ı savunan sinemacılar da aralarında Onat Kutlar'ın da bulunduğu *Sinematek* çevresine bağlı genç sinemacıları *yabancı* olmakla suçluyor, halkın anlamadığı filmler yaptıklarını öne sürüyorlardı. 12 Eylül darbesini öven Sezer Tansuğ da "ulusal üslup" sorununu resim alanına içselleştirmekte gecikmemiştir elbet. O kadar ki, Ömer Uluç gibi o güne kadar *soyut* resmi savunmuş ve sapına kadar modernist olan bir ressam bile yapıtlarıyla *gelenek* arasında bağlantı kurma arayışlarına girmiştir.

ve onların söylem kalıplarını paylaşarak *mevzi kazanmaya* çalışan Türk solu, 1961'de Türkiye İşçi Partisi'nin kurulmasıyla birden ivme almış, adeta bir rönesans yaşamıştır. Mevcut görece özgürlük ortamı içinde klasik metinlerle temasa girme fırsatını bulan genç kuşaklar, entelektüel bir açıklıkla, belki de ilk kez *teorik sorunları* siyasal sorunların *önüne* almıştır.[19] Marksizmin *özgül* terimlerinin anlamsal ve kaplamsal çözümlenmeleri, açımlanmaları gündeme gelmiştir. Dönemin yazın ve kültür dergilerinde *yabancılaşma* (alineation), *şeyleşme* (reification), *nesnelleşme* (objectivication), bireysel ve bireycilik, üretim ilişkileri ve üretim biçimi gibi terim ve kavramlar üzerindeki tartışmalar, bu teorik önemseyişin en belirgin örneklerini oluşturmaktadır.[20] 1950-1960 arasında Özgüden'in sözleriyle (1988) "klasik hak ve özgürlüklerin ve gerçeklerin" bile solcu yazarlar tarafından ancak "tam bir oto-sansür altında ifade edilebildiği bir dönemin ardından girilen bu görece özgürlük döneminde gözlenen kuramsal canlanma ve çeşitlenmenin, yayınevleri yöneticilerinin *örgütsel* bağlanma içinde olmamalarıyla bağlantılı olduğu söylenebilir. Örneğin Marx ve Engels'in ana metinlerini kazandıran başta Sol Yayınları olmak üzere bazı yayınevlerinin o sıra Türkiye'de yeniden *etkinlik* göstermeye başlayan TKP ile[21] organik bağı olmadığı söylenmelidir. Böyle bir bağın mevcut olması halinde hâlâ Moskova'ya bağlı bulunan TKP'nin başta Troçki olmak üzere birçok anti-Stalinist kuramcının metinlerinin çevrilmesini hoşgörmeyeceği, bunların yayınlanmasını önlemeye çalışacağı öne sürülebilir.

Kuşkusuz örgüt aleyhtarlığı yapmayı tasarlamıyorum. Örgüt olmadan siyasal mücadele yürütülemeyeceğini de biliyorum elbet. Ama 30 yıl *susturulmuş* hem de *susmuş* bir düşüncenin, herhangi bir siyasal örgüt tarafından yönlendirilmeden ana metinleri aracılığıyla toplumda meşrulaştırılmaya ve benimsetilmeye çalışılmasının olumlu olduğunu düşünüyorum. Türk komünistlerinin büyük bö-

---

19 Marx'ın ana yapıtları olan *Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri, Kutsal Aile, 1844 El Yazmaları, Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, 18 Brumaire* vb.; Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Anti Duhrig, Doğanın Diyalektiği, Almanya'da Köylü Savaşları* vb. kitapları 1966'dan sonra yayınlanabildiler. Lenin, Gramsci ve Stalin için de geçerlidir bu durum. Marksizmin teorik içeriğini canlandırmayı öngören Lefebvre, Althusser, Cornu, E. P. Thompson, G. Thomson, Garaudy, Laclau ile de geç tanışmıştır Türk okuru. Kaldı ki, bu yazarların ancak 1980'dan sonra çevrildiğini de anımsatmak gerekir.

20 Bu tartışmalarından bazıları şunlardır: S. Hilav, "Yabancılaşma Kavramı", *Yön*, sayı 153, 4 Mart 1966, H. Yavuz: "Marks'çılığın İşbölümü ve Yabancılaşma", *Yeni Ufuklar*, Mayıs 1966/S. Hilav: "Yabancılaşma ve İşbölümü Üzerine Gerekli Bazı Açıklamalar", *Yeni Ufuklar*, Ağustos 1966: S. Hilav: "Marks'çı Eleştiri Özel Sayısı Üzerine", *Papirüs*, sayı 25 ve 26, Temmuz, Ağustos 1968/F. Edgü: ".....", *Papirüs*,. sayı 28, Ekim 1968/M. Belge: ".....", *Papirüs*, sayı 30, Aralık 1968/S. Hilav: "Yanlıştan Yanlışa", *Papirüs*, sayı 32, Şubat 1969.

21 Aclan Sayılgan (1976: 308), dış TKP'nin daha 1949'da bazı çabaları olduğunu öne sürmekte ve O. Veli ve arkadaşlarının çıkardığı *Yaprak* dergisinin yayınının üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Küçük de (1986) en azından bazı parti yöneticilerinin bazı TİP yöneticileri ile temasta olduğunu belirtmektedir.

lümünün *Kapital*'i ancak 1966'dan sonra tanıdığı anımsanacak olursa ve Nazım'ın "hafız-ı kapital olmak istiyorum" dediği bu metni ancak *Dün ve Yarın* külliyatında çıkmış bir *özet*'ten öğrendiği bilinirse (buna *öğrenmek* denebilirse elbet) kuram konusundaki bilgi düzeyi hakkında aydınlık bir düşünceye varılabilir.

Gelgelelim, bu bağımsız oluş dolayısıyla başlayan bu kuramsal canlanma ve çeşitlenme, yazımın girişinde belirttiğim gibi, 1968 öğrenci eylemlerinin birdenbire kazandığı ivme ve öne sürdüğü siyasal talepler dolayısıyla yeniden kesintiye uğrar. İşçi sınıfı eylemlerinde görülen hareketlilik de *devrimci dalganın* yükseldiği yolundaki umutları güçlendirmiştir. Ama şunu söylemek mümkün görünüyor: Bu süreç içinde Türk solu sadece, kuramsal verimliliğini ve bilgilenme faaliyetini yavaşlatmak zorunda kalmaz, önlenebilir olup olmadığının tartışılması gereken *fraksiyonculuk* açmazına saplanır. *Sosyalist devrim* ve milli demokratik devrim tezleri solun içinde düşmanlıklara yolaçar.[22]

Bu gelişmelerin kültürel düzlemde bir karmaşaya yolaçtığı söylenebilir. Yayımlanan siyasal dergilerinin yanısıra kültür/sanat ve edebiyat dergileri de bir tartışma kaosuna sürüklenir. Devrimci keskinlik sağduyuyu köreltir ve militan söylem, savcı, yargıç ve cellat söylemini birleştirerek kendine içselleştirir. Sempatizanların varlığını görmediği gibi yol arkadaşı da istemez.[23] Ama sol, *devrimi* elini uzatsa tutacakmış gibi bir yakınlıkta görürken, 12 Mart ve 12 Eylül darbeleri devrimci dalganın üzerinden geçmekte gecikmeyecektir. Türk solu provokasyonlar, yanlış değerlendirmeler, devlet terörü ile onun desteğindeki sağ teröre karşı devrimci terörü tırmandırmak gibi girişimler sonunda canlarla ödenmiş tarihinin en büyük yenilgisine uğrar. Dalga çekilir. Geride kalan enkaz ürkütücüdür. Siyasal, kültürel, ideolojik ve dirimsel bağlamda elbet. Militan kadrolar arasında çözülme ve saf değiştirmeler görülür. *Özeleştiri* kisvesi altında *teslimiyetçilik* egemen konuma gelir.

Sorunun bu yanını eleştirel bağlamda değerlendirmek bu yazının amacını da kapsamını da çok çok aşar. Çünkü böyle bir amaç, yakın dönemin bütün kuramsal tezlerini ve karşı tezlerini, siyasal eylemlerini göz önünde bulundurmayı, ayrıntılarıyla irdelemeyi, birbirleriyle karşılaştırmayı gerektirir. Buysa, tezcanlılıkla üstlenilebilecek ve üstesinden kolaylıkla gelinebilecek bir çaba değildir. Bu, kanımca ancak bir ekip çalışması ile gerçekleştirilebilecek bir ödevdir.

Bağlarken şunlar söylenebilir diye düşünüyorum: 1980-1990 arası dönem, Türk solu açısından bir *iç hesaplaşma* dönemi olmuştur. Sorunlar tümüyle kültürel sorunlara eklemlendirilerek ve güncel kuramlaştırmalar da göz önünde tutularak yeniden mercek altına yerleştirilmiştir. Dahası *geri çekilme* ve *terapi*

22 MDD tezinin M. Belli, D. Perinçek ve M. Çayan fraksiyonları arasında bir dizi *ittifaklar* ve *kopmalar* sonunda yeni bölünmelere yolaçtığını anımsamak yeter.

23 Bu noktada sadece *Halkın Dostları* dergisinin sol aleyhinde tek söz etmemiş olan E. Cansever ve T. Uyar'ı karşı devrimci ilan ettiğini belirtmekle yetineceğim.

dönemi, ideolojik ve kültürel içerimleri olan yeni kültürel yönelimlere yolaçmıştır. Geçmişin nostaljik algılanışı, sivil toplumculuk, birey ve ideoloji kuramı üzerinde yoğunlaşma, temsiller ve söylemler vb.

1990 sonrasında görülen çeviri patlaması, reel sosyalizmin dünyada yarattığı kuramsal ve pratik yıkım karşısında Marksist solun sanıldığı kadar bitkinlik ve teslimiyet içinde olmadığını gösterdiği gibi dünyanın dört yanında Amerikan emperyalizminin dikte ettiği yeni dünya düzeni söylemi doğrultusunda yürüttüğü saldırıyı göğüsleyebilecek, göğüslemeyi öngören bir kuramsal üretkenliğe sebep olduğunu da göstermiştir.

Türkiye'deki Marksist eğilimli insanlar, şimdi kendini yeniden kurmakta, biçimlendirmekte olan dünya solunun zengin literatürüyle ve kavramsallaştırma, kuramsallaştırma çabalarıyla karşı karşıyadır. Öğrenecek daha çok şey olduğu iyiden iyiye görülmektedir. Stalinizmin çöküşünden, hattâ öncesinden başlayarak Marksizm'in içinde başgösteren farklılaşmaların Türkiye'ye yeterince yansıtıl(a)mamasının, yansıtıldığı kadarının üzerinde ise eleştirel ve sakin kafayla düşünülmemesinin, dahası her eleştirel çabanın *ihanet* ve *döneklik* gibi vulger bir suçlamayla püskürtülmek istenmesinin kültürel açıdan ne büyük bir yoksullaşmaya ve dar kafalılığa yolaçtığı net biçimde görülebiliyor.

Yeniden başlama ve Marksist bir kültürün *oluşturulma* noktasında, sol eğilimli Türk toplum ve siyaset bilimcilerinin olduğu kadar felsefecilerin ve yazarların da bağımsız bir konuma yerleştikleri ve bu konumlarını daha bir süre korumaya niyetli oldukları söylenebilir. İletişim, Ayrıntı, Metis, Sarmal, Bilim Sanat gibi yayınevleri, *Birikim, Toplum ve Bilim, Defter, Evrensel Kültür* gibi dergiler, küreselleşme döneminde kapitalizm eleştirisini canlandıran, yeniden konumlamaya çalışan ve Marksizm'i işçi sınıfı ve sömürülen/yönetilen bağımlı sınıf ve kesimler için daha cazip hale getirmenin yollarını arayan kuramsal yapıtları ve yazıları önalmaktadırlar.

Aydınların olduğu kadar işçilerin ve orta sınıfların üyelerinin bu yayınlara ilgi göstermeleri, kuramsal gelişmeleri izlemeleri gerekir. Bu izleme olmadıkça, kuram öğrenilmedikçe işçi sınıfı ve bağlaşıkları siyasal ve pratik mücadele silahlarını edinemezler. Goethe, özgürlüğü *ancak* özgürlük için her gün mücadele eden insanların kazanabileceğini söylemişti. Marx da felsefenin maddî silahlarını ancak işçi sınıfında bulabileceğini vurgulamış, ama şu yaşamsal uyarıyı da yapmıştı: İşçi sınıfı da manevî silahlarını ancak felsefede bulabilir. Bu kavranılmadıkça devrim hiçbir zaman yakında olmayacaktır. Hattâ yapıldı sanıldığı noktada bile. Ajitasyon ve propaganda, mücadelenin sadece gereçleridir, işçi sınıfı ile felsefenin buluşmasının kendisi değil.

KAYNAKÇA

Anday, M. C. (1992), *Yiten Söz*, Adam Yayınları.

Avcıoğlu, D. (1962), "Sosyalist Gerçekçilik", *Yön*, sayı 39.

Belge, M. (1979), "Maraş'ın Dehşeti ve Türkiye'de Kültür", *Milliyet*, 9 Ocak.

Belli, M. (1988), "TKP Üzerine", *Sosyalizm Ansiklopedisi*, c.6, s.1934, İletişim Yayınları.

Berk, İ. (1953), *Türkiye Şarkısı*, Kaynak Yayınları, "Massey Harris" şiiri.

Boran, B. (1943), "Hümanizmanın Sosyal Şartları", *Adımlar*, sayı 8, İlk Kanun.

Boran, B. (1968), *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Gün Yayınları.

Boratav, K. (1988), *Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınevi.

Cansever, M. F. (1942): "Milliyetçilik ve İnsaniyetçilik", *Türk Yurdu*.

Cohen, S. F. (1992), *Buharin ve Sovyet Devrimi*, Çev: A. Günaysu, Kavram Yayınları.

Deutscher, I. (1969), *Stalin*, c.2, Çev: S. Hilav, Ağaoğlu Yayınevi.

Deymer, Ş. H. (1971), *Seçme Yazılar*, Aydınlık Yayınları.

Divitçioğlu, S. (1966), *Az Gelişmiş Ülkeler ve Asya-Tipi Üretim Tarzı*, Lif Kitabevi.

Divitçioğlu, S. (1967), *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, İÜ İktisat Fakültesi Yayınları.

Fındıkoğlu, Z. F. (1943), "Bizdeki Hümanizma Cereyanı ve Sokrat'ın Mevkii, *Ulus*, 23 Temmuz.

Hilav, S. (1993), *Felsefe Yazıları*, Y.K.Y.

İnce, Ö. (1998), *Varlık*, Temmuz sayısı.

Karaca, E. (1989), *H. Kıvılcımlı: Edebiyat-ı Cedide'nin Felsefesi*'ne yazılan "Giriş" ve sondaki "H. Kıvılcımlı ve Eserleri" bölümü, Gerçek Yayınları.

Karaosmanoğlu, Y. K. (1940), "Hümanizmaya Doğru İlk Adım", *Cumhuriyet*, 15 Ekim.

Kıvılcımlı, H. (1935), *Edebiyat-ı Cedide'nin Otopsisi*, Marksizm Bibliyoteği Yayınları.

Kocagöz, S. (1952), *Sam Amca*, Yeditepe Yayınları.

Küçük, Y. (1978), *Türkiye Üzerine Tezler*, c.1, Tekin Yayınları.

Küçük, Y. (1986), *Aydın Üzerine Tezler*, c. 4, Tekin Yayınları.

Lefebvre, H. (1998), *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Çev: I. Gürbüz, Ayrıntı Yayınları.

Lenin, V. İ. (1969), *Kültür ve Kültür İhtilali Üzerine*, Çev: K. Sezer, Ser Yayınları.

Oktay, A. (1986), *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*, B/F/S Yayınları.

Oktay, A. (1995), *İnsan, Yazar, Kitap*, Ark Yayınları.

Özgüden, D. (1988), *Sosyalizm Ansiklopedisi*, c.6, s.2003, İletişim Yayınları.

Sayılgan, A. (1976), *Türkiye'de Sol Hareketler*, Otağ Yayınları.

Stalin, J. (1977), *Leninizmin Sorunları*, Çev: M. Ardos, Sol Yayınları.

Şişmanov, D. (1980), *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi*, Çev: T. Deliorman.

Tör, V. N. (1932), "Sınıflaşmak ve İktisat Siyaseti", *Kadro*, sayı 11, s.17.

Tunçay, M. (1967), *Türkiye'de Sol Akımlar*, S. B. F. Yayınları.

Ülken, H. Z. (1948), *Millet ve Tarih Şuuru*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Williams, R. (1993), *Kültür*, Çev: S. Aydın, İmge Kitabevi.

Yanardağ, M. (1988), *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi*, Yalçın Yayınları.

Turkish left and culture

In this essay Turkish communist movement's problematical attitude towards culture, during the era between 1930 and 1968, is examined with special reference to leftist journals. Turkish left undermined the importance of culture till 1960's. The years between 1920 and 1960 can be characterized with the effort spent for organization and gaining of social legitimacy. Kemalist Jakobin heritage and feeling of distrust to working classes led Turkish left to see people as an aggregate of subjects who are in need of teaching and leading. The violent acts of the rightist movement, practical political concerns and Komuntern were also effective in this disinterest towards culture.

The essay analyzes Third Worldist, statist and anti-imperialistic ideology of *Kadro*. However, many of the articles in *Kadro, Aydınlık, Orak-Çekiç* and *İnsaniyet Kütüphanesi* of Kerim Sadi and *Dün ve Yarın Külliyatı* of Haydar Rifat Yorulmaz are criticized of being polemicist essays written with the aim of agitation.

Idyllic literature, which became very popular in 1960's when Turkey was in the process of rapid urbanization and proletarianization, is also discussed. Young writers who were involved in existentialist problems and the changes brought by urbanization were accused of proliferating depression literature. In early 1960's, there was a return to the recent past and Independence War. However, class conflicts were undermined, nationalism was adopted, and cultural imperialism debates took on a chauvenist character. But with the establishment of Turkish Workers' Party, theoretical problems were rendered as important as political ones and concepts like alienation, reification, objectification, and individualism were started to be discussed. In 1968, theoretical revival left its place to fractionalism and superficial discussions.

12th March and 12th September coup d'états damaged Turkish left a lot. 1980-1990 decade passed with a kind of self-criticism, and new cultural approaches -like a nostalgical attitude towards 'good old days', focus on civil society, representation, discourse and theories of ideology- became widespread.

Leftist intellectual climate of today is also mentioned and the importance of drawing the workers' and middle classes' attention to theoretical debates is expressed.

"Millî Demokratik Devrim"den "Ulusal Sol"a Türk solunda özgücü eğilim

*Suavi Aydın**

Türkiye'de sol düşüncenin ve eylemin tarihi esas itibariyle iki ana mecrada akmıştır. Kabaca bunların birine "evrenselci sol" ikincisine de "özgücü sol" diyebiliriz. Bu yazının konusunu oluşturan kanat bu ikinci gruba girmektedir ve daha çok korporatist eğilimleri temsil etmektedir. Türkiye'deki sol/sosyalist akımların büyük çoğunluğu özgücü mecranın etkisi altında bulunmuştur. Bunun başlıca nedeni, Türkiye'nin periferik bir ülke oluşudur.

Bütün periferik ülkelerde sol hareketlerin yörüngesi, "üçüncü dünyacı" denilen bir eğilimin etkisinde kalmıştır.[1] Üçüncü dünyacılık, Batı dışı dünyadaki sö-

(*) Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü.

1 Marksizm'in "Üçüncü Dünya'daki yükselişi, Batı'dakinden farklı bir Marksizm" yaratmıştır. Buradaki Marksizm, büyük ölçüde sömürgeci geçmişin etkisiyle "Avrupalılaşmaktan kurtulma" projesine dönüşmüştür. Ancak bu noktada temel bir çelişki vardır: Batı karşısında "Azgelişmişlikten kurtulma", ister istemez belirli ölçülerde "Batılılaşmayı" gerektirmektedir. Zira "Üçüncü Dünya"nın "azgelişmiş" konumu, Batı'nın teknolojik, bilimsel ve ekonomik durumuna "göre"dir. Bu konumu aşmak, konumu belirleyen referansın verilerine bağlı olacaktır. Ancak ikinci problem, yine Batı'nın sömürgeleştirme sürecinde kendisini kültürel olarak "üstün" konumda kurgulaması sonucunda ortaya çıkan "millî kimlik" sorunudur. Bağımsızlaşan ülkelerin karşısına çıkan bu iki problemin arkasındaki temel problem şöyle formüle edilmiştir (bkz. d'Encausse ve Schram 1966: 11-2): "...Bağımsızlığına kavuşmuş halkların azgelişmişlikten kurtulma ve aynı zamanda millî kişiliklerini [kimliklerini] koruma ihtiyaçları. Azgelişmişliğin çaresi olan 'modernleşme' belirli bir ölçüde Batılılaşmayı gerektirdiğinden mücadelelerinin temel amacını teşkil eden millî kişiliğin kazanılması sorunu tehlikeye düşmektedir." Ancak bu handikapı aşmalarında buralara avantaj sağlayan iki konjonktürel durum vardır: Birincisi, bu ülkelerin bağımsızlaşma sürecinde kendilerini sömürgeleştiren ülkelere karşı "millî bir ruh"u harekete geçirmiş olmaları; ikincisi ise 1949'da bu yolda öncü bir adım atmış olan Çin komünizminin Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurması. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması ile "Üçüncü Dünya" ikinci ama birincisinden kendisi açısından daha etkili bir siyasal ve ideolojik merkez kazanmış oluyordu. Bu konumlanışta Marksizm, "Üçüncü Dünya"da bir "kendi benliğine sâdık kalarak modernleşmek" (a.g.e.: 11) projesinin ideolojik çerçevesi halini alıyordu. "Kendi olma"yı tanımlamanın ve vurgu-

mürünün aktif tarafını oluşturan emperyalist ülkelere karşı geliştiğinden sol bir görüntü arzeder. Yani, sosyalistler sosyalist oldukları için ve sosyalizmin en temel argümanı emek sömürüsünün karşısında bulunmak olması nedeniyle anti-emperyalist cephede yer aldıkları halde, üçüncü dünyacılar anti-emperyalist oldukları için solcudurlar. Çünkü, üçüncü dünyacı hareketlerin beslendiği temel kaynak milliyetçiliktir. Bu nedenle mücadelede "yabancı" olanla vuruşmayı öne alırlar. Dolayısıyla sömürücü sınıflar dahilinde bulunsalar da "bizden" olanlarla aynı cephededirler. Yani, kısaca, sosyalist düşüncenin "bütün insanlığı" esas alan temel konumlanışının tersine, belirli bir tarihsel ve mutasavver insan topluluğunu, "millî" olanı, esas alırlar. Yabancı karşısında "millî" unsurların dayanışması ise, bu çerçevede, ister istemez korporatist bir tarzda olacaktır. Zira burada sınıflar birbirini sömüren, birbiriyle çatışan bir konumda değil; "yabancı" olan karşısında sömürülen konumunda bulunan birer meslekî ya da toplumsal zümredir. Çünkü emperyalist cephe karşısında "geri bıraktırılmış" ülkelerin toplumsal zümreleri, işbirlikçi unsurlar dışında, "mazlum" konumdadır. Emperyalizm karşısında "mağdur" bulunduklarından, bu toplumsal zümrelerin ortak düşmana karşı birleşmesi kaçınılmaz bir tarihsel zorunluluk olarak değerlendirilir ve bu ittifakın emperyalizme ve onun yerli işbirlikçilerine karşı açacağı savaşın doğal hedefi, öncelikle "demokratik devrim"dir. Sosyalizm ise bu aşama gerçekleştirildikten sonra değerlendirilmesi gereken uzak hedeftir. "Üçüncü Dünya"ya özgü sayılan ve temel çelişkiyi kapitalist sınıflarla emek arasında değil, emperyalizmle "ezilen uluslar" arasında kuran bu devrim stratejisine, sol yazında "Millî Demokratik Devrim" (MDD) stratejisi denilmiştir.

---

lamanın en kestirme yolu, kendisine bir "öteki" tanımlamaktır ve söz konusu "öteki" bu yeni uluslararası manzaranın sunduğu mevzilenişte öncelikle "emperyalizm"i temsil eden "Batı" olmuştur. Bu ideolojik duruşun izleğinde "Batı" karşısında tek varoluş sığınağı ise "millî olan"dır. Genel mevzilenme açısından "millî olan"ın ilk genel cephesi ise "emperyalizm" karşısında bir "sömürgeler enternasyonali" tasarlayan eski ülküye, yani Bakû Kongresi'nin Doğucu atmosferine, bu kez Doğu'nun yerini "Üçüncü Dünya" ya da "Bağlantısızlar" adı almak şartıyla, dönüştür. İkinci adımda ise ulus-devletleşmenin kaçınılmaz sorunları ile dünyanın siyasal olarak ulus-devletler esasında örgütlenmiş olması, yani birer birer ortaya çıkan ulusal ve etnik sorunlar ya da azınlık sorunları karşısında enternasyonalist dayanışmanın tamamen yok olması, bu geniş cepheyi Marksizm'in evrenselci vurgusundan ve enternasyonalist dayanışma perspektifinden uzaklaştırarak bakış açısını giderek darlaştıran ve "ulusal çıkar" konseptini esas alan girdabına çekmekte ve ideolojik açığını ortaya çıkartmaktadır. Kıbrıs, Ege ve Kürt sorunları karşısında Türk solculuğunun hatırı sayılır bir bölümünün durumu buna örnektir. Bu durum, İkinci Savaş sonrasının doğu devrimleri üzerindeki silik Marksist damganın tamamen görünmez hale gelmesini kolaylaştırmış; milliyetçiliğin ve idealizmin ideolojik hegemonyası altındaki "özgücü" duruşu bir hayli belirgin hale getirmiştir. Asla sosyalizmin "özgücü" duruşu için bkz. Oran 1977: 150, 163-73; Endonezya örneği için bkz. Brackman 1963.

Türkiye sosyalist hareketi tarihinde "Millî Demokratik Devrim" düşüncesinin kökleri

Türkiye sosyalizmi, henüz Osmanlı Devleti yaşıyorken olup biten kısa tarihi saymazsak, Millî Mücadele devrinden itibaren esastan ikiye bölünmüş bir görüntü arzeder. Birinci kanadı, Dr. Şefik Hüsnü oluştururken; ikinci kanat daha çok Bakû Kongresi'nin bakiyelerinin teşkil ettiği bir hareket halindeydi. Kongrenin etkisinde şekillenen grup, 1925'deki tevkifat ile birlikte, diğerinden siyaseten ayrışmış ve 1927'de Vedat Nedim'in (Tör) İstanbul'da parti evrakıyla birlikte teslim olmasıyla Türkiye Komünist Partisi'nden (TKP) kopmuştur. Bu ilk "kopuş"un unsurları genellikle İttihad ve Terakki içinde yetişmiş ya da bu harekete ve onun "resmî-olmayan" ideolojisi olan Türkçülüğe sempati beslemiş isimlerdir. Bu kopuşu görmeye "ömrü yetmeyen" Mustafa Suphi, Şevket Süreyya ve İsmail Hüsrev gibi önemli kişileri bu "ideolojik damar"la sıkı bağ içinde görmekteyiz. Bu kopuşun Türkiye'deki rejim açısından semeresi "Kadro Hareketi"dir. Bu hareketin ilk işaretlerini Şevket Süreyya ve Sadrettin Celâl, daha 1924'te vermektedir (Aydemir ve Sadrettin Celâl, 1924: 42):

> ...[M]emleketimiz şimdi bir sermaye terakkümü devri yaşamıyor. Memleket umumî bir fakirleşme ve sefilleşme halindedir. Bizde henüz proletarya değil, işsizler, ihtisassızlar, hülâsa 'lumpen proletarya' artıyor. Nasıl ki iktisadî inkışaf dediğimiz hallerde hakikî sanayî ve ticaret değil ihtikâr hakim olmaktadır. Binaenaleyh bizde ne sosyal demokrasi, ne de diğer şekil kütlevî hareketler için lâzım olan içtimaî zemin henüz ve tabiatıyla teşekkül etmemiştir. Memleketin zengin, sermayedar, ileri bir hâle gelmesi şimdi günün tarihî bir vazifesidir. Bu vazife ise, disiplinli ve müteşekkil bir Cumhuriyet Partisine düşer. Cumhuriyetin idâme ve muhafazası için yapılacak her hareket, hatta ne kadar şiddetli bile olsa doğrudur, terakkiperverâne, ileri bir harekettir.

Yani Türkiye'de, sosyalistler dahil bütün ilerici güçler, öncelikle bir "millî burjuvazi"nin semirip sermaye biriktirmesine hizmet etmelidirler. Öncelikli hedef, yani "millî burjuvazi yaratmak", İttihat-Terakki'nin, CHF'nin ve Türk solcularının ortak programı olmayı sürdürmektedir (Toprak, 1982). Bu "yaratma" sürecinin maliyeti ise, süreç içinde, "millî" sayılmayan ticaret ve sanayi erbabına çıkacaktır. Şevket Süreyya türü solculuk, bunun karşısında suskundur.[2]

---

2 Bu türden solculara Attilâ İlhan (1980: 56-8) iyi bir örnektir. İlhan şöyle diyor: "...[Emperyalizm] ülkeye girdi mi girdi, birinci sorunu, yerli halkla bağlantı kurabilmek oluyor... Yabancı, ayrı dinden biri olarak girdi mi, yerliler ürküyor ondan, çaresini şöyle bulmuşlar, yerli ahaliden bir kısmını büyük paralarla temsilci seçiyorlar, yabancı sermaye adına yerli halkla onlar temas ediyor... Kullandıkları bu adamları yerlilerden soyutlamak içinse bir numara bulmuşlar, Hıristiyanlaştırmak numarası (...) Batılı Emperyalistlerin Osmanlı toprağında ayrıca Türk'ten Hıristiyan yapmasına, onları komprador olarak yetiştirmesine gerek yok, neden mi, imparatorluk zaten çok uluslu ve çok dinli... Başka deyişle, komprador burjuvazisi için malzeme Osmanlı'nın içinde hazır: Musevi tüccar, Rum ya da Ermeni bezirgan, kestirmeden batılı Emperyalist firmanın Türkiye'deki maşası oluyor, din birliği de rol oynadığından, Türkler ve genel olarak Müslümanlar, rahatlıkla sömürülüyor.

Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi, 1927'de "revizyonistler"in yaptığı ihbarın ardından yaşadıkları dağılmadan sonra, 1929'da toparlanınca, Cumhuriyet rejimini bir "burjuva devleti" olarak ilan eder ve "Türkiye burjuvasının reisi" olarak nitelendirdiği Mustafa Kemal Paşa ile hükûmeti de "burjuva sınıfına, zabitlerine ve polislerine" dayanmakla suçlar (Sayılgan, 1967: 11-12). Oysa TKP üyeliğinden *Kadro* hareketinin önderliğine devşirilen Şevket Süreyya, Türkiye gibi bir ülkede burjuva sınıfından eser bulunmadığı gibi, işçi sınıfına dayanan bir ideolojik hareketin yaşayamayacağını savunmaktadır. Böyle bir ülkede Kemalistlerin olduğu türden "Millî Kurtuluş Hareketleri" vardır. Bu hareketlerin öznesi ise belli bir "sınıf" değil "millet"tir. Şevket Süreyya, *Kadro* hareketinin bakış açısını şöyle özetlemektedir (Aydemir, 1932: 129-138):

> 1) Millî Kurtuluş Hareketleri, tarihî orijinleri itibariyle beynelmilel bir tezadın, yani müstemlekeci memleketlerle, müstemlekeler ve yarı müstemlekeler arasındaki iktisadî ve siyasî tezadın birer neticesidir. Bu tezad tarih içinde menşeini, bir taraftan... büyük sanayî inkılâbında, diğer taraftan... beynelmilel müsavatsızlıktan alır.
>
> 2) Millî Kurtuluş Hareketlerinin mebde noktası beynelmilel bir tezad olduğu gibi gaye ve hedefi de bu beynelmilel tezadın, ... müstemlekecilik tezadının hallidir...
>
> 3) Tarihî mahiyetleri itibariyle Millî Kurtuluş Hareketleri, cihan iktisat vahdetini inhilâl ettirmeye... müteveccih irticai birer hareket değildir.
>
> 4) ...Milletin ahenk ve insicamı üstünde menfi rol oynayan ve binnetice millet bünyesini -büyük sanayi memleketlerinde gördüğümüz gibi- keskin sınıf mücadelelerine, buhranlara, katastroflara ve nihayet bütün millet bünyesinin inhilâline mahkûm kılan iktisadî menfaat mücadeleleri, büyük tekniğin ve büyük iktisat faaliyetlerinin başıboş inkişafının neticesidir. Halbuki şimdi Türkiye'de ... mülkiyet münasebetleri esasen inkişaf etmiş değildir. Henüz rüşeym halindedir. Bu memleketlerde ileri teknik ve iktisat faaliyetleri ancak milletin, yani milletin ileri menfaatleri namına cemiyeti sevk ve idare eden plânlı bir iktisat devletçiliğinin, mülkiyet ve murakabesi altında doğar ve inkişaf edebilir.
>
> 5) ...[B]üyük sanayi memleketlerinde, en baş tezadı temsil eden sınıf mücadelesi... istihsal vasıtaları üstündeki mülkiyet münasebetlerinin bir ihtilâl ile tasfiyesine bağlıdır.
>
> 6) Büyük sanayi'in mütekasif olduğu memleketlerde sanayiden mahrum ham maddeci ve ziraatçı memleketler arasındaki iktisadî ve siyasî tâbiiyeti idame edecek bir içtimaî inkılâp, Millî Kurtuluş Hareketleri bakımından menfi... bir cemiyet hareketidir...
>
> 7) Millî Kurtuluş Hareketleri ... mustarip bütün milletlerin, siyasî ve iktisadî hakları kayd u şart altına alınmış bütün memleketlerin müşterek dâvasıdır.
>
> 8) ... Levanten temayüllerin, kısaca kötü ve dar bir mutavassıtlık ve uzlaşıcılık ruhunun (kompradorluğun) millî mücadelede yeri olamaz... Millî istiklâle ancak istiklâl harbi ile varılır.
>
> 9) Millî Kurtuluş Hareketleri "Millet"in "Millet" olarak istiklâlini istihdaf eder... Sınıfî şiarlara bu davada yer verilmemesi lâzımdır...
>
> 10) ... Her millet yarın kendi şeklini... yine kendi bünyesinden çıkaracaktır.

Cumhuriyet döneminde bile varlıklarını sürdüren ithalatçı ve ihracatçı firmaların kökeninde, o zamanlar Emperyalist sömürüyü paylaşmış komprador tüccarların servetleri yatar."

> 11) Millî Kurtuluş Hareketlerinin tam ve hakikî mümessili Türkiye'dir... Türk inkılâbı, yalnız millî tarihimizin değil bütün beşer tarihinin en nâdir, en şâmil ve en mânalı hareketlerinden biridir... Bütün Millî Kurtuluş Hareketleri, ana prensipleri itibariyle, ancak Türk Millî İnkılâbının arkasından ve onun manevî çığırı ve prensipleri üstünde yürüyecektir... Yeni millet tipini cihana Türk milleti verecektir.

Bu görüşler açık bir milliyetçilik vaz'eder ve Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal varlığını meşrulaştıracak dünya-tarihsel argümanlar yaratmak peşindedir. Ancak bu argümanlar, *Kadrocular*'ın özgün yaratısı değildir. Millî kurtuluşçuluk, Ekim Devrimi'nin Tatar aktörlerinden Sultan Galiyef'in çerçevesini çizdiği ve Sovyet Partisi tarafından önce "sapma" daha sonra da "karşı-devrimcilik" olarak değerlendirilecek milliyetçi bir tarz-ı siyasettir.

MDD'nin ilk kaynağı olarak Galiyefizm

Buraya kadar Türkiye solundaki bölünme, daha çok İkinci Enternasyonal'in "Üçüncü Dünyacılığı" diyebileceğimiz Galiyefçi çizgiye yakın görünmekte, hatta onun bir kopyasını andırmaktadır. Bir Tatar Marksisti olan Sultan Galiyef'in bu "Türk revizyonizmi" üzerinde doğrudan bir etkisinin olup olmadığı bilinmez,[3] ama bu revizyonizme kapılanların etkiye açık oldukları tek Marksist kaynağın o olduğu açıktır; bu revizyonizmi besleyen ikinci önemli etki de bu kanadın mensuplarının Türkçü ve İttihatçı geçmişleridir.

Türkiye'de sol hareketin gelişimini daha başından etkisi altında tutan bu "üçüncü dünyacılığın" kaynağını Ekim Devrimi'nin Tatar kanadının başında bulunan Sultan Galiyef'de bulabiliriz. Türkiye sınırları içinde sosyalist siyasetin önderliği henüz yeni doğmak üzereyken Rusya'daki Türkî halklar arasında başını Tatar sosyalistlerinin çektiği güçlü bir önderlik ve öğreti vardı. Ancak bu öğretinin ve önderliğin "sosyalist" niteliği Batıda bilinenlerden epeyce farklıydı.

Ekim Devrimi esnasında bilhassa Orta Asya ve Sibirya bölgelerinde devrim, ilk aşamada sıcak karşılanmış olsa da nihaî olarak bir "gavur faaliyeti" gibi algılanmıştı; zira "...Asyalı halklara yabancı olan Marksist bir ruha sahip İkinci Devrim'in bu bölgedeki taraftarları neredeyse tamamen Rus kolonistlerden oluşmaktaydı. Rus kargaşasının uzaması, eğer onların başlıca amacı Rus İmparatorluğu'nun öteki halklarından ayrılmak idiyse, Türkî unsurlar tarafından sevinçle

---

3 Attilâ İlhan'a bakılırsa, Mustafa Suphi ile Sultan Galiyef sıkı dostturlar. Galiyef onu yardımcısı yapmıştır. İlhan'a göre "...M. Suphi'nin yerini de Şevket Süreyya Bey almıştır. Süreyya Rusya'da KUTV'da eğitim görenlerdendir ve onun kökeni de Türkçülük'tür. Bilahare M. Suphi öldükten sonra onun akımını partinin içinde yürütmeye çalışanlar Ş. Süreyya, Nazım Hikmet, Hamdi Şamilof Bey ve benzerleridir..." (İlhan, 1998: 51-52). Attilâ İlhan bu kadroya Nâzım Hikmet'i dahil etmekle açık bir tahrifat yapmaktadır. Zira Nâzım, hem benzer bir revizyonizme savrulan Hindistan Komünist Partisi mensuplarını hem de Şevket Süreyya'yı bu revizyonist sapmasından dolayı acı acı eleştirmiş ve mahkûm etmiştir (Bkz. Nâzım Hikmet, 1995: 51, 75).

karşılanmış olmalıdır. Ancak ne Bütün Rusya Müslümanları Kongresi ne de Müslüman Bölge Şûraları, Müslüman dış dünyada kendi çıkarlarını ifade etmiş ve çoğunluk Rusya'da federal bir hükûmet biçimini tercih etmiş olsa da, kendilerini Rusya'nın genel sorunlarının dışında mütalaa etmediler. [Buna karşılık] Rusya'nın Türkî nüfusu, siyasî fikirler bakımından... tek biçimli değildi ve ...daha çok Orta Asya kültürünün etkisi altındaki mollaların önderlik ettiği irticaî kanat Müslüman federalistlere karşıydı." (Czaplicka, 1918: 17-18)

Bu bakımdan, Galiyefizmin Bolşevik hareketi içinde oportünist tarafı ağır basmaktadır. Hareket Sovyet Devrimi'nin olanakları ile Rusya müslümanlarının bu maddî koşullarını bir noktada mezcedecek bir kavramı sahiplenmişti: "Nasyonal Komünizm". Galiyef, Kazan'da çıkan *Kuyaş* gazetesinde bolşevik harekete "mazlum milletine karşı duyduğu büyük sevginin ağırlığı nedeniyle, milletinin hatırı için" katıldığını yazmaktadır; Galiyef'in yoldaşı Hanefi Muzaffer, 1918'de *Znamya Revulyutsii* ("Devrim Bayrağı") mevkutesinde Galiyefizmi özetleyen şu satırları kaleme almıştır: "Müslüman halk, yani koloni halk, Rus sömürgeciliği altındaki proletaryadır. Çünkü Ruslar tarafından gerçekten ezilen bir halktır. Bundan dolayı Müslüman Türk ülkelerindeki milliyetçi hareketler gerçek sosyal ihtilâl hareketleri niteliğini taşımaktadır" (Sayılgan, 1970: 76). Türk milliyetçiliğinin teorisyenlerinden Zeki Velidi Togan (1969: 289), Galiyef'le işbirliğinin mahiyetini, "...Sovyet gazetelerinin Sultan Galiev ile Validov'u birlikte bir 'millî ideoloji ve programı' kurdular mealindeki ithamları... doğrudur ve bu ideoloji birliği... Tatar ve Başkurtlarla Kazakistan'ı Yayık nehri boyunca Hazar Denizi'ne kadar uzanan iki Rus vilâyeti ile fiilen ve nihai olarak ayırmak siyasetinin kabul olunması dolayısıyla husule gelmişti.." diyerek açıklamaktadır.

Gerçekten de Galiyef'in hedefi, Orta Asya'daki, Sibirya'daki ve Rusya'daki Türkî halkları biraraya getirecek bir "Turan Federasyonu" kurmaktı. Galiyef, Rus Bolşevik Partisi'nin önderliğinde gerçekleştirilen devrimi, uluslararası ilişkiler bakımından mevcut tahakküm ilişkisinin devamı biçiminde yorumlamaktaydı. Dünya çapında sömürünün ve çatışmanın iki tarafı vardı: Uluslararası burjuvazi (metropol uluslar) ve sömürge halkları. Galiyef, kuramını şu sözlerle açıklamaktadır (Kakınç, 1998: 38):

> Uluslararası burjuvazi kavramı, sadece Batı Avrupa burjuvazisi değil, uluslararası bir birim, bir dünya ölçütüdür. Bunun yenilebilmesi için tüm karşıt güçlerin -yani sadece proletaryanın kitlesel istismarı sonucu oluşan güçlerin değil, ulusal-sınıfsal istismar sonucu oluşan güçlerin de- diğer deyişle sömürgelerin devrimsel enerjisinin konsantrasyonuna da ihtiyaç vardır!

Buna bağlı olarak,

> ...İnsanlığın yeniden yapılandırılmasının maddî zemini, yalnızca sömürge ve yarı-sömürgelerin metropoller üzerindeki diktatoryası aracılığı ile oluşturulabilir. Zira yalnız-

> ca bu yol, yerkürenin Batı emperyalizmi tarafından zincirlere vurulmuş olan üretici güçlerinin kurtuluşu ve atılım yapması için gerçek bir teminat sağlayabilir. (*a.g.e.*: 40)

Galiyef, Marksist terminoloji kullanmakla birlikte, özünde bir "Üçüncü Dünya" milliyetçiliği yapmaktadır. O dönemde sömürge ve yarı-sömürge niteliğinde bulunan, hatta Sovyet Devrimi ile sosyalist bir iktisadî-toplumsal-kültürel yapıya yönelmiş olsalar da esas itibariyle "Rus ulusu"nun "burjuvazi" niteliğindeki tahakkümü altından kurtulmamış bulunan Sovyet müslümanlarının ve buna benzer halkların, öncelikle kendi ulusal (burjuva) devrimlerini yaparak ve böylelikle birer ulus-devlet olarak tarih sahnesine çıkarak, daha önceki tahakküm ilişkisini tersine çevirmesini istemektedir: "Sömürge ve yarı-sömürgelerin metropoller üzerinde diktatoryası!". Burada, Marksizm'in tersine, tarihin ilerletici öznesi "sınıf" değil, "ulus"tur (*a.g.e.*: 40):

> Bizce, [Batı Avrupalı komünistlerin] sundukları reçete -ki Avrupa toplumunun bir sınıfının (burjuvazinin) dünya üzerindeki diktatoryası yerine, onun karşıtı olan diğer sınıfın (proletaryanın) diktatoryasını önermektedir- insanlığın ezilen kısmının sosyal hayatına hiçbir önemli değişiklik getirmeyecektir. Her halükârda nesnel bir değişiklik olacaksa da, bu değişiklik iyileşme yönünde değil, kötüleşme yönünde olacaktır. Bu, sadece daha az gücü olan ve daha aşağı düzeyde organize bir diktatoryanın yerine, aynı kapitalist Avrupa'nın (ki Amerika'yı da buraya dahil etmek gerekmektedir) Avrupa çapında bütünleştirilmiş olan tüm güçlerinin dünyanın geriye kalan kısmı üzerinde ortak diktatoryasını getirmektedir.

Görüleceği gibi, Galiyef'in "proletarya enternasyonalizmi"ne hiçbir inancı ve güveni yoktur. Zira ulusal duygunun her zaman işçi sınıfı dayanışmasının önünde olacağını, Batı'daki proletarya iktidarının hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini, hatta Batı uluslarını "Üçüncü Dünya"nın tahakkümü yönünde daha da güçlendireceğini düşünmektedir. Buna karşı çare, Doğu uluslarının emperyalizm tarafından mağdur bırakılmış bütün sınıflarının ittifakıyla yeni bir tahakküm ekseni yaratmasıdır. Turan Birliği, Ekim Devrimi sayesinde bu yolda yakalanmış ilk fırsattır ve bu eksenin ilk yapı taşı olacaktır. Köklerini Cemaleddin Afganî modernizminde bulabileceğimiz Marksist terminoloji ile şekil değiştirmiş bu görüşler, II. Dünya Savaşı sonrasında Hindistan gibi klasik sömürgelerin kurtuluşlarıyla başlayıp 1960'larda "mazlum milletlerin kurtuluş savaşları" biçiminde ivme kazanan bağımsızlaşma süreci esnasında yeniden canlanmış; bu konjonktür sol güçler arasında emperyalizme karşı sürdürülen mücadelenin önemli bir merhalesi olan "kapitalist olmayan yol arayışı" biçiminde değerlendirilerek desteklenmiştir. Sanı, yeni doğan bu ulus-devletlerin emperyalizme karşı bir blok oluşturacağı ve dünya sistemini değiştirmekte Sosyalist blokla birlikte zorlayıcı olacağı yönündedir. Ancak, bugünden bakıldığında bu beklentinin ne biçimde hayata geçtiği görülebilir.

İkinci kaynak: Maoizm ve ÇKP

1960 sonrasında, "ulusal kurtuluşçu" hareketlerin gündemi belirlemesi ve Çin sosyalizminin tarihsel geleneği, Maoizmi "Millî Demokratik Devrim" tezini programlaştırmaya ve bu kuramın ihracına itmiştir. Türkiye solunda "Millî Demokratik Devrim" çizgisini besleyen en önemli ideolojik kaynak da Maoizm olmuştur. Maoizmin ya da daha geniş ifadesiyle Çin komünizminin ideolojik tarihi de Türkiye'deki revizyonizme benzer bir seyir izlemiştir. Türkiye'de Şevket Süreyya'nın ve Sadrettin Celâl'in Komünist hareketi CHF'na katılmaya davet eden broşürünün yayımlandığı sıralarda Çin'de Çin Komünist Partisi üyeleri, Mao-Tze Tung dahil olmak üzere, Kuomintang'ın ilk ulusal kongresinin yapıldığı 20 Ocak 1924'de bu partiye iltihak etmekteydi (Sayılgan, 1967: 10; Fairbank, 1969: 210). Daha 1922'de Çin Komünist Partisi yayımladığı ilk bildiride Çin'de varolan siyasî partiler içinde sadece Kuomintang'ın devrimci bir parti niteliğini taşıdığını, Çin'in sınaî kalkınması için yapılan planlarla birlikte parti programının "halkçı" ilkelerinin Kuomintang'ın demokratik ruhunu yansıttığını, proletaryanın acil görevinin birleşik bir demokratik devrim cephesi kurmak için bu demokratik partiyle birleşmek olduğunu açıklıyordu (Furuya, 1981: 132-133).

İdeolojik planda MDD çizgisi, "üçüncü dünyacı" duruşu nedeniyle Çin'e yaklaşırken, öte yandan Batı karşısında "diş gösterebilen" bir ülke olmasıyla Çin'den güç ve örnek almıştır. Çin'in 1960'lardaki nükleer denemeleri MDD'cileri heyecanlandırmıştır (Avcıoğlu, 1966b). Bu, tıpkı Türk milliyetçilerinin 1905'de can düşmanları Rusya'yı yenen Japonlara karşı besledikleri hayranlığı ve heyecanı hatırlatmaktadır.

"Millî Kurtuluş Cephesi" tarzında ilk ulusal cephe oluşumu örneği ve kuramı yine Çin Komünist Partisi tarafından uygulamaya konmuştur. Adı zikredilmese de bu yöndeki ilk kuramlaştırma Sultan Galiyef'e aittir. Ancak kuramın resmî bir parti hatta devlet görüşü haline gelip uygulamaya sokulması ÇKP eliyle olmuştur. Esasen uzun süren devrim mücadelesinde Çin sosyalizmi, bu mücadele süresinde milliyetçi bir nitelik kazanmış ve Millî Kurtuluş savaşlarının zamanla sosyalizm yolunu açacağı nokta-i nazarından Komünist Partilerin taktik açıdan milliyetçi partilerle birleşme ödevinin bulunduğunu ilkesel düzeyde ortaya koymuştur.

Mao, *Yeni Demokrasi* başlıklı kitabında (1967), "Millî Demokratik Devrim"in çerçevesini çizer. Buna göre Çin devrimi, demokrasi ve sosyalizm adımlarının atılması zorunluğundan doğmuştur. 1917 Devrimi sonrasında Çin'de ortaya çıkan burjuva demokratik devrim, devrimci cephe bakımından proleter-sosyalist dünya devriminin bir parçası olmuştur. Zira bu devrim eski tipte bir burjuva devrimi değil, proletaryanın sevk ve idare ettiği, bütün sınıfların yönetimde olduğu bir devleti hedefleyen bir devrim niteliğindedir. Bu nedenle emperyalizme ve feodal güçlere karşı yapılan bu yeni devrim, sadece kapitalist gelişmeye

yol açmakla kalmamış sosyalizmin yolundaki engelleri de temizlemiştir. Artık Çin'in geleceğini belirleyecek kuvvetler, proletarya, köylüler, aydınlar ve diğer burjuva kanatlardır. Bu devrimin yol açtığı yeni demokratik cumhuriyet Avrupa ve Amerika'daki kapitalist cumhuriyetten farklı olduğu gibi, Sovyetler Birliği tarzındaki sosyalist cumhuriyetten de farklıdır. Zira sosyalist cumhuriyet sömürge ve yarı sömürge ülke devrimlerine uygun değildir. Bu gibi ülkelerde üçüncü bir tarz, geçici ama zorunlu bir tarz olarak yeni demokratik cumhuriyet câridir. Burada anti emperyalist halk cephesinin önderliğindeki devlet demokratik merkeziyetçidir; bankalar ile büyük endüstriyel ve ticari kuruluşlar devletin malı; toprak ise işleyenindir. Henüz tam bir sosyalist ekonomi uygulanamaz. Çünkü, örneğin Çin'in ekonomisi, kapitalist üretimi men edecek kadar gelişmemiştir.

1960'larda *Yön* hareketi ile başlayan milliyetçi solculuğun, bağımsızlık vurgusu saklı kalmak kaydıyla, Çin deneyimine sempatisi açıktır. Ancak bu sempati, Türkiye siyasetinde "Pekinci" bir mihvere dahil olmaktan çok, Çin deneyiminin sergilediği "Üçüncü Dünya'ya özgü" kuram ve duruşa yöneliktir. Bu sempati, doğal olarak, Sovyet aleyhtarlığı ile birlikte yürümüştür. Bunu en açık haliyle Sovyet çizgisinde addedilen TKP'nin eleştiriliş biçiminde buluruz. Doğan Avcıoğlu (1966a) şöyle diyor:

> ...Moskova'nın emrinde bir Türkiye Komünist Partisi'nin varlığı ve "Bizim Radyo"nun münasebetsiz yayınları, ölçülü davranma lüzumunu haklı olarak arttırmaktadır. Komünist Partileri toplantılarında Çin'e karşı bir oy sağlayabilmek için, Moskova böyle kukla teşekküller besleyebilir (...) Bizim komüniste de saygımız vardır ama Moskova'nın, ya da Pekin'in değil, Türkiye'nin komünisti olmak ve önce Türkiye demek şartıyla (...) Türkiye bugün bir bağımsızlık savaşı içindedir. Bu milliyetçi savaşın öncülüğünü yapan Türk sosyalistleri, bağımsızlığımıza gölge düşürecek davranışlara, nereden gelirse gelsin, en ufak müsamaha göstermiyeceklerdir.

Ayrıca, *Yön* hareketinin iktisadî ve siyasî programı, Mao'nun tarif ettiği yeni demokratik cumhuriyetle oldukça örtüşmektedir. *Yön*'e göre hedef, bağımsız ve kalkınan Türkiye'dir. Türkiye'de Batı anlamında bir burjuva sınıfı hızla gelişmekle birlikte, sanayide öncülük yapmamakta ve feodal sınıfları tasfiye etme yönünde ilerici bir rol üstlenmemektedir. Tersine, "...Türk toplumunun.. kalkınma bakımından tek ümidi olan devletçiliği kemirmekle meşguldür.." (Soysal 1962). Bu nedenle kalkınma özel teşebbüse bırakılamaz. "Hızlı iktisadî kalkınma" stratejisinin temel unsurları ise toprak ve tarım reformu, dış ticaretin, malî kurumların kamulaştırılması ve temel sanayinin devlet elinde bulunması, geri kalan alanın özel teşebbüse bırakılmasıdır (Avcıoğlu 1963b, 1969: 477-508 ve 1980: 239-300). Bu, Doğan Avcıoğlu'nun (1965) makale başlığı olarak sloganlaştırdığı "halkçı, devletçi, devrimci ve milliyetçi kalkınma yolu"dur. Mao'nun "önce demokratik devrim sonra sosyalist devrim" biçiminde formüle ettiği stratejiyi Yöncüler, "sosyalizmden önce Atatürkçülük" (Avcıoğlu 1963a) biçiminde ifade etmektedirler.

Zira onlara göre Atatürkçülük, 1960'ların revaçtaki kalkınma teorisi "kapitalist olmayan yol"un ya da başka ifadeyle "üçüncü yol"un ilk kuramlaştırmalarından biridir. Avcıoğlu'na göre, "[K]emalist tez, 'bağımsızlık içinde toplumsal devrimler yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşmak' biçiminde özetlenebilir. Türkiye'mizin içinde bulunduğu şartlarda hızla kalkınması ve çağdaş uygarlık düzeyine bir an önce ulaşması için tek çare olarak gördüğümüz 'millî devrimci kalkınma yolu' Kemalist tezin temele indirilmesi ve böylece Atatürk devrimlerinin devam ettirilmesinden başka bir şey değildir" (Avcıoğlu 1969: 526). Marksizm-Leninizm, bu yeni gelişmeyi aydınlatacak teorik donanımdan yoksundur: "..Çağımızda burjuva kalkınma safhasının imkânsızlığını anlayan burjuvazinin ileri unsurları, sınıflarını inkâr etme pahasına memleketlerini, henüz sosyalist olmayan bir kalkınma ve ilerleme yoluna sokmuşlardır" (Avcıoğlu 1964). "..Dogmatikler, milliyetçi burjuvazi önderliğindeki milli kurtuluş hareketini inkâr etmişler ve bu ülkeleri eskisi gibi emperyalizmin uydusu saymışlardır..." (*a.g.e.*). Bu nedenle *Yöncüler*, kendi "sosyalist" projelerini ötekilerden özenle ayırıyor ve milliyetçi vurgusu ağır basan ve 1960'ların "Üçüncü Dünyacı" havasından kuvvet bulan bir tür özgücü formülasyona dayanıyorlardı. Bu "ihtilâlci olmayan sosyalizm"in formülasyonunda en temel figürler "millîlik (Türk'e haslık)" ve "Atatürk"tü:

> ..[Bu] [ı]slahatçı sosyalizm, sınıfların kavgasına dayanmaz. Onun gâyesi, sınıf kavgalarını geliştirerek bir ihtilâle ulaşmak değildir. Bunun yerine, aşırı sınıf farklılaşmalarını devletin iktisadî ve sosyal hayata müdahalesi suretiyle önleyerek, cemiyette gelirlerin dağılışını sosyal adalete uyan bir nizam içine almaktır. Bizim Atatürk devletçiliğimiz, batı [Avrupa] manâsında bir sosyalizmden başka bir şey değildir. Çünkü devletin iktisadî fonksiyonunu ön plânda alıyor ve sınıfların ahengini savunuyordu (...) Ama Atatürk sosyalist mi idi? Hayır... Çünkü Atatürk hiçbir şeyde uluorta bir taklitçiliğe yer vermedi. Onun içindir ki bugün bir Atatürk doktrini vardır. Nitekim Türk devletçiliği de, Atatürk doktrininde bir taklit değil, Türkiye'ye hâs bir sistemdir (...) Bizim bir Türk sosyalizmi olarak vasıflandırdığımız yeni devletçilik cereyanına gelince, bunun memleketimize hâs meslek ve metodun, memlekette teessüs ve inkışafına hizmet edecek kuvvetli bir sistem olabileceğine inanıyorum. Bu sistemin esası, elbette ki, yalnız sanayi ve ekonomiyi değil, millî hayatın her cephesini, Atatürk'ün çeşitli demeçlerinde yer alan ilkeler dahilinde düzenlemekten başka bir şey değildir. Plân, dinamizm ve bütün unsurları ile tam bir ideoloji. İşte bu Türk sosyalizmidir.(...) Türk sosyalizminin inşa konuları ve sistem meseleleri, Türk aydınlarının elbirliği ile Türk milletinin önüne parça parça serildikçe görülecektir ki, bir Türk sosyalizmi vardır ve bunun sokaklarda dolaştırılan hayaletlerden [komünizm kastediliyor] korkacak hiçbir tarafı yoktur (Aydemir 1962)·

Bu çerçevede Yakup Kadri (Karaosmanoğlu 1962), Atatürk ilkelerine "millî sosyalizm" adını uygun görmektedir. Şevket Süreyya'nın bu "sosyalizm" projesi, açıkça "Üçüncü Yol" içinde yer alan bir başka yolu tarif etmektedir. Bu haliyle, elbette Maoist tahlilden epeyce uzaklaşmaktadır. Ancak gerek Maoist devrim programında gerekse *Yöncüler*'in devrim stratejilerinde vurgulanan ana tema, sosyalist devrimden önce "millî bir devrim"in zorunluluğudur. Zira öncelikli

tehdit ve tehlike emperyalizmdir. Bu ortak düşman karşısında Türkiye'ye özgü stratejiler peşinde koşan aydınlara, Kemalizm'in konumu oldukça çekici gelmektedir. Zira Kemalizm, dünyada emperyalizme karşı ilk millî kurtuluş mücadelesini yaparak "mazlum milletler"e önder ve örnek olmuş bir harekettir (Selçuk 1962). Millî Mücadele, "..dış kapitalizme ve emperyalizme karşı millî burjuvazinin en aydın tabakalarının önderliğinde yürütülmüş bir mücadele.." idi (Avcıoğlu 1964). Bu savaş, "..[e]mperyalizme karşı bir savaş olarak sosyalizme benzemekle beraber sınıflararası bir savaşla değil, sınıflararası elbirliği gerçekleştirilebilirse yürütülebilecek bir savaştı.." (Berkes 1963). Ayrıca Atatürk devletçiliği, kapitalizme alternatif bir sistem olarak düşünülmemiş olmakla birlikte (Avcıoğlu 1969: 213), tam da Yöncüler'in tasarladıkları "üçüncü kalkınma yolu"nun Türkiye özelindeki ilham kaynağıdır. Atatürk, "hızla çağdaş uygarlık düzeyine" götürecek yöntemi bulmuştur: "..Lâik bir toplumda, gücünü milliyetçilikten alan, halkçı, devletçi ve devrimci bir politika.." (Avcıoğlu 1964)

İleride görüleceği üzere, Mihri Belli grubunun "Millî Demokratik Devrim" programı ise tam anlamıyla Çin deneyinden ve Mao teorisinden esinlenmektedir.

MDD ve Yön hareketi

Görüleceği üzere Türkiye'de MDD hareketinin ideolojik temelleri TKP içinde kurulmuş ve *Kadro* hareketiyle ete kemiğe bürünmüştü. İkinci önemli adım, 1960'larda *Yön* hareketi ile atılmıştır. Esas itibariyle *Yön* hareketini başlatanlar, büyük ölçüde CHP kökenli veya CHP içindendir[4] ya da CHP'yi siyasal bir manivela olarak kullanma niyetindedirler. Bu nedenle *Yön* sayfalarında en fazla problem edilen konulardan birisi CHP'nin siyasal durumudur. *Kadro* yazarlarının en önde geleni Şevket Süreyya derginin yazar kadrosundadır.

Ancak MDD adıyla bu "devrim" tezini olgunlaştıran eğilim, TİP içinden çıkmıştır. MDD tezi, bir program olarak ortaya çıkana kadar, bu teze yakın çeşitli programları büyük ölçüde *Yön* hareketi örgütlemiştir. 1968'e gelinceye kadar çeşitli biçimlerde ortaya atılan "millî cephe" formüllerine TİP ilgisizdir.

Türk sosyalizmi formülasyonu ve "Millî Kurtuluş Cephesi" programı

Kendisini daha sonra "millî cephe" biçiminde ifade edecek olan soldaki bu özgücü duruş, Şevket Süreyya Aydemir'in *Yön*'de yayımladığı "Türk Sosyalizmi ve Fikir Atatürkçülüğü" yazısı ile ilk ifadesini bulmuştur (Aydemir 1962). *Yön* çizgisi içindeki ilk önemli çatlak da bu yazı üzerine ortaya çıktı. Sadun Aren, bu görüşe hemen cevap verdi. Aren'e göre "bu... Türkiye için ve Türkiye'ye mahsus,

4 Kuruculardan biri, *Yön* dergisinin ilk sermayesini koyan (Bkz. Özdemir, 1986: 53) Cemal Reşit Eyüboğlu CHP parti yöneticisidir. Doğan Avcıoğlu ise, partinin bilim kurulu üyesidir...

yeni bir gelişme teorisi yeni bir sosyalizm bulmak teklifidir".[5] Behice Boran da bu görüşü, *Vatan* gazetesinde şiddetle eleştirmektedir. Nihayet *Yön* dergisi, "Millî Kurtuluş Cephesi" programını açıklayınca temel zıtlık iyice belirginleşti ve yollar tam anlamıyla ayrıldı.

1962'de *Yön*'de Doğan Avcıoğlu, "Sosyalist Gerçekçilik" başlıklı makalesinde, "Atatürk'le başlayan, millî kurtuluş hareketi tamamlanmamıştır. Türkiye bugün... millî kurtuluş hareketi safhasında bulunmaktadır. Bu hareket başarıya ulaşmadıkça demokrasi ve sosyalizm yolunda ilerleme kaydetmek mümkün değildir. Sosyalizme giden yol, millî kurtuluş hareketlerinden geçmektedir... Mücadele, bütün demokratik ve vatansever kuvvetleri ilgilendirir. Atatürk devrini yaşamış, devlet geleneğine sahip Türkiye'de, antifeodal ve antiemperyalist mücadele, bütün sosyal gruplarda yankı bulacaktır (...) Sosyalistler her çeşit dogmatizmden ve ayırıcılıktan sıyrılarak toplumun çeşitli sınıflarında mevcut gerçek demokrasi taraftarı vatanseverleri toplayabilecek olan 'Millî Kurtuluş Cephesi'ni gerçekleştirmeye çalışmalıdır..." (Avcıoğlu 1962) demektedir. Avcıoğlu'na göre, büyük burjuvazi "yeni tip sömürgeciliğin" temsilcisi haline gelmektedir. Ancak burjuvaziyi blok halinde karşıya almaktan olabildiğince kaçınmak gerekmektedir. Sosyalizmin bugünkü temel sorunu anti-emperyalist ve anti-feodal mücadeledir. Bu nedenle "...sosyalizm yolu, demokratik millî kurtuluş hareketinden geçmektedir.." Bu yoldaki strateji, Doğan Avcıoğlu'na göre, "...toplumun bütün tabakalarında yer alan milliyetçi ve demokratik kuvvetlerin biraraya getirilmesine..." çalışmak olmalıdır. Bu cephenin doğal unsurları işçi ve köylü olacaktır. Ancak bugünkü koşullarda "...sınıf önderliği dâvâsı, bugünün meselesi olarak ortaya atılmamalı, sosyalistler birleştirici ve toplayıcı olmağa dikkat etmeli"dir. Güçlü bir halk hareketinin temelini oluşturacak işçi ve köylü ittifakının doğal öncülüğü ise öğretmenlerden, memur ve subaylardan oluşan orta sınıftan gelme aydınlara aittir. "...Bu Atatürkçü vatansever aydınların millî kurtuluş cephesinin gayelerini benimsememeleri için hiçbir ciddî sebep yoktur..." Bu cephenin en önemli desteği doğal müttefikler olan gençlikten ve ordudan gelecektir. Avcıoğlu ordu hakkında şunları söyler:

> ..Fakir ve mütevazı ailelerden gelen ordu, Türkiye'mizin ileri hamlelerinde dayanılacak en sağlam kuvvetlerden biridir. Memleketimizin Batılılaşma hamlelerinde, ordu, daima ilericilerin safında yer almıştır. Bugün de, ilerici kuvvetlerin, Anayasa'dan da kuvvetli teminatı ordudur. [Ordunun günlük politika dışında olması] ... ordunun, millî kurtuluş cephesinin en güvenilir manevî desteklerinden biri olduğu gerçeğini değiştirmez (...) Batıda ordu burjuvazinin tam bir âleti olmuştur. Batı burjuvazisi, kendi çocuklarını asker yapmış, onları sınıf menfaatlerini koruyacak şekilde yetiştirmiş ve askerlik mesleğini işçi ve köylü çocuklarına kapamıştır. Bu sebeple, Batıda ordu, daima gerici kuvvetlerin safında yer almış, haklarını arayan işçilere kurşun yağdırmıştır.. Türkiye'de ise halktan çıkmış Atatürkçü bir ordu vardır. Bu orduyu hâkim sınıfların elinde itaatkâr bir âlet olarak düşünmek büyük bir hatadır.

5 Bkz. *Yön*, S. 14, 21 Mart 1962, s. 2.

O yıllarda *Yön* çizgisinde kurumlaşan Sosyalist Kültür Derneği de bu programı derhal benimsemiştir. Dernek, yayımladığı bir bildiriyle programa desteğini şöyle belirtmektedir:[6]

> ...[S]osyalizm, Türk ulusunu ileride bir medeniyet seviyesine ulaştırmak hedefine yönelmiş halkçı bir düzen kurmak üzere yapılan Millî Kurtuluş Savaşımızın bir devamı ve yeni bir hamlesi olacaktır...

Görüleceği gibi, *Yön* hareketi yeni "devrimci hamle"yi Millî Mücadele'nin bir devamı olarak anlamakta ve burada ordunun klasik "ilerici" rolüne büyük önem vermektedir. Bu çerçevede ordu sınıfsal bir odak olmadığı gibi, "sosyalizm yolundaki" bu mücadelenin kesin bir sınıfsal önderliği (işçi sınıfı esası ve önderliği) de yoktur. Tam tersine bu hareket, daha çok, küçük burjuvazi önderliğinde yürütülecek emperyalizme ve feodalizme karşı bir "millî sınıflar ittifakı"dır. *Yön*'e göre "...sosyalizm yarının meselesidir. Bu günün meselesi emperyalizmle mücadeledir".[7] Bu belirlemeler, Sadrettin Celâl'in ve Şevket Süreyya'nın daha 1924'te değerlendirdikleri manzaradan ve hareket tarzından hiç de farklı değildir. Bu çerçevede mücadele hâlâ bir "ilerici-gerici savaşı"dır (Avcıoğlu 1962).

1960'larda hâlâ sürdüğü düşünülen bu "tamamlanmamış millî demokratik devrim" savaşının "ilerici" tarafında duranların bir cephe halinde birleşmesi yolunda ilk girişim 1 Nisan 1964 tarihli "Gericilikle Savaş" toplantısına katılım yoluyla olmuş; davet edilen 33 dernekten toplantıya katılan 24'ü "Atatürkçü Dernekler Ortak Bildirisi" başlıklı bir bildiri yayımlamışlardır. TİP bu toplantılara kurumsal varlığıyla katılmamıştır. Aksiyon anlamında arkası gelmeyen bu bildiriye göre ülkemiz "İkiyüz yıldır süren batılılaşma ve çağdaşlaşma çabaları[n]a rağmen...[onu] ortaçağ karanlıkları içinde yaşatmak isteyen geri zihniyetin yok edilmediği bir ülkeydi". Bu geniş ittifak arayışı çerçevesinde *Yön* "...millî bağımsızlık davamızda İnönü'nün liderliğindeki bir CHP'nin önemli bir mevkii olduğu inancındadır".[8] 1965 seçimlerinin hemen öncesinde TİP içinde başkan Mehmet Ali Aybar'ın başını çektiği kanat "Millî Cephe" çağrısına uydu. Aybar, TİP Genel Başkanı imzasıyla *Sosyal Adalet* dergisinin 12. sayısında yayımlanan bildirisinde yabancı sermaye tehlikesine ve tam bağımsızlık ihtiyacına dikkat çekerek "...Türkiye'nin ekonomik ve politik bakımdan tam bağımsız devlet haline gelmesi ve yaşaması, bugün Türk milleti için bir ölüm kalım meselesidir. Tıpkı Kurtuluş Savaşı yıllarında olduğu gibi milletimizin bütün namuslu, yürekli ve gerçekten yurtsever kuvvetlerinin bir Millî Cephe halinde işbirliği etmeleri ve dayanışmaları kutsal bir görevdir. Türkiye bir Vietnam, bir Kongo olamaz ve olamıyacaktır. İlk millî kurtuluş savaşını vermiş ve zafere ulaşmış olan milleti-

6 *Yön*, S. 57, 16 Ocak 1962.

7 *Yön*, S. 124, 13 Ağustos 1965.

8 *Yön*, S. 124, 13 Ağustos 1965.

miz demokratik yoldan bağımsız toplumcu bir ülkenin kurulma örneğini de verecektir..." demektedir.[9]

Cephe'nin temel sol strateji oluşu ve taktik ayrılık: TİP içinde MDD hizbinin doğuşu

Millî Kurtuluşçu hareketin kendisini formüle edişinin ardından, özellikle TİP'in 1966'da Malatya'da toplanan II. kongresiyle birlikte, solda genel bir "Millî Cephe"nin hatta Rasih Nuri'nin sözleriyle MDD tarzı bir programın kabulü gündeme geldi. Aslında, Rasih Nuri İleri (1976a: 19) "...TİP tüzük ve programı tümüyle bir asgarî program, bir Millî Demokratik Devrim programıydı, hatta TİP Malatya kongresinden önceki Genel Yönetim Kurulunda Program ve Tüzüğe Sosyalizm sözcüğünün konmasını Yücel Kıvılcım arkadaşımla istediğimizde buna en şiddetli olarak Aybar ve Boran karşı çıkmıştı.." demektedir. Bu yeni yönelimde en önemli etken, dünyadaki sol kavrayışta "anti-emperyalist" tavrın öne çıkmasıydı. SBKP ve TKP gibi ortodoks partiler, sosyalizm mücadelesinde antiemperyalist "tek cephe" politikasını benimser hale gelmişlerdi. Bu aslında özellikle Vietnam Savaşı'nın etkisiyle Maoizmin savunduğu anti-emperyalist mücadele stratejisine yaklaşmayı ifade ediyordu. Maoizm, klasik sol partilerin aksine, dünyadaki temel çelişkiyi kapitalizm ile sosyalizm arasında değil, millî bağımsızlık hareketleriyle emperyalizm arasında bir mücadele olarak tarif etmekteydi. Bu nedenle Maoizmin tanımladığı devrimci güçler ekseni, uluslararası işçi sınıfı ittifakı şeklinde değil, millî bağımsızlık yolunda millî sınıflar ittifakı şeklindeydi.[10] Bu çerçevede Türkiye'de bazı sol dernekler birleşerek "Türkiye Anti-Emperyalist Millî Cephesi"ni oluşturdular ve *Dönüşüm* dergisinde bu cephenin protokolünü yayımladılar.[11] Protokolde, TBMM'nin emperyalizme karşı meşru savunma amacıyla toplanmış, "dünyada ilk anti emperyalist millî kurtuluş cephesini açan" ulusal bir meclis olduğu, 1947'den sonra "bizi mahvetmek isteyen emperyalizmin ve "bizi yutmak isteyen kapitalizmin" yeniden millî bağımsızlığı tehdit ettiği, bu nedenle bu ortak düşmana karşı dağınık mücadele eden bütün yurtseverlere ve milliyetçi derneklere açık bir "Millî Cephe"nin kurulduğu; bu kurtuluş yolunda tek çarenin bu cepheyi güçlendirmek ve "milletin bütün zinde güçlerini seferber etmek"ten geçtiği; Türk yurtseverliğinin özünün ve doktrininin anti emperyalist anti kapitalist millî kurtuluşçuluk, yani anti-emperyalist ve

9 *Sosyal Adalet*, S. 12, Mart 1965.

10 Maoizmi, Sovyet ve Avrupa sosyalizminden stratejik hedefler bakımından ayrıştıran tek şey bu değildir. Geleneksel Avrupa sosyalizmine rengini veren en önemli tavır, köylülüğe karşı güvensizlik ve kırsal toplum kesimlerini "burjuvazinin stratejik yedek gücü" olarak görmesidir. ÇKP ise esas itibariyle kırsal alandan doğmuş ve kırsal bölgelerde halk ittifakını, "antiemperyalist ve antifeodal mücadeleye girişmek üzere" örgütlemişti (Bkz. Amin, 1993: 115).

11 Bkz. *Dönüşüm*, S. 6, 1 Kasım 1966.

anti-kapitalist bir milliyetçilik olduğu; bu yurtseverlik tarzının sadece mazlum milletlerin yurtseverliği ile çelişmediği, dolayısıyla cephenin bütün bu halkların yurtsever ve milliyetçi cephesi olduğu; yine bu yurtseverliğin özünün emperyalizmin işbirlikçilerinin yurtseverliği ile tümüyle çatıştığı; bu nedenle cephe mücadelesinin bir yönünün Amerikan emperyalizmine diğer yönünün ise işbirlikçilere karşı bulunduğu bildirilmektedir. Bu cepheyi oluşturan örgütler ekseriyetle yüksek öğrenim öğrenci dernekleridir. TİP'in II. Kongresinde kabul edilen "Sonuç Bildirisi"nde de benzer temalar yer alır. Genel Başkan M. Ali Aybar kongre sonrasında *Dönüşüm*'e verdiği demeçte "sosyalizmin Türkiye'ye özgü tarih koşulları içindeki uygulanışına ve bu koşullarda, bu koşullar içindeki uygulanışın teoride değerlendirilmesinden meydana gelen Türkiye'ye özgü sosyalist teori-eylem sistemine Türkiye sosyalizmi adı veriyoruz... Türkiye sosyalizmi oluş halindedir... Gerçekten ikinci büyük kongremiz ikinci millî kurtuluş mücadelesinin sosyalizm için mücadeleden ayrı tutulamayacağını kesinlikle ifade etmiştir... Millî kurtuluş mücadelesi sosyalizm için mücadele ile birlikte yürütülür demek, şüphesiz millî kurtuluş mücadelesini yalnızca sosyalistlerin yürüteceği anlamına gelmez. Millî kurtuluş mücadelesi, emperyalizme karşı olan bütün kuvvetlerin *millî bir cephe* kurmaları şeklinde yürütülecektir..." demektedir.[12] Ancak Aybar, *Yöncüler*'in Millî Kurtuluşçuluğu ile TİP'in cephe programının farklılığını aynı yerde özenle belirtmektedir: Millî kurtuluş mücadelesi ile sosyalist mücadelenin birbirinden ayrı düşünülemeyeceği yolundaki karar "...vesile[si]yle Millî kurtuluş mücadelesi hakkındaki bazı görüşlerin yanlışlığı da ortaya konmuş olacaktır... Millî kurtuluş mücadelesi, sosyalist bir partinin demokratik öncülüğünde yürütülecektir... Millî Cephe'nin sınıfsal karakterini görmemezlikten gelmek, hele bu mücadeleye sosyalist bir karakter vermekten kaçınmak son derece büyük bir hâtadır... İkinci millî kurtuluş mücadelemiz sosyalist teorinin ışığında ve sosyalist Türkiye İşçi Partisi'nin demokratik öncülüğünde yürütülecektir... Millî kurtuluş mücadelesi millî burjuvazinin -ki bizde yokturveya ara tabakaların öncülüğünde yürütülürse.. emperyalizmle yeniden ilişkiler kurdukları görül[ecektir]... İkinci büyük kongremiz sosyalizmin halka rağmen tepeden inme yöntemlerle kurulamıyacağını kesinlikle ifade etmiştir..." (*a.g.e.*). Aybar'ın ve dolayısıyla TİP'in *Yöncüler*'e ve TİP içinde Mihri Belli'nin öncülüğünü yaptığı MDD muhalefetine itirazları dört noktada toplanabilir: 1) Türkiye'de millî demokratik devrim denilen aşama büyük ölçüde tamamlanmıştır. 2) Millî kurtuluş mücadelesi ve anti-emperyalizm, aynı zamanda sosyalist bir mücadeledir. Aralarında bir öncelik-sonralık sorunu yoktur.[13] 3) Türkiye'de bir millî burjuvazi bulunmadığı gibi, millî burjuvazi adı verilen kesimlerin ve ara tabakaların bu mücadelede öncülüğü söz konusu olamaz. Öncülük, ülkede gelişmiş

12 Bkz. *Dönüşüm*, S. 8, 1 Aralık 1966, s. 6.

13 Bkz. Behice Boran, *Dönüşüm*, S. 10, 1 Ocak 1967, s. 6-7; M. Ali Aybar, *Ant*, S. 1 Eki, 3 Ocak 1967, s. 2.

olan işçi sınıfına ve onun temsilcisi olan partiye aittir. Hatta bu mücadeleye millî burjuvazinin değil öncülüğü, varlık olarak katılımı bile söz konusu değildir. Zira Türkiye'de burjuvazinin gelişimi millî yönde değildir.[14] 4) Bu mücadele demokratik bir mücadeledir. Cuntacı veya darbeci (tepeden inmeci) yöntemlerin bu mücadelede yeri yoktur. TİP anayasa çerçevesinde sosyalizmi kurma yolundadır.[15] 1966'daki Malatya Kongresi'nin ardından, parti içinde yükselen MDD'ci yönelim karşısında TİP önderleri, *Dönüşüm* dergisinde devletin ceberrut niteliğini öne çıkaran, aydın-halk çelişkisine değinen ve "demokratik değil sosyalist devrim" tezini işleyen yazılar yazmaya girişmişlerdir (Aydınoğlu 1992: 97). Parti içinde bu ideolojik mücadelenin yükselmesi ve giderek uzlaşmaz hale gelmesi, MDD'ci kanadın 17 Kasım 1967'de *Türk Solu* dergisini çıkartmasıyla sonuçlanmıştır.

Özellikle Çekoslovakya'ya Sovyet birliklerinin girişini izleyen dönemde (21 Ağustos 1968 sonrasında) daha da öne çıkarılan bu son vurgu, MDD muhalefetiyle ipleri koparan son nokta olmuştur.

Bu gelişmeler sonucunda Mihri Belli, *Yön* dergisinde, E. Tüfekçi imzasıyla, sonradan *Türk Solu* dergisinin eki olarak sunulan bir broşür şeklinde yayımlanacak olan bir tahlil yaptı.[16] Ekte, çağın sosyalist devrim ve millî kurtuluş devrimleri çağı olduğu belirtiliyor, ülkesinde bağımsızlığı gerçekleştirerek ve feodal kalıntıları temizleyerek demokratik devrimin gereklerini yerine getirecek olan emekçi iktidarının, aynı zamanda sosyalist devrim yolunda da adım atmış olacağına değiniliyor, stratejinin "millî demokratik devrim", hedefi tesbit eden temel sloganın ise "tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye" olduğu söyleniyordu. Bu devrimci adım, esas olarak işbirlikçi sermaye ve feodal sınıflardan oluşan "gayrı millî sınıf"a karşıdır.[17] Bu ek, aynı zamanda Aydınlıkçı çizgi olarak adlandırılan sol siyaset hattının ilk belgelerindendir.

Mihri Belli, bu belgenin genişletilmiş bir versiyonu olarak yayımladığı daha sonraki bir broşürde (Belli 1970), "can çekişen kapitalizm" olan emperyalizmin dünyaya belirli bir işbölümü dayattığını ve bu işbölümü içinde sömürülen ülke-

14 Bkz. Sadun Aren, *Dönüşüm*, S. 9, 15 Aralık 1966, s. 3; Çetin Altan, *Akşam*, 3 Ekim 1967.

15 Bkz. M. Ali Aybar, *Ant*, S. 1 Eki, 3 Ocak 1967, s. 2.

16 Aslında bu tahlilden çok önce, *Türk Solu* dergisinin ilk sayısında "Neden Çıkıyoruz?" başlığı altında bu stratejinin ana noktaları ortaya konmuştu. Buna göre, Türk solculuğunun Mustafa Kemal'lere, Pir Sultan'lara uzanan bir tarihi vardı; çağımızda bu sol potansiyel sosyalizmin etkisiyle ivme kazanmıştı; ancak önümüzdeki devrimci adım, Sosyalist devrim değil, tam bağımsız tam özgür bir Türkiye için "Antiemperyalist ve Antifeodal Demokratik Devrim"di. Bu nedenle *Türk Solu* emperyalizme karşı mücadeleyi bölebilecek "bilime ve gerçeklere aykırı sol gevezelikler"e karşı idi. Bu mücadelede en tutarlı devrimci güçler kent ve köy emekçileriydi; ancak küçük burjuva bürokrasinin temsil ettiği devrimci tutum da küçümsenmemeliydi. Demokratik devrimin gerçekleşmemiş oluşu, "gerici güçlerin işini kolaylaştırmakta, milliyetçi safları zayıflatmakta..." idi. Bkz. *Türk Solu*, S. 1, 17 Kasım 1967, s. 1, 7.

17 Bkz. *Türk Solu*, S. 53 Eki, 19 Kasım 1968.

lere bırakılan alanın besin ürünlerinin ve hammaddelerin üretimi olduğunu yazmaktadır (*a.g.e.*: 8). Dolayısıyla pahalı sanayi ürünleri ile bu türden ucuz üretimin uluslararası piyasada mübadelesi ya da yabancı sermayenin ülkeden çektiği kâr, sömürülen ülke için "dış ticaret açığı" anlamına gelmektedir. Emperyalizm, bu sömürüyü "dış yardım" ile daha da yoğunlaştırmaktadır (*a.g.e.*: 9). İçerdeki sınıfsal tablonun durumu da iç açıcı değildir. Gelir dağılımındaki büyük eşitsizlik ve topraksızlık başlıca sorunlardır. Bütün bu olumsuz görüntüyü, Türkiye'nin A.B.D.'ne uyduluk politikası tamamlamaktadır. "...Böyle bir dış politika Mustafa Kemal'in millîci politikasıyla çelişir" (*a.g.e.*: 12). Emperyalizm, uydusu olan ülkede en geri sınıflarla ittifak yapar ve işbirlikçi sermaye yaratır. Bu sınıfların çıkarı, Türkiye'nin bağımlı oluşundan ve geri kalışından yanadır. Bu tahakküm sürdükçe "gerçek bir iktisadî kalkınma" olanaksızdır (*a.g.e.*: 13). Mihri Belli, kültür alanının bu tahakküm sarmalını güçlendirici mahiyetine dikkat çeker. Milli Eğitim, Kemalizm'in tek merkezli laik eğitim ilkesinden taviz vermektedir. Batı kültür ürünleri yanında, ülkeyi izinli izinsiz Kuran okulları sarmıştır (*a.g.e.*: 15). Savunma alanında da emperyalist etki açıktır: "İlk başarılı millî kurtuluş savaşında emperyalizmi yenmiş olan ordusunun şanlı askerî geleneğine rağmen, bu ordunun Kemalist subay kadrosuna rağmen..." Türkiye savunma politikası bakımından emperyalizmin çıkarlarını savunan görüntünün istisnası değildir (*a.g.e.*: 16). Bu arada Belli'nin genel eğilimden farklı bir tavrını da belirlemek gerek: "Türkiye gibi birden fazla etnik topluluğu barındıran bir ülkede kültür alanında güdülen gerici politika kültürel baskı şeklinde tezahür eder. Kardeşliği tarih önünde sınavdan geçmiş Kürt halkının etnik özelliğini inkâr eden faşizan bir politika, halkımızın gerçek birlik ve dayanışmasını baltalayan ve ancak yurdumuzun düşmanlarının ekmeğine yağ süren bir deve kuşu politikası olarak, Türkiye'nin gerçek çıkarlarına aykırıdır" (*a.g.e.*: 15). Bu manzara karşısında atılması gereken devrimci adım, "...ulusal bağımsızlığın gerçekleştirilmesi ve bu amaçla emperyalizmin işbirlikçisi sermaye çevrelerinin ekonomi ve siyaset alanındaki etkilerinin önlenmesi... [f]eodal ilişkilerin ortadan kaldırılması... her çeşit kapitalizm öncesi sömürüye son verilmesi, bütün Türkiyelilerin, vatandaşlık hak ve özgürlüklerinden yararlanan, siyasî bakımdan eşit fertler payesine yükseltilmesi..." (*a.g.e.*: 19-20), yani "demokratik devrim"dir. Çağımızda demokratik devrim, aynı zamanda millî bir devrimdir. Çağımız koşullarında burjuvazi önderliğinde demokratik devrim söz konusu olamaz. Yani devrimci hegemonya artık millî burjuvaziye geçemez (*a.g.e.*: 23). O nedenle, "...[a]nti-emperyalist, anti-feodal devrim için, 'Millî Demokratik Devrim' daha uygun bir deyimdir. Çünkü emperyalizm çağında Demokratik Devrimi gerçekleştirmemiş olan bütün ülkeler, (istisnasız) emperyalizmin boyunduruğu altındadır..." (*a.g.e.*: 20-1). Belli'ye göre, bu devrimde hegemonya millî burjuvazinin solundaki emek güçlerinde olmalıdır. "MDD bütün millî sınıf ve zümrelerin devrimidir ve devrimin başarıya ulaşması, bu millî güçler arasında devrimci güçbirliğinin

(Millî Cephenin) kurulması şartına bağlıdır..." (*a.g.e.*: 23). Ancak Belli orta köylünün ve şehir küçük burjuvazisinin, devrimin sosyalizme vardırılmasında duraksamadan hareket edeceğinden şüphelidir. Bu nedenle hegemonya, Türkiye toplumunun en devrimci güçleri olan proleter-yoksul köylülükte olmalıdır (*a.g.e.*: 23-4).

Mihri Belli, Kemalizm'i demokratik devrim yolunda atılmış halkçı bir ilk adım olarak görür. Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı koşullarında bir Millî Demokratik Devrim'i yürürlüğe koymuştur. Ancak Millî Mücadele'de ve onu izleyen dönemde devrimci hegemonyayı elinde tutan küçük burjuva kökenli asker-sivil aydın zümresi, karakteri gereği, "...emperyalizmin iktisadî tahakküm ve sömürüsünün kökünü kazıma yolu[nu] tutmamış... emperyalizmin dayanaklarından biri olan feodal mütegallibeye karşı mücadele daha çok ideolojik alanda tutulmuş...", bu yüzden de karşı devrimci güçler uygun koşulları bulur bulmaz harekete geçmişlerdir. 27 Mayıs'ı izleyen kısa süre hariç, gidişat hep karşı-devrim yönünde olmuştur (*a.g.e.*: 24-7). Ancak, Türkiye'de asker-sivil küçük burjuvazi, yani aydın-bürokrat zümre, Avrupa'daki karşılığından farklı bir konumu işgal etmektedir. "...Türkiye'de ve bazı geri kalmış ülkelerde asker-sivil aydın zümrenin zaman zaman egemen sınıflara karşı, bu sınıflardan ayrı bir demokratik güç olarak tarihî gelişmeye müdahale ettiği görülmüştür..." Belli, 1908 hareketini, Kemalist devrimi ve 27 Mayıs'ı bunun örneği sayar. Bu zümrenin mensupları İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar önemli ve kilit yönetim yerlerini elinde tutmaktaydı. Ancak bu andan sonra işbirlikçi sermaye taşradaki mütegallibe ile işbirliği kurarak ekonomi ve siyaset üzerinde egemenliğini kurmuştur (*a.g.e.*: 59-60). Türkiye'de bu işbirlikçi sınıflarla sivil-asker aydın zümrenin uzlaşmasını mümkün kılacak maddî zemin yoktur. Belli bunu, Türkiye'de dağıtılacak nimetlerin nedaretine bağlar. Mihri Belli, bu maddî temelin yanında, asker-sivil zümrenin temsilcisi olduğu gelenekle somutlaşan bir manevi temelin varlığından söz eder. Bu manevi temel, emperyalizme karşı "ilk başarılı millî kurtuluş savaşı"nı vermiş ordunun mensuplarını, "Güney Amerika'nın kendi halkından kopuk ordularının yaldızlı üniformalı operet subayları"ndan farklı kılar. Ancak Amerika ve ortaklarının çabası orduyu bu işbirlikçi konuma çekmektir. Belli şöyle devam eder: "...Biz tarihin ağır basacağına, millî geleneğin üstün geleceğine inanıyoruz. Mustafa Kemal geleneği, işbirlikçiler ittifakı ile asker-sivil aydın zümre arasında uzun süreli bir uzlaşmayı imkânsız kılacak güçtedir... Küçük burjuva bürokrasinin ideolojisinin, günümüz şartlarına uydurulmuş bir Atatürkçülük olduğu söylenebilir. Türkiye'nin küçük burjuva radikalizmi budur. Kemalizmin milliyetçi, anti-emperyalist ilkelerinin Türkiye'de sosyal adaletin gerçekleştirilmesi ile sıkı sıkıya bağlı olduğu ve köklü dönüşümlerin bugünün Kemalist politikasının ayrılmaz bir parçası olduğu bilinci, aydın çevrelerde yaygındır..." (*a.g.e.*: 60-3). Belli'ye göre Atatürk geleneği anti-emperyalist bağımsızlıkçı bir çizgidir (*a.g.e.*: 65). Bu nedenle, tutarsızlıklarını ve ürekliklerini hesaba

katmak şartıyla, proleter devrimcilerin Millî Demokratik Devrim yolunda küçük burjuva reformistleriyle devrimci sınıflar cephesi içinde güçbirliği şarttır (*a.g.e.*: 64). Kim, "...Kemalizm kolundan gelen devrimcilerle sosyalizm kolundan gelen devrimciler arasında güçbirliğini baltalayacak bir davranışta bulunuyorsa, o ... emperyalizmin ve vatan satıcılarının ekmeğine yağ sürmektedir..." (*a.g.e.*: 65).

Belli'nin tezinin omurgasını, Millî Demokratik Devrim'i gerçekleştirmeyen hiçbir ülkenin Sosyalist Devrim'e geçemeyeceği tesbiti oluşturmaktadır. Bu çerçevede, öncelikle yabancı sermaye ile işbirlikçi sermayenin ekonomik ve siyasal tahakkümüne son verilecek; dış ticaret, bankacılık ve sigortacılık millîleştirilecek; feodal ilişkiler ortadan kaldırılacaktır. Burada "...güdülen asıl amaç... ekonomi kollarının millî niteliğe kavuşturulmasıdır. Amaç, henüz sosyalizm değildir, emperyalist tekellerin ve işbirlikçi sermayenin kal'alarının millî güçler tarafından zaptedilmesidir... [B]ütün üretim araçlarını toplumun ortak mülkiyeti haline getirme[k]... Millî Demokratik Devrimi izleyecek olan Sosyalist Devrimin görevidir" (*a.g.e.*: 29-30a).

Belli, TİP'i şiddetle eleştirmektedir. O'na göre TİP egemen çevrelerin onayıyla bir "icazetli sosyalizm" oyunu oynamaktadır. Mihri Belli TİP içindeki bu yola "Aybar-Aren oportünizmi" adını vermektedir. Ancak, "...doğanın kanunu işlemiş ve aynı çatı altında icazetli sosyalizmin, oportünizmin inkârı olan, bu oportünizmin mezar kazıcısı olan proleter devrimci grup gelişmiştir..." Mihri Belli, bu proleter devrimci grubun önünde, "gerçek sosyalistleri" ilk TİP kongresini "gerçek sosyalist hareketin kongresi" yapmaya çağırmaktadır. Parti içi oportünizm, bir aydın hareketidir ve bu hareket proletaryanın devrimci potansiyelini küçümseme eğilimindedir. Bu durum ve şimdiye kadar aydınların önderlik ettiği devrimci atılımların emekçilere somut ve kayda değer bir kazanç sağlamamış olması, Türkiye proletaryasının aydınlara karşı kuşkusunu doğurmaktadır. Bu nedenle, "...[p]roletaryaya sınıf bilincini, onun çektiğini çeken, onun dilini konuşan, bilinçli işçi kardeşleri götürecektir.." (*a.g.e.*: 46-52). Yalnız, Türkiye nüfusunun yarısını oluşturan ve en çok ezilen kitle olan köylülüğün devrimci potansiyeli gözardı edilmemelidir. Köylünün küçük bir tarlaya ve bazı ilkel üretim araçlarına sahip olması, onu proletaryadan uzaklaştırmaz. Köylünün konumu, proleter yanı ağır basan yarı-proleterliktir. Köylülüğün sorunlarını çözecek olan müdahale, toprak reformunu hedefleyen bir demokratik devrimin de ötesinde, sosyalist devrimdir. Bu yüzden proleter devrimci hareketin ödevi, bu muazzam devrimci kitleyi bilinçlendirme ve devrimci eyleme katmaktır. Bu görev sağdaki küçük burjuva radikalizmine bırakılamaz. Parti, yoksul köylülüğün de siyasî örgütü olmalıdır. Bilimsel sosyalizm, sadece işçi sınıfının değil, "...bütün ezilenlerin ideolojik silâhıdır". Her sömürücü sınıftan gelene, kendi sınıfıyla bağlarını tamamen kopartması kaydıyla kapısını açacak olan parti, yoksul köylüden bunun tam tersini, yani kendi sınıfıyla en sıkı bağları kurmasını, isteyecektir (*a.g.e.*: 54-6).

Millî burjuvaziye gelince... TİP'nin tezinin aksine, Mihri Belli Türkiye'de millî burjuvazinin varlığını savunur. Ekonomiye egemen olan işbirlikçi sermaye olsa da, millî bir nitelik taşıyan ve bu bağımlı ekonomiden zarar gören bir sermaye kesimi de vardır. Ancak millî burjuvazi büyük işbirlikçi sermayeye kafa tutacak güçte değildir. Bu nedenle millî burjuvazinin devrimci niteliği kalmamıştır, devrime önderlik edemez. Ancak, Millî Demokratik Devrim güçlerinin kararlı ve güçlü kalkışmasıyla, bu millî sınıf da yılgınlıktan sıyrılacak, "...milliyetçiliği aklına gelecek ve belki de Millî Demokratik Devrim saflarına katılacaktır..." Millî burjuvazi devrim yolunda geçici bir müttefiktir; sosyalist devrim yolunda yürümesi beklenemez (*a.g.e.*: 66-8).

Özetle, 1966 yılından itibaren Belli grubu ile *Yön* arasında yakınlaşma başlamış; Dr. Hikmet Kıvılcımlı grubuyla ilişkiler sıcaklaşmıştı. Bu çerçevede 1968 yılına gelindiğinde Mihri Belli önderliğinde -27 Mart 1968'de- bir *Devrimci Güç Birliği* -"Dev-Güç"- oluşmuştu.[18] Bu hareket 29 Nisan 1968'de bir miting düzenledi. Bu mitinge o güne dek TİP içinde faaliyet gösteren Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) Başkanı Doğu Perinçek ve arkadaşları da katıldı. Bunun üzerine önce Belli yanlısı 13 ve sonra 75 kişi, ardından da Perinçek ve grubu partiden tasfiye edildi. Tasfiye edilenler, 1 Kasım 1968'den itibaren *Aydınlık* dergisini çıkarmaya başladılar. *Aydınlık* dergisinin 1. sayısında tarif ettiği sosyalist örgütlenme, TİP içinde özellikle M. Ali Aybar'ın temsil ettiği "güler yüzlü sosyalizm" ve "anayasal çerçevede sosyalist devrim" tezlerinin parlamentarist doğasının aksine, küçük burjuva destekli proletarya önderliğinde "millî demokratik devrim" stratejisi savunulmakta, kendi "millî çıkarları" için Güney Amerika ülkelerinde bu stratejiyi baltalamaya çalıştığı öne sürülen Sovyetler Birliği eleştirilmektedir. Bu mücadelede taktik unsurlar, meslek gruplarıyla öğrenci hareketini "millî devrimci" bir noktaya taşımak; Amerika'nın ülke sularına girecek filosuna karşı gösteriler düzenlemek; kitle gösterileri ve toplantılarla emperyalizme karşı halkı bilinçlendirmek; demokratik işçi mücadelesini desteklemek ve onu demokratik

18 DGB'nin yürütme kurulunda 27 Mayıs Millî Demokratik Devrim Derneği, FKF, DİSK, TMTF ve TÖDF yer alıyordu. Birliğin manifestosunda şöyle deniyor: "...[Z]afer müsbet düşünceli Atatürkçülerin olacak ve yüce Türk halkı, kaderini gölgeleyen bu musibetler zincirini kırıp hür düşünceli ve adaletli bir toplum düzeni içinde, kendi aklının, azminin ve emeğinin gücü ile, çağdaş uygarlığın aydınlık yolunda hızlı yürümek imkânına kavuşacaktır. Yine inanıyoruz ki Büyük Atanın önderliğinde kurtuluş savaşlarının bayrağını dalgalandıran büyük milletimiz ulusal ülküyü bir bütünlük halinde yürütmeye devam edecektir. Hedef, tam bağımsız ve gerçekten demokratik bir Türkiye'nin kurulması için, Türk halkına düşman bütün güçlere karşı mücadeledir". Bildirinin altında şu imzalar var: 27 Mayıs MDDD başkanı Mucip Ataklı, TÖDF başkanı Bahri Savcı, TMTF başkanı Sencer Günersoy, DİSK adına Uğur Cankoçak, TGMT adına Nusret Selen, TÖS adına Ahmet Cenan, FKF başkanı Doğu Perinçek, AÜTB başkanı Bilâl Moğol, AYÖTB başkanı Necla Macit, TDD başkanı A. Ömer Egesel, ODTÜÖB başkanı Mustafa Akgül, Mülkiyeliler Birliği başkanı Mehmet Can, HÜÖB başkanı Tevfik Akoğlu, AÜTFTD başkanı Mesut Kırgız, AÜZFTC başkanı AzizEkşi, DTCFTC başkanı Celâl Karpil, ETYÖOÖD başkanı İsmail Baysal, SBFÖD başkanı Sinan Cemgil ve AÜFFÖÖ başkanı Ömer Özturgut. Akt. Yıldırım, 1988: 232-3.

devrime taşımak; yabancı mallarına ve sermayeye karşı millî hareketler tertip etmek; NATO'ya karşı yürüyüş ve gösteriler düzenlemek; yerli malı kullanma ilkesini yeniden canlandırmak; kültür emperyalizmiyle mücadele etmek biçiminde sayılmaktadır.

Aydınlık'ın ilk sayısındaki manifestoda üzerinde durulan temel kavram, "emperyalizm"dir. Mücadele ağırlığının "ezilen uluslarla emperyalizm arasındaki çelişme"ye kaydığına dikkat çekildikten sonra, Batılı komünist partiler şiddetle yerilmektedir.

Türk Solu dergisiyle ayrı bir siyasal hareket olarak yolunu çizen MDD eğilimi, en çok gençliği ve onun örgütü Dev-Genç'i etkilemiş; hatta onun "teorisi" olmuştur. Aslında TİP'in üniversitelerdeki paralel örgütlenmesi olarak kurulmuş bulunan, Dev-Genç'in öncülü FKF yönetimini Mart 1968'de partideki muhalifler, yani MDD'ciler ele almış; Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (TDGF), kısa adıyla Dev-Genç adını aldığı Ekim 1969'da ise örgüt bütünüyle MDD'ci gençlerin egemenliğine geçmişti (Aydınoğlu 1992: 139). Bu çerçevede Dev-Genç TİP'e karşı savaş açmış; "TİP oportünizmine karşı mücadeleyi, emperyalizme karşı mücadele" ile özdeşleştiren anlayış örgüte mal olmuştur (*a.g.e.*: 124). 1970'lerin başında MDD hareketinin içinden çıkan ve Dev-Genç'e egemen olan güçlü eğilim, giderek radikalleşti ve Rasih Nuri İleri'nin deyimiyle kendisini "parti saymak eğiliminde" oldu (İleri, 1976b: 873). Ufukta görülen darbenin ("9 Mart Darbesi") sosyalizan nitelikte olacağı beklentisi ile radikalleşen bu eğilime mensup iki büyük grup Mihri Belli grubundan koptu. Bunlardan, çıkardıkları dergiye atfen PDAcılar (*Proleter Devrimci Aydınlık*'çılar) olarak anılan grubun önderliğini Doğu Perinçek yapıyordu.[19] MDD hattından kopan ikinci grup ise Mahir Çayan önderliğinde THKP-C örgütlenmesine yönelmişti. Belli, öteden beri devrimin, müttefik "millî sınıflar"ın katılımıyla "proletarya önderliğinde" olması gerektiğini savunuyordu. Bu nedenle MDD'ciler, Belli tarafından "proleter devrimciler" olarak adlandırılmaktaydı. Bu süreçte öne çıkan gençlik hareketini ve gençlik hareketi içinde etkili bir konuma gelen PDA'cıları[20] ve THKP-C kadrolarını Belli, "ideolojik formasyonu yetersiz burjuva kökenli öğrenci gençlik" olarak değerlendiriyordu (Belli 1971: 1). Belli'nin yeni bir "oportünizm" ola-

19 Doğu Perinçek'in FKF Başkanı seçilmesi ve sonrası için bkz. Yıldırım, 1988: 223-279.

20 PDA, *Türk Solu* ve *Aydınlık* dergilerinin yanısıra, gençlik örgütü Dev-Genç içinde de etkin bir konuma gelmişti. M. Lütfi Kıyıcı *Türkiye Solu* dergisinde bu durumu şöyle değerlendirmektedir: "...PDA grubunun ilkten açıkça küçük-burjuva radikalizminin kuyrukçusu sağ bir çizgi ile ortaya atıldığı halde, birkaç hafta gibi kısa bir süre içinde bağnaz 'Mao'cu' kisveye bürünmesi son derece ilginçtir. Büyük Çin devriminin liderinin adını kötüye kullanan bu kampus 'Maocuları' genel olarak proleter devrimci hareketimizi, özel olarak da Dev-Genç'i baltalamakta oldukça başarılı olmuşlardır. Dev-Genç ve *Aydınlık* Sosyalist Dergi içinde, kendi çizgilerinde bir 'sol' görünüşlü, sağ muhalefetin ortaya çıkmasında bunların katkıları olmuştur. Bu gelişmeyi Dev-Genç saflarındaki proleter devrimcilerin anında değerlendiremedikleri bir gerçektir". Bkz. *Türkiye Solu*, S. 2,19 Nisan 1971, s. 4.

rak nitelendirdiği bu hareket, "..proleter devrimci hareketin birçok sloganlarına sahip çıkar göründü ve Çin devriminin büyük lideri Mao Çe-Tung'un adını kötüye kullanarak kampus 'Maoculuğu' şeklinde tezahür etti (...) Halk savaşı gibi kutsal bir kavramı yozlaştıran ve onu sol gevezeler arasında sekterlik yarışmasının lafta kalan bir sloganı durumuna düşüren kampus 'halk savaşçılığı' denen oportünizm ile kampus 'Maoculuğu' özde aynı şeyin değişik açılardan görünüşü..." idi (*a.g.e.*). Mihri Belli, MDD'nin yeni versiyonu olarak doğan PDA hareketinin "sosyal tabanı"nı ise şöyle açıklamaktadır (İleri, 1976b: 945):

> Türkiye'de bir işçi sınıfı aristokrasisi yoktur ama, bunalım içinde oldukça geniş bir deklase aydınlar çevresi vardır. Bu zümre sola meyl ettiği zaman sekter eğilimler gösterir. Bu bakımdan ikinci enternasyonalin oportünizmine paralel düşen akımları Türkiye gibi ülkelerde bir sosyal tabandan yoksun bulunmasına karşılık, bu gibi 'sol' sekter çıkışların ne de olsa bir sosyal tabanı vardır. Bu, bunalım içindeki deklase aydınların hareketidir. Örneğin bizde Maoculuğa sahip çıkan işte bu nitelikte bir akımdır. Bu akıma karşı tutarlı bir ideolojik mücadele verdiğimiz söylenemez (...) Teslim etmek zorundayız ki saflarımızdaki ideolojik gerileme yüzünden; bunların (PDA grubunun) 'sol' sekter demagojilerinin bizim saflarımızda da bir ölçüde etkisi olmuştur... Fakülte kantinlerinde, dergi sayfalarında nice halk savaşları ilan edildi...

Ayrılığın keskin biçimde ortaya çıktığı 1970'den itibaren MDD çizgisi artık tek bir hat değildir ve hareketler arasında rekabet oldukça yoğundur. Bu nedenle Belli, *Türk Solu* dergisinin son zamanlarda PDA hareketinin eline geçtiğini, bu nedenle ortaya çıkan boşluğu doldurmak üzere *Türkiye Solu*'nu çıkardıklarını, *Aydınlık* dergisinin ise eski teorik niteliğini koruyarak *Türkiye Solu*'nu tamamlayacağını belirtmektedir (Belli 1971). PDA hareketi, *Proleter Devrimci Aydınlık* dergisini çıkartmaya devam eder ve Türkiye İhtilâlci İşçi Köylü Partisi (TİİKP) adıyla partileşir. Mihri Belli de 1973 seçimlerinden sonra Türkiye Emekçi Partisi'ni (TEP) kurmuştur.

Sonuç

MDD hareketi, Türkiye solunu büyük ölçüde etkilemiştir. Bunda en önemli etken, Türkiye'de sol siyasetin büyük ölçüde sınıf siyaseti değil, bir tür jakobenizm olarak "toplumu dönüştürme" iddiası taşıyan bir siyaset şeklinde biçimlenmesi olmalıdır. Doğal olarak, böyle bir siyasal yaklaşım, bu iddianın en önemli taşıyıcısı olan Kemalizm'den etkilenmekte,[21] arka planında ondan temalar taşımaktadır. 1974'den sonraki sol siyasal hareketlere bakıldığında, bunlar

21 Çetin Yetkin (1970: 16) şunları söylüyor: "[Doğan Avcıoğlu'nun önderliğinde] *Yön*'de başlayan *Devrim*'de süren... tutumu 'Sol Kemalizm' olarak nitelendirebiliriz. Bu 'Sol Kemalizm' akımı başlıca TİP ile ve TİP içindeki ya da onu destekleyen kümelerle çatışma durumundadır. Millî Demokratik Devrim kümesi ile tam bir anlaşma içinde olmasa bile, hiç olmazsa bu kümenin bir kümeciği ile TİP ile olduğu ölçüde bir uyuşmazlık söz konusu değildir".

içinde birçoğunun, örneğin Dev-Yol'un, TKP'nin, Halkın Kurtuluşu'nun ya da PDA çizgisinin devamı olan çeşitli örgütlenmelerin, MDD tezinden birçok şey aldığı görülür (Aydınoğlu 1992: 99). Öyle ki bugün Kürt hareketinin bile bu çizgiyle sıkı bir kuramsal ilişkisinin bulunduğu söylenebilir.

1960'ların başından bugüne Türkiye solu içinde, MDD çizgisini takip eden siyasetlerde değişmeyen dört tema var: Milliyetçilik, kalkınmacılık, Kemalizm ve "kendimize özgü" yol arayışı... Bunlara katılan, kimi zaman "sosyal adaletçilik" yumuşaklığında kimi zaman "sınıfsız toplum arayışı" sertliğinde sosyalizan öğeler, bu eğilimi "solda" gösteriyor. Bu eğilim içinde milliyetçilik, çoğu zaman, bir anti-kozmopolitizm şeklinde tezahür eden etnik-arındırmacı Ziya Gökalp'çı etkiler taşıyor. Bu milliyetçilik, anti-emperyalist bir söylem üzerinden "sol" bir tavır alış biçimine bürünse de, "millî davalar" şeklinde önümüze gelen "kendi emperyalizmimiz"den sempatisini esirgemiyor. İlhan Selçuk, 1962'de şöyle diyordu: "..Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türk toprakları içinde elle tutulacak gözle görülecek bir kesafet kazanan Türk milliyetçiliğinin dokusunu ören ve besleyen bütün müesseseler 1950'den sonra eskimiş düşünceler sayılmıştır. 'Devletçi' ve 'millî' cumhuriyet müesseseleri 'liberal' ve 'beynelmilel' müesseselerle yer değiştirmeye başlamıştır.." (Selçuk 1962). Bu meyanda MDD'ciliğin köylülüğün siyasal temsilcisi olarak görmek, böylelikle de "Millî Devrim"e katmak istediği ve bugün kendisine "Ulusal Sol" adını veren "ortanın solu" (Aydınoğlu 1992: 147), kalkınmada köylülüğün önceliğini vurgulamasıyla MDD'cileri mahçup etmiyor.

Bugün *Yön* ve MDD çizgisinin devamı olarak görülebilecek iki ana eğilim mevcuttur. Bunlardan birincisi, kendisini "ulusal sol" olarak nitelendiren ve içinde Attilâ İlhan'dan, İlhan Selçuk'a uzanan yelpazede *Cumhuriyet* yazarlarının ve Uluç Gürkan ve Mümtaz Soysal gibi eski *Yöncüler*'in bulunduğu eğilim iken; ikincisi Marksist söylemi ve terminolojiyi kullanmakla birlikte, milliyetçi görünümlü, ana hareket tarzı ve ideolojik duruşu bakımından Mihri Belli'nin 70'lerin başındaki nitelemesiyle Kemalist küçük burjuva radikalizmini temsil eden Doğu Perinçek grubu ve onun "Partileri"dir.

Doğu Perinçek önderliğinde bugün İşçi Partisi (İP) adını alan MDD hareketinin "sosyalist" kanadının yeniden "Atatürk devrimlerini savunma" noktasında bulunması, "anti-emperyalist" mücadeleyi herşeyin önüne koyması ve her türden "enternasyonalist" hareketi emperyalizmin işbirlikçisi olarak suçlaması, ülkenin temel ikilemi noktasında şeriatçı-laik çatışmasını öne çıkaran tutumu, MDD çizgisinin başlangıç ucuyla bugün onu temsil eden ucu arasında kuramsal duruş bakımından herhangi bir değişmenin yaşanmadığını gösteriyor.[22]

22 Doğu Perinçek, 1968'de FKF Başkanlığına seçildiğinde kendisinde hâkim olan düşünceleri şöyle anlatıyor: "...Bir uyanma söz konusuydu ve kongreden bir ay önce net olarak TİP yöneticilerinden farklı bir tavra girdim. MDD'nin yaptığı muhalefet yavaş yavaş bizi etkilemeye başlamıştı... Şunları da kavramaya başlamıştık: Bugün Türkiye için sosyalist devrim şiarı doğru değildir. Gençlik için diğer gençlik kitlelerinden, CHP'nin nüfuzu altındaki gençlik yapılarından kopmak

MDD çizgisi, hâlâ "millî demokratik devrim" peşindedir ve bu yolda "Atatürk devrimleri"nin çerçevesini çizdiği toplumsal yapının ikamesini önüne stratejik hedef olarak koymuştur.

Bu siyasal hattın "millîci" rengi, bu hat içinde çeşitli aşamaları temsil eden Türkiye İhtilâlci İşçi Köylü Partisi (TİİKP), Türkiye İşçi Köylü Partisi (TİKP), Sosyalist Parti (SP) ve en son İşçi Partisi (İP) olmak üzere, bütün duraklarda egemendir. Solda "millicî" siyasetin en belirgin bileşeni, iç dinamiği sürekli olarak görmezden gelerek, toplumu etkileyen olaylarda "dış faktör"ü öne çıkarması ve bu haliyle de büyük ölçüde "komplo teorileri"ne dayanmasıdır. Bu bakımdan Kemalizm'le örtüşür. Örneğin Doğu Perinçek'e göre (1979: 16, 59, 62), 1970'lerin İç Savaş yıllarını "yaratan şey.. halkın mücadelesi değil, iki süper devletin Türkiye üzerindeki hegamonya mücadelesi.."dir. Bu tespite bağlı olarak Aydınlıkçı çizginin dışındaki sosyalist sol, "terör ve macera çeteleri", "Rusya'nın beşinci kolu"dur ve MHP ile birlikte iki süper gücün kışkırttığı İç Savaş'ın maşalarıdır (*a.g.e.*: 58-60).

MDD yolunda "millî cephe" arayışı bu siyasetin bileşenlerinden olmayı sürdürmüştür: Bu siyasî çizgi tarafından, 1979 Nisanı'nda "iç savaş kışkırtıcılığına ve MHP'nin faşist terörüne karşı 45 milyonluk Türkiye halkının birleşik cephesi.."ni kurmak için "küçük mülk sahibi ve milli sermayedarlar"ın da içine katıldığı bir sınıfsal temel üzerinde AP, CHP, MSP ve hatta "elini kana bulamamış MHP'liler" dahil bütün siyasî partilerin çağrıldığı bir "Millî Birlik Hükûmeti" önerilmiştir (*a.g.e.*: 23, 150-1; Perinçek, 1980: 22).

Bu siyasî çizgi, TSK dahil, millî güçlerle ve devlet organlarıyla işbirliği içinde olduğunu belirtmekten kaçınmamıştır. Örneğin TİKP savunmasında *Aydınlık* gazetesi ile, "devletin teröre karşı mücadelesinde yararlanması", Milli Güvenlik Konseyi'nin "Anarşi Raporu"nda mehaz olarak gösterilmesi, Apocular ve "sahte solcu terör çeteleri" hakkında açılan davalarda "rehber" olması nedenleriyle övünülmektedir (TİKP İddianame ve Sorgu: 166-8). Devlete yardımcı olmak motifi ile "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" ("Misak-ı millîcilik") umdesi arasında, *Aydınlıkçı* çizgi bakımından sıkı bir ilişki vardır. 1990'larda Kürt sorununu gündeme getiren odakları, Kemalist çevrelerle birlikte, "Sevr'i hortlatmak"la, bu yolda "emperyalizmle işbirliği içinde olmak"la suçlayan bu siyasal hat, 80'lerde "ayrılıkçı bir Kürt örgütü" diye nitelediği PKK'yı "...kim fazla bedel öderse ona hizmet edecek bir kiralık katiller topluluğu" olarak görmekte; "Apocular'ın yöneldiği hedefle, Sovyetler'in Türkiye üzerindeki hesapları arasındaki... ayniyet..."e dikkat çekmekte; "...ne halkla ne solculukla bir ilgisi..." olan "Apocular"ın halktan tecrit edilmesi için devletin köylü vatandaşa şefkat elini

ve onlara düşman gibi bakmak son derece yanlıştır. Onlar da antiemperyalist, demokratik bir geleneğin içinden gelmektedirler. Onları ancak ortak hareket ederek sosyalizme kazanabiliriz..." Doğu Perinçek, "FKF-Dev-Genç Üstüne Söyleşi", *Gökyüzü*, S. 17, Ekim 1986'dan akt. Yıldırım, 1988: 226.

uzatmasını önermektedir.[23] Tahlil aracı bu konuda da aynıdır: Bütün kötülüklerin kaynağı olan emperyalizm, Türkiye'yi bölme işini de bu türden taşeron örgütlere havale etmektedir; "Türkiye üzerinde oynanan dış kaynaklı emperyalist oyunlar" karşısında Kürt sorununun temelinde yatması muhtemel "iç dinamik" öğelerin varlığı ihmal edilebilirdir. Bu tahlil ile yine başa dönülmektedir: Türkiye'de millî sınıfların emperyalizm karşısında "mazlumiyeti" ve "mağduriyeti" devam etmekte; bütün kötülüklerin kaynağı, emperyalizmle birlikte, işbirlikçi sınıflar olmaktadır. 1985'den sonra bu tahlilde Kürt unsuru, işbirlikçiler arasında yerini almıştır. Dolayısıyle bu "işbirlikçi" odaklardan devlete karşı yönelecek her türlü eleştiri ve siyasal hareketlenme, emperyalizmin oyunudur ve buna bağlı olarak "gerici"dir. Söz konusu siyasal hat, tıpkı Çin Halk Cumhuriyeti'nin dış politika anlayışında olduğu gibi, "millî varlığı" müdafaayı herşeyin önüne koyduğu için, yakın emperyalist tehlikeye karşı bu varlığın idamesini olanaklı kılacak biçimde başka bloklarla işbirliğinde bir sakınca görmemektedir. 1970'lerin ikinci yarısında Türkiye için derin ve vahim bir "Rusya tehlikesi" keşfeden Doğu Perinçek, "baş düşman" saydığı bu tehdide karşı ABD ve NATO'yu "tabii müttefik" ilân etmektedir (Perinçek, 1980: 17). Bu siyasî hat için bir şeyin ülke ve sol bakımından kötülüğünü ispatlamak, onun "emperyalist baş düşman"la işbirliği içinde olduğunu kanıtlamayla çakışmaktadır. 1984'de PKK'nin ülke ve sol düşmanlığının ispatında önde gelen unsur onun "Sovyetlerin Türkiye üzerindeki hesaplarıyla örtüştüğünü" kanıtlamaktır; Sovyetler yıkıldıktan sonra aynı örgütün kötülüğünü ispatta baş yeri onun Kuzey Irak'ta ABD'nin ve müttefiklerinin "Çekiç Güç" faaliyeti ile işbirliği halinde bulunduğunu kanıtlama çabası ya da "Çekiç Güç"ün bu örgüte ve müstakbil Kürt devletine yardım faaliyetini perdelemek üzere oluşturulduğu ve aynı ABD ile müttefiklerinin bu örgütü kullanarak Türkiye'nin güneydoğusunda "kendilerinin kuklası bir devlet" kurmaya çalıştığı iddiası almıştır.

Kürt sorunu ve Sovyetlerin dağılması, 1990'larda *Yön* ve MDD çizgisini "ulusal sol"cu bir anlayışta neredeyse birleştirmektedir. Zira bu siyasal çizgide siyasetin aslî unsuru ilke yerine hep pratik olmuştur. Bütün sol hedeflerin ötesinde temel kaygı, Türkiye Cumhuriyeti'ni, Kemalist, laik bir *cumhuriyet* olarak ve "misak-ı millî"nin çizdiği asgarî sınırlar içinde korumaktır. İşin ilginç yanı, bu pragmatizmin, sol hedefleri gözardı etmek pahasına öne koyduğu bu temel kaygıyı, "sol politika" olarak sunmasıdır. Perinçek grubunun Kürt sorununa ilişkin yaklaşımı ile bu soruna sosyal demokrat kanada mensup milliyetçilerinin bakışı arasında temel bir fark yok. Örneğin eski *Yön*'cü şimdiki DSP'li Uluç Gürkan'a göre Kürt sorunu özetle "Batı güdümünde stratejik alanda kukla bir Kürt devleti"nin kurulması çabasından ibarettir (Gürkan 1998: 219-20). Bu "sol" anlayış, Kafkasya'da, Kuzey Irak'ta ve Kıbrıs'ta "Türkiye'nin çıkarları"nı savunmak-

23 *Saçak*, S. 10, 10 Kasım 1984, s. 2-3.

la meşguldür. *Yön*'ün ideolojik bânilerinden Mümtaz Soysal, Kıbrıs'ta büyük ölçüde çözümü kilitleyen Türk tezinin yaman savunucusu ve "Türkiye'nin çıkarları için" Saddam'la işbirliği içinde üniter bir Irak'ı savunması gerektiği görüşünün bayraktarıdır.

Bu dünya görüşünün kaynağı, Marksizm'in monist-evrenselci dünya görüşünden tam bir kopuşa tekabül eden "özgücü" duruştur. "Sosyalizmin bir dünya sistemi olduğuna ilişkin bir değerlendirme yakalamak" bir yana, *Yöncüler*'in dış dünyaya ilgisi, "örnek" bulma kaygısını ya da "dış faktör"ü öne çıkarma gayretini aşmayan bir pragmatizmle sınırlıdır. MDD siyasal hattı ise, asker-sivil aydınlara demokratik devrimde tanıdığı Kemalizm'e yakın rol, Kürt sorununda "Türk ve Kürt halklarının birliği"ni taviz verilmeyecek bir ilke olarak takdim etmesi gibi yanlarıyla *Yön* milliyetçiliğinin yeni bir türevi gibidir (Aydınoğlu 1992: 125-6). Bu yolda en önemli taktik, Kürt talepleri karşısında, "Kürt ve Türk şovenizmi" biçiminde, Kürt siyasal hareketi ile MHP tarzı Türk milliyetçiliğini aynılaştırmak; böylelikle de suret-i haktan görünerek güya milliyetçiliklere karşı "soldan" aynı mesafede duruyor izlenimi yaratmaktır.[24]

Sovyetler Birliği'nin çözülmesi, "sol ilkesellik" bakımından, "ulusal sol"culuğun şimdiye kadar kısmen perdelenebilen sağdaki duruşunu çok açık bir biçimde ortaya koymuştur. Sovyetler Birliği ayaktayken, Türkiye'de stratejik olarak körüklenen "Turancı" yaklaşımlar karşısında, Sovyetler Birliği içindeki Türkî halkların anlatıldığı gibi "esir" ve "geri" bir konumda bulunmadığını anlatan birçok yazıya *Yön* sayfalarında rastlamak mümkün (Avcıoğlu 1966a). Ancak Türkiye'de Amerikancı kanat ve MHP tarzı milliyetçilik karşısında bir denge unsuru olarak savunulan bu görüşler, Sovyetler ortadan kalktıktan sonra tarihe karıştı. Eski *Yön*'cüler, Kemalizm'in milliyetçiliğini tarif ederken çizdikleri "misak-ı millî" ile sınırlı toprak ve kültür anlayışını terkettiler ve Orta Asyalı, Kafkasyalı "Türk kardeşlerini" keşfettiler (Selçuk, 1992a, 1992b). Konjonktür değişimi karşısında değişen bu tutum, bize milliyetçiliğin türlerinin olmadığını, ortaya çıkan "fırsatlar" ve yeni alanlar karşısında, belirli türdeki milliyetçiliklerin, ister sol görünüşlü isterse sağ görünüşlü olsun, zincirlerinden boşanarak milliyetçiliğin aslî çerçevesi olan etnosantrik, yayılmacı, "güçlü Türkiye"ci[25] ve "ulusal çıkar"cı çizgi-

24 "Ulusal sol"cuların dergisi *Ulusal*'da Mehmet Gürsan Şenalp, bu minval üzre, "PKK'nın silah ve uyuşturucu ticaretini, dünyasal sömürü düzeni adına sağlayan uluslararası bir organizasyon" olduğunu söylemekte ve "devletin içerisindeki 'Susurluk Çete Devleti' veya PKK birbirinden ilintisiz midir?" sorusunu sormaktadır. Yazara göre "Türk ve Kürt şovenizminin asıl misyonu, emperyalizme ve sömürü düzenine karşı oluşacak toplumsal bütünleşmenin önünü kapatmaktır". Bkz. Şenalp, 1988: 206, 207-12.

25 İnsan hakları, Kıbrıs sorunu, Kürt sorunu gibi konularda Batı'dan gelen bütün tepkiler, bu tepkiler hangi siyasal kaynaktan ve ne tür siyasal kaygılarla gelmiş olursa olsun, hep "güçlü bir Türkiye istemiyorlar" özsavunması ile karşılanmıştır. Bu savın gerisinde ise "güçlü Türkiye"nin nasıl olacağına dair hiçbir düşünce kırıntısı yoktur. Daha 1985'de Mümtaz Soysal şöyle yazıyor: "Şimdi, 20. yüzyılın sonu yaklaşırken, kimsenin adını koymadığı, varlığını itiraf etmediği, görülmesi-

de birleştiklerini açıkça gösteriyor. Galiyefçilik, tam da bu noktada alevlendi ve Türkiye'nin gündemine, hem sağdan hem de soldan, getirildi. Attilâ İlhan'ın, öteden beri, tutarlı bir biçimde, Sultan Galiyef'in adını solun gündeminde tutmaya çalıştığı bilinen bir gerçek. Bu daha çok, İlhan'ın, sol içindeki belirli bir programa uymayan özgün duruşuna yorulmuştur. Ancak Sovyetler'in yıkılmasının ardından "ulusal sol"da ani bir Galiyef hayranlığı belirmiş ve MDD'nin aslî temeli sayabileceğimiz görüşlerin müellifi olan bu aktivist hakkında kitaplar, makaleler yayımlanmaya başlamıştır. Ancak, bu "keşif" seferberliğinde en itibarlı yer yine Attilâ İlhan'ındır. Bu süreçte 1) Mustafa Kemal'in, ideolojisini "mazlum milletlerin savunması" üzerine kurması nedeniyle Galiyefçi olduğu tescil ediliyor (İlhan 1998) ve 2) "Türkçü-solcu diyaloğu"nun yakalandığı haber veriliyor. Bu diyaloğun başlangıcı da Attilâ İlhan'la MHP eğilimli *Ortadoğu* gazetesinin yaptığı söyleşi ve yine aynı gazetenin Genel Yayın Yönetmeni Aslan Bulut ile Doğu Perinçek arasındaki söyleşidir. Bulut-Perinçek söyleşisinde dö-

---

ni istemediği yeni bir 'şark meselesi' tekrar gündeme gelmektedir. Bu, artık, hasta adamı sömürüp kullanarak öldürmek sorunu değil, 21. yüzyılın ufkunda müthiş bir 'gürbüz adam'ın doğmasını önleme çabasıdır. Önümüzdeki yüzyılın 'gürbüz adamı'... büyük bir potansiyel sahibi olan Türkiye'dir. Batı belli belirsiz bir önseziyle bu yeniden doğuşu engelleme hesabı içine girmiştir bile (...) [Batı'nın çıkardığı bütün sorunlar] 21. yüzyılın başında müthiş boyutlara ulaşacak olan potansiyeli kendi içinde hapsetmek, eli kolu bağlı duruma sokmak, olur olmaz sorunlarla dağıtmak, parçalamak, temel kozlarını oynamaktan alıkoymak amacına yönelik..." (Soysal, 1985). Soysal'ın bahsettiği türden bir 'gürbüzleşme'nin kapitalist dünya sistemi içindeki anlamı, emperyalist rollere soyunmaktır. Soysal, sosyalist bir dünya sistemi içinde Türkiye'nin rolüne atıfta bulunduğuna dair en küçük bir imâda bulunmadığına göre, "kendi emperyalizmi" karşısında bu kadar iştah sahibi olmak ilginç bir "solculuk" örneği olarak karşımıza çıkıyor. Bu 'gürbüz adam'ın üstleneceği rolü baltalamak için, Batı'nın onu bölüp-parçalamasından ve güçsüz bırakmasından söz eden Soysal, İrlanda sorununa değindiği bir başka yazısında IRA militanlarının kendilerini "siyasal tutuklu" saydırmak için giriştikleri ölüm orucunu "korkunç bir irade gücü" olarak nitelendiriyor. Burada "dava", "İrlanda'nın adadaki İngiliz egemenliğine son verme davasıdır". Adanın kuzeyinde kalan bölgenin Katolik ahalisi, "..bu bölgeyi İngiltere'den koparmak istiyorlar. IRA gibi tedhiş örgütleri hep bu istekten doğma". Bu istek karşısında Demir Lady Thatcher'in katılığına İngiliz kamuoyunda sabırsızlığın yükseldiğini anlatan Soysal, İngiliz kamuoyunda Kuzey İrlanda'yı gözden çıkarmaktan başka çare bulunmadığına ilişkin görüşün taraftar kazandığını, İrlanda hükûmetinin de kuzeyle güney arasında gevşek bir federasyon hatta zayıf bir konfederasyon peşinde olduğunu yazıyor. Soysal burada ortaya çıkacak sonucun Kıbrıs için Türk tezini destekler mahiyette örnek oluşturacağını söyleyerek şöyle devam ediyor: "Hatta önce bağımsız İrlanda devletinin ilân edilmesi ve bunun arkasından zayıf bir konfederasyona gidilmesi, bu gibi durumlarda izlenmesi gereken çıkış yolunu ve atılacak adımların sırasını göstermek bakımından da ilginç sayılabilir". Bkz. Soysal, 1981. İrlanda için, etnik esasa dayalı bir ayrılma biçimindeki bu çözümü uygun gören ve bunu Kıbrıs'a örnek sayan Soysal, Kürt sorunu karşısında "Sorunun 'Kürt sorunu' olarak adlandırılır duruma gelmiş olması üzücüdür" diyor ve sorunu bütünlüğü koruyucu biçimde çözecek çözümler öneriyor (Bkz. Soysal, 1994). Başkası için, süreç içinde ortaya çıkan "ayrılma" durumu, Türkiye'deki durum için akla getirilmiyor bile. İrlanda'dan mülhem olarak Kıbrıs için söz konusu edilen "Türkiye ile gevşek federasyon" formülünün etnik temelde önerildiği görülmüyor ama Türkiye içindeki sorun bakımından etnik temelin öne çıkması ulusal devletin etnik farkları gözardı eden eşit vatandaşlık felsefesine aykırı bulunuyor. Burada "ilkesellik" yerine çifte standarta neden olan durum, bu gibi milliyetçi duruşların kaçınamayacağı "ulusal çıkar" pragmatizmidir.

nemin sağdaki ve soldaki en akıllı, en dirayetli gençlerinin "yabancı güçler" tarafından nasıl "kullanıldıkları" ve bu meyanda Türkçülüğün halkçılığı, başlangıçtaki devrimci yanı, milliyetçiliğin anti-emperyalist, laik ve demokratik olmak zorunluluğu üzerinde mutabık kalınmaktadır.[26] Bu "diyalog" üzerine Attilâ İlhan, bir başka "Türkçü-devrimci" diyaloğunu, devrimci Galiyef ve Mustafa Suphi ile Türkçü Zeki Velidi arasındaki "diyaloğu" hatırlatmaktadır. İlhan'a göre bu iki devrimci Sovyet gizli polisi ÇEKA tarafından aranan Zeki Velidi'ye yardım etmektedirler. İlhan bu "diyaloğa" hiç şaşırmamıştır; çünkü, Hanefi Muzaffer'in sözleriyle ifade ettiği biçimiyle, her ikisi de "mazlum millete" mensup bu tarafların, "Rus sömürgeciliği altında proletarya.." niteliğindeki "ezilen... müslüman Türk ülkelerindeki milliyetçi hareketler" etrafında birleşmeleri doğaldır. Zira bu hareketler "sosyal devrim"in ta kendisidir (İlhan 1997). Mümtaz Soysal da bu yakınlaşmanın bir başka yönüne dikkat çekmektedir: "Kabul etmek gerekir ki, son yılların Türk sağı, özellikle [halkın sömürülmesine yol açan ve aslında gerçek ulusseverleri isyan ettirmesi gereken dış bağlılıklar..] nokta[sın]da, gerek alışılmış 'milliyetçi' etiketi altına sokulan çevreler, gerekse dine ağırlık veren siyasal kuruluşlar olarak, sol düşünceyi ve tutumu çağrıştıran tepkiler sergilemektedir. Bu tepkileri, devrimci politikalara ya da yapısal değişikliklere çekebilmek ve sağlam temellere oturtmak, Türk solunun asla küçümsememesi gereken bir ödevdir. 'Milliyetçi sağ' hatta 'dinci sağ' denen çevrelerin, sol düşünceyi ve tutumu çağrıştıran bu yönlerini göz önünde bulundurmaksızın, bütünüyle karşıya alınması kadar yanlış bir davranış olamaz" (Soysal 1994). Soysal, "milliyetçi sağ"la ilişki için, solda saydığı "dış bağlılıklara" karşı duyarlılık tutumunu içselleştirmelerini yeterli görmektedir. Buradaki yorumun ruhunda yine tarihin öznesi konumunu "ulus" hatta onun da ötesinde ulusun "devleti" işgal etmektedir. Görüldüğü kadarıyla, bir tarafta "Kemalist Türkçü" *Yeni Hayat*, yeni Galiyefçi *Türk Diplomatik*, Kemalist *Aydınlanma 1923* ve "ulusal sol"cu *Ulusal* dergilerinin, bir tarafta İşçi Partisi'nin, bir tarafta da Aslan Bulut türünden laisist MHP'lilerin bulunduğu bu "diyaloğun" ana eksenini Kemalizm, Avrasyacılık ve millî iktisat temaları oluşturuyor (Can 1998). Bu temalar çerçevesinde başlayan diyaloğun ve sonrasında beklenen ittifakın itici gücü ise, bir kez daha belirtmek gerekirse, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Türkî siyasal coğrafyadır. Bu Türkî coğrafya, Mümtaz Soysal'ın 1985'de sözünü ettiği "gürbüz adam" için uygun bir gelişme zemini olarak görülmekte ve gelecek için bir "hayat alanı" kabul edilmektedir. Bu koşullar altında MDD çizgisi doğrultusunda *leit-motiv*'inde sınıfsal değil, "milliyetçi" bir ruhun yattığı solun[27] "ulusal çıkar" teme-

26 Söyleşi için bkz. *Ortadoğu*, 10, 11, 12 Aralık 1997.

27 "Ulusal sol"culara göre, "Solculuğun ulusalcılıkla bağdaşmayacağı, emperyalist odakların desteklediği Avrupa Merkezli bir bakış açısıdır ve ülkemizde bir ideolojik sol saplantı olarak uzun yıllar boyunca etkili olabilmiştir... Emperyalizme karşı ilk kurtuluş savaşını veren bir ülkenin solu tabii ki ulusalcı olacaktır..." (Emiralioğlu, 1988). *Ortadoğu* gazetesinin Genel yayın Yönetmeni

linde ve yeni konjonktürün sunduğu imkânlar çerçevesinde, "mazlum milletler ittifakı"na ön ayak olacak Türkiye'nin özgücü solu olarak Galiyefçileşmesi ve bu minvalde Türk milliyetçiliğiyle yeniden kucaklaşması doğal görünmektedir. Sosyalizm adına hâlâ açık kalan noktalar ise şunlardır: Bu proje içinde proletarya enternasyonalizminin yeri nedir? Marksist tahlilin tarihsellik atfettiği muhayyel "ulus"a tanınan rolün ve "ilerici" olarak nitelenen "ulusal duygu"nun tarih içinde varacağı nokta neresidir? "Ulusal duygu"ları yedeğine almış "ulusal çıkar"ların çatıştığı bir noktaya gelinirse, sol proje ne olacaktır? Millî Kurtuluş hareketlerinin dünya kapitalist sistemi içinde birer birer tâbi konumlar işgal ettiği, bu hareketlerin önderlerinin dünya ekonomisi ve Yeni Dünya Düzeni içinde uyumlu aktörler haline geldikleri süreçler yaşanmışken ve kapitalizmin dünya ölçeğinde uluslarüstü örgütlendiği bu konjonktürde emperyalizmin karşısına dikilecek ne türden "ulusal devrimler" beklenmektedir? Bu sorulara doyurucu cevaplar verilmesi zordur.

KAYNAKÇA

Amin, Samir (1993) *Maoizmin Geleceği* (çev. Işık Soner), Kaynak Yayınları, İstanbul.

Avcıoğlu, Doğan (1962) "Sosyalist Gerçekçilik", *Yön*, 39 (12 Eylül).

Avcıoğlu, Doğan (1963a) "Sosyalizmden Önce Atatürkçülük", *Yön*, 69 (10 Nisan).

Avcıoğlu, Doğan (1963b) "Hızlı İktisadî Kalkınma", *Yön*, 75 (23 Mayıs).

Avcıoğlu, Doğan (1964) "Medrese Atatürk'çülüğünden Gerçek Atatürk'çülüğe", *Yön*, 85 (13 Kasım).

Avcıoğlu, Doğan (1965) "Halkçı, Devletçi, Devrimci ve Milliyetçi Kalkınma Yolu", *Yön*, 111 (14 Mayıs).

Avcıoğlu, Doğan (1966a) "Sovyetler ve Biz", *Yön*, 148 (28 Ocak).

Avcıoğlu, Doğan (1966b) "Üçüncü Dünya", *Yön*, 159 (15 Nisan).

Avcıoğlu, Doğan (1969) *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, Bilgi Yayınevi, Ankara (3. baskı).

Avcıoğlu, Doğan (1980) *Devrim ve Demokrasi Üzerine*, Tekin Yayınları, İstanbul.

Aydemir, Şevket Süreyya (1932) *İnkılâp ve Kadro*, Ankara.

Aslan Bulut, aynı dergide, Marksistlerin milliyetçi olabileceğini kanıtlamaya girişmektedir. Bulut'a göre, bunun en açık kanıtı "Milli Demokratik Devrim" tanımı ve Sultan Galiyef'in milliyetçilikle sosyalizmi buluşturmasıdır. Bulut'a göre Türkiye'de en aşırı sağdan en aşırı sola kadar bütün grupları bir ulusal politikada ("aynı hedefte") buluşturmak mümkündür (Bkz. Bulut, 1988). Bütün dünya görüşlerinin tek bir ulusal politikada, tek bir hedefte buluşmasının anlamı, aynı devletin egemenliği altında yaşayan insanlar arasında bu hedefi cerhedecek herhangi bir çatışmanın, çıkar çelişmesinin olamayacağını zımnen kabul etmektir. Marksist açıdan milliyetçiliğin anlamı tam da budur: Ezilenlerin, kendisini ulusal politika ve ulusal hedef biçiminde formüle eden milliyetçilik yoluyla, gönüllü veya gönülsüz olarak, konumlarına razı edilmesi... Eğer bu hedef aracılığıyla toplumun tâbi sınıflarına refah vaadediliyorsa, o zaman, bu ulus-devletin, bu "ulusal hedef"in kendisine seçtiği alanlarda sömürüyü yoğunlaştırması ve oralardan kendi metropolüne aktaracağı sermaye ile bu sınıflara, bağımlı konumlarına razı olacakları bir refah seviyesi sunması söz konusu demektir. Bunun da karşılığı "emperyalizm"dir. Bu iki durumun da Marksizm'le kuramsallaştırılabilecek bir tarafı yoktur.

Aydemir, Şevket Süreyya (1962) "Türk Sosyalizmi ve Fikir Atatürkçülüğü", *Yön*, 7 (31 Ocak).

Aydemir, Şevket Süreyya ve Sadrettin Celâl (1924) "Lenin ve Leninizm", *Aydınlık Külliyatı*, 10.

Aydınoğlu, Ergun (1992) Türk Solu (1960-1971). *Eleştirel Bir Tarih Denemesi*, Belge Yayınları, İstanbul.

Belli, Mihri (1970) *Milli Demokratik Devrim*, Aydınlık Yayınları, Ankara.

Belli, Mihri (1971) "Proleter Devrimci Örgüt İçin Program Taslağı", *Türkiye Solu*, 1 (5 Nisan).

Berkes, Niyazi (1963) "Atatürk'çülük Nedir Ne Değildir?", *Yön*, 63 (28 Şubat).

Brackman, Arnold C. (1963) *Indonesian Communism: A History*, Frederick A. Praeger, New York.

Bulut, Arslan (1998) "Atatürk ve Milliyetçi Devrimcilik Üzerine", *Ulusal* 5-6 (Kış-Bahar).

Can, Kemal (1998) "Türkçü-Devrimci İttifakı", *ArtıHaber*, 4 (10-16 Ocak).

Czaplicka, M.A. (1918) *The Turks of Central Asia at the Present Day*, Clarendon Press, Oxford.

d'Encausse, H. Carrère ve Stuart Schram (1966) *Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik* (çev. S. Aşçıoğlu ve A. Aşçıoğlu), Yön Yayınları, İstanbul.

Emiralioğlu, Mehmet (1998) "Türk Solu Türkiye'nin Hizmetindedir", *Ulusal* 5-6 (Kış-Bahar).

Fairbank, John K. (1969) *Çağdaş Çin'in Temelleri: 1840-1950* (çev. Ünsal Oskay), Doğan Yayınevi, Ankara.

Furuya, Keiji (1981) *Chiang Kai Shek: His Life and Times*, St.John's University, New York.

Gürkan, Uluç (1998) "Türk Solu Üzerine (Söyleşi)", *Ulusal*, 5-6 (Kış-Bahar).

İleri, Rasih Nuri (1976a) *Mihri Belli Olayı 1*, Anadolu Yayınları, İstanbul.

İleri, Rasih Nuri (1976b) *Mihri Belli Olayı 3*, Anadolu Yayınları, İstanbul

İlhan, Attilâ (1980) *Hangi Sağ*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

İlhan, Attilâ (1997) "Türkçü-Devrimci Diyalogu", *Cumhuriyet*, 26 Aralık.

İlhan, Attilâ (1998) "Türk Sosyalizm Tarihi Üzerine" (Söyleşi), *Ulusal*, 5-6 (Kış-Bahar).

Kakınç, S. Halit (1998) "Sultan Galiyev Efsanesi Diriliyor", *Toplumsal Tarih*, 50.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1962) "Atatürk'ün Özlediği Türkiye'yi Kurabildik mi?", *Yön*, 47 (7 Kasım).

Mao (1967) *Sosyal Devrim*, Sosyal Yayınlar, Ankara.

Nâzım Hikmet (1995) *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?*, Adam Yayınları, İstanbul (11. basım).

Oran, Baskın (1977) *Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*, A.Ü.S.B.F. yayını, Ankara.

Özdemir, Hikmet (1986) *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Bilgi Yayınları, Ankara.

Perinçek, Doğu (1979) *Anarşinin Kaynağı ve Devrimci Siyaset*, Aydınlık Yayınları, İstanbul (2.baskı).

Perinçek, Doğu (1980) "TİKP 1.Genel Kongresini Açış Konuşması", *Türkiye Gerçeği*, 12-13 (25 Ocak).

Sayılgan, Aclan (1967) *Soldaki Çatlaklar (1927-1966). Türk Sollarında Revizyonizmden İhtilâlci Sosyalizme*, Ankara (2.baskı).

Sayılgan, Aclan (1970) *Soldaki Bitmeyen Kavga*. Ayşe Yayınları, Ankara.

Selçuk, İlhan (1962) "Bizim Milliyetçiliğimiz", *Yön*, 3 (3 Ocak).

Selçuk, İlhan (1992a) "Turan'ın Kapısı", *Cumhuriyet*, 21 Mayıs.

Selçuk, İlhan (1992b) "Ermeni Diasporası ve Turan", *Cumhuriyet*, 6 Haziran.

Soysal, Mümtaz (1962) "Göz Oyan Kargalar", *Yön*, 32 (25 Temmuz).

Soysal, Mümtaz (1981) "Çıkış Yolu", *Milliyet*, 18 Ağustos.

Soysal, Mümtaz (1985) "Yeni Şark Meselesi", *Milliyet*, 12 Şubat.

Soysal, Mümtaz (1994) "Halka İhanetin Adı Solculuk Olamaz (Röportaj)", *Cumhuriyet*, 22 Aralık.

Şenalp, Mehmet Gürsan (1998) "Türkiye'de Solun Özgürlük Sorunu, Aydının Yabancılaşması ve Güneydoğu Meselesine Ulusal Sol Yaklaşımlar", *Ulusal*, 5-6 (Kış-Bahar).

TİKP - *İddianame ve Sorgu* (tarihsiz) Ankara.

Togan, Zeki Velidi (1969) *Hatıralar*, İstanbul.

Toprak, Zafer (1982) *Türkiye'de Milli İktisat*, Yurt Yayınları, Ankara.

Yetkin, Çetin (1970) *Türkiye'de Solda Bölünmeler, 1960-1969 (Tartışmalar-Nedenler-Çözüm Önerileri)*, Toplum Yayınevi, Ankara.

Yıldırım, Ali (1988) *Belgelerle FKF, Dev-Genç (1965-1971)*, Cilt 1, Yurt Kitap-Yayın, Ankara.

From 'National Democratic Revolution' to 'National Left' The particularistic tendency in Turkish left

Turkish left developed along two paths: 'universalistic left' and 'particularistic left'. In this essay the genesis and the reflections of 'particularistic left' -that is here taken to be a phenomenon of Third Worldism in peripheral countries- is elaborated. This analysis of particularistic left, which is characterized by corporatism and nationalism, takes 'National Democratic Revolution' (NDR) Thesis as its axis.

Turkish communist movement entered the Republican era with this division. The 'nationalist liberationism' of Kadro movement, which established the left wing of Kemalism by breaking up with the Turkish Communist Party, is the first source of particularistic left. Those in Kadro movement, who were former Unionists and Turkists, were inspired by Galiyevism which was the 'proto'-Third Worldism of 2nd International and an expression of a Turkish-Tatar nationalist liberation movement inside/on the edge of Bolshevik Revolution.

This early Third Worldist nationalist liberationist tradition was rectified in 1960's, inspired by Chinese Revolution and Maoism. Leftist-Kemalist movement, that was born in early 1960's, paid attention to Chinese Revolution with anti-Sovietic and Third Worldist concerns. Mao's 'first democratic revolution and then socialist revolution' strategy was adopted by Yön as 'Kemalism before socialism'.

NDR Thesis was formulated by Turkish Workers' Party, the effective socialist party of 1960's. TLP used this accumulation that was formed in the left wing of Kemalism and Republican People's Party. On the basis of anti-imperialism the 'revolution' target of this thesis was seen as a continuation/reformation of Nationalist Independence War and was connected to the Kemalist heritage. NDR Thesis, that was constructed by Mihri Belli, separated from TWP in which universalistic left line started to be dominant after 1966. A search for political ways out of parliamentarism started. Dev-Genç (Revolutionary Youth), THKP-C (Turkish Peoples Liberation Party - Front) and Aydınlık movements, which put their mark on recent past of the Turkish left, appeared in this process of searching - with serious divisions within. Consequently, NDR and its products were perhaps the main determinants of Turkish left in the last three decades.

Finally, the current reflections of NDR line is discussed. Workers' Party's apparent and deep nationalism, its 'nationalist left' discourse that has focused on 'nationalist interests', the dialogs between leftist intellectuals -who re-install Galiyevism on the agenda with the impact of Turanism that revived in the post-Soviet era- and racist intellectuals are also mentioned.

Şevket Süreyya Aydemir: Suyu ararken yolunu yitiren adam

*Metin Çulhaoğlu**

Siyasal düşünce alanında önemli ürünler vermiş insanların görüşlerinin ve temel yönelimlerinin dönemsel koşullarla açıklanması, genel kabul gören bir yaklaşımdır. Türkiye'nin 20. yüzyıl başından 70'li yıllara uzanan siyasal düşünce tarihi söz konusu olduğunda, Şevket Süreyya Aydemir (1897-1976) hiç kuşkusuz dikkate değer ürünler veren, önemli bir düşünürdür. Aydın potansiyeli taşıyan, aranışçı, araştırıcı ve sorgulayıcı insanların gençlik dönemlerini ne tür ülke ve dünya koşullarında yaşadıkları, kimi özel dönemler söz konusu olduğunda daha fazla önem kazanır. Bu açıdan, 19. yüzyıl sonlarında doğup, gençlikleri Birinci Dünya Savaşı, Ekim Devrimi, Mütareke, işgal ve Kurtuluş Savaşı gibi çarpıcı tarihsel olaylarla yoğrulmuş aydınların ve siyasal kadroların Türkiye tarihinde özel yerleri olmuştur. Eğer deyim yerindeyse, Cumhuriyet'in hem siyasal hem de ideolojik anlamda "kurucu kadroları"nı bu kuşak oluşturmuştur. Şevket Süreyya Aydemir ise, devlet yönetiminde önemli görevler alan bir aydın olmamasına karşın, ideoloji ve siyaset arayanlar arasında özgün yönelimleriyle öne çıkan bir isimdir. Aydemir, bir yanıyla kendi kuşağının prototipidir; ama diğer yanıyla, reel politikanın üzerine inşa edileceği *ideolojik* ve *kuramsal* zemin aranışını ısrarla sürdürmüş bir aydın olarak, başkalarından ayrılır.

Formasyonun temel belirleyenleri

Bize göre, bir aydın olarak Aydemir'in formasyonu 1920'den 1940'lara uzanan dönemde oluşmuş, tamamlanmıştır. Aydemir'in siyasal düşüncelerine ve Türkiye'ye bakışına, birbirini izleyen üç dönemin damga vurduğu söylenebilir. Bi-

(*) Yazar. *Sosyalist Politika* dergisi.

lindiği gibi, Aydemir'in siyasal düşüncelerinin oluşumunda önce bir İttihatçılık-Turancılık evresi yaşanmış, bunun ardından TKP üyeliği ile somutlanan komünistlik evresi gelmiştir. Aydemir'in formasyonunun özünü oluşturan ve 1930'lu yıllara denk düşen "kadroculuk"u ise, ilk iki evrenin kendine özgü bir tür sentezi olarak ortaya çıkmaktadır. Aydemir'in siyasal düşüncelerinin daha sonraki evrimi, bu arada örneğin 70'li yılların ilk yarısında eski yol arkadaşlarından Vedat Nedim'in bile anlayamadığı "batılı sosyal demokrat" dönemi, bizce özel bir önem ve anlam taşımamaktadır.

Yukarıdaki dönemlemede dikkat edilmesi gereken önemli iki nokta vardır. Bunlardan birincisi şudur: Aydemir'in siyasal-düşünsel formasyonunda ilk evreyi oluşturan İttihatçı-Turancı yönelimin, daha sonraki komünistlik evresine hiç uzanmadığını, yani Aydemir'in komünistliğinin daha önceki yönelimlerinden tam bir arınma sonucu ortaya çıktığını söylemek mümkün görünmemektedir.[1] Kendi yazdıklarına bakılırsa, Aydemir hiçbir zaman gerçek anlamda bir marksist ve komünist olmamıştır. Örneğin "proletaryanın kavgası" ya da "sınıf hakimiyeti" gibi kavramlar Aydemir'e fazla hitap etmemiştir. Aydemir, insanlık tarihinin burjuva devrimlerinden de şikâyetçidir. Çünkü "dünyaya hürriyet ve insana hak ilan eden Fransız inkılâbı devri, bizim için bir esaret devrinin başlangıcı olmuştur." (Aydemir, 1968a: 172) Ekim Devrimi'ne gelince. Bu Devrim'de ona asıl çekici gelen, despot Çarlığın yıkılması ve doğulu ulusların yeni bir ruhla silkinmeleridir. "Artık her millet zalimlerini, istilâcılarını başından atacaktı. Bu iş bana, o güne kadar dinlediğim, şu sınıfların kavgası, parti politikası, proletarya diktatörlüğü gibi şeylerden daha aydınlık görünüyordu. İşte şimdi her şey anlaşıldı. İşte benim bağlanacağım dava." (Aydemir, 1974: 201). Bu nokta üzerinde daha sonra da duracağız.

Önemli olan ikinci nokta ise, Aydemir'in komünist olduğu ya da kendini komünist saydığı dönemde Türkiye'nin geleceğine ilişkin belirli bir perspektifi benimsemiş olmasıdır. Aydemir'in, 1920'lerin ilk yarısında, komünizmle bağlarının henüz kopmadığı dönemde benimsediği perspektifte, Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından gerçekleştirilecek kalkınma ve sanayileşme, kendi gününün gelmesini bekleyen *sosyalizm* için bir önkoşul sayılmaktadır. Aydemir'in 1924 yılında *Aydınlık* dergisinde Sadrettin Celâl ile birlikte savunduğu görüşlerde (Aydemir, 1973: 356-357), kapitalizmin ve sermayenin gelişimini sosyalist mücadele için mutlak önkoşul sayan bir tür "legal marksizm"in izlerini bulmak mümkündür. Ancak, kalkınma ve sanayileşme daha sonra, komünizmden kadroculuğa geçiş döneminde, bu kez sınıf mücadeleleri yoluyla gelecek bir sosyalizme *alternatif* olarak kendi başına özgün bir hedef sayılmaktadır. Aydemir'in TKP'li

1 Şevket Süreyya, "Aydemir" soyadını Müfide Ferit Tek'in Türkçü romanı *Aydemir*'den hareketle almıştır. Tek'in 1918 yılında yayınlanan ve o dönemin gençliği üzerinde hayli etkili olduğu söylenen bu romanı, Türkiye Türkleri ile dışardaki Türkler arasında oluşturulacak kültür ve siyaset birliğini konu almaktadır.

olduğu dönemlerdeki kimi görüşlerinin Komintern'in tepkisini çektiği, bu örgütün kendi resmi belgelerinde yer almaktadır. Komintern'in TKP'yi sert biçimde eleştiren 5. Kongresi 1924 yılında toplanmıştır. Aynı dönemdeki *Aydınlık* yazılarının, bu eleştirinin hedefi oldukları söylenebilir. Nitekim Aydemir de çok sonraları, 1967 yılında, Mete Tunçay'a Komintern'le bu yüzden asıl kendisinin çatıştığını ve Türkiye'ye gelen bir Komintern temsilcisini gene aynı nedenle "terslediğini" anlatma gereğini duymuştur (Ergüder, 1978: 15). Aydemir'in Komintern delegesini gerçekten tersleyip terslemediğini bilemeyiz; ama Aydemir'in, Komintern'in görece en sağ çizgide yer aldığı dönemlerde bile bu örgüte daha sağdan ters düştüğü açıktır.

Bu iki noktayı önemli bulup vurgulamamızın nedeni, Şevket Süreyya Aydemir'in düşünsel formasyonunu keşif çabaları için iyi bir çıkış zemini oluşturmalarıdır. Aydemir, gerçekten çaplı, aranışçı, bu aranışta kimi özgün yönelimler sergileyebilen biridir; ancak, o da 20. yüzyıl başlarında Türkiye'nin önde gelen aydınlarını derinden etkileyen bir paradigmanın insanıdır. Kısaca özetlemek gerekirse bu, batıyla tuhaf ve kompleksli biçimde ilişkilenmiş, bu nedenle zaman zaman duygusal "doğucu" tepkiler de sergileyebilen, sınıf mücadelesinin sözünden bile ürken, belirli bir devlet geleneği olan, hiçbir dönem tam sömürge durumuna düşmemiş bir ülkenin insanı olarak Türkiye aydınına özgü *sosyal darwinist* paradigmadır. Aydemir'in Türkçü -Turancı bir dönem yaşamış olması bu nedenle hiç de rastlantı sayılamaz. F. Georgeon'a göre dönemin Türk aydınları, batıdan gelen "beyaz" ve doğudan gelen "sarı" baskıya karşı üçüncü bir yol öneren Türkçülüğe eğilim duymuşlar, sömürgeciliğe ve Avrupa emperyalizmine karşı direnişi darwinci terimlerle açıklamaya çalışmışlardır (Georgeon, 1986: 32). Bu söylenen, Aydemir'in 30'lardaki kadrocu görüşlerine çok uymaktadır.

Yukarıda özetlenen türde sosyal darwinist bir anlayış Osmanlı'nın son dönemindeki Türkçülerden başlayarak Cumhuriyet'in kurucu kadrolarına, hattâ çok daha sonrasına (bugünlere) uzanıp geleneksel aydınların ve siyasetçilerin büyük bir bölümünü etkilemişse, o zaman Aydemir'in "özgünlüğü" nerededir?

Kanımızca bu geleneksel kesim içinde Aydemir'i özgün ve ayrıksı kılan üç özellik vardır. Bunlardan *birincisi*, Aydemir'in her tür düşünsel-siyasal yöneliminin bir üst-belirleyeni olarak kendini zaman zaman açıkça gösteren *romantik* bir içe dönüklüktür. Kanımızca Aydemir'i devlet kapısında ikbâl peşinde koşmak yerine kuram ve ideoloji aranışına yönelten ve bu aranışta onu daha üretken kılan yan, bu romantizmidir. Aydemir'i özgün ve ayrıksı kılan diğer iki özellik de romantizminin bir uzantısı olarak görülebilir. *İkinci* özellik şudur: Aydemir, diyalektiği bir yöntem olarak genel marksist kurgunun *dışına* taşıyıp orada anlamlandırmaya çalışmış; belirgin ve belki de uç noktada bir seçkincilikle yoğrulmuşken halkçılık yapmaya koyulmuş; aydınlanmayı ise, batıyı hedef alan yarı duygusal tepkileriyle halhamur olup öyle aramıştır. Örneklenen bu çelişik ya da ikici (düalist) özelliklerin, ne kadar çaplı olursa olsun bir aydını bıçak

sırtına yerleştireceği açıktır. Çelişik konum ve ikiciliklerin, aydının açısını genişletmesi, onu daha derinlere yöneltmesi, kolay görülemeyeni gördürmesi mümkündür (hattâ ciddi bir olasılıktır); ama aynı konumun ve ikiciliklerin, onu bir yerden sonra eklektizme ve aşırı öznelciliğe yöneltmesi de kaçınılmazdır. Aydemir, her iki özelliği de sergilemiş, hassas dengelerde durmaya çalışmanın getirileri kadar götürülerini de yaşamıştır. *Suyu Arayan Adam*'ı Vâlâ-Nureddin'e "suyun bulunuşu galiba yolun kayboluşu bahasına oldu, hoş görün" ithafıyla vermesi (Vâ-Nu, 1988: 275), sanırız bu gerçeğin kendisi tarafından da görüldüğünün kanıtıdır.

Nihayet, Aydemir'i özgün kılan *üçüncü* özellik, dönemin aydın kesiminde Kemalizm'in pozitivist aranışlarından kaynaklanan genel bir kuram soğukluğunun egemen olduğu dönemde bile kuramın öneminde ısrar etmesidir. Günümüzün birçok solcusuna cazip geleceği kesin olan "söz değil iş, doktrin değil eylem" parolası, 30'lu yıllarda Cumhuriyet ideolojisi tarafından baştacı edilmiştir. "Doktrin aksiyondan sonra gelir şeklindeki Kemalist şiar, siyasal yaşamı olduğu kadar akademik siyasal düşünceyi de etkilemiştir." (Parla, 1989: 118). Aydemir ise, böyle bir dönemde egemen Kemalist anlayışa damga vuran metodolojinin tam tersini savunmuş ve bunun gereğini yapmaya çalışmıştır. Sayılan bu üç özellik, bir yere kadar Aydemir'in esinlerinin ve motivasyonunun, bir yerden sonra da yaşadığı derin düş kırıklıklarının temelini oluşturmuştur.

Kozmopolitizm ve "yerlicilik"

Türkiye'de, kapsamlı bir kuram ve ideoloji aranışı içinde olan aydınların aynı zamanda ayaklarını bu topraklara basabilmeleri, başka bir deyişle kuram ve ideoloji aranışında ülkenin somut gerçeklerinden kopmayacak bir çizgi tutturmaları her zaman güç olmuştur. Aydemir, bunu bir ölçüde başarabilmiş bir aydındır. Aydemir'in bu göreli başarısında, döneminin küresel koşullarını ve ülkesinin durumunu iyi "okumasının" büyük payı vardır.

Aydemir'in diğer arkadaşlarıyla birlikte 1930'larda başlattığı kadro hareketinin kökenleri daha öncesine dayanmaktadır. Az önce sözünü ettiğimiz sosyal darwinist paradigma ve sınıf mücadelesinden duyulan büyük ürküntü, üçüncü yol aranışlarını daha İttihat ve Terakki döneminde tahrik etmiştir. Örneğin, savaş sonrasında izlenecek politikaları belirlemek üzere 1917 yılında oluşturulan bir komisyon, özel girişimciliğin sınıf çatışmalarını arttıracağı kaygısından hareketle "bürokrasi tarafından yönlendirilecek devletçi bir ekonomi" modelini önermiştir (Ahmad, 1986: 79). Ancak, böyle bir modelin düşünce planından fiili uygulamaya geçişi için elverişli dünya koşulları, büyük bunalımın ardından, 1930'larla birlikte oluşmuştur. Boratav'ın da belirttiği gibi dünya bunalımı, çevre ülkelerde iç dinamiğe dayalı bir sanayileşme sürecine olanak tanıyan koşulları yaratmıştır (Boratav, 1989: 48). Özetle, Aydemir ve kadrosu büsbütün özgün

bir keşifte bulunmamış, dönemin elverişli konjonktürünü doğru okuyup buna uygun girişimleri başlatmıştır.

Bununla birlikte, sözü edilen elverişli dış konjonktürün başkalarına göre daha doğru okunmasında Aydemir'in "yerliciliğinin" özel payı olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle Aydemir, gençlik döneminin kısa uğrakları dışında kendini hem fiziksel hem de entelektüel anlamlarda hep bu topraklar üzerinde kurmaya çalışmış, aydınlara özgü bir kozmopolitizmden uzak durmuştur. Aydemir'in bu anlamdaki gerçekçiliğinde, yakın dönem Osmanlı tarihinden çıkarttığı kimi sonuçların rol oynadığı söylenebilir. Örneğin Aydemir, ülke dışında "sürgünde" sayılan Genç Osmanlılar'ın kofluğunu ve yüzeyselliğini iyi gözlemiştir. Ya da, daha o dönemlerde "liberal" olarak tanımlanan Prens Sabahaddin'in ülkesi hakkında dişe dokunur hiçbir bilgisinin olmadığını saptaması, Aydemir'i ülkesine çok daha gerçekçi gözlerle bakmaya yöneltmiştir: "Memleket olarak Türkiye'de, Boğaziçi tepelerinden görünen ufuklardan ötesini görmüş değildi." (Aydemir, 1972a: 263). İstanbul'daki yoğun yapılaşmanın, bugün Boğaziçi tepelerinden görünebileni daha da sınırladığı söylenebilir.

Aydemir'e dönersek, yukarıdaki bağlamda en açık ifadelere, Aydemir'in bir başka "liberal"e, Ağaoğlu Ahmet Bey'e yönelttiği eleştirilerde rastlanır: "klasik anlamda Batı demokrasisine olan sarsılmaz ve çerçeveli bağlılığı, onun, milli kurtuluş hareketi Türkiye'sinin ve Cumhuriyet devrinin Türkiye'ye özgü davalarını anlamasına sanıyorum ki bir fikir engeli oluşturmuştur." (Aydemir, 1971b: 476 dn).

Bu noktada, Türkiye'deki düşünsel ve siyasal yaşamın, Aydemir'in kendisini ve dönemini aşan bir sorunuyla karşılaşıyoruz. Türkiye aydını, özlem duyduğu demokrasiyi özgün parametreleriyle yeniden üretmedikçe, demokrasiyi yeni bir eksende tanımlamadıkça, kısacası demokrasi aranışını sürekli "batılı liberal demokrasi" referansıyla sürdürdükçe, gerçekten de kendi toprağından kopmakta, düşünsel verimini de kısırlaştırmaktadır. Aydemir'in bu doğrultudaki saptamaları daha sonra da etki ve yansıma bulmuş, örneğin Avcıoğlu "siyasal liberalizm tutkusunun Türk fikir hayatını kısırlaştıran dar bir çerçeve" dayattığını belirtme gereği duymuştur (Avcıoğlu, 1980: 6).

Kuşkusuz bu alandaki bir tartışma bizi asıl konumuzdan saptırıp başka yerlere taşıyacaktır. Aydemir'le devam edecek olursak, tartışılması gereken konu şudur: Liberal demokrasiye yönelik itiraz ya da soğukluk, sınıf mücadelesi nosyonuna da peşin bir reddiyeyi getirir mi? Başka deyişle, Aydemir'in liberal demokrasiye koyduğu ciddi rezervasyonlarla sınıf mücadelesi ürküntüsü ya da reddiyeciliği arasında nesnel bir tutarlılık var mıdır? Bu sorunun yanıtı, aynı zamanda Aydemir'in yerlici gerçekçiliğinin sınırlarını da belirleyecektir.

Kanımızca, Aydemir'in liberal demokrasi ile sınıf mücadeleleri arasında kurduğu mutlaklık ilişkisinin ciddi sorunları vardır. Bir kere, liberal demokrasi ile sınıf mücadelelerini, eş düzlemlerden kalkan, evrilme süreçleri az çok ortak,

ama ayrı iki çizgide gelişen süreçler olarak görmek doğru değildir. Liberal demokrasi, sınıf mücadelelerinin yanında, ya da ona koşut olarak gelişen *başka* bir çizgi değil, sınıf mücadelelerinin *tarihsel* bir sonucudur. Bir ülkeye liberal demokrasi, iç dinamiklere oturmaksızın, biçimsel olarak ithal edilebilir; ama sınıf mücadeleleri o ülkenin kendi tarihsel gelişiminin özgün sonucu olarak ortaya çıkar. Sonuçta, belirli bir ülkedeki demokrasi pratiği, sınıf mücadelesinin birikmiş deneyimleri ve gelecek için taşıdığı *potansiyele* göre biçimlenir. Aydemir'in ve dönemin başka birçok siyasetçisinin temel yanılgısı, liberal demokrasiyi tarihsel bir *sonuç* olarak değil, sınıf mücadelelerine, bu mücadelelerin kıyasıya biçimler almasına *cevaz veren,* sonra da bu kıyasıya mücadelenin yarattığı kaos karşısında *aciz kalan* bir sistem olarak görmeleridir. Bunu izleyen mantık ise görece basittir: "Onlar" bu işe çok erken başladılar ve bu arada gelişip kalkındılar; "biz" ise geç başlıyoruz, geç başlayanlar olarak aynı kavgaya cevaz veren bir sistem "bizi" tüketecek, daha da gerilerde bırakacaktır...

Yeri gelmişken, özel olarak Aydemir'in daha yakından ve hakkıyla irdelenebilmesi için sorulması gereken bir soru var: Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki aydınlar nezdinde, emek-sermaye çelişkisi ve onun ürünü olan sınıf mücadeleleri, Türkiye gibi ülkelerde mümkün olup da önlenmesi gereken bir süreç midir, yoksa dünya kapitalizminin kendi mantığı böyle bir çelişkinin Türkiye gibi ülkelerde doğup gelişmesini peşinen ve kategorik olarak zaten dışlamakta mıdır? Dönemin aydınlarının ve siyasetçilerinin bu konudaki görüşleri belirli bir tutarlılık göstermemektedir. Kimi söylemlerde sınıf mücadelesi "mümkün" ama "arzu edilmeyen" bir olgu sayılırken, başka söylemler böyle bir olgunun Türkiye'ye nesnel anlamda yabancı kalacağı yönündedir.

Sonuçta, Aydemir'in kuramcı yanı bu noktada bir kez daha devreye girmektedir. Aydemir, kimi dönemlerde farklı görüşler dile getirmişse de, kadrocu döneminde yaptığı uluslararası kapitalizm çözümlemeleriyle Türkiye'yi ve benzer konumdaki ülkeleri batılı sınıf mücadeleleri tarihinin *dışında* bir çizgiye yerleştirmeye çalışmıştır. Örneğin şu sözlerde olduğu gibi:

> "Bugünkü sermayedarlık şeklinin, bugünkü temeller ve kurallarla, bütün dünyaya yayılmasına ve bu suretle de sermayedar-proleter çelişmesinin dünya ölçüsünde bir hâl almasına ise, zaten bugünkü kapitalizmin yapısı engeldir. Çünkü daha yukarıdan beri işaret ettiğimiz gibi bugünkü kapitalizm metropol-koloni nizamına dayanır. Bugünkü kapitalizm, sanayii ve başlıca sermaye hareketlerini dünyanın bazı bölgelerinde (mesela Avrupa ve Kuzey Amerika'da) yoğunlaştırmak ve cihanın dörtte üçünü koloniler ve açık pazarlar, yahut pazar tekelleri halinde yaşatmakla ömrünü sürdürmektedir (...) Böyle olunca da bugün, bütün dünya ölçüsünde sermayedar-proleter tezadı değil, sermayedar memleketler ile sermayeden ve sanayiden yoksun memleketler tezadı hakim bir manzara gösterir." (Aydemir, 1968a: 52-53).

Uluslararası kapitalizmin böyle kategorik biçimde ayrıştırılması, bırakın günümüzün "küreselleşmiş" kapitalizmini, Lenin'in (ve hele hele Rosa Luxem-

burg'un) çözümlediği 20. yüzyıl başları kapitalizmi için bile geçerlilik taşımamaktadır. Özetle Aydemir kapitalizmin "eşitsiz" gelişimini iki kutuplu bir mutlaklığa indirgemekte, "bileşik" gelişim denilen süreçten ise büsbütün bihaber görünmektedir. Bu bir yana, Aydemir'in düşlediği "bağımsız sanayileşme" süreci de mutlaka bir işçi sınıfı yaratacaktır; peki, o zaman bu sınıfın muhatabıyla (diyelim Devletle) ilişkileri nasıl düzenlenecektir? Burada, Aydemir'in düşünce derinliği bile, Osmanlı'dan *tesanütçülük* olarak devralınıp korporatizme dönüştürülen, hattâ pek de haksız sayılmayacak biçimde İtalyan faşizmine benzetilen ideolojik kodun ötesine geçmemektedir.

Kadro neden himaye görmedi?

Aydemir'in ve kadrosunun özellikle 1930'lardaki kuramsal aranışlarının temeli ve hedefi açık seçik dile getirilmiştir. Temeli ya da zemini, Türkiye aydınına ve siyasetçisine dönem dönem damga vuran bir tür "tren kaçıyor" sendromuyla açıklamak mümkündür. Türkiye aydınının ve siyasetçisinin gözlediği dünya süreçlerinde hep birtakım kritik evrelere gelinip dayanılır ve Türkiye'nin bu kritik evrelerde çok önemli bir eşiği mutlaka aşması gerektiği düşünülür. Eşiğin aşılamaması ise, ülkeyi darwinist seleksiyon sürecinde büsbütün zayıflatacaktır, vb. 1908'den başlayarak günümüzün "küreselleşme" ve özelleştirme dönemecine dek uzanan bu dönemsel sendromlardan biri, 1920'lerin sonunda, kendini özellikle liberal kapitalist ekonomilerin yaşadığı çöküşle hissettirmiştir. Bu kez, devletçilik treninin kaçırılmak üzere olduğuna ilişkin bir panik yaşanmıştır.

Geç modernizasyon süreçlerine özgü seçkincilik, ülke aydınının nabzına, yönelimlerine ve bağlılığına hep önem vermiş, aydını elden kaçırmanın sonuçlarından büyük ürküntü duymuştur. Ne kadar basit görünürse görünsün, Aydemir'in ve arkadaşlarının 1930'larda *Kadro* ile başlattıkları girişim, liberal demokrasilere ve 1923-29 yılında izlenen görece liberal ekonomik politikalara soğuyan aydını belirli bir ideoloji ekseninde konsolide etmeye yönelikti. Örneğin *Kadro*'nun önde gelen isimlerinden Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na göre "inkılabın standart bir yorumunun yapılmamasının yarattığı sapmalar" ve Türkiye burjuvazisinin bir "galat-ı hilkat" oluşu, ideolojik alandaki düzenlemeleri daha yakıcı hale getirmişti (Karaosmanoğlu, 1983 :136 ve 169). Bu tür düzenlemelerin gecikmesi, aydını başka aranışlara sürükleyebilirdi.[2] Kadroculara göre ise, burjuvazinin ve sınıfların gelişmediği koşullarda, bilinçli öznel çabalardan hareketle gelişkin bir ideoloji oluşturulabilir ve yerleştirilebilirdi.

Süreci uzun uzun anlatmaya gerek yok; ama *Kadro*'nun ideolojik misyonu

2 Örneğin Attila İlhan, "bana ideoloji verilseydi, ben de marksizmin babalarına o kadar sarılmazdım" sözleriyle kendi gençliğinde marksizme "ben sana mecburum" deme gerekçesini ortaya koymaktadır (bkz. Attila İlhan; *Hangi Batı ?*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s. 17).

başlarda devlet büyüklerinden bir miktar destek görür gibi olmuş, ne var ki sonuçta köstek desteğe ağır basmıştır. Misyonun doğrudan ve açık biçimde olmasa da engellenmesi, Aydemir'de büyük bir düş kırıklığı yaratmıştır. Aydemir'in "Atatürk inkılâbı denen hareketi halk içinde yayacak, savunacak ve teşkilatlandıracak önderlerin vazifelendirilmemiş ve önder bir partinin kurulamamış olması, sanıyorum ki, cumhuriyetten sonraki rejimin, ileride de, sebepleri kolay kolay anlatılamayacak bir muamması olarak kalacaktır." (Aydemir, 1973:396 dn.) şeklindeki düşüncesi, *Kadro*'nun sonu ile daha da pekişmiş olmalıdır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu ise kendi düş kırıklığını daha edebi sözlerle anlatmaktadır: "Lakin ben politikanın satranç tahtası üstünde sadece bir 'piyade' idim. Ne mat edilmeye değerdim, ne de başlıca bir rolüm olabilirdi. Onun içindir ki, hünerli satranç ustası beni bir ileri sürdü, bir geri çekti ve sonunda karşımdaki fil'e esir vermekte hiç bir zarar görmedi." (Karaosmanoğlu, 1984 :48)

Aydemir'in ve Kadrocuların kendi düşünce ve yorumlarının ötesinde, *Kadro*'nun misyonunun Devlet nezdinde pek itibar görmemesi, gerçekten açıklama gerektiren bir durumdur. Bize göre, varlığını ve gücünü arttıran bir burjuva kesimin, *Kadro*'nun görüşlerini fazla "üçüncü yolcu" ve kapitalizm dışı bulup böyle bir misyonu devlet üzerindeki etkisini kullanarak sabote etmesi, o dönemin koşulları gözetildiğinde inandırıcı bir açıklama gibi görünmemektedir. Kanımızca, sınanması elbette mümkün olmayan, ama daha açıklayıcı bir yaklaşım, dönemin Cumhuriyet kadrolarının, geliştirilmiş ve sistematik her ideolojik kurgunun kendi içinden radikal ve etkili kopuşlara da olanak tanıyacağını sezmeleri ve bundan çekinmeleridir. Bu, yalnızca *Kadro*'nun üstlendiği türden kuram ve ideoloji misyonları için değil, bu yöndeki başka bütün çabalar için geçerlidir. Başka deyişle, Cumhuriyet seçkinleri, verili durumu gereğince rasyonalize eden, yeni aydın kuşakları gerçekten kendine bağlayabilecek ideolojik sistemleştirme çabalarının hepsine soğuk bakmışlardır. Özetle, Cumhuriyetin siyasal seçkinleri, Osmanlı'dan devralınan "yalınkat pragmatizmi" (deyim Şerif Mardin'e aittir) ve bunun getireceği esneklikleri, geliştirilmiş ideolojik sistemlere tercih etmişlerdir. Aynı durum, dönemin yetkin gözlemcilerinden Ahmet Hamdi Başar tarafından şöyle ifade edilmektedir: "Halk Fırkası tarafından temsil edilen ideolojinin kısası, ideolojinin inkârından ibaretti. 'Biz bize benzeriz' formülü içinde her şey istenirse kabul, istenirse reddolunur ve her şey yapılabilirdi. Vaziyet bu merkezde olunca da inkılâbın ideolojisiyle bir fikir hareketi peşinde koşanlar lüzumsuz ve hattâ zararlı işler yapmış sayılacaklardı." (Başar, 1981: 159).

Seçkincilik ve ihtilal feylesofluğu

Şevket Süreyya Aydemir'in çalışmalarının şöyle yüzeysel bir taraması bile, Aydemir'in en belirgin, hattâ "sivri" denebilecek yanlarından birinin *seçkinciliği* olduğunu gösterecektir. Gerçekten de, Aydemir'in, genel olarak aydına, özel olarak da

devlet adamlarına yönelik ölçütleri, seçkinci bir anlayışın uçlarında dolaşmaktadır. Kanımızca bu seçkincilik, kendisinin "halk" kavramına yaklaşımıyla ve *ihtilal* denilen şeyin ne olduğunu bilmesiyle (ve bundan *ürkmesiyle*) ilgilidir.

Aydemir'in seçkinci yanı, darwinist paradigmayla ve anlamını bu çerçevede bulan *toplum mühendisliği* tutkularıyla ilişkilendirilebilir. Döneminin pozitivist yönelimleri, kurama ve ideolojiye konulan mesafe dışında, diğer yanlarıyla kuşkusuz Aydemir'i de biçimlendirmiştir. Ancak, bunların yanısıra, yakın dönem Osmanlı tarihine ilişkin gözlemlerinin, Aydemir'deki seçkinciliğe özel bir çeşni katmış olabileceğini düşünüyoruz.

Bir kere, İttihat ve Terakki'nin düşünsel ürün fukaralığının Aydemir'in dikkatini çektiği açıktır. Aydemir bu konudaki gözlemlerinin ardından devam eder ve bizdeki meşrutiyet hareketinin bir "fikir ve doktrin hareketi" olmayıp yalnızca bir ayak uydurma çabasından ibaret kalışından yakınır. Sonra, Avrupa'da yıllarını geçirmiş olanlara döner ve şunları söyler: "Avrupa'da yıllarını harcayan bunca aydın ve yarı aydının nasıl olup da bu kadar verimsiz kalabildiklerine hayret etmemek kabil değildir." (Aydemir, 1972a: 279). Aydemir'in bu yetersizlikten çıkardığı sonuç ise gerçekten önemli ve ilginçtir. Aydemir'e göre bu insanlar hep yarı aydındır. Yarı aydının ise idealist olması mümkündür; ama terkipçi ve nazariyeci (kuramcı) olması mümkün değildir.

Burada, bir kez daha, Aydemir'in açıklıkla parmak bastığı, ama kendisini, özel konumunu ve dönemini çok aşıp bu ülkenin siyasal yaşamına damga vurmuş bir olguyla karşılaşıyoruz. Türkiye, hemen hemen her dönem, "terkipçi ve nazariyeci", ama kitlesi olmayan seçkinlerle; kitlelere hitap edebilen, idealist, ama terkipçi ve nazariyeci olmayan hareketçileri kaynaştırma gereği şöyle ya da böyle hissedilen bir ülke olmuştur. Bu gerekliliğe işaret etme işi de, solda Kıvılcımlı'dan Avcıoğlu'na, sağda ise Turhan Feyzioğlu kadrolarından Aydınlar Ocağı'na, oradan da günümüzün Taha Akyol'una uzanan çizgilere düşmüştür. Etkin bir siyasal hareket için gerekli bu iki ögenin hep ayrı ayrı yerlerde durması, herhalde Türkiye'nin tarihsel, sosyolojik, siyasal ve kültürel özellikleriyle ilgili bir olgudur. Not edip geçiyor ve yeniden Aydemir'e dönüyoruz.

Aydemir'in seçkinciliğini bir de şu sözlerinden dinleyelim: "Halkın idareye iştirak ettiği rejimlerde aydın, memleketin gerçek efendisidir. Çünkü halkın iradesini aydın temsil edebilir (...) devlet adamı, ileri ve üstün aydın demektir. Çünkü toplumda en güç ve üstün sanatın, yani siyasetin sözcüsü ve icracısı odur." (Aydemir, 1971b: 185). Kimilerinin eğilimli oldukları yakıştırmaların tersine, böyle bir seçkinciliğin, Marksizm şöyle dursun, Leninizmle, hattâ *jakobenizmle* herhangi bir ilgisinin olduğunu düşünmüyoruz. Bir kere, Aydemir'in burada ifade edilen seçkinciliği, kendini komünist saydığı (ya da başkaları tarafından öyle sayıldığı) dönemlerde bile Marksizmden ne kadar uzak kaldığının göstergesidir. Aydemir'in seçkinciliğinin jakobenizmle de ilgisi yoktur; çünkü jakobenizme içsel olan bir nüve, daha açığı plebyen kesimin ya da baldırıçıplakların

temsil ettikleri dinamizm, Aydemir için tam bir ürküntü vesilesidir. Aydemir'in bu ürküntüsü, döneminde ihtilallere ve kıyıma tanıklık etmişliğinden kaynaklanıyor olabilir.

Aydemir'in seçkinciliğiyle devam edelim: "*Kadro*'nun azlık, fakat önder bir inkılâpçı kütleye, bir inkılâp gençliğine hitap edişi, onun önde gelen bir vasfıydı. Çünkü, öz-fikir ve soy-fikir, hiçbir zaman harcıâlem değildir. Halka inen ve ona maledilen ise, fikirler değil, şekiller ve basitleştirilmiş sloganlardır." (Aydemir, 1974: 482). Aydemir'in siyaset dünyası bu sözlerle daha da netlik kazanmaktadır. Leninist öncülük dahil sola ait her tür öncü-kitle ilişkisi kurgusundan büsbütün farklı olarak, Aydemir'in ilişkilendirilmesinde iki taraflı kategorik bir dışlayıcılık vardır. Başka deyişle, öncü (kadro), sistem (ideoloji) ve düşünce (kuram) ile kitlesel yönelim ve düşünceler, konjonktürel bile olsa herhangi bir anda birbiriyle bütünlük oluşturmamakta, birbirini karşılıklı olarak beslememektedir. Özetle, Aydemir'in siyaset dünyasında halk olsun, halkın da katıldığı ihtilaller olsun, hep bir "soy-fikir"in kendini bu dünyada gerçekleyebilmesinin araçlarıdır.

Bu aşırı seçkinci konumun, Aydemir'in ihtilal tanıklığının kendisinde özel bir pleb fobisi yaratmasından kaynaklandığını düşünüyorum. Aydemir'in kendine özgü içe dönük (hatta yer yer egosantrik) romantizminin pleb ürküntüsüne özel çeşniler kattığı da şöylenebilir. Aydemir'in gençlik döneminin en büyük aşkını (Sitare) yaşadığı mekânların (Nuha) Kızıl Ordu istilâsına uğraması, hattâ zamanında derin ve güzel duygulara daldığı evinin pasaklı ve küstah bir bolşevik tarafından zorla paylaşılması, anlaşıldığı kadarıyla Aydemir'i derinden etkilemiştir (Aydemir, 1974: 182-183).[3] Ancak, işin kişisel-duygusal boyutu bir yana bırakılsa bile Aydemir'in "aşağıdan" unsurlara uzaklığı açıktır. Çerkes Etem'e ilişkin çözümlemeleri, bu uzaklığı ortaya koyan bir örnektir: "Bu tipler hemen bütün ihtilallerde türerler. Çünkü, ihtilallerin şartları, halk denilen denizi karıştırır, sular bulanır. Suların dibinden suların yüzüne evvelce bilinmeyen unsurlar, şahıslar çıkar. Bunlar kanunların, kaidelerin, toplum hiyerarşisinin çerçevelerini parçalarlar." (Aydemir, 1973 :163). Aydemir'in söyledikleri kuşkusuz doğrudur. Ancak, örnek olarak Aydemir'in iyiden iyiye uzaklık duyduğu Etem'in verilmesi, bu tür dinamiklerin Aydemir için özel bir ürkütücülük taşıdığını göstermekedir. O, her şeye karşın bir nazariye, düzen, kural ve kaide insanıdır. İhtilaller söz konusu olduğunda bile.

Bu aşırı seçkinciliğinin ve pleb ürküntüsünün burada bizim açımızdan önem taşıyan bir başka yanı, söz konusu belirlenimlerin Aydemir'in tarih yazımını da doğrudan belirlemiş olması ve kendisini bu anlamda ihtiyatla yaklaşılması gereken, hattâ yer yer güvenilmez bir tarih yazıcısı haline getirmesidir. Örnekleri üzerinde az sonra duracağız.

3 Sahne olarak canlandırıldığında, benzer bir durumun, geri döndüğü evine yerleşmiş ve odaları paylaşmış işçileri gören Dr. Zhivago tarafından da yaşandığı düşünülebilir (filmden söz ediyoruz). Dr. Zhivago da derin duygularını plebyen kesimle paylaşabilecek biri değildi.

Aydemir'deki seçkinciliğin, plebyen unsurlar ile plebyen olmayan ama kuramsız idealist tipler arasında bir tür ayırım gözettiği söylenebilir. Aydemir, her iki tipi de küçümsemekte, kendine uzak bulmaktadır. Ama, plebyen unsurdan özellikle ihtilal ortamlarında ürkülürken, idealist yarı-aydın onun için daha çok bir alay vesilesidir. Aydemir komünistlik döneminde yakından tanıdığı Nazım'a ürküntüyle değil, idealist bir yarı aydın olarak hep alaycı bir küçümsemeyle yaklaşmıştır (Aydemir, 1974: 295). Aydemir'le ve Nazım'la aynı çalkantılı yılları aynı mekânlarda paylaşan Vâ-Nu'nun çizdiği Aydemir portresi, burada anlatmaya çalıştıklarımızla tutarlıdır. Vâ-Nu Aydemir'i "Türkiye'nin mukadderatında rol oynayacak kıratta" biri olarak görmüş, herkesi sigaya çekecek ölçüde sekter tavırlarına tanık olmuş, nihayet herkes üzerinde otorite kurabilecek yetkinlikte olduğunu teslim etmiştir (Vâ-Nu, 1988: 233 ve 279).

Düşünsel sığlığın egemen olduğu Türkiye siyasetinde, biraz derine inebilenlerin, çevrelerinde despotik ve sekter bir otorite kurabilmeleri Aydemir'in dönemiyle sınırlı kalmamış, özellikle Türkiye solu bu geleneği yaşatmak için büyük çabalar harcamıştır.

Tarih ve biyografi yazıcısı olarak Aydemir

Çok açık söylemek gerekirse, Aydemir'in biyografik çalışmaları, önemli bilgiler içeren, ama bilimsel değeri olmayan ürünlerdir. Çünkü, Aydemir'in bu tür çalışmalarının hepsi, bir gelenek, bir hat, giderek belirli siyasal duygu yoğunlaşmaları yaratmaya yönelik özel bir misyonla kaleme alınmıştır. Aydemir'in kendine özgü, üçüncü dünyacı denilebilecek tarih anlayışı, seçkinciliği ve ihtilal feylesofluğu, bir tür siyasal-duygusal mikrokozmoz yaratmıştır. Aydemir için bir, bu mikrokozmoza yakışanlar; iki, biraz kıyısında kalanlar ve üç, bu mikrokozmozdan iyiden iyiye uzağa düşenler vardır. Bu, hem tarihsel olaylar, hem de kişiler için böyledir. Sonuçta, mikrokozmoza yakışanlara özel yer tanınırken, biraz kıyısında kalanlara yarı sevecen bir eleştirellikle yaklaşılır. Mikrokozmozun uzağına düşenlere ise, hoşgörü yoktur. Eğer bunlar tarihsel kişilerse, her fırsatta aşağılanırlar; yok eğer söz konusu olan olaylarsa, bunlar ya örtülürler ya da çarpıtılırlar. Aydemir için tarih, özel misyona göre retrospektif olarak yoğrulabilecek bir hamurdur.

Aydemir'in Enver Paşa'ya ilişkin çalışmasının ilk iki cildinde, üç özel temanın bıktırıcı denebilecek sıklıkta yinelenmesi, herhalde yazarın savrukluğundan kaynaklanmamaktadır. Bu üç temadan birincisi, Birinci Dünya Savaşı'nda "peygamber toprakları" için savaşan Türklerin Araplarca arkadan vurulmalarıdır. İkinci tema, Osmanlı'nın son dönemlerinde güç belâ oluşturulan donanmanın, Abdülhamit'in paranoyaklığı yüzünden Haliç'te çürütülmesidir. Üçüncü tema ise, Kürt Hamidiye alaylarının başıbozukluğu yüzünden çekilen dertlerdir. Dikkat edilirse, ağırlığını günümüzde bile hissettiren tipik Kemalist duy-

gu yükünün belirgin temaları, Aydemir'in tarih yazıcılığında, Arapların, Kürtlerin ve Abdülhamit'in oluşturduğu üçgende ortaya çıkmaya başlamaktadır.

"İrtica"nın eksik kaldığı sanılmasın. Aydemir'in seçkinci mantığına göre, Mustafa Kemal'in çocukluğu sırasında kendisine kötü davrananların da aşağılanması gerekmektedir. Bunlar, din adamlarıdır. Bu din adamlarının da (Aydemir kendilerini hiç görmemiş olsa bile) herhalde "çil yüzlü çopur hafız" ile "kaygısız derbeder kaymak hafız" olmaları gerekmektedir (Aydemir, 1960: 60). Mustafa Kemal gibi seçkin bir önderin "üçüncü sınıf" insanlar arasındaki çilesi, Aydemir'e göre çocukluğundan sonra da devam eder. Mustafa Kemal, Suriye'de Araplar arasındayken "yüksek asitli zeytinyağında kavrulan çeşit çeşit kızartmaların insana bulantı veren kokuları" arasında yaşamak zorunda kalır. Geri dönerken de "pembe, ablak yüzleri, başlarında yana eğilmiş mavi bereleriyle askerden ziyade başka türlü yaratıkları hatırlatan bahriyeli Fransız oğlanları"na katlanmak zorunda kalır (Aydemir, 1969: 332). Devam edersek, "Kürtlerin aslında Türk olduklarını" ileri süren bir Kürt, Aydemir nezdinde çok değerli ve saygındır. Ama bir başka Kürt (Celadet Bedirhan), Kürt dilinin Türkçe'den apayrı bir dil olduğunu söylerse, Aydemir kendisinden ancak istihza ile ("Kürt konusunda öncülerden geçinen") söz edecektir (Aydemir, 1973: 222 dn).

Bu tür örnekleri daha fazla uzatmak gerekmiyor. Üstelik, Aydemir'in düşgücünü böyle yoğun önyargılarla çalıştırması çok da önemsenmeyebilir. Ne var ki, Aydemir'in tarih yazıcılığında, belge saklayıcılığı, olay çarpıtıcılığı gibi yönler de vardır ki, bunların üzerinde titizlikle durulması gerekir. Bunu yapacak olanlar, kuşkusuz tarihçilerdir. Bu yazının sınırları içerisinde, Aydemir'in bu tür yönelimlerine birkaç örnek vermekle yetineceğim.[4]

* Kurtuluş Savaşı yıllarında bir ara Trabzon'da bulunan Küçük Talat, Sohum'daki Halil Paşa'ya, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesiyle ilgili bilgiler vermiş ve bu cinayete yerel Müdafaa-i Hukuk önderlerinin yanısıra asker-sivil resmi görevlilerin de karıştığını belirtmiştir. Aydemir, belge elinde olmasına karşın, ileri sürülen iddiaların "kesin olmaması" gerekçesiyle bu belgede yer alan bilgileri açıklamamaktadır (Aydemir, 1972b: 581).

* Kurtuluş Savaşı yıllarında İsmet Paşa'nın karargâhında görev yapan Tevfik Bıyıklıoğlu, I. İnönü Savaşı'nı kastederek, burada bir "zafer" olmadığını belirtmiştir. Aydemir ise, bu belgeden yararlanma gereğini duymamış, yararlanmamanın daha faydalı olacağını düşünmüştür. Çünkü Aydemir milli tarihimize öyle mal olmuş bir olay konusunda tartışma yaratmanın alemi olmadığını düşünmektedir (Aydemir, 1971a: 482).

* Aydemir, Çerkes Etem'in Ankara ile sürtüşmesinde özel bir yeri olan Eskişe-

4 Bu konuda daha fazla örnek içeren bir yazımız, 11 yıl önce *Gelenek* dergisinin Ocak 1987 tarihli 3. kitabında yer aldığından ("Çerkes Etem Olayı ve Tarih Bilmeceleri") aynı noktaları burada yinelemiyoruz.

hir istasyonu olayını, eldeki bütün verilere ve olayı yaşayanların açıklamalarına aykırı biçimde nakletmektedir. Aydemir'e göre "Çerkes Etem, hatıralarında, Eskişehir'de silahlarını alıp istasyona koştuğu zaman Mustafa Kemal'i elinden nasıl kaçırdığını en ağır sözlerle anlatır" (Aydemir, 1968b: 164). Aydemir, bu konuda da garip bir tutum izlemektedir. Çünkü, Etem'in kendi hatıralarında bu olay böyle anlatılmadığı gibi, ortada M. Kemal'in "elden kaçırılmasına" ilişkin bir hayıflanma ve bunun sonucu olan "ağır sözler" de yoktur (bkz. *Çerkez Etem'in Ele Geçen Hatıraları,* Dünya Matbaası, İstanbul 1962, s. 144-147). Aydemir bu durumun farkında olduğundan, kitabına bir not düşmekte ve burada bizim de atıfta bulunduğumuz kaynağın aslının daha farklı olduğunu, bazı cümlelerin çıkartıldığını belirtmektedir. Ne var ki, Aydemir ne kaynağın "aslına" ilişkin bir referans vermekte, ne de "çıkartılan" sözlerin neler olduğuna değinmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, kaynağın aslına ilişkin bilgi vermeye gerek yoktur. Yoktur; ama Aydemir'in nezdinde, Mustafa Kemal'le ters düşen tahsilsiz bir Çerkes serüvencisiyle ilgili çarpıtmalara başvurmanın herhangi bir sakıncası da yoktur.

* Aydemir'in tarih yazıcılığında güvenilmez başka pek çok yan vardır. Örneğin, Aydemir'e göre, aralarında Cavit Bey'in (eski Maliye Nazırı Cavit Bey, Şiar Yalçın'ın babası) de bulunduğu eski İttihatçılar, "tam İzmir kurtarıldıktan sonra ve onu kurtarana İzmir sokaklarında suikast hazırlamışlardır" (Aydemir, 1974: 305). İzmir suikastinde Cavit Bey'in gerçekten bir dahli olup olmaması bir yana, suikast girişimi, 1926 yılında, yani İzmir'in kurtuluşundan 4 yıl sonra gerçekleşmiştir. Ayrıca, Aydemir bazı olayları naklederken özellikle tarih vermemektedir. Örneğin, Mustafa Kemal'e yönelik bir başka suikast girişiminin örgütleyicisi olduğu ileri sürülen Kuşçubaşı Hacı Sami'nin, bu girişimini İzmir'in kurtarılmasından "sonra" gerçekleştirdiği tarih verilmeksizin söylenmektedir (Aydemir, 1974 : 286 dn). Yaratılmak istenen izlenim, girişimin örneğin 1922 ya da 1923 gibi tarihlerde gerçekleştirildiğidir. Oysa Hacı Sami'nin bu girişimi, 1927 yılında, yani İzmir suikasti girişiminden sonra, bu olay nedeniyle asılanların intikamını alma amacıyla gerçekleştirilmiştir.

* Bu ve benzeri örneklerin ötesinde, Aydemir'in örneğin 1920 Baku Doğu Halkları Kurultayı'na nasıl delege seçildiği; 1921 yılında Sakarya Savaşı sırasında Türkiye'ye gelip gelmediği, geldiyse hangi amaçla geldiği; Türkiye'ye 1924 yılında yaptığı dönüş ve benzeri konular, yaşadıkları ve gözledikleri konusunda bu kadar çok yazan bir insan için bugün bile yeterince aydınlanmamış konulardır.

Sonuç

Şevket Süreyya Aydemir'le ilgili bu kısa değerlendirme, kanımızca günümüz için anlamlı denebilecek kimi uzantılar da taşımaktadır. Daha açığı, Aydemir'e ilişkin olarak burada yapılan değerlendirmelerin, artık iyiden iyiye "arkaikleşen"

kimi ideolojik yönelimlere ölüm sonrası yapılan bir gönderme sayılması doğru olmayacaktır.

Bir kere, günümüzün "küreselleşme" süreçlerine ilişkin ne söylenirse söylensin, Aydemir'in kendi dönemindeki aranışlarının güncelleştirilmiş çeşitli versiyonları, günümüzün "ulus devletçi" eğilimleri için bir kaynak olmaya devam edecektir. Türkiye kapitalizminin gelişmişlik düzeyi ve uluslararası kapitalizmle bugünkü eklemlenme biçimi, 60 yıl öncesine göre kuşkusuz hayli farklı bir tablo sunmaktadır. Gene de bu durumun, ulus devletçi kopuş aranışlarını iyiden iyiye gündemden düşürdüğünü ya da bu tür aranışların entelektüel-kuramsal kaynağını büsbütün kuruttuğunu düşünmek doğru olmayacaktır. Daha önemlisi, "küreselleşme" sürecini, geri dönüşü ya da alternatifi olmayan bir mecra saymak da sakıncalıdır. Dünya kapitalizminin bundan sonraki evrimi, 30'ların ortamını aynen tekrar etmese bile, kimi kopuşlar için bugünküne göre çok daha elverişli zeminler yaratabilecektir.

İkincisi, Aydemir, günümüz Türk aydını tarafından aşılmak şöyle dursun, yeterince bilince bile çıkarılmamış ikilemlerin insanıdır. Aydemir'in, kendi zamanında örneğin "ufku boğazı aşmayan" ademi merkeziyetçi Prens Sabahaddin'e ya da liberal tutkuları yüzünden yeterince verimli olamayan Ağaoğlu Ahmet Bey'e göre bir tür derinliği ya da üstünlüğü var idiyse (ki bizce vardır), buna benzer bir derinliği ve üstünlüğü yavan liberalizm karşısında bugün yeniden üretenler de çıkacaktır. Böyle bir aranış içinde olanların kuşkusuz Aydemir gibi olmaları, onun izinden gitmeleri gerekmiyor. Ama, Aydemir'in boğuştuğu sorunlar ve ikilemlerle boğuşmadan da bu işin üstesinden gelmek mümkün görünmüyor.

Üçüncüsü, Aydemir'in yönelimlerini, kendisine atıfta bulunmadan da olsa güncelleştirmeye çalışacak bir tür neo-Kemalizmden söz edilebilir. Böyle bir projenin fazla şansı olmayacak gibi görünüyor. Çünkü, birincisi, böyle bir misyonun taşıyıcılığına aday olanların Türkiye kapitalizmiyle bağları Aydemir'e göre çok daha sıkı ve organiktir. İkincisi, ortadaki adaylar arasında, Aydemir gibi, seçkinciliğini romantizmle, huzursuzluğunu ise kuram ve ideoloji aranışıyla bütünleştirebilecek çapta ve derinlikte kimse pek görünmüyor.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz (1986) *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çeviren:F.Berktay, Kaynak Yayınları

Avcıoğlu, D (1980) *Devrim ve Demokrasi Üzerine*, Tekin Yayınevi

Aydemir, Ş.S (1968 a) *Inkılâp ve Kadro*, Bilgi Yayınevi (1. basım 1932)

Aydemir, Ş.S (1968 b) *İkinci Adam*, I. Cilt, Remzi Kitabevi (2. basım)

Aydemir, Ş.S (1969) *Tek Adam*, I. Cilt, Remzi Kitabevi (4. basım)

Aydemir, Ş.S (1971a) *Tek Adam II*, Remzi Kitabevi (4. basım)

Aydemir, Ş.S (1971b) *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa,* II. Cilt
Aydemir, Ş.S (1972a) *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa,* I. Cilt
Aydemir, Ş.S (1972b) *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa,* III. Cilt, Remzi Kitabevi
Aydemir, Ş.S (1973) *Tek Adam,* III. Cilt, Remzi Kitabevi (4. basım)
Aydemir, Ş.S (1974) *Suyu Arayan Adam,* Remzi Kitabevi (5. basım)
Başar, A.H (1981) *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye,* AİTİA Yayını (2.basım)
Boratav, K (1989) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985* , Gerçek Yayınevi (2. basım)
Çerkes Etem'in Ele Geçen Hatıraları, İstanbul Dünya Matbaası, 1962
Ergüder, J (1978) (çevrimyazı) *1927 Komünist Tevkifatı,* Birikim Yayınları
Georgeon, F (1986) *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri,* Çev: Alev Er, Yurt Yayınları
Karaosmanoğlu, Y.K (1983) *Ankara,* İletişim Yayınları (6. basım)
Karaosmanoğlu, Y.K (1984) *Zoraki Diplomat,* İletişim Yayınları (3. basım)
Parla, T (1989) *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm,* İletişim Yayınları
Vâ-Nu (1988) *Bu Dünyadan Nazım Geçti,* Cem Yayınevi (5. basım)

Şevket Süreyya Aydemir: Going astray during the search for water

This essay discusses Şevket Süreyya Aydemir's intellectual position, both as part of the general social darwinist paradigm, which affected Turkish intellectuals at the outset of the century, and as a unique stance that can be characterized with romanticism, ambivalence in relation with elitism and populism, and insistence on the importance of theory. Aydemir's ideological position can be divided into three periods: Unionism-Turanism, Communism (he was a member of Turkish Communist Party), and Kadroism. His communist attitude is not a total purification from his earlier beliefs. Aydemir did not at any time use a strict Marxist terminology. In his communist period he considered development and industrialization as a precondition for socialism and in his Kadroist period he takes these items as an alternative to it. Aydemir criticized Prens Sabahaddin and Ahmet Ağaoğlu for being unaware of the particularity of this country and established his position as a nativism that provides us the insight to grasp both the locality and the international conjuncture. On the one hand he puts serious reservations on liberal democracy and on the other hand he carries a refutation for class struggle. Here, this issue is examined by questioning whether there is an objective consistency between these two. In addition to these Aydemir's historical studies are criticized for being based on hiding of documents and distortion of events.

Türkiye'de komünist düşüncenin kaynaklarından biri olarak Dr. Hikmet Kıvılcımlı

Süha Ünsal

Giriş*

Bu yazıdan beklenen, "Türk solu"nun siyasal yapısı içinde Kıvılcımlı'nın nerede durduğu sorusuna bir cevap taslağı sunabilmesidir. Ancak bu taslak, yazıda içkin bir biçimde mevcuttur; ilaveten söyleyeceklerimiz bunu kabalaştırmak ve Kıvılcımlı'ya haksızlık etmek gibi bir tehlike taşımaktadır. Bu tehlikeden bir nebze olsun kaçınabilmek için Kıvılcımlı'nın TKP ve Kemalizm karşısında konumunu değil de, Kıvılcımlı'nın da dahil olduğu siyasal gelenekten kopuş sürecine değinmek bir imkân yaratabilecektir. Ancak, aşırı bir iddiada bulunmaktan korkmadan, TKP'nin likidasyonuna kadar Kıvılcımlı'nın bu partinin en önemli militanı olduğunu söylemek gerekmektedir. Kıvılcımlı'nın bu tarihten önce ve sonrasında Kemalizm karşısındaki konumu ise, TKP'nin ya da MDD'nin ve hattâ 1960 sonrası gençlik hareketinin konumundan farklı değildir. "Türk solu", aşağıda sözünü edeceğimiz kopuş sürecine kadar her durumda Kemalizm'in yedeği olarak kalmıştır.

(*) Bu yazının ilk halinde bir "giriş" bölümü yoktur; ancak *Toplum ve Bilim* dergisinin bu yazı için tayin ettiği hakem, yazının Kıvılcımlı'nın gerek içinden geldiği Türkiye Komünist Partisi gerekse Kemalizm karşısındaki konumunu lâyıkıyla açıklayamadığı sonucuna varmış ve derginin editörü de bir "giriş" bölümüyle bu sorunun çözülebileceğini bildirmiştir. Üstelik bir de "hakemlik" kurumuna başvurmuş bu yazıda bu iki eksik dışında daha bir yığın eksik bulacak olanlara şimdiden açıklanması zorunlu olan bir durum vardır. Yazı, hasbelkader bitirilmiş bir tez çalışmasının üzerine kurulmuş olsa da tüketici bir akademik çalışma olmak iddiasında, hele Kıvılcımlı'yla ilgili her türlü soruya cevap verebilme iddiasında değildir. Ayrıca sözkonusu olan yazı, 15 daktilo sayfasına sığdırılmış bir denemedir ve yazarı ne denli iddialı olursa olsun, Türk solunun neredeyse bütün tarihi demek olan "Kemalizm'in karşısındaki konum" sorusuna cevap veremeyeceği de aşikârdır. Bu nedenle, bir kere hakem tarafından cevap verilemez bir soruyla karşı karşıya bırakıldıktan sonra önümde iki seçenek kalmıştı: Ya böyle bir cevabı vermeyi reddedecektim ya da haddimi aşmayı bir kere göze aldıktan sonra adımlarımı hiç geri çekmeyecek, hakemin sorusunu genişletip siyasallaştıracaktım. Ben de ikinciyi tercih ettim.

Kiminin Marx'tan sonra Marksizm'e en büyük katkıyı sağlayan düşünür olarak gördüğü, kimininse burjuva teorileri ürettiğini söylediği, kendi deyimiyle "eskiler"den Kıvılcımlı hakkında en sağlıklı (!) değerlendirmeyi "yenilerden" Murat Belge yapmaktadır. "Türk solu"nun tarihsel kökenleri hakkında böyle bir denemeyi kaleme almak cür'etini gösterebilmemi sağlayan da Murat Belge'nin Kıvılcımlı eleştirisindeki iki paragraftır.

Doktor Hikmet Kıvılcımlı, Türkiye sosyalizmi tarihinde mutlaka eleştirilmesi gereken bir kişidir; karalamak üzere değil, öneminin anlaşılması için. Çünkü sosyalizm tarihinin önemli bir kısmında hayattadır ve etkindir. "Sosyalizmin Türkiye'de gelişmesi tarihi" içinde yoğrulmuştur; bu bakımdan sözkonusu gelişme biçiminin bir çeşit göstergesi gibidir. Öte yandan, sosyalizmin gelişmesine onun da katkıları vardır. Bunların da ayrıca anlaşılması, değerlendirilmesi gerekir" diyerek yazısına başlayan Belge, aynı yazının son paragrafında da "sosyalizmin Türkiye'de gelişmesi tarihi"ni, Kıvılcımlı'nın "sosyalizmin gelişmesine... katkıları"nı anlıyor ve değerlendiriyor:

> "Kıvılcımlı'dan bize kalanlar, inanılmaz mücadele azmidir; tezi değil, ama dogmatizme karşı cesur tavrıdır; teoriye verdiği özel biçim değil, ama papağanlığa karşı tavrıdır; Türkiye'nin 'orijinalitesi' diye sunduğu şey değil, ama bir ülkenin özgül koşullarını değerlendirme gereğine uygun çabasıdır; nihayet, bu konuda son söz olarak ileri sürdüğü Vatan Partisi programı değil, ama mücadelenin partili olması gereği konusundaki kesin inancıdır" (Belge, 1975: 59).

Murat Belge'nin değerlendirmesine katılmamak elde değildir; "sosyalizmin Türkiye'de gelişmesi tarihi"nden sosyalistlere, eğer dogmatizme ve papağanlığa karşı, ülkenin özgül koşullarını değerlendirme gereğine uygun bir tavır ve mücadelenin partili olması gereği konusunda kesin bir inanç kaldıysa bunun en önemli murisi elbette ki Kıvılcımlı'dır.

Ancak geride böyle bir mirasın olduğu konusu da oldukça şüphelidir. Şüpheli olmayan ilk miras da ahlâktır; Murat Belge, Kıvılcımlı'nın "Tezi"ni değerlendirirken haklı olarak eleştirdiği ahlâkî yargıların bir varisi olduğunu aynı sayfalarda göstermektedir. Kıvılcımlı'nın Belge'ye bıraktığı miras "azim" ve "inanç"tır.

Ancak, "sosyalizmin Türkiye'de gelişmesi tarihi"nden geriye kalanlar sadece "azim" ve "inanç"tan değil; milliyetçilik, etnik ve cinsel ayrımcılık, muhafazakârlık, korporatizm, darbecilikten vb.'den ibaret gibi görünmektedir. Bu gelenek, neredeyse 30 yıldır devam eden kopuş sürecine rağmen ağırlığını hissettirmektedir.

Yine Murat Belge'nin değerlendirmesini izlersek, Kıvılcımlı'dan geriye kalmayanlardan biri de "tezi"dir. "Sosyalizmin Türkiye'de gelişmesi tarihi"nde bir tez iddiasıyla ortaya çıkan kişiden geriye kalmayan şeyi tezi olmuştur; Murat Belge'nin çok önemser göründüğü "azim" ve "inanç"ın tek sahibi Kıvılcımlı olmasa gerektir.

Ancak Murat Belge yanılmaktadır; Kıvılcımlı'dan geriye kalan belki de en önemli miras tam da "tezi" ve "Türkiye'nin orijinalitesi diye sunduğu şey"dir.

Yıllar boyunca Kıvılcımlı'nın muarızı olanlar, onun "orijinalite" olarak sunduğunu "burjuva devlet teorisi" olarak eleştirenler, otuz yıl aradan sonra ordunun keskin kılıcının" ardında devrim kanunlarını referans almaktadırlar.

Hikmet Kıvılcımlı, "sosyalizmin Türkiye'de gelişmesi tarihi"nin en önemli kişilerinden biridir; ama ne bu tarihin bıraktığı miras ne de Kıvılcımlı gökten zembille inmiştir. Kıvılcımlı bu tarihin çarpıcı bir örneğidir; *Toplum ve Bilim*'in Türk solunu konu ettiği bu sayıda TKP'nin kurucuları arasından sadece Şevket Süreyya Aydemir ve Kıvılcımlı'nın ele alınması bir tesadüf olmasa gerektir. Çünkü aralarında, incelenebilecek bir külliyat bırakan belki de sadece ikisidir.

Birçok kişinin, omzu kalabalık dört yaşlı adamın bir adım önünde; TRT-1 ekranında arz-ı endam eden son Makedonyalı'nın görünüşünü Türk solunun miladı olarak kabul etmesi boşuna değildir. 12 Eylül 1980, Türk solunun alkışlayamadığı ve hatta müteredditd bile kalamadığı ilk İttihatçı darbedir. O sabah, İttihat ve Terakki Cemiyeti, asi ve üvey evladı olan Türk soluna öylesine kesin ve son bir darbe vurmuştur ki, solun şakirtleri öylesine darmadağın olmuşlardır ki, darbeyi takip eden yıllarda ya gelenekten tamamen kopma eğilimine girmişler ya da 28 Şubat darbesinin gösterdiği gibi "titreyip yuvalarına dönmüşler"dir.

İşçilerin 15-16 Haziran 1970'de İstanbul'u ele geçirmeleriyle başlayan ve ağır aksak giden kopuş sürecinin zembereği o meş'um sabahta boşalmıştır. O sabahtan beridir, kimileri kendilerini bir sınıfın ya da bir etnisitenin ağabeyi yerine koymamaları gerektiğini düşünmeye başlamışlardır.

Türkiye'de komünist hareketin tarihini nereden başlatmak gerektiği konusunda komünistler arasında mutlak bir fikir birliği olmamakla birlikte, hâlâ mitinglerde, bazı gruplar tarafından kurucu lider olarak Mustafa Suphi'nin fotoğrafları taşınmaktadır. Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Şefik Hüsnü, Hikmet Kıvılcımlı, Reşat Fuat, arada bir yerlerde tedirgin edici gülümsemesiyle İsmail Bilen ve Mihri Belli diye giden bir silsile. Silsilenin bundan sonrası için anılacak ilk isim ise Doğu Perinçek olmalıdır.[1]

Ancak bu mirasın murisleri içinden ikisi ayrıca anılmaya değer; Hikmet Kıvılcımlı ve Mihri Belli. Her ikisinin de içinden geldikleri gelenek, İşçi Partisi'nin de "sol" içinde sayılmasını meşru hale getirmektedir; ancak Kıvılcımlı ve Belli, siyasal birikimlerini genç kuşaklara aktarmak bakımından diğer TKP'lilerden ayrılırlar ve bu nedenle TKP'nin şu ya da bu dönemdeki önder kadrosu içinde, sözünü ettiğimiz kopuşun öğelerini barındıran az sayıdaki isimden ikisidirler. Kıvılcımlı, kopuşun hemen ardından yaşamdan ayrılmıştır ve bu sürecin neresinde durduğu ise ancak yazdıklarından çıkarsanabilir. Böyle bir çaba, siyasal içe-

1 Her şey aslına rücu edermiş. Takrir-i Sükûn Kanunu'nu "Ankara'da Müfrit Burjuvazi İrticaın Gırtlağına Yapıştı" manşetiyle karşılayıp İstiklal Mahkemeleri'ne sanık olarak çıkanların halefi, 70 yıl aradan sonra "Devrim Kanunları"nı imdada çağıran Doğu Perinçek'ten başkası olmasa gerektir.

riğinden dolayı, "Türk solu"na düşmektedir; ama Kıvılcımlı'nın eseri incelendiğinde durduğu yerin gelenekle kopuşun tam arasında olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumun sonuçları Kıvılcımlı'yı gerçekten ilginç bir siyasal düşünür ve eylem adamı haline getirmektedir. "Türk solu"nun kopuşunun en çarpıcı isimlerinden Ergun Aydınoğlu ve Demir Küçükaydın kadar *Kuva-yı Milliye* dergisi de Kıvılcımlı'yı referans olarak kullanabilmektedir.[2]

* * *

Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın, içiçe girmiş, başlıca üç döneme ayrılabilecek siyasal düşüncesine değinmek için, 1971'de saklandığı ve yurt dışına kaçtığı dönemlerde kaleme aldığı anılarında anlattığı bir hikâye ile başlamak uygun olacaktır. Bu bir kopuşun hikâyesidir ama gerek bu kopuştan öncesine, gerekse sonrasına dair Kıvılcımlı'nın düşüncesi hakkında bir şeyler yazmak, ister istemez Türkiye'deki komünist hareket hakkında bir şeyler yazmak demektir. Murat Belge'nin (1975: 45) isabetle belirttiği gibi, "çünkü Kıvılcımlı sosyalizm tarihinin önemli bir kısmında hayattadır ve etkindir. Sosyalizmin Türkiye'de gelişmesi tarihi içinde yoğrulmuştur; bu bakımdan sözkonusu gelişme biçiminin bir çeşit göstergesi gibidir. Öte yandan, sosyalizmin gelişmesine onun da katkıları vardır. Bunların da ayrıca anlaşılması, değerlendirilmesi gerekir".

Bu, yani kopuşun kendisi olmasa da hikâyesi, Türkiye'de eli kalem tutan hemen herkes hakkında bir yorumu bulunan Yalçın Küçük'ün de dikkatini çekmiştir. Kıvılcımlı 1937 yılında, cebinde *Demokrasi: Türkiye Ekonomi Politikası Hakkında*'nın, "basılmaya hazır temiz müsveddeleri" ile İpek Film stüdyosunda Nazım Hikmet'i ziyaret edişini anlatır. Stüdyoya vardığında Nazım Hikmet, montaj masasında Kayseri Kombinası'nın açılış töreninde çekilmiş olan filmden, Birinci Şube'nin talimatı üzerine, İsmet İnönü'nün adının ve sözünün geçtiği yerleri kesmektedir. Kıvılcımlı'nın yeni kitabı da İsmet İnönü ile Celal Bayar arasındaki iktidar mücadelesinin kızışması üzerine kaleme alınmıştır.

Nazım Hikmet, kitabın müsveddelerini karıştırdıktan sonra, metni yayımlamaması için Kıvılcımlı'ya ısrar etmeye başlar. Yalçın Küçük'ün, Nazım Hikmet'in Kıvılcımlı'nın siyasal intiharını sezmesi diye yorumladığı itiraz, aslında, siyasal iktidarın kendi arasındaki çatışmaya Kıvılcımlı'nın da kurban edilebileceği korkusudur.

Kıvılcımlı bir yayınevi sahibidir; ama kitabı yayımlaması için önce, yerinde bir kararla, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya başvurmuştur. Uzunçarşılı'nın kitabı yayımlamayı kabul etmemesi üzerine *Günün Meseleleri* adlı bir kitap serisini başlatır. (Kıvılcımlı, 1979: 89-91) İkincisini ancak 16 yıl sonra yayımlayabileceği serinin ilk kitabı olarak *Demokrasi: Türkiye Ekonomi ve Politikası Hakkında*'yı yayınlar. Kitabın asıl ilginç yönü, Komintern'in 1935'deki VII. Kongresinde aldığı

2 *Yeni Hayat* dergisi, bundan birkaç ay önce, "milliyetçi sol"u tanıtabilmek için Kıvılcımlı ile ilgili bir yazı yayımlamak istemiştir.

"Faşizme Karşı Halk Cepheleri" ve 1936'daki Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) likidasyonu kararının hemen ardından yayımlanmış olmasıdır.

Kitabın yayımlanışı, Yalçın Küçük'ün siyasal intihar yorumunun aksine, Kıvılcımlı'nın siyasal kopuşunun ilk önemli adımı olarak değerlendirilmelidir. Zaten kitabın yayımlanmasından kısa bir süre sonra "Donanma Davası" olarak bilinen yargılama süreci başlamış ve Kıvılcımlı da diğerleriyle birlikte 1971 öncesinde komünistlere verilen fiilen en ağır cezalara çarptırılmıştır. "Donanma Davası"ndan sonra, hemen bütün ilişkilerini keserek Kırşehir Cezaevi'nde geçirdiği 10 yıl boyunca da kendi siyasal düşüncesinin teorik temellerini geliştirmiştir.

Kıvılcımlı, Komintern'in likidasyon kararının anlamını kavramış gibi görünmektedir; karar, TKP için alınmış özel bir karar gibi görünse de, uluslararası komünist hareketteki diğer gelişmelerle birlikte düşünüldüğünde, bu hareketin bitişi anlamına gelmektedir.

1925'te farklı grupların biraraya gelmesiyle kurulmuş olan TKP, uluslararası parti hüviyeti taşıyan Komünist Enternasyonal'in bir seksiyonuydu. Kıvılcımlı, TKP'nin kuruluşundan itibaren, yönetici hizbin içinde yer almış ve Merkez Komitesi üyeliği yapmıştı. 1929'da, partinin içerideki (Türkiye) en yetkili yöneticisi durumundayken, İzmir'de açılan bir davada 4 yıl 6 ay 15 gün ağır hapse mahkum edilen Kıvılcımlı, Elazığ Cezaevi'nde bulunduğu 1930-33 yılları arasında daha sonra *Yol: Türkiye Komünist Partisi'nin Eleştirel Tarihi* başlığı altında toplayacağı 8 kitap hazırlamıştır. *Yol,* o güne kadar Türkiye hakkında komünistlerin yazdığı en kapsamlı çalışma niteliğindedir. Ancak *Yol,* sadece komünistlerin örgütsel tarihine dair bir belge ya da komünistler tarafından yazılmış ilk kapsamlı Türkiye tahlili olması nedeniyle önem taşımaz; Kıvılcımlı'nın daha sonra geliştireceği özgün Türkiye tahlillerinin de ipuçlarını taşır.

Yol şu sekiz kitaptan oluşmaktadır: *Fırkada Konaklar ve Konuklar, Fırka ve Fraksiyon, Yakın Tarihten Birkaç Madde, Sevkülceys Plânı, İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark), Tabya Ana Halkası: Legaliteyi İstismar, Düşman: Burjuvazi, Müttefik: Köylü.* (Kıvılcımlı, 1992a; 1992b)

Yol'u oluşturan çalışmalar, sadece Kıvılcımlı'nın kendi isteğiyle değil, TKP MK'nin de kararıyla kaleme alınmıştır. (Kıvılcımlı, 1992a: 13) Ancak bu kararın, ne dereceye kadar bir parti tarihi yazılmasıyla ilgili olduğunu bilemiyoruz. O dönemde, Kıvılcımlı ile ilgili olarak süren parti-içi tartışmalar sırasında, kendisinden yazılı bir savunma istenmiş olabilir ve o da bu savunmayı, bu denli geniş kapsamlı bir metinle yapmayı düşünmüş olabilir. Ancak, bütün bunlar, spekülasyon olmaktan öteye gitmez.

Yol, TKP tarafından yayımlanmadığına ya da tartışılmaya açılmadığına göre, bu partinin görüşlerini yansıtıyor kabul edilemez; ancak, metinde Komintern'in genel görüşlerinin dışına çıkılmadığını da söyleyebiliriz.

Yakın Tarihten Birkaç Madde bölümünde, Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar Türkiye'nin sınıfsal bir çözümlemesini yapmaya çalışır. *Fırkada*

Konaklar ve Konuklar ile *Fırka ve Fraksiyon* bölümü, Kıvılcımlı'nın İkinci Meşrutiyet'le başlattığı Marksist hareketlerin bir tarihidir ve özellikle 1919 sonrasında, bu hareketteki akımlar ve hizipler hakkında önemli ipuçları verir. Örneğin, komünist hareketin kurucusu kabul edilen Mustafa Suphi hakkında oldukça sert eleştirilere yer verildiği gibi, TKP içinde azınlıkların önemli bir mücadelesi olduğu ve TKP'de Türk egemenliği hakkında tartışmalar yaşandığına dair göndermeler vardır. (Kıvılcımlı, 1992a: 280 vd.)

İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark) bölümü ise, Kürt sorunu hakkında bir denemedir; Kürt etnisitesini Leninist-Stalinist şemaya uygun bir biçimde bir millet olarak kurgulayan bu denemenin TKP'nin o dönemdeki görüşlerinin de bir eleştirisi olduğunu söylemek mümkündür.

Kıvılcımlı'nın siyasal yaşamı açısından Yol'un içinde yer alan en önemli bölüm ise *Tabya Ana Halkası: Legaliteyi İstismar*'dır. Elazığ Cezaevi'nde tamamladığı bu çalışmayı, tartışılması amacıyla TKP MK'ye ne zaman verdiği konusunda kesin bir bilgimiz yok; ancak, referans olarak kullandığı gazetelerin tarihlerine bakıldığında, *Yol*'un 1931 ile 1933 yılları arasında yazılmış olduğu sonucu çıkmaktadır. Kıvılcımlı Cumhuriyet'in onuncu yılı nedeniyle ilân edilen afla tahliye edildikten kısa bir süre sonra da legal yayıncılık faaliyetlerine başlayacaktır. Legal yayınların çerçevesi içinde "Türkiye'de çalışkan köylülüğün en büyük ve en tehlikeli can düşmanı Kemalizm'dir. Kemalizm demek, derebeyi artıkları + tefeci sermaye + finans-kapital + finans kapital devleti bloku akla gelir. Bu dört öğe birbirini tamamlayarak birbirinden ayırt edilmez bir bütün halinde kaynaşarak biricik Kemalizm sistemini yaratır. Türkiye'de Kemalizm yaşadıkça, bu dört başlı biricik soygun ve çapul canavarı köylülüğün canını ve kanını emecektir." (Kıvılcımlı, 1992a: 255) gibi eleştirileri kaleme alması mümkün olmasa da, *Demokrasi: Türkiye Ekonomi ve Politikası Hakkında*'ya kadar, çizginin dışına çıktığını gösterebilecek bir metin yazmamış ya da yayımlamamıştır.

Yol birkaç açıdan incelenebilecek bir metindir; ancak, bağlılığı hiç tartışılamayacak olan bir militanın kaleminden TKP'nin görüşlerine bakmak ilginç olabilir.

TKP, sol tarih yazımında yaygın olarak kabul gören bir iddiaya göre, 10 Eylül 1920 tarihinde Bakû'da toplanan bir kongrede kurulmuştur. (Tevetoğlu, 1967: 200; Tunçay, 1978: 217; Sayılgan, 1968: 97) Türk komünist hareketindeki hemen bütün gruplar tarafından "Komünist Partisi"nin kuruluşu olarak 10 Eylül 1920 tarihi ve komünist hareketin ilk önderi olarak da bu kongrede genel sekreterliğe getirilen Mustafa Suphi kabul edilir. Burada TKP'nin tarihini aktarmak niyetinde değiliz; ama, partinin milliyetçi kökenlerini göstermek açısından bir noktayı ele almak gerekmektedir.

Mustafa Suphi'nin partisinden aylar önce, 5 Nisan 1336'dan (1920) daha önce, (Karabekir, 1988: 580) yine Bakû'da, Mütareke'den sonra Türkiye'den kaçan İttihatçıların önde gelenlerinden Halil Paşa, Salih Zeki, Küçük Talât gibi isimler tarafından kurulan Türkiye Komünist Fırkası'nın (Karabekir, 1988: 642) kuruluş

tarihi ve önderlerinden neden hiç söz edilmez, anlaşılır değildir. Bilindiği gibi Mustafa Suphi de, Türkiye Komünist Fırkası'nın önder kadrosunun önemli bir bölümü de, eski birer İttihatçıdır. Komünist resmi tarihin ilk TKP'sinin kurucularından biri olmasa da, eski İttihatçılardan ve hiç de iyi bir üne sahip olmayan Bahaeddin Şakir, 1-8 Eylül 1920 tarihlerinde düzenlenen Doğu Halkları Kurultayı'na Mustafa Suphi çevresinden Türkiye temsilcisi olarak girebildiğine göre, komünist hareketin tarihsel önderiyle bir biçimde siyasal ilişki içindedir. (Tunçay, 1978: 215; Alev, 1975: 86 ve 235) Yine, Bahaeddin Şakir gibi, 1915'deki Ermeni Tehciri'nin sorumlularından olan ve İttihatçıların, hatta Mustafa Suphi grubunun tasfiyesinden sonra, muhtemelen 1922'ye kadar Komintern'de faaliyet gösteren Eski Zor Mutasarrıfı Salih Zeki, sadece Mustafa Suphi ile değil, Komintern'in uluslararası liderleriyle de siyasal ilişkiler içindedir. TKP'nin tarihine bu kısa atıf, komünistler için de her zaman sorun olmuş olan "ulusal sorun"a bakışlarına kısaca da olsa değinebilmektir.

Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün bir projesi çerçevesinde hazırlanan *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* başlıklı çalışmanın Türkçesi 1995'te yayımlandı. (Zürcher ve Tunçay, 1995) Bu çalışmada F. Ahmad, F. Adanır, P. Dumont, P. Noutsos, D. Yalımov ve A. Ter Minassian'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlık gruplarının sosyalist faaliyetleri ile ilgili olarak verdikleri çok önemli bilgiler vardır; ancak, Cumhuriyet'ten sonra bu grupların faaliyetleri hakkında çok az şey bilinmektedir. Kıvılcımlı'nın 1930 sonrasında yazdığı ve uzun yıllar yayımlanamayan TKP tarihinde, bu azınlık gruplarının Cumhuriyet sonrasındaki kaderlerine ait bazı örtülü bilgiler bulabilmekteyiz.

Azınlıklara karşı, Cumhuriyet sonrasındaki en şiddetli eleştirilerin yazarı Kıvılcımlı'dır. Kıvılcımlı (1992a: 271) özellikle Rum sosyalistlerini hedef alarak (belki de İstanbul'da azınlıklar içinde çoğunluk oldukları için) "bundizm" suçlaması yapmaktadır ve bu suçlamayı, mütareke yıllarına kadar da götürmektedir: "Mütareke yıllarında, İstanbul'da kaynaşan işçi hareketi akımları içinde, bizim bundizm de bula bula D.W.W (Amerikan anarko- sendikalizmi) örgütünün bir şubesini buldu ve dönemine göre onda epey 'gazve'ler yaptı."

Aynı gruptan, 1925 kongresi ve 1927 1 Mayıs'ı ile ilgili yorumlarında yine "Bund" diye sözetmektedir. Öyle görünüyor ki, TKP içinde azınlıkların en az 1928'e kadar süren bir muhalefetleri var ve bu muhalefet partinin Türkleşmesi tartışması ile yakından ilgilidir: "Bir Bundistin Seka'ya giremeyişi 'Türk'lerin 'azınlık'lara karşı bir sıkıyönetimi sayılır". (Kıvılcımlı, 1992a: 282) Azınlıkların, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında kendini gösteren sosyalist hareketlerdeki ağırlığı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, daha çok İstanbullular arasında devam etmiştir. Lozan Antlaşması'nın en trajik sonucu olan Mübadele, Kıvılcımlı'ya göre Cumhuriyet burjuvazisi'ne işgücü sağlamak açısından yararlı olduğu gibi, komünist hareketin Türkleşmesine de büyük hizmetlerde bulunmuştur. Kıvılcımlı, bir yandan yüzbinlerce insanın yerinden yurdundan edilmesinin

adını "facia" koyarken, aynı zamanda, bu göçün TKP için yararlarını da itiraf etmekten çekinmez:

> "Biz(de) anarko-bundizm bir şehrin bile her türlü küçük-burjuvazisi içinde nüfuz ve kök salamamıştır. Hele yerleştirme ve değiş-tokuş faciaları, Türkiyedeki dar-azınlıkçıları güçlü bir sosyal temelden büsbütün yoksun etmiştir."[3] (Kıvılcımlı, 1992a: 282)

1919'un romantik Türk milliyetçisi Kıvılcımlı, 1930'lu yıllara gelindiğinde, sonraki çalışmalarında hiçbir zaman geri dönmeyeceği bir konuya el atar:

> "Bugünün haritasında böyle isimle bulunmamasına karşın, bu iki isimden [Ermenistan-Kürdistan] anlaşılan, Doğu illerinde Ermeni ve Kürt uluslarının bulunup bulunmadığını araştırmak gerekecektir." (Kıvılcımlı, 1992b: 320)

Kıvılcımlı, Elazığ Cezaevi'nde bu araştırmanın temellerini atmaya çalışır. Cezaevinden çıktıktan sonra bir daha hiç dönmeyeceği araştırmaları, yıllar sonra hâlâ, Kürt sorunu üzerine yapılan bazı araştırmalara kaynak olmaktadır; Kıvılcımlı, Fikret Başkaya'nın tartışmalı kitabı *Paradigmanın İflası*'nda temel referanslardan biridir.

Meşrutiyet burjuvazisinin Kürt derebeyliği ile ittifak halinde Ermeni halkına karşı bir hareketle Ermeni burjuvazisini tasfiye ettiğini söyleyen Kıvılcımlı'ya göre, Sovyet Devrimi Ermeniler'in yurt sorununu kökünden çözmüştür. (Kıvılcımlı, 1992b: 320-325)

Komintern'in tespit ettiği hemen her sorunu Türkiye için yakıcı bir gündem maddesi olarak görme eğiliminde olan Kıvılcımlı için ulusallık sorunu da böyle-

3 Kıvılcımlı'nın kaleminden de olsa, sadece ona maledilemeyeceğini düşündüğümüz milliyetçiliğin ilk yıllardan beri komünist harekette ne denli ağırlıklı bir ideoloji olduğunun bir örneği olarak Mübadele sonrasında TKP'nin "yarar"larının nasıl değerlendirildiğine kısaca bakmak gerekmektedir. Mübadelenin Türk komünistlerine hizmeti, sadece Rum kökenli komünistleri Türkiye'den götürmek olarak kalmamış, Yunanistan'dan da, çoğu tütün işçisi Çingeneler'i de kısa zamanda militan kadro olarak devşirilmek üzere Türkiye'ye getirmiştir. Çingeneler kendilerine "Çingene" denilmesinden hoşlanmazlar, son zamanlarda etnisitelerin önemsenmemeye başlanmasıyla, Çingeneler arasında da kimliklerini "onur"la açığa vuranlar çıkmaya başlamışsa da, bu durum hâlâ böyledir. Bunun için, bazıları "Çingene" dememeye özen gösterirler; ya Çingeneler'in istediği gibi "Roman" derler, ya da açıkça bir aşağılama ifadesi olarak, "esmer vatandaş". Kıvılcımlı *Yol*'u yazdığında Çingeneler hakkında ne düşünüyordu? Çingene olarak isimlendirmekte herhangi bir sakınca görmedi mi? Yoksa, kendini kontrol etmekten uzak bir ruh hali içinde dikkatsizlik mi etti? Kitabın hiçbir zaman militanlar arasında dolaştırılmayacağını tahmin etmiş miydi? Bunların hiçbirini bilmiyoruz; ama bu metinde Çingeneler'den "Çingene" olarak sözeder. Ama Çingeneler TKP içindedir artık; yine de Çingeneler'in sadece "serbest işgücü", "şehir kaldırımlarında işsiz kırılan işçiler" değil, partisinin militanları da olduğundan hiç sözetmez. Ancak yıllar sonra, eski husumetleri gündeme getirdiği anılarında Çingenelerin TKP içindeki çalışmalarından sözederken "esmer vatandaş" demeyi tercih eder. (Kıvılcımlı, 1979: 74) Aynı Kıvılcımlı, *Sosyalist* gazetesinin 12 Nisan 1967 tarihli sayısında "Nazım Hikmet Satıcıları" başlığıyla yayınladığı ve Şevket Süreyya Aydemir'i eleştirdiği yazısında ise, bir halk deyişi marifetiyle Çingeneliği yine bir aşağılama sıfatı olarak kullanmaktadır: "Edirnelilik herhalde; şecaat arzetmeden olamıyorlar".

dir. "Şurası muhakkak ki ulusallık sorunu, Komintern'in olduğundan çok partimizin en zayıf cephesidir." (Kıvılcımlı, 1992b: 325) Burada Kıvılcımlı'nın "zayıf cephe" tanımı, Leninist "emperyalist zincirin zayıf halkası" tanımından başka bir şey değildir. Çünkü Kıvılcımlı'ya göre "Doğu illerindeki" ayaklanmalarda yer alan "yığınlar", her ne kadar "emperyalizme ve feodalizme alet" oluyor gibi görünseler de, tepkileri, aslında ekonomik ve ulusal baskıya karşı bir tepkidir ve TKP için, "Bu ezilen halkı acıklı durumunda yalnız bırakmamak için onun özel durumunu incelemenin ve saptamanın artık zamanı gelmiş de geçmiştir". (Kıvılcımlı, 1992b: 325)

Türkiye'nin Doğu illerinde bir Kürt etnisitesinin ötesinde Kürt milletinin varlığı oldukça tartışmalıdır. Ancak, Kıvılcımlı'da en ayırıcı özelliklerden biri olan, Türkiye'nin özgün tarihsel gelişimini vurgulama çabasına rağmen, hemen bütün komünistlerde olduğu gibi, tüm sorunları Komintern'in tezlerine göre değerlendirmek eğilimi çok güçlüdür. Bu da, yukarıda söylediğimiz gibi, Komintern'in bir seksiyonu konumundaki bir parti yöneticisi için şaşırtıcı bir durum olmasa gerek.

Kıvılcımlı'nın bu tezleri, Parti'nin 1925'teki Kürt politikasının da açık ve sert bir eleştirisidir. Bu kitap da Parti yönetimince dikkate alınmadığına göre, eleştiriler kabul edilmemiş demektir. Ayrıca, konuyla ilgili olarak hemen hiç bir parti yayınında yeni yorumlar bulunmadığına göre, Parti'nin Kürt politikasının uzun yıllar aynen devam ettiği söylenebilir.

Kıvılcımlı'ya göre, Dünya Savaşı'nın bitiminde "Türkiye'nin belli başlı merkezlerinde Kürt aydınları tarafından, zayıf, kansız bir" akım olarak başlayan Kürtlük, Kürt milliyetçiliği "dünyada rol oynayan en büyük güç dünya işçi sınıfının ideolojisi, komünizm ve Bolşevizm" ile elele verememiştir. Türk burjuvazisinin bunu yaptığını düşünen Kıvılcımlı, sanki Kürt milliyetçiliği için böyle bir olanak mevcutmuş, Bolşevikler hiçbir siyasal taktik gözetmeksizin Moskova'da oturup kendileriyle elele verecek milliyetçiler beklermiş gibi, naif değerlendirmeler yapmaktadır. Oysa tam da kendinin dediği gibi, "zayıf ve kansız" bir akım olan Kürt milliyetçiliği ile ittifaktansa, güçlü ve etkin olan Türk milliyetçiliği ile ittifakın Bolşevikler için çok daha tercih edilir bir manevra olduğu açıktır.

Kıvılcımlı bir yandan her Kürt hareketine "karşı-devrimcidir, yabancı parasıyladır" gibi damgalar yapıştırıldığını söylerken, öte yandan Asya Balkanları dediği ve Kürt, Ermeni, Arap, Süryani vb. gibi birçok ırk ve kavmin karışık yaşadığı bölgede, bunların çok sık çatıştığını ve şu ya da bu yabancı devletin ad ve hesabına komiteciler yetiştirdiklerini söylemektedir. (Kıvılcımlı, 1992b: 333 ve 336) Eğer bu basit bir tutarsızlık değilse Kıvılcımlı, Kürt olmayan ırk ve kavimlerin hareketlerinin yabancı parasıyla olduğunu düşünüyor demektir. Daha önce Ermeniler'in dış bağlantıları konusunda zımnen de olsa bazı şeyler söyleyen Kıvılcımlı, Arap milliyetçiliklerinin de yabancı kışkırtması olduğunu düşünüyor olabilir.

Daha sonra, Kürtlüğün istikrarlı bir varlık ve "tarihsel bir olay" olduğunu ileri süren Kıvılcımlı, Stalin'in ulus şemasına uygun olarak Kürtlüğü "yurt birliği, öz dil birliği, kültür birliği ve ekonomi birliğini tüm olarak temsil eden bir topluluk" olup olmama açısından inceleyerek Kürtlerin bir millet olduğu sonucuna ulaşır. (Kıvılcımlı, 1992b: 337-348)

Kürt etnisitesini bir ulus olarak kurgulamanın kaçınılmaz bir sonucu da, bir Kürt burjuvazisinin varlığının gösterilmesidir. Ancak bütün çalışması boyunca, bu bölgenin "derebeyi kalıntısı" ekonomik ve toplumsal yapısını vurgulayan Kıvılcımlı için, bu burjuvaziyi tanımlamak hiç de kolay değildir. "Doğu illerinde burjuva unsurları var mı? Var." diyerek başlayan Kıvılcımlı, hemen ardından bu tespiti yumuşatır: "Doğu illerinin klasik anlamıyla 'burjuva'dan çok, 'burjuvalaşan' unsurları içinde egemen tip, ticaret sermayedarı ve tefeci sermayedardır." (Kıvılcımlı, 1992b: 355)

Oranlarını % 1 - 1,5 olarak tespit ettiği bu unsurların başlıca üç kökten geldiğini söylemektedir. Ağalar, tüccarlar ve aydınlar. Arasına kaçakçı tüccarlar ile ehven-i şer olarak gördüğü katırcıları da dahil eden Kıvılcımlı'nın ulusal bir burjuvazi yaratmaya çalıştığı ve bunun için çözümlemelerini zorladığı açıktır. Ancak, bölgenin ekonomik ve toplumsal koşulları karşısında, yarattığı bu burjuvazinin pek de burjuvaziye benzemediğinin de farkında olan Kıvılcımlı, "burjuvalaşan Doğu illeri içindeki tepkiler, 'ulusal' denilen öz burjuva eğiliminden çok, 'karşı-devrim' denilen geriye özlem biçiminde kalıyor" diye, kendi çözümlemeleriyle de tutarsızlık gösteren bir sonuç çıkarmaktadır.

Elbette, burjuvazinin devrimci barutunu tükettiği Leninist teori doğruysa, bu köylü (toprak) sorununu çözecek yegâne sınıf olan proletaryanın da Doğu illerinde mevcut olması gerekecektir ve Kıvılcımlı'ya göre mevcuttur da. Öyle ki, bunların (proleterleşen unsurların) toplam nüfusun % 3'ünü oluşturduğunu iddia etmektedir. (Kıvılcımlı, 1992b: 373)

Kıvılcımlı *Yol*'dan başlayarak giderek geliştirdiği ve zenginleştirdiği özel bir dil kullanır. Kullandığı özel dil, kimi zaman halk dilindeki sözcüklere "sosyalist" anlamlar yüklemeye kadar gider. Daha sonra *Tarih Tezi*'nde, çok daha çarpıcı örneklerini göreceğimiz Kıvılcımlı'nın *Yol*'da yazdıklarına göre, halk dilindeki kelimeler ve deyimlerden "sosyalist" anlamlar çıkarmak son derece doğaldır; çünkü, muhtemelen henüz formüle edemediği barbar geleneklerine ilişkin düşünce nüveleri oluşmaya başlamıştır.

Kürt köylülerinin içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal şartların ağırlığı altında, kendilerine bir "sahip" aradıklarını anlatırken, ağalığın ya da burjuvazinin kendilerine sahip olamayacaklarını bildiklerini, aslında aradıklarının kendisine sahip çıkacak, "kurtarıcı kılavuz" olacak bir sahip olduğunu, bir "yoldaş" olduğunu söylemektedir: "Sözcüklere bakmayın, babahanca dilde 'yoldaş' sözü 'sahip' şekline de girebilir, şaşılacak bir şey yok." (Kıvılcımlı, 1992b: 440) diye, komünist-Kürt (köylü) ilişkisini açıklar. Leninist sınıf çözümlemeleri dikkate

alındığında, gerçekten şaşılacak bir şey yoktur. O sınıfsal savaş teorilerinden böyle anlambilimsel çözümlemeler kolaylıkla üretilebilir. İşçi sınıfı, ezilen bütün sınıflar adına, parti de işçi sınıfı adına konuşur, karar verir. Kıvılcımlı da TKP adına konuşup karar vermektedir. Kürt köylülüğüne "kurtarıcı kılavuz yoldaş" olacak sınıf ve örgütlerin, eğer deyim yerindeyse, "Kürtçe konuşmaları" gerekmektedir. "Kürtçe konuşmak" ise, "onun mantığıyla, onun düşünüş diliyle" anlaşmak demektir; kendilerine "sahip" istemelerinin "altında gizlenen maddi anlama dikkat edilmezse" şaşılıp kalınabilir.

Kürt köylülüğünün tepkilerini özetlerken ilk kategori olarak "anarşik tepkiler"in sözünü eder. Türk ve Kürt köylülerinin anarşik tepkileri eşkiyalık olarak ortaya çıkmaktadır. Marksizm için sıradan bir küçük-burjuva radikalizminden başka bir şey olmayan anarşizmi, hemen her tepkisel şiddet hareketinin altında aramak Leninist bir gelenektir. Kıvılcımlı'nın Leninist eleştirisinde de Şeyh Sait isyanının çözümlemesi hemen her yerde yaptığı gibi kolayca şematize edilebilir:

Örgütsüz hareket + çapulcu ağalık + mülksüzler denklemi, senteze varamamış, anarşiye dönüşmüştür. Sentez, yani denklemin eşitliği muhtemelen devrimdir ve Leninist çözümleme için eşitliğin öbür yanında bir değişken eksiktir: Proletarya.

Bu şema toplumsal olaylar kadar tarihsel gelişimi açıklamak için de elverişli bir araçtır. Denklemin bir yanına devrim, diğer yanına da varolduğu söylenen üretim biçiminin sınıfsal yapısı konuldu mu tarihin değişim yasaları ortaya konmuş demektir. Kıvılcımlı'nın, daha sonraki tarihlerde formüle edeceği *Tarih Tezi* de bu denklem üzerinde temellenir; ancak, antik dönemleri açıklamakta denklem yine de yetersiz kalmaktadır. Eşitliğin iki yanı da modern terimlere pek benzememektedir; ne devrim devrim, ne de sınıflar sınıftır. Ancak Kıvılcımlı ne devrimden, ne de sosyalizmden vazgeçmeye niyetli değildir. Denklemi antik toplumlar için yeniden formüle eder: Üretim biçimi + Barbarlar = Tarihsel devrim.

Egemen üretim biçiminin kapitalizm olduğu toplumlarda, proletaryanın (sosyal devrimi yapacak olan sınıf) denklemin bir yanında yer alması yeterli olmaz; devrim için proletarya adına "doğru" hedefleri tespit edecek örgütün, proletarya partisinin önderliğinin de önemi büyüktür. Bu noktadan itibaren Kıvılcımlı Doğu sorunu karşısında Parti'nin konumunu incelemeye başlayacaktır.

Yapılması gerekenin Kürt köylü hareketinin uluslararası devrim cephesine katılması olduğu ve bunun için de sadece Türkiye'de değil Orta-Doğu'da yaşayan tüm Kürtlerin ayrılma hakkının savunulması gerektiğini düşünür. Bunu yapacak örgüt, Kürdistan Komünist Partisi olmalıdır. Bu örgüt karşısında TKP önce "ana", sonra "ağabey" olacaktır. (Kıvılcımlı, 1992b: 478)

Kıvılcımlı'nın Kürdistan tahlilleri gelecekteki *Tarih Tezi*'nin ipuçlarını da verir: "Roma uygarlığı gibi kadim imparatorlukların daha geç bir örneği olmaktan başka bir şey olmayan Osmanlı İmparatorluğu içinde Kürdistan, Anadolu ile bi-

tişiğiyle, mağrur Acemlerden Türklere geçen yarı-bağımsız derebeylikler halinde sarp bir ada gibi kaldı." (Kıvılcımlı, 1992b: 329)

Kıvılcımlı, dediğimiz gibi, bir daha Kürt sorununa dönmemiştir. Görüşleri mi değişmiş, yoksa politik bir taktik olarak suskun mu kalmıştır bilemiyoruz; ama, Demir Küçükaydın, Kıvılcımlı'nın, Türkiye'de devrimin üç sacayağı (İşçi sınıfı + Ordu + Kürt hareketi) olduğunu ve üçüncüsünün ikincisini rahatsız edeceğini söylediğini aktarmaktadır.[4] Ancak, yeniden Kürt sorununa dönmeye fırsat bulabilseydi yukarıdaki alıntıda aktarılan değerlendirmeyi gözden geçirmek durumunda kalıp kalmayacağını söylemek güç; çünkü Kıvılcımlı'nın 1950'lerden 1960'ların sonuna kadar yayımladığı tarih araştırmaları buna benzer bir dizi açık olmayan tanımlamayla doludur.

1937'de yayımladığı *Demokrasi: Türkiye Ekonomisi ve Politikası Hakkında* kitapçığının komünist sıfatını terketmeden Kemalizm'le kurmaya çalıştığı ilk ilişkinin 1938 yargılamaları ile sekteye uğramasının ardından 10 yıldan fazla süren cezaevi yaşamını nerdeyse tek bir konuya vakfeder: uygarlıkların yıkılışı. Çalışmalarına ilk tepki de, elindeki notlardan temize çektiği bir bölümünü gönderdiği Şefik Hüsnü'den gelir: "Hikmet yoksa Nazi teorisine mi kayıyor? Aman dikkat!" (Kıvılcımlı, 1979: 27)

Kıvılcımlı'nın elbetteki bu uyarıya karşı teorisini aklayacak bir dayanağı vardı: Engels. Morgan'ın uygarlık-barbarlık kategorilerini Engels aracılığıyla aynen alan Kıvılcımlı, teorisinin Marksist sınaması için önce *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'ni referans olarak kullanmıştır. Ancak asıl sınama için uzun yıllar beklemek zorunda kalacaktır.

Kıvılcımlı'ya göre insanlık Mezapotamya'daki sitelerde tarihe geçtikten sonra, Avrupa'da burjuvazi ilk sosyal devrimi gerçekleştirene kadar, bütün "antika" tarih, barbarların uygarlıkları yıkarak tarih sahnesine girişlerinin, yani tarihsel devrimlerin hikâyesidir. Bir kent gelişip sınıflı bir toplum yapısı oluşturduktan sonra, bir çürüme süreci başlamış demektir ve kenti yıkan eşitlikçi kandaş barbarlar tarihsel bir devrimle bu uygarlığın toprak yapısını altüst ediyor; ancak sonunda bu eşitlikçi barbarlar da uygarlığın nimetlerine kanıp derebeyileşiyorlardı.[5]

Kıvılcımlı'nın tarihi, araları "tarihsel devrimler"le doldurulmuş bir "sosyal devrim"le başlar ve birbirini takip eden iki "sosyal devrim"le de sona erer:

4 Bu yazıda atıfta bulunulan sözlü aktarımların ses kayıtları Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü arşivlerindedir.

5 Hannah Arendt'e (1998: 91) göre "Hatırlanamayacak bir zamandan beridir insanlığın, geçmiş kültürler, yıkılmış imparatorluklar, sönmüş halklar hakkında mümkün olduğunca çok şey bilmek istediği doğrudur; fakat Gobineau'dan önce hiç kimse, uygarlığın doğmasına ve yıkılmasına her zaman ve her yerde hükmeden tek bir neden, tek bir güç bulmayı aklına getirmemiştir." Arendt, uygarlıkların çürümesiyle ilgilenen başka düşünürler arasında Disraeli ile Nietzsche'yi de saymaktadır.

> "Medeniyetten önce ekonomik ve sosyal görevleri varolan bu şeyler ticaret, para, yazı medeniyetin icadı sayılmazlar. Unsur olarak hepsi de medeniyetten önce keşfedilmişti. Barbarlıkta görülmedik, işitilmedik tek şey, devletti. Medeniyetin yüzde yüz patentini alabileceği tek nesnesi devlettir, saltanattır. Barbarlıkta herkes silahlıydı, medeniyette yalnız devlet silahlıdır. Öyle bütün yurttaşlar silahlıyken, ansızın içlerinden yalnız bir avuç kişinin silahlı güç haline gelip, çoğunluğu silahsızlandırarak güçsüzleştirmeleri her şeyden önce barbar insanın aklının alamayacağı bir sosyal devrimdi. İşte barbarlıkla medeniyetin tek sözle ayırdı bu müthiş sosyal devrimi başarmış bir toplum olmak ya da olmamakla özetlenebilir." (Kıvılcımlı, 1988: 126)

Bu ilk "sosyal devrim"den sonra "antika tarih" bir türlü "sosyal devrim"i beceremez:

> "Antika tarih denilen çağdaki toplumsal süreç birbirine çelişik, ama birbirini kovalayan iki ana yayla işler: Birinci yay, sosyal sınıfların savaşıdır. Bir medeniyet yaşadığı sürece ağır basan gidiş yayı budur. Son kerteye dek toplumun olaylarını, sınıfların savaşımı anlatır, belirlendirir. İkinci yay, barbarlığın medeniyetle mücadelesidir. Bir medeniyetten öbürüne geçiş sırasında ağır basan gidiş yayı budur. Derin tarihsel ve sosyal koşullar antika sınıflar savaşımının bütün bir sosyal devrim sağlamasına elvermediği için, bir an gelir, eski medeniyetler içindeki kadim sınıflar mücadelesi kördövüşüne döner. Toplum ne ileri, ne geri gidemez: İçinde yaşayan insanların hemen tümü için dayanılmaz bir cehennem haline gelir. En kabadayı stoisyenlik-dervişliği bile insanı o gidişe katlandıramaz. O zaman, antika tarihin ikinci yayı zembereğinden boşanır. Barbarlığın medeniyetle güreşi üst plana çıkar. İnsanlık bir adım geriye de atsa, çöken medeniyetin yıkıntıları tarih yolu üstünde temizlenerek, yeni bir medeniyete doğru geçilmiş olur." (Kıvılcımlı, 1988: 132)

Barbarların, çöken medeniyetin yıkıntılarını tarih yolunun üzerinden temizleyerek yeni ve özgün bir medeniyet kurabilmeleri başlıca iki koşula bağlıdır:

Bu barbarların öncelikle "yeni coğrafya ve teknik üretici güçlere gebe bir ülkede" yaşıyor olmaları ve, "Yukarı Barbarlık Konağı seviyesine yükselmiş KENT (Cite)den" çıkmış olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde barbarların medeniyete müdahalesi yeni ve özgün bir medeniyetin ortaya çıkmasına yetmez, eski medeniyet bir rönesansa uğramış olur. (Kıvılcımlı, 1974: 51-53) Barbar akınlarının yarattığı rönesans uygarlıklardaki feodalleşme eğilimlerine karşı toprak rejimlerini yeniden düzenlemektedir.[6]

Bata çıka giden antika tarihte serfliğin ortaya çıkmasıyla yepyeni bir gelişme

---

6 Ancak bu konuda verdiği örnekler çoğu zaman yeterince açıklayıcı değildir. Kıvılcımlı'ya göre Osmanlı, çürüyen İslam medeniyetine yapılan Orta Asya Moğol Türk oymak akınlarının göçebe aşısından ortaya çıkan "tavaifül mülük" (Doğu İslam feodalitesi) devletçiklerinden biridir; ama "Orta Barbarlık Konağı"nda bulunan Kayı oymağının nasıl tavaifül mülük devletçiklerinden biri olabildiği ya da bir tavaifül mülük devletçiğinin nasıl olup da Bizans uygarlığında bir rönesans (ya da tarihsel devrim mi açık değil) yaratabildiğinin anlaşılması mümkün olamamaktadır. (Kıvılcımlı, 1989a: 55)

olur ve Doğu ile Batı uygarlıkları farklılaşmaya başlar. Doğu antik uygarlıkların klasik çizgisinde kalırken "Batı Ortaçağı" özgün bir gelişme göstermeye başlar ve "özgürleşen serflerin sığındığı imtiyazlı şehirler" gelişmeye başlar. (Kıvılcımlı, 1965a: 12-13) Nasıl ki şehirle birlikte uygarlığın şafağı sökmek üzereyse, "Ortaçağ'daki azadlıklar, bağımsız köylü Komunaları, imtiyazlı şehirler" ile de modern çağın şafağı sökmek üzeredir ve kapitalizmle birlikte "tarih öncesinin sosyal gelenek ve göreneklerivle" barbarlar bir kere daha (son kez değil) sahneye çıkar.

> "Genişleyen ticaret, daha büyük emniyet istediği için, şirketler kurularak büyük sermaye temerküzü başladı. Doğuda iki kişinin biraraya gelemediği, gelse de ilk işleri birbirlerini kazıklamak olduğu bir sırada, Batıda insanların sermayelerini birleştirme cesaretleri, ilkin aile ölçüsünde bile olsa, gene Tarih öncesi sosyal gelenek ve göreneklerinin orada henüz diri kalabildiğini gösterdi... Kara Avrupasında itisafa uğrayan kapitalizmin öncüsü üretimin oraya sığınması v.b., hep İngiltere'nin, doğu şöyle dursun, Kara Avrupası'nda bile çok fazla barbar kalışında toplanıyordu." (Kıvılcımlı, 1965a: 68 ve 79)

Barbar gelenek ve görenekleri iki sosyal devrimde daha ortaya çıkacaktır. Bunlardan ikincisi, aslında bir "tarihsel devrim" ve "sosyal devrim" melezi olan "Türk devrimidir".[7] Bu devrimde sosyal gelenek ve görenekleri taşıyan da ordudur.

> "Ordunun, bir sosyal sınıf olmadığı ve olamayacağı halde, Sosyal Devrimlerde vurucu güç oluşu: Türkiye'ye Osmanlı göreneklerinden kalma, en önemli ve orijinal (türü kişiliğine özge) bir gerçekliğimizdir. O kadar ki, bu gelenek, her gün, 'Yakındoğu' etiketi takılan eski Osmanlı Türkiyesi haritası içine giren ülkelerde bile hâlâ yürürlüktedir: Irak'ta, Suriye'de, Mısır'da, Sudan'da Libya'da ordu, boyuna sosyal devrimlerin vurucu gücü olmaktadır." (Kıvılcımlı, 1995: 185)

Kıvılcımlı'nın, "Türk Devrimi"nin melez karakterini ve "barbar sosyal gelenek ve göreneği"nin taşıyıcısı olarak orduyu keşfinin ilk siyasal sonucu 1954'te kurduğu Vatan Partisi'dir; ama 1930'lu yılların başında, "Türkiye'de çalışkan köylülüğün en büyük ve en tehlikeli can düşmanı" olarak gördüğü ve faşist bir rejim olarak değerlendirdiği (Kıvılcımlı, 1992b: 325) Kemalizm değerlendirmelerinin değişmesi 1930'lu yılların sonuna rastlar. 1937'de yayımladığı ve yukarıda sözünü ettiğimiz *Demokrasi: Türkiye Ekonomi ve Politikası Hakkında* adlı çalışmasıyla, birkaç yıl evvel şiddetle eleştirdiği Kemalizm'in sağ kanadı yanında tavır almaya başlamıştır.[8] Ancak araya giren uzun hapishane dönemi kendi-

7 "Ama bütün o sebepler ortasında, Rusya'nın yeryüzünde Antika Tefeci-Bezirgan medeniyete zaman ve mekanca en az bulaşık kalışının, yani en çok barbar kalabilmiş yığınlar halindeki Tarih ve İnsan üretici güçleriyle işçi sınıfına İhtiyat Kuvveti oluşunun 1917 devriminde hiç mi bir etkisi yoktur." (Kıvılcımlı, 1965a: 115)

8 "İ. İnönü, Milli Mücadele ateşi içinde yetişmiş bir politikacı sevkitabiisile seziyordu ki, klasik manasile demokrasi demek, umumiyetle köyde ve şehirde her türlü derebeyi artıklarını temizlemek, hususile köylüyü toprak sahibi etmektir. Köyde derebeğ artıklarını kaldırmanın tek yolu, toprak meselesini halletmektir." (Kıvılcımlı, 1937: 16)

sini bir süre siyasetten uzak bırakacaktır.

Gizli TKP'nin 1950'li yılların hemen başında örgütlenme çalışmalarına yeniden başladığı sırada, Hikmet Kıvılcımlı on iki yıldır bulunduğu cezaevinden yeni çıkmıştır. 1938 Donanma Davası'nda 15 yıl hapis cezası alan Hikmet Kıvılcımlı'nın TKP ile ilişkileri, bu tarihten itibaren oldukça belirsizdir, ancak cezaevinden çıktıktan sonra, Şefik Hüsnü Değmer ile haberleşmiş ve sonunda kendisiyle görüşmüştür. (Kıvılcımlı, 1979: 26) 1950 yılında, gizli TKP ile bu görüşmelerin içeriği hakkında bilgimiz yok, ancak yukarıda sözünü ettiğimiz 1951 tevkifatından önce İstanbul'da yapılan Merkez Komitesi toplantısına çağrılı olduğu halde gitmediği söylenmektedir.[9]

1954 yılına gelindiğinde, Türkiye'deki komünist hareketin yönetici kadrolarının önemli bir kısmı cezaevinde bulunuyordu ve bu şartlar altında Hikmet Kıvılcımlı, çevresinde toparlayabildiği az sayıda komünistle, bir parti kurma fikrini tartışmaya başlıyordu. Kuruluş öncesindeki bu tartışmalar sırasında, diğerleri bu fikre sıcak bakmasa da, kararında ısrarlı olduğu söylenen Hikmet Kıvılcımlı'nın parti programı hazırdı bile.[10]

1960'dan itibaren, her fırsatta ve her zeminde, "Kuvayımilliyeciliğimiz" olarak adlandırdığı program gerekçesiyle, parti programını en gelişkin sosyalist program olarak savunmuştur.[11]

Program, şiddetle eleştireceği MDD'cilerin programından da, TKP'nin programından da çok farklı değildir; zaten bu üç akımın da SBKP'nin genel çizgisi dışına taştığı söylenemez. Sadece milliyetçilik ve kalkınmacılık Kıvılcımlı'da biraz daha vurguludur.[12] Bir de, Şefik Hüsnü'nün uyarısının haklılığına dair göstergeler.

Çalışmanın dinsel terimlerle yüceltilmesiyle birlikte, yine Vatan Partisi'nin siyasal belgelerinden biri olan Anayasa teklifindeki bazı maddeler düşünüldüğünde, Kıvılcımlı'nın sosyalizm anlayışının farkları biraz daha iyi anlaşılabilir.

Vatan Partisi, İstanbul Üniversitesi'nin 1956 yılında, siyasi partilerden Anayasa konusundaki görüşlerini sorması üzerine bir "Anayasa Teklifi" hazırlamış ve 15 Haziran 1956 günü, İstanbul Üniversitesi'ne sunmuştur. Daha sonra, 1960 yılında, Suat Şükrü Kundakçı adıyla yayımlanacak bu metni Hikmet Kıvılcımlı tek

9 Vedat Türkali, Hikmet Kıvılcımlı'dan naklederek Zileli Halil aracılığıyla bu toplantıya davet edildiğini söylemiştir. O dönem TKP Merkez Komitesi üyesi olan Mehmet Bozışık bu bilgiyi doğrulamış ve eğer toplantıya katılsaydı Hikmet Kıvılcımlı'nın Şefik Hüsnü Değmer'in yerine parti Genel Sekreterliği için önerileceğini de eklemiştir.

10 "Onu bu kararından caydırmanın imkânı yoktu. Biz eski sollar partiye katılmasak da o tek başına masal kahramanları gibi savaşa girecekti". (Anadol, 1989: 139)

11 Bkz.: (Kıvılcımlı, 1989b: 154 vd; 1970: 23; 1993: 21-22)

12 "MUKADDES CİHAT İLÂNI: Bütün memleket radyoları ve bekçileri, sabah, akşam ezanlarından sonra, şehir ve köy meydanlarında şu büyük milli hakikati her gün haykıracaklar: 'Tarlada, fabrikada, karada, denizde, havada çalışmak, masa başında, salonda, sarayda oturmaktan çok daha üstün şereflidir!' 'İnsan için, işten gayrisi yalandır!'" (Kıvılcımlı, 1971: 41)

başına kaleme almıştır. Hazırlanan bu teklifin ikinci maddesi Türkiye Devleti'ni tanımlamaktadır. Buna göre Devlet; Cumhuriyetçi, Devletçi, Milliyetçi, Halkçı, Laik ve İnkılâpçıdır.[13] (Kundakçı, 1960: 6) Ayrıca, Vatan Partisi'ne üyelikte, buna oldukça paralel bir yemin içilmektedir.[14] (Vatan Partisi Davası Karar Metni)

"Anayasa Teklifi", Hikmet Kıvılcımlı'nın en ilginç siyasal metinlerinden biri olma özelliğini taşımaktadır. Sağ, hattâ faşizan-korporatist siyasal düşünce izlerinin son derece açık olduğu metin, parti programında da yer alan çalışmanın kutsallaştırılmasıyla başlar. "Madde 1- Türkiye Devleti: İŞ ve İSTİHSAL (ÜRETİM) Cumhuriyetidir. Karada, denizde, havada çalışmak, Sarayda oturmaktan şereflidir". (Kundakçı, 1960: 6)

C.H.P.'nin altı okuyla simgelenen Cumhuriyet ilkelerini de tekrarlayan "Anayasa Teklifi", iki meclisli bir yasama organı önermekte ve adına "Halk Âyanı" dediği senato için mesleki temsil sisteminin yanısıra, gelir gruplarına göre belirlenmiş bir temsil sistemini savunmaktadır. (Kundakçı, 1960: 6-7)

"Anayasa Teklifi" alkollü içki satan yerlerin açılmasının yasaklanmasını; dilencilere, sarhoşlara ve işsizlik sigortası dışında kalan sürekli muhtaçlara seçme hakkı tanınmamasını önerirken, Cumhurbaşkanı'na şahsi diktatörlüğü önleme yemini ettirir. Yargıda, genel oyla seçilen "Yüce Mahkeme" nin yanısıra, yerel oylarla seçilen "Millet Mahkemeleri" önerilirken, örgütlenmek ve doğruluk (yalan söylememek) seçme ve askerlikle birlikte temel vatandaşlık görevlerinden sayılır. (Kundakçı, 1960: 10-14)

Kıvılcımlı, 1960 Darbesi'nin ardından darbecilerle ilişki kurabilmek için her yolu denemiş fakat başarısız olmuştur.[15]

---

13 Ancak Hikmet Kıvılcımlı bu kavramlara kısmen sosyalist bir içerik yüklemiştir. (Kıvılcımlı, 1971: 34)

14 Bu yeminin metni şöyledir: "Vatan ve Milletin saadetine ve selâmetine, ve milletin bilâkayt ve şart hakimiyetine mugayir bir gaye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarından ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm. Ve Vatan Partisi'nin tüzük ve programına dürüstçe uyacağıma namusum üzerine yemin ederim". (Kıvılcımlı, 1971: 24)

15 Ordunun 27 Mayıs 1960 gecesi DP iktidarına karşı bir darbe yapıp yönetime el koymasından sonra, en erken siyasal tepkilerden biri Hikmet Kıvılcımlı'dan gelir. Hikmet Kıvılcımlı 28 Mayıs 1960 günü Cemal Gürsel'e bir kutlama telgrafı çeker. "Milli Birlik Komitesi Başkanı ve T.C. Devlet ve Hükümet Başkanı Sayın Orgeneral Cemal Gürsel, Ankara Tarihimizde daima kuvvetle çarpan kalbimizin; yiğit Ordumuzun kötülüğe başeğdirişini huşûla selâmlarım. İkinci Kuvayi Milliye kazânız kutlu olsun. Gerçek Demokraside Allah yanıltmasın. Vatan Partisi Genel Başkanı, Dr. Hikmet Kıvılcımlı". (Kıvılcımlı, 1965b: 2) Kıvılcımlı'nın 12 Mart 1971 müdahalesine "Ordu Kılıcını Attı" başlıklı yazıyla verdiği tepki, Türkiye'de sol gruplar tarafından çok eleştirilmişse de, 27 Mayıs 1960 darbesine olan tepkisi hemen hiç eleştirilmemiştir. Bu da olsa olsa 27 Mayıs 1960'da bütün solun tepkisinin benzer olmasıyla açıklanabilir. 27 Mayıs 1960 müdahalesinin ardından birkaç ay süreyle Hikmet Kıvılcımlı önderliğinde ve Vatan Partisi adına bazı girişimler sürdürülmüştür. Bu girişimlerden biri olarak, Kıvılcımlı'nın kısa sürede kaleme aldığı, "M.B.K.'ne Açık Mektup", 1 Haziran 1960 günü, Vatan Partisi heyeti adıyla MBK'ye götürülmüştür. Vatan Partisi Heyeti, Ankara'da bulunduğu bu günlerde MBK Başkanı ve Devlet Başkanı Cemal Gürsel ile görüşmeye çalışmışsa da, bu görüşme gerçekleşememiştir. Aynı hafta içinde Hikmet Kıvılcımlı, darbeci Albay Talât Aydemir ve çevresiyle görüşmek üzere, Talât Aydemir'in akrabası Alâaddin Hakgüden ile birlikte bir

Hikmet Kıvılcımlı, darbeci subaylarla umduğu bir ilişkiyi bu dönemde kuramamışsa da, özellikle 1961 Anayasası'nın sağladığı görece demokratik bir ortamda çalışma şansını da bulmuştur. Bu görece demokratik ortamın da etkisiyle sol hareketler, 1960'lı yılların özellikle ikinci yarısında, tarihinde görülmemiş ve sonraki yıllarda da görülmeyecek bir yükseliş yaşamışlardır.[16]

Bu arada, Afrika ve Asya'daki sömürge ülkelerin birbiri ardından bağımsızlıklarına kavuşmaları ve bağımsızlık ya da bağımsızlık sonrasında bu ülkelerde "Sosyalist" olarak adlandırılan rejimlerin ortaya çıkması, Vietnam ve Küba deneylerinin anti-emperyalist söylemleri, bütün dünyada milliyetçilik ve sosyalizmin neredeyse birlikte telâffuz edilmeye (Hobsbawm, 1994: 78) başlaması Türkiye'deki gençlik hareketini önemli ölçüde belirlemiştir. Milliyetçilik, SBKP'nin resmi aşamalı devrim teorisi, gerilla hareketleri ile eski ve yeni TKP'lilerin müdahalesi arasında gençlik hareketleri 1970'in hemen başından itibaren sol siyasete köylülüğü taşımıştır.

Kıvılcımlı'nın ömrü bu son gelişmeyi değerlendirmeye yetmemiştir; ancak *Tarih Tezi*'nde köylülüğü barbar gelenek göreneğinin taşıyıcılarından görmektedir:

> "Medeniyet bugün üstün düzendir. Alt barbar düzenini tümüyle yokedebilmiştir? Hayır. Hemen her kapitalist ülkenin ŞEHİR'leri Medeni ise, KÖY'leri Barbar durumundan kurtulamamıştır." (Kıvılcımlı, 1974: 85)

Ankara seyahati daha yapar ancak bu görüşmenin gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmemektedir. Bu bilgiyi veren Suat Şükrü Kundakçı, konunun hassasiyeti nedeniyle, Hikmet Kıvılcımlı'ya herhangi bir şey sormadığını, onun da herhangi bir açıklama yapmadığını söylemektedir. Haziran ayı içinde, Ankara'da yedek subay olarak görev yapmakta olan Suat Şükrü Kundakçı, Vatan Partisi'nin "Anayasa Teklifi"ni kendi adıyla yayımlar ve Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerine 200 adet dağıtır. Bu kitap, Suat Şükrü Kundakçı tarafından, görevli bir astsubay aracılığıyla, eski Meclis Binası'nda çalışmalarını yürüten MBK üyelerine de dağıttırılmıştır. MBK'ye sunulan "Birinci Açık Mektup"tan bir süre sonra, 24 Ağustos 1960 günü, Hikmet Kıvılcımlı'nın ilk mektuptaki tezleri geliştirerek kaleme aldığı "M.B.K.'ne İkinci Açık Mektup" yine elden sunulur. MBK'nin, yaptığı "Devrim"e İkinci Cumhuriyet adını verdiğini söyleyen Hikmet Kıvılcımlı, Birinci Cumhuriyet'i kuranın Kuva-yı Milliye seferberliği olduğunu ve İkinci Cumhuriyet'in kurucularının da, kendiliğinden "İkinci Kuva-yı Milliye" savaşında olduklarını söyleyerek, bunun "gerçek halkçılık programını" kitaptan hayata geçireceğini ileri sürer. MBK'ye sunduğu bu açık mektupta da Vatan Partisi'nin program ve faaliyetlerini MBK'ye programatik bir hedef olarak önermektedir. Kıvılcımlı'nın 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne karşı bu aceleci tutumu, beraberinde bir çok tutarsızlığı da getirmiştir. 27 Mayıs 1960'da yukarıda özetlenen övücü tutumu gösteren Kıvılcımlı, yedi yıl sonra yayınladığı bir yazı dizisinde MBK'nin artık öldüğünü, aralarında başından beri birlik ve siyasi hedef olmadığını söyler ve hareketin önemli liderlerinden Cemal Madanoğlu'nu finans-kapital adına hareket etmek ve işin başında 4-5 kişinin bulunduğu bir saray ihtilâli plânlamakla suçlarken; aynı Cemal Madanoğlu'nu 1969 sonunda düzenlenen Halkçılık Kurultayında "En Büyük Atatürkçü" olarak ilan etmekten çekinmez. (Kıvılcımlı, 1967; Akar, 1983: 83)

16 Ancak, bu yükselişe rağmen, sosyalist hareketler, hiç bir zaman toplumun siyasal tercihlerinde üst sıraları almadılar. En yüksek orana ulaştıkları 1965 Genel Seçimleri'nde TİP toplam oyların %3'ünü almıştır.

Kimse Kıvılcımlı'yla "Tez"ini tartışmamıştır. Ölümünden sonra "Tez"in bir değerlendirmesini yapan Murat Belge (1975: 59), diğer yazarlar gibi saygıyı elden bırakmadan ve Marksist terminolojiye uygunluk kriteriyle, Kıvılcımlı'nın geride bıraktığı mirasın bir bölümünü reddeder. Reddedilen terekâttan biri de, "Tarih Tezi"dir. "Türkiye'de sosyalizmin gelişmesi tarihi"nin en çalışkan ve en üretken yazarının "Tezi" reddedilirse geriye ne kalır? Kıvılcımlı'nın "Tez"i, Murat Belge için bir miras niteliği taşımayabilir; ama bunun sol hareket için genelleştirilebileceğini söylemek mümkün değildir. Tarih bugünden geriye doğru bakarak kavranabilir. Türkiye sol hareketinin bugün içinde bulunduğu durum, Kıvılcımlı'nın bu hareketin hâlâ en önemli murisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca geride kalan mirasın bir bölümünün alınarak kalanının reddedilmesi de "uygar hukuk"a pek uygun görünmemektedir.

KAYNAKÇA

Akar, A. (1983): *Eski Tüfek Sosyalistler.* İletişim Yayınları, İstanbul.

Alev, A. (çev.) (1975): *Birinci Doğu Halkları Kurultayı; Bakû 1-8 Eylül 1920* (Stenoyla tutulmuş tutanak). Komal Yayınları, İstanbul.

Anadol, Z. (1989): *Kırmızı Gül ve Kasket.* Belge Yayınları, İstanbul.

Arendt, H. (1998): *Totalitarizmin Kaynakları 2/Emperyalizm.* İletişim Yayınları, İstanbul.

Belge M. (1975): "Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi Üzerine", *Birikim,* no: 4, Haziran.

Karabekir, K. (1988): *İstiklâl Harbimiz.* Merk Yayıncılık, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1937): *Demokrasi: Türkiye Ekonomi ve Politikası Hakkında,* Günün Meseleleri, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1965a): *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş: İngiltere.* Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1965b): *İkinci Kuvayımilliyeciliğimiz.* Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1967): "M.B.K.'nin 'Azameti ve İnhitatı' (Ululuğu ve Ölülüğü), *Sosyalist,* 7 Şubat- 4 Mart, no: 2-3.

Kıvılcımlı, H. (1970): *Halk Savaşının Plânları.* Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1971): *Vatan Partisi Tüzüğü ve Programı.* Tarihsel Maddecilik Yayınları, Ankara.

Kıvılcımlı, H. (1974): *Tarih Tezi.* Tarih ve Devrim Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1979): *Kim Suçlamış?* Yol Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1989a): *Osmanlı Tarihinin Maddesi.* Bibliotek Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1989b): *Dev-Genç Seminerleri.* Kıvılcım Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1992a): *Yol I.* Bibliotek Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1992b): *Yol II.* Bibliotek Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1993): *Anarşi Yok! Büyük Derleniş.* Derleniş Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1995): "Pratik Devrim Orijinalliğimiz: Ordu", *Sosyalist Gazetesi Yazıları,* Diyalektik Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1988): *Tarih Devrim Sosyalizm.* Bibliotek Yayınları, İstanbul.

Kundakçı, S. Ş. (1960): *Anayasa Teklifi.* V. P. Yayınları, Ankara.

Sayılgan, A. (1968): *Solun 94 Yılı.* Ankara.

Tevetoğlu, F. (1967): *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler.* Ankara.

Tunçay, M. (1978): *Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1924).* Bilgi Yayınevi, Ankara.

Zürcher, E.J. ve Tunçay, M. (der.) (1995): *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923).* İletişim Yayınları, İstanbul.

Ek: Suriye makamlarına sunulan bildiri (Haziran 1971)*

Doğum: 1902, İstanbul. Birinci Emperyalist Evren Savaşı Osmanlı İmparatorluğunu Mütareke ile teslim olmaya zorlarken, 1919 yılı Emperyalist maşası Yunan ordusu, İngiliz sermayesinin (Demiryolu, Liman, Gaz, Su, Halı, Manganez, Madenler ve İlh. gibi alanlarda) en kesif yatırımlar yaptığı *Ege-İzmir* bölgesine çıktığı gün, ben Yörükali Çetesinde fedai olarak Aydın Cephesinde savaşa katıldım. Cephe gerisine İtalyan askeri dost diye çağrılınca İstanbul'a döndüm. Tıbbiye'i Askeriyye'i Şâhane'den 1341 (1925) yılı mezun oldum.

Daha Tıbbiye'de iken Sosyalizm teori ve pratiğine başlamıştım. Millî Kurtuluş Savaşı Zafere ulaşınca, Ankara'nın vaadetmiş göründüğü Sosyalizm yerine *Kapitalizm* yoluna girişi beni şoke etti.

İkinci Cihan Savaşına dek çok gayrımüsait şartlar altında *Sosyalizm* mücadelesine devam ettim. Şimdi Tarihlerini ve miktarlarını hatırlayamadığım kadar defalarca hükümler giydim. En son 1939 yılı askeri isyana tahrikten bir 15 yıla daha Nâzım Hikmet'le birlikte hüküm giydik. 1950 affı ile çıktık. Nâzım Türkiye dışına kaçtı. Ben Türkiye'nin Demokrat Parti (D.P.) altında yabancı sermayeye ve emperyalizme borçlanarak bütün ekonomik ve politik varını ipotek ettiğini istatistikleri ve belgeleri ile tesbit edince, eski bir Kuvayımilliye savaşçısı sıfatı ile Vatan Partisi'ni Kurdum (1954). ——————— İdeoloji: *Antiemperyalizm* ve *Antifeodalizm* şiarları altında *İkinci Kuvayımilliyecilik Seferberliği* idi.

Menderes-Bayar kliği, 1957 seçimlerinden sonra, özellikle Vatan Partisi'ne ve Sosyalist temayüllere karşı tedhişe geçti. Amerika'dan 300 milyon dolar kopartmak için ikiyüzlü dış ve iç şantajlara kalkıştı. Bir yanda Kruşçef'i Ankara'da karşılamaya hazırlanırken; ötede, Amerika Dışişleri Bakanı Ankara'ya geldiği gün, bütün basında 36 punto yazılarla benim ve sosyalist arkadaşlarımın başlarını suçlu olarak teşhir etti. Çok geçmedi, Ordu gençliği, 1960 yılı 27 Mayıs vuruşu ile DP iktidarını alaşağı edip Menderes ile iki bakanını astı.

(*) Bu metin, 12 Mart 1971 askeri darbesinin ardından yurt dışına kaçtığında gittiği Suriye'de Kıvılcımlı tarafından "yetkili makamlara" sunulmuştur. Özgün metin Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü Dr. Hikmet Kıvılcımlı Arşivi'ndedir. Metindeki bazı sözcüklerin altı Kıvılcımlı tarafından çizilmiş, burada italik olarak kullanılmıştır. Suriye makamlarına ne amaçla verildiği belli olmayan bu kısa metin Kıvılcımlı'nın siyasal görüşlerini çarpıcı bir biçimde anlatmaktadır.

Sosyalizm uğruna 50 yıllık mücadelemde 50 yıla yakın hüküm giyip 22 yıldan fazla yattım. 50'ye yakın ilmî eser yayınladım. Bunların en sonuncuları: *"Tarih-Devrim-Sosyalizm", "İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş: İngiltere", "Uyarmak için Uyanmalı, Uyanmak için Uyarmalı", "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi", "Bilimsel Sosyalizmin Doğuşu", "Oportünizm Nedir?", "Halk Savaşının Plânları", "Devrim Zorlaması-Demokratik Zortlama", "27 Mayıs'ın Eleştirisi", "İkinci Kuvayımilliyeciliğimiz (Milli Birlik Komitesi'ne Açık Mektuplar)", "Emperyalizm: Geberen Kapitalizm", "Toplum Biçimlerinin Gelişimi", "Anarşi Yok, Büyük Derleniş", "Proletarya Partisi'nin Programı ve Tüzüğü"*, ve ilh. gibileri halen, ben Türkiye'den çıkıncaya dek, kimisi yeni baskıları yapılarak satılmakta idi. *"Sosyalist"* haftalık gazetenin sahibi ve başyazarıyım. *"Türk Solu", "Aydınlık-Proleter dergi", "Aydınlık-Sosyalist dergi"* gibi mevkutelerde çıkmış etütlerimin, makalelerimin, İstanbul, Ankara, İzmir Üniversitelerinde verdiğim konferansların, yaptığım seminerlerin, açık oturumların, yazdığım diğer makalelerin sayısını ben dahi bilemiyorum.

Bütün o mücadele ve yayınlarda işlediğim başlıca tema, teori açısından iki büyük noktada toplanabilir:

1- Türkiye gibi Yakındoğu'nun antika medeniyetlerinden çıkagelmiş, daha doğrusu bir türlü çıkamamış, o yüzden Batı kapitalizminin *Geniş Yeniden İstihsal* ekonomisi önünde sömürgeleşme prosesine girmiş ülkelerde: Batı'daki klâsik *Burjuvazi-Proletarya* (yâni modern İşveren İşçi sınıfları) yanında, ayrıca, *Antik* medeniyetlere temel olmuş küçük üretim tabanı üzerinde, *Tefeci-Bezirgân* ekonominin mütemadiyen yıkılıp yeniden kurulmuş *Tarihsel Devrimler* (bir medeniyetin bütün sosyal sınıfları ile birlikte, en son ilkel sosyalist toplumlarca yıkılması ve yeniden kurulması) sistemleri içinde *Derebeyileşme* ile sona ermiş *Tefeci-Bezirgân Sınıfları* vardır. Bu bakımdan *geliştirilmemiş* ülkelerin *sosyal tezadları,* Batı'daki *basit* sınıflar savaşından çok daha *karmaşıktır.*

2- Batı Emperyalizmine asıl hükmeden artık *(Kapitalist-Büyük Emlâk Sahipleri)* denilen 19. yüzyılın klâsik hâkim çifte sınıfı değil, bu iki sınıfın en kodamanlarını Bankalarda, Tröstlerde, Kartellerde, Konzernlerde, Holdinglerde domuz topu etmiş Tekelci Finans-Kapital *zümresidir.* Geri ülkelerde de asıl gericiliğin *Özgücü:* Büyük merkezlerde yuvalanmış bulunan bu *Modern* Finans-Kapitaldir. Ama ülkenin geniş taşra kasabalarında ekonomiye ve topluma hâlâ hükmeden eşraf, âyan, derebeyi tiplerine karmış *Antika* Tefeci-Bezirgân sınıfları (Kur'an-ı Kerim'in Rıba diye özellikle Mekkî Sûrelerde *Haram* ettiği faizcilik ve vurgunculuk mümessilleri) emperyalizmin *yedek gücüdür.* Türkiye'de Amerikan hegemonyası altında iktidara gelen DP o iki (modern Finans-Kapital zümresi ile ____antika Tefeci-Bezirgân *sınıfı*)nın şartsız kayıtsız ittifak ve *tehakkûm*'lerinin siyasî sentezidir. Bu *İrtica* cephesine karşi *Vurucu güç* (ordu gençliği): başta en teşkilâtlı ve şuurlu tek modern *sosyal sınıf* olan İşçi sınıfını *Özgüç* ve bütün küçükburjuva (*Köylü,* Esnaf, Aydın, vb.) ve serbest rekabetçi (tekelci

kodamanlara ve emperyalizme karşı vatanı, milleti satmıyacak) sermayedarları *Halk Yedek Gücü* olarak teşkilâtlıca tutar ve harekette desteklerse, hem kazanılan siyasî iktidar yıkılmaz olur, hem ülkenin "muasır medeniyet seviyesi" ne ulaşma temposu büyür, çabuklaşır.

Hizb'ül Baas'ın teorik yapısını etüd etmek isterim. Ancak, şimdiye dek izliyebildiğim pratik politikası yukarıda özetlemiye çalıştığım görüşlerimle yakın akraba gibidir. Hele Ferik Hafız el Esat Hazretlerinin son Fransızca *Le Monde* gazetesine verdiği röportajını okuyunca o noktadaki kanaatim daha da kuvvetlendi. Onun için, Türkiye'den çıkmak zorunda kalınca, fikir ve ruhuma ilk tevarüt eden Suriye oldu. Zaten Hz. Muhammed'in büyük *"İnnel Müslimine ihve!"* prensibi, daha dün hepimizin aynı Osmanlı câmiasında bir cüz olduğumuz ve hele Suriye devrimcilerinin Osmanlı militarist derebeyliğine komprador İttihatçı zulmüne karşı yiğitçe mücadeleleri unutulamazdı.

İsrail bütün Türkiye *halkının* düşman gördüğü bir ülkedir. Bütün Türkiye *ekonomisinin* ve masonik yollardan politika, idare ve kültürünün Yahudi tesiri altında ezildiği bir gerçektir. Türkiye'nin şuurlu ve sol aydınlarına göre: İsrail Arap dünyasının belinin arkasına çakılmış bir emperyalist kamadır. Çakılış sebebi, Batı kapitalizminin candamarlarındaki akar kanı olan Yakındoğu petrollerini Akdeniz'e getiren payplaynlardan çoğunun Filistin'den geçmesi ve bu petrol borularına İsrail gibi her an Emperyalist silâhlı müdahalesi ile desteklenebilecek bir bekçi köpeğinin kapitalizm için vazgeçilmez oluşudur. Bu açıdan *İsrail-Filistin* meselesi, gerçekte Dünya Emperyalizm-Sosyalizm meselesidir. Ve öylece çözümlenebilir. Arap milleti, kimi derebeylere rağmen, bu hakikatın ışığına ve pratiğine girmiş bulunuyor.

Emperyalizm, hele Amerika U.S. (CIA), dünya tehakkümünü sağlamak için son yıllarda geri ülkelere iki katlı füzeler gibi iki merhaleli kargaşalıklar sokma usulünü kullanıyor. Endonezya'da kanlı fâcialar yaratan bu usul Türkiye'de de her 10 yılda bir denendi. 27 Mayıs l960 ihtilâli suikastı amortize etmişti. O zaman da Amerika (CIA), inkılâpçı başlatıp mürteci bitirme, soldan gösterip sağdan vurma çifte merhaleli, iki katlı oyununu yaptı. Bereket Ordu gençliği oyunu çok az önledi. 27 Mayıs'tan sonra, Türkiye'de *Sosyalizm* yasak edilmekten çıktı. Bütün *aydınları* ve *işçileri* uyarmıya başladı. O zaman, *Birinci Kurtuluş* (Kuvayımilliye) savaşında önlenen *Amerikan Mandası* mı (İttihat ve Terakki Partisi), yoksa *İngiliz Mandası* mı (Hürriyet ve İtilâf Partisi) olalım teslimiyetinin 1945 yılından beri önce yavaş, sonra yıldırım çabukluğu ile *Amerikan Mandası* biçiminde Türkiye'de bütün radarları, ABD'li üsleri, yabancı uzmanları, askerleri, "Barış Gönüllüleri" ve kovboy, sinema, Amerikan modası, hatta din perdesi altında CIA casus teşkilâtları ve siyaset bezirgânlıkları ile yerleşmiş bulunduğu gittikçe daha acı acı anlaşılmıya başlandı. İlk tepki Amerikan İstihbaratı ile 6. Filo gösterilerine karşı belirdi. Amerikan denizcileri denize atıldı. Amerikan elçisinin otomobili yakıldı. Amerikan müesseseleri örselendi. Aydınların ve genç-

liğin aksülameli olarak göze çarpan Amerikan düşmanlığı, 1970 Haziranında patlak veren işçi ayaklanmaları üzerine kesin safhasına giriyordu. Gerek CIA, gerek onun yerli uşakları bu gidişi önlemek ve yıldırmak için çoğu aylıklı ajanlarla işsiz lumpenlerden derlenmiş *"Komando"* yahut *"Ergenekon Arslanları"* yahut *"Ülkü Ocakları"* diye halkın alay mevzuu olan silâhlı emperyalist çeteleri kurdu. Bunlara Alpaslan Türkeş gibi Kıbrıs'tan Türkiye'ye sokulup Harbiye'de ırkçı olarak yetiştirilmiş kimselerin kurdukları sözde milliyetçi, gerçekte Amerikancı partiler, Kayseri'nin en zalim feodal Tefeci-Bezirgânlarından Feyzioğulları'nın Güven Partileri maske edildi. Adalet Partisinin Amerikan şirketlerinde ortak Demirel'i hükûmet eliyle, CHP'nin İnönü kanadı tarafsız görülerek o *"Komando"* kılıklı gizli ajanların gün ortası, halk içinde ilerici gençleri kurşunlayıp kaçmalarını gittikçe azdırdılar.

Bu durumda ya ölmek, ya meşru müdafaaya geçmek zorunda bırakılan devrimci gençler, Filistin savaşçıları ile temasa geçip Arap dünyasında gerilla metotlarını öğrenmeye giriştiler. Son zamanda gençliğin arasına kışkırtıcı provokatörlerin sokulduğu ve şuur ve disiplin dışına itilmelerin çoğaldığı seziliyordu. Bununla birlikte, Ordu gençliği ve tabanı Birinci Kurtuluş (Kuvayımilliye) geleneğinin Amerika'ya karşı İkinci ve daha şuurlu bir Halk Kurtuluş Savaşı isteğini süratle benimsiyordu. 27 Mayıs Anayasası: Türkiye'nin *"Sosyal Cumhuriyet"* olduğunu ve milletin, halkın *"Direnme (Muhalefet) Hakkı"*nın kutsiyetle tanındığını yazıyordu. Ordu Vazife Talimatnamesi, Orduya Anayasayı *"korumak ve kollamak"* görevini veriyordu. AP iktidarı ve bütün öteki Bezirgân ve Finans-Kapital siyasî partileri gençliğe karşı tatbik ettikleri öldürücü ve soysuzlaştırıcı illegal tehakküm ve baskıyı Ordu gençliğine ve tabanına karşı yürürlüğe geçirmekten âcizdi. O sebeple, Ordunun tarafsız kitlesini tedirgin etmek için Kürt meselesini ve vakitsiz patlamaları kışkırtıyorlardı. Bu kasıt tutmayınca iki merhaleli ordu müdahalesi plânlandı. Ordu içindeki ilericilere devrimci sol bir hareketi birlikte, hiyerarşi bozulmadan, başta Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Kumandanları gelmek üzere yapma yolu uygun gösterildi. Ordu ilericileri kuvvetlerine, haklılıklarına güvenerek bu yolu tuttular. 1960'da 27 Mayısçılardaki daha devrimci kanadın, 1963'de 21 Mayısçıların *"geciktirme"* hatasına 1971 Mart 12 *"Muhtıra"* cıları da düştüler. Hareketi 9 gün sonraya bırakınca, bir müştereddidin ihaneti ile CIA ve yerli ajanları Ordunun tepesindekileri iki yüzlü davranmaya çekebildi.O vakit, *"İkinci basamak"* tatbik edildi. 12 Mart Muhtırası üç madde oldu. Birinci madde: Parlementoyu, Hükûmeti ve Siyasî Partileri *suçlu* saydı. İkinci madde: o suçun "İnkılâp kanunlarına uygun" olarak tâmir edilmesini, gene *Partiler üstü* kalması istenen "Parlamento"dan istedi. Bu yapılmazsa Ordu'nun resen idareye el koyacağı 3. madde ile ihtar edildi. AP'nin Demirel hükûmeti istifa ettirildi. Böylelikle vakit kazanan gerici elemanlar aldattıkları Ordu ilericilerini âni baskınla tepeden tasfiye ettiler. Suçladıkları Parlementodan en ağır Sıkıyönetim kanunlarını ve kararlarını Nihat Erim hükûmetine çıkarttılar.

Bu oyun, Türkiye Finans-Kapitalistlerinin, dünya Finans-Kapitalistlerinin emriyle oynadığı aldatmacadır. Ancak, "Yalancının mumu yatsıya kadar yanar". Türkiye en müthiş bir iktısadî buhran içindedir. 21. yüzyıl sonuna dek ödiyemiyeceği dış borçlara boğulmuştur. Sanayi, Finans-Kapital elinde, yabancı kumpanya ve devletlerin müsaade ettikleri *iratçı* tufeyli biçiminde olduğu için, ziraat de birkaç bin tefecinin traktörleri ile kökleri kazınan köy nüfusu ve çok çabuk artan nüfus büyük şehir varoşlarını *"Gecekondu"*lar ve aç işsizlerle doldurdu. Yarım milyon işçi Avrupa'ya can attı. Bir milyon işsiz dışarıya kaçmak için İş Bulma Kurumları önünde rüşvet vererek nöbet sırası bekliyor. Her yıl 400 bin kadar artan 2.5 milyon işsiz-yoksul sürünüyor. Ötede *dış ticaret* 40-50 Yahudi yahut melez firmanın döviz kaçakcılığı ve fatura oyunları ile her yıl artan açıklarını, yaman *Bütçe* açıkları ile yarıştırıyor. Onun için Türkiye Finans-Kapitalistleri Nato-Cento-Seato emrinde Avrupa Ortak Pazarı'na ve parlamentolarına, cankurtaran simidine sarılırca sarıldılar. Satılmadık millî menfeat ve sınır bırakmadılar.

Bu çıkmaza, bayağı bir kukla olan N. Erim hükûmeti veya Sıkıyönetimlerin drakonyen kanunları hiçbir çıkar yol getiremez. Tersine ekonomik ve tezatları büsbütün dinamitleştirir. Rejimin tek umudu, Amerika'ya ve onun Türkiye'deki semitik ve masonik kollarına yaranmaktadır. Bu ise, memlekette daha korkunç devrimlere zemin hazırlamaktan başka sonuç veremez. Devrimcileri çoğaltır, ilericiliğe yeni ufuklar açar. 12 Mart Muhtırası henüz mantıkî neticelerini vermemiştir. Asıl çıngar, sıra sözü edilen "Reform" lara gelince kopacaktır. Tepeden inme Sıkıyönetim yırtıcılığı Ordunun ilerici güçlerini ileride daha tedbirli olmıya zorlamaktan geri kalmıyacaktır. Gençlik ise, bir daha geri dönmemecesine sosyal problemlerin içindedir. Dinî hisleri CIA ajanlarının istismar etmelerinin de bir haddi gelecektir. CIA, petrol Şeyhlerinin maskesini kullansa da, gericilik birkaç satılık kişinin *"aylıklı asker"* liğinden öteye geçememiştir. Menderes Ordunun Demokratik eğilimi ile, Demirel *Sosyalist* eğilimi ile karşılaştı. Aradaki fark 10 yılda kendini gösterdi. Haksız baskı ile (*Mecelle*'nin dediği gibi): "Bir şey zıyk oldukta, müttesi olur".

Dr. Hikmet Kıvılcımlı as one of the sources of Turkish communist thought

Born in Macedonia in 1902 Hikmet Kıvılcımlı joined the communist movement after receiving a religious and nationalist education and getting involved in activities pertaining to such ideologies. In 1925 he was elected to Turkish Communist Party's (TCP) Central Committee in the 'Establishment Congress' which brought early fractions of the communist movement together. Until Komuntern's liquidation decision in 1936 he stayed a prominent member of Dr. Şefik Hüsnü's group which was the governing fraction of the party.

Kıvılcımlı, who spent twenty-two years of his life in prison, is distinguished from the others within the TCP tradition with his theoretical work.

Union and Progress tradition, which may be considered to be the founder of political tradition in Turkey, is the speaking of intellectuals -or rather the educated cadres who are involved in some relation with the state, in one way or another- with a mission of saving something and in the name of some people. Things to be saved might be 'state', 'nation', 'religion' and even 'humanity' and those spoken for are 'people', 'the Muslims' or 'worker-peasant masses' who do not like talking that much and who are not involved in from political participation.

In 'Yol' (The Way), written in 1930's, Kıvılcımlı, in accordance with the Stalinist scheme, constructs Kurdish ethnicity as a nation and displays examples of Turkish nationalism which can be attached to the rationalization pattern of TCP.

After the separation in 1936 and during the long imprisonment period in Kırşehir prison Kıvılcımlı developed his 'Tarih Tezi' (History Thesis) which would determine his later political thought and activities. After getting out of prison Kıvılcımlı established Vatan Partisi (Fatherland Party) which might be considered to be the first political output of these theses. Fatherland Party was supported by TCP that was trying to resurrect while its administrators were in prison.

Kıvılcımlı tried to manipulate the political conflicts within the state after Fatherland Party -which may be defined as a nationalist and corporatist party- was banned until the rise of youth movements in late 1960's. He tried to establish some relations within the army before the 12th March junta which came

after the leftist revival; however, he had to leave Turkey after 12th March *coup d'etat.*

In 'Tarih Tezi' Kıvılcımlı analyzed the problematic of formation-collapse of pre-capitalist societies and tried to explain historical development with 'barbaric' interventions. This perspective determined his analyses on Turkey's class structure.

His evaluation of the army as an autonomous and revolutionist structure -a constituent of these analyses- affected some of the later leftist groups deeply. It also affected the process of breaking up with political tradition in Turkish left which inaugurated particularly with the effect of political groups after 1960's. These effects are also the apparent signs of the dual character of pre-1960 communist movement. This communist tradition, whose influences still survive, is one of the most radical defenders of the bourgeois program of the Bolsheviks, -i.e. the self-determination of the nations- at the international level, while supporting thesis like 'national left' at the domestic level.

In this essay Kıvılcımlı is argued to stand in the middle of the dual structure created by the breaking off period in the history of the Turkish communist movement which should be considered within the frame of this period.

Türkiye'de komünist düşüncenin kaynaklarından biri olarak Dr. Hikmet Kıvılcımlı

Süha Ünsal

Giriş*

Bu yazıdan beklenen, "Türk solu"nun siyasal yapısı içinde Kıvılcımlı'nın nerede durduğu sorusuna bir cevap taslağı sunabilmesidir. Ancak bu taslak, yazıda içkin bir biçimde mevcuttur; ilaveten söyleyeceklerimiz bunu kabalaştırmak ve Kıvılcımlı'ya haksızlık etmek gibi bir tehlike taşımaktadır. Bu tehlikeden bir nebze olsun kaçınabilmek için Kıvılcımlı'nın TKP ve Kemalizm karşısında konumunu değil de, Kıvılcımlı'nın da dahil olduğu siyasal gelenekten kopuş sürecine değinmek bir imkân yaratabilecektir. Ancak, aşırı bir iddiada bulunmaktan korkmadan, TKP'nin likidasyonuna kadar Kıvılcımlı'nın bu partinin en önemli militanı olduğunu söylemek gerekmektedir. Kıvılcımlı'nın bu tarihten önce ve sonrasında Kemalizm karşısındaki konumu ise, TKP'nin ya da MDD'nin ve hattâ 1960 sonrası gençlik hareketinin konumundan farklı değildir. "Türk solu", aşağıda sözünü edeceğimiz kopuş sürecine kadar her durumda Kemalizm'in yedeği olarak kalmıştır.

(*) Bu yazının ilk halinde bir "giriş" bölümü yoktur; ancak *Toplum ve Bilim* dergisinin bu yazı için tayin ettiği hakem, yazının Kıvılcımlı'nın gerek içinden geldiği Türkiye Komünist Partisi gerekse Kemalizm karşısındaki konumunu lâyıkıyla açıklayamadığı sonucuna varmış ve derginin editörü de bir "giriş" bölümüyle bu sorunun çözülebileceğini bildirmiştir. Üstelik bir de "hakemlik" kurumuna başvurmuş bu yazıda bu iki eksik dışında daha bir yığın eksik bulacak olanlara şimdiden açıklanması zorunlu olan bir durum vardır. Yazı, hasbelkader bitirilmiş bir tez çalışmasının üzerine kurulmuş olsa da tüketici bir akademik çalışma olmak iddiasında, hele Kıvılcımlı'yla ilgili her türlü soruya cevap verebilme iddiasında değildir. Ayrıca sözkonusu olan yazı, 15 daktilo sayfasına sığdırılmış bir denemedir ve yazarı ne denli iddialı olursa olsun, Türk solunun neredeyse bütün tarihi demek olan "Kemalizm'in karşısındaki konum" sorusuna cevap veremeyeceği de aşikârdır. Bu nedenle, bir kere hakem tarafından cevap verilemez bir soruyla karşı karşıya bırakıldıktan sonra önümde iki seçenek kalmıştı: Ya böyle bir cevabı vermeyi reddedecektim ya da haddimi aşmayı bir kere göze aldıktan sonra adımlarımı hiç geri çekmeyecek, hakemin sorusunu genişletip siyasallaştıracaktım. Ben de ikinciyi tercih ettim.

Kiminin Marx'tan sonra Marksizm'e en büyük katkıyı sağlayan düşünür olarak gördüğü, kimininse burjuva teorileri ürettiğini söylediği, kendi deyimiyle "eskiler"den Kıvılcımlı hakkında en sağlıklı (!) değerlendirmeyi "yenilerden" Murat Belge yapmaktadır. "Türk solu"nun tarihsel kökenleri hakkında böyle bir denemeyi kaleme almak cür'etini gösterebilmemi sağlayan da Murat Belge'nin Kıvılcımlı eleştirisindeki iki paragraftır.

Doktor Hikmet Kıvılcımlı, Türkiye sosyalizmi tarihinde mutlaka eleştirilmesi gereken bir kişidir; karalamak üzere değil, öneminin anlaşılması için. Çünkü sosyalizm tarihinin önemli bir kısmında hayattadır ve etkindir. "Sosyalizmin Türkiye'de gelişmesi tarihi" içinde yoğrulmuştur; bu bakımdan sözkonusu gelişme biçiminin bir çeşit göstergesi gibidir. Öte yandan, sosyalizmin gelişmesine onun da katkıları vardır. Bunların da ayrıca anlaşılması, değerlendirilmesi gerekir" diyerek yazısına başlayan Belge, aynı yazının son paragrafında da "sosyalizmin Türkiye'de gelişmesi tarihi"ni, Kıvılcımlı'nın "sosyalizmin gelişmesine... katkıları"nı anlıyor ve değerlendiriyor:

> "Kıvılcımlı'dan bize kalanlar, inanılmaz mücadele azmidir; tezi değil, ama dogmatizme karşı cesur tavrıdır; teoriye verdiği özel biçim değil, ama papağanlığa karşı tavrıdır; Türkiye'nin 'orijinalitesi' diye sunduğu şey değil, ama bir ülkenin özgül koşullarını değerlendirme gereğine uygun çabasıdır; nihayet, bu konuda son söz olarak ileri sürdüğü Vatan Partisi programı değil, ama mücadelenin partili olması gereği konusundaki kesin inancıdır" (Belge, 1975: 59).

Murat Belge'nin değerlendirmesine katılmamak elde değildir; "sosyalizmin Türkiye'de gelişmesi tarihi"nden sosyalistlere, eğer dogmatizme ve papağanlığa karşı, ülkenin özgül koşullarını değerlendirme gereğine uygun bir tavır ve mücadelenin partili olması gereği konusunda kesin bir inanç kaldıysa bunun en önemli murisi elbette ki Kıvılcımlı'dır.

Ancak geride böyle bir mirasın olduğu konusu da oldukça şüphelidir. Şüpheli olmayan ilk miras da ahlâktır; Murat Belge, Kıvılcımlı'nın "Tezi"ni değerlendirirken haklı olarak eleştirdiği ahlâkî yargıların bir varisi olduğunu aynı sayfalarda göstermektedir. Kıvılcımlı'nın Belge'ye bıraktığı miras "azim" ve "inanç"tır.

Ancak, "sosyalizmin Türkiye'de gelişmesi tarihi"nden geriye kalanlar sadece "azim" ve "inanç"tan değil; milliyetçilik, etnik ve cinsel ayrımcılık, muhafazakârlık, korporatizm, darbecilikten vb.'den ibaret gibi görünmektedir. Bu gelenek, neredeyse 30 yıldır devam eden kopuş sürecine rağmen ağırlığını hissettirmektedir.

Yine Murat Belge'nin değerlendirmesini izlersek, Kıvılcımlı'dan geriye kalmayanlardan biri de "tezi"dir. "Sosyalizmin Türkiye'de gelişmesi tarihi"nde bir tez iddiasıyla ortaya çıkan kişiden geriye kalmayan şeyi tezi olmuştur; Murat Belge'nin çok önemser göründüğü "azim" ve "inanç"ın tek sahibi Kıvılcımlı olmasa gerektir.

Ancak Murat Belge yanılmaktadır; Kıvılcımlı'dan geriye kalan belki de en önemli miras tam da "tezi" ve "Türkiye'nin orijinalitesi diye sunduğu şey"dir.

Yıllar boyunca Kıvılcımlı'nın muarızı olanlar, onun "orijinalite" olarak sunduğunu "burjuva devlet teorisi" olarak eleştirenler, otuz yıl aradan sonra ordunun keskin kılıcının" ardında devrim kanunlarını referans almaktadırlar.

Hikmet Kıvılcımlı, "sosyalizmin Türkiye'de gelişmesi tarihi"nin en önemli kişilerinden biridir; ama ne bu tarihin bıraktığı miras ne de Kıvılcımlı gökten zembille inmiştir. Kıvılcımlı bu tarihin çarpıcı bir örneğidir; *Toplum ve Bilim*'in Türk solunu konu ettiği bu sayıda TKP'nin kurucuları arasından sadece Şevket Süreyya Aydemir ve Kıvılcımlı'nın ele alınması bir tesadüf olmasa gerektir. Çünkü aralarında, incelenebilecek bir külliyat bırakan belki de sadece ikisidir.

Birçok kişinin, omzu kalabalık dört yaşlı adamın bir adım önünde; TRT-1 ekranında arz-ı endam eden son Makedonyalı'nın görünüşünü Türk solunun miladı olarak kabul etmesi boşuna değildir. 12 Eylül 1980, Türk solunun alkışlayamadığı ve hatta müteredditd bile kalamadığı ilk İttihatçı darbedir. O sabah, İttihat ve Terakki Cemiyeti, asi ve üvey evladı olan Türk soluna öylesine kesin ve son bir darbe vurmuştur ki, solun şakirtleri öylesine darmadağın olmuşlardır ki, darbeyi takip eden yıllarda ya gelenekten tamamen kopma eğilimine girmişler ya da 28 Şubat darbesinin gösterdiği gibi "titreyip yuvalarına dönmüşler"dir.

İşçilerin 15-16 Haziran 1970'de İstanbul'u ele geçirmeleriyle başlayan ve ağır aksak giden kopuş sürecinin zembereği o meş'um sabahta boşalmıştır. O sabahtan beridir, kimileri kendilerini bir sınıfın ya da bir etnisitenin ağabeyi yerine koymamaları gerektiğini düşünmeye başlamışlardır.

Türkiye'de komünist hareketin tarihini nereden başlatmak gerektiği konusunda komünistler arasında mutlak bir fikir birliği olmamakla birlikte, hâlâ mitinglerde, bazı gruplar tarafından kurucu lider olarak Mustafa Suphi'nin fotoğrafları taşınmaktadır. Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Şefik Hüsnü, Hikmet Kıvılcımlı, Reşat Fuat, arada bir yerlerde tedirgin edici gülümsemesiyle İsmail Bilen ve Mihri Belli diye giden bir silsile. Silsilenin bundan sonrası için anılacak ilk isim ise Doğu Perinçek olmalıdır.[1]

Ancak bu mirasın murisleri içinden ikisi ayrıca anılmaya değer; Hikmet Kıvılcımlı ve Mihri Belli. Her ikisinin de içinden geldikleri gelenek, İşçi Partisi'nin de "sol" içinde sayılmasını meşru hale getirmektedir; ancak Kıvılcımlı ve Belli, siyasal birikimlerini genç kuşaklara aktarmak bakımından diğer TKP'lilerden ayrılırlar ve bu nedenle TKP'nin şu ya da bu dönemdeki önder kadrosu içinde, sözünü ettiğimiz kopuşun öğelerini barındıran az sayıdaki isimden ikisidirler. Kıvılcımlı, kopuşun hemen ardından yaşamdan ayrılmıştır ve bu sürecin neresinde durduğu ise ancak yazdıklarından çıkarsanabilir. Böyle bir çaba, siyasal içe-

1 Her şey aslına rücu edermiş. Takrir-i Sükûn Kanunu'nu "Ankara'da Müfrit Burjuvazi İrticaın Gırtlağına Yapıştı" manşetiyle karşılayıp İstiklal Mahkemeleri'ne sanık olarak çıkanların halefi, 70 yıl aradan sonra "Devrim Kanunları"nı imdada çağıran Doğu Perinçek'ten başkası olmasa gerektir.

riğinden dolayı, "Türk solu"na düşmektedir; ama Kıvılcımlı'nın eseri incelendiğinde durduğu yerin gelenekle kopuşun tam arasında olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumun sonuçları Kıvılcımlı'yı gerçekten ilginç bir siyasal düşünür ve eylem adamı haline getirmektedir. "Türk solu"nun kopuşunun en çarpıcı isimlerinden Ergun Aydınoğlu ve Demir Küçükaydın kadar *Kuva-yı Milliye* dergisi de Kıvılcımlı'yı referans olarak kullanabilmektedir.[2]

* * *

Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın, içiçe girmiş, başlıca üç döneme ayrılabilecek siyasal düşüncesine değinmek için, 1971'de saklandığı ve yurt dışına kaçtığı dönemlerde kaleme aldığı anılarında anlattığı bir hikâye ile başlamak uygun olacaktır. Bu bir kopuşun hikâyesidir ama gerek bu kopuştan öncesine, gerekse sonrasına dair Kıvılcımlı'nın düşüncesi hakkında bir şeyler yazmak, ister istemez Türkiye'deki komünist hareket hakkında bir şeyler yazmak demektir. Murat Belge'nin (1975: 45) isabetle belirttiği gibi, "çünkü Kıvılcımlı sosyalizm tarihinin önemli bir kısmında hayattadır ve etkindir. Sosyalizmin Türkiye'de gelişmesi tarihi içinde yoğrulmuştur; bu bakımdan sözkonusu gelişme biçiminin bir çeşit göstergesi gibidir. Öte yandan, sosyalizmin gelişmesine onun da katkıları vardır. Bunların da ayrıca anlaşılması, değerlendirilmesi gerekir".

Bu, yani kopuşun kendisi olmasa da hikâyesi, Türkiye'de eli kalem tutan hemen herkes hakkında bir yorumu bulunan Yalçın Küçük'ün de dikkatini çekmiştir. Kıvılcımlı 1937 yılında, cebinde *Demokrasi: Türkiye Ekonomi Politikası Hakkında*'nın, "basılmaya hazır temiz müsveddeleri" ile İpek Film stüdyosunda Nazım Hikmet'i ziyaret edişini anlatır. Stüdyoya vardığında Nazım Hikmet, montaj masasında Kayseri Kombinası'nın açılış töreninde çekilmiş olan filmden, Birinci Şube'nin talimatı üzerine, İsmet İnönü'nün adının ve sözünün geçtiği yerleri kesmektedir. Kıvılcımlı'nın yeni kitabı da İsmet İnönü ile Celal Bayar arasındaki iktidar mücadelesinin kızışması üzerine kaleme alınmıştır.

Nazım Hikmet, kitabın müsveddelerini karıştırdıktan sonra, metni yayımlamaması için Kıvılcımlı'ya ısrar etmeye başlar. Yalçın Küçük'ün, Nazım Hikmet'in Kıvılcımlı'nın siyasal intiharını sezmesi diye yorumladığı itiraz, aslında, siyasal iktidarın kendi arasındaki çatışmaya Kıvılcımlı'nın da kurban edilebileceği korkusudur.

Kıvılcımlı bir yayınevi sahibidir; ama kitabı yayımlaması için önce, yerinde bir kararla, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya başvurmuştur. Uzunçarşılı'nın kitabı yayımlamayı kabul etmemesi üzerine *Günün Meseleleri* adlı bir kitap serisini başlatır. (Kıvılcımlı, 1979: 89-91) İkincisini ancak 16 yıl sonra yayımlayabileceği serinin ilk kitabı olarak *Demokrasi: Türkiye Ekonomi ve Politikası Hakkında*'yı yayınlar. Kitabın asıl ilginç yönü, Komintern'in 1935'deki VII. Kongresinde aldığı

2 *Yeni Hayat* dergisi, bundan birkaç ay önce, "milliyetçi sol"u tanıtabilmek için Kıvılcımlı ile ilgili bir yazı yayımlamak istemiştir.

"Faşizme Karşı Halk Cepheleri" ve 1936'daki Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) likidasyonu kararının hemen ardından yayımlanmış olmasıdır.

Kitabın yayımlanışı, Yalçın Küçük'ün siyasal intihar yorumunun aksine, Kıvılcımlı'nın siyasal kopuşunun ilk önemli adımı olarak değerlendirilmelidir. Zaten kitabın yayımlanmasından kısa bir süre sonra "Donanma Davası" olarak bilinen yargılama süreci başlamış ve Kıvılcımlı da diğerleriyle birlikte 1971 öncesinde komünistlere verilen fiilen en ağır cezalara çarptırılmıştır. "Donanma Davası"ndan sonra, hemen bütün ilişkilerini keserek Kırşehir Cezaevi'nde geçirdiği 10 yıl boyunca da kendi siyasal düşüncesinin teorik temellerini geliştirmiştir.

Kıvılcımlı, Komintern'in likidasyon kararının anlamını kavramış gibi görünmektedir; karar, TKP için alınmış özel bir karar gibi görünse de, uluslararası komünist hareketteki diğer gelişmelerle birlikte düşünüldüğünde, bu hareketin bitişi anlamına gelmektedir.

1925'te farklı grupların biraraya gelmesiyle kurulmuş olan TKP, uluslararası parti hüviyeti taşıyan Komünist Enternasyonal'in bir seksiyonuydu. Kıvılcımlı, TKP'nin kuruluşundan itibaren, yönetici hizbin içinde yer almış ve Merkez Komitesi üyeliği yapmıştı. 1929'da, partinin içerideki (Türkiye) en yetkili yöneticisi durumundayken, İzmir'de açılan bir davada 4 yıl 6 ay 15 gün ağır hapse mahkum edilen Kıvılcımlı, Elazığ Cezaevi'nde bulunduğu 1930-33 yılları arasında daha sonra *Yol: Türkiye Komünist Partisi'nin Eleştirel Tarihi* başlığı altında toplayacağı 8 kitap hazırlamıştır. *Yol,* o güne kadar Türkiye hakkında komünistlerin yazdığı en kapsamlı çalışma niteliğindedir. Ancak *Yol,* sadece komünistlerin örgütsel tarihine dair bir belge ya da komünistler tarafından yazılmış ilk kapsamlı Türkiye tahlili olması nedeniyle önem taşımaz; Kıvılcımlı'nın daha sonra geliştireceği özgün Türkiye tahlillerinin de ipuçlarını taşır.

Yol şu sekiz kitaptan oluşmaktadır: *Fırkada Konaklar ve Konuklar, Fırka ve Fraksiyon, Yakın Tarihten Birkaç Madde, Sevkülceys Plânı, İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark), Tabya Ana Halkası: Legaliteyi İstismar, Düşman: Burjuvazi, Müttefik: Köylü.* (Kıvılcımlı, 1992a; 1992b)

Yol'u oluşturan çalışmalar, sadece Kıvılcımlı'nın kendi isteğiyle değil, TKP MK'nin de kararıyla kaleme alınmıştır. (Kıvılcımlı, 1992a: 13) Ancak bu kararın, ne dereceye kadar bir parti tarihi yazılmasıyla ilgili olduğunu bilemiyoruz. O dönemde, Kıvılcımlı ile ilgili olarak süren parti-içi tartışmalar sırasında, kendisinden yazılı bir savunma istenmiş olabilir ve o da bu savunmayı, bu denli geniş kapsamlı bir metinle yapmayı düşünmüş olabilir. Ancak, bütün bunlar, spekülasyon olmaktan öteye gitmez.

Yol, TKP tarafından yayımlanmadığına ya da tartışılmaya açılmadığına göre, bu partinin görüşlerini yansıtıyor kabul edilemez; ancak, metinde Komintern'in genel görüşlerinin dışına çıkılmadığını da söyleyebiliriz.

Yakın Tarihten Birkaç Madde bölümünde, Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar Türkiye'nin sınıfsal bir çözümlemesini yapmaya çalışır. *Fırkada*

Konaklar ve Konuklar ile *Fırka ve Fraksiyon* bölümü, Kıvılcımlı'nın İkinci Meşrutiyet'le başlattığı Marksist hareketlerin bir tarihidir ve özellikle 1919 sonrasında, bu hareketteki akımlar ve hizipler hakkında önemli ipuçları verir. Örneğin, komünist hareketin kurucusu kabul edilen Mustafa Suphi hakkında oldukça sert eleştirilere yer verildiği gibi, TKP içinde azınlıkların önemli bir mücadelesi olduğu ve TKP'de Türk egemenliği hakkında tartışmalar yaşandığına dair göndermeler vardır. (Kıvılcımlı, 1992a: 280 vd.)

İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark) bölümü ise, Kürt sorunu hakkında bir denemedir; Kürt etnisitesini Leninist-Stalinist şemaya uygun bir biçimde bir millet olarak kurgulayan bu denemenin TKP'nin o dönemdeki görüşlerinin de bir eleştirisi olduğunu söylemek mümkündür.

Kıvılcımlı'nın siyasal yaşamı açısından Yol'un içinde yer alan en önemli bölüm ise *Tabya Ana Halkası: Legaliteyi İstismar*'dır. Elazığ Cezaevi'nde tamamladığı bu çalışmayı, tartışılması amacıyla TKP MK'ye ne zaman verdiği konusunda kesin bir bilgimiz yok; ancak, referans olarak kullandığı gazetelerin tarihlerine bakıldığında, *Yol*'un 1931 ile 1933 yılları arasında yazılmış olduğu sonucu çıkmaktadır. Kıvılcımlı Cumhuriyet'in onuncu yılı nedeniyle ilân edilen afla tahliye edildikten kısa bir süre sonra da legal yayıncılık faaliyetlerine başlayacaktır. Legal yayınların çerçevesi içinde "Türkiye'de çalışkan köylülüğün en büyük ve en tehlikeli can düşmanı Kemalizm'dir. Kemalizm demek, derebeyi artıkları + tefeci sermaye + finans-kapital + finans kapital devleti bloku akla gelir. Bu dört öğe birbirini tamamlayarak birbirinden ayırt edilmez bir bütün halinde kaynaşarak biricik Kemalizm sistemini yaratır. Türkiye'de Kemalizm yaşadıkça, bu dört başlı biricik soygun ve çapul canavarı köylülüğün canını ve kanını emecektir." (Kıvılcımlı, 1992a: 255) gibi eleştirileri kaleme alması mümkün olmasa da, *Demokrasi: Türkiye Ekonomi ve Politikası Hakkında*'ya kadar, çizginin dışına çıktığını gösterebilecek bir metin yazmamış ya da yayımlamamıştır.

Yol birkaç açıdan incelenebilecek bir metindir; ancak, bağlılığı hiç tartışılamayacak olan bir militanın kaleminden TKP'nin görüşlerine bakmak ilginç olabilir.

TKP, sol tarih yazımında yaygın olarak kabul gören bir iddiaya göre, 10 Eylül 1920 tarihinde Bakû'da toplanan bir kongrede kurulmuştur. (Tevetoğlu, 1967: 200; Tunçay, 1978: 217; Sayılgan, 1968: 97) Türk komünist hareketindeki hemen bütün gruplar tarafından "Komünist Partisi"nin kuruluşu olarak 10 Eylül 1920 tarihi ve komünist hareketin ilk önderi olarak da bu kongrede genel sekreterliğe getirilen Mustafa Suphi kabul edilir. Burada TKP'nin tarihini aktarmak niyetinde değiliz; ama, partinin milliyetçi kökenlerini göstermek açısından bir noktayı ele almak gerekmektedir.

Mustafa Suphi'nin partisinden aylar önce, 5 Nisan 1336'dan (1920) daha önce, (Karabekir, 1988: 580) yine Bakû'da, Mütareke'den sonra Türkiye'den kaçan İttihatçıların önde gelenlerinden Halil Paşa, Salih Zeki, Küçük Talât gibi isimler tarafından kurulan Türkiye Komünist Fırkası'nın (Karabekir, 1988: 642) kuruluş

tarihi ve önderlerinden neden hiç söz edilmez, anlaşılır değildir. Bilindiği gibi Mustafa Suphi de, Türkiye Komünist Fırkası'nın önder kadrosunun önemli bir bölümü de, eski birer İttihatçıdır. Komünist resmi tarihin ilk TKP'sinin kurucularından biri olmasa da, eski İttihatçılardan ve hiç de iyi bir üne sahip olmayan Bahaeddin Şakir, 1-8 Eylül 1920 tarihlerinde düzenlenen Doğu Halkları Kurultayı'na Mustafa Suphi çevresinden Türkiye temsilcisi olarak girebildiğine göre, komünist hareketin tarihsel önderiyle bir biçimde siyasal ilişki içindedir. (Tunçay, 1978: 215; Alev, 1975: 86 ve 235) Yine, Bahaeddin Şakir gibi, 1915'deki Ermeni Tehciri'nin sorumlularından olan ve İttihatçıların, hatta Mustafa Suphi grubunun tasfiyesinden sonra, muhtemelen 1922'ye kadar Komintern'de faaliyet gösteren Eski Zor Mutasarrıfı Salih Zeki, sadece Mustafa Suphi ile değil, Komintern'in uluslararası liderleriyle de siyasal ilişkiler içindedir. TKP'nin tarihine bu kısa atıf, komünistler için de her zaman sorun olmuş olan "ulusal sorun"a bakışlarına kısaca da olsa değinebilmektir.

Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün bir projesi çerçevesinde hazırlanan *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)* başlıklı çalışmanın Türkçesi 1995'te yayımlandı. (Zürcher ve Tunçay, 1995) Bu çalışmada F. Ahmad, F. Adanır, P. Dumont, P. Noutsos, D. Yalımov ve A. Ter Minassian'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlık gruplarının sosyalist faaliyetleri ile ilgili olarak verdikleri çok önemli bilgiler vardır; ancak, Cumhuriyet'ten sonra bu grupların faaliyetleri hakkında çok az şey bilinmektedir. Kıvılcımlı'nın 1930 sonrasında yazdığı ve uzun yıllar yayımlanamayan TKP tarihinde, bu azınlık gruplarının Cumhuriyet sonrasındaki kaderlerine ait bazı örtülü bilgiler bulabilmekteyiz.

Azınlıklara karşı, Cumhuriyet sonrasındaki en şiddetli eleştirilerin yazarı Kıvılcımlı'dır. Kıvılcımlı (1992a: 271) özellikle Rum sosyalistlerini hedef alarak (belki de İstanbul'da azınlıklar içinde çoğunluk oldukları için) "bundizm" suçlaması yapmaktadır ve bu suçlamayı, mütareke yıllarına kadar da götürmektedir: "Mütareke yıllarında, İstanbul'da kaynaşan işçi hareketi akımları içinde, bizim bundizm de bula bula D.W.W (Amerikan anarko- sendikalizmi) örgütünün bir şubesini buldu ve dönemine göre onda epey 'gazve'ler yaptı."

Aynı gruptan, 1925 kongresi ve 1927 1 Mayıs'ı ile ilgili yorumlarında yine "Bund" diye sözetmektedir. Öyle görünüyor ki, TKP içinde azınlıkların en az 1928'e kadar süren bir muhalefetleri var ve bu muhalefet partinin Türkleşmesi tartışması ile yakından ilgilidir: "Bir Bundistin Seka'ya giremeyişi 'Türk'lerin 'azınlık'lara karşı bir sıkıyönetimi sayılır". (Kıvılcımlı, 1992a: 282) Azınlıkların, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında kendini gösteren sosyalist hareketlerdeki ağırlığı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, daha çok İstanbullular arasında devam etmiştir. Lozan Antlaşması'nın en trajik sonucu olan Mübadele, Kıvılcımlı'ya göre Cumhuriyet burjuvazisi'ne işgücü sağlamak açısından yararlı olduğu gibi, komünist hareketin Türkleşmesine de büyük hizmetlerde bulunmuştur. Kıvılcımlı, bir yandan yüzbinlerce insanın yerinden yurdundan edilmesinin

adını "facia" koyarken, aynı zamanda, bu göçün TKP için yararlarını da itiraf etmekten çekinmez:

> "Biz(de) anarko-bundizm bir şehrin bile her türlü küçük-burjuvazisi içinde nüfuz ve kök salamamıştır. Hele yerleştirme ve değiş-tokuş faciaları, Türkiyedeki dar-azınlıkçıları güçlü bir sosyal temelden büsbütün yoksun etmiştir."[3] (Kıvılcımlı, 1992a: 282)

1919'un romantik Türk milliyetçisi Kıvılcımlı, 1930'lu yıllara gelindiğinde, sonraki çalışmalarında hiçbir zaman geri dönmeyeceği bir konuya el atar:

> "Bugünün haritasında böyle isimle bulunmamasına karşın, bu iki isimden [Ermenistan-Kürdistan] anlaşılan, Doğu illerinde Ermeni ve Kürt uluslarının bulunup bulunmadığını araştırmak gerekecektir." (Kıvılcımlı, 1992b: 320)

Kıvılcımlı, Elazığ Cezaevi'nde bu araştırmanın temellerini atmaya çalışır. Cezaevinden çıktıktan sonra bir daha hiç dönmeyeceği araştırmaları, yıllar sonra hâlâ, Kürt sorunu üzerine yapılan bazı araştırmalara kaynak olmaktadır; Kıvılcımlı, Fikret Başkaya'nın tartışmalı kitabı *Paradigmanın İflası*'nda temel referanslardan biridir.

Meşrutiyet burjuvazisinin Kürt derebeyliği ile ittifak halinde Ermeni halkına karşı bir hareketle Ermeni burjuvazisini tasfiye ettiğini söyleyen Kıvılcımlı'ya göre, Sovyet Devrimi Ermeniler'in yurt sorununu kökünden çözmüştür. (Kıvılcımlı, 1992b: 320-325)

Komintern'in tespit ettiği hemen her sorunu Türkiye için yakıcı bir gündem maddesi olarak görme eğiliminde olan Kıvılcımlı için ulusallık sorunu da böyle-

3 Kıvılcımlı'nın kaleminden de olsa, sadece ona maledilemeyeceğini düşündüğümüz milliyetçiliğin ilk yıllardan beri komünist harekette ne denli ağırlıklı bir ideoloji olduğunun bir örneği olarak Mübadele sonrasında TKP'nin "yarar"larının nasıl değerlendirildiğine kısaca bakmak gerekmektedir. Mübadelenin Türk komünistlerine hizmeti, sadece Rum kökenli komünistleri Türkiye'den götürmek olarak kalmamış, Yunanistan'dan da, çoğu tütün işçisi Çingeneler'i de kısa zamanda militan kadro olarak devşirilmek üzere Türkiye'ye getirmiştir. Çingeneler kendilerine "Çingene" denilmesinden hoşlanmazlar, son zamanlarda etnisitelerin önemsenmemeye başlanmasıyla, Çingeneler arasında da kimliklerini "onur"la açığa vuranlar çıkmaya başlamışsa da, bu durum hâlâ böyledir. Bunun için, bazıları "Çingene" dememeye özen gösterirler; ya Çingeneler'in istediği gibi "Roman" derler, ya da açıkça bir aşağılama ifadesi olarak, "esmer vatandaş". Kıvılcımlı *Yol*'u yazdığında Çingeneler hakkında ne düşünüyordu? Çingene olarak isimlendirmekte herhangi bir sakınca görmedi mi? Yoksa, kendini kontrol etmekten uzak bir ruh hali içinde dikkatsizlik mi etti? Kitabın hiçbir zaman militanlar arasında dolaştırılmayacağını tahmin etmiş miydi? Bunların hiçbirini bilmiyoruz; ama bu metinde Çingeneler'den "Çingene" olarak sözeder. Ama Çingeneler TKP içindedir artık; yine de Çingeneler'in sadece "serbest işgücü", "şehir kaldırımlarında işsiz kırılan işçiler" değil, partisinin militanları da olduğundan hiç sözetmez. Ancak yıllar sonra, eski husumetleri gündeme getirdiği anılarında Çingenelerin TKP içindeki çalışmalarından sözederken "esmer vatandaş" demeyi tercih eder. (Kıvılcımlı, 1979: 74) Aynı Kıvılcımlı, *Sosyalist* gazetesinin 12 Nisan 1967 tarihli sayısında "Nazım Hikmet Satıcıları" başlığıyla yayınladığı ve Şevket Süreyya Aydemir'i eleştirdiği yazısında ise, bir halk deyişi marifetiyle Çingeneliği yine bir aşağılama sıfatı olarak kullanmaktadır: "Edirnelilik herhalde; şecaat arzetmeden olamıyorlar".

dir. "Şurası muhakkak ki ulusallık sorunu, Komintern'in olduğundan çok partimizin en zayıf cephesidir." (Kıvılcımlı, 1992b: 325) Burada Kıvılcımlı'nın "zayıf cephe" tanımı, Leninist "emperyalist zincirin zayıf halkası" tanımından başka bir şey değildir. Çünkü Kıvılcımlı'ya göre "Doğu illerindeki" ayaklanmalarda yer alan "yığınlar", her ne kadar "emperyalizme ve feodalizme alet" oluyor gibi görünseler de, tepkileri, aslında ekonomik ve ulusal baskıya karşı bir tepkidir ve TKP için, "Bu ezilen halkı acıklı durumunda yalnız bırakmamak için onun özel durumunu incelemenin ve saptamanın artık zamanı gelmiş de geçmiştir". (Kıvılcımlı, 1992b: 325)

Türkiye'nin Doğu illerinde bir Kürt etnisitesinin ötesinde Kürt milletinin varlığı oldukça tartışmalıdır. Ancak, Kıvılcımlı'da en ayırıcı özelliklerden biri olan, Türkiye'nin özgün tarihsel gelişimini vurgulama çabasına rağmen, hemen bütün komünistlerde olduğu gibi, tüm sorunları Komintern'in tezlerine göre değerlendirmek eğilimi çok güçlüdür. Bu da, yukarıda söylediğimiz gibi, Komintern'in bir seksiyonu konumundaki bir parti yöneticisi için şaşırtıcı bir durum olmasa gerek.

Kıvılcımlı'nın bu tezleri, Parti'nin 1925'teki Kürt politikasının da açık ve sert bir eleştirisidir. Bu kitap da Parti yönetimince dikkate alınmadığına göre, eleştiriler kabul edilmemiş demektir. Ayrıca, konuyla ilgili olarak hemen hiç bir parti yayınında yeni yorumlar bulunmadığına göre, Parti'nin Kürt politikasının uzun yıllar aynen devam ettiği söylenebilir.

Kıvılcımlı'ya göre, Dünya Savaşı'nın bitiminde "Türkiye'nin belli başlı merkezlerinde Kürt aydınları tarafından, zayıf, kansız bir" akım olarak başlayan Kürtlük, Kürt milliyetçiliği "dünyada rol oynayan en büyük güç dünya işçi sınıfının ideolojisi, komünizm ve Bolşevizm" ile elele verememiştir. Türk burjuvazisinin bunu yaptığını düşünen Kıvılcımlı, sanki Kürt milliyetçiliği için böyle bir olanak mevcutmuş, Bolşevikler hiçbir siyasal taktik gözetmeksizin Moskova'da oturup kendileriyle elele verecek milliyetçiler beklermiş gibi, naif değerlendirmeler yapmaktadır. Oysa tam da kendinin dediği gibi, "zayıf ve kansız" bir akım olan Kürt milliyetçiliği ile ittifaktansa, güçlü ve etkin olan Türk milliyetçiliği ile ittifakın Bolşevikler için çok daha tercih edilir bir manevra olduğu açıktır.

Kıvılcımlı bir yandan her Kürt hareketine "karşı-devrimcidir, yabancı parasıyladır" gibi damgalar yapıştırıldığını söylerken, öte yandan Asya Balkanları dediği ve Kürt, Ermeni, Arap, Süryani vb. gibi birçok ırk ve kavmin karışık yaşadığı bölgede, bunların çok sık çatıştığını ve şu ya da bu yabancı devletin ad ve hesabına komiteciler yetiştirdiklerini söylemektedir. (Kıvılcımlı, 1992b: 333 ve 336) Eğer bu basit bir tutarsızlık değilse Kıvılcımlı, Kürt olmayan ırk ve kavimlerin hareketlerinin yabancı parasıyla olduğunu düşünüyor demektir. Daha önce Ermeniler'in dış bağlantıları konusunda zımnen de olsa bazı şeyler söyleyen Kıvılcımlı, Arap milliyetçiliklerinin de yabancı kışkırtması olduğunu düşünüyor olabilir.

Daha sonra, Kürtlüğün istikrarlı bir varlık ve "tarihsel bir olay" olduğunu ileri süren Kıvılcımlı, Stalin'in ulus şemasına uygun olarak Kürtlüğü "yurt birliği, öz dil birliği, kültür birliği ve ekonomi birliğini tüm olarak temsil eden bir topluluk" olup olmama açısından inceleyerek Kürtlerin bir millet olduğu sonucuna ulaşır. (Kıvılcımlı, 1992b: 337-348)

Kürt etnisitesini bir ulus olarak kurgulamanın kaçınılmaz bir sonucu da, bir Kürt burjuvazisinin varlığının gösterilmesidir. Ancak bütün çalışması boyunca, bu bölgenin "derebeyi kalıntısı" ekonomik ve toplumsal yapısını vurgulayan Kıvılcımlı için, bu burjuvaziyi tanımlamak hiç de kolay değildir. "Doğu illerinde burjuva unsurları var mı? Var." diyerek başlayan Kıvılcımlı, hemen ardından bu tespiti yumuşatır: "Doğu illerinin klasik anlamıyla 'burjuva'dan çok, 'burjuvalaşan' unsurları içinde egemen tip, ticaret sermayedarı ve tefeci sermayedardır." (Kıvılcımlı, 1992b: 355)

Oranlarını % 1 - 1,5 olarak tespit ettiği bu unsurların başlıca üç kökten geldiğini söylemektedir. Ağalar, tüccarlar ve aydınlar. Arasına kaçakçı tüccarlar ile ehven-i şer olarak gördüğü katırcıları da dahil eden Kıvılcımlı'nın ulusal bir burjuvazi yaratmaya çalıştığı ve bunun için çözümlemelerini zorladığı açıktır. Ancak, bölgenin ekonomik ve toplumsal koşulları karşısında, yarattığı bu burjuvazinin pek de burjuvaziye benzemediğinin de farkında olan Kıvılcımlı, "burjuvalaşan Doğu illeri içindeki tepkiler, 'ulusal' denilen öz burjuva eğiliminden çok, 'karşı-devrim' denilen geriye özlem biçiminde kalıyor" diye, kendi çözümlemeleriyle de tutarsızlık gösteren bir sonuç çıkarmaktadır.

Elbette, burjuvazinin devrimci barutunu tükettiği Leninist teori doğruysa, bu köylü (toprak) sorununu çözecek yegâne sınıf olan proletaryanın da Doğu illerinde mevcut olması gerekecektir ve Kıvılcımlı'ya göre mevcuttur da. Öyle ki, bunların (proleterleşen unsurların) toplam nüfusun % 3'ünü oluşturduğunu iddia etmektedir. (Kıvılcımlı, 1992b: 373)

Kıvılcımlı *Yol*'dan başlayarak giderek geliştirdiği ve zenginleştirdiği özel bir dil kullanır. Kullandığı özel dil, kimi zaman halk dilindeki sözcüklere "sosyalist" anlamlar yüklemeye kadar gider. Daha sonra *Tarih Tezi*'nde, çok daha çarpıcı örneklerini göreceğimiz Kıvılcımlı'nın *Yol*'da yazdıklarına göre, halk dilindeki kelimeler ve deyimlerden "sosyalist" anlamlar çıkarmak son derece doğaldır; çünkü, muhtemelen henüz formüle edemediği barbar geleneklerine ilişkin düşünce nüveleri oluşmaya başlamıştır.

Kürt köylülerinin içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal şartların ağırlığı altında, kendilerine bir "sahip" aradıklarını anlatırken, ağalığın ya da burjuvazinin kendilerine sahip olamayacaklarını bildiklerini, aslında aradıklarının kendisine sahip çıkacak, "kurtarıcı kılavuz" olacak bir sahip olduğunu, bir "yoldaş" olduğunu söylemektedir: "Sözcüklere bakmayın, babahanca dilde 'yoldaş' sözü 'sahip' şekline de girebilir, şaşılacak bir şey yok." (Kıvılcımlı, 1992b: 440) diye, komünist-Kürt (köylü) ilişkisini açıklar. Leninist sınıf çözümlemeleri dikkate

alındığında, gerçekten şaşılacak bir şey yoktur. O sınıfsal savaş teorilerinden böyle anlambilimsel çözümlemeler kolaylıkla üretilebilir. İşçi sınıfı, ezilen bütün sınıflar adına, parti de işçi sınıfı adına konuşur, karar verir. Kıvılcımlı da TKP adına konuşup karar vermektedir. Kürt köylülüğüne "kurtarıcı kılavuz yoldaş" olacak sınıf ve örgütlerin, eğer deyim yerindeyse, "Kürtçe konuşmaları" gerekmektedir. "Kürtçe konuşmak" ise, "onun mantığıyla, onun düşünüş diliyle" anlaşmak demektir; kendilerine "sahip" istemelerinin "altında gizlenen maddi anlama dikkat edilmezse" şaşılıp kalınabilir.

Kürt köylülüğünün tepkilerini özetlerken ilk kategori olarak "anarşik tepkiler"in sözünü eder. Türk ve Kürt köylülerinin anarşik tepkileri eşkiyalık olarak ortaya çıkmaktadır. Marksizm için sıradan bir küçük-burjuva radikalizminden başka bir şey olmayan anarşizmi, hemen her tepkisel şiddet hareketinin altında aramak Leninist bir gelenektir. Kıvılcımlı'nın Leninist eleştirisinde de Şeyh Sait isyanının çözümlemesi hemen her yerde yaptığı gibi kolayca şematize edilebilir:

Örgütsüz hareket + çapulcu ağalık + mülksüzler denklemi, senteze varamamış, anarşiye dönüşmüştür. Sentez, yani denklemin eşitliği muhtemelen devrimdir ve Leninist çözümleme için eşitliğin öbür yanında bir değişken eksiktir: Proletarya.

Bu şema toplumsal olaylar kadar tarihsel gelişimi açıklamak için de elverişli bir araçtır. Denklemin bir yanına devrim, diğer yanına da varolduğu söylenen üretim biçiminin sınıfsal yapısı konuldu mu tarihin değişim yasaları ortaya konmuş demektir. Kıvılcımlı'nın, daha sonraki tarihlerde formüle edeceği *Tarih Tezi* de bu denklem üzerinde temellenir; ancak, antik dönemleri açıklamakta denklem yine de yetersiz kalmaktadır. Eşitliğin iki yanı da modern terimlere pek benzememektedir; ne devrim devrim, ne de sınıflar sınıftır. Ancak Kıvılcımlı ne devrimden, ne de sosyalizmden vazgeçmeye niyetli değildir. Denklemi antik toplumlar için yeniden formüle eder: Üretim biçimi + Barbarlar = Tarihsel devrim.

Egemen üretim biçiminin kapitalizm olduğu toplumlarda, proletaryanın (sosyal devrimi yapacak olan sınıf) denklemin bir yanında yer alması yeterli olmaz; devrim için proletarya adına "doğru" hedefleri tespit edecek örgütün, proletarya partisinin önderliğinin de önemi büyüktür. Bu noktadan itibaren Kıvılcımlı Doğu sorunu karşısında Parti'nin konumunu incelemeye başlayacaktır.

Yapılması gerekenin Kürt köylü hareketinin uluslararası devrim cephesine katılması olduğu ve bunun için de sadece Türkiye'de değil Orta-Doğu'da yaşayan tüm Kürtlerin ayrılma hakkının savunulması gerektiğini düşünür. Bunu yapacak örgüt, Kürdistan Komünist Partisi olmalıdır. Bu örgüt karşısında TKP önce "ana", sonra "ağabey" olacaktır. (Kıvılcımlı, 1992b: 478)

Kıvılcımlı'nın Kürdistan tahlilleri gelecekteki *Tarih Tezi*'nin ipuçlarını da verir: "Roma uygarlığı gibi kadim imparatorlukların daha geç bir örneği olmaktan başka bir şey olmayan Osmanlı İmparatorluğu içinde Kürdistan, Anadolu ile bi-

tişiğiyle, mağrur Acemlerden Türklere geçen yarı-bağımsız derebeylikler halinde sarp bir ada gibi kaldı." (Kıvılcımlı, 1992b: 329)

Kıvılcımlı, dediğimiz gibi, bir daha Kürt sorununa dönmemiştir. Görüşleri mi değişmiş, yoksa politik bir taktik olarak suskun mu kalmıştır bilemiyoruz; ama, Demir Küçükaydın, Kıvılcımlı'nın, Türkiye'de devrimin üç sacayağı (İşçi sınıfı + Ordu + Kürt hareketi) olduğunu ve üçüncüsünün ikincisini rahatsız edeceğini söylediğini aktarmaktadır.[4] Ancak, yeniden Kürt sorununa dönmeye fırsat bulabilseydi yukarıdaki alıntıda aktarılan değerlendirmeyi gözden geçirmek durumunda kalıp kalmayacağını söylemek güç; çünkü Kıvılcımlı'nın 1950'lerden 1960'ların sonuna kadar yayımladığı tarih araştırmaları buna benzer bir dizi açık olmayan tanımlamayla doludur.

1937'de yayımladığı *Demokrasi: Türkiye Ekonomisi ve Politikası Hakkında* kitapçığının komünist sıfatını terketmeden Kemalizm'le kurmaya çalıştığı ilk ilişkinin 1938 yargılamaları ile sekteye uğramasının ardından 10 yıldan fazla süren cezaevi yaşamını nerdeyse tek bir konuya vakfeder: uygarlıkların yıkılışı. Çalışmalarına ilk tepki de, elindeki notlardan temize çektiği bir bölümünü gönderdiği Şefik Hüsnü'den gelir: "Hikmet yoksa Nazi teorisine mi kayıyor? Aman dikkat!" (Kıvılcımlı, 1979: 27)

Kıvılcımlı'nın elbetteki bu uyarıya karşı teorisini aklayacak bir dayanağı vardı: Engels. Morgan'ın uygarlık-barbarlık kategorilerini Engels aracılığıyla aynen alan Kıvılcımlı, teorisinin Marksist sınaması için önce *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'ni referans olarak kullanmıştır. Ancak asıl sınama için uzun yıllar beklemek zorunda kalacaktır.

Kıvılcımlı'ya göre insanlık Mezapotamya'daki sitelerde tarihe geçtikten sonra, Avrupa'da burjuvazi ilk sosyal devrimi gerçekleştirene kadar, bütün "antika" tarih, barbarların uygarlıkları yıkarak tarih sahnesine girişlerinin, yani tarihsel devrimlerin hikâyesidir. Bir kent gelişip sınıflı bir toplum yapısı oluşturduktan sonra, bir çürüme süreci başlamış demektir ve kenti yıkan eşitlikçi kandaş barbarlar tarihsel bir devrimle bu uygarlığın toprak yapısını altüst ediyor; ancak sonunda bu eşitlikçi barbarlar da uygarlığın nimetlerine kanıp derebeyileşiyorlardı.[5]

Kıvılcımlı'nın tarihi, araları "tarihsel devrimler"le doldurulmuş bir "sosyal devrim"le başlar ve birbirini takip eden iki "sosyal devrim"le de sona erer:

4 Bu yazıda atıfta bulunulan sözlü aktarımların ses kayıtları Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü arşivlerindedir.

5 Hannah Arendt'e (1998: 91) göre "Hatırlanamayacak bir zamandan beridir insanlığın, geçmiş kültürler, yıkılmış imparatorluklar, sönmüş halklar hakkında mümkün olduğunca çok şey bilmek istediği doğrudur; fakat Gobineau'dan önce hiç kimse, uygarlığın doğmasına ve yıkılmasına her zaman ve her yerde hükmeden tek bir neden, tek bir güç bulmayı aklına getirmemiştir." Arendt, uygarlıkların çürümesiyle ilgilenen başka düşünürler arasında Disraeli ile Nietzsche'yi de saymaktadır.

> "Medeniyetten önce ekonomik ve sosyal görevleri varolan bu şeyler ticaret, para, yazı medeniyetin icadı sayılmazlar. Unsur olarak hepsi de medeniyetten önce keşfedilmişti. Barbarlıkta görülmedik, işitilmedik tek şey, devletti. Medeniyetin yüzde yüz patentini alabileceği tek nesnesi devlettir, saltanattır. Barbarlıkta herkes silahlıydı, medeniyette yalnız devlet silahlıdır. Öyle bütün yurttaşlar silahlıyken, ansızın içlerinden yalnız bir avuç kişinin silahlı güç haline gelip, çoğunluğu silahsızlandırarak güçsüzleştirmeleri her şeyden önce barbar insanın aklının alamayacağı bir sosyal devrimdi. İşte barbarlıkla medeniyetin tek sözle ayırdı bu müthiş sosyal devrimi başarmış bir toplum olmak ya da olmamakla özetlenebilir." (Kıvılcımlı, 1988: 126)

Bu ilk "sosyal devrim"den sonra "antika tarih" bir türlü "sosyal devrim"i beceremez:

> "Antika tarih denilen çağdaki toplumsal süreç birbirine çelişik, ama birbirini kovalayan iki ana yayla işler: Birinci yay, sosyal sınıfların savaşıdır. Bir medeniyet yaşadığı sürece ağır basan gidiş yayı budur. Son kerteye dek toplumun olaylarını, sınıfların savaşımı anlatır, belirlendirir. İkinci yay, barbarlığın medeniyetle mücadelesidir. Bir medeniyetten öbürüne geçiş sırasında ağır basan gidiş yayı budur. Derin tarihsel ve sosyal koşullar antika sınıflar savaşımının bütün bir sosyal devrim sağlamasına elvermediği için, bir an gelir, eski medeniyetler içindeki kadim sınıflar mücadelesi kördövüşüne döner. Toplum ne ileri, ne geri gidemez: İçinde yaşayan insanların hemen tümü için dayanılmaz bir cehennem haline gelir. En kabadayı stoisyenlik-dervişliği bile insanı o gidişe katlandıramaz. O zaman, antika tarihin ikinci yayı zembereğinden boşanır. Barbarlığın medeniyetle güreşi üst plana çıkar. İnsanlık bir adım geriye de atsa, çöken medeniyetin yıkıntıları tarih yolu üstünde temizlenerek, yeni bir medeniyete doğru geçilmiş olur." (Kıvılcımlı, 1988: 132)

Barbarların, çöken medeniyetin yıkıntılarını tarih yolunun üzerinden temizleyerek yeni ve özgün bir medeniyet kurabilmeleri başlıca iki koşula bağlıdır:

Bu barbarların öncelikle "yeni coğrafya ve teknik üretici güçlere gebe bir ülkede" yaşıyor olmaları ve, "Yukarı Barbarlık Konağı seviyesine yükselmiş KENT (Cite)den" çıkmış olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde barbarların medeniyete müdahalesi yeni ve özgün bir medeniyetin ortaya çıkmasına yetmez, eski medeniyet bir rönesansa uğramış olur. (Kıvılcımlı, 1974: 51-53) Barbar akınlarının yarattığı rönesans uygarlıklardaki feodalleşme eğilimlerine karşı toprak rejimlerini yeniden düzenlemektedir.[6]

Bata çıka giden antika tarihte serfliğin ortaya çıkmasıyla yepyeni bir gelişme

---

6 Ancak bu konuda verdiği örnekler çoğu zaman yeterince açıklayıcı değildir. Kıvılcımlı'ya göre Osmanlı, çürüyen İslam medeniyetine yapılan Orta Asya Moğol Türk oymak akınlarının göçebe aşısından ortaya çıkan "tavaifül mülük" (Doğu İslam feodalitesi) devletçiklerinden biridir; ama "Orta Barbarlık Konağı"nda bulunan Kayı oymağının nasıl tavaifül mülük devletçiklerinden biri olabildiği ya da bir tavaifül mülük devletçiğinin nasıl olup da Bizans uygarlığında bir rönesans (ya da tarihsel devrim mi açık değil) yaratabildiğinin anlaşılması mümkün olamamaktadır. (Kıvılcımlı, 1989a: 55)

olur ve Doğu ile Batı uygarlıkları farklılaşmaya başlar. Doğu antik uygarlıkların klasik çizgisinde kalırken "Batı Ortaçağı" özgün bir gelişme göstermeye başlar ve "özgürleşen serflerin sığındığı imtiyazlı şehirler" gelişmeye başlar. (Kıvılcımlı, 1965a: 12-13) Nasıl ki şehirle birlikte uygarlığın şafağı sökmek üzereyse, "Ortaçağ'daki azadlıklar, bağımsız köylü Komunaları, imtiyazlı şehirler" ile de modern çağın şafağı sökmek üzeredir ve kapitalizmle birlikte "tarih öncesinin sosyal gelenek ve göreneklerivle" barbarlar bir kere daha (son kez değil) sahneye çıkar.

> "Genişleyen ticaret, daha büyük emniyet istediği için, şirketler kurularak büyük sermaye temerküzü başladı. Doğuda iki kişinin biraraya gelemediği, gelse de ilk işleri birbirlerini kazıklamak olduğu bir sırada, Batıda insanların sermayelerini birleştirme cesaretleri, ilkin aile ölçüsünde bile olsa, gene Tarih öncesi sosyal gelenek ve göreneklerinin orada henüz diri kalabildiğini gösterdi... Kara Avrupasında itisafa uğrayan kapitalizmin öncüsü üretimin oraya sığınması v.b., hep İngiltere'nin, doğu şöyle dursun, Kara Avrupası'nda bile çok fazla barbar kalışında toplanıyordu." (Kıvılcımlı, 1965a: 68 ve 79)

Barbar gelenek ve görenekleri iki sosyal devrimde daha ortaya çıkacaktır. Bunlardan ikincisi, aslında bir "tarihsel devrim" ve "sosyal devrim" melezi olan "Türk devrimidir".[7] Bu devrimde sosyal gelenek ve görenekleri taşıyan da ordudur.

> "Ordunun, bir sosyal sınıf olmadığı ve olamayacağı halde, Sosyal Devrimlerde vurucu güç oluşu: Türkiye'ye Osmanlı göreneklerinden kalma, en önemli ve orijinal (türü kişiliğine özge) bir gerçekliğimizdir. O kadar ki, bu gelenek, her gün, 'Yakındoğu' etiketi takılan eski Osmanlı Türkiyesi haritası içine giren ülkelerde bile hâlâ yürürlüktedir: Irak'ta, Suriye'de, Mısır'da, Sudan'da Libya'da ordu, boyuna sosyal devrimlerin vurucu gücü olmaktadır." (Kıvılcımlı, 1995: 185)

Kıvılcımlı'nın, "Türk Devrimi"nin melez karakterini ve "barbar sosyal gelenek ve göreneği"nin taşıyıcısı olarak orduyu keşfinin ilk siyasal sonucu 1954'te kurduğu Vatan Partisi'dir; ama 1930'lu yılların başında, "Türkiye'de çalışkan köylülüğün en büyük ve en tehlikeli can düşmanı" olarak gördüğü ve faşist bir rejim olarak değerlendirdiği (Kıvılcımlı, 1992b: 325) Kemalizm değerlendirmelerinin değişmesi 1930'lu yılların sonuna rastlar. 1937'de yayımladığı ve yukarıda sözünü ettiğimiz *Demokrasi: Türkiye Ekonomi ve Politikası Hakkında* adlı çalışmasıyla, birkaç yıl evvel şiddetle eleştirdiği Kemalizm'in sağ kanadı yanında tavır almaya başlamıştır.[8] Ancak araya giren uzun hapishane dönemi kendi-

7 "Ama bütün o sebepler ortasında, Rusya'nın yeryüzünde Antika Tefeci-Bezirgan medeniyete zaman ve mekanca en az bulaşık kalışının, yani en çok barbar kalabilmiş yığınlar halindeki Tarih ve İnsan üretici güçleriyle işçi sınıfına İhtiyat Kuvveti oluşunun 1917 devriminde hiç mi bir etkisi yoktur." (Kıvılcımlı, 1965a: 115)

8 "İ. İnönü, Milli Mücadele ateşi içinde yetişmiş bir politikacı sevkitabiisile seziyordu ki, klasik manasile demokrasi demek, umumiyetle köyde ve şehirde her türlü derebeyi artıklarını temizlemek, hususile köylüyü toprak sahibi etmektir. Köyde derebeğ artıklarını kaldırmanın tek yolu, toprak meselesini halletmektir." (Kıvılcımlı, 1937: 16)

sini bir süre siyasetten uzak bırakacaktır.

Gizli TKP'nin 1950'li yılların hemen başında örgütlenme çalışmalarına yeniden başladığı sırada, Hikmet Kıvılcımlı on iki yıldır bulunduğu cezaevinden yeni çıkmıştır. 1938 Donanma Davası'nda 15 yıl hapis cezası alan Hikmet Kıvılcımlı'nın TKP ile ilişkileri, bu tarihten itibaren oldukça belirsizdir, ancak cezaevinden çıktıktan sonra, Şefik Hüsnü Değmer ile haberleşmiş ve sonunda kendisiyle görüşmüştür. (Kıvılcımlı, 1979: 26) 1950 yılında, gizli TKP ile bu görüşmelerin içeriği hakkında bilgimiz yok, ancak yukarıda sözünü ettiğimiz 1951 tevkifatından önce İstanbul'da yapılan Merkez Komitesi toplantısına çağrılı olduğu halde gitmediği söylenmektedir.[9]

1954 yılına gelindiğinde, Türkiye'deki komünist hareketin yönetici kadrolarının önemli bir kısmı cezaevinde bulunuyordu ve bu şartlar altında Hikmet Kıvılcımlı, çevresinde toparlayabildiği az sayıda komünistle, bir parti kurma fikrini tartışmaya başlıyordu. Kuruluş öncesindeki bu tartışmalar sırasında, diğerleri bu fikre sıcak bakmasa da, kararında ısrarlı olduğu söylenen Hikmet Kıvılcımlı'nın parti programı hazırdı bile.[10]

1960'dan itibaren, her fırsatta ve her zeminde, "Kuvayımilliyeciliğimiz" olarak adlandırdığı program gerekçesiyle, parti programını en gelişkin sosyalist program olarak savunmuştur.[11]

Program, şiddetle eleştireceği MDD'cilerin programından da, TKP'nin programından da çok farklı değildir; zaten bu üç akımın da SBKP'nin genel çizgisi dışına taştığı söylenemez. Sadece milliyetçilik ve kalkınmacılık Kıvılcımlı'da biraz daha vurguludur.[12] Bir de, Şefik Hüsnü'nün uyarısının haklılığına dair göstergeler.

Çalışmanın dinsel terimlerle yüceltilmesiyle birlikte, yine Vatan Partisi'nin siyasal belgelerinden biri olan Anayasa teklifindeki bazı maddeler düşünüldüğünde, Kıvılcımlı'nın sosyalizm anlayışının farkları biraz daha iyi anlaşılabilir.

Vatan Partisi, İstanbul Üniversitesi'nin 1956 yılında, siyasi partilerden Anayasa konusundaki görüşlerini sorması üzerine bir "Anayasa Teklifi" hazırlamış ve 15 Haziran 1956 günü, İstanbul Üniversitesi'ne sunmuştur. Daha sonra, 1960 yılında, Suat Şükrü Kundakçı adıyla yayımlanacak bu metni Hikmet Kıvılcımlı tek

9 Vedat Türkali, Hikmet Kıvılcımlı'dan naklederek Zileli Halil aracılığıyla bu toplantıya davet edildiğini söylemiştir. O dönem TKP Merkez Komitesi üyesi olan Mehmet Bozışık bu bilgiyi doğrulamış ve eğer toplantıya katılsaydı Hikmet Kıvılcımlı'nın Şefik Hüsnü Değmer'in yerine parti Genel Sekreterliği için önerileceğini de eklemiştir.

10 "Onu bu kararından caydırmanın imkânı yoktu. Biz eski sollar partiye katılmasak da o tek başına masal kahramanları gibi savaşa girecekti". (Anadol, 1989: 139)

11 Bkz.: (Kıvılcımlı, 1989b: 154 vd; 1970: 23; 1993: 21-22)

12 "MUKADDES CİHAT İLÂNI: Bütün memleket radyoları ve bekçileri, sabah, akşam ezanlarından sonra, şehir ve köy meydanlarında şu büyük milli hakikati her gün haykıracaklar: 'Tarlada, fabrikada, karada, denizde, havada çalışmak, masa başında, salonda, sarayda oturmaktan çok daha üstün şereflidir!' 'İnsan için, işten gayrisi yalandır!'" (Kıvılcımlı, 1971: 41)

başına kaleme almıştır. Hazırlanan bu teklifin ikinci maddesi Türkiye Devleti'ni tanımlamaktadır. Buna göre Devlet; Cumhuriyetçi, Devletçi, Milliyetçi, Halkçı, Laik ve İnkılâpçıdır.[13] (Kundakçı, 1960: 6) Ayrıca, Vatan Partisi'ne üyelikte, buna oldukça paralel bir yemin içilmektedir.[14] (Vatan Partisi Davası Karar Metni)

"Anayasa Teklifi", Hikmet Kıvılcımlı'nın en ilginç siyasal metinlerinden biri olma özelliğini taşımaktadır. Sağ, hattâ faşizan-korporatist siyasal düşünce izlerinin son derece açık olduğu metin, parti programında da yer alan çalışmanın kutsallaştırılmasıyla başlar. "Madde 1- Türkiye Devleti: İŞ ve İSTİHSAL (ÜRETİM) Cumhuriyetidir. Karada, denizde, havada çalışmak, Sarayda oturmaktan şereflidir". (Kundakçı, 1960: 6)

C.H.P.'nin altı okuyla simgelenen Cumhuriyet ilkelerini de tekrarlayan "Anayasa Teklifi", iki meclisli bir yasama organı önermekte ve adına "Halk Âyanı" dediği senato için mesleki temsil sisteminin yanısıra, gelir gruplarına göre belirlenmiş bir temsil sistemini savunmaktadır. (Kundakçı, 1960: 6-7)

"Anayasa Teklifi" alkollü içki satan yerlerin açılmasının yasaklanmasını; dilencilere, sarhoşlara ve işsizlik sigortası dışında kalan sürekli muhtaçlara seçme hakkı tanınmamasını önerirken, Cumhurbaşkanı'na şahsi diktatörlüğü önleme yemini ettirir. Yargıda, genel oyla seçilen "Yüce Mahkeme" nin yanısıra, yerel oylarla seçilen "Millet Mahkemeleri" önerilirken, örgütlenmek ve doğruluk (yalan söylememek) seçme ve askerlikle birlikte temel vatandaşlık görevlerinden sayılır. (Kundakçı, 1960: 10-14)

Kıvılcımlı, 1960 Darbesi'nin ardından darbecilerle ilişki kurabilmek için her yolu denemiş fakat başarısız olmuştur.[15]

---

13 Ancak Hikmet Kıvılcımlı bu kavramlara kısmen sosyalist bir içerik yüklemiştir. (Kıvılcımlı, 1971: 34)

14 Bu yeminin metni şöyledir: "Vatan ve Milletin saadetine ve selâmetine, ve milletin bilâkayt ve şart hakimiyetine mugayir bir gaye takip etmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarından ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm. Ve Vatan Partisi'nin tüzük ve programına dürüstçe uyacağıma namusum üzerine yemin ederim". (Kıvılcımlı, 1971: 24)

15 Ordunun 27 Mayıs 1960 gecesi DP iktidarına karşı bir darbe yapıp yönetime el koymasından sonra, en erken siyasal tepkilerden biri Hikmet Kıvılcımlı'dan gelir. Hikmet Kıvılcımlı 28 Mayıs 1960 günü Cemal Gürsel'e bir kutlama telgrafı çeker. "Milli Birlik Komitesi Başkanı ve T.C. Devlet ve Hükümet Başkanı Sayın Orgeneral Cemal Gürsel, Ankara Tarihimizde daima kuvvetle çarpan kalbimizin; yiğit Ordumuzun kötülüğe başeğdirişini huşûla selâmlarım. İkinci Kuvayi Milliye kazânız kutlu olsun. Gerçek Demokraside Allah yanıltmasın. Vatan Partisi Genel Başkanı, Dr. Hikmet Kıvılcımlı". (Kıvılcımlı, 1965b: 2) Kıvılcımlı'nın 12 Mart 1971 müdahalesine "Ordu Kılıcını Attı" başlıklı yazıyla verdiği tepki, Türkiye'de sol gruplar tarafından çok eleştirilmişse de, 27 Mayıs 1960 darbesine olan tepkisi hemen hiç eleştirilmemiştir. Bu da olsa olsa 27 Mayıs 1960'da bütün solun tepkisinin benzer olmasıyla açıklanabilir. 27 Mayıs 1960 müdahalesinin ardından birkaç ay süreyle Hikmet Kıvılcımlı önderliğinde ve Vatan Partisi adına bazı girişimler sürdürülmüştür. Bu girişimlerden biri olarak, Kıvılcımlı'nın kısa sürede kaleme aldığı, "M.B.K.'ne Açık Mektup", 1 Haziran 1960 günü, Vatan Partisi heyeti adıyla MBK'ye götürülmüştür. Vatan Partisi Heyeti, Ankara'da bulunduğu bu günlerde MBK Başkanı ve Devlet Başkanı Cemal Gürsel ile görüşmeye çalışmışsa da, bu görüşme gerçekleşememiştir. Aynı hafta içinde Hikmet Kıvılcımlı, darbeci Albay Talât Aydemir ve çevresiyle görüşmek üzere, Talât Aydemir'in akrabası Alâaddin Hakgüden ile birlikte bir

Hikmet Kıvılcımlı, darbeci subaylarla umduğu bir ilişkiyi bu dönemde kuramamışsa da, özellikle 1961 Anayasası'nın sağladığı görece demokratik bir ortamda çalışma şansını da bulmuştur. Bu görece demokratik ortamın da etkisiyle sol hareketler, 1960'lı yılların özellikle ikinci yarısında, tarihinde görülmemiş ve sonraki yıllarda da görülmeyecek bir yükseliş yaşamışlardır.[16]

Bu arada, Afrika ve Asya'daki sömürge ülkelerin birbiri ardından bağımsızlıklarına kavuşmaları ve bağımsızlık ya da bağımsızlık sonrasında bu ülkelerde "Sosyalist" olarak adlandırılan rejimlerin ortaya çıkması, Vietnam ve Küba deneylerinin anti-emperyalist söylemleri, bütün dünyada milliyetçilik ve sosyalizmin neredeyse birlikte telâffuz edilmeye (Hobsbawm, 1994: 78) başlaması Türkiye'deki gençlik hareketini önemli ölçüde belirlemiştir. Milliyetçilik, SBKP'nin resmi aşamalı devrim teorisi, gerilla hareketleri ile eski ve yeni TKP'lilerin müdahalesi arasında gençlik hareketleri 1970'in hemen başından itibaren sol siyasete köylülüğü taşımıştır.

Kıvılcımlı'nın ömrü bu son gelişmeyi değerlendirmeye yetmemiştir; ancak *Tarih Tezi*'nde köylülüğü barbar gelenek göreneğinin taşıyıcılarından görmektedir:

> "Medeniyet bugün üstün düzendir. Alt barbar düzenini tümüyle yokedebilmiştir? Hayır. Hemen her kapitalist ülkenin ŞEHİR'leri Medeni ise, KÖY'leri Barbar durumundan kurtulamamıştır." (Kıvılcımlı, 1974: 85)

Ankara seyahati daha yapar ancak bu görüşmenin gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmemektedir. Bu bilgiyi veren Suat Şükrü Kundakçı, konunun hassasiyeti nedeniyle, Hikmet Kıvılcımlı'ya herhangi bir şey sormadığını, onun da herhangi bir açıklama yapmadığını söylemektedir. Haziran ayı içinde, Ankara'da yedek subay olarak görev yapmakta olan Suat Şükrü Kundakçı, Vatan Partisi'nin "Anayasa Teklifi"ni kendi adıyla yayımlar ve Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerine 200 adet dağıtır. Bu kitap, Suat Şükrü Kundakçı tarafından, görevli bir astsubay aracılığıyla, eski Meclis Binası'nda çalışmalarını yürüten MBK üyelerine de dağıttırılmıştır. MBK'ye sunulan "Birinci Açık Mektup"tan bir süre sonra, 24 Ağustos 1960 günü, Hikmet Kıvılcımlı'nın ilk mektuptaki tezleri geliştirerek kaleme aldığı "M.B.K.'ne İkinci Açık Mektup" yine elden sunulur. MBK'nin, yaptığı "Devrim"e İkinci Cumhuriyet adını verdiğini söyleyen Hikmet Kıvılcımlı, Birinci Cumhuriyet'i kuranın Kuva-yı Milliye seferberliği olduğunu ve İkinci Cumhuriyet'in kurucularının da, kendiliğinden "İkinci Kuva-yı Milliye" savaşında olduklarını söyleyerek, bunun "gerçek halkçılık programını" kitaptan hayata geçireceğini ileri sürer. MBK'ye sunduğu bu açık mektupta da Vatan Partisi'nin program ve faaliyetlerini MBK'ye programatik bir hedef olarak önermektedir. Kıvılcımlı'nın 27 Mayıs 1960 Darbesi'ne karşı bu aceleci tutumu, beraberinde bir çok tutarsızlığı da getirmiştir. 27 Mayıs 1960'da yukarıda özetlenen övücü tutumu gösteren Kıvılcımlı, yedi yıl sonra yayınladığı bir yazı dizisinde MBK'nin artık öldüğünü, aralarında başından beri birlik ve siyasi hedef olmadığını söyler ve hareketin önemli liderlerinden Cemal Madanoğlu'nu finans-kapital adına hareket etmek ve işin başında 4-5 kişinin bulunduğu bir saray ihtilâli plânlamakla suçlarken; aynı Cemal Madanoğlu'nu 1969 sonunda düzenlenen Halkçılık Kurultayında "En Büyük Atatürkçü" olarak ilan etmekten çekinmez. (Kıvılcımlı, 1967; Akar, 1983: 83)

16 Ancak, bu yükselişe rağmen, sosyalist hareketler, hiç bir zaman toplumun siyasal tercihlerinde üst sıraları almadılar. En yüksek orana ulaştıkları 1965 Genel Seçimleri'nde TİP toplam oyların %3'ünü almıştır.

Kimse Kıvılcımlı'yla "Tez"ini tartışmamıştır. Ölümünden sonra "Tez"in bir değerlendirmesini yapan Murat Belge (1975: 59), diğer yazarlar gibi saygıyı elden bırakmadan ve Marksist terminolojiye uygunluk kriteriyle, Kıvılcımlı'nın geride bıraktığı mirasın bir bölümünü reddeder. Reddedilen terekâttan biri de, "Tarih Tezi"dir. "Türkiye'de sosyalizmin gelişmesi tarihi"nin en çalışkan ve en üretken yazarının "Tezi" reddedilirse geriye ne kalır? Kıvılcımlı'nın "Tez"i, Murat Belge için bir miras niteliği taşımayabilir; ama bunun sol hareket için genelleştirilebileceğini söylemek mümkün değildir. Tarih bugünden geriye doğru bakarak kavranabilir. Türkiye sol hareketinin bugün içinde bulunduğu durum, Kıvılcımlı'nın bu hareketin hâlâ en önemli murisi olduğunu göstermektedir. Ayrıca geride kalan mirasın bir bölümünün alınarak kalanının reddedilmesi de "uygar hukuk"a pek uygun görünmemektedir.

KAYNAKÇA

Akar, A. (1983): *Eski Tüfek Sosyalistler.* İletişim Yayınları, İstanbul.

Alev, A. (çev.) (1975): *Birinci Doğu Halkları Kurultayı; Bakû 1-8 Eylül 1920* (Stenoyla tutulmuş tutanak). Komal Yayınları, İstanbul.

Anadol, Z. (1989): *Kırmızı Gül ve Kasket.* Belge Yayınları, İstanbul.

Arendt, H. (1998): *Totalitarizmin Kaynakları 2/Emperyalizm.* İletişim Yayınları, İstanbul.

Belge M. (1975): "Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi Üzerine", *Birikim,* no: 4, Haziran.

Karabekir, K. (1988): *İstiklâl Harbimiz.* Merk Yayıncılık, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1937): *Demokrasi: Türkiye Ekonomi ve Politikası Hakkında,* Günün Meseleleri, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1965a): *İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş: İngiltere.* Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1965b): *İkinci Kuvayımilliyeciliğimiz.* Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1967): "M.B.K.'nin 'Azameti ve İnhitatı' (Ululuğu ve Ölülüğü), *Sosyalist,* 7 Şubat- 4 Mart, no: 2-3.

Kıvılcımlı, H. (1970): *Halk Savaşının Plânları.* Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1971): *Vatan Partisi Tüzüğü ve Programı.* Tarihsel Maddecilik Yayınları, Ankara.

Kıvılcımlı, H. (1974): *Tarih Tezi.* Tarih ve Devrim Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1979): *Kim Suçlamış?* Yol Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1989a): *Osmanlı Tarihinin Maddesi.* Bibliotek Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1989b): *Dev-Genç Seminerleri.* Kıvılcım Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1992a): *Yol I.* Bibliotek Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1992b): *Yol II.* Bibliotek Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1993): *Anarşi Yok! Büyük Derleniş.* Derleniş Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1995): "Pratik Devrim Orijinalliğimiz: Ordu", *Sosyalist Gazetesi Yazıları,* Diyalektik Yayınları, İstanbul.

Kıvılcımlı, H. (1988): *Tarih Devrim Sosyalizm.* Bibliotek Yayınları, İstanbul.

Kundakçı, S. Ş. (1960): *Anayasa Teklifi.* V. P. Yayınları, Ankara.

Sayılgan, A. (1968): *Solun 94 Yılı.* Ankara.

Tevetoğlu, F. (1967): *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler.* Ankara.

Tunçay, M. (1978): *Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1924).* Bilgi Yayınevi, Ankara.

Zürcher, E.J. ve Tunçay, M. (der.) (1995): *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923).* İletişim Yayınları, İstanbul.

Ek: Suriye makamlarına sunulan bildiri (Haziran 1971)*

Doğum: 1902, İstanbul. Birinci Emperyalist Evren Savaşı Osmanlı İmparatorluğunu Mütareke ile teslim olmaya zorlarken, 1919 yılı Emperyalist maşası Yunan ordusu, İngiliz sermayesinin (Demiryolu, Liman, Gaz, Su, Halı, Manganez, Madenler ve İlh. gibi alanlarda) en kesif yatırımlar yaptığı *Ege-İzmir* bölgesine çıktığı gün, ben Yörükali Çetesinde fedai olarak Aydın Cephesinde savaşa katıldım. Cephe gerisine İtalyan askeri dost diye çağrılınca İstanbul'a döndüm. Tıbbiye'i Askeriyye'i Şâhane'den 1341 (1925) yılı mezun oldum.

Daha Tıbbiye'de iken Sosyalizm teori ve pratiğine başlamıştım. Millî Kurtuluş Savaşı Zafere ulaşınca, Ankara'nın vaadetmiş göründüğü Sosyalizm yerine *Kapitalizm* yoluna girişi beni şoke etti.

İkinci Cihan Savaşına dek çok gayrımüsait şartlar altında *Sosyalizm* mücadelesine devam ettim. Şimdi Tarihlerini ve miktarlarını hatırlayamadığım kadar defalarca hükümler giydim. En son 1939 yılı askeri isyana tahrikten bir 15 yıla daha Nâzım Hikmet'le birlikte hüküm giydik. 1950 affı ile çıktık. Nâzım Türkiye dışına kaçtı. Ben Türkiye'nin Demokrat Parti (D.P.) altında yabancı sermayeye ve emperyalizme borçlanarak bütün ekonomik ve politik varını ipotek ettiğini istatistikleri ve belgeleri ile tesbit edince, eski bir Kuvayımilliye savaşçısı sıfatı ile Vatan Partisi'ni Kurdum (1954). ——————— İdeoloji: *Antiemperyalizm* ve *Antifeodalizm* şiarları altında *İkinci Kuvayımilliyecilik Seferberliği* idi.

Menderes-Bayar kliği, 1957 seçimlerinden sonra, özellikle Vatan Partisi'ne ve Sosyalist temayüllere karşı tedhişe geçti. Amerika'dan 300 milyon dolar kopartmak için ikiyüzlü dış ve iç şantajlara kalkıştı. Bir yanda Kruşçef'i Ankara'da karşılamaya hazırlanırken; ötede, Amerika Dışişleri Bakanı Ankara'ya geldiği gün, bütün basında 36 punto yazılarla benim ve sosyalist arkadaşlarımın başlarını suçlu olarak teşhir etti. Çok geçmedi, Ordu gençliği, 1960 yılı 27 Mayıs vuruşu ile DP iktidarını alaşağı edip Menderes ile iki bakanını astı.

(*) Bu metin, 12 Mart 1971 askeri darbesinin ardından yurt dışına kaçtığında gittiği Suriye'de Kıvılcımlı tarafından "yetkili makamlara" sunulmuştur. Özgün metin Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü Dr. Hikmet Kıvılcımlı Arşivi'ndedir. Metindeki bazı sözcüklerin altı Kıvılcımlı tarafından çizilmiş, burada italik olarak kullanılmıştır. Suriye makamlarına ne amaçla verildiği belli olmayan bu kısa metin Kıvılcımlı'nın siyasal görüşlerini çarpıcı bir biçimde anlatmaktadır.

Sosyalizm uğruna 50 yıllık mücadelemde 50 yıla yakın hüküm giyip 22 yıldan fazla yattım. 50'ye yakın ilmî eser yayınladım. Bunların en sonuncuları: *"Tarih-Devrim-Sosyalizm", "İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş: İngiltere", "Uyarmak için Uyanmalı, Uyanmak için Uyarmalı", "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi", "Bilimsel Sosyalizmin Doğuşu", "Oportünizm Nedir?", "Halk Savaşının Plânları", "Devrim Zorlaması-Demokratik Zortlama", "27 Mayıs'ın Eleştirisi", "İkinci Kuvayımilliyeciliğimiz (Milli Birlik Komitesi'ne Açık Mektuplar)", "Emperyalizm: Geberen Kapitalizm", "Toplum Biçimlerinin Gelişimi", "Anarşi Yok, Büyük Derleniş", "Proletarya Partisi'nin Programı ve Tüzüğü"*, ve ilh. gibileri halen, ben Türkiye'den çıkıncaya dek, kimisi yeni baskıları yapılarak satılmakta idi. *"Sosyalist"* haftalık gazetenin sahibi ve başyazarıyım. *"Türk Solu", "Aydınlık-Proleter dergi", "Aydınlık-Sosyalist dergi"* gibi mevkutelerde çıkmış etütlerimin, makalelerimin, İstanbul, Ankara, İzmir Üniversitelerinde verdiğim konferansların, yaptığım seminerlerin, açık oturumların, yazdığım diğer makalelerin sayısını ben dahi bilemiyorum.

Bütün o mücadele ve yayınlarda işlediğim başlıca tema, teori açısından iki büyük noktada toplanabilir:

1- Türkiye gibi Yakındoğu'nun antika medeniyetlerinden çıkagelmiş, daha doğrusu bir türlü çıkamamış, o yüzden Batı kapitalizminin *Geniş Yeniden İstihsal* ekonomisi önünde sömürgeleşme prosesine girmiş ülkelerde: Batı'daki klâsik *Burjuvazi-Proletarya* (yâni modern İşveren İşçi sınıfları) yanında, ayrıca, *Antik* medeniyetlere temel olmuş küçük üretim tabanı üzerinde, *Tefeci-Bezirgân* ekonominin mütemadiyen yıkılıp yeniden kurulmuş *Tarihsel Devrimler* (bir medeniyetin bütün sosyal sınıfları ile birlikte, en son ilkel sosyalist toplumlarca yıkılması ve yeniden kurulması) sistemleri içinde *Derebeyileşme* ile sona ermiş *Tefeci-Bezirgân Sınıfları* vardır. Bu bakımdan *geliştirilmemiş* ülkelerin *sosyal tezadları,* Batı'daki *basit* sınıflar savaşından çok daha *karmaşıktır.*

2- Batı Emperyalizmine asıl hükmeden artık *(Kapitalist-Büyük Emlâk Sahipleri)* denilen 19. yüzyılın klâsik hâkim çifte sınıfı değil, bu iki sınıfın en kodamanlarını Bankalarda, Tröstlerde, Kartellerde, Konzernlerde, Holdinglerde domuz topu etmiş Tekelci Finans-Kapital *zümresidir.* Geri ülkelerde de asıl gericiliğin *Özgücü:* Büyük merkezlerde yuvalanmış bulunan bu *Modern* Finans-Kapitaldir. Ama ülkenin geniş taşra kasabalarında ekonomiye ve topluma hâlâ hükmeden eşraf, âyan, derebeyi tiplerine karmış *Antika* Tefeci-Bezirgân sınıfları (Kur'an-ı Kerim'in Rıba diye özellikle Mekkî Sûrelerde *Haram* ettiği faizcilik ve vurgunculuk mümessilleri) emperyalizmin *yedek gücüdür.* Türkiye'de Amerikan hegemonyası altında iktidara gelen DP o iki (modern Finans-Kapital zümresi ile ____antika Tefeci-Bezirgân *sınıfı*)nın şartsız kayıtsız ittifak ve *tehakkûm*'lerinin siyasî sentezidir. Bu *İrtica* cephesine karşi *Vurucu güç* (ordu gençliği): başta en teşkilâtlı ve şuurlu tek modern *sosyal sınıf* olan İşçi sınıfını *Özgüç* ve bütün küçükburjuva (*Köylü,* Esnaf, Aydın, vb.) ve serbest rekabetçi (tekelci

kodamanlara ve emperyalizme karşı vatanı, milleti satmıyacak) sermayedarları *Halk Yedek Gücü* olarak teşkilâtlıca tutar ve harekette desteklerse, hem kazanılan siyasî iktidar yıkılmaz olur, hem ülkenin "muasır medeniyet seviyesi" ne ulaşma temposu büyür, çabuklaşır.

Hizb'ül Baas'ın teorik yapısını etüd etmek isterim. Ancak, şimdiye dek izliyebildiğim pratik politikası yukarıda özetlemiye çalıştığım görüşlerimle yakın akraba gibidir. Hele Ferik Hafız el Esat Hazretlerinin son Fransızca *Le Monde* gazetesine verdiği röportajını okuyunca o noktadaki kanaatim daha da kuvvetlendi. Onun için, Türkiye'den çıkmak zorunda kalınca, fikir ve ruhuma ilk tevarüt eden Suriye oldu. Zaten Hz. Muhammed'in büyük *"İnnel Müslimine ihve!"* prensibi, daha dün hepimizin aynı Osmanlı câmiasında bir cüz olduğumuz ve hele Suriye devrimcilerinin Osmanlı militarist derebeyliğine komprador İttihatçı zulmüne karşı yiğitçe mücadeleleri unutulamazdı.

İsrail bütün Türkiye *halkının* düşman gördüğü bir ülkedir. Bütün Türkiye *ekonomisinin* ve masonik yollardan politika, idare ve kültürünün Yahudi tesiri altında ezildiği bir gerçektir. Türkiye'nin şuurlu ve sol aydınlarına göre: İsrail Arap dünyasının belinin arkasına çakılmış bir emperyalist kamadır. Çakılış sebebi, Batı kapitalizminin candamarlarındaki akar kanı olan Yakındoğu petrollerini Akdeniz'e getiren payplaynlardan çoğunun Filistin'den geçmesi ve bu petrol borularına İsrail gibi her an Emperyalist silâhlı müdahalesi ile desteklenebilecek bir bekçi köpeğinin kapitalizm için vazgeçilmez oluşudur. Bu açıdan *İsrail-Filistin* meselesi, gerçekte Dünya Emperyalizm-Sosyalizm meselesidir. Ve öylece çözümlenebilir. Arap milleti, kimi derebeylere rağmen, bu hakikatın ışığına ve pratiğine girmiş bulunuyor.

Emperyalizm, hele Amerika U.S. (CIA), dünya tehakkümünü sağlamak için son yıllarda geri ülkelere iki katlı füzeler gibi iki merhaleli kargaşalıklar sokma usulünü kullanıyor. Endonezya'da kanlı fâcialar yaratan bu usul Türkiye'de de her 10 yılda bir denendi. 27 Mayıs l960 ihtilâli suikastı amortize etmişti. O zaman da Amerika (CIA), inkılâpçı başlatıp mürteci bitirme, soldan gösterip sağdan vurma çifte merhaleli, iki katlı oyununu yaptı. Bereket Ordu gençliği oyunu çok az önledi. 27 Mayıs'tan sonra, Türkiye'de *Sosyalizm* yasak edilmekten çıktı. Bütün *aydınları* ve *işçileri* uyarmıya başladı. O zaman, *Birinci Kurtuluş* (Kuvayımilliye) savaşında önlenen *Amerikan Mandası* mı (İttihat ve Terakki Partisi), yoksa *İngiliz Mandası* mı (Hürriyet ve İtilâf Partisi) olalım teslimiyetinin 1945 yılından beri önce yavaş, sonra yıldırım çabukluğu ile *Amerikan Mandası* biçiminde Türkiye'de bütün radarları, ABD'li üsleri, yabancı uzmanları, askerleri, "Barış Gönüllüleri" ve kovboy, sinema, Amerikan modası, hatta din perdesi altında CIA casus teşkilâtları ve siyaset bezirgânlıkları ile yerleşmiş bulunduğu gittikçe daha acı acı anlaşılmıya başlandı. İlk tepki Amerikan İstihbaratı ile 6. Filo gösterilerine karşı belirdi. Amerikan denizcileri denize atıldı. Amerikan elçisinin otomobili yakıldı. Amerikan müesseseleri örselendi. Aydınların ve genç-

liğin aksülameli olarak göze çarpan Amerikan düşmanlığı, 1970 Haziranında patlak veren işçi ayaklanmaları üzerine kesin safhasına giriyordu. Gerek CIA, gerek onun yerli uşakları bu gidişi önlemek ve yıldırmak için çoğu aylıklı ajanlarla işsiz lumpenlerden derlenmiş *"Komando"* yahut *"Ergenekon Arslanları"* yahut *"Ülkü Ocakları"* diye halkın alay mevzuu olan silâhlı emperyalist çeteleri kurdu. Bunlara Alpaslan Türkeş gibi Kıbrıs'tan Türkiye'ye sokulup Harbiye'de ırkçı olarak yetiştirilmiş kimselerin kurdukları sözde milliyetçi, gerçekte Amerikancı partiler, Kayseri'nin en zalim feodal Tefeci-Bezirgânlarından Feyzioğulları'nın Güven Partileri maske edildi. Adalet Partisinin Amerikan şirketlerinde ortak Demirel'i hükûmet eliyle, CHP'nin İnönü kanadı tarafsız görülerek o *"Komando"* kılıklı gizli ajanların gün ortası, halk içinde ilerici gençleri kurşunlayıp kaçmalarını gittikçe azdırdılar.

Bu durumda ya ölmek, ya meşru müdafaaya geçmek zorunda bırakılan devrimci gençler, Filistin savaşçıları ile temasa geçip Arap dünyasında gerilla metotlarını öğrenmeye giriştiler. Son zamanda gençliğin arasına kışkırtıcı provokatörlerin sokulduğu ve şuur ve disiplin dışına itilmelerin çoğaldığı seziliyordu. Bununla birlikte, Ordu gençliği ve tabanı Birinci Kurtuluş (Kuvayımilliye) geleneğinin Amerika'ya karşı İkinci ve daha şuurlu bir Halk Kurtuluş Savaşı isteğini süratle benimsiyordu. 27 Mayıs Anayasası: Türkiye'nin *"Sosyal Cumhuriyet"* olduğunu ve milletin, halkın *"Direnme (Muhalefet) Hakkı"*nın kutsiyetle tanındığını yazıyordu. Ordu Vazife Talimatnamesi, Orduya Anayasayı *"korumak ve kollamak"* görevini veriyordu. AP iktidarı ve bütün öteki Bezirgân ve Finans-Kapital siyasî partileri gençliğe karşı tatbik ettikleri öldürücü ve soysuzlaştırıcı illegal tehakküm ve baskıyı Ordu gençliğine ve tabanına karşı yürürlüğe geçirmekten âcizdi. O sebeple, Ordunun tarafsız kitlesini tedirgin etmek için Kürt meselesini ve vakitsiz patlamaları kışkırtıyorlardı. Bu kasıt tutmayınca iki merhaleli ordu müdahalesi plânlandı. Ordu içindeki ilericilere devrimci sol bir hareketi birlikte, hiyerarşi bozulmadan, başta Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Kumandanları gelmek üzere yapma yolu uygun gösterildi. Ordu ilericileri kuvvetlerine, haklılıklarına güvenerek bu yolu tuttular. 1960'da 27 Mayısçılardaki daha devrimci kanadın, 1963'de 21 Mayısçıların *"geciktirme"* hatasına 1971 Mart 12 *"Muhtıra"* cıları da düştüler. Hareketi 9 gün sonraya bırakınca, bir müştereddidin ihaneti ile CIA ve yerli ajanları Ordunun tepesindekileri iki yüzlü davranmaya çekebildi.O vakit, *"İkinci basamak"* tatbik edildi. 12 Mart Muhtırası üç madde oldu. Birinci madde: Parlementoyu, Hükûmeti ve Siyasî Partileri *suçlu* saydı. İkinci madde: o suçun "İnkılâp kanunlarına uygun" olarak tâmir edilmesini, gene *Partiler üstü* kalması istenen "Parlamento"dan istedi. Bu yapılmazsa Ordu'nun resen idareye el koyacağı 3. madde ile ihtar edildi. AP'nin Demirel hükûmeti istifa ettirildi. Böylelikle vakit kazanan gerici elemanlar aldattıkları Ordu ilericilerini âni baskınla tepeden tasfiye ettiler. Suçladıkları Parlementodan en ağır Sıkıyönetim kanunlarını ve kararlarını Nihat Erim hükûmetine çıkarttılar.

Bu oyun, Türkiye Finans-Kapitalistlerinin, dünya Finans-Kapitalistlerinin emriyle oynadığı aldatmacadır. Ancak, "Yalancının mumu yatsıya kadar yanar". Türkiye en müthiş bir iktısadî buhran içindedir. 21. yüzyıl sonuna dek ödiyemiyeceği dış borçlara boğulmuştur. Sanayi, Finans-Kapital elinde, yabancı kumpanya ve devletlerin müsaade ettikleri *iratçı* tufeyli biçiminde olduğu için, ziraat de birkaç bin tefecinin traktörleri ile kökleri kazınan köy nüfusu ve çok çabuk artan nüfus büyük şehir varoşlarını *"Gecekondu"*lar ve aç işsizlerle doldurdu. Yarım milyon işçi Avrupa'ya can attı. Bir milyon işsiz dışarıya kaçmak için İş Bulma Kurumları önünde rüşvet vererek nöbet sırası bekliyor. Her yıl 400 bin kadar artan 2.5 milyon işsiz-yoksul sürünüyor. Ötede *dış ticaret* 40-50 Yahudi yahut melez firmanın döviz kaçakcılığı ve fatura oyunları ile her yıl artan açıklarını, yaman *Bütçe* açıkları ile yarıştırıyor. Onun için Türkiye Finans-Kapitalistleri Nato-Cento-Seato emrinde Avrupa Ortak Pazarı'na ve parlamentolarına, cankurtaran simidine sarılırca sarıldılar. Satılmadık millî menfeat ve sınır bırakmadılar.

Bu çıkmaza, bayağı bir kukla olan N. Erim hükûmeti veya Sıkıyönetimlerin drakonyen kanunları hiçbir çıkar yol getiremez. Tersine ekonomik ve tezatları büsbütün dinamitleştirir. Rejimin tek umudu, Amerika'ya ve onun Türkiye'deki semitik ve masonik kollarına yaranmaktadır. Bu ise, memlekette daha korkunç devrimlere zemin hazırlamaktan başka sonuç veremez. Devrimcileri çoğaltır, ilericiliğe yeni ufuklar açar. 12 Mart Muhtırası henüz mantıkî neticelerini vermemiştir. Asıl çıngar, sıra sözü edilen "Reform" lara gelince kopacaktır. Tepeden inme Sıkıyönetim yırtıcılığı Ordunun ilerici güçlerini ileride daha tedbirli olmıya zorlamaktan geri kalmıyacaktır. Gençlik ise, bir daha geri dönmemecesine sosyal problemlerin içindedir. Dinî hisleri CIA ajanlarının istismar etmelerinin de bir haddi gelecektir. CIA, petrol Şeyhlerinin maskesini kullansa da, gericilik birkaç satılık kişinin *"aylıklı asker"* liğinden öteye geçememiştir. Menderes Ordunun Demokratik eğilimi ile, Demirel *Sosyalist* eğilimi ile karşılaştı. Aradaki fark 10 yılda kendini gösterdi. Haksız baskı ile (*Mecelle*'nin dediği gibi): "Bir şey zıyk oldukta, müttesi olur".

Dr. Hikmet Kıvılcımlı as one of the sources of Turkish communist thought

Born in Macedonia in 1902 Hikmet Kıvılcımlı joined the communist movement after receiving a religious and nationalist education and getting involved in activities pertaining to such ideologies. In 1925 he was elected to Turkish Communist Party's (TCP) Central Committee in the 'Establishment Congress' which brought early fractions of the communist movement together. Until Komuntern's liquidation decision in 1936 he stayed a prominent member of Dr. Şefik Hüsnü's group which was the governing fraction of the party.

Kıvılcımlı, who spent twenty-two years of his life in prison, is distinguished from the others within the TCP tradition with his theoretical work.

Union and Progress tradition, which may be considered to be the founder of political tradition in Turkey, is the speaking of intellectuals -or rather the educated cadres who are involved in some relation with the state, in one way or another- with a mission of saving something and in the name of some people. Things to be saved might be 'state', 'nation', 'religion' and even 'humanity' and those spoken for are 'people', 'the Muslims' or 'worker-peasant masses' who do not like talking that much and who are not involved in from political participation.

In 'Yol' (The Way), written in 1930's, Kıvılcımlı, in accordance with the Stalinist scheme, constructs Kurdish ethnicity as a nation and displays examples of Turkish nationalism which can be attached to the rationalization pattern of TCP.

After the separation in 1936 and during the long imprisonment period in Kırşehir prison Kıvılcımlı developed his 'Tarih Tezi' (History Thesis) which would determine his later political thought and activities. After getting out of prison Kıvılcımlı established Vatan Partisi (Fatherland Party) which might be considered to be the first political output of these theses. Fatherland Party was supported by TCP that was trying to resurrect while its administrators were in prison.

Kıvılcımlı tried to manipulate the political conflicts within the state after Fatherland Party -which may be defined as a nationalist and corporatist party- was banned until the rise of youth movements in late 1960's. He tried to establish some relations within the army before the 12th March junta which came

after the leftist revival; however, he had to leave Turkey after 12th March *coup d'etat.*

In 'Tarih Tezi' Kıvılcımlı analyzed the problematic of formation-collapse of pre-capitalist societies and tried to explain historical development with 'barbaric' interventions. This perspective determined his analyses on Turkey's class structure.

His evaluation of the army as an autonomous and revolutionist structure -a constituent of these analyses- affected some of the later leftist groups deeply. It also affected the process of breaking up with political tradition in Turkish left which inaugurated particularly with the effect of political groups after 1960's. These effects are also the apparent signs of the dual character of pre-1960 communist movement. This communist tradition, whose influences still survive, is one of the most radical defenders of the bourgeois program of the Bolsheviks, -i.e. the self-determination of the nations- at the international level, while supporting thesis like 'national left' at the domestic level.

In this essay Kıvılcımlı is argued to stand in the middle of the dual structure created by the breaking off period in the history of the Turkish communist movement which should be considered within the frame of this period.

Mehmet Ali Aybar: Sosyalist solda 40'lardan 90'lara bir köprü

*Aylin Özman**

Giriş

Mehmet Ali Aybar (1908-1995), Türkiye İşçi Partisi (TİP) (1962-1970) ve Sosyalist Devrim Partisi'nin (SDP) (1975-1979) Genel Başkanlığı görevlerinin yanısıra, Türkiye'ye ilişkin saptamaları ve Marksist kurama ilişkin değerlendirmeleri ile Türk sosyalist hareketinin önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Marksizm'in bilimsel araştırma ve irdeleme konusu olmaktan çıkarılıp, politikanın bir aracı durumuna indirgenmesine ve adeta bir din haline getirilmesine karşı çıkan tavrı, ve bu çerçevede klasik Marksist-Leninist görüş eleştirisi üzerine yapılandırdığı görüşleri Türk sosyalist hareketi içerisinde Aybar'ın önemini belirgin bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Aybar'ı siyasi hayatı boyunca, sosyalistliğinin sorgulanmasına kadar sürüp gidecek suçlamalarla karşı karşıya bırakan, *fertçi sosyalizm, hürriyetçi sosyalizm, güleryüzlü sosyalizm, insan için sosyalizm* gibi kavramsallaştırmaları ve bu çerçevede Türk sosyalist düşüncesine getirdiği tematik yenilikler bugün Türk solunda yeni yeni tartışılmaya başlanan pek çok sorunun Aybar tarafından daha 1960'lı ve 1970'li yıllarda gündeme getirildiğini göstermektedir. Bu doğrultuda, Türk solunu dünya solunun tartışmaları içine sokan ve Leninist kuşatmayı kıran isimlerden biri olarak Aybar'ın, Marksist kurama ihanet ettiği gerekçesiyle suçlanması ya da anlaşılamamasının Türk sosyalist hareketinin yapısıyla yakından ilintili olduğu söylenebilir.

Türkiye'de belirli dönemlerde sosyalistler arasında yaşanan iktidar kavgasında tartışmaların çoğunlukla strateji ve taktik üzerinde yoğunlaşması bu ilintinin temel noktasını oluşturmaktadır. Zira, strateji ve taktik ekseninde yoğunlaşan

(*) Hacettepe Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

bir tartışma, pek çok sosyalist tarafından Marksist kuramın derinlemesine ele alınmasını engelleyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. Ancak, bunun kadar önemli ikinci bir unsur olan Sovyet sosyalizminin Türk sosyalist hareketi üzerindeki uzun yıllar süren göreceli hakimiyetinden de bahsetmek gerekir. Bu hakimiyet, bilimsellik kaygısı çerçevesinde Marksizm'in bir dogma şekline dönüştürülmesiyle sonuçlanmış ve kurama yönelik tartışmayı adeta tabulaştırmıştır. Kabaca değerlendirilen bu yapı, Türk sosyalist hareketinin önemli bir bölümünü yirminci yüzyılın ortalarından itibaren Batı solunda hararetle tartışılan pek çok soruna yabancı kılarken, aynı zamanda Sovyet sosyalizminin yıkılması ile birlikte yaşanacak yenileşme sorununun aşılmasını güçleştirecek bir birikimsizlik yaratmıştır.

Reel sosyalizmin çökmesiyle birlikte, yeni bir başlangıcın eşiğine gelen sol hareket 12 Eylül askeri darbesi ile başlayan süreç içerisinde ortaya çıkan birleşme sorununun yanısıra yenileşme sorunuyla da karşı karşıya kalmıştır. İyimser bir açıdan yaklaşıldığında söz konusu dönem, Türk solunun ortak bir düşünsel ve eylemsel zemin üzerinde yeniden yapılanması yolunda bir oluşum olarak değerlendirilebilir: Marksizm'in uzun yıllar kapalı kalan yüzü açığa çıkmaya başlamış ve daha önce değinilmeyen, belki de tanımlanmayan pek çok sorun alanı Türk solunun karşısına dikilmiştir. "Solun insanları, Marksizm'in o katı nesnelciliğinin, hatta pozitivist mutlakçılığının yıllar yılı gizlediği gerçekleri şimdi yavaş yavaş görebiliyorlardı. ...Hep yok sayılan birey; O güne kadar sekterce bir kenara itilen ama aslında Marksizm ile sentezlenebilecek başka tarihsel öğretiler...ve ekonomist indirgemeciliğe mahkumiyet yüzünden ayrıca ele alınmaya değer bulunmayan ideolojik ve kültürel sorunlar..." (Çulhaoğlu, 1997: 10)

1960-1980 dönemi boyunca yaptıkları saptama ve değerlendirmeler kapsamında bugün Türk solunun karşı karşıya kaldığı tematik yeniliklere ilişkin bazı ipuçlarının yakalanabildiği isimlerden biri olan Aybar, bu niteliğiyle, bir yandan Türk sosyalist hareketi içerisinde yer alan entellektüel kesimin önemli bir parçasını oluştururken diğer yandan düşünsel ve siyasal pratiğiyle Batı Marksizmi'nin[1] belli tartışma gündemlerini Türk sosyalist hareketine kazandırmıştır.

Bu çalışma birbiriyle örtüşen iki temel eksen etrafında yapılandırılmıştır: Aybar'ın Türkiye'ye ilişkin saptamalarından yola çıkılarak Türk sosyalist hareketine hem düşünsel, hem de siyasal anlamdaki katkılarının saptanması ve düşünce yapısının Batı Marksizmi ile ilişkilendirilmesi, ki bu en belirgin şekliyle Marx'ın hümanizmasını gündeme getirmektedir.

Buna bağlı olarak çalışma dönemsel ve kuramsal boyutların iç içe geçtiği beş bölümden oluşmaktadır. İlk dört bölüm Aybar'ın Türk sosyalist hareket içeri-

1 Batı Marksizmi belirli bir zamanı ya da belirli bir mekanı yansıtan bir kavram değildir. Ancak, Marx ve Engels'den sonraki dönemlerde ortaya çıkan kuramcıların, Marx'ın öğretisine yaptıkları birtakım kuramsal katkıların birbirleri ile kesişme ve farklılaşma noktaları temelinde ortak bir düşünsel yapı geleneğinin oluşumuna katkıda bulundukları söylenebilir. Bkz. (Anderson, 1982)

sindeki farklı konumuna temel teşkil eden kavramsallaştırmalarının dönemlere yayılmış analizlerini içermektedir. Takip eden bölüm Aybar'ın Marksist kurama ilişkin saptamalarını ve bu doğrultuda bilim ve bilimsel düşünce konusunda aldığı tavrı konu edinmektedir. Burada vurgulanması gereken nokta bu bölümün dönemler-üstü niteliğidir. Zira, Aybar'ın bilim ve bilimsel düşünce ile ilgili fikirleri dönemsel analizlerde ön plana çıkan temaların rahmini oluşturmaktadır.

1940'lı ve 1950'li yılları kapsayan ilk dönem Aybar'ın tek başına mücadele yıllarıdır. Aybar'ın bu dönemdeki fikirleri özellikle 1960'lı yıllardan sonra yapacağı bazı saptama ve değerlendirmelerin çekirdeğini oluşturmaları açısından oldukça önemlidir. Zira Aybar daha o günlerde sosyalist olduğunu, ama ne tür bir sosyalist olduğunu da açıkça ifade etmiştir. Kendi deyişiyle, kendisini sosyalist sayması 1945'li yıllardan çok daha öncesine gitse de, Aybar'ın sosyalizm ile ilgili fikirleri ilk olarak İstanbul Üniversitesi Devletler Hukuku kürsüsünde doçentlik görevini sürdürdüğü 1945'li yıllarda, *Vatan* gazetesinde yazdığı yazılar çerçevesinde somutlaşmıştır.

Bir yıl sonra, yazmış olduğu yazılar nedeniyle, üniversitedeki görevine CHP yönetimince son verilen Aybar, 1947 senesinde, önce kısa bir süre içerisinde Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yasaklanacak olan haftalık *Hür* gazetesini, daha sonra ise tertiplenen bir saldırı sonucunda kapatılacak olan *Zincirli Hürriyet* gazetesini çıkardı. Aybar'ın 1940'lı ve 1950'li yıllarda yazdığı yazılar sözkonusu dönemde Türk siyasal hayatındaki gelişmelerin bir eleştirisi niteliğindedir. CHP'nin tek parti yönetimine yönelttiği eleştirilerini, *hürriyet, eşitlik, demokrasi* kavramları çerçevesinde yapılandırırken, ekonomik eşitsizlik ve sömürüyü demokrasiye giden yolda en önemli engeller olarak ön plana çıkartmıştır. Daha sonraki yıllarda büyük tepkiye neden olacak *hürriyetçi sosyalizm* kavramsallaştırmasının ve anti-Sovyetik görüşlerinin çıkış noktasını oluşturan, ya da bireyi amaç alan bir sosyalizm modeline olan inancını *fertçi sosyalizm* kavramsallaştırmasıyla, Aybar ilk kez bu dönemde ortaya atmıştır. Aybar'ın o dönemde üzerinde durduğu başka bir nokta ise, *bağımsızlık*'tır. Bu çerçevede, söz konusu dönemdeki Türk Dış Politikası'nın eleştirisi, yazılarının ana temasını oluşturmuştur.

27 Mayıs 1960 darbesi ile başlayan ve 1970 senesinde TİP Genel Başkanlığından, 1971 senesinde de partiden istifa etmesine kadar süren ve çalışmada iki ayrı bölümde incelenecek olan dönem Aybar'ın non-Sovyetik tavrının anti-Sovyetik bir şekil aldığı dönemdir. Bu dönemde, Marksist kuram çerçevesinde Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal gerçeklerini yorumlaması ve bu bağlamda, Türkiye'ye özgü bir sosyalist model yaratma çabası belirginlik kazanmıştır. 1960'ların sonunda geliştirdiği *hürriyetçi sosyalizm* kavramsallaştırması Türkiye'ye özgü sosyalist model bağlamında kuramsal bir açılım oluşturması açısından Türk sol düşünce tarihi için oldukça önemlidir.

1970'li yılların ikinci yarısından itibaren Aybar *örgüt sorunu* ve *parti içi bü-*

rokratikleşme üzerinde yoğunlaşmıştır. Dönem sonuna kadar SDP'nin genel başkanı olarak siyasal hayatına devam eden Aybar'ın Leninist parti modeline getirdiği eleştiriler ve yeni örgütlenme modeli arayışları anti-Sovyetik tavrına iyiden iyiye belirginlik kazandırmıştır.

Aybar düşüncesinin temelleri: Fertçi sosyalizm ve bağımsızlık

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de ve dünyada oluşan yeni siyasi yapılanmalar, Aybar'ın 1940'lı ve 1950'li yıllarda çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan yazılarının ana temasını oluşturmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Aybar'ın bu dönemdeki düşünsel çizgisi bir yandan daha sonraki görüşlerine temel oluşturması, diğer yandan da söz konusu yıllardaki siyasal oluşumlara sosyalist bakış açısından kaynak teşkil etmesi açısından önemlidir. Zira, Aybar'ın, çalışmanın daha sonraki bölümlerinde incelenecek olan görüşlerinin birçoğu kendi deyişiyle *sezisel* olarak 1940'lı yıllardan beri varlık gösterseler de, özellikle Leninist örgüt modeli konusunda geliştirdiği fikirleri sosyalist mücadeleyle geçen süreç içerisinde bir birikim neticesinde oluşmuştur. (Akar, 1989: 131)

Aybar, kendisini sosyalist olarak tanımlamasına rağmen, o yıllarda Türkiye Komünist Partisi'ne (TKP) ya da dönem boyunca kurulan diğer sosyalist partilere katılmayıp, mücadelesini yazdığı yazılar çerçevesinde tek başına sürdürmesini sahip olduğu farklı sosyalizm anlayışına bağlamıştır. (Akar, 1989: 131) Bu anlayış, yıllar sonra Marksist-Leninist çizgi ile Aybar düşüncesi arasında somutlaşan ayrımın çıkış noktasını oluşturacaktır.

Sosyalist mücadele içindeki ilk yıllarında, Aybar'ın özellikle *demokrasi* ve *bağımsızlık* kavramları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Böyle bir yöneliş, söz konusu dönemde Türk siyasal hayatında ve uluslararası konjonktürde yaşanan sorun ve gelişmelerle yakından bağlantılıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi dünyada yeni bir dengeyi de beraberinde getirmekteydi. Yeni düzenin şekillendiği bu dönem, bir tarafta A.B.D. öbür tarafta S.S.C.B.'nin liderliğinde iki kutuplu bir yapılanmaya sahne olmaktaydı. Uluslararası siyaset sahnesinde kendini gösteren bu yeni oluşumlar, savaşın bitiminden kısa bir süre sonra Türk siyasal hayatında etkilerini göstermeye başlamıştı. Dünya yeni bir tarih dönemine adım atarken, Türkiye, dış politikasının yanısıra, iç politikasını gözden geçirmek durumuyla karşı karşıya kalmıştı. Zira, İkinci Dünya Savaşı'nda müttefiklerin zaferi bir anlamda totaliter tek parti rejimleri karşısında "demokrasinin" ve "özgürlüğün" zaferiydi. Yeni dünya düzeninde yer almak için C.H.P. yöneticilerinin bulduğu çözüm, batı blokuna yaklaşmak, ve bu anlamda demokrasiler kervanına katılmaktı. (Eroğul, 1970: 3-9, Koçak, 1995: 134-40)

Savaşa katılmamış olmakla birlikte, istikrarlı bir ekonomi politikasından yoksun olunması Türkiye'de kitleler arasındaki ekonomik eşitsizliği günden güne arttırmaktaydı. Ekonomik adaletsizliğin yanısıra, tek parti yönetiminin baskıcı

tutumu karşısında, rejime karşı muhalefet gitgide yoğunlaşmakta, demokrasi ve düşünce özgürlüğünün önemi dönemin aydınları tarafından, temkinli de olsa, sık sık vurgulanmaktaydı. Özellikle *Vatan* ve *Tan* gazeteleri iktidarın baskıcı tutumuna yöneltilen eleştirilerin en yoğun olarak yer aldığı gazetelerdi.

Uluslararası alandaki gelişmeler, 1945-1950 yıllarında demokrasiye geçiş adına, iç siyasette sınırlı da olsa birtakım olumlu etkiler göstermekle birlikte, sol üzerindeki baskılar devam etmekte ve bir paranoya niteliğine bürünmekteydi.[2] İşte, Aybar'ın C.H.P. yönetimi tarafından İstanbul Üniversitesi'ndeki işine son verilmesine neden olacak *Gerçek Hürriyet Rejimi Yolunda* başlıklı ilk yazı dizisi *Vatan* gazetesinde böyle bir ortamda yayımlanmaya başladı. (Aybar, 1945a)

Bu yazılar çerçevesinde, Aybar ilk kez kendi demokrasi ve sosyalizm anlayışını tanımlamaktadır. Bu çerçevede, tek parti yönetimini eleştirmesinin yanısıra, C.H.P. iktidarının uyguladığı *Kağıt Üzerinde Demokrasi*'nin (Aybar, 1945b) gerek *Gerçek Hürriyet Rejimi*'nden gerekse Batı Avrupa modelini ya da liberal demokrasileri simgeleyen *Romantik ve Soyut Demokrasi*'lerden (Aybar, 1945c) farkını ortaya koymaktadır. *Kağıt Üzerinde Demokrasi* kavramsallaştırması ile tek parti yönetimince vicdan, düşünce, söz ve yazı, toplantı hürriyeti, şahıs ve mal dokunulmazlığına getirilen kısıtlamaları gündeme getiren Aybar'a göre bu tip hükümet şekillerinde vatandaşların hükümete katılmaları esasen söz konusu değildir. Liberal demokrasilere gelindiğinde ise, serbest seçim sistemi, ve ferdi hak ve hürriyetlerin varlığını kabul etmekle birlikte, Aybar demokratik yönetimlerin en önemli iki niteliğini oluşturan *hürriyet* ve *eşitliğin* bu tip rejimlerde ne derecede gerçekleştirildiğini sorgulamaktadır. Zira, Aybar'a göre *...Demokrasi bir hasretin ve bir inanışın hükümet şeklidir. Hürriyet ve eşitliğe inanışın...* (Aybar, 1945c)

Aybar'ın bu iki unsur çerçevesinde altını çizdiği nokta, *bugün elinde fazla olandan alıp, hiç olmayana vereceğiz* anlayışıyla ekonomik eşitsizliğin ortadan kaldırılması, yaşam koşullarının kitleler lehine iyileştirilmesidir. Zira, Aybar'a göre *solculuk ilericiliktir* ve farklı sosyalist eğilimde olanların temelde birleştikleri en önemli nokta adaletsizliğin kaynağını ekonomik düzende görmeleridir. İşte bu anlamda, Aybar'a göre *solculuk, demokrasinin ta kendisidir.* (Aybar, 1947b).

Pekiyi, adaletsizlik nasıl önlenecektir? Daha sonraki yıllarda Aybar'a yöneltilecek olan "revizyonist" suçlamalarının belirli bir bölümüne temel teşkil eden ve o dönemde Aybar'ın *Gerçek Hürriyet Rejimi* olarak tanımladığı *fertçi sosyalizm* for-

---

2 4 Aralık 1945 sabahında "Komünistlere ölüm" sloganlarıyla hükümet tarafından kışkırtılan bir grup öğrencinin *Tan* ve *La Turquie*'nin basıldığı matbaasına ve sol yayınlar satıyor gerekçesiyle belirledikleri kitapçılara saldırdıkları bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. (Aybar, 1988a: 29-31). Ayrıca, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki derslerinde solculuk propagandası yaptıkları gerekçesiyle Niyazi Berkes, Behice Boran, Adnan Cemgil ve Pertev Naili Boratav 1948 senesinde görevlerinden atılmışlardır. Dönemin genel bir değerlendirmesi için bkz. (Zürcher, 1995: 299-315).

mülü tam bu noktada gündeme gelmektedir. Bu formülasyon Aybar'ın daha sonraki yıllarda da inançla savunacağı demokrasi ve sosyalizmin birbirini tamamlayan bütünlüğünün ilk ifadesidir. *İnsanın rejim adına var olduğu değil, rejimin insan için var olduğu bir düzeni*, sosyalist demokrasiyi simgelemektedir. Aybar, *gerçek hürriyet rejimi*nin ön koşullarını ya da toplumsal adaletin gerçekleştirilmesi ile ilgili düşüncelerini ifadelendirirken yukarıdaki soruyu da cevaplandırmaktadır: *Diktatörlerin kucağına düşmemek için, demokratik müesseseleri mutlaka muhafaza edeceğiz, yetersizliklerini gidereceğiz. Fakat herhalde temel hürriyetlerin koruyucusu olan demokratik müesseselerden, yani serbest seçimden, dokunulmaz temel haklardan, basın hürriyetinden vazgeçmeyeceğiz. Kısacası barışmaz iki kelimeyi korkmadan birleştirerek diyelim ki: fertçi bir sosyalizm tatbik edeceğiz. İşte benim tahayyül ettiğim gerçek hürriyet rejimi...* (Aybar, 1945d)[3]

Demokrasi ve sosyalizmin bütünleşmesi konusundaki bu düşünceleri Aybar'ın daha o dönemlerde belirginleşmeye başlayan ve daha sonraki yıllarda anti-Sovyetik bir şekil alacak olan non-Sovyetik tavrının bir yansımasıdır. 1946 yılında yazdığı bir yazısında belirttiği gibi *sovyetizm, sosyalizmin gerçekleşen bir şeklidir; fakat gerçekleşebilecek tek şekli değildir. Sosyalizme dayanan başka hükümet ve idare şekilleri bulunabilir.* (Aybar, 1946)

Söz konusu dönemde, Aybar'ın hassasiyetle üzerinde durduğu bir başka nokta bağımsızlık sorunudur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, S.S.C.B.'nin Moskova Antlaşması çerçevesinde doğu sınırında kendi lehine düzeltmeler yapılması ve Boğazlar'da kendilerine üs verilip, Montreaux rejiminin değiştirilmesi talepleri, S.S.C.B.-Türkiye ilişkilerini gerginleştirmiş ve Türkiye'nin batı blokuna yaklaşma kararında en önemli etkenlerden birisini oluşturmuştur. Bu çerçevede, C.H.P. o dönemde uluslararası siyaset sahnesindeki en güçlü devlet konumunda olan A.B.D.'nin desteğini kazanmaya çalışmıştır. Bu çabaların başarıyla sonuçlanmasıyla birlikte, Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde iki ülke arasında bir dizi ekonomik ve askeri işbirliği ve yardım antlaşması imzalanmıştır.[4] Aybar C.H.P.'nin bu dış politika tercihine karşı oldukça duyarlı ve eleştirel bir tavır almıştır. Bağımsızlık yanlısı görüşlerinin yanısıra, Aybar'ın bu hassasiyetinde devletler hukukçusu olmasının da payı büyüktür. Nitekim, Aybar'ın dış politika ile ilgili yazıları hukuki açıdan oldukça detaylı analizler içermektedir. Aybar'a göre, Amerika ile yapılan işbirliği, Türkiye açısından emperyalist sömü-

3 Burada vurgulanması gereken bir nokta, Aybar'ın sosyalist düzen içerisinde demokratik müesseselerin korunması ile ilgili düşüncelerinin, Rosa Luxemburg tarafından Lenin ve Trotsky'ye yöneltilen eleştirilerle olan paralelliğidir.. Ancak, Aybar'ın bu paralelliği dile getirmesi 1960'lı yılların sonuna rastlamaktadır. Rosa Luxemburg kaygılarını şöyle dile getirmiştir: "Genel Seçimler, sınırsız bir basın ve toplantı özgürlüğü, özgür düşünce mücadelesi olmadan yaşam tüm kamu kurumlarında solar, bitkisel olur ve bürokrasi tek eylemli öğe olarak kalır..." Bkz. (Luxemburg, 1989: 90).

4 İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk dış politikasındaki gelişmeler için bkz. (Gönlübol ve Ülman, 1986: 192-221).

rü sürecinin başlangıcını oluşturmaktadır. Ancak burada altı çizilmesi gereken nokta, Aybar'ın Amerika konusunda olduğu kadar olmasa da, Türkiye'nin S.S.C.B ile olan ilişkilerine de temkinli yaklaşmasıdır. Aybar bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

> Ne Sovyet Peykliği, ne Amerikan köleliği. Dosta düşmana karşı ilan ediyoruz iç politika ve dış politikada bu memleketin hayrına bildiğimiz yol işte budur. Ne sinsilik, ne gizlilik, ne maske. Türk halk yığınlarının istiklali, hürriyeti, refahı için apaçık bir mücadele. Tuttuğumuz yolun bu memleket halkının hayrına olmadığını iddia ve isbat edebilecekler varsa, bekliyoruz. Hodri meydan! (Aybar,1948)

Bu bağlamda, Aybar'ın ideali tam bağımsız bir Türkiye'dir. Bu ideal çerçevesindeki referans noktası ise, Türkiye'nin emperyalist güçlere karşı verdiği Kurtuluş Savaşı'dır. Aybar'a göre, siyasî ve iktisadî olarak tam bağımsız Türkiye idealine kavuşmak için emperyalizme düşman olan ve halk kitlelerinin menfaatini gözönünde bulunduran Kuvayi Milliye Ruhuna sadık kalınması gerekmektedir. (Aybar, 1947a)

Emperyalizmi temelde ekonomik düzeyde algılamakla birlikte, Aybar'ın üzerinde durduğu bir başka nokta emperyalizmin kültürel boyutudur. 1952 yılında yazdığı bir yazısında özellikle o dönemde yayınlanan yabancı yayınların millî kültürü yok etme, yozlaştırma tehlikesine dikkat çekmektedir. Aybar'a göre *...fikir hayatımız, edebiyatımız, sanatımız, geleneklerimizin iyileri, bütün manevi değerlerimiz tehlikededir.* (Aybar, 1952)[5] Ancak bu noktada Aybar'ın görüşü yabancı kültür düşmanlığı olmayıp, yabancı bir kültürün dayatmacı ve körükörüne kabullenilmesidir. (Aybar, 1952)

Aybar, emperyalizmin kültürel boyutu ile demokratik müesseselerin zorunluluğuna ve önemine dikkat çekse de, söz konusu dönemde henüz bu görüşlerini kuramsal bir çerçeve içerisine yerleştirmemiştir. Zira yazılarında yukarıda da belirtildiği gibi günlük siyasi kaygılar, kuramsal kurgulardan daha ön plandadır. Ancak, kuşkusuz pek çok saptamaları gibi, ileriki dönemlerde üst yapı - alt yapı ilişkisinin değerlendirilmesine ve üst yapı kurumlarının göreceli belirleyiciliği konusundaki düşüncelerinin kökleri bu vurgularda saklıdır.

Türkiye sosyalizmine ilişkin savlar

1961 Anayasası'nın kabulü Türk sol hareketinin illegaliteden legaliteye çıkması sürecinde bir dönüm noktası niteliğindedir.[6] 1960-1980 döneminde, sol hareket

5 Aybar'ın bu yazısı Tahsin Hüsnü takma adıyla yayımlanmıştır.

6 1960'lı yıllarda Aybar'ın yazı ve demeçlerinde üzerinde oldukça sık durduğu konulardan biri 1961 Anayasası ile sosyalist düzen arasındaki ilişkiler temelinde Anayasanın sosyalizme açık niteliğidir. Örnek olarak Bkz. (Aybar,1968: 488-9, 554-8, 559-600, 1988a: 116-125).

içindeki örgütlenme ve partileşme, Türk siyasal hayatının hiç bir döneminde olmadığı kadar yaygınlık kazanmıştır. Bu yapılanma içerisinde, sol hareketin parlamenter düzende görünürlük kazanması için ortak bir platform hazırlayan TİP, merkezi bir önem taşır. Varolan yasalar çerçevesinde oluşan TİP, legalite içerisinde belirlenmiş yapısının yanında, illegal bir başka örgütlenme arayışına girmemiş ve Batı'daki sol örgütlenmelerle kıyaslandığında bu yapısıyla komünistlerden çok sosyal demokratlara yakın bir çizgide olmuştur. İdeolojik olarak değerlendirildiğinde ise temelde Leninist olmayan bir Marksizm'i savunmuştur. (Belge, 1989: 38)

TİP'in Türkiye'de sosyalist hareketle ilgili olarak birbiriyle çelişik iki yapılanmanın temelini hazırladığı söylenebilir. Parti bir yandan Türk siyasal hayatında o güne kadar solda var olan boşluğu sosyalist bir parti olarak doldurup, sosyalistler için birleştirici bir alan oluştururken, diğer yandan özellikle 1970'lerde Türkiye'de sol harekete damgasını vuran bölünmelerin ve hizipleşmelerin temelini hazırlamıştır.

Aybar'ın aktif siyasete atılması, 1962 yılında TİP Genel Başkanlığı görevine seçilmesi ile başlar. Bu tarih aynı zamanda TİP'in gerçek kimliğine kavuşması ve faaliyet göstermesi sürecinin başlangıcıdır.

Sosyalist solda hakim olan eğilimle paralel olarak, 1960'lı yıllarda, Aybar'ın geliştirdiği düşünceler özellikle Türkiye'ye özgü analizleri ve bu çerçevede sosyalist savların Türkiye gerçeğine uygulanarak, Türkiye'ye özgü sosyalist model arayışlarını kapsamaktadır.

Aybar'ın Türkiye'ye ilişkin tezlerine temel teşkil eden sorun, kökleri tek başına mücadele yıllarına dayanan bağımsız, demokratik, sosyalist bir Türkiye yaratılması idealidir. Türkiye Sosyalizmi, *Sosyalizmin Türkiye'ye özgü tarih koşulları içindeki uygulanışına ve bu koşullarla bu koşullar içindeki uygulanışın teoride değerlendirilmesinden meydana gelen Türkiye'ye özgü sosyalist teori-eylem sistemidir.* (Aybar, 1968: 504) Bu çerçevede, Türkiye'ye özgü koşullarının gerek alt yapı gerekse üst yapı kurumlarında neden olduğu yapısal özelliklerin anlaşılması birincil öneme haizdir.

Aybar, Türkiye'de toplumsal sınıfların değerlendirilmesine ilişkin saptamalarında referans noktası olarak Osmanlı'dan bu yana var olan bürokratik devlet geleneğini almaktadır. Aybar'a göre Osmanlı'da temel çelişki siyasal ve ekonomik güce sahip olan bürokrat sınıf ile halk yığınları arasındadır. Bürokrasi, Avrupa'daki oluşumdan farklı olarak, Osmanlı'da devlet mülkü olan toprağın rantını tımar yoluyla elde ederek, üretim araçlarına sahip egemen sınıf konumundadır. (Aybar, 1988a: 144-88)[7] Bu anlamda, Türkiye'nin temel çelişkisi Batı top-

7 Pek çok yazısında ve demecinde Aybar bürokrasiyi anlatmak için *bey takımı* deyişini kullanmaktadır. Aybar Türkiye'de demokrasi tarihine ilişkin yaptığı bir değerlendirmesinde bey takımına ilişkin görüşlerini şu şekilde ifadelendirmektedir: *...Ellerinde tutukları devlet ile özdeşleşen bu beyler; halkı tepeden inme buyruklarla yönetmenin, devleti koruyup kollamanın kendilerinin te-*

lumlarının temel çelişkisinden oldukça farklıdır. Batı'da temel çelişki Burjuvazi ve Proletarya arasında iken Türk toplumunda bu çelişki Amerikan emperyalizmi ve onunla işbirliği halinde olan *Ağa-Komprador-Amerikancı Bürokrat* üçlüsü ile işçi sınıfının öncülüğünde, topraksız ya da az topraklı köylüler ve küçük burjuvaziyi kapsamakta olan *emekçi sınıflar* arasındadır. (Aybar, 1968: 602, 649-52) Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar *...Bütün emekçi sınıf ve tabakaları, aralarındaki çelişkileri yumuşatarak tek bir vücut halinde harekete itelemektedir.... Bir ayağı köyde olan işçi sınıfımızın birleştirici tarihsel rolünü oynaması ve başta yoksul köylüler olarak bütün emekçi sınıf ve tabakaları demokratik ve bilimsel öncülüğü etrafında tek bir güç haline getirmesi adeta kendiliğinden gerçekleşmektedir....Sosyal durum ve psikolojileri bakımından kapitalizme daha dönük olarak bilinen orta tabakalar bile ağır sömürü şartları yüzünden tam emekçi durumuna gelmiş ve emekçiler safında yer almışlardır.* (Aybar, 1968: 656) Aybar'a göre sosyalist mücadelede burjuvazi ile işbirliği yapmak düşünülemez zira böyle bir sınıf yoktur.

Böyle bir saptamadan hareketle, Aybar'a göre Türkiye'de sosyalist hareketin başlangıç noktası anti-emperyalist bir özellik taşıyan Kurtuluş Savaşı'dır. Ancak, Kurtuluş Savaşı'nda kapitalizm ve feodalizm artıkları ile mücadele edilmediği için -ya da mücadele sosyalist açıdan yürütülmediği için- Aybar Türkiye'nin ikinci bir (K)urtuluş (S)avaşı vermek durumu ile karşı karşıya kaldığını belirtmektedir. Bu noktada, Aybar'ın dış sömürü ve iç sömürünün ayrılmazlığından yola çıkarak geliştirdiği tezi, Sosyalist mücadele ile Milli Kurtuluş mücadelesinin ayrılmazlığıdır. Aybar'a göre *Milli Kurtuluş Savaşı ile sosyalizm madalyonun iki yüzü gibidir. Geri kalmış toplumlarda kurtuluş savaşlarının zafere ulaşması, ancak içeride toprak ağalığı ve yabancıya aracılık eden kapkaç kapitalizminin tasfiyesi ile mümkündür.* (Aybar, 1968: 465)

Burada vurgulanması gereken diğer önemli bir nokta ise, Aybar'ın 2. Milli Kurtuluş Savaşı çerçevesinde, emperyalist güçlerin tasfiyesine karşı geliştirdiği strateji ile ilgilidir. Savaş kavramı, militarist öğeleri çağrıştırsa da Aybar'ın bu kavramsallaştırması özellikle Türkiye'deki Amerikan vatandaşlarına karşı yürütülmesinin gerekli olduğuna inandığı *pasif direniş* modelidir. (Aybar, 1968: 464, 605) Ancak, *Amerikan emperyalizmi boyundurluğundan bu yoldan kurtulunmazsa, kurtulunamazsa, Amerika Türkiye'de kalmak için zora başvurmuş olacaktır. Bu takdirde milli kurtuluş savaşı pasif direnme biçiminden aktif direnme haline geçer ve gene Ağa Komprador ve Amerikancı bürokrat üçlüsünün Ameri-*

kelinde olan bir tarih görevi olduğuna inanmaktadırlar. Halkı küçük görerek halkçılık yapanlar da onlardır. Demokrasiyi biçim olarak korudukları halde, biçim olarak dahi halkın devleti yönetmesine izin vermeyenler gene onlardır. Bey takımı, tarihsel yapısı ve düşün gelenekleriyle demokrasiye karşı olan bir numaralı güçtür Türkiye'de...Sosyal açıdan bey takımı, Frenklerin bürokrasi diye adlandırdıkları sosyal grubun yaptığı görevi yapar. Yani devlet çarkını çalıştırır. Ama bizim bey takımı Osmanlı'dan beri egemen bir sınıf niteliği gösterir. (Mumcu,1990: 190-1).

ka'yla birlikte hedef alınması gerektir. (Aybar, 1968: 660)

Aybar'ın Türkiye ile ilgili saptamaları ile gelişen Sosyalist Devrim (SD) tezi, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren TİP içinde görünürlük kazanacak olan Mihri Belli'nin Milli Demokratik Devrim (MDD) tezi ile Türkiye'nin içinde bulunduğu tarihsel aşamanın değerlendirilmesi ve sosyalist mücadeleye ilişkin strateji ve taktikler açısından oldukça farklı bir çizgidedir.

MDD tezi ilk hedef olarak emperyalizm ve feodalite'nin yok edilmesini, ikinci aşamada ise sosyalizm mücadelesini öngörür. Zira, Türkiye'de henüz burjuva demokratik devrimi gerçekleştirilmemiştir. Bu koşullarda sosyalist devrim yapılması olanaksızdır. Sosyalist devrim aşamasına ancak Milli Demokratik Devrim tamamlandıktan sonra gelinecektir. MDD tezinde, anti emperyalist ve anti feodal mücadelede ya da *Milli Devrim*de toprak ağaları ve komprador burjuvazi dışında, proleterler, yoksul köylülük, küçük burjuvazi, asker ve sivil aydın zümre, devrimci güçler olarak tanımlanmaktadır. (Belli, 1970: 63). Bu çerçevede, sosyalist devrim değişmiş olan iktidarın ülkenin ekonomik ve sosyal yapısını değiştirmesi olarak somutlaşan bir süreçtir. SD tezi incelendiğinde ise sosyalist devrim siyasal iktidarın sınıf yapısının değişmesine ilişkin bir an olarak tanımlanabilir.[8] Bu da demokratik yollardan iktidara gelmek biçiminde somutlaşmaktadır. Aybar'a göre halkın oyları ile iktidara gelinmedikçe sosyalizmi Türkiye'de kurmak ve yaşatmak mümkün değildir. (Bkz. Aybar, 1968: 504, 612).

Bu noktada, gerek pasif direniş gerekse demokratik kurumların araçsallığına verilen önemin birleştirici noktası olarak nitelendirilebilecek demokratik öncülük kavramına değinmek gerekmektedir. Aybar'a göre, Türkiye'de sosyalist mücadele ancak işçi sınıfının demokratik öncülüğünde bütün emekçi sınıfların ittifakı ile gerçekleşir.[9] Demokratik öncülük kavramı iki açıdan önemlidir. Birincisi, ittifakın sağlanmasında izlenecek yöntemler açısından. İkincisi ise, gerek iktidarda gerekse muhalefette izlenecek yol bakımından. Bütün kararlar emekçilerin ortak kararı olacaktır. Bu çerçevede, Aybar sosyalist mücadelede profesyonel devrimcilerin öncülüğünü tamamen reddetmektedir.[10]

8 Bkz. (Aren, 1993: 224).

9 Sosyalist mücadelenin biçimine ve devrimci güçlerine ilişkin bu nitelik, partinin en önemli ayırdedici özelliklerinden biri olarak, TİP Tüzüğünün 2. Maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir. "Türkiye İşçi Partisi, Türk işçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış bütün emekçi sınıfların ve tabakaların (Irgat ve küçük köylülerin, aylıklı ve ücretlilerin, zanaatkarların, küçük esnaf ve ilerici gençliğin ve toplumcu aydınların kanun yolundan iktidara yürüyen siyasi teşkilatıdır." Bkz. (*TİP Tüzüğü*, 1967: 4).

10 Ancak bu sorunu kuramsal bir bütünlük içinde ele alması 1970'li yıllarda üzerinde yoğunlaştığı örgüt sorunu çerçevesinde gerçekleşecektir.

Hürriyetçi sosyalizm ve alt yapı/üst yapı ilişkisine dair bir değerlendirme

S.S.C.B.'nin Ağustos 1968'de Çekoslovakya'yı işgal etmesi, "Türk solunun en derin bunalımlarından birini yaşamasına katkıda bulunması" (Belge, 1987: 171) açısından oldukça önemli bir gelişmedir. Aybar'a göre bu TİP için sonun başlangıcıdır. Aybar'ın S.S.C.B.'yi ağır şekilde suçlamasıyla başlayan süreç parti içi kutuplaşmanın kısa sürede görünürlük kazanması ile sonuçlanmıştır. Ancak, daha sonra parti içinde Aybar'a karşı oluşan muhalefetin görüşlerinden anlaşıldığı gibi, bu tepkinin asıl kaynağı Aybar'ın S.S.C.B.'ye karşı tavrından ziyade, bu konu ile birlikte gündeme gelen Türkiye'de sosyalist mücadeleye yönelik saptamaları ve kavramsallaştırmalarıdır. Nitekim, Ekim 1968'de Aybar'a karşı Nihat Sargın, Minetullah Haydaroğlu, Sadun Aren, Şaban Erik, Behice Boran tarafından imzalanan beşli önerge Aybar'ın sosyalizmin nitelikleriyle ilgili değerlendirmelerine tepkinin bir ürünüdür.[11]

Bütün bu tepkinin odaklaştığı nokta, Aybar'ın bir yandan Türkiye'nin kendisine özgü koşulları ile kurulacak sosyalist düzenin nitelikleri arasındaki bağlantıyı ifadelendirmek, diğer yandan ise Sovyet sosyalizminin gerçek sosyalizmden farkını vurgulamak için kullandığı hürriyetçi sosyalizm kavramsallaştırmasıdır. Aybar'a göre sosyalizmin gerçeği Sovyet sosyalizminin tam tersidir. Hürriyetçidir sosyalizm. Teorisiyle de, bütün mücadelesiyle de bugüne kadar hürriyetçidir ve son amacı kişiyi, somut insanı kurtarmaktır. Somut insanı bütün yabancılaşma unsurlarından kurtarmaktır. Ve insanı böylece kendi yüksek varlığında tekrar kendine kavuşturmak ve insanı fert olarak toplumla barıştırmaktır. Bu yüksek planda toplumla barıştırmaktır. Nihai gayesi de budur sosyalizmin. (Aybar, 1988c: 341)[12] Bu satırlardan anlaşılacağı gibi hürriyetçi sosyalizm Aybar'ın ilk defa 1940'lı yıllarda gündeme getirdiği fertçi sosyalizm tanımlamasının bir uzantısıdır. Zira iki tanımlamada da amaç insan özgürlüğüdür. Daha açık bir ifadeyle, her iki tanımlama da kuramsal boyutta insan özgürlüğünün sınıf çıkarını öncelemesine dayanır. Ancak, burada üzerinde durulması gereken nokta, Aybar'ın hürriyetçi sosyalizm kavramsallaştırmasını daha detaylı bir kuramsal

11 Beşli Önerge için Bkz. (Aybar, 1988c: 125-6).

12 Aybar, yıllar sonra TİP programında somutlaşan, Türkiye'ye özgü sosyalizm anlayışında insan öğesinin önemini, şu şekilde dile getirmektedir: *...Bizim sosyalizmimiz GÜLERYÜZLÜ SOSYALİZM'di. Ve de Türkiye'ye özgü idi. Hiç kuşku yok bizim sosyalizmimiz uygulanan sosyalist rejimlerden hiçbirine benzemeyecekti. Bu sadece ülke koşullarının farklılığından ileri gelen farklı uygulamalar değildi. Sosyalizmin İNSAN İÇİN OLDUĞU İNANCINDAN kaynaklanan bir farklılıktı...* (Aybar, 1988c, 17). Aybar *sosyalizm insan içindir; insan sosyalizm için değildir* formülasyonunu, 1960'lı yılların sonlarından itibaren daha sıklıkla dile getirmesinin, 1967 yılında, Amerika'nın Vietnam'da sürdürdüğü savaşın değerlendirmesini yapacak ve hüküm verecek olan Russell Mahkemesi'nin bir üyesi olarak gittiği Vietnam gezisi sırasında tanık olduğu olaylarla yakından bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Detaylı bilgi için, bkz. (Aybar:1988b, 131-45).

çerçeve içerisinde yapılandırmasıdır. Bu kuramsal boyut Batı Marksizmi'nin uzun yıllardan beri üzerinde durduğu alt yapı - üst yapı ilişkisinin ortodoks yorumunun sorgulanmasıdır. Aybar'a göre, Türkiye'nin kendine özgü koşulları, sosyalist mücadele açısından alt yapı - üst yapı ilişkilerinin yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Üst yapının salt alt yapı tarafından belirlendiği ve alt yapıdaki değişikliklerin üst yapıyı koşulsuz etkilediği önermesine karşı çıkan Aybar'a göre üst yapı kurumlarının görece bir özerkliği vardır:

> Öteden beri hep biliriz alt yapı üst yapıyı belirler. Üst yapı da alt yapının gelişmesini ya hızlandırır ya da yavaşlatır. Ama hemen söyleyeyim bu şekliyle hiç de yeterli değil...Alt yapı değişiklikleri olduğu halde, uzun zamanlar üst yapı müesseseleri değişmiyor. Şimdi yeni yeni, yeni meseleler üzerine düşünürler sosyalist düşünürler eğiliyorlar. ... Bir nevi bağımsız faktör olarak mütalaa edilmiş olan alt yapının aslında kendisinin de belirlenmiş olduğu ortaya çıkıyor. Yani üst yapı alt yapı tarafından belirleniyor...üst yapı müesseseleri alt yapıyı da etkiliyor ve alt yapı bir üst, alt yapı üzerinde bir "üst belirleme" meydana getiriyor. O zaman çelişkiyi çözmek, yani emperyalizmin ve milletlerarası kapitalizmin boyundurluğundan kurtulmak için üst yapı müesseselerine gerekli ağırlığı vermek gerekiyor. (Aybar, 1988c: 262).

Bu çözümleme çerçevesinde, Aybar'ın pozisyonu ekonomik indirgemeciliğe karşı çıkarak, üst yapının görece özerkliğini vurgulayan ve ekonominin son tahlilde belirleyiciliğini savunan yapısalcı Marksizm ile benzeşmektedir. Althusser tarafından geliştirilen ve toplumsal oluşumda verili bir çelişkinin, toplumda onu etkileyen diğer çelişkilerden dolayı kendi başına belirleyici olamayacağı anlamına gelen "*overdetermination*-üst belirleme" (Bkz. Althusser: 1969) kavramının Aybar'ın o dönemlerde TİP'in siyasi stratejisinde benimsenmesi gerektiğini vurgulaması, parti içerisinde tepkilere yol açmıştır. Ancak daha sonra da belirtileceği gibi bu tepki, Aybar'ın bu kuramsal çerçeve etrafında yapılandırdığı yeni saptamaları ile ilgilidir.

Temel çelişkinin ikinci derecedeki çelişkileri etkilemesi, ya da üst belirlenmişlikten yola çıkan Aybar, Türkiye koşullarında hürriyet sorununu gündeme getirmektedir. Türk toplumunda insan haysiyetinin en önemli değerlerden biri olduğunu ve bu çerçevede hürriyet sorununun sosyalist mücadele açısından önemini alt yapı üst yapı ilişkisi bağlamında şu şekilde özetlemektedir:

> İnsan, haysiyetine saygısız davrandığınız zaman isyan ediyor. Biz şimdi bu tarafına işin önem vermeyeceğiz mi? ....bütün mesele alt yapı üst yapı arasındaki bağlantıyı bulmak .. o bağlantının nasıl gerçekleşeceğini somut olarak söylemek...Yoksa bağlantı vardır demek hiçbir çözüm getirmez. Sosyalizmin hürriyetçi olduğunu anlatmak ve hürriyetçilik meselesine ağırlık vermek, Türkiye için büyük bir problemdir. Şu özelliğimizden dolayı, vatandaşımızın haysiyetlerine insanlıklarına son derece kıskançlıkla bağlı olmalarından ötürü ve hatta ekmek paralarından, ekmeklerinden, maddeten sömürülmelerinden yer yer bu çelişkiye daha fazla önem vermelerinden ötürü altını çizmek bunun, ağırlık koymak icap eder...(Aybar, 1988c: 270).

Hürriyet sorununun insan haysiyetine yapılan vurgu ile ilişkilendirilmesi Aybar'ı ayrımcılık olarak ifadelendirilebilecek yeni bir temaya götürmektedir. Dönemin koşulları değerlendirildiğinde, Aybar'ın kuramsal tartışmalarının eksenini sınıf mücadelesinden insan özgürlüğüne kaydırması ve bu çerçevede özgürlük sorununun belirleyiciliğini vurgulamasında geniş kitleleri özellikle de Alevi ve Kürtleri parti çatısı altında toplama isteği ile bağlantılı olduğu da söylenebilir. Zira, bu dönemde seçim sisteminin değiştirilmesi ve TİP'i 1965 seçim zaferine götüren milli bakiye sisteminin kaldırılması ile birlikte partinin bir önceki seçimlerde gösterdiği başarıyı tekrarlaması oldukça güç görünmektedir. Aybar'ın söz konusu vurgu değişikliğini oy mobilizasyonu kaygısıyla yapmış olduğu yolunda geliştirilebilecek bir yargının geçerliliği 1940'lı yıllardan o döneme düşünce çizgisinin gelişimi gözönünde bulundurulduğunda kuşkulu bir hale gelse de, söz konusu değişiklik, Türkiye'ye ilişkin saptamalarında açık bir çelişki meydana getirmektedir. Aybar özgürlük sorununun kökenlerini Osmanlı'dan miras kalan dayatmacı, tepeden inmeci, ceberrut devlet geleneğine dayandırmaktadır ki, Belge'nin de belirttiği gibi böyle bir tez Aybar'ın sıklıkla üzerinde durduğu ve TİP'in politik stratejisinin en önemli parçalarından birini oluşturan, Türkiye'nin Batı örneğinde olduğu gibi işçi sınıfı oluşmuş bir ülke olduğu (Aybar 1968: 252) varsayımından uzaklaşma olarak algılanabilir. "Doğululuk" matrisine bir yönelme olarak değerlendirilebilecek bu değişim çerçevesinde, Aybar'ın Divitçioğlu-Küçükömer çizgisinin "ortodoks olmayan" Marksist yorumlarından etkilenmiş olduğu söylenebilir. (Belge, 1985a: 1957).[13]

Hürriyetçi sosyalizm kavramsallaştırması çerçevesinde, somut insanın özgürleşmesi ve kendini gerçekleştirmesini hedefleyen bir rejim portresi çizen Aybar, bu hedeflere ulaşmak için vatandaşın toplumda aktif bir unsur olması, iktisadî, siyasî, kültürel faaliyetlere fiilen katılması, bunları denetlemesi, her kademede söz ve karar sahibi olmasını öngörmektedir. (Aybar, 1988c: 79-80) Bu öngörünün gerçekleşmesi ile ilgili olarak Aybar'ın iki unsurun üzerinde durduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi serbest seçim, kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı, kişisel haklar dokunulmazlığı, Anayasa Mahkemesi, Danıştay, basın özgürlüğü, sendikal özgürlükler çok parti rejimi gibi burjuva demokratik kurumların sosyalist rejim içerisinde varlıklarını sürdürmeleridir. (Aybar, 1988c: 80) Diğeri ise Aybar'ın kuramsal olarak, 1970'li yılların ikinci yarısında üzerinde yoğunlaşacağı sosyalist örgüt sorunudur.

Aybar'ın Türkiye sosyalizminin niteliklerine ilişkin saptamaları yukarıda belirtildiği gibi özellikle partinin yönetim kadrosundan sert tepkiler almış olsa da, parti üyelerinin çoğunluğu tarafından desteklenmiştir.[14] Bu dönemde Aybar ile

13 Aybar'ın Türkiye'ye ilişkin tezleri ile aradaki benzerliğe ilişkin olarak, bkz. (Küçükömer,1969) ve (Divitçioğlu, 1967).

14 Aybar'ın TİP'in Üçüncü Kongre'sinde yeniden Genel Başkan seçilmesi ve daha sonraki Olağanüstü Kongre'de bu görevini sürdürmesi bu desteğin en belirgin ifadesidir.

aynı kuramsal düzeyde düşünenlerin parti içinde azınlık oluşturmaları ve partideki doğulu üyelerin Aybar'ın saptamalarından duydukları memnuniyet bu desteğin temel nedenleri olarak görülebilir. (Belge, 1985b: 2127). Ancak, söz konusu destek, ne partideki bölünme sürecini durdurabilmiş, ne de Aybar'ın 1970 senesinde partiden istifa etmesini engelleyebilmiştir.[15]

Leninist parti, örgüt sorunu ve bürokrasi: Sovyet Sosyalizmi'nin eleştirisi

Aybar'ın yukarıda açıklanan fikirlerinin en önemli halkası örgüt sorunu ile ilgili düşünceleridir. Zira, Leninist Parti modeline karşı geliştirdiği eleştiriler ve sunduğu yeni örgüt modeli bir yandan hürriyetçi sosyalizmin pratikteki uygulanabilirliğine ilişkin önerileri içinde barındırmakta ve halkanın açık kalan ucunu kapatmakta, diğer yandan ise Aybar'ın Marksist kuram çerçevesinde bazı temel kavramlara ilişkin yorumlarının daha somut bir şekilde anlaşılabilmesini sağlamaktadır.

Aybar'ın, kendi deyimi ile örgüt sorunu ile karşılaşması ya da bu sorunun aklına takılması 1968 senesine rastlamaktadır. (Aybar, 1988c: 28) S.S.C.B.'nin Çekoslovakya işgalinden hemen sonra TİP Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada Aybar, devrimden sonra S.S.C.B.'de halk kitleleri ve yöneticiler arasında yaşanan kopuşun temel nedeninin parti örgütlenmesinin doğurduğu bürokratizm olduğunu vurgulamıştır. Bir başka deyişle, halkın seçmediği şahısların halk adına karar vermesinin kurumsallaşması (Aybar, 1988c: 32). Ancak, daha önce de belirtildiği gibi Aybar'ın o dönemde öncelikle üzerinde durduğu nokta hürriyet sorunudur. Dolayısı ile bürokratizmi hürriyet sorunu çerçevesinde incelemekle beraber, somut olarak Leninist örgüt modeli üzerinde odaklaşmamıştır. Bürokrasi ve örgüt sorunu ile kuramsal düzeyde çözümlemeler öne sürdüğü dönem 1970'lerin ikinci yarısından sonradır.

Aybar'ın temel sorunsalı sosyalizme geçen toplumların hepsinde karşılaşılan bürokratikleşmedir ki, bu sosyalist değerlerin sosyal pratiğe geçememesinin en temel nedenidir. (Aybar, 1979: 41) Aybar, konuyla ilgili olarak birbiriyle bağlantılı üç temel tez ortaya koymaktadır. Birinci tez, örgüt biçiminin toplumun üre-

15 Aybar 14 Şubat 1971 tarihinde TİP'den istifa ettikten sonra. bağımsız milletvekili olarak 1971 ve 1973 Anayasa değişiklikleri sırasında oldukça güçlü bir muhalefet sergilemiştir. Uğur Mumcu ile yaptığı söyleşide bu dönemi şu şekilde dile getirmektedir. *...Anayasa'nın tastamam uygulanmasını istiyorduk... Bir sonuç alamıyacağımı bile bile 1961 Anayasası'nı savunuyordum. Oylama için kuyruktayken bir de baktım İsmet Paşa yanımda, "Aybar, dedi, parti gibi çalışıyorsun." İltifat mıydı, alay mıydı? Yanıt verdim, "Paşam, bu anayasa sizin anayasanız, ama siz savunmuyorsunuz, savunmak bize düştü" dedim...Anayasa...bir 1971'de değiştirildi, bir de 1973'te. Her ikisine de karşı çıktım. Arada sıkıyönetim kanunu geldi. Ona da karşı çıktım. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının ölüm cezaları geldi, ona da karşı çıktım...* (Mumcu, 1990: 60-61). Ayrıca Aybar'ın bu dönemdeki çalışmaları için, bkz. (Aybar, 1973).

tim tarzıyla ilişkisidir. Bu çerçevede, her üretim tarzı kendisine özgü bir örgütlenme biçimi yaratmaktadır. Üretim araçlarının özel mülkiyet altında olduğu toplumlarda, örgütlenmenin temel işlevi emekçiler ile üretim araçları sahiplerinin buyuran - buyurulan biçimindeki ilişkisini yeniden üretmektir. Bu anlamda, toplumun siyasal, hukuksal ideolojik üst yapısına bağlı olan ve belirlenen örgütlenme biçimi toplumsal pratik ve üst yapılar arasında bir köprü işlevi görür. (Aybar, 1979: 42-5).

Aybar'ın ikinci tezi, kapitalist üretim biçimi ile burjuva toplumlarının örgütlenme biçimleri arasındaki bağlantıya ilişkindir. Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesine yol açan kapitalist üretim biçimi, bu özelliğine paralel olarak, merkezci, dikeyci, hiyerarşik ve tepeden inmeci bir örgüt modeli üretmektedir. Aybar'a göre ...Kapitalist üretimin dayandığı çağdaş endüstri işletmeciliği de, böyle merkezci bir düzenlemeyi gerekli kılmaktadır. Kapitalist üretim biçimi, yoğunlaşan, merkezleşen sermayesi ile, tekelden yönetimi gerektiren teknolojisi ile, küçük bir azınlığın, koskoca çoğunluk üzerinde egemenlik kurmasını sağlıyacak, merkezci, dikeyine hiyerarşik ve tepeden inme, disiplinli bir örgütlenme biçimi kaçınılmaz hale gelecektir. (Aybar, 1979: 46) İşte, bu örgüt biçiminin sosyalizme geçen bir toplumda işletilmesi, sonuçta o toplumda sosyalizmden bürokratik bir sapmayı gündeme getirecek burjuva ilişkilerinin yeniden oluşmasına neden olacaktır.

Bu saptamalarla sıkı sıkıya bağlı olan üçüncü tez ise, -Aybar'a Marksist kurama ihanet ettiği gerekçesiyle çok sert eleştiriler getirilmesine neden olan,[16] Leninist parti örgütlenmesi ile yukarıda tanımlanan klasik burjuva modelinde bir örgütlenmenin temelde aynı örgütlenme biçimi olduğuna ilişkin olduğu saptamadır. Aybar'a göre Leninist Parti "model"'i burjuva "model'inde bir örgüttür ve "burjuva toplumunun militarist, bürokratik merkezci örgütü" ile aynı nitelikleri taşır. (Aybar, 1979: 51) Bu çerçevede, merkezci örgütlenme, yöneticilerin tabandan kopması, ve tabanın kararların oluşumunda söz sahibi olamaması ile sonuçlanır. Böyle bir durumda, demokratik kurumların yokluğu ve üretim araçlarının devletleştirilmesi, yöneticilerin devlet eliyle üretim araçlarının kullanımına sahip olmaları ile birlikte onları egemen sınıf haline sokar. Nitekim S.S.C.B. ve diğer sosyalist etiketli ülkeler böyle bir yapılanmanın en güzel örneklerini teşkil ederler.

Aybar bu noktada Lenin'in örgüt konusuna ilişkin yazılarında kuramsal boyutun eksikliğine dikkat çekmektedir. Diğer bir deyişle, Aybar'ın Leninist parti modeline getirdiği temel eleştiri, örgütlenme modeli ile üretim tarzı arasındaki ilişkinin yadsınmış olmasıdır. Bilindiği gibi, Lenin örgüt sorununa kuramsal bir sorun olarak yaklaşmamakta ve bütün dikkatini Çarlık polisine karşı savaşabilecek bir örgüt modeli kurma üzerine yoğunlaştırmaktadır. Bu anlamda, Lenin'in

16 Aybar'a bu konuda yöneltilen eleştiriler ve Aybar'ın cevapları için, bkz. (Aybar, 1979:121-93)

sorunsalı pratiğe yöneliktir. Aybar'a göre Leninizm'de gözden kaçan nokta örgüt modelleri ile toplumun üretim tarzı arasındaki bağlantıdır. (Aybar,1979: 52) Ancak, örgüt konusundaki çözümlemelerine her üretim tarzının kendine özgü bir örgütlenme biçimi vardır önermesi ile başlayan Aybar'ın yaklaşımında önemli bir eksiklik olduğu söylenmelidir. Aybar'a göre sömürüye dayalı toplumlarda, genel olarak örgütlenmeler merkezci dikeyine hiyerarşili, tepeden inme disiplinli bir biçim alır. Bu ana örgütlenme biçimi, üretim tarzının özelliklerine göre farklı biçimlerde uygulanır...(Aybar, 1979:43) Bu önermesiyle Aybar sınıflı toplumlara özgü bir ana örgütlenme biçiminden bahsetmekte, ancak, değişik üretim tarzlarına göre biçimlenen örgüt modellerinin aralarındaki farklılıklara - ki bu önermesinin en önemli noktasıdır- ilişkin herhangi bir ipucu vermemektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, Leninist örgüt kuramına getirdiği eleştiriler, kuramsal bir derinlik taşımaktan çok, pratikte Sovyet tipi sosyalizme karşı olan tepkisinin bir dışavurumu niteliğindedir.

Aybar'ın sosyalist örgüt modeline getirdiği eleştiriler, 1960-80 yılları arasında Türk sosyalist hareketi içerisindeki tartışmaların temel ekseninden birisini oluşturan öncü sınıf sorunu ve bilinç ile yakından ilişkilidir. Sorun, devrimci eyleme hangi sınıfın öncülük edeceği etrafında yapılanmıştır. Aybar'a göre bu sınıf işçi sınıfıdır.[17] Oysa sosyalist örgüt modeli kendilerini işçi sınıfının öncüleri olarak tanımlayan profesyonel devrimciler tarafından gerçekleştirilmiş bir devrimin doğal sonucudur. Ya da işçi sınıfını sosyalizm bilimi adına pasifleştirmek, politika dışı tutmak girişimidir. (Aybar, 1987:138)

Bu çerçevede, Kautsky'nin işçi sınıfının kendiliğinden siyasal bilince ulaşamayacağı temelindeki görüşünü savunan Lenin, Aybar'ın ifadesiyle kendiliğinden siyasal bilince ulaşamayacak, dolayısıyla kendiliğinden devrim yapamayacak olan işçi sınıfını, devrime sürükleyecek ve onu yönetecek kurmaylar örgütü kurmuştur. Ne var ki Lenin'in örgüt modeli sosyalizmin gereksinmelerine cevap verecek nitelikte değildir (Aybar, 1979: 59) Aybar, sosyalist örgüt modelinin işçi sınıfı dışından bir öncüler örgütü olduğu fikrine tüm olarak karşı çıkmaktadır: ...İşçi sınıfının devrimciliği sosyal pratikten, işçi sınıfının üretimde, toplumda işgal ettiği yerden ve sürdürdüğü mücadeleden kaynaklanan adeta varoluşçu ve ancak ona özgü bir niteliktir. Bu bilinç başka sınıflarda belirse bile, bu hiçbir zaman o sınıfın öz bilinci değildir. Bu "aktarma" bilinçtir, iğreti bilinçtir...Bu elbetteki işçi sınıfını oluşturan tüm işçilerin aynı bilinç düzeyinde oldukları....anlamına gelmez. Bir kısım işçiler arkadaşlarından önce bilinçlenirler...İşçi sınıfının bunlardır öncüleri... (Aybar, 1979: 57-58)

Ancak burada eklenmesi gereken önemli bir nokta, daha önce de değinildiği gibi Aybar'ın işçi sınıfının yanı sıra, toprak işçilerini, küçük ve orta köylüleri, kü-

17 Türk sosyalist hareketi içerisinde öncü sınıf sorunu ile ilgili tartışmanın ana hatları için, bkz. (Yetkin, 1970: 136-53).

çük esnafı, hizmet sektöründe çalışanları memurları ve emeklileri de toplumda devrim hareketini besleyecek güçler olarak tanımlamasıdır. Bir başka deyişle, burjuvazi ve toprak ağaları dışında tüm emekçi yığınları devrim hareketini besleyecek güçleri oluştururlar. İlk bakışta, böyle bir tanımlama işçi sınıfının devrimciliği tezi ile çelişkili görülse de, daha önce de belirtildiği gibi, Aybar işçi sınıfının yapısı gereği tek devrimci sınıf olduğunu vurgulamakta ve bu anlamda işçi sınıfının bu yığınlara devrim hareketinde demokratik öncülük yapacağından bahsetmektedir.

Örgüt sorununa yaklaşımı konusunda, Aybar'ın eleştiri getirdiği kuramcılardan biri de Althusser'dir. Bu eleştirinin iki temel dayanak noktası olduğu söylenebilir. Birincisi, Althusser, örgüt sorununu salt Fransız Komünist Partisi'ne özgü bir yapılanma olarak ortaya koymakta, kuramsal yaklaşımına bağlamsal bir sınır çizmektedir. İkinci bir nokta, Parti içindeki ordu - komuta zinciri örgütlenme biçimini eleştiren Althusser, çözüm yolu olarak Leninist ilkeler doğrultusunda demokratik merkeziyetçiliği önermektedir ki, böyle bir çözüm Aybar'ın görüşleriyle taban tabana zıttır.[18]

Aybar'a göre çözüm yatay örgütlenmedir. Ülke genelinde yatay örgütlenme, iç içe halkalardan oluşacak ve tüm yetkiler, iş yerlerinde, fabrikalarda, mahalle ve köylerde kurulacak halk kurullarından oluşan en dış halkada toplanacaktır. Kalkınma planı bu kurullarda tartışılacak ve iç halkalara delegeler yine bu kurullar tarafından seçileceklerdir. Böyle bir yapılanma, emekçilere, yöneticileri denetleme ve gerekirse görevden uzaklaştırma imkanı verecektir. (Bkz. Aybar, 1979: 99-100, Mumcu, 1990:194).

Aybar'ın kuramsal düzeydeki bu görüşlerinin pratikteki yansımaları genel başkanlığını yaptığı partilerin örgütlenme modeline yansımakla birlikte bu TİP'ten ziyade daha çok 1975 senesinde kurulan ve Aybar'ın 1979 senesine kadar Genel Başkanlık görevini yürüttüğü Sosyalist Parti'nin - daha sonra Sosyalist Devrim Partisi adını almıştır - örgütlenme biçiminde somutlanmıştır. Aybar SDP'yi söz konusu dönemde siyaset sahnesinde varolan öbür sol partilerden bürokrasi temelinde ayırmaktadır. Dönem boyunca, sosyalizmin baş düşmanı olarak bürokrasiye dikkat çeken Aybar, parti tüzüğünde de belirtildiği gibi SDP'yi anti-bürokratik bir parti olarak tanımlamaktadır (*SDP Tüzüğü,* 1978: 4-5) Gerçekten de, TİP deneyimi ile karşılaştırıldığında, SDP'de bürokratikleşmeyi önlemek üzere alınan önlemlerin daha kapsamlı olduğu göze çarpmaktadır. TİP'de yönetim kurullarında görev alan parti üyelerinin en az yarısının kol emekçisi olması şartı,[19] SDP bünyesinde üçte ikiye çıkarılmış ve yöneticilerin iki

18 Aybar, Leninist örgüt modeline getirmiş oldukları eleştirilerle ilgili olarak İspanyol Komünist Partisi üyesi Manuel Azcarate'nin ve 1926'da S.S.C.B.'den kaçmış bir Yugoslav komünisti olan ve bu konuda yazdığı kitap çerçevesinde örgüt sorununa ilk defa değinen Anton Ciliga'nın da örgütlenme konusuna kuramsal yaklaşmadıklarını belirtmektedir. (Aybar,1979: 14).

19 T.İ.P Tüzüğü'nün 53. maddesinin 1. fıkrası bu konuyu şu şekilde düzenlemektedir: "Partinin bü-

ardışık dönemde seçilmemeleri kuralı getirilmiştir - bu kurala istinaden, Aybar 1979 yılında parti genel başkanlığından istifa etmiştir.-. Buna ek olarak, SDP tüzüğü parti üyelerinin ilçe düzeyinde toplanarak, parti politikaları ile ilgili önerilerini genel merkeze sunmalarına olanak veren bir şekilde düzenlenmiştir. Amaç, en azından parti düzeyinde, emekçilerin yönetimde fiilen söz ve karar sahibi olmaları olarak tanımlanmaktadır.[20]

Aybar'ın örgüt temelinde bürokratikleşmenin sosyalist düzen açısından olumsuzluklarına ilişkin görüşleri, sosyalist mücadele tarihinde ilk olarak yeni bir ideolojik yapılanma çerçevesinde Leninist örgütlenme modelinden farklı bir model geliştiren Yugoslav Komünist Partisi'nin tutumu ile paralellikleri içinde barındırmaktadır.[21] Sovyet sosyalizmine hakim olan bürokratikleşme ve aşırı merkeziyetçiliğin, sosyalizmin en önemli ideali olan işçilerin yönetimde söz sahibi olmalarını engelleyici bir nitelikte olduğu varsayımından hareket eden Yugoslav Komünist Partisi'nin temel tezi, üretimin kontrolünün bürokrasi yerine işçilere bırakılmasıdır. Buna paralel olarak, ademi merkeziyetçi bir yapılanmayı sosyalist demokrasinin temeli olarak değerlendiren Aybar, planlı ekonominin, işçilerin, üretim sürecinde öz yönetim modeli ile ikame edilmesinin siyasal karar verme sürecinde söz sahibi olmaları açısından olumlu bir gelişme olarak kabul etmekle birlikte, bu model SDP tüzüğüne yansımamıştır.[22]

Marksist hümanizma ve bilimsellik üzerine...

Sosyalizme ilişkin kavramsallaştırmaları ve Sovyet Sosyalizmi'ne getirdiği eleştirileri çerçevesinde değerlendirildiğinde, Aybar'ın düşüncesinde somutlaşan en belirgin özellik, sosyalizmin insancıl amaçlarından söz etmesi ya da sosyalist rejimin merkezine insan öğesini yerleştirmesidir. Böyle bir vurgu bir yandan yaşadığı dönem boyunca onun Türk sosyalist hareketi içerisindeki özgünlüğünü

tün organlarında görevli bulunanların yarısının, kendisi üretim araçlarına sahip olmadığı için, emek gücünü üretim araçları sahiplerine satarak yaşayanlar veya işçi sendikaları yönetim organlarında görevli bulunan üyeler arasından seçilmiş olması gözetilir. Yönetim organlarınca kongrelere sunulacak aday listeleri, bu esasa göre tertiplenir; kongrelerde delege ve organları bu esastan ilham alarak seçerler."Bkz. (*TİP Tüzüğü*, 1967: 30).

20 Parti içinde bürokratikleşmenin önlenmesi ve bu paralelde emekçilerin her düzeyde söz ve karar sahibi olabilmesine ilişkin ilkeler S.D.P. Tüzüğü' nün 3. Maddesi çerçevesinde düzenlenmiştir. Bkz. (*SDP Tüzüğü*, 1978: 5-7).

21 Yugoslav Marksizmi için Bkz. Kardelj (1978); Kolakowski (1978: 474-8)

22 SDP tüzüğü çerçevesinde. kamulaştırılacak işletmelerde emekçilerin her kademede söz ve karar sahibi olacağı vurgulanmakla birlikte, Yugoslav modelinden farklı olarak, önerilen kalkınma modeli merkezî bir plana dayanmaktadır. Her iki modelde de ana hedef bürokratikleşmenin önlenmesi ve emekçilerin yönetime katılımlarının gerçekleştirilmesi olmakla birlikte, Aybar'ın da değindiği gibi öz yönetim modelinin pazar ekonomisine geri dönme riskini içinde barındırır bir nitelikte olması, parti tüzüğü çerçevesinde bu modelin benimsenmemesinin nedenlerinden birini oluşturduğu söylenebilir. Bkz. (*SDP Tüzüğü*, 1978: 9); (Lipovsky, 1992: 156).

kurarken, diğer yandan Batı Marksizmi'nin kuramsal kalıbını şekillendiren düşünce akımlarıyla Marx'ın Hegelci yorumu temelinde kesişme noktasını oluşturmuştur. Bu düşünce akımlarına paralel olarak, Aybar düşünsel düzeyde Marksist-Leninist çizgiyle tam bir zıtlık içerisinde olan Marx'ın hümanizmasına inanmıştır, ya da kendi deyişiyle hümanizmaya dönmüştür. İşte bu inanç, özellikle 1960'lı yılların sonunda TİP içindeki kutuplaşma çerçevesinde, Aybar'ın bilimsellikten saptığı, olayları idealist felsefe temelinde değerlendirdiği suçlamalarının özünü oluşturmaktadır. Örneğin, daha önce de belirtildiği gibi Aybar'ın insan özgürlüğünü ön planda tutmasının yanısıra, işçi sınıfına dışardan bilinç götürme teorisine karşı çıkması bu tartışmaların temel eksenlerinden birini oluşturmuştur.

Esasen, Aybar'ın dönemindeki sosyalistlerin çoğunluğu ile ters düşmesi ya da onlar tarafından yadırganması, felsefi düzeyde Marx'ın öğretisini diğerlerine göre daha farklı yorumlayışının bir sonucudur. Aybar'ın yorumu, en temel düzeyde, Batı'daki Marksist tartışmaların önemli bir bölümünü oluşturan nesnellik/öznellik ekseninde irdelenebilir.

En basit şekliyle, bu eksende Marksist kuramcıları iki gruba ayırmak mümkündür. Engels, Kautsky, Della Volpe okulu ve Althusser'in en belirgin yorumcular olarak ortaya çıktığı birinci grup nesnelliğe, insan etkinliği ya da öznellik karşısında öncelik tanırlar. İkinci grup ise, nesnelliğin ön-belirleyiciliğine karşı çıkarak, özne ve etkinliğini ön planda tutarlar. Bu grubun en başta gelen temsilcileri arasında, Antonio Gramsci, Karl Korch, Georg Lukacs, Jean Paul Sartre ve bu yorum çizgisini temel alarak Marksist kuramı baştan aşağı revize eden Frankfurt Okulu sayılabilir. Bu iki yorum arasındaki farklılık, temelde Marx'ın Hegel karşıtı ve Hegelci doğrultudaki yorumları arasındaki çatışmanın yansımalarıdır.[23] Bu çerçevede, örneğin Althusser, Marx'ın gençlik ve olgunluk döneminde yazmış olduğu eserlerindeki "epistemolojik kopukluğa" dikkat çekerken, Marx'ın ilk eserlerindeki felsefi öznelliği ideolojik bir tutum olarak nitelendirir. Althusser'e göre sözkonusu epistemolojik kopukluk Marx'ın 1845 sonrası eserlerinde gözlemlediği "tarihi ve siyaseti insanın özü üzerinde temellendiren bütün kuramlardan kopuşudur." (Althusser, 1969: 227) Bu kopuş ise Marx'ın olgunluk döneminde "yeni bir bilim kurarak ... bilimsel bir tutuma" kayışı ile sonuçlanır (Althusser, 1969: 13).

Aybar'ın fikirleri irdelendiğinde, görüşlerinin ikinci grup kuramcılarla ya da Marx'ın Hegelci yorumuyla örtüştüğü görülmektedir. Diğer bir deyişle, Aybar'ın

23 Ancak, bununla beraber burada üzerinde durulması gereken nokta, Hegelci okulla Hegelcilik'in karşısındaki okul arasındaki karşıtlığın Batı Marksizmi'nin değişik okullarının aralarındaki ilişkiyi tanımlamakta oldukça yetersiz kalmasıdır. Anderson'a göre her teorisyenin burjuva kültürünün değişik kesimleriyle ikincil bağlarının olması, farklı ulusal politik ortamlarda biçimlenmeleri birbiriyle bağdaşmayan teorilerin ortaya çıkmasında önemli bir etkendir. (Anderson, 1982:116).

temel savı, Marx'ın yapıtlarında insan etkinliğinin ön planda olduğudur. Aybar'ın bilinç konusundaki fikirleri tamamıyle bu yorumun bir uzantısıdır. Bu noktada Aybar, Althusser'in öne sürdüğü "epistemolojik kopukluk" varsayımına kuşkuyla bakmaktadır. Aybar'a göre ...Eski düşünüş biçimleri ile ilişkilerini kestiklerini, Marx kendisi açıklar. Ama bu Marx'ın 1845'ten önceki yapıtlarının çöp tenekesine atılması gerektiği biçiminde elbet yorumlanamaz:.. Marx daha öğrenci olduğu yıllardan beri bir arayış içinde idi...Bu arayış onu sosyal olayların temelinde ekonomik nedenler yattığı buluşuna getirmiştir. Eski açıklamalarını, ekonomik teorisine eklemlenen yeni kavramlarla açıklamıştır. Örneğin yabancılaşma bunlardan biridir. Kaldı ki terim olarak yabancılaşma *Kapital*'de de geçer...Marx'ın yapıtında, etten kemikten somut insanlar bir filigran gibidir, ekonomik ilişkilerin arkasında hep insan görürsünüz. (Aybar, 1979: 68).

Tematik ve felsefi açıdan Aybar düşüncesi, Marksizm'in hümanist yorumunun dünyada yayılmasında önemli bir rol oynayan, Yugoslav Praxis grubu'nun[24] düşünsel çizgisiyle de oldukça önemli benzerlikleri içinde barındırmaktadır. Aybar'ın Marx'a ilişkin yorumlarının odak noktasını oluşturan, yabancılaşma, şeyleşme ve özellikle de bürokrasi gibi kavramlar, Praxis grubunun da temel tartışma eksenini oluşturmaktadır. Marksist - Leninist çizgi karşısında Marx'ın hümanist antropolojisinin korunması amacı etrafında yapılanan Praxis grubunun insanın öznel etkinliğine yaptığı vurgu felsefi açıdan Aybar'ın bu grupla en belirgin kesişme noktasını oluşturur.[25]

Sosyalist uygulamaya ilişkin pratik kaygılarının yanısıra, bilimsellikle ilgili fikirleri Aybar'ın Marx'ı Leninist çizgiden farklı bir biçimde yorumlamasında önemli bir etkendir. Aybar düşüncesinde bilim ile ilgili görüşlerinin biri genel biri özel olmak üzere birbirine bağlı iki yönlü bir işlevi olduğu iddia edilebilir: Bu anlamda, Marksizm ve bilim hakkındaki görüşleri bir yandan onun Marksizm'i Leninist çizgi dışında yorumlama esnekliğine -ki bu Aybar'ın yukarıda belirtilen bütün saptama ve analizlerinin referans noktasını oluşturmaktadır- temel teşkil ederken, diğer yandan Leninizm'e ve Türk soluna getirdiği eleştirilerin önemli bir halkasını oluşturur.

Değişkenlik ve zaman içindeki devinim, Aybar'ın bilim konusundaki fikirlerinin özünü oluşturur. Zira, Marksizm ve bilimsel sosyalizm ile ilgili düşünceleri bu özün yansımalarıdır. Bu çerçevede, Aybar düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir: ...bilimde mutlak olan şey, izafi mutlak olan şey, bilimin muayyen zaman içinde yakinin en yüksek derecesini teşkil ettiği hususundaki yargıyla bilimin sonsuzluğu ve sonsuzluk içinde somuttan hareket ederek evrensele doğru

24 1964 - 1975 arasında yayımlanan felsefi bir dergi olan *Praxis* etrafında toplanan bir grup Yugoslav Marksist kuramcı daha sonraları Praxis grubu/filozofları olarak anılacaktır. Grubun konu edindiği temel sorunlar epistemoloji, etik, estetik ve sözkonusu dönemde Yugoslav Sosyalizmi'nin içinde bulunduğu dönüşüm sürecine ilişkin sorunlardır.

25 Aybar'ın bu doğrultudaki yorumları için, bkz. (Aybar, 1987:165-7); (Aybar, 1979:67-68.)

boyuna aşamalar yaptığı hususundaki yargıdır...bilimsel bilgi, yani bilim dediğimiz hamule sonsuzluğa kadar daima kendisini gençleştiren kendisini tamamlayan bir şeyse, o zaman bizzat bilimin içerisinde de dialektik bir hareket var. Yani bir zaman bilim olan veriler, zamanla ... zaman içinde kendi zıt unsurları haline gelmektedir....Burada bilhassa üzerinde durmak istediğim husus, bilimsellik mekanizmasında itici, yaratıcı unsurun, çelişiden doğan unsurun beşeri dilde ifadesinin itiraz, bilimsel itiraz, "contestation" yani şimdiye kadar elde etmiş olduğumuz bulgularla yetinmeyip yeni bulgular peşinde olmamızdır. (Aybar, 1988c: 147, 150).

Genel olarak bilim ve bilimsel düşünceye ilişkin bu görüşler temelinde Marksist kuramın bilimsel kavranışı Aybar için son derece önemlidir. Bu anlamda, Aybar Marx'ın kuramının kalın çizgide bilimsel olduğunu kabul etmekle birlikte, bu kalın çizgilerin ince çizgi haline getirilmesinin bilimsellik bakımından gerekli olduğu görüşünü savunmaktadır ki, bu görüş kuşağındaki sosyalistlerin büyük bir bölümüne o dönemlerde yabancı olsa da Batı'da Marksist kuramcıların pek çoğunun temel çıkış noktasıdır. Aybar'a göre, ...tarihsel gelişmeyi açıklayan tezleri...Marx'ın ve Engels'in belirttikleri gibi birer ipucu ve yönerge niteliğinde olup, yeni araştırmalar ve irdelemelerle derinleştirilmesi gereken bilgilerdir. (Mumcu, 1990: 164) Marx'ın öğretisinin inceltilmesi sürecinde ise, Aybar'a göre dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, dialektiğin bir irdeleme yöntemi olarak kullanılması ve doğruluğunun olaylar çerçevesinde sınanmasıdır. Zira herşeyi eleştiren, eleştirinin devinimin gereği olduğuna inanan devrimci bir teorinin kendisini eleştirinin dışında tutması olanaksızdır. (Mumcu, 1990: 139).

Kuşkusuz böyle bir anlayış Marksist-Leninist çizgiye oldukça yabancıdır. Aybar'a göre, bilim sosyalist etiketli ülkelerde yönetimi rasyonalize etmeye yarayan bir araç konumuna indirgenmiş ve din haline dönüştürülmüştür ki, S.S.C.B.'nin yıkılması ile birlikte bilimsel sosyalizmin böyle bir politik işleve hizmet ettiği bizzat Marksistler tarafından oldukça sık gündeme getirilmektedir.

Bu anlamda, Aybar'a göre ...Herşeyden önce "bilimsellik" iddiaları eleştirel gözle ele alınmalıdır. Çünkü dikta rejimleri, doğrulukları tartışılması gereken bu bilimsellik iddialarına bağlı olarak kuruluyor ve sürdürülüyor. Bilimsel sosyalizm teriminden başlayarak Marksizm-Leninizmin bütün yasaları (!) tam bir yansızlıkla gözden geçirilmelidir. Böyle bir incelemeden geçirilmedikçe bilimsel sosyalizm başlığı altında sürdürülen uygulamalar yığınların aldatılmaları durumunun sürmesine yarayacak ve sosyalizm davasına yarar değil zarar verecektir. (Mumcu, 1990: 172).

Şemaların bilimselliği ve bilimin dayatmacılığı savı temelinde yapılanan reel sosyalizmin çöküşü, Aybar'ın yıllar önce dile getirmiş olduğu bu görüş ve eleştirilerinin haklılığının en açık kanıtıdır. Bu çerçevede, Aybar'ın görüşleri ile Andre Gorz'un Sovyet sistemi çöktükten sonraki süreçte reel sosyalizme ilişkin olarak vurguladığı noktalardaki paralellik dikkat çekicidir.

Andre Gorz'a göre sosyalist ülkelerde bilimsellik, halkın ihtiyaç ve taleplerini öznel veya bilimsel olmadığı gerekçesiyle reddetmenin ve halkı uluslarası işbölümünün buyruklarına boyun eğdirtme olanaklarının Parti-Devlete sunulması işlevini görmüştür. Toplumun adeta bütün organları merkezi bir denetim salonundan yönetilen bir makina şekline dönüştürülmüş ve militarizasyonla birlikte giden bu rasyonalleşmeye karşı direnişler "küçük burjuva bireyciliğinin" işaretleri olarak mahkum edilmiştir. Sonuç olarak, Gorz'a göre sosyalizm kendini bütünlüklü bir bilimsel rasyonalizasyona yönelik sistem olarak kavradıkça ölmüş ve bu anlamda bireylerin özgürleşme ve özerklik özlemlerindeki bütün bağlardan kopmuştur. (Gorz, 1993: 69)

Bilimselliğin, sistemin sürdürülmesi açısından yüklendiği işlevin yarattığı olumsuzluklar çerçevesinde, Gorz gibi Aybar'ın da sonuç olarak vardığı temel nokta, böyle bir düzenin sosyalizmin bireyin özgürleşmesi idealinden gittikçe uzaklaştığıdır. Sosyalist düzen herşeyden önce bilime dayandığı için değil insancıl, ahlaksal amaçlar güttüğü için insanların umudu haline gelmiştir. ...Amaç insanların özgürlüğüdür (Mumcu, 1990: 176).

Aybar'ın bilimsellik ile ilgili fikirlerinin, TİP içerisinde kendisine karşı verilen beşli önergede bilime ve bilimsel sosyalizme inanmadığı iddialarına yol açabilecek kadar yadırganması, söz konusu dönemde Türk sosyalist hareketinde ve özellikle de TİP içerisinde Marksist-Leninist çizginin göreceli hakimiyetinin doğal bir yansıması olarak nitelendirilebilir. Aybar, Türk sosyalist hareketi için oldukça önemli bir vakit kaybına neden olduğu söylenebilecek bu hakimiyetin bir nedenini, yıllar sonra, Türk soluna getirdiği eleştiri çerçevesinde şu şekilde ortaya koymaktadır:

> ...Akılcılığı zamanında yaşamadığımız için, sonraki sistemleri özümlemekte güçlük çekiyoruz. Descartes bana göre doğru ile varlığın aynı şey olduğunu ileri sürerek, çağdaş maddeciliğe giden yolda bir köprü başı olmuştur. Descartes'dan geçilmeden Kant'a Hegel'e ve Marx'a ulaşılmaz. Bizim sol'un esas zaafı da buradan ileri geliyor. Marksizm'i şematik kalıplar içine oturtmamızın nedenleri arasında akılcı düşünce alışkanlığından yoksun olmamız da sayılmalıdır. Gerçi Marksizm konusunda şemacılık bizim dışımızda tezgahlanmıştır. Ama bunun Türk solu tarafından hiç eleştirisiz benimsenmiş olması, gene de bilimsel düşünce alışkanlıklarının yabancısı olmamızdan ileri gelmektedir. (Aybar, 1988a: 25).

Sonuç yerine

12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte, Türk sosyalist hareketinin gelişimi açısından oldukça önemli bir dönem noktalanmıştır. 1960'lı yıllarda sosyalist solun hızlı yükselişiyle başlayan bu dönemde, TİP'in sosyalist hareketin şekillenmesine ilişkin oldukça önemli ancak birbiriyle çelişkili iki önemli işlevi olmuştur. Bu anlamda, TİP bir yandan Türk siyasal hayatında o güne kadar solda va-

rolan boşluğu sosyalist bir parti olarak doldurup, sosyalistler için düşünsel ve eylemsel ortak bir platform hazırlarken, diğer yandan parti içi çekişmeler çerçevesinde, 1970'li yıllarda sosyalist harekete damgasını vuran radikalizm, hizipleşme ve bölünmelerin temelini hazırlamıştır. Söz konusu dönemin sonlarına doğru etkinliğini yitiren sosyalist hareket, 1980'lere gelindiğinde, 12 Eylül askeri darbesinin de yarattığı hukuki ve siyasal yapılanma çerçevesinde, teorik ve pratik birliktelikten uzak ve bu anlamda, kitleleri çatısı altında toplayabileceği örgütlenme temelinden yoksun bir niteliğe bürünmüştür. Türk sosyalist hareketine özgü iç dinamiklerin ve Türk siyasal hayatındaki gelişmelerin şekillendirdiği bu tablo, özellikle partileşme çabası içerisinde olan sosyalistleri yeniden örgütlenme ve birlik sorunuyla karşı karşıya getirmiştir.

Ancak birlik sorununun ötesinde, reel sosyalizmin çöküşü ile birlikte, Türk sosyalist hareketi süreç içerisinde pek çok kazanımı beraberinde getirme potansiyelini içinde barındıran bir başka sorunla yüz yüze gelmiştir. Bu, söz konusu döneme değin harekete oldukça yabancı olan yenileşme sorunudur. 1980'li ve 1990'lı yıllarda, Türkiye'de sosyalist solun temelde bu iki eksen etrafında şekillenen yeniden yapılanma süreci içerisinde Mehmet Ali Aybar'ın mücadelesi çalışma boyunca ele alınan düşünce ve değerlendirmeleri ışığında devam etmiştir.

Birlik ve yeniden örgütlenmeye ilişkin çalışmaları ve çabaları bir parti örgütlenmesi temelinde somutlaşmamakla birlikte, Aybar'ın yıllar öncesinden reel sosyalizmin eleştirisi üzerine yapılandırdığı fikirleri, 1990'lı yıllarda kendine birleşme temelinde yeni bir yol arayan sosyalist hareketin bugün geldiği noktada pratiğe yansımaktadır. Sovyet tipi sosyalizmin ya da sosyalizmin bir biçiminin başarısızlığa uğraması sonucu, sosyalist solun belirli fraksiyonlarında hakim olan ortodoks çizginin artık sorgulanabilir bir boyut kazanması bu yansımanın başlangıç noktasını oluşturmakla birlikte, birleşme tabanının genişlemesi bağlamında birbirinin devamı niteliğinde olan Sosyalist Birlik Partisi'nin, Birleşik Sosyalist Parti'nin ve Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nin kuruluş süreçlerinde hakim olan kuramsal ve kavramsal çerçeve incelendiğinde, belirli noktalarda Aybar düşüncesiyle kesişmeler olduğu görülmektedir.

Eski sosyalizm anlayışının terkedilmesiyle birlikte, sosyalist hareketin düşünsel eksenindeki kayma sonucu ortaya çıkan en önemli öğe özgürlükçülüktür. Burada, özgürlükçülük, çoğulcu demokratik rejim çerçevesinde, insan haklarının ve demokratik hak ve özgürlüklerin korunmasını içermekle birlikte, temelde insanın özgürleşmesi projesi etrafında şekillenmektedir. Bir başka deyişle, yabancılaşmanın aşılmasıdır. (Bkz. Oluç, 1996: 404.) Bu anlamda, "odağına insanı koyan solun"[26] yeniden örgütlenme süreci, her alanda insan özgürlüğünü

26 Birleşme süreci çerçevesinde yapılan Çağrı'da solun evrensel değerlerine dikkat çekilerek bu, şu şekilde ifadelendirilmektedir. "Ortak geçmişimizden gelen ve zaman zaman unuttuğumuz solun evrensel ilkeleri bizlere yol gösterecektir. Milliyetçi değil evrensel dayanışmadan yana eşitlikçi, özel mülkiyeti mutlak kabul etmeyen; insanın temel ihtiyaçlarının, kendisini gerçekleştir-

amaç edinen, anti-militer ve anti hiyerarşik bir temel üzerine oturtulmuştur.

Aybar'ın sosyalizm anlayışının başlangıç noktasını oluşturan bu çerçeve içerisinde, sık sık vurguladığı insanın kendini gerçekleştirmesi ve buna bağlı olarak ...odağı "insan olan...insanın insanı sömürmediği...halkın devleti gerçekten yönettiği...zorunlu çalışmanın yerini gönüllü çalışmaya bıraktığı, üretim için harcanan zamanın gittikçe azalacağı, dolayısıyla insanların bilime, sanata, felsefeye, spora eğlenceye ayıracakları zamanın gittikçe çoğalacağı bir düzen olarak tanımladığı sosyalizmin, bugün sosyalist örgütlenme tarihinde TİP'ten sonra belki de ikinci bir çatı olarak nitelendirilebilecek ÖDP'nin yaklaşımıyla benzer bir nitelik taşıdığı söylenebilir.[27]

İnsan özgürlüğünden yola çıkarak altı çizilmesi gereken ikinci bir nokta, Sovyet sisteminin çökmesiyle birlikte, sosyalist tartışmalarda ana eksenlerden birini oluşturan örgütlenme sorunudur. Yukarıdan aşağı, bürokratik bir örgütlenme modelinin sol değerlerle bağdaşmadığının sosyalist hareket içerisinde çoğunluk tarafından kavranması ve bu bağlamda, yerel insiyatiflere açık, tabana dayalı bir mücadele örgütünün ön koşul olarak gerekliliği, yeniden yapılanma sürecinde oldukça sık vurgulanan olgulardan birini oluşturmuştur. (Bkz. *ÖDP Tartışmaları,* 1996; *ÖDP Kendini Anlatıyor,* 1996). Kendisini bir kitle partisi olarak tanımlayan ÖDP'nin yapılanması Leninist parti modeline bir alternatif oluşturmasa da, birleşme sürecinde Leninist örgüt modeline getirilen eleştirilerin ve yeni parti örgütlenmesine ilişkin olarak gerekliliğine çoğunluğun inandığı niteliklerin, kuramsal olarak eksiklikleri içinde barındırmış olmasına rağmen 1970'li yıllarda Aybar'ın örgüt sorununa ilişkin saptamaları ile belirli noktalarda örtüştüğü söylenebilir.

Bu bağlamda, bir yandan Aybar tarafından Leninist örgüt modeline getirilen eleştirilerle paralelliği, diğer yandan ise, 1960'lı yıllarda TİP içerisinde Aybar'a yöneltilen suçlamaların temel gerekçelerinden biri olan hürriyetçi sosyalizm kavramsallaştırmasına yapılan vurgu göz önüne alındığında, solun birlik ve yenileşme sürecinde faal olarak yer alan Aren'in genelde sosyalizm tanımlamasına, özelde ise örgüt modeline ilişkin olarak dile getirdiği görüşleri, dikkat çekicidir. Aren'e göre, Leninist parti örgütlenmesi ile "... özgürlükçü-demokratik yeni bir sosyalizm değil fakat ancak Sovyet tipi bir sosyalizm kurulabilir. Çünkü bilindiği üzere, tüm araçlar gibi partilerde yapacakları işlere göre biçimlenirler. Nasıl ki, kocaman bir balyozla küçük bir saat tamir edilemezse, çok disiplinli

---

mesine olanak verecek şekilde karşılanması gerektiğini savunan, kısacası odağına insanı koyan solun temel değerleri günün ihtiyaçlarına cevap verme gücüne sahiptir. (*ÖDP Tartışmaları,* 1996: 20). Aynı eksen TİP- TSİP- TKP ve Sosyalist Parti'den ayrılan grup temsilcilerinin kuracakları partinin ana hatlarını belirleyen Çağrı (1990) çerçevesinde şu şekilde ortaya konulmuştur: "....partinin, sömürüye, her türlü baskı ve eşitsizliğe son vermeyi ve özgür insanlar toplumunu amaçlayacağını, bunun için de doğrudan emekçilerin demokratik iktidarına dayanacağını, bütün çalışmalarında her zaman insanı merkez alacağını ilan ediyoruz." (Aren, 1997: 11).

27 Bu konuyla ilgili olarak, bkz. (Oluç, 1996: 411); (*ÖDP Programı,* 1996: 4-5).

demir çekirdek bir parti ile de çağdaş - özgürlükçü bir sosyalizm kurulamaz..." (Aren, 1997: 82).

Çalışmanın başında da değinildiği gibi, sosyalist tartışmaları yönlendiren kavramsal ve kuramsal çerçeve değerlendirildiğinde, bugün sosyalist hareketin 1960'lardaki durumundan oldukça farklı bir noktada olduğu açıktır. Zira, yıllardır Marksist kuram kapsamında tartışılan pek çok sorun, Türk sosyalist hareketinin gündemine ancak 1990'lı yıllarda girebilmiştir. Uzun yıllar "aykırı bir ses" (Akar, 1989: 129) olarak algılanan Aybar'ın sosyalizm anlayışı çerçevesinde vurguladığı temalar bugün sosyalist hareket içerisinde süregelen tartışma alanları ile pek çok noktada benzerlikleri içinde barındırmaktadır ki, bu durum Türkiye'nin pek çok alanda karşı karşıya kaldığı "geç yaşanmışlığın" sosyalist hareket içerisinde en azından Marksist - Leninist kanat açısından bir dışavurumu olarak ancak reel sosyalizmin çöküşü ile ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Akar, Atilla (1989) *Bir Kuşağın Son Temsilcileri. "Eski Tüfek" Sosyalistler.* İletişim Yayınları, İstanbul.

Althusser, Louis (1969) *For Marx.* Penguin, Harmondsworth.

Anderson, Perry (1982) *Batı'da Sol Düşünce.* Birikim, İstanbul.

Aren, Sadun (1993) *TİP Olayı (1961-1971).* Cem Yayınevi, İstanbul.

Aren, Sadun (1997) *Sosyalizmin Yeni Yolu Üzerine.* Gelecek Yayınları, Ankara.

Aybar, Mehmet Ali (1945a) "Gerçek Hürriyet Rejimi Yolunda," *Vatan,* 24 Ağustos-13 Ekim.

Aybar, Mehmet Ali (1945b) "Kağıt Üzerinde Demokrasi", *Vatan,* 24 Ağustos.

Aybar, Mehmet Ali (1945c) "Romantik ve Mücerret Demokrasi," *Vatan,* 7 Eylül

Aybar, Mehmet Ali (1945d) "Bir Gün Sabah Olursa," *Vatan,* 13 Ekim.

Aybar, Mehmet Ali (1946) "Yeni Dünya," *Gün,* 13 Ekim.

Aybar, Mehmet Ali (1947a) "İstiklal Savaşları Türkiye'sine Yaraşır Bir Dış Politika İstiyoruz," *Hür,* 15 Şubat.

Aybar, Mehmet Ali (1947b) "Sağ, Sol", *Hür,* 22 Şubat

Aybar, Mehmet Ali (1948) "Dosta Düşmana Beyanname," *Zincirli Hürriyet,* 5 Şubat.

Aybar, Mehmet Ali (Tahsin Hüsnü) (1952) "Milli Kültür Düşmanı Yabancı Yayınlar", *Yeditepe,* 1 Ekim.

Aybar, Mehmet Ali (1968) *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm Seçmeler 1945-1967.* (der.) Kemal Sülker ve Turhan Tükel, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Aybar, Mehmet Ali (1973) *12 Mart'tan Sonra.* Sümer Matbaası, İstanbul.

Aybar, Mehmet Ali (1979) *Marksizmde Örgüt Sorunu Leninist Parti Burjuva Modelinde Bir Örgüttür.* Yaylacık Matbaası, İstanbul.

Aybar, Mehmet Ali (1987) *Neden Sosyalizm?.* BDS, İstanbul.

Aybar, Mehmet Ali (1988a) *TİP Tarihi 1.* BDS, İstanbul.

Aybar, Mehmet Ali (1988b) *TİP Tarihi 2.* BDS, İstanbul.

Aybar, Mehmet Ali (1988c) *TİP Tarihi 3.* BDS, İstanbul.

Belge, Murat (1985a) "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'tan Sonra)," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi.* İletişim, İstanbul.

Belge, Murat (1985b) "Türkiye İşçi Partisi," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* İletişim, İstanbul.

Belge, Murat (1987)."Sol," *Geçiş Sürecinde Türkiye* içinde. (der.) İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul.

Belge, Murat (1989) *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek.* Birikim, İstanbul.

Belli Mihri (1970) *Yazılar.* Sol, Ankara.

Çulhaoğlu, Metin (1997) *Bin Yıl Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu.* Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Divitçioğlu, Sencer (1967) *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu.* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Eroğul, Cem (1970) *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi).* Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Gorz, Andre (1993). *Kapitalizm Sosyalizm Ekoloji: Yönetim Bozuklukları.* (çev.) Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Gönlübol, Mehmet ve Haluk Ülman (1986) "İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası: Genel Durum" *Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt I: (1919-1973), Cilt II: (1973-1983).* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, (6. Baskı), Ankara.

Kaldelj, Edward (1978) *Democracy and Socialism.* Londra.

Koçak, Cemil (1995) "Siyasal Tarih (1923-1950)," *Türkiye Tarihi* 4. Cilt, (yay. yön.) Sina Akşin, Cem Yayınevi, (4. Baskı), İstanbul.

Kolakowski, Lezsek (1978) *Main Currents of Marxism,* 3. The Breakdown. Oxford University Press, Oxford.

Küçükömer, İdris (1969) *Düzenin Yabancılaşması.* Ant, İstanbul.

Lipovsky, Igor P. (1992) *The Socialist Movement In Turkey 1960-1980.* E.J. Brill, New York.

Luxemburg, Rosa (1989) *Siyasal Yazılar* . (çev.) Zafer Üskül, Verso, Ankara.

Mumcu, Uğur (1990) *Aybar İle Söyleşi Sosyalizm ve Bağımsızlık.* Tekin Yayınevi (2. Baskı), Ankara.

Oluç, Saruhan (1996) "Biz Devrim İstiyoruz," *Yeniden,* Şubat; *ÖDP Tartışmaları* içinde. Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.402-11.

ÖDP Kendini Anlatıyor,Partileşme Süreci, Ütopya, Sorunlar Öneriler (1996) (röp.) Belgin Demirer, Güncel Yayıncılık, İstanbul.

ÖDP Tartışmaları (1996) Alan Yayıncılık, İstanbul

Özgürlük ve Dayanışma Partisi Program & Tüzük (1996) Mart Matbaacılık Sanatları Ltd. Şti., İstanbul.

Sosyalist Devrim Partisi Tüzüğü (1978) Güryay Matbaacılık, İstanbul.

Türkiye İşçi Partisi Tüzüğü (1967) Ulusoğlu Matbaası (6. Baskı), Ankara.

Tunaya, Tarık Zafer (1952) *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952.* İstanbul.

Yetkin, Çetin (1970). *Türkiye'de Soldaki Bölünmeler 1960-1970.* Toplum Yayınları, Ankara.

Zürcher, Erik Jan (1995) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi.* İletişim, İstanbul.

Mehmet Ali Aybar: A link in the socialist movement from 1940s to 1990s

Mehmet Ali Aybar (1908-1995) who was the chairman of the Turkish Worker's Party (1962-1970) and the Socialist Revolution Party (1975-1979) has been one of the leading figures of the Turkish Socialist Movement. His ideas were principally based on the criticism of the Marxist-Leninist ideology which has been among the most influential currents of thought during the heyday of Turkish socialist movement, between 1960-1980. His opposition to Leninism and Soviet Socialism was on the grounds of the fact that Leninist systems or ideologies had threw overbroad the entire humanistic legacy of Marx's philosophy. Having such an anti-Soviet stance, Aybar's major concern has been the formulation of a different model of socialism which would have its roots in the special features of Turkey's social and economic conditions. His conceptualization such as *smiling socialism, liberitarian socialism* and his criticisms of the Leninist party model were all the products of such an effort. Aybar has been very much opposed by the pro-Soviet socialists of his time specifically after his condemnation of the Soviet invasion of Czechoslovakia in 1968 and his emphasis on human freedom as the major source of conflict in Turkish society. Today, It can be asserted that Aybar has been one of the figures whose views and evaluations covered many points that has been started to be disscussed by many factions of the socialist movement with the aim of expanding their theoretical horizons and rescuing Marxism from its dogmatic rigidities during late 1980's and 1990's due to the profound effects of 12th September 1980 coup d'etat and the fall of communism in Soviet Union.

This study focuses on Aybar's views and conceptualizations related to Turkish socialism as well as his interpretations on Marxist theory with the aim of shedding some light onto his theoretical and practical contributions to the Turkish socialist movement and detect the interconnections of his ideas with some currents of thought within the framework of Western Marxism.

Çok-partili rejime geçerken sol: Türkiye sosyalizminin unutulmuş partisi*

*Özgür Gökmen***

> Demokrasiden korkanların asıl korktukları demokrasi değil, bizzat halkın kendisidir. Çünkü halk kütleleri iktidarı ele alırsa hususî ve şahsi menfaatleri yerine geniş kütlelerin menfaatleri ve hakları yürürlüğe girecektir. Bu ise inhisarcı ve istismarcı zümrelerin ve grupların asla işine gelemez. Onlar kendilerine yetecek miktarda bir demokrasiye her zaman taraftar, daha fazlasına yani halkın faydalanabileceği bir demokrasiye her zaman aleyhtar kalırlar.
>
> "Biz Demokrasiden Korkmuyoruz",
> Adiloğlu [Esat Adil Müstecablıoğlu], *Gerçek*, 9 Temmuz 1946

Türkiye'de tek-parti sistemi terkedilirken ortaya çıkan nisbî özgürlük ortamında yaşananlar, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin temel sürekliliklerinden birini gözler önüne serer. Sol kanadı olmayan bir çok-partili sistemin temelleri bu kısa sürede atılır. Milli Şef rejimi kendi stratejisi gereği siyasal alanın sola da açılacağı izlenimini yaratmış; ancak, hukuksal, siyasal ve ideolojik tavır alışlarıyla çok geçmeden asıl niyetini belli etmiştir. Aşağıdakiler sol açısından bu sürecin temel dönüm noktalarını sıralamak ve kısa bir süre de olsa faaliyet gösteren dönemin sol partilerinden bugüne dek hep bir köşeye itilmiş, unutulmuş olan Türkiye Sosyalist Partisi'nin (TSP) taşıdığı önemi vurgulayabilmek dışında bir iddia taşımamaktadır.

Türkiye'de 2. Dünya Savaşı sonrasında çok-partili rejime geçiş döneminin temel niteliklerini belirleyen "liberalleşme süreci" olarak adlandırılabilecek siyasal gelişmeler, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 10 Mayıs 1946'da toplanan Olağanüstü Kurultayı ile doruk noktasına ulaşır.

1944 Mart'ında Varlık Vergisi'nin kaldırılmasında ilk izleri görülebilecek olan bu süreç, 1944 Eylül'ünde Varlık Vergisi'ni eleştiren yayınlarından ötürü süresiz olarak kapatılan *Tasvir-i Efkar, Vatan* ve *Tan* (Topuz, 1996: 97) gazetelerinin 22 Mart 1945 günü yeniden yayımlanmalarına izin verilmesiyle bir ivme kazanır.[1]

(*) Bu metin, büyük ölçüde, Eylül 1997'de ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan *A Litmus Test of the "Liberalization Process" in the Transition Period to Multi-Party Regime: The Turkish Socialist Party* başlıklı yüksek lisans tezinin gözden geçirilerek kısaltılmış bir bölümüne dayanmaktadır. Bana dönemle ilgilenme fikrini veren Murat Gültekingil ile çalışmaya başlarken yol gösteren ve aksi takdirde ulaşamayacağım belgeleri sunan Mete Tunçay'a teşekkür ederim.

(**) ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

1 Ahmet Emin Yalman (1974: 8) yayıncılar olarak tekrar basın hayatına dönebilmek için bir dilekçe kaleme aldıklarını ve Ankara'da Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile görüştüklerini nakleder. Adı ge-

Koçak'ın (1996: 548) "tam da San Francisco Konferansı öncesinde, hiç olmazsa, Batılı devletler nezdinde, basına karşı daha liberal bir tutum takılınacağının bir işareti" olarak değerlendirdiği bu gelişmeyi demokrasi kavramı üzerinde dönen bir tartışma izler. "Yalnızca genel olarak demokrasiye dair sözler edilmez," aynı zamanda, "Batı'daki demokrasi kavramı gözden geçirilir ve yeniden tanımlanır". (Üstüner, 1993: 112, 119) CHP rejimine muhalif yayınlar yapan Yalman'ın *Vatan*'ı ile Serteller'in *Tan*'ı bu tartışmada merkezi bir rol oynar. Esat Adil Müstecablıoğlu [Müstecabi] *Tan*'da, Mehmet Ali Aybar *Vatan*'da yazdıklarıyla bu tartışmaya katılırlar.[2]

Olağanüstü Kurultay'a giden süreç

Milli Şef İsmet İnönü'nün, M. Şehmuz Güzel'in (1997: 53) "liberalleşmenin ilk belirtilerinin resmi işareti" diye nitelediği, savaşın dayattığı baskılar azaldıkça demokratik ilkelerin ülkenin siyasal ve kültürel hayatında tedricen daha geniş bir yer tutacağını dile getirdiği meşhur 19 Mayıs 1945 nutkunu ("Milli Şefimizin Gençliğe Hitabı", *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1945) CHP'nin tarihinde ilk defa aday göstermediği ara seçimler izler.[3] Pan-Turancılıkla gizli bir bağı olduğu iddia edi-

çen gazeteler, 22 Mayıs 1940'da kabul edilen Örfi İdare Kanunu uyarınca 23 Kasım 1940'da ilan edilen Örfi İdare tarafından kapatılmıştır. 2. Dünya Savaşı nedeniyle yürürlüğe giren kanun, ancak savaşın bitiminden iki yıl sonra 22 Aralık 1947'de, bahar aylarında selefi Recep Peker'in diğer anti-demokratik kanunlarla birlikte hâlâ gerekliliklerini savunuyor olmasına rağmen (Karpat, 1959: 185) Hasan Saka Hükümeti'nce kaldırılmıştır. (Karpat, 1959: 211n.47; Ahmad ve Ahmad, 1976: 39; Güzel, 1993: 281n.7) "Bu idare şekli hükümete memleketin emniyeti bakımından dilediği tedbiri alması hususunda tam yetki veriyordu. Türk basınının en mühim kısmı İstanbul'da bulunduğu ve basın, politika bakımından, çok önemli bir kuvvet olduğu için böylesine geniş bir yetki siyasi maksatlarla kullanılabilirdi ve nitekim çoğu defa kullanılıyordu da." (Karpat, 1959: 144) CHP Hükümeti, savaş boyunca ve sonrasında "muhalif basın"ı susturmak için, halihazırda "komünizm ve anarşizm ile Saltanatın ya da Halifeliğin yeniden kurulmasına yönelik propagandayı yasa dışı sayan" ve 50. maddesi ile "memleketin genel politikasına dokunacak yayından dolayı Bakanlar Kurulu kararıyla gazete ve dergilerin kapatılabileceğini" hükme bağlayan 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun yetersiz kaldığı yerlerde Örfi İdare Kanunu'ndan istifade etti. (Weinberger, 1950: 138; Topuz, 1996: 100; Yalman, 1947: 51) İstanbul, Kocaeli ve Trakya'da ilan edilen Örfi İdare özellikle 1946 yılında "aydınlar ve sol üzerinde 'Demokles'in Kılıcı' görevi"ni yerine getirecektir. (Güzel, 1993: 298n.10)

2 Rejimin *Vatan* ve *Tan*'ın yayınlarına karşı tavrı, Başbakan Saraçoğlu'nun "siyasi görüşleri farklı sandığımız bu iki gazete muhalefette birleşti," (*Ayın Tarihi*, Eylül 1945) beyanatı ile belirginleşir. *Tan* "komünist eğilimleri", *Vatan* ise "yabancı sermayenin çıkarlarını savunmak" nedeniyle itham edilmekle kalmaz, Rasih Kaplan her ikisinin de "Yahudi" olduğunu iddia eder. (Karpat, 1959: 149n.36) Yalman ve Serteller için ayrıca bkz: Berkes (1997: 350-2)

3 Tevfik Rüştü Aras ve Hüseyin Avni Ulaş gibi "ünlü"lerin yanısıra, Faris Erkmen, Abidin Nesimi gibi sosyalistlerin de birer program yayımlayarak aday oldukları (Nesimi, 1977: 212; *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* 6, 1988: 1934) 17 Haziran 1945 günkü seçimler, her ne kadar CHP aday göstermemiş de olsa, iki turlu seçim sisteminin kaçınılmaz bir sonucu olarak (Koçak, 1996: 557; Karpat, 1959: 144) tamamı CHP'li adayların meclise girmesi ile sonuçlanır. Bu seçimlerde adaylar arasında işçilere de rastlanır. (Güzel, 1997: 65-6)

len "milli zenginler"den Nuri Demirağ'ın (Güzel, 1997: 50) Hüseyin Avni Ulaş ile birlikte ara seçimler döneminde kurduğu ve Üsküdar sırtlarındaki yalısında gazetecilere verdiği ziyafetlerden dolayı "Kuzu Partisi" adıyla anılagelen Milli Kalkınma Partisi'ni pek de kaale almadığı açık olan Milli Şef, 1 Kasım 1945 tarihli meclisi açış konuşmasında "gerçek bir muhalefet"in yokluğundan dem vurur[4] ve basına, siyasal derneklere, emniyet güçlerinin selahiyetlerine dair anti-demokratik yasaların kaldırılacağı ve tek dereceli seçimlere geçileceği "müjde"sini verir. (*Cumhuriyet*, 2 Kasım 1945)

Milli Şef'e göre, demokrasinin milletlerin tümüne özgü ilkeleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve kültürüne özgü ilkeleri de vardır ve Türk milleti kendi karakterine özgü demokratik ilkeleri geliştirmek zorundadır.[5] Milli Şef önderliğindeki iktidar, Türk milletine özgü demokratik ilkeleri sola kapalı bir biçimde nasıl geliştireceğini aslında Sabahattin Ali-Nihal Atsız Davası döneminde tertip edilen "3 Mayıs 1944 Olayları" ile göstermeye başlamıştır. İktidarın demokrasi anlayışının ne olduğu/olacağı ilkinden daha büyük çaplı bir tertiple su yüzüne çıkar. Bu aynı zamanda 1946 sonlarında sola karşı takınılacak tavrın da bir habercisidir.

Sola karşı "baskın"

"Liberalleşme süreci" doruğa ulaşırken Örfî İdare'nin varlığına rağmen 4 Aralık 1945 günü yaşanan "Tan Baskını", *Tan* ve *Vatan* arasında kurulduğu söylenen "ortak muhalefet cephesi"ni (Karpat, 1959: 147) dağıtır. Serteller'in Demokrat Parti'nin (DP) müstakbel kurucularından da yazı alacaklarını ilan ettikleri, yazar kadrosu içinde Serteller'in yanısıra Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykut, Pertev [Naili] Boratav, Behice Boran, Berkesler, Hulusi Şerif, Adnan Cemgil, Esat Adil Müstecablıoğlu ve sair adların da bulunduğu *Görüşler*'in 1 Aralık günü yayımlandığı göz önünde bulundurulunca, "baskın"ın *Tan*'dan çok *Görüşler*'i susturmak ve dolayısıyla Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) "İleri Demokrat Cephe-

4 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası ile aynı dönemde gerçekleşen diğer iki parti girişiminin kaderleri göz önünde bulundurulunca, CHP'nin ancak kendi içinden çıkacak bir muhalefeti isteme/"ciddi"ye alma niyetinin yeni olmadığı daha anlaşılır olacaktır. Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'ne "komünist temayülü" göstermesi nedeniyle faaliyet izni verilmemiş, Ahali Cumhuriyet Fırkası ise üç ay açık kalabilmiştir. Bu iki parti için bkz: (*Türkiye'de Siyasî Dernekler II*, 1950: 85-104); Tunaya (1995: 635-38); Akkerman (1950: 43-4); Tökin (1965: 75); Sülker (1955: 28-9).

5 "Sınıf, cins ve imtiyaz"ın bulunmadığı Türkiye'de, hakim zihniyetin milletin özgüllüğü ve demokratik ilkelere dair en çarpıcı açıklamalarından biri, Atatürk ile İnönü'nün ardından CHP'nin üçüncü ideoloğu sayılabilecek olan Recep Peker'ce 13 Mayıs 1935 tarihli Kurultay toplantısında "yeni program konuşulmaya başlanırken prensiplerin ana çizgilerini aydınlatmak üzere" yaptığı konuşmada özlü bir şekilde dile getirilmiştir: "Demokrasi bir nas, bir ayet değildir. Bir ruh, bir espri ve bir manadır. Yapılan işler akıl denilen bir süzgeçten geçirildikten sonra muhit denilen bir icaba uydurulduktan sonra tatbik edilirse fayda verir, kök tutar. Zigana dağının üzerine portakal ağacı dikilmez." (abç) (*C.H.P. Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri*, 1935: 23)

si"ni yıkmak için tertip edildiği düşünülebilir.[6] Dönemin bir diğer tanığı Abidin Nesimi de, benzeri bir şekilde, *Tan*'ın güme gittiğini, tertibin asıl hedefinin [Mareşal Fevzi Çakmak'ın da içinde bulunması düşünülen] bir sosyalist parti kurma peşinde olan Cami Baykut'un yayımladığı *Yeni Dünya* olduğunu nakletmektedir. (Aktaran Akar, 1989: 149; Aktaran Güzel, 1997: 74) Nesimi'nin 8 Ekim 1946'da o dönem TSP üyesi olan Alaattin Hakgüder'e yazdığı mektupta, 1945 sonrasında sosyalist parti kurmak üzere bulunulan girişimler, program ve yayıncılık hazırlıkları ve "Milli Hükümetin ilk Dahiliye Vekili, Müdafaa-i Hukuk teşkilatının müessisi" olması itibarıyla "gerek Türkiye, gerek dünya mikyasında bir otorite"si olan Cami Baykut'un bunlarla olan ilgisi ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. (Aktaran Tevetoğlu, 1967: 550-2) *Tan*'ın yanısıra *Yeni Dünya*, Fransızca yayın yapan *La Turquie*, Ermenice yayımlanan *Nor Or* [Yeni Gün] gazeteleri ve *Gün* dergisi "susturulur"; ABC ve Berrak kitabevleri tahrip edilir. Dönemin en gelişmiş alet edevatına sahip olan *Tan* matbaası yerle bir olur. *Görüşler* bir daha yayımlanamaz. *Yeni Dünya*'nın yayıncılarından biri de 1946 Mayıs'ında TSP'nin kurucusu ve *Nor Or*'un yayıncısı Avedis Aleksanyan'la birlikte partinin merkez icra komitesi üyesi olacak Esat Adil'dir. İlk sayısı 3 Kasım 1945'te yayımlanan *Gün*, TSP'nin kurulmasıyla birlikte partinin yayın organı haline gelecektir. (Topuz, 1997: 98; İleri, 1985: 41; "Türkiye Sosyalist Partisi Nizamname-Program", *Yeni Sabah*, 28 Haziran 1946)

"Baskın" amacına ulaşır: Cami Baykut parti kurma sevdasından vazgeçer; *Görüşler*'in yayımlanmasının ardından derginin kapağındaki "mecmuamıza yazı yardımları vadedenler" listesinde adları ilk dört sırada geçen ve bunu hemen tekzip eden "Demokratlar", Serteller'le, daha geniş yorumlanacak olursa, "sol" ile aralarında ortak bir muhalefet cephesi kurulmadığını/kurulmayacağını ilan ederler. Rejim "milletin kendine özgü karakteri" ile uyum içinde geliştirilecek olan demokrasi anlayışının sınırlarını ilan etmiştir. Sol bu sınırlar içerisine sokulmayacaktır. İçinde Karpat'ın (1959: 371-86) "kültürel irtica" olarak tarif ettiği aşın pişeceği "Cadı Kazanı" ABD'den önce Türkiye'de kaynamaya başlar. (Berkes, 1997: 395-6; Timur, 1991: 86, 120-1n.45, 121n.46)[7]

6 Dönemin tanıklarından biri olan Rasih Nuri İleri 1988'de Atilla Akar'a "İleri Demokrat Cephe"nin yıkılmasının amaçlandığına dair bir açıklama yapmış ve meselenin daha ziyade "Görüşler Olayı" olduğunu söylemiştir. (Aktaran Güzel, 1997: 74)

7 Çok-partili rejime geçerken CHP iktidarının sola karşı "mücadele"si ile bu dönemde hakim olan ve bu hakimiyetini yıllarca sürdürecek olan McCarthyci zihniyeti özlü bir şekilde çözümleyen Taner Timur'un (1991: 75-87) yazdıkları, belki elinizdeki metni gereksiz kılacak kadar, açıklayıcı. 4 Aralık 1945 tertibi için ayrıca bkz: Sabiha Sertel (1969: 277-352); Berkes (1997: 319, 354-6); ("Halil Lütfü Dördüncü'nün Açıklaması", *Yeni Gazete*, 7-9 Mayıs 1967). Döneme dair, Serteller'in ve Cami Baykut'un savunmaları ile Zekeriya Sertel'le "baskın" üzerine 1975 yılında yapılmış bir söyleşi metninin de aktarıldığı bir başka tanıklık için bkz: Va-Nu (1997: 64-98).

Sınıf esasına dayanan partilere izin veriliyor

Yollarını ayıran "Demokratlar"ın partilerini kurmadan bir gün önce 6 Ocak 1946'da CHP yanlısı *Akşam* gazetesinin "Arada Bir" başlıklı sütununda "Demokrat" imzası ile bir yazı yayımlanır: "Sol Kanadımız Açıktır". CHP'nin ve meclisin sol kanadında açık bir alan bulunduğunu yazan "Demokrat", bu alanı dolduracak sosyalist partilere duyulan ihtiyacı tartışır. Ayrıca "liberalleşme süreci"nin böyle partilerin kurulmasına elverecek yolu açacağını "öngörmeyi" de ihmal etmez. (Demokrat, "Sol Kanadımız Açıktır", *Akşam*, 6 Ocak 1946) *Akşam*'da "Demokrat" imzası ile yazan, büyük bir olasılıkla, gazetenin sahibi olan ve Milli Şef'e yakınlığı ile tanınan, daha sonra 1947-50 yılları arasında Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay hükümetlerinde Hariciye Vekilliği yapacak olan Necmeddin Sadak'tır. CHP taraftarı gazetelerde o dönem boyunca yayımlanan başyazı ve fıkraların kabaca yapılacak bir tahlili bile, bunlarda dile getirilen fikirlerin CHP rejiminin sahip olduğu fikirlerle hısımlıklarını gözler önüne sermekle kalmayacak; aynı zamanda, rejimin kendine yakın bulduğu kişilerin kalemi marifetiyle muhtemel gelişmeleri de ilan ettiğini düşünmemize neden olacak ipuçlarını sağlayacaktır.[8] Bu nedenle, Mayıs ayında toplanacak Olağanüstü Kurultay'da cemiyetlere dair alınacak kararların bilgisine önceden sahip olduğu düşünülebilecek Sadak'ın yazdıkları, yazarın "hüsnü niyeti"nin ötesinde, CHP'nin Kurultay'dan dört ay önce sosyalistlere yaptığı açık bir davet olarak değerlendirilmelidir.

Olağanüstü Kurultay'dan önce Başbakan Saraçoğlu'nun gruba verdiği izahat basında yer alır. Kurultay'da tek dereceli seçim, sınıf esası üzerine cemiyetler kurmak ve parti tüzüğündeki değişmez başkan maddesini değiştirmek meseleleri görüşülecektir. (Akşam, 27 Nisan 1946) Milli Şef'in Olağanüstü Kurultay daveti, Türkiye'nin "demokratik sistemi" geliştirmek yolunda önemli kararlar al-

8 "Demokrat" imzasının DP kurulduktan sonra "Halkçı"ya dönüşmüş olması, yukarıda anılan hısımlığı ortaya koyması bakımından manidardır. Anılan yazıdan bir hafta sonra "Arada Bir" sütununa bir hamiş düşülür: "Yeni Partinin adı dolayısile iltibasa mahal kalmamak için 'Demokrat' yerine 'Halkçı' adını aldık. Özür dileriz." (Halkçı, *Akşam*, 13 Ocak 1946) Sadak'ın, bir CHP taraftarı olarak, "liberalleşme süreci"nde rejime dair yazdıklarının iyi bir örneği için bkz: Sadak ("Türkiye'de Rejim Değişmiyor, İleri Gidiyor", *Akşam*, 27 Ağustos 1945) Halkçı, ("Demokratlar Birleşiniz!", *Akşam*, 18 Temmuz 1946) 1946 seçimlerinden üç gün önce, hem nalına hem mıhına vurarak birden fazla amaca hizmet eden bir yazı daha kaleme alır. Önce CHP'nin "gerçek muhalefet" görüşünü destekleyecek bir biçimde Celal Bayar'a övgüler düzer: "Eğer o [Celal Bayar] olmasaydı, C. Halk Partisi, aldığı bütün kararlar ve değiştirdiği bütün kanunlarla muhalefet partisi adı altındaki çeşit çeşit garabetlerle karşı karşıya kimbilir daha kaç zaman idealinin gerçekleşmesini beklerdi." (abç) Sonra da DP'nin solcu değil de sağcı olmasına ah ederek, DP'nin "gerilik unsurları" ile parti adına "geri propagandalar"a giriştiğini ima eder. Bayar ve partisinin solcu olmaması, "Bayar için de, memleket ve Halk Partisi için de" bir "talihsizlik"tir. DP yerine "solcu kanaatler besleyen bir parti çıkabilseydi vatana en büyük hizmeti Moskova radyosunun çanına ot tıkamak olurdu" diyen Halkçı, Moskova radyosunun yayınına atıfla, vatan düşmanının CHP'yi yıkmak için DP'lilerle birleşmek istediğini yazar.

manın eşiğinde olduğunun "ilk işareti" olarak sunulur. ("Hazırlıklar Tamamlanırken", *Akşam*, 29 Nisan 1946)

Akşam'da memlekette sınıf farklılıklarının olduğunu ve bunları temsil edecek "sınıfi teşkilat"ların kurulmasının hayırlı olacağını vurgulayan yazılar yayımlanır. ("Müeyyideli Demokrasi", *Akşam*, 2 Mayıs 1946; "Fırkaların Farklanması", *Akşam*, 9 Mayıs 1946) Nihayet 10 Mayıs 1946 günü Milli Şef Olağanüstü Kurultay'da şunları söyleyecektir:

> Partimizin programı, sınıf esası üzerine cemiyet kurulmasını menetmiştir. Bu maddenin kaldırılmasını, tetkik edeceksiniz. Biz, kendi programımızda, sınıf mücadelesini istemiyen ve sınıf menfaatleri arasında ahenk arayan esasta kalacağız. Vatandaşlardan, sınıf menfaatleri üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere, kanun yolile, mani olmayacağız. ("Milli Şefin Kurultay'da Söylediği Tarihi Nutuk", *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 1946; *Ayın Tarihi*, Mayıs 1946)

Böylece sosyalist partilerle birlikte sendikaların da kurulmasına imkan verecek olan "Cemiyetler Kanununda bazı yasakların kaldırılması" da dahil olmak üzere Milli Şef'in Olağanüstü Kurultay'da yaptığı "teklifler" kabul edilir ve rejimin başlangıçtan beri temel iddialarından biri olagelmiş "sınıfsız toplum" ilkesine taban tabana zıt bir karar alınır.[9]

CHP'nin toplumsal sınıflara ve bunların temsiline dair esas tavrı, Seçim Kanunu tartışmaları sırasında nispi temsil sistemine dair görüş bildiren Reşat Şemsettin Sirer'ce dile getirilecektir.[10] Memlekette toplumsal sınıfların varlığının CHP tarafından kabulüne rağmen, Sirer,

> temsil nispeti hakkında ileri sürülen bazı mütalaalara temas ederek, derin sınıf tezatlariyle parçalanmış olan memleketlerin bir uzlaşma zarureti olarak kabul ettikleri bir şekle bizim gitmemiz için bir sebep ve zaruret olmadığını söylemiş ve demiştir ki: Temsil nisbeti asla düşünmediğimiz ve asla düşünmeyeceğimiz bir sistemdir. (abç) ("Millet Vekili Seçim Kanunu Kabul Edildi", *Akşam*, 1 Haziran 1946)

Milli Şef'in Olağanüstü Kurultay'da "teklif"lerini dile getirmesinden dört gün sonra TSP'nin kuruluş dilekçesi "İstanbul Valiliği Delayetiyle" İçişleri Bakanlığı'na sunulacaktır. Sosyalist bir partinin kurulabilmesini mümkün kılan Cemi-

9 CHP programının, sınıf esasına dayanan cemiyetlerle ilgili kaldırılan hükmünü içeren 22. madde metni şöyledir: "Türkiye'de cins ve sınıf ve rejional fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücadelesi uyandırma maksatlariyle cemiyet kurulamaz. Devlet, hususi idare ve Belediyelerle Devlete bağlı müesseselerden hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar bulundukları vazifenin sıfat ve hüviyeti ile cemiyet kuramazlar." Yurttaş haklarını düzenleyen 4. maddenin C paragrafı da şu şekilde değiştirilir: "Milletvekili seçimlerinde tek dereceli seçim taraflısıyız." (Akkerman, 1950: 40; *Ayın Tarihi*, Mayıs 1946)

10 Bu konuşmayı Sirer'in yapmış olması bir rastlantı değildir. CHP ideolojisiyle ilgili olarak yaptığı çalışmalara dair Berkes'in aktardıkları (1997: 249-51) toplumsal sınıflara ilişkin fikirleri açısından oldukça açıklayıcı.

yetler Kanunu'ndaki değişikliğin 14 Mayıs 1946'dan neredeyse tam bir ay sonra gerçekleştirilecek olması, rejimin tavrının bir göstergesi olması açısından büyük önem taşımaktadır.[11] O güne dek olduğu gibi, 1946'da da aslolan ne kadar demokratik oldukları epey tartışma götürür olan kanunlar değil, CHP'nin kendi programına dayanan keyfi uygulamalarıdır. Ocak başında sosyalistlere yeşil ışık yakan Milli Şef rejimi, Olağanüstü Kurultay'da alınan kararları göz önünde bulundurarak Cemiyetler Kanunu'nda değişiklik yapılmasını beklemeden sosyalist bir parti kurmak için girişimde bulunan Esat Adil ve arkadaşlarının müracaatını kabul etmiştir.

Cemiyetler Kanunu'nda değişiklik yapılmasını öngören tasarının mecliste görüşülmesi sırasında, Adnan Menderes ve onu destekleyen Hikmet Bayur'un muhalif görüşlerine karşılık vermek için kürsüye çıkan, 1946 seçimleri sonrasında Peker hükümetinde İçişleri Bakanlığı yapacak Şükrü Sökmensüer, varolan kanunun "en liberal zihniyete dayanan bir kanun" olduğunu söyleyip muhtelif hükümlerin "bu memlekette en sağ ve en sol mutaassıb bir rejimin kurulmaması hedef ittihaz edildiği"nden kendi Emniyeti Umumiye Müdürlüğü döneminde koyulduğunu dile getirmiştir. Menderes'in kürsüden DP adına konuşabilmesini vaktinde alınan bu tedbirlere bağlayan Sökmensüer, kanun değişikliği öncesi parti kurulabilmesini de kanunun liberalliği ile açıklar:

> Ne liberal demokrat parti, ne sosyal demokrat parti, ne de şimdi işittiğimiz sosyalist parti bugün memlekette kurulamazdı. Demek ki gaye, esaslı iki mutaassıb rejimin [faşist ve müfrit sol] kurulmamasını teminden ibaretti. ("Cemiyetler Kanununda Yapılan Değişiklikler", *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1946)

"Sol" partiler

Gerçekten, "Kuzu Partisi"nin kuruluşu izleyen dönemde 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun varlığına rağmen, "engel olunmayan" birtakım "sol parti" girişimleri olmuştur. Tunçay (1984: 1954) ikisi ciddi olmak üzere [TSP ve Şefik Hüsnü

11 Haziran 1946'da yapılan değişiklikle 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun 9. maddesinin B, C ve F fıkraları kaldırılmış, "Aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan (cemiyetlerin teşkili yasaktır)" hükmünü içeren H fıkrası, "cins ve sınıf (esasına veya adına dayanan)" kısmı çıkarılarak değiştirilmiştir. (*Resmi Gazete*, 14 Temmuz 1938, Kabul tarihi: 28 Haziran 1938, Kanun No: 3512; 10 Haziran 1946, Kabul tarihi: 5 Haziran 1946, Kanun No: 4919) İleri'nin ("1946 Sendikacılığı", *Vatan*, 26 Ocak 1978) aktardığına göre, hükümet önce Ceza Kanunu'nun 141. maddesi hükmünü tekrarlayan bir madde önermiş, fakat daha sonra rejim, İçişleri Bakanlığı Komisyonu'nca hazırlanan bir rapor uyarınca, sınıf esasına dayanan partilerin yasaklanmasının siyasal partilerin ve dolayısıyla çok-partili rejimin gelişmesine engel olacağına hükmetmiştir. (abç) Rejim, asıl niyetinin sol partileri de içermek üzere çok-partili bir rejimin geliştirilmesi olmadığını ileride anılacak Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddelerini değiştirerek gösterecektir. Devletin yüce menfaatini gözeten değişikliğin gerekçesini inceleyen Özek'in (1968: 124-35) çalışması, yapılan değişiklikle güdülen asıl amacın ne olduğunu gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

Deymer tarafından kurulacak Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni (TSEKP) kastederek] dokuz tane "sol" siyasal parti girişiminde bulunulduğunu aktarmaktadır. Tunçay'a göre, TSP ve TSEKP dışında, kuruluş tarihlerine göre, "pek bir varlık gösteremeyen" bu partiler şunlardır: Sosyal Adalet Partisi (SAP),[12] Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi (TSDP), Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP), Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi (TİÇP), Yalnız Vatan İçin Partisi (YVİP), Ergenekon Köylü ve Çiftçi Partisi (EKİP). Yalman *Vatan*'daki (3 Temmuz 1946) bir başyazısıyla sosyalist parti sayısını, nedense, dört olarak göstermiş; fakat, "ruh avı"na çıkacaklarını iddia ettiği bu partilerin adlarını anmamıştır.

Akkerman (1950: 54) Tunçay'ın parantez içinde Turancı notunu düştüğü EKİP'in sosyalist değil, nasyonal sosyalist olduğunu vurgular. YVİP'yi içermeyen Tunçay'ın "sol partiler" listesinde yer alan Liberal Sosyalist Parti ise hiçbir zaman kurulmamıştır. Öte yandan TSP üyesi Hüsamettin Özdoğu da Şahap Kıvılcımlı'ya yazdığı 11 Ağustos 1946 tarihli bir mektubunda bu partinin adını anar:

> "Neden iki tane Sosyalist Partisi vardır?" diyorsun. Bugün işçi sınıfının partileri olduklarını iddia eden "Sosyalist Parti"leri senin tahmin ettiğin gibi, iki tane değil hatta yedi tanedir. Sayıyorum: Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Emekçi ve Köylü Sosyalist Partisi, İşçi Çiftçi Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Sosyalist İşçi Partisi, Sosyal Adalet Partisi, Liberal Sosyalist Partisi'dir. Görüyorsun ya yedi tane parti vardır. (Aktaran Topçuoğlu, 1976a: 42; Aktaran Tevetoğlu, 1967: 553)

Özdoğu'nun ve ondan yıllar sonra Tunçay'ın andığı Liberal Sosyalist Parti, büyük bir olasılıkla 11 Mart 1946'da kurulan ve Temmuz 1946'da hakkında Türkiye Sosyalist İşçi Partisi ile birleşeceğine dair haberler yayımlanan ("İki Parti Birleşiyor", *Gerçek*, 8 Temmuz 1946) Liberal Demokrat Parti'dir. (*Türkiye'de Siyasî Dernekler II*, 1950: 183-98; Terzioğlu, "Cumhuriyet Devrinde Kurulan Siyasî Partiler", *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1961)

Özdoğu şunları söyleyerek devam eder:

> Bunlardan beş tanesi zaten işçi sınıfının davasında rol oynayacak kabiliyette "Rehber bir kadroya" malik olmadıkları gibi, bu davayı ileri götürecek bir doktrin'e, bir "strateji"ye ve bir "taktik"e sahip değildiler. Bunlar daha ziyade diğer "Burjuva" partileri tarafından maskelenerek amele sınıfının "inkılapçı" hareketini önlemek için ileri atılmış bir tuzaktır. Programları, beyannameleri ve son hareketleriyle, bunu pekala gösterdiler. (Aktaran Topçuoğlu, 1976a: 42; Aktaran Tevetoğlu, 1967: 553)

---

12 SAP kurucularının 13 Eylül 1945'de Sosyal Demokrat Partisi'ni kurmak için yaptıkları müracaat İçişleri Bakanlığı'nca bazı "noksanlara işaret edilerek" geri çevrilmiş, kurucular bunun üzerine ideolojilerinin "arzuları hilafına anlaşılmamasını temin maksadiyle bir de gaye ve prensip izahı ilave" edip kurdukları siyasî partinin adını SAP'a çevirerek 28 Şubat 1946 tarihinde yeniden müracaatta bulunmuşlardır. (*Türkiye'de Siyasî Dernekler II*, 1950: 129-30)

Özdoğu'nun diğer partileri "işçi sınıfının davasında rol oynayabilecek kabiliyette" görmemesi, Tunçay'ın bunları ciddiye almaması boşuna değildir. TSP ve TSEKP dışında, programları incelendiğinde en hafif tabirle naif oldukları söylenebilecek olan bu partilerden SAP, TSDP, TSİP, TSP ve TSEKP ile birlikte seçimlere katılmazlar. ("Sosyal Demokrat Parti Seçime Girmiyor", *Cumhuriyet,* 20 Temmuz 1946; "Seçim ve Partiler", *Gerçek,* 22 Temmuz 1946) Seçimlerden hemen önce YVİP ve TSDP'nin yanısıra, "C.H.P. ile birlikte seçime iştirake karar" verdiği ilan edilen ("Üç Parti C.H.P.'ne Sığındı", *Gerçek,* 11 Temmuz 1946) üçüncü parti TİÇP'nin kurucusu Etem Ruhi Balkan'ın parti kurulurken İstanbul Valiliği'ne tüzük ile birlikte sunduğu "İdeolojimiz" başlığını taşıyan bir sayfalık metin Özdoğu'nun söylediklerinin iyi bir kanıtıdır:

> [İdeolojimiz] memleketimizin dünya gidişlerine örnek alabileceği büyük milletlerin inkılaplarına ve tarihlerine bakarak ve onlara mukayese yaparak hem devlete, hem millete hayırlı istikbal hazırlayacak refah ve saadet getirecek işler yapmaktır. Evvela şunu söyleyelim ki, başlarında akıllı uslu gemisinin kaptanı olacak milletlerin burnunu kanatmadan milleti sahili selamete götürecek bir baş lazımdır. Allah onu bize vermiştir. İşte İsmet İnönü. Tam manasıyla bir İngiliz gentlemen'inden farkı olmayan bu insan kadar işçilere, çiftçilere ve bütün millete yardım elini uzatmış bu vatanda daha müstesna şahıs görmedim. Eğer Almanların Hitler gibi bir deli yerine başlarında bir İsmet İnönü bulunsaydı, bu felakete duçar olmazlardı. Her türlü kaydı riyadan ari olarak bu benim mutlak kanaatimdir. (...) Şunu demek isterim ki, başımızdaki Milli Şef bizim için Allah'ın bir nimetidir. (*Türkiye'de Siyasî Dernekler II,* 1950: 335)

"İdeolojimiz" başlıklı bu metin, anti-komünistliği malum Fethi Tevetoğlu'nca (1967: 543) bile "dalkavukça" diye tarif edilmektedir. Bunun yanısıra, TİÇP kurucularından bir diğeri olan Salahaddin Yorulmazoğlu'nun [Salahattin Yorulmaz] partinin aksi fikrine rağmen kuracağı işçi derneği ile güttüğü amaç da "insancıl bulunmakla beraber, sosyalist akıma bağlı bulunmamakta, üstelik CHP kanadına yatkın görülmekte"dir. (Sülker, 1968: 27)

Bir tarafgirlik örneği

SSCB Bilimler Akademisi (1978: 19-20), TSP'yi de "sahte partiler"in içine katarak daha ağır bir yorumda bulunur:

> Mayıs-Haziran 1946'da Türkiye İşçi Çiftçi Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist İşçi Partisi kuruldu. Bu partilerin programları, onların sahte demokratizmini ve reformculuğunu kanıtlıyordu. Bu sırada tek ilerici yasal parti, 1946 Haziran'ında kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) idi. Partinin lideri, Türkiye işçi sınıfı davasının seçkin savaşçılarından Doktor Şefik Hüsnü Deymer'di. TSEKP'nin program ilkeleri, demokratizm, sosyalizm, yurtseverlik, enternasyonalizm, barış ve laikliği öngörüyordu (madde 1-5).

SSCB Bilimler Akademisi'nin Sovyetler'e "yakın" TKP'nin legale çıkmış partisi olarak kabul edilen Şefik Hüsnü'nün TSEKP'si lehine tarafgirlik yapması çok da şaşırtıcı değildir. Şaşırtıcı olan, yukarıda aktarılan metinde Akademi'nin "tek ilerici yasal parti" diyerek övdüğü TSEKP'nin program maddeleri olarak sunduğu ilkelerin bu partiye değil, "sahte demokratizm ve reformculuk"la malul olduğunu iddia ettiği TSP'ye ait olmasıdır.[13] Akademi'nin yazdığı "tarih" başka hatalar ve tarafgirliklerle de maluldur. İleride anılacak "16 Aralık 1946 Harekatı" ile kapatılan TSEKP'nin yerine [belki 1919'da Şefik Hüsnü önderliğinde kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ile karıştırarak] TSİÇP adlı varolmayan bir partiden sözeder; "53'ler" davası olarak andığı, 14 Temmuz 1948 günü sonuçlanan ("46 Komünistin Duruşması Dün Sona Erdi", *Yeni Sabah,* 15 Temmuz 1948; "Komünist Faaliyeti Yapanlar Mahkum Oldular", *Vatan,* 15 Temmuz 1948) yargılama sürecinin 1947 yazında bittiğini kaydeder; Harekatla kapatılan yayın organlarından yalnızca TSEKP'ye yakın dergilerin *[Ses, Söz, Sendika]* adlarını anar; aynı yargılama sürecine tabi tutulan TSP'nin kapatıldığından söz etmez ve fakat şöyle bir dipnotu düşer: "Türkiye Sosyalist Partisi yöneticileri ve bu arada Esat A. Müstecablıoğlu da bu sırada tutuklandı, ancak kısa süre sonra serbest bırakıldı." (*SSCB Bilimler Akademisi,* 1978: 24)

"Yerli sol"un önemli bir kısmının TSP'ye ve Esat Adil'e dair görüş ve tavırları da büyük ölçüde Akademi'nin tavrına benzerlik göstermektedir. Dönemin tanıklarıyla yaptığı görüşmelerde, 1946'da TSEKP'ye üye olmuş ya da sempati duymuşların yanında, Akar'ın (1989: 85-8) konuştuğu iki TSP'liden Muammer Erol'un aksine artık Şefik Hüsnü'nün "haklı" olduğunu düşünen Behçet Atılgan, İsmail Bilen'in o dönemde Moskova Radyosu'nda TSP aleyhine bir konuşma yaptığını hatırlıyor. Ayrıca yayımlanmamış notlarında, iki partiyi kıyaslarken Esat Adil'in hazırladığı programın "Ovenist Sosyal Demokrat Program" olduğunu söylüyor. Esat Adil'i "Türk sosyalizminin unutulmuş adamı" olarak niteleyen Cemil Meriç (1996: 193-4), hayıflanıyor: "Son 'İlke' dergisinde Türkiye'deki Cumhuriyet devri sosyalist partilerinin programları sergilendi. Yalnız Esat Adil'in partisi yok." Gerçekten Türkiye Sosyalist İşçi Partisi'nin kuruluşunu ilan ederek birlik çağrısında bulunan *İlke*'nin Temmuz 1974 tarihli sayısında, Şefik Hüsnü'nün 1919 ve 1946 tarihlerinde kuruculuğunu üstlendiği iki partinin yanısıra, Hikmet Kıvılcımlı'nın "istihlak kooperatifleri"yle ünlü Vatan Partisi'nin de programları vardır; fakat, TSP'den söz edilmez.[14] "Osmanlı İmparatorluğu döneminden 1980 öncesine kadar, yaşadığımız günlerin siyasal ortamını

13 Programlar için bkz: Türkiye Sosyalist Partisi (1946); Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (1946). TSP'nin nizamname ve programı *Yeni Sabah*'ta da yayımlanmıştır. (26 ve 28 Haziran 1946)

14 Bugün de yayın kurulu ÖDP'lilerden müteşekkil *V Özgürlük* dergisinin sol siyasal hafızayı canlı tutmaya çalıştığı "Hafıza" sütununda TSEKP'nin kuruluş tarihi anılırken, TSP "atlanmaktadır". (*V Özgürlük,* 1 Mayıs ve 15 Haziran 1998)

da etkileyen bütün önemli akımlar, örgütler ve kişiler[in], temel görüşleri, sınıf mücadelesi içindeki yerleri, taktik ve stratejileri[nin]" ele alındığının ve bu "tarihsel pratiğin dersler çıkarılmak üzere eleştirildiğinin" iddia edildiği Akdere ile Karadeniz'in (1996: 9) kaleme aldıkları "eleştirel tarih"te ise söz konusu dönem olduğu gibi atlanmıştır.

İki parti

1946'da solun neden iki parti etrafında örgütlendiği, bilinen en iyi örneği o dönem TSP üyesi olmuş ve yazdıkları gerçekten bir bütünlük/tutarlılık arzetmeyen İbrahim Topçuoğlu (1977b, 1976b, 1976a) ile Rasih Nuri İleri (1976) arasında, daha çok TKP tarihine ve tarih yazıcılığına ilişkin olarak yaşanmış sert tartışmalara, karşılıklı suçlamalara konu olmuş bir meseledir. TKP'ye yönelik "1929 Tutuklaması"nda dört buçuk yıl ceza alan (*Sosyalist Kültür Ansiklopedisi* 8, 1980: 1158) Özdoğu'nun yukarıda anılan mektubuna dayanacak olursak iki parti arasındaki fark şudur:

> Ben şimdi sana, benim dahil olduğum "Türkiye Sosyalist Partisi" ile Dr. Şefik Hüsnü'nün Başkanlık ettiği "Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi" arasındaki "farkı ve ikiliği" izaha çalışacağım. Sana bunu izah ederken dedikodudan mümkün mertebe sakınmak ve işi daha ziyade "nazari" olarak ispat etmek isterim. Benim fikrim şu: Bugün memleket dahilinde beliren "Demokrat hareketlerden istifade etmek" ve bu hareketler esnasında kitlelerin meydana çıkaracağı "inkılapçı elemanlarla" el ele vererek "harekatın genişlemesine, büyümesine" çalışmaktır. Bunun için eski sistem "grupçu, sekterci, dedikoducu" faaliyetimizi bir tarafa bırakarak "muayyen ve aktif bir kadro kurmaya" ve bu suretle genişlemek istidadında bulunan (işçi harekatını) tanzim etmeye çalışmalıyız ve bu hareketin bize muhazir olacak "birçok cereyanları"nı desteklemeliyiz. İşte benim fikrim budur. Birçok senelerden beri yalnız arkadaşlar arasında mücadele ile iktifa edip, "Sınıf mücadelesini" unutan birkaç eleman, bu hareket tarzını bir türlü hazmedemediler ve yeni hadiselere uyamadılar. Çünkü, eski grupçu zihniyet onları senelerce kasmış ve kavurmuştur. Onlar birkaç kişiden başka, kimsenin inkılapçılığına inanmayacak kadar, kör bir zihniyetin pençesine atılmışlardı (düşmüşlerdi). Bunlar inkılapçılıktaki inhisarlarında o kadar ileri gitmişlerdi ki, nihayet bunu iddia ederken gülünç mevkiye de düşmüş bulunuyorlar. "Biz yirmi beş senedir inkılapçıyız, binaenaleyh inkılap hareketleri bizimle kaimdir" diyorlar. Ben inkılapçılığın sene ile tartıldığını şimdiye kadar hiç görmedim ve işitmedim. (aktaran Topçuoğlu, 1976a: 43)

TSEKP'ye yakın Rasih Nuri İleri (1976: 56-9) ise, iki parti kurulmasının temel nedenini, TKP içinde varolan muhalefetin -İleri burada özellikle Mustafa Börklüce ve Hüsameddin Özdoğu'nun adlarını anıyor- Şefik Hüsnü'ye karşı Esat Adil'in liderliği altında toplanarak birleşmesi ve kendi partilerini kurma girişimi olarak yorumluyor. Elimizde TSP'li Alaattin Hakgüder'e yazdığı ayrıntılı bir mektup bulunan, TSEKP programını kendisi hazırlayan [ya da hazırlanmasında büyük katkıları olan] (Atılgan; Tevetoğlu, 1967: 552), yazdıklarıyla (Nesimi, 1979

ve 1977) ve iki partiye karşı tavrıyla belirli bir nesnel duruşa sahip olduğu söylenebilecek olan Nesimi de, yıllar sonra "Şefik Hüsnü'nün programı[nı] daha sol" kabul etmekle birlikte, Özdoğu'nun açıklamasını haklı çıkaracak şeyler söylemektedir:

> Bu Türkiye Sosyalist hareketinin ilk örgütsel bölünmesi idi. Bunun nedenini "kariyerizm" ile açıklıyor Nesimi, özellikle "Şefik Hüsnü'nün kariyerizmi" ile. Bir olay anlatıyor: "Size bir vak'a anlatayım. Şefik Hüsnü, Tünel'de Münir Selim'e rastlıyor, bir parti kurma teşebbüsüne geçeceğini söylüyor. Münir Selim de ona, yahu doktor Türkiye, Amerika'nın peyki olma yolunda, bu durumda senin kuracağın partiyi derhal kapatırlar, diyor. O da, biliyorum ama ne yapayım ki Esat Adil partiyi kurdu, benim kadrom nereden bakarsan bak otuz, kırk kişi. Onlar da Esat Adil'in partisine girerlerse benim hayat-ı siyasiyem tükenir, diye cevaplıyor. Bence de Şefik Hüsnü, ikinci partiyi siyasî hayatının tükenmemesi için kurdu." (Aktaran Akar, 1989: 150)

Nesimi'nin TKP'ye dair düşündükleri de önemli görünüyor:

> TKP'nin en büyük hatası iç kuvvetlere dayanmamış olmasıdır. Bir matek'tir (yabancı), yani ithal bir teşkilat olmuştur. TKP Türkiye'deki sosyalist akımın kendi iç kuvvetlerine dayanarak ortaya çıkmamıştır. (Aktaran Akar, 1989: 150)

"Reformculuk ve sahtelik" ile itham edilen TSP ise, 1946'daki "nisbi özgürlük ortamı"nda, sosyalist olması bir yana, "yerli", Türkiye'ye özgü bir sosyalizm anlayışına sahip olduğuna dair önemli işaretler verir.

Türkiye Sosyalist Partisi

TSP 14 Mayıs 1946'da avukat ve muharrir Esat Adil Müstecablıoğlu, avukat Macit Güçlü, kaynakçı ustası İhvan Kabacıoğlu, matbaa makine şefi Aziz Uçtay tarafından, 11 icra komitesi üyesi ile, kurulur.[15] Partinin Genel Sekreteri olan Esat Adil, aynı zamanda parti nizamnamesinin 14 maddesi uyarınca kurulan üç önemli iş bürosundan biri olan Siyasî Büro'nun şefidir. Diğer iki önemli iş bürosundan Teşkilat ve Teftiş Bürosu'ndan Hüsamettin Özdoğu, Sendika ve Cemiyetler Bürosu'ndan Mustafa Börklüce [Sarı Mustafa] sorumludur. ("Türkiye Sos-

15 *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*'nin 6. cildinde (1988: 1925) partinin Cemiyetler Kanunu değiştirildikten sonra kurulduğu kaydedilmiştir. Sözü edilen değişikliğin tarihi (*Resmi Gazete*, 10 Haziran 1946) ile partinin kuruluş tarihinin farklı kaynaklarda kesin olarak yer aldığı göz önünde bulundurulursa, bu anakronizmin basit bir ihmalin sonucu olduğu ortaya çıkacaktır. İmzasız olarak yayımlanan ve Esat Adil'e ait bir biyografi olan anılan metnin yazarı, aynı metin (Karaca, 1996: 202-5) da yer aldığı için büyük bir olasılıkla Emin Karaca'dır. Terzioğlu'nun (*Cumhuriyet*, 17 Şubat 1961) verdiği icra komitesi listesi de hatalıdır. Gerçek'te yazan TSP üyesi Aziz Ziya [Sıradağlar]'ın yayımlanmamış notlarına göre *Yeni Sabah*'da ("Türkiye Sosyalist Partisi İcra Komitesi", 28 Haziran 1946) yayımlanan listede adı geçmeyen Fehmi Yazıcı da icra komitesi üyesidir.

yalist Partisi Nizamnamesi", *Yeni Sabah*, 26 Haziran 1946; "Türkiye Sosyalist Partisinin Teşkilatının Esasları Nedir?", *Gerçek*, 9 Temmuz 1946; Sülker, 1955: 46n.74) İcra komitesi üyelerinden yukarıda anılan Behçet Atılgan *Gerçek* yazarlarından, Avadis Aleksanyan ise *Nor Or*'un sahibi. Bir diğer üye, Nesimi'nin yukarıda anılan mektubu yazdığı işadamı Alaattin Hakgüder ise parti görüşleri uyarınca yayımlanmaya başlayan *Gün* dergisi ile, ilk sayısı 21 Temmuz seçimlerinden hemen önce 9 Temmuz 1946'da piyasaya çıkan *Gerçek* gazetesini finanse etmektedir.[16]

Parti görüşlerini *Gün* ve *Gerçek* ile yaymaya çalışır. Etienne Fajon'dan Esat Adil'in çevirdiği siyasal mücadele, marksizm, devlet, devrim, demokrasi ve sosyalizm meselelerine dair broşürler (Fajon, 1946c, 1946b, 1946a) parti yayını olarak Eylül ile Kasım arasında piyasaya sürülür. ("T.S.P. Broşürleri", *Gün*, 21 Eylül 1946; "T.S.P. Yayınları", *Gün*, 23 Kasım 1946) Parti aynı aylarda merkezinde görüşlerini yayabilmek amacıyla on üç ayrı konferans düzenler.[17]

Partinin sadece İstanbul'da merkezi olduğuna, Anadolu'da şubeler açmadığına dair yazılanlar (Tunaya, 1995 [1952]: 697; Tevetoğlu, 1967: 540) hatalıdır. *Gerçek* ve *Gün* Samsun Şubesi'nin açılışına ve İzmir'de bir şube kurulması girişiminde bulunulduğuna dair haberler yayımlar: "Türkiye Sosyalist Partisi vilayetlerde teşkilata başladı. Samsun vilayet şubesi açıldı." (*Gerçek*, 14 Temmuz 1946; "T.S.P. İzmir Vilayet Şubesi", *Gün*, 30 Kasım 1946) TSEKP'ce yayımlanan *Sendika* (23 Kasım 1946) Samsun şubesi üyelerinin daha sonra "[sosyalist] davalarına hizmet etme amacıyla" parti değiştirdiklerini ve TSEKP'ye iltihak ettiklerini yazar. Samsun vilayeti müteşebbis icra komitesi üyesi Turhan Yıldız [Cervatoğlu] yıllar sonra yayımlanmamış notlarında şubenin kuruluşunu ve diğer partiye geçişini anlatacaktır. İkinci partinin (TSEKP) kurulması ve "TSP aleyhine bayrak açması" üzerine TSP Samsun Şubesi müstakil olarak bir toplantı yapar ve kararlarını bir deklarasyon ile yayımlar:

16 *Gün*'de yazıları ile karşılaşılan Sabahattin Batur, 1996 yılında kendisiyle yaptığım bir görüşmede Avadis Aleksanyan'a dair bilgiyi ve Alaattin Hakgüder'le ilgili olarak Nesimi'nin (1979: 208; 1977: 197) aktardıklarını doğrulamıştır. Parti üyelerinin bir kısmına dair malumat şu kaynaklarda bulunabilir: Akar (1989), Darendelioğlu (1979), İleri (1976), Karaca (1996), Kurdakul (1985), Nesimi (1979, 1977), Tevetoğlu (1967), Topçuoğlu (1977b, 1977a, 1976b, 1976a), Sayılgan (1976).

17 1950 sonrasında TSP üyesi olacak Asım Bezircioğlu *Planizm ve Sosyalizm* başlıklı bir diğer broşürden daha söz eder. (Çubukçu) Düzenlenen konferanslardan bir kısmı şunlardır: "Türkiye'deki Partiler ve T.S.P. Programının Ana Hatları", "İşçi Sınıfı ve Köylü Davası", "Marksizmin Ana Hatları" -Esat Adil; "Milli Mesele ve Sosyalizm", "Harpten Önce ve Sonra İktisadî Meseleler" - Hüsamettin Özdoğu; "Cemiyetin İnkışafı" - Mustafa Börklüce; "Kapitalist İstihsal Tarzının Hususiyetleri" - Vasık Balkış; "Türk Şiiri ve İnkılapçılık" - Rıfat Ilgaz; "Marksist Roman ve Hikaye" - Sabahattin Ali; "Türkiye'de Ekalliyetler" - Avadis Aleksanyan. ("T.S.P. Konferansları", *Gün*, 21 Eylül, 28 Eylül, 6 Ekim, 23 Kasım 1946) "İşçi Sınıfı ve Köylü Davası" gibi bir kısım konferans metinleri *Gün* ya da *Gerçek*'te yayımlanır. Topçuoğlu (1977a), bu organlarda yayımlanmış bazı metinlere, bunlar konferanslarda yapılan konuşmalar olmadığı halde, bunların konferans metinleri olduğunu iddia ederek yer vermiştir. Topçuoğlu'nun (1977a) 1946'ya aittir diye yeniden yayımladığı metinlerin bir kısmı partinin 1950 sonrası ikinci dönemine aittir.

> Genel Merkeze yazdığımız deklerasyon metnini aynen ve kesin olarak ifade edemeyeceğim. (...) aşağı yukarı ifadesi şu şekilde idi: T.S.E.K. Partisinin Türkiye Sosyalist Partisi'nden sonra ortaya çıkması, ve Türkiye Sosyalist Partisi'ni hedef alması gayet yanlış ve işçi davasına zararlı bir harekettir. Biz bunu böylece görüyoruz. Ancak bugünkü şartlarda, Türk işçisinin bölünmesini hazırlayacak bu iki partinin mevcudiyetini de bunun kadar sakıncalı görmekteyiz. Bu nedenle T.S.E.K. Partisinin yanlış tutumuna rağmen Samsun Türkiye Sosyalist Partisi Şubesi'ni, Türk işçisinin davasına olan inancımız yüzünden T.S.E.K. Partisi lehine feshediyoruz. (Cervatoğlu)

TSP, milletin her bakımdan terbiye ve kalkınmasını, yurdun mülki bütünlüğünü ve siyasî bağımsızlığını, imarını, bütün halk kitleleri arasında hakiki bir tesanüdün ve içtimaî adaletin teminini hedef tutan ve gayesi münhasıran demokratik prensiplere hayat vermek olan siyasî bir cemiyettir ve iktisadî ve içtimaî durumu ne olursa olsun demokratça ve sosyalistçe düşünüş sistemine bağlı bütün münevverlerle, bilhassa işçi, köylü, sanatkar ve küçük sanatkar ve küçük esnafın hayat ve menfaat beraberliğini temsil etmektedir. (Nizamname, madde 1 ve 3) Partinin sendikalarla olan ilişkisi nizamnamenin 34. maddesi ile düzenlenir ve kendi prensiplerine uygun kültürel müesseselerle sendikaların kuruluş ve faaliyetlerini desteklemek için her türlü gayretin gösterileceği kaydedilir. Partinin "ana prensipleri" şunlardır: Cumhuriyeti tam bir halk devleti haline getirmek adına her türlü siyasî, iktisadî ve içtimaî mevzuatı tatbik etmek üzere "demokrat"lık. Her türlü iktisadî ve içtimaî adaletsizliği ortadan kaldırarak emek ve kabiliyetleri değerlendirmek üzere "sosyalist"lik. Tarihin seyri içinde doğan ve gelişen ülke, dil, iktisadî hayat, kültür ve anane beraberliğinin siyasî ve iktisadî tam bir hürriyet ve bağımsızlıkla devamını sağlamak üzere "milliyetçi"lik. Emperyalist ve istismarcı tecavüzlere karşı, hür, bağımsız fakat mütesanit milletlerden müteşekkil bir dünya nizamı kurulması için çalışmak üzere "beynelmilelci"lik, "barışçı"lık ve "laik"liktir. (*Program,* madde 1-5)

TSP'nin en ön plana çıkan niteliği, "milli" ve "bağımsız" kimliğidir. Türkiye'nin ihtiyaçlarının özgüllüğüne inanılmış, yürütülecek siyasetin ilkeleri bu özgüllüğe uygun olarak belirlenmeye çalışılmıştır. Parti programında kendini gösteren bu kimlik, *Gün* ve *Gerçek*'te yazılanlarla desteklenmiştir. Parti üyesi olmamasına rağmen *Gün* ve *Gerçek*'e katkıda bulunan Mehmet Ali Aybar'ın ("Yeni Dünya", *Gün,* 13 Eylül 1946) sosyalizmin özgüllüğüne ve Sovyetizmin tek muhtemel biçim olmadığına dair kaleme aldığı yazı, bunun en iyi örneklerinden biridir.

TKP geleneği ile doğrudan bir bağı olmayan Esat Adil'in adı (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* 6, 1988: 1924), Nesimi'ce (1977: 14) Türkiye'de sosyalist siyasetin bağımsız adları arasında sayılır. Meriç (1996: 193) farklı bir kanattan onun asli kaygısının "bize mahsus sosyalizm" olduğunu vurgular. Esat Adil'in kendisi de Aziz Nesin'le yaptığı bir görüşmede partinin "milli" kim-

liğini vurgulamaya çalışacaktır.[18]

> Partimizin ana prensipleri, demokrasi ve sosyalizmin ilmi hüviyetini terkib eden içtimaî, iktisadî unsurlardır. Netice itibari ile bu ideoloji sosyalizmdir. Sosyalizm, bizim için milli bir meseledir. Türkiye'nin iktisadî yapısı, mutedil, anlayışlı, müsamahalı bir sosyalist temele muhtaçtır. Biz, sosyalizmi kendi memleketimiz için münhasıran bir amele hareketi değil, "işçi, köylü, küçük burjuvazi ve bunların içinden yetişmiş münevverler birliği" olarak kabul ediyoruz. (Nesin, 1948)

Devamla, Türkiye'nin özgüllüğünün gereklerini ve TSP'nin buna uygun tavır alma niyetini açıklamaya çalışır:

> İngiltere'de sosyalist partisi [İşçi Partisi] iş başındadır. Bu parti doğrudan doğruya amele sınıfına dayanmaktadır. Çünkü İngiltere halkının yüzde 49'u işçidir. Buna mukabil oranda köylü nisbeti ancak yüzde 6,6'dır. Ve İngiliz sosyalist partisinin İngiltere'de bir amele partisi olması doğrudan doğruya bu sınıfa dayanması zaruridir ve mantıkidir. Halbuki Türkiye'nin işçi sınıfı, Türk halkının ancak yüzde 8,3 ü olduğu halde, buna mukabil köylümüz nüfusumuzun yüzde 81,8'ini teşkil etmektedir. Görülüyor ki, parlamanterist bir sistem içinde, köylüyü işçi sınıfının içine alamayan hiçbir sosyalist parti, realist bir politika takip edilmiş sayılamaz. Netice olarak, Türkiye sosyalist partisi itidal ve tekamül şartlarını elden bırakmamak suretile işçi sınıfını, köylü ve küçük burjuvazinin inkılapçı bir önderi ve bu üç esaslı halk kütlesini de birbirine iktisadî ve içtimaî bir perçin ile bağlanmış bir kütle haline getirmek davasındadır. (Nesin, 1948)

TSP'ye göre, işçi sınıfı toplumsal mücadelelerin itici gücü olacaktır ve bu ancak sınıfın sendikalar altında örgütlenmesi ile mümkündür. Sınıfın lider kadroları Türkiye'nin köylü davasını idrak etmeye zorunludur. Bu zorunluluk da işçi sınıfı ile köylüler arasında bir düşünce ve mücadele bağının kurulması gerekliliğine işaret etmektedir. Bunun da ötesinde, işçi sınıfı kendi meselesini köylülerin kurtuluş ve kalkınma davası ile birleştirmek zorundadır. Sınıfın devrimci ve ideolojik partisi, aynı zamanda köylülerin de biricik partisi olduğunu kanıtlamak zorundadır. Köylülüğün sorunlarını çözebilecek biricik güç işçi sınıfıdır. Ne var ki liderler tek başlarına sorunu çözmeye muktedir değildirler. Köylülerin varlığını ve büyük gücünü ihmal edenler, toplumsal ve devrimci mücadelelerinde yenilgiye mahkumdurlar.

Esat Adil'e göre TSP bu gerçekliğin farkına varmış ve anılan sorunların çözümünü sağlayacak gerekli yöntemleri programında sistematize etmiş bir sınıf partisidir. ("İşçi Sınıfı ve Köylü Davası", *Gün*, 23 Kasım 1946)[19] Esat Adil'in söylediklerinin yanısıra, Behçet Atılgan da bir sınıf partisi olarak TSP'nin biricikliği-

18 Esat Adil'in Türkiye'nin özgüllükleri doğrultusunda bir sosyalizmin gerekliliğini savunduğu, partinin "milli" niteliğine açıklık getirmeye çalıştığı en önemli makalesi *Gün*'de (28 Eylül 1946) yayımlanan "Sosyalistçe Millet ve Milliyet Anlayışı"dır.

19 TSP'nin köylülükle ilgili görüşleri için ayrıca bkz: ("Köylümüzün Mukadderatı", *Gerçek*, 20 Temmuz 1946; "Köylüyü Kaybeden Seçimi Kazanamaz", *Gerçek*, 8 Temmuz 1946)

ne, [Türkiye'de] 1919 sonrasında kurulmuş partiler ve bunların halefleriyle bir benzerlik göstermediğine işaret eder:

> Partinin tarihi, iktisadî, içtimaî ve siyasî birtakım amillerin gelişmesile bir taraftan Milli Sosyalist hareketlerine ve diğer taraftan beynelmilel işçi hareketlerinin sentezlerini yapmak ve bunlara tarihi varis olmak azmini taşımakta olduğu görünmektedir. Bu bakımdan da tamamen Milli bir karakter taşımaktadır. (...) Türkiye Sosyalist Partisinin program ve nizamnamesi incelenince görülüyor ki mevcut partilerden esastan ayrılan bir hususiyete maliktir. Bu itibarla parti, iktidara göz dikmiş şahsi kaprisler mahsulü veya günlük politika temevvüçlerinin doğurduğu med ve cezirlerden gelme iktidarı elde etmek için bir kliğin eseri değildir. Parti açıktan açığa bir sınıf partisidir. ("İnceleme: Türkiye Sosyalist Partisinin Programı", *Gerçek*, 8 Temmuz 1946)

Özdoğu'ya göre partinin asıl amacı "şimdiye kadar mevcudiyeti inkar edilen" işçi sınıfının menfaatlerini korumak ve demokrasi cephesinde atılan adımlarda bu sınıfın rolünü belirtmektir. Bu amaçla partinin niyeti "kesif işçi kitlelerinin bulunduğu sanayi istihsal mıntıkaları"nda örgütlenmektir. TSP diğer partilerden hem "teşkilat hususunda, hem prensip bakımından" ayrılmaktadır.

> Onlar [diğer partiler], parti dahilinde de küçük bir zümrenin kütle üzerinde hakimiyetini kurmak isterler, çünkü partilerine aldıkları geniş kütlelerin menfaatlerini değil, kendi menfaatlerini müdafaa ederler ve kütleyi bir alet olarak kullanırlar. (...) [Sendikalar, işçi kulüpleri, işçi yardım hesapları, işçi istihlak kooperatifleri gibi] partisiz amele teşkilatlarının mevcutlarını desteklemek, olmayanlarını kurmak ilk şiarlarımızdandır. Yalnız kurulacak bu gibi yeni teşkilatlarda (...) sendikaların meslek prensipleri üzerine değil, istihsal prensipleri üzerine kurulmasına çalışacağız. ("Türkiye Sosyalist Partisinin Teşkilatının Esasları Nedir?", *Gerçek*, 9 Temmuz 1946)[20]

Türkiye'de sendika fikrinin Avrupa ile kıyaslandığında acınak bir halde olduğunu dile getiren TSP, CHP rejiminin bunu sanayinin az gelişmişliği ve işçi sınıfının yokluğu ile açıklayarak meşru kılma çabalarını şiddetle eleştirerek bunlara karşı çıkar:

> Bazıları bunun [sendikacılıkta geri kalmış bir vaziyette olmanın] sebebini memleketin sanayi cihetinden geriliğinde ve işçi sınıfının henüz o mertebeye çıkamayan şuurunda ararlar, ve iddialarını bu surette yürütürler. Bence bu hakiki bir sebep değildir. Bu daha ziyade Türkiye'de de çoktan beri meydana gelmiş olan işçi kütlesinin teşkilatlanmasına mani olmak ve serbestçe istismarına imkan vermek için öne sürülen geri ve oyalayıcı bir iddiadır. ("Türkiye'de İşçi Teşkilatı Nasıl Kurulmalıdır", *Gün*, 21 Eylül 1946)

---

20 *Gün* (örneğin 21 Eylül ve 30 Kasım 1946 tarihli sayılarında) ve *Gerçek* (14 ve 17 Temmuz 1946 tarihlerinde) o dönemde partinin ilişkili olduğu sendikaların kuruluş ve faaliyetleriyle ilgili haberleri ve bunlara dair yorumları yayımlamıştır. TSP'nin sendikacılıkla ilgili tavrını sergileyen en iyi örnek Esat Adil'ce kaleme alınmıştır. ("Sendika Düşmanları ve İşçi Teşkilatlanmasındaki Zorluklar, Yanlışlıklar", *Gün*, 6 Ekim 1946) TSP tarafından kurulan sendikaların bir listesi için bkz: Gökmen (1997: 48-9). TSP ile TSEKP arasında sendikal örgütlenmeye dair benimsenen tavır farkı için bkz: Sülker (1968: 29; 1955: 46-50)

21 Temmuz 1946 seçimleri

TSP'nin faaliyette bulanabildiği kısa süre boyunca 21 Temmuz seçimlerine karşı aldığı tavır, partinin güttüğü siyaseti anlayabilmek için en önemli vasıtadır. Tunaya (1995 [1952]: 697) ve Tevetoğlu (1967: 541) örneğinde olduğu gibi Tunaya'nın yazdıklarından yapılan zincirleme alıntılarla kaydedilenin aksine, TSP 1946 seçimlerine katılmamıştır.[21] Turhan Yıldız [Cervatoğlu] yayımlanmamış notlarında, "seçimlerin yapıldığını, partinin seçimlere katılmadığını, fakat organlarında *[Gerçek]* seçimleri eleştirdiklerini" nakleder. Dönemin gazeteleri Turhan Yıldız'ı doğrulamaktadır. ("Türkiye Sosyalist Partisi Antidemokratik Mevzuat Değişmedikçe Seçimlere Girmiyor", *Gerçek,* 10 Temmuz 1946; "Partiler Aleminde", *Vatan,* 11 Temmuz 1946; "Bugünkü Seçimlere Niçin Girmiyoruz?", *Gerçek,* 21 Temmuz 1946) TSP'nin seçimlere "adem-i iştirak" kararı ile gerekçesi, -bu metnin sonunda ek olarak yer verilen- partinin genel siyasetini, rejime muhalefetinin temel noktalarını ve bu çerçevede parti programının kısa bir özetini sunması bakımından önemli olan "T.S.P. Seçim Beyannamesi" ile açıklanmaktadır.

TSP seçimlerin, müstakbel Başbakan Recep Peker'in 16 Temmuz'da yaptığı seçim nutkunda (*Vatan,* 5 Ağustos 1946) Türkiye'de hiçbir zaman mevcut olmadığını iddia ettiği tek-parti sisteminin/rejiminin temel niteliklerini değiştirmeyeceğini dile getirir. Yaptıkları muhalefet, büyük ölçüde, "Türk Oligarşisi" olarak nitelendirdikleri tek-parti rejiminin sosyalist açıdan eleştirilmesine dayanmaktadır. (Hasan Tanrıkut, "C. Halk Partisi Memleketi Tapulu Çiftliği Sanıyor", *Gerçek,* 15 Temmuz 1946) Seçimlere "iştirak kararı alan" diğer partiler, programları itibariyle CHP ile özdeştir ve bu kararlarıyla CHP'nin niyetlerine alet olmakta ve

21 Tunaya'nın kitabının 1946 seçimlerinden altı, 1951 ara seçimlerinden bir yıl sonra 1952'de yayımlanmış olması, yapılan hata ile ilgili yorum yapılabilmesini mümkün kılıyor. Tunaya, büyük bir olasılıkla, kitabını kaleme alırken, 1951 ara seçimleri ile 1946 seçimlerini karıştırmıştır. TSP 1950'de yeniden kurulduktan sonra gerçekten seçimlere girmiş ve az sayıda oy almıştır. O dönem yaşanan sol parti girişimlerine ve bu partiler içinde yer alanlara karşı sıcak baktığı söylenemeyecek olan, TSP'ye dair söyledikleri ile de bu partiye karşı izlenen genel tavrı benimsediğini ortaya koyan Berkes'in hatıratında yaptığı hatalar ve doğru olmayan bilgiye dayalı küçümseyici tavrı ise yorum yapmaya pek gerek bırakmamaktadır. Metnin tamamından Berkes'in hatıratını yazarken Tunaya'nın kitabının yanısıra, AÜ Siyasal Fakülteler Bilgisi yayını *Olaylarla Türk Dış Politikası* gibi beylik kitapları kerteriz aldığı anlaşılıyor. Bu yüzden, her ne kadar doğrudan kaynak göstermese de, TSP'ye dair yazdıklarında Tunaya'nın kitabındaki hatalı bilgilere dayandığını kestirmek pek güç değil. Şunları söylüyor Berkes (1997: 367): "Tehlike partileri de olmasına izin verilince, sosyalist parti kurma heveslileri arasında bir yarıştır başladı. Yarışta ilk sırayı kapan Esat Adil Müstecablı, 14 Mayıs 1946 tarihli bir izin (abç) ile Türkiye Sosyalist Partisi adlı bir parti kurdu. Bu parti 1946 genel seçimlerine bile katıldı, bir adetçik milletvekilliği bile kazanamadı. İstanbul dışında örgütlenmiş de değildi.(abç) Bana hep çocukken oynadığımız komşuluk, bebek bakma çeşidinden bir iş gibi geliyordu bu tadımlık particiliği. 1951 ara seçimlerinde biraz oy kazandıydı; ama her haliyle amatör işi (abç) olduğu belli olduğundan gereken ürküntüyü yaratamamıştı. Daha büyük laflar edecek bir parti lazımdı."

böylece demokrasinin gelişmesine engel oluşturmaktadırlar.[22]

> (...) mücadeleye girmiş olan partiler, elinde bulundurduğu iktidarı korumaya çalışan hükümet partisile hangi ideoloji ve doktrin ayrılığı yüzünden ihtilafta bulunduklarını açıklamış veya bunu programlarında açıkça göstermiş değildirler. (...) Bu ayni cinsten partilerin paylaşamadıkları ve bu sebeple ihtilafa düştükleri mesele, büyük burjuvazinin beslenmesine yetmeyen milli servet kaynaklarıdır. (...) halk kütlelerini iktidar yolile istismar için aralarında boğuşmaktadırlar. (...) Şu halde, bugünkü seçim kavgalarında, sınıflar mücadelesi karekterini aramak beyhudedir. Bu kavgalar olsa olsa büyük burjuvazinin kendi aralarındaki kardeş kavgalarıdır. Bu sebebledir ki, kendini bir sınıf partisi olarak ilan etmiş olan "Türkiye Sosyalist Partisi" dar bir demokrasi anlayışı içinde yapılacak olan ve ancak büyük burjuva partileri için tertiplenmiş bulunan seçime iştirak etmemeye karar vermiştir. ("Bugünkü Seçim Kavgalarında Sınıf Mücadelesi Karakterini Aramak Beyhudedir", *Gerçek*, 11 Temmuz 1946)

Seçimler bir "hürriyet manevrası" olarak görülür. TSP'ye göre, "hakiki bir demokrasi şartları içinde bulunulduğunu iddia edenler" 1946 öncesinde de aynı fikirleri savunmaktadırlar. "Totaliter rejimin idarecileri yıllardır hürriyet düşmanlığı yaparak Türk kütlelerinin cahil olduğu ve bu hürriyetle ancak anarşiye sürükleneceği bahanesile Hamit rejimine rahmet okutan bir tedhiş sistemini modern rejim makyajıyla süsleyerek" bunu demokrasi olarak sunmuşlardır. 1946'da da değişen bir şey yoktur. Almanya ve İtalya'da yıkılan "faşizm Türkiyede demokrasi maskesi altında" yaşatılmak istenmektedir. (Aziz Ziya [Sıradağlar], "Hürriyet Manevrası", *Gerçek*, 9 Temmuz 1946)

CHP'yi ve seçime katılan diğer partileri itham eden yayınları seçimlerden sonra da süren, "vatanını ve ondan daha çok da hürriyeti seven ve hürriyetsiz bir vatanın bir hapisaneden farkı olmadığını, vatanı hapisaneye çevirenleri asla affetmeyeceğini" söyleyen TSP'nin yayın organı, *Yeni Sabah* ile birlikte Örfi İdare Komutanlığı'nca yurttaşları seçim sonuçları konusunda şüpheye düşürerek memleketin huzurunu bozdukları gerekçesiyle 25 Temmuz günü müddetsiz olarak kapatılır. ("Kapatılan Gazeteler", *Vatan*, "İki Gazete Kapatıldı", *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1946) Tarihin bizi yüzyüze bıraktığı trajikomik bir durum olsa gerek, ancak 3 Kasım 1946 günü yeniden yayımlanabilecek olan *Yeni Sabah* kapatılmadan bir gün önce Örfi İdare Komutanlığı'nın tebliğini "Örfi İdare Ağır Neşriyata Son Veriyor" başlığıyla ilk sayfadan duyurur: Seçim büyük bir sükunet ve emniyet havası içinde bitmiş olduğundan bundan böyle ağır neşriyata karşı harekete geçilecektir. (*Yeni Sabah*, 25 Temmuz 1946) 1946'da ancak 19 gün yayın hayatında kalabilen *Gerçek* ise ancak 1950'de, o da ancak 84 gün boyunca, günlük olarak yayımlanabilecektir. (Çubukçu)

---

22 TSEKP de iki sayfalık bir beyanname yayımlayarak seçimlere karşı tavır alır. Seçimleri protesto için afişlemeler ["Emekçi ve köylü arkadaş! Seçimlere iştirak et, fakat beyaz ve boş kağıt at" ve "Bu seçim seni daha dört yıl hürriyetden mahrum bırakmak için yapılıyor] yapan partililer gözaltına alınır. (*Gerçek*, 20 ve 24 Temmuz 1946)

Recep Peker başkanlığında kurulacak "yeni hükümet" sosyalist muhalefete ancak Aralık ayına kadar izin verecektir. Seçimler sonuçlanmış, rejim küçük bir hasarla kendini yenilemiştir. Savaş sonrası oluşan yeni konjonktür nedeniyle Almanya ile arasına bir mesafe konan Türkiye yeni müttefik arayışı çerçevesinde ABD'ye yakınlaşma çabalarına ağırlık vermeye başlamıştır. Artık, gerekli ilgiyi çekecek bir şekilde, memleketin "iç komünist tehdit"e maruz olduğunu göstermenin zamanı gelmiştir. CHP'nin Olağanüstü Kurultayı ile doruğa ulaşan "liberalleşme süreci", özelde sol, genelde Türkiye'deki demokratik siyasal hayat açısından Örfi İdare Komutanlığı'nın devreye sokulması ile son bulur. Sendikalarla ilgili tartışmaların sürdüğü günlerde TSP, TSEKP, bunlarla ilişkili sendikalar ve yayın organları illegal sayılarak "16 Aralık 1946 Harekatı" ile kapatılır. ("İki Komünist Parti ile Bunlara Mensup Altı Gazete ve Mecmua Kapatıldı", *Cumhuriyet,* 17 Aralık 1946) Oysa ilk Çalışma Bakanı Sadi Irmak, daha birkaç ay önce, kurulan sendikaların "tamamen legal ve meşru" olduklarını dile getirmiştir. ("Çalışma Bakanının İşçi Sendikaları Hakkındaki Demeci", *Gün,* 28 Eylül 1946; Aktaran Sülker, 1955: 47n.49)

Ve netice

İçişleri Bakanı Sökmensüer, 29 Ocak 1947 günü mecliste yaptığı bir konuşmada, diğer partiyle birlikte TSP'nin de yasadışı faaliyetlerle iştigal ve dışarıya hizmet ettiğinin ele geçirilen belgelerle kanıtlandığını söyleyecektir. (*Ayın Tarihi,* Ocak 1947) *Doğu Büyük Ülkü Gazetesi,* (Mart 1947) konuşmaya "Büyük Millet Meclisi'nde İçişleri Bakanımızın Gizli Komünist Taktiklerini Açıklayan Demeci" başlığı ile yer verir. TSP, Sökmensüer'in iddialarının iftiradan ibaret olduğunu kanıtlar bir şekilde 14 Temmuz 1948 günü beraat edecektir. Rejimin "liberalleşme süreci" boyunca izin verdiği nisbi özgürlük ortamının belirgin tek bir amacı vardır: Rejimin kendi siyasetini uygulamak üzere kullanacağı bir "iç komünist tehdit" yaratmak. (Tunçay, 1996; Küçük, 1987: 316) "16 Aralık 1946 Harekatı"nın nedeni illegal faaliyetten, "bu veya şu şahsın bazı hareketleri"nden ziyade, kendisini hissetiren Soğuk Savaş koşulları altında, "bölünen dünyada yerini alıp 1950 yılına kadar durumunu pekleştirecek olan" Milli Şef'in stratejisinden kaynaklanmaktadır. (İleri, 1976: 58) Nisbi özgürlük ortamı sol için bir tuzaktır. (Sertel, 1969: 356)

1946'da Cemiyetler Kanunu'nu değiştiren rejim, ironik bir şekilde gerçek amacını ifşa ederek, bu değişikliği gerekçe gösterip (Özek, 1968: 126-7) hemen bir hafta sonra 18 Haziran 1946'da Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddelerini yenileyerek, sınıf esasına dayanan sol partileri "suçlu" kılacak bir hüküm ekleyecektir.[23] "Devletin bekasını korumak", rejim için, sol partileri siyasal alanın dı-

23 Birbirini izleyen bu iki kanun değişikliğini bir arada ele alarak bunların önemine işaret eden nadir (belki de tek) çalışma(lardan biri) Kurthan Fişek'e aittir: "'Sınıf esasına dayanan' örgütlerin kurulması yasağının 10 Haziran 1946 tarihinde kalkmasından hemen bir hafta sonra, 18 Haziran

şına itmeyi gerektirmektedir. "Türkiye'ye özgü bir sosyalizm" anlayışına sahip TSP'nin beraat etmesinin ardından bu beraat kararı göz önünde bulundurularak (Tunaya, 1995 (1952): 551, 697) Ceza Kanunu'nun anılan madde hükümleri 1949 yılında daha da ağırlaştırılmıştır.

1950 yılında hükümetin değişmesiyle, yazının başında sözü edilen sürekliliğin, "sola karşı baskı ve şiddet" siyasetinin, değişmediği görülecektir. 1951 yılında Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddeleri yeniden elden geçirilerek hükümleri ağırlaştırılacak, "16 Aralık 1946 Harekatı"nı "fikirlerin baskı ya da cebirle değil, fikirlerle ezilebileceğini" dile getirerek kınayan "Demokrat" Samet Ağaoğlu ("Örfi İdare Örfi Kararlarına Yeniden Başladı", *Başkent*, 17 Aralık 1946), Meclis kürsüsünden yaptığı bir konuşmada 1950'de yeniden açılacak olan TSP'yi "komünist metodlarla faaliyet gösteren maskeli bir kuruluş" olmakla itham ederek partinin 1952'de kapatılmasını sağlayacak, dava yıllarca sürecek ve ancak 29 Eylül 1960'da, yani Ağaoğlu'na Yassıada yolu göründükten sonra beraatle sonuçlanacaktır.

1946 tarihinde, 4934 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun yürürlüğe girmiş; bunu 141 ve 142. Maddeleri daha da ağırlaştıran 1949 ve 1951 değiştirgeleri izlemiştir. Böylece, bir taşla iki kuş vurulmuş, bir yandan 'sınıf esasına dayanan örgüt kurma' hakkının ölü doğması sağlanırken, diğer yandan da yeni 141 ve 142. maddeler çerçevesinde girişilen 'toplama' hareketleriyle bir sosyalist partiyi barındırmayan 'çok-partili rejim'e geçilmiştir. (Fişek, 1969: 82)

Ek: T.S.P. Seçim Beyannamesi*
Ana Vatan Sınırları İçinde Birer Müstemleke Ruhunu Taşıyan Kanunlar Yürürlüktedir

Yurtdaşlar;

Türkiye Sosyalist Partisi Merkez İcra Komitesi aşağıda yazılı sebeplerle MİLLET VEKİLİ seçimine iştirak etmemek kararı vermiş ve bu kararından Türk Milletini haberdar etmeyi lüzumlu görmüştür.

1- Parti proğramımızın 32 inci maddesi seçim hakkında şu ana prensibi ihtiva etmektedir: "Seçim, 18 yaşından yukarı bütün yurtdaşların, Subay ve Erler de dahil olmak üzere devlet idaresine bilvasıta iştirakini temin eden demokratik bir sistemdir." Halbuki seçim kanunu rüşdüne ermiş ve her türlü medenî ve hukukî ehliyete kavuşmuş 18-22 yaş arası yarım milyondan fazla yurtdaşın siyasî haklarını tanımamakda, aynı zamanda yüzbinlerce subay ve eri Türk vatandaşlık sıfatının en yüksek, en şerefli ve en demokratik vazifesini görmekten mahrum etmektedir.

2- Parti proğramımızın 33üncü maddesi seçimlerde "Nisbî Temsil" sistemini kabul etmiştir. Nisbi temsile dayanmayan bir seçimden demokratça neticeler beklenemez: Seçim dairelerinin nisap harici kalmış reyleri içinki hepsi bir araya getirilince milyonlar tutar - seçim kanunu hiç bir tedbir ve usulü ihtiva etmemektedir.

3- Bununla beraber yine parti programımız seçimlerin mutlak bir serbestlik ve hürriyet içinde yapılmasını âmirdir. Partimiz bu serbestlik ve hürriyetin maddî manevî sebeplerle ihlâl edilmiş olduğuna kanidir. Çünkü:

A- Amme hukukunun (kanunsuzluğun geçici bir müddetle kabulü) diye tarif etmiş olduğu sıkı yönetim idaresinin hâkim bulunduğu vilâyetlerde aşağı yukarı dört milyona yakın yurtdaşın siyasî hak ve selâhiyetleri tahdid edilmiş, hürriyetleri maddî ve manevî baskılar altına alınmış bulunmaktadır.

B- Anavatan sınırları içinde tam birer müstemleke ruhunu temsil eden (Tunceli ve takriri sükûn) kanunları hâlâ yürürlüktedir. Bu kanunların idarî mercilere vermiş olduğu selâhiyetlerle yüzbinlerce vatandaşın siyasî ve medenî hak, se-

(*) TSP'nin seçimler karşısında alacağı tavır merkez icra komitesinin 7 Temmuz 1946 gecesi yaptığı olağanüstü bir toplantıda belirlenmiş, alınan kararların bir seçim beyannamesiyle ilan edileceği 8 ve 9 Temmuz günleri *Gerçek*'te duyurulmuştur. 10 Temmuz 1946 günü gene *Gerçek*'te yayımlanan yukarıdaki metin, yazım ve ifade hatalarına dokunulmadan sunulmaktadır.

lâhiyet ve hürriyetleri tamamile tahdit edilmiştir. Tunceli kanununu tatbik eden idarî mercilerin selâhiyeti yargıtayın hatta Büyük Millet Meclisinin selâhiyetlerinden bir kısmının fevkindedir.

C- 1936 da müstaceliyet kararıyle encümenlerden geçirilmeksizin kabul edilmiş olan polis vazife ve selâhiyet kanununun 18 inci maddesinin eshabı mucibe lâhiyası bu maddenin münhasıran seçim zamanında tatbik edilmesini vadeden keyfî ve idarî bir hükmü ihtiva etmekte idi. Kanunun bu maddesi hâlâ yürürlüktedir. Bu madde bütün adlî kanunların ve anayasamızın tanıdığı mukaddes hürriyet ve masuniyetimizi dilediği anda yok edebilir.

D- İçtimaatı umumiye kanununun, iş kanununun, cemiyetler kanununun, daha diğer bir çok nizamname, talimatname, ve kararnamelerin ihtiva ettikleri antidemokratik hükümler el'an yürürlüktedir. Ve bu hükümler yurtdaşların siyasî ve manevî serbestliklerini baskı altında bulundurmaktadır.

E- Antidemokratik devrenin siyasî mağdurları olan siyasî mahkûmlar ve sürgünlerin demokrasinin ilanına bir delil olmak üzere af edilmeleri icap ederken Meclis ve hükûmet bu kararı ittihaz etmemiştir.

Partimiz yukarıda açıkladığı sebepler, mevzuat ve idarî sistemlerin hâkim ve lâfiz bulunduğu müddetçe millet vekilliği seçiminin serbestçe yapılabileceğine, yurttaşların her türlü korku ve endişeden ârî bir hürriyete kavuşmuş bir halde serbestçe seçime iştirak edebileceklerine asla inanmamaktadır.

4- Milletvekili seçimi demek, Türk Milletinin kendi mukadderatı üzerindeki selâhiyetlerini dört yıl müddetle bir kaç yüz yurttaşa devretmesi demektir. Bu, uzun bir müddetli araştırma, soruşturma, teşkilâtlanma işidir.

Millet, tek parti sisteminin uzun yıllar süre gelmiş olan tazyik ve itisafından henüz kurtulmuş gibidir. Kendini toparlamağa, teşkilâtlandırmağa vakit bırakılmamıştır. Büyük Millet Meclisi seçimin müstacelen yapılması kararını vermiş, Cumhuriyet Halk Partisi de bu işi tertiplemiş olmakla müttehemdirler.

Partimiz, tarih önünde ve millet önünde bu ithamı yaparken bu hareketin Türk Demokrasisini sık boğaz etmekten başka bir şey olmadığını açıklamadığı da vazife sayar.

5- Türkiye Sosyalist Partisi, Millet vekili seçimlerine iştirake karar vermiş olan diğer siyasî partilerin, Cumhuriyet Halk Partisinin ve hükûmetin maksatlı arzusuna bile bile uyduklarını ve böyle iştirak kararı vermiş olmakla, Türk Demokrasisinin gelişmesine engel olduklarını beyana mecburdur. Çünkü:

a- Belediye seçimlerine ademi iştirak kararı vermiş olan mezkûr partilerin ileri sürmüş oldukları mucip sebepler, Milletvekili seçiminde de aynen ve belki daha fazlasiyle mevcuttur.

b- Belediye seçimlerini tek başına yapmak zorunda kalan Cumhuriyet Halk Partisi dünya muvacehesinde tehlikeye giren projesini kurtarmak için kanunlarda bazı ehemmiyetsiz tadilât yapmak, meclisi feshetmek ve tek dereceli seçime geçmek lüzumunu duymuş fakat iktidarı elinde tutabilmek için de seçim,

mücadele ve teşkilâtlanma müddetini asgarî hadde düşürmüştür. Kendilerini demokrat ve inkılâpçı diye vasıflandıran partiler Cumhuriyet Halk Partisinin bahş ve lûtf ettiği bir avuç demokrasiyi kâfi görerek daha fazlasını istemekten vazgeçmişlerdir.

Bu partiler seçime iştirâk kararı vermekle, Halk Partisinin şeklen meşhur bir mücadeleden sonra tekrar iktidar partisi olmak şerefini iktisab etmesine yardım etmiş olacaklardır. Inkılapçı ruhunu ve vasfını kaybetmiş, ancak iç mücadelelerin ve dış zaruretlerin ilcaatile demokrasi kapusunu aralık etmiş olan Cumhuriyet Halk Partisi tekrar iktidara geçer geçmez seçime iştirak kararı veren partileri, demokrasiyi bir defa daha ilga etmek suretile mükâfatlandırması muhtemeldir.

c- Aralarında müşterek bir muhalefet cephesi kurmayı bile lüzumsuz sayan, organisation ve mücadele kabiliyetleri bakımından Cumhuriyet Halk Partisinin hükümranlığına nihayet verecek ideolojik çapta bulunmıyan bu partiler eğer milletvekili seçimine ittifakla ademi iştirak kararı verebilmiş olsalardı, Cumhuriyet Halk Partisi ve hükûmeti hem millet, hem dünya muvacehesinde son derece müşkül bir duruma sokulmuş olacak ve durumdan kurtulmak için de demokrasi kapusunu ardına kadar açmıya mecbur kalacak.

Türkiye Sosyalist Partisi bütün bu mülâhazalar ve haklı sebeblerle milletvekili seçimine ademi iştirak kararını vermiş ve bu kararile halk kitlelerinin ölmez ve inkâr edilemez haklarına, gerçek demokrasiye bağlılığını teyid etmiştir.

Türk milletinin topyekûn saadet ve selâmetli zümrelerin refah ve iktidarına değil, en geniş manasile, emeğinin karşılığını henüz elde edememekte olan büyük halk kütlelerinin refah ve iktidarına bağlıdır. Partimizin mevcudiyet ve faaliyeti bu idealimizin teminatı olacaktır.

Yaşasın gerçek demokrasi. Yaşasın Büyük Türk Milleti.
Türkiye Sosyalist Partisi Genel Sekreteri
Esat Adil Müstecabi

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz; Ahmad, Bedia Turgay (1976): *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971).* Bilgi Yayınevi, Ankara.

Akar, Atilla (1989): *Bir Kuşağın Son Temsilcileri: "Eski Tüfek" Sosyalistler.* İletişim Yayınları, İstanbul.

Akdere, İlhan; Karadeniz, Zeynep (1996): *Türkiye Solu'nun Eleştirel Tarihi I (1908-1980).* Evrensel Basım Yayın, İstanbul.

Akkerman, Naki Cevat (1950): *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasî Partiler Hakkında Kısa Notlar.* Ulus Basımevi, Ankara.

Alöç, Kazım (1967): "İfşa Ediyorum", *Yeni Gazete,* 12 Nisan-26 Mayıs.

Atılgan, Behçet'in yayımlanmamış notları.

Berkes, Niyazi (1997): *Unutulan Yıllar*, hazırlayan Ruşen Sezer. İletişim Yayınları, İstanbul.

Bezircioğlu, Asım (1955): "İstanbul Üçüncü Ağır Ceza Mahkemesi Başkanlığına Sunulan Müdafaa", Dosya no: 952/119, Savcılık:52/13445.

[Cervatoğlu], Turhan Yıldız'ın yayımlanmamış notları.

C.H.P. Genel Sekreteri R. Peker'in Söylevleri (1935). Ankara.

Çubukçu, Mete. *Esat Adil Müstecabi Üzerine Asım Bezirci ile Konuşma.*

Darendelioğlu, İlhan (1979): *Türkiye'de Komünist Hareketleri.* İstanbul.

Fajon, Etienne (1946a): *Siyasî Mücadele ve Marksizm*, çeviren Esat Adil Müstecabi. Türkiye Sosyalist Partisi Yayınları, İstanbul.

Fajon, Etienne (1946b): *Devlet ve İnkılap*, çeviren Esat Adil Müstecabi. Türkiye Sosyalist Partisi Yayınları, İstanbul.

Fajon, Etienne (1946c): *Demokrasi ve Sosyalizm*, çeviren Esat Adil Müstecabi. Türkiye Sosyalist Partisi Yayınları, İstanbul.

Fişek, Kurthan (1969): *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı.* Doğan Yayınevi, Ankara.

Gökmen, Özgür (1997): A Litmus Test of the "Liberalization Process" in the Transition Period to Multi-Party Regime: The Turkish Socialist Party. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü ODTÜ, Ankara.

Güzel, M. Şehmus (1997): *Türk Usulü Demokrasi.* Doruk, Ankara.

Güzel, M. Şehmus (1993): *Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler).* Sosyalist Yayınlar, İstanbul.

İleri, Rasih Nuri (1978): "1946 Sendikacılığı", *Vatan*, 26 Ocak.

İleri, Rasih Nuri (1976): *T.K.P. Gerçeği ve Bilimsellik Quo Vadis İbrahim Topcuoglu?* Anadolu Yayınları, İstanbul.

Karaca, Emin (1988): "Aldatıcı Bir Özgürlük Ortamında İki Sosyalist Parti", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 6. İletişim Yayınları, İstanbul.

Karaca, Emin (1996): *"Eski Tüfekler"in Sonbaharı.* Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

Karpat, Kemal H. (1959): *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System.* Princeton, Princeton University Press, New Jersey. [Türkçe çevirisi] 1996: *Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller.* Afa Yayınları, İstanbul.

Koçak, Cemil (1996): *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945): Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma 2*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kurdakul, Şükran (1985): *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü.* Cem Yayınları, İstanbul.

Küçük, Yalçın (1987): *Türkiye Üzerine Tezler, 2 (1908-1978).* Tekin Yayınevi, İstanbul.

Meriç, Cemil (1996): *Jurnal 2 (1966-83)*, derleyen M. A. Meriç. İletişim Yayınları, İstanbul.

Nesimi, Abidin (1977): *Yılların İçinden.* Gözlem Yayınları, İstanbul.

Nesimi, Abidin (1979): *Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler, 1 (1909-1949).* Promete Yayınları, İstanbul.

Nesin, Aziz (1948): "Yüz Bin Mahkum Ona Baba Diyor: Türkiye Sosyalist Partisi Genel Sekreteri Esat Adil Müstecablı ile Röportaj", *Başdan*: Haftalık Siyasî Magazin, 2.

Özek, Çetin (1968): 141-142. Ararat Yayınları, İstanbul.

Sayılgan, Aclan (1976): *Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1973)*, Otağ Yayınları, İstanbul.

Sertel, Sabiha (1969): *Roman Gibi.* Ant Yayınları, İstanbul.

(Sıradağlar), Aziz Ziya'nın yayımlanmamış notları.

Sosyalist Kültür Ansiklopedisi 8, (1980). May Yayınları, İstanbul.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi 6, (1988): "Tek Parti Diktatörlüğü". İletişim Yayınları, İstanbul.

SSCB Bilimler Akademisi (1978): *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi*, çeviren A. Hasanoğlu. Bilim Yayınları, İstanbul.

Sökmensüer, Şükrü (1947): "Büyük Millet Meclisinde İçişleri Bakanımızın Gizli Komünist Tahriklerini Açıklayan Demeci", *Doğu: Büyük Ülkü Gazetesi*, 48-52.

Sülker, Kemal (1968): *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri.* Gerçek, İstanbul.

Sülker, Kemal (1955): *Türkiye'de Sendikacılık.* İstanbul.

Tevetoğlu, Fethi (1967): *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960).* Ankara.

Timur, Taner (1991): *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş.* İletişim Yayınları, İstanbul.

Topçuoğlu, İbrahim (1976a): *Neden İki Sosyalist Partisi (1946): T.K.P. Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi (1914-1960), I.* Eser Matbaası, İstanbul.

Topçuoğlu, İbrahim (1976b): *Neden İki Sosyalist Partisi (1946): T.K.P. Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi (1914-1960), II.* Eser Matbaası, İstanbul.

Topçuoğlu, İbrahim (1977a): *Savaş Yarası - Anılar I.* İstanbul.

Topçuoğlu, İbrahim (1977b): *Neden İki Sosyalist Partisi (1946): T.K.P. Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi (1914-1960), III.* Üçler Matbaası, İstanbul.

Topuz, Hıfzı (1996): *100 Soruda Başlangıcından Bugüne Türk Basın Tarihi.* Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Tökin, F. Hüsrev (1965): *Türkiye'de Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi.* İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (1995 [1952]): *Türkiye'de Siyasî Partiler: 1859-1952.* ARBA, İstanbul.

Tunçay, Mete (1996): "'1951 Tevkifatı ve Hapisane Anıları' için Sunuş", *Toplumsal Tarih*, 6 (36).

Tunçay, Mete (1984): "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'a Kadar)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 7.* İletişim Yayınları, İstanbul.

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (1946): *Ana Nizamname, Faaliyet Programı ve Parti Ana Nizamnamesinin İzahı.* F-K Basımevi, İstanbul.

Türkiye Sosyalist Partisi (1946): *Program-Nizamname.* Stad Matbaası, İstanbul.

Türkiye'de Siyasî Dernekler II (1950). Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Üstüner, Fahriye (1993): Discourse on Democracy: The Turkish Debate Between 1945-1950. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü ODTÜ, Ankara.

Va-Nu, Müzehher (1997): *Bir Dönemin Tanıklığı.* Sosyal Yayınlar, İstanbul.

Weinberger, Siegbert J. (1950): "Political Upset in Turkey", *Middle Eastern Affairs*, I (5).

Yalman, Ahmet Emin (1947): "The Struggle for Multi-Party Government in Turkey", *The Middle East Journal*, I (1).

Yalman, Ahmet Emin (1971): *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, 4. Rey Yayınları, İstanbul.

Gazeteler ve Dergiler

Akşam, Ayın Tarihi, Başdan, Başkent, Cumhuriyet, Gerçek, Gün, Resmi Gazete, Sendika, Yeni Gazete, Yeni Sabah, V Özgürlük, Vatan

Left on the way to the multi-party regime
The neglected party of the Turkish socialism

This article aims to probe the main turning points in the "liberalization process" leading to the multi-party regime in Turkey, circa 1946, from the vantage point of the left. In order to attain at this aim, two basic concerns are held; one of which is the portrayal of the course of political events that allows for the existence and functioning of two socialist political parties for a limited time span. The second and maybe a more important concern is to emphasize the significance of the Turkish Socialist Party (TSP) concerning the characteristics of its opposition to the regime. Even though TSP has been commonly neglected on the grounds of accusations for being "reformist" by leftist circles, it has given clear signs pertaining to an understanding of socialism peculiar to Turkey. Despite the fabrication of such domain of relative freedom, the regime in Turkey in a little while exposed its real intentions through its political, legal and ideological attitudes with regard to the constitution of the "Turkish democracy" for the post World War II era. Out of this above mentioned "liberalization process" would emerge a restricted democracy which totally excludes the left from the political domain, revealing one of the basic continuities in the history of Turkish Republic, that is a politics of repression against the left.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri*

*Yavuz Selim Karakışla***

> "Az müddet zarfında sair yerlerde olduğu vechile bizde dahi büyük teşebbüsler küçükleri mahvedecek, bir taraftan güzide, zengin, münevver ve mes'ut bir zümre-i kalile diğer taraftan *proleter* denilen ve her türlü mahrumiyetlere katlanmaya, her türlü eza ve cefaya mahkûm olan milletin ekseriyet-i azîmesi arasındaki uçurumlar gittikçe tevessu' edecektir. Milliyet-perverliğin, millî intibâhın semerâtından yalnız kapitalist denilen zümre-i kalile istifade edecektir." (Tekin Alp, 1918: 518)

24 Temmuz 1908 sabahı gazetelerini açan okur-yazar Osmanlılar gözlerine inanmakta güçlük çektiler. Yaklaşık 30 yıldır Osmanlı İmparatorluğu'nu "istibdâd", yani mutlakiyetle yönetmekte olan Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden 1876 Anayasası ile yönetilmeye başlanacağını ilan ediyordu. Batılı ülkelerde "Kızıl Sultan" lakabı ile de bilinen Sultan II. Abdülhamid'in "istibdâd" yönetimi artık nihayet sona ermişti.

24 Temmuz 1908 günkü gazetelerle duyurulan "İlân-ı Hürriyet" ile anayasal rejime geçilmesi ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yanını bir anda dalga dalga gelen gösteriler ve grevler sardı. "İlân-ı Hürriyet"ten yalnızca iki hafta sonra, Rumeli'nde yürütmüş olduğu eylemlerle 1876 Anayasası'nın yeniden ilan edilmesine yol açmış olan İttihâd ve Terakki Cemiyeti bir duyuru yayınlamak zorunda kaldı. Bu duyuruda, İttihâd ve Terakki Cemiyeti Osmanlı halkını sevinç gösterileri yapmaktan vazgeçmeye davet ediyor, ve herkesin bir an önce işlerinin güçlerinin başına dönmesini istiyordu (*Tanîn*, # 8: 2). Ancak, gösteriler ve grevler giderek arttı ve aralıksız olarak 1909 yılına değin sürdü. "İlân-ı Hürriyet"ten yalnızca iki ay kadar sonra, 10 Ekim 1908 günü, daha Osmanlı Meclis-i Meb'ûsân'ı henüz ilk oturumunu gerçekleştirmeyi bile başaramamışken, grevlerin yayılmasından çekinen Osmanlı hükümeti Tatil-i Eşgâl Kanûn-ı Muvakkatı'nı kabul etmişti (Ökçün, 1982: 1-4).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk grev, bilinebildiği kadarıyla, Şubat 1972'de

(*) Bu makale, Turkish Studies Association'un verdiği Sydney N. Fisher Ödülü'nü 1991 yılında kazanan yazının Türkçe'ye çevrilmiş ve biraz genişletilmiş halidir. Değerli eleştirileri, önerileri ve yardımlarından dolayı, State University of New York / Binghamton, Tarih Bölümü'nden sevgili hocam Prof. Donald Quataert'e teşekkür borçluyum.

(**) Koç Üniversitesi, Tarih Bölümü.

İstanbul Beyoğlu Postahanesi'nin telgraf şubesinde çalışanlar tarafından gerçekleştirilmiştir.[1] 1872 yılındaki bu "ilk" grevden sonra, 24 Temmuz 1908'de "Hürriyet" ilan edilinceye kadar, Osmanlı toprakları üzerinde toplam 50 civarında grev daha olduğu bilinmektedir.[2] Bu grevlerin çoğunluğu örgütlü grevler olarak değil, fevri iş bırakmalar şeklinde kendiliğinden gelişmiştir. Bu grevlerden 26 tanesi özel şirketlerde, diğerleri de devlete ait olan veya devlet tarafından işletilmekte olan işyerlerinde gerçekleştirilmiştir (Güzel, 1985: 805). Buna karşılık, 24 Temmuz 1908 gününden başlayarak, 31 Aralık 1908 günü sona eren yaklaşık beş aylık süre zarfında, 52'si özel şirketlere karşı yapılmış olan 111 grev gerçekleşmiştir. Bu grevlerin yaklaşık yüzde 60'lık bir bölümü de devlete ait veya devlet tarafından işletilmekte olan işyerlerinde meydana gelmiştir (Güzel, 1985: 811-815).

1908 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dahilinde yaklaşık 200.000 ila 250.000 sanayi işçisinin çalışmakta olduğu tahmin edilmektedir (Dumont, 1977: 240; Keyder, 1987: 76; Keyder, 1989: 64). 1908 grevleri sırasında, greve katılan işçilerin sayısını bildiğimiz 30 grevde toplam 42.728 işçi grev yapmıştır (Güzel, 1985: 815). 1908 grevlerinden geriye kalan 81 tanesinde greve katılan işçilerin sayısı bilinmemektedir. Ancak, Oya Sencer yaklaşık 100.000 dolayında işçinin 1908 Grev Dalgası'na katılmış olduğunu tahmin etmektedir (Sencer, 1969: 205). "1908'de her işçi en az bir kere greve gitmiştir" diyen M. Şehmus Güzel'in önermesini de doğru kabul etmek mümkündür (Güzel, 1985: 811). 1908 yılının üçüncü çeyreğinde, Osmanlı sanayi işçilerinin en az yarısının 1908 Grev Dalgası'na katılmış olduğu açıktır.

1908 öncesinde grevler

"İlân-ı Hürriyet"ten önce, Osmanlı İmparatorluğu'nda ne köklü bir geçmişe sahip işçi sendikaları, ne bir iş kanunu, ne de işçiler için herhangi bir sigorta sistemi bulunmaktaydı (Şanda, t.y.: 11). Daha sonraları bazı tarihçiler tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk iş kanunu olarak kabul edilmiş olan 1845 tarihli Polis Nizâmı'nın onikinci maddesi bütün sendikaları ve grevleri açıkça yasa dışı ilan etmekteydi:

> İşini gücünü terk ile mücerret tatil-i mesâlih-i ib'âd garazında olan amele ve işçi makûlelerinin cemiyet ve izâmlerinin ve gerek bu misillû asayiş-i ammeyi ihlâl edecek

1 Ancak, Osmanlı tarihçileri arasında ilk grevin 25 Ocak 1872 günü Hasköy Tersanesi'nde gerçekleştirilmiş olduğuna dair yaygın bir inanış vardır (Sencer, 1969: 133). Bu grevin tarihi Hicri takvimden Miladi tarihe yanlış çevrilmiş olduğundan, doğru tarih 25 Ocak 1873 olmalıdır.

2 Bu sayılar, tabii ki, gerçekleşen bütün grevleri değil, yalnızca elimize ulaşmayı başarabilen grevleri yansıtmaktadır. Osmanlı basınına uygulanmakta olan sansür ve diğer benzeri nedenlerle, kayıtlara geçmemiş çok sayıda başka grevler de vardır. Ayrıntılı bir inceleme burada verilen sayıları değiştirecektir.

> her günâ fitne ve fesâd cemiyetlerinin def' ve izâlesiyle ihtilâl vukû'unun önü kestirilmesi esbâbına teşebbüs ve mübâşeret olunması. (Sülker, 1955: 6-7).

Aslında, bu kanun 1 Haziran 1800 tarihli Fransız Polis Kanunu'nun kelime kelime aynen çevirisiydi (Gülmez, 1985: 793), ve Osmanlı hükümeti tarafından Osmanlı işçilerinin grev ve gösterilerine karşı bir silah olarak kullanılmaktaydı. Grev olaylarının kendisi bir yana, Sansür Heyeti'nin Osmanlı yayın organlarında her ne sebeple olursa olsun "grev" sözcüğünün kullanılmasını yasaklamış olması, Osmanlı devlet adamlarının bu konudaki yaklaşımını göstermeye yeterlidir (Cevdet Kudret, 1977: 36).

24 Temmuz 1908'de Anayasa'nın tekrar ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı işçileri aniden toplumsal haklarının ve düşük maaşlarının farkına varmış değildir. Daha önce, "istibdâd" rejimi sırasında baskı altında tutulan ama varlığını sürdüren işçi-işveren uyuşmazlıkları, "İlân-ı Hürriyet"in yaratmış olduğu liberal siyasi atmosferde su üstüne çıkmayı başarmıştı. Günümüzde yaygın kabul gören ve "İlan-ı Hürriyet"in İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin önderliğinde gelişen Jakoben bir mücadelenin ürünü olduğunu savunan görüşlere rağmen, Osmanlı halkının ve bu arada Osmanlı işçilerinin kendi ekonomik durumlarından memnun olmamasının da 1908 Devrimi'nin dinamiklerinde önemli bir rol oynamış olduğu tartışılmaktadır (Quataert, 1979a: 22-29; Quataert, 1979b: 1147-1161). Bir diğer deyişle, 1908 Grev Dalgası, 1908 Devrimi'nin öncesinden beri varlığını sürdürmekte olan bir işçi hareketliliğinin sonucudur. Pek çok sebepleri vardır. II. Abdülhamid'in "istibdâd" rejimi Osmanlı halkı ve işçileri tarafından pek iyi olarak karşılanmamıştır. Öte yandan, 1903'den itibaren gözlenmekte olan fiyat artışları daha önce 1906 yılında Anadolu'da Erzurum İsyanı'na, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde de grevlere yol açmıştır.

1908 Grev Dalgası

"İlân-ı Hürriyet" Osmanlı İmparatorluğu'na yaşattığı liberal siyasi ortamın yanısıra, devrimi izleyen ilk iki ay içerisinde açıkça gözlenen yüzde 20 ila 30'luk bir enflasyon oranını da beraberinde getirdi. Bu fiyat artışları Meşrutiyet Rejimi'nin ilk aylarında yaşanmakta olan liberal siyasi ortamla aynı zaman dilimine denk düşünce, Osmanlı işçilerinin daha yüksek ücretler talep etmesi kaçınılmaz hale geldi. Birdenbire, imparatorluğun her yanını ani bir grev dalgası kapladı. Grevler sona erince, işverenler grevler nedeniyle artan emek maliyetini fiyatlara ekledi, zaten yükselmekte olan fiyat enflasyonunu daha da körüklediler. Tabii, bu da işçilerin fiyat artışlarına karşılık yeniden ücret artışı talebinde bulunmalarına neden oldu.

1908 Grev Dalgası ve yükselen fiyatlar arasında bir bağlantı kurabilmek için, ekmek örneğini kullanacağım. Fırın işçileri grevinin hikayesi, 1908 Grevleri'nin

hemen hemen bütün önemli özelliklerini taşımaktadır:

"İlân-ı Hürriyet"ten hemen sonra, fırın işçilerinin yakında greve gideceği yönünde dedikodular İstanbul'u sarmıştı. 15 Ağustos 1908 günü, 7,000'den fazla fırın işçisi şehrin meydanlarında toplanmış ve İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne bir dilekçe vererek ücretlerinin arttırılmasını talep etmişlerdi (*Sabâh*, # 6785: 3). Bir hafta sonra, 22 Ağustos günü, 150 kadar fırın işçisi işlerini tekrar bırakarak İstanbul Şehremaneti'ne yürümüşler ve kendilerine bir an önce cevap verilmezse greve gideceklerini tehditkar sözlerle ifade etmişlerdi (*Sabâh*, # 6793: 3). İttihâdçılar fırın işçilerini Şehremaneti binasının önünde karşıladılar. Kısa süren bir pazarlıktan sonra, kızgın fırın işçilerini aralarından temsilciler seçerek meseleyi fırın sahiplerinin oluşturduğu Hıbazân Cemiyeti'nin temsilcileri ile birlikte ve İttihâd ve Terakki Cemiyeti üyelerinin arabuluculuğu altında yeniden tartışmaya ikna etmeyi başardılar (Onur, 1977: 280). İttihâd ve Terakki Cemiyeti azalarından Seyfi beyin de yardımlarıyla, bu toplantıda günde ortalama 57şer kiloluk un çuvallarından 10 tanesini işleyerek ekmek yapabilen hamurkâr ve pişiricilerin gündelik ücretlerinin 11 kuruştan 20 kuruşa, kalfaların 7 kuruştan 12 kuruşa, ve çırakların da 4 kuruştan 8 kuruşa çıkarılması karara bağlandı (*Sabâh*, # 6793: 3).

Ancak, bazı fırın sahipleri Hıbazân Cemiyeti'nin temsilcileri tarafından kabul edilmiş olan bu koşulları kabul etmeye yanaşmadılar. Toplantıda kabul edilmiş olan ücret artış oranlarını reddettiler ve Hıbazân Cemiyeti'ni sorunu çözmek için bir toplantı daha yapılmasını talep etmeye zorladılar. İkinci toplantı, hamurkâr ve pişiricilerin günlük ücretlerinin 15 kuruşa, kalfaların gündeliklerinin de 10 kuruşa indirilmesi ile sonuçlandı (Onur, 1977: 280).

Bu arada, bu ücret artışlarının kendilerine getireceği mali yükten kurtulmak amacıyla, fırın sahipleri ilk olarak 25 Ağustos günü İstanbul Şehremaneti'nin Ekmek Komisyonu ile bir toplantı gerçekleştirdiler (*Sabâh*, # 6796: 2). Bu toplantıda, artan emek maliyetini karşılamak isteyen fırın sahipleri ekmek fiyatlarını arttırmaya çalıştılar. Komisyonda bu teklif pek kabul görmeyince de ekmeğin gramajını azaltmaya uğraştılar. Ekmek Komisyonu ekmek somununun ağırlığını 305 dirhemden 312,5 dirheme çıkarmayı ve fiyatını da 50 paradan 55 paraya arttırmayı önerdi. Ancak, fırın sahipleri 312,5 dirhemlik bir somun ekmeğin satış fiyatı olarak 60 para istediler. Fırıncıların bütün ısrarlarına rağmen, bu istek Ekmek Komisyonu'nca reddedildi ve toplantı bir sonuca varılamadan sona erdi.

Ertesi gün, Ekmek Komisyonu'nun kararını protesto eden bazı fırıncılar fırınlarını açmadılar (*Tanîn*, # 27: 4). Ancak, İstanbul'un ekmeksiz kalmasının daha büyük boyutlu toplumsal karmaşalara yol açacağından çekinen hükümet, hemen alarma geçti. Polis bazı fırın sahiplerini "vurgunculuk yapmaya kalkışmak" (muâmele-i ihtikârâneye cür'et) suçundan dolayı tutukladı (*Sabâh*, # 6797: 2). Bu tutuklamalardan sonra, Hıbazân Cemiyeti 305 dirhemlik ekmek somunlarını 55 paraya satmaya ve hamurkârlara haftalık 105 kuruş, kalfalara haftalık 70 kuruş, çıraklara haftalık 35 kuruş, tezgahtarlara haftalık 100 kuruş ve pişiricilere

de haftalık 105 kuruş ücret ödemeyi kabul etti (*Sabâh*, # 6797: 2).

Ancak, bazı fırın sahipleri yapılan bu yeni düzenlemelere de uymayı reddettiler. 1 Eylül günü, Hıbazân Cemiyeti Şehremaneti'ne yeni bir dilekçe daha vererek, Ekmek Komisyonu'nun İstanbul'da ekmek satan bütün fırıncı, tablakâr, aşçı ve saireyi kontrol etmesini ve 305 dirhemden düşük gramajla veya 55 paradan yüksek fiyatla ekmek satan bütün fırınları kapatmasını istedi (*Sabâh*, # 6802: 2). Bir hafta sonra, 8 Eylül günü, Hıbazân Cemiyeti Şehremaneti'ne bir başka dilekçe daha verdi. Bu dilekçede, Hıbazân Cemiyeti Şehremaneti Ekmek Komisyonu'na bazı "vurguncu" (muhtekir) fırıncıların hala 100 - 150 dirhem eksik gramajlı ekmekler üretmekte olduklarını bildiriyor ve bu sorunu çözebilmek için üç aşamalı bir cezalandırma yöntemi öneriyordu (*Sabâh*, # 6810: 2).

Fırın sahiplerinin uyguladığı diğer bir yöntem ise zam isteyen işçileri işten çıkarmaktan ibaretti. İşçilerin hiçbir şekilde iş güvenliğine sahip olmaması nedeniyle, fırın sahipleri istedikleri işçiyi işe almakta ve istediği zaman işten çıkarmakta serbestti. Birkaç gün içinde, fırın sahipleri 26 Ağustos günü yapılan toplantıda alınmış olan ücret artışı kararlarının uygulanmasında ısrar eden bütün fırın işçilerini işten attılar. Bu işçilerin yerine, taşradan gelmiş ve düşük ücretlerle çalışmaya dünden razı olan yeni işçiler bularak, hemen işe aldılar (*Tanîn*, # 47: 7).

15 Eylül günü, bu yöntemle işlerinden atılmış olan 400'den fazla fırın işçisi Şehremaneti'ne başvurarak, yardım istedi. Şehremaneti Kantar Müdürü Osman bey, bir nevi lokavta uğramış olan bu fırın işçilerinin temsilcilerini hemen kabul etti. Hıbazân Cemiyeti'ne de haber salarak, hemen temsilci göndermelerini istedi (Onur, 1977: 280). Ancak, Hıbazân Cemiyeti'nin temsilcileri Şehremaneti'ne gitmediler (*Tanîn*, # 47: 7). Fırın işçileri Şehremaneti'nden bu süreçte kurmuş oldukları Ekmekçi ve Amele Cemiyeti isimli sendikanın bütün fırın işçilerinin temsilcisi olarak tanınmasını ve İstanbul'da bulunan bütün fırınların işçi ihtiyacının bu cemiyetin üyeleri arasından karşılanmasının zorunlu hale getirilmesini istediler (Onur, 1977: 280). İşçilerin bu talepleri Hıbazân Cemiyeti'nce reddedildi, ve İstanbul fırın işçileri 16 Eylül günü grev ilan ettiler (Fişek, 1969a: 29; Fişek, 1969b: 49).

1908 Grevleri'nin hedefleri

1908 Grevleri'nin en belirgin ortak özelliği, ekonomik nitelik taşımaları ve genelde ücret uyuşmazlıklarından kaynaklanmış olmalarıdır. Grevlerin hemen hemen tamamı ekonomik kazançlar sağlamak ve daha iyi çalışma şartlarına kavuşmak amacıyla yapılmıştır (Sencer, 1969: 240). İşverenlerin işçilerin fazla mesai ücretlerini ödemeye yanaşmamaları ve diğer sosyal haklarında kısıntı yapmaları da 1908 Grevleri'nin önemli sebepleri arasındadır. Bu bölümde, öncelikle işçilerin ücret artışı taleplerine değindikten sonra, diğer talepleri de sırasıyla gözden geçirmeye çalışacağız.

Osmanlı işçilerinin 1908 yılındaki birleşik günlük ücretlerini 1905 yılındaki birleşik gündelik ücretlerle karşılaştırdığımızda, 1905 yılında ortalama 9.85 kuruş olan ücretlerin 1908 yılında yaklaşık yüzde 15'lik bir artışla 11.29 kuruş seviyesine ulaştığını görmekteyiz (Boratav, v.d., 1984: 66). 1905 ve 1908 yıllarına ait ortalama işçi ücretleri arasındaki bu fark, Osmanlı işçilerinin 1908 Grevleri sırasında kazandıkları net ücret artışlarından kaynaklanmaktadır. Genel eğilimleri değerlendirmeye başlamadan önce, ücret artışları konusunda çeşitli örnekler vermek istiyorum. İzmir'de 12 saatlik bir işgünü için 0.88 dolar alan liman hamalları greve giderek 8 saatlik bir işgünü için 1.22 dolar ücret almaya başlamışlardır (*U.S. Consular Reports*, # 25: 3). İstanbul Cibali'de bulunan Tütün Rejisi'ne ait sigara fabrikasında, Reji'nin yüzde 50'lik ücret artışı teklifini yetersiz bularak reddeden tütün işçileri 13 Ağustos günü greve gitmişlerdir (Sencer, 1969: 177). İzmir-Kasaba Demiryolu işçileri ayda 5 lirayı aşan bütün ücretler için yüzde 20, ve ayda 5 liranın altında kalan bütün ücretler için de yüzde 30 ücret zammı istemişlerdir (*U.S. Consular Reports*, # 30: 3). 11 Ağustos günü, yüzde 12.5'luk bir ücret artışı isteyen Paşabahçe cam işçileri grev başlatmışlardır (Onur, 1977: 279). Anadolu Demiryolları Şirketi 10 yıldan fazla tecrübesi olan çalışanlarına yüzde 40 ve beş yıl tecrübesi olan çalışanlarına da yüzde 30 oranında zam önermiştir (*Tanîn*, # 46: 3). Bu zam oranlarını yetersiz bularak reddeden işçiler 14 Eylül 1908 günü greve başlamışlardır. Ancak, grevin sonunda işçiler şirketin ilk teklifinden de daha düşük oranlardaki ücret artışlarına razı olmak zorunda kalmışlardır (*Tanîn*, # 49: 2-3). Beyrut - Şam - Hama Demiryolu'nda yapılan grev yüzde 50'lik bir ücret artışıyla sona ermiştir (Onur, 1977: 292). 11 Eylül günü, Selânik'deki tütün işçilerine deneyimlerine göre yüzde 30, 20 ve 10 oranında ücret artışları vermeyi kabul eden Tütün Rejisi, grevi sona erdirmeyi başarmıştır (Onur, 1977: 281).

Verdiğimiz bütün bu örnekler, ücret artışı taleplerinin doğasını yeterince yansıtmaktadır. Gözlemlerimize gelince: birincisi, çoğu grevde şirketin memurları ile işçilerinin birlikte dilekçeler hazırladığı, birlikte hareket ettiği ve greve beraber gittiği anlaşılmaktadır.[3] İkincisi, greve hazırlanan işçiler genelde tecrübeleriyle orantılı maaş artışları istemiş ve almışlardır. Üçüncüsü, sendika delegeleri ve işçi temsilcileri şirketin okur-yazar memur kesiminden seçildiği için, memurların grev sonucunda elde ettikleri kazançlar her zaman işçilerin kazançlarından daha yüksek olmuştur. Anadolu Demiryolu grevinde olduğu gibi bazı özel durumlarda, işverene sunulan talep listesinin reddedilmesi veya kısmen kabul edilmesi gibi hallerde, işçiler ve düşük maaşlı memurlar greve devam etmek isterken, yüksek maaşlı memurlar bir an önce grevi sona erdirerek

3 Burada İngilizce'de *"white collar worker"* terimine tekabül eden Osmanlıca *memûrîn* veya *müstahdemîn* teriminin yerine "memur"; ve *"blue collar worker"* terimine karşılık gelen *amele* teriminin yerine de "işçi" sözcüklerini kullanıyorum.

işlerinin başına dönme eğilimi göstermişlerdir (Sencer, 1969: 187).

1870'lerin başında grevlerin ilk ortaya çıkışından beri, greve giden Osmanlı işçilerinin temel isteği ücret artışı talebidir. 1908 Grevleri'ni incelerken, bir tek "siyasi grev" ile karşılaştık: Selânik'de bulunan restoranlarda çalışan garsonların Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını tek taraflı olarak ilan etmesinden kısa bir süre sonra, 14 Eylül günü şehri ziyaret etmeye gelen Bulgarlar'ı protesto etmek için gerçekleştirdikleri grev (*Sabâh*, # 6816: 3; Sencer, 1969: 190).

Osmanlı İmparatorluğu'nda herhangi bir iş kanunu ve işyerlerindeki koşulları düzenleyen yönetmelikler bulunmadığı için, işçilerin işverene sundukları talepler aslında işçilerin daha iyi yaşama ve çalışma koşullarına ilişkin özlem ve kaygılarını da gözler önüne sermektedir. 8 saatlik işgünü, sağlıklı çalışma koşulları, yıllık ücretli izin, ücretli hafta sonu tatili, ve fazla mesaiye fazla ücret gibi talepler günümüzde bizler için olmazsa olmaz *(sine qua non)* çalışma koşulları olarak görülebilir. Ancak, İttihâdçılar ve işverenler için, grevciler imkansızı talep etmekteydi:

> Filhakika amelemizin mutâlebât pusulaları içinde Avrupa'da eski sosyalistlerin bile birdenbire talep edemeyecekleri derecede şahsi ve mali maddeler görüldü. Bunların hâl-i hazırda gayr-ı kâbil-i tatbik olduğuna dair söylenen sözler, dermeyan olunan müdafaalar taraflarından hiç istimâ' edilmedi. (*İttihâd ve Terakki*, # 14: 2).

İşçilerin ne istediğine ilişkin sorulara cevap verebilmek için, farklı sektörlerden grevci işçiler tarafından hazırlanmış olan çeşitli talep pusulalarını kullandık. Bu listelerden biri olan Anadolu Demiryolu işçilerinin talep pusulası, bu amaç için özel önem taşımaktadır. Çünkü hem elimizde bulunan en detaylı talep pusulasıdır, hem de sonradan başka işçiler tarafından kendi hazırladıkları talep pusulalarına model olarak alınmış olduğu anlaşılmaktadır.[4]

Anadolu Demiryolu işçilerinin talep listesinden de görülebileceği gibi, işçilerin işverenden ilk talebi kurmuş oldukları sendikanın işveren tarafından tanınması isteğidir. Örneğin, grevlerini başarıyla sona erdirdikten sonra, işverenin kurmuş oldukları sendikayı tanımayarak anlaşmayı imzalamaktan vazgeçmesi üzerine ertesi gün tekrar greve giden Pera Palas çalışanlarının grevinde olduğu gibi, kurulmuş olan sendikanın işveren tarafından tanınmaması da bazen yeni grevlere yol açmaktadır (Onur, 1977: 286).

Anadolu Demiryolu işçilerinin talep listesinde gayet açık bir madde yer almaktadır: "belirlenmiş çalışma saatleri!" Diğer işçiler bu konuda daha belirgin isteklere sahiptir: Şark Demiryolu Şirketi'nin işçileri 8 saatlik bir çalışma günü isterlerken, İzmir Tramvay işçileri ve Beyoğlu restoranlarında çalışmakta olan garsonlar da çalışma saatlerinin sırasıyla 10 ve 12 saate düşürülmesini istemiş-

4 Bu listenin Zafer Toprak tarafından yayınlanan transliterasyonunu kullandık (Toprak, 1988: 45-50).

lerdir (Sencer, 1969: 184 ve 203). Muhtemelen yapılmakta olan işin doğasından kaynaklanan nedenlerle, çok özel çalışma saati düzenlemeleri talepleri de gözlenmiştir. Örneğin, Kavala Tütün Rejisi'nde çalışan tütün işçileri yazın 8, kışın 9 saatlik işgünü uygulanmasını istemişlerdir (Onur, 1977: 281). Gece yapılan işler için çift ücret ödenmesi ve ek işe ek ücret ilkesi de neredeyse bütün talep listelerinde tekrarlanmış isteklerdir.

Yılda bir ay ücretli izin hakkının yanısıra, ücretli hafta sonu tatili ve pazar günleri çalışılmaması gibi istekler de yaygın olarak gözlemlenmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda resmi hafta sonu tatili cuma günü olduğundan, çoğunlukla gayr-ı müslimlere ait olan şirketlerde çalışmakta olan gayr-ı müslim Osmanlı işçileri pazar günlerini ücretli hafta sonu izin günü saydırmak amacıyla greve başvurmuşlardır. Bon Marché ve Au Lion mağazalarında çalışan tezgahtarların grevleri bu tip grevlere örnek olarak gösterilebilir (Onur, 1977: 287). Yıllık maaşlarına ilave olarak kendilerine yıl sonunda ayrıca ikramiye ödenmesi isteği, Anadolu Demiryolu işçilerinin yanısıra Selânik'deki Errera mağazasında ve İstanbul'daki Oredz et Back mağazasında çalışan işçilerin talep listelerinde de tekrarlanmıştır (Onur, 1977: 287).

Çalışma saatlerini belirlemek, ücretleri arttırmak ve ücret ödemelerini düzenlemek yönündeki taleplerin dışında, işçilerin daha iyi ve daha sağlıklı çalışma koşullarına yönelik talepleri de olmuştur. Bu istekler, doğal olarak, her işyerinde o işyerinde yapılmakta olan işin cinsine göre değişmektedir. Örneğin, Kavala Tütün Rejisi'nde çalışan işçiler, sağlık ve hijyenle ilişkili çeşitli maddelerin yanısıra, işverenlerinden işyerlerinde temiz hava dolaşımının sağlanmasını, temiz içme suyu ve tükürük kapları bulundurulmasını, tuvalatlerin tamir edilmesini ve temiz tutulmasını, ve işliklerde belirli sayıdan fazla işçinin çalıştırılmamasını istemişlerdi (Onur, 1977: 281). Öte yandan, bir başka sektörde çalışmakta olan işçiler, kendi çalışma koşullarına ilişkin bambaşka isteklerde bulunabiliyorlardı. Örneğin, kendileri ve aile üyeleri için ücretsiz sağlık kontrolü ve hastalık tedavisi, işçinin hastalanması veya iş kazasına uğraması halinde ücretinin kesintiye uğramaması gibi isteklerin yanısıra, Anadolu Demiryolu işçileri seyahat esnasında 5 kilograma kadar şahsi eşya taşıyabilme hakkı, çalışanların aile üyelerine indirimli seyahat hakkı, bütün trenlere kapalı sürücü mahalli yapılması, üniformaların yılda en az iki kere yenilenmesi, ve Haydarpaşa İstasyonu'nda bulunan büfenin işletme hakkının kendilerine verilmesi gibi farklı talepler öne sürmüşlerdi.

Ancak, işçilerin hem işverenleri hem de Osmanlı devlet adamlarını çileden çıkaran talepleri, yapılan işin doğası, işverenin işyerinde uygulamakta olduğu kurallar, iş disiplini, ve işyeri idaresine ilişkin istekleriydi. Anadolu Demiryolu grevinde de örnekleri görüldüğü üzere, işçiler şirketin grevci işçileri işten çıkarma girişimlerini ve işçi liderlerini kasıtlı olarak işten atma girişimlerini engellemeye çalışmışlardı. Aynı şekilde, şirketin yeni işçi alma yöntemlerine de karış-

mışlar, yeni işçilerin işe alınmasında da söz sahibi olmaya çalışmışlardı. İşyerinde emekle ilgili meselelerde söz sahibi olabilmek amacıyla, işverenin yalnızca işçi meseleleriyle ilgilenecek bir komite kurmasını istemişlerdi. Ancak, böylesi talepleri "şirketin iç işlerine ve yönetimine karışmak" olarak algılayan işverenler, bu tür talepleri tartışmaya bile lüzum görmeden baştan geri reddetmişlerdi. Bu tür taleplerin geri çevrilmesi de işyerlerinde yeni sorunlar doğurmuş, hatta grevlere bile neden olmuştu.

1908 Grevleri'nin bazılarında, işçiler ilk taleplerini reddetmiş olan şirketin yabancı genel müdürünün istifasını da taleplerine eklemişlerdi. Örneğin, İstanbul Tramvay Şirketi işçileri talep listelerinin en başına şirket direktörü Perdikari'nin istifası şartını koymuşlar, o istifa edinceye kadar görüşmelere bile başlamayacaklarını öne sürmüşlerdi (*Tanîn*, # 14: 3). Anadolu Demiryolu işçilerinin isteklerini reddetmiş olan genel müdür Huguenen'in istifasını istemesi de bir başka örnektir (Toprak, 1988: 50; Quataert, 1983: 83-88; Quataert, 1987: 71-83). Bazı emek tarihçileri, işçilerin çalıştıkları şirketin yabancı genel müdürünün istifasını istemesini 1908 Grevleri'nin "anti-emperyalist" doğasına bağlamaktadır.[5] Aslında, tam tersine, bu tutum yalnızca Osmanlı işçilerinin yabancı sermaye karşısında tavırlarını ne derece kişiselleştirdiklerini göstermekle kalmaz, aynı zamanda "yanlış bilinç" (false consciousness) sahibi olduklarına da işaret eder (Quataert, 1993: 19-22, 23-24). Yine de, işçilerin şirketin iç işlerine yönelik bu gibi talepleri Osmanlı devlet adamlarını ürkütmeye yetmiş olmalı ki, Tatil-i Eşgâl Kanûn-ı Muvakkati hazırlanırken işçilerin işverenlerin ticari ilişkilerine ve şirketi idare tarzına karışmasını önleyen maddeler de kanuna eklenmiştir.

İşçilerin sınıf bilinci

Genelde, 1908 grevlerine katılan işçiler "sosyalist" anlamda sınıf bilincine sahip değillerdi (Tunçay, 1978: 36; Tunçay, 1991: 30-31). Osmanlı sosyalist hareketi işçi hareketlerini yönlendirebilecek veya yönetebilecek birikimden yoksundu, ve bir sınıf mücadelesini ateşleyebilecek kadar kuvvete kesinlikle sahip değildi (Sencer, 1969: 175). Daha sonraları, 1919 yılından itibaren Kazlıçeşme Debbağhane grevini, Kasımpaşa Tersanesi grevini, ve İstanbul Tramvay Şirketi grevlerini başarıyla yönlendirecek olan İştirâkçı Hilmi liderliğindeki Türkiye Sosyalist Fırkası, 1908 yılında daha yeni yeni toparlanmaktaydı (Zeki Cemal, 1925: 9-10). Osmanlı nüfusunun yalnızca küçük bir kesimini oluşturdukları ve sosyalist hareketin bu işçiler arasında yayılma olanağını bulamaması nedeniyle, Osmanlı sanayi işçilerinin sınıf bilincine sahip olamadıkları öne sürülmüştür (Tunçay, 1978: 31-32; Tunçay, 1991: 29). Bir başka görüşe göre, "çalışan Türkler arasında siyasi bilinç seviyesini olduğundan daha fazla göstermek, tarihsel gerçeklere ay-

5 Özellikle Hüseyin Avni Şanda, (Şanda, t.y.) ve Oya Sencer gibi takipçileri (Sencer, 1969: 197).

kırı olacaktır [sic.]" (Ahmad, 1994: 134). Eğer "sınıf bilinci" terimi Marksist yorumuyla alınıyorsa, bu görüş bir dereceye kadar doğrudur. Çünkü, 1908 Grevleri'nde aktif rol alan işçiler yalnızca ücret artışları ve diğer sosyal haklar için mücadele verdiklerinden, onları Marksist anlamda "kendisi için bir sınıf" *(class for itself)* olarak değil, "kendisi içinde bir sınıf" *(class in itself)* olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Ancak, Osmanlı işçilerinin kökeninde zenaatçılıktan işçiliğe doğru bir dönüşüm olduğunu, ve bunun da "proleterleşme" denilen kaçınılmaz ve olmazsa olmaz *(sine qua non)* bir tek yönlü süreç olduğunu savunmak doğru değildir:

> İşçilerin çoğunun kökleri hala kırsal kesimdeydi ve diğerleri de işçiden çok zenaatçı olmak eğilimindeydi. Endüstriyel yaşamın gerektirdiği disipline sahip değillerdi ve köylülükten işçiliğe geçiş sürecini yaşamaktaydılar. Sınıfsal bağlarından daha ziyade zanaatlarına, yöresel kökenlerine, şeyhlerine, ve ilişkide bulundukları tarikatlara sadakatla bağlıydılar (Ahmad, 1994: 134).

Biz, 1908 Grev Dalgası üzerine yaptığımız incelemede, Osmanlı işçilerinin esnaf loncası mensupları gibi zenaatlarına, yöresel kökenlerine, şeyhlerine ve tarikatlarına bağlı olduğunu düşündürecek hiçbir kişi ve olayla karşılaşmadık. Grevci işçiler, kendi çıkarları doğrultusunda, daha iyi ücretler ve daha iyi çalışma koşulları gibi nedenlerle harekete geçiyorlardı. Osmanlı işçileri yalnızca kendi çıkarları için mücadele verdiklerinin de bilincindelerdi. Ama, bu mücadelede yalnız olduklarının henüz farkında değillerdi. Grevci işçiler sürekli Osmanlı devletinin ve İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin yardımlarını istediler, ama olaylar bu iki unsurun da müttefik aramak için doğru kaynaklar olmadıklarını işçilere örnekleriyle gösterdi. Ancak, aşağıda örnekleriyle açıklamaya çalışacağımız gibi, Osmanlı işçileri hem kendi güçlerinin sınırlarının, hem de toplumsal zayıflıklarının nedenlerinin gayet farkındaydı.

İdâre-i Mahsûsa, mülkiyeti Osmanlı hanedanına ait bulunan ve Bahriye Nezâreti tarafından işletilmekte olan bir gemicilik şirketiydi (Tunaya, 1989: 352). Haliç'te gemi işletme tekeli de İdâre-i Mahsûsa'ya verilmişti. 1 Ağustos 1908 günü, İdâre-i Mahsûsa'ya ait gemilerde çalışan gemi işçileri Adalar'a yapılacak olan sefere çıkmayı reddettiler, ve henüz ödenmemiş olan maaşları kendilerine ödeninceye kadar da çalışmayacaklarını söylediler (*Tanîn*, # 1: 4). Birikmiş ücretler hemen ödendi ve vapur seferleri başlatıldı, ancak bu kısa süreli grev 1908 Grev Dalgası'nın ilk grevi olarak kayıtlara geçti.[6]

13 Ağustos günü, İdâre-i Mahsûsa'ya bağlı işçiler şirketin yöneticisi John Paşa'ya başvurarak, işçilerden emeklilik fonu (tekâüdiye) olarak toplanmış olan 2,000 liradan fazla paranın kendilerine geri ödenmesini istediler (*Sabâh*, # 6784:

---

6 Bu grev M. Şehmus Güzel'in verdiği grev listesinin ilk sırasında yerini almaktadır (Güzel, 1985: 811).

4). John Paşa işçilere bu parayı II. Abdülhamid'in kızkardeşi Cemile Sultan'ın oğlu Sâmi beye vermiş olduğunu söyledi (*Tanîn*, # 14: 3). Sâmi bey John Paşa'nın bu iddiasını inkar edince, işçiler mahkemeye başvurarak John Paşa aleyhinde dava açtılar (*Sabâh*, # 6784: 4). 15 Ağustos günü, John Paşa çıkarıldığı duruşmada paranın 1.700 lirasını İdâre-i Mahsûsa'ya geri ödediğini, kalanını da işçilere elden verdiğini iddia etti (*Sabâh*, # 6786: 2). Ancak, mahkeme salonunda bulunan işçilerin protestosu üzerine mahkeme onun bu iddiasını araştırdı ve doğru olmadığına karar verdi. Mahkemenin de baskısıyla, John Paşa bir çek yazarak 2.000 lirayı işçilere geri ödemeye mecbur oldu (*Tanîn*, # 32: 3; *Sabâh*, # 6804: 4).

Bu başarıdan güç bulan İdâre-i Mahsûsa işçileri, 14 Eylül günü Sadrazam'a yeni bir dilekçe daha sundular. Bu dilekçede, işçiler İdâre-i Mahsûsa'da köklü bir reform yapılmasını talep ediyorlardı. İşçiler İdâre-i Mahsûsa'nın Bahriye Nezâreti bünyesinden ayrılarak, ya bağımsız bir şirket haline dönüştürülmesini, ya da Ticaret ve Nafıa Nezâreti'ne bağlanmasını istiyorlardı. İstekleri yerine getirilmediği taktirde de, 17 Eylül gününden itibaren grev yapacakları tehditini savuruyorlardı:

> İstibdâd devrinin harab bir kurbanı olan milli bir idârenin ya müstakil bir idâre haline ifrağına veya Nafıa Nezareti'ne rabtıyla ıslahına uğraşılmakta olduğu bir sırada el'an hiçbir teşebbüste bulunulmaması milli menfaatlere muzır olduğundan İdâre müstahdemleri zati menfaatleri için olmayıp umumi menfaatlere naçiz bir hizmet olmak üzere... Perşembe günü umum köprü ve sair sefineler müstahdemleri terk-i eşgal edeceklerini Osmanlı vatandaşlarına ilân eder. (Onur, 1977: 285).

15 Eylül günü, Bahriye, Ticaret ve Nafıa, Adalet ve Dahiliye Nâzırları Sadrazam'ın makam odasında bir araya gelerek konuyu görüştüler (*Tanîn*, # 47: 7). Ertesi gün, 16 Eylül günü, İdâre-i Mahsûsa hemen Ticaret ve Nafıa Nezâreti'ne bağlı bağımsız bir şirket haline dönüştürüldü (*Tanîn*, # 49: 3).

Diğer bir büyük Osmanlı gemicilik şirketi olan Şirket-i Hayriye'deki işçiler de İdâre-i Mahsûsa'da çalışan arkadaşlarının açtıkları yoldan gittiler. Şirket yönetimine bir dilekçe vererek, şirket içinde köklü bir reform yapılmasını istediler, aksi takdirde greve gidecekleri tehditini savurdular. İşçilerin reform istekleri şirket tarafından genel kabul gördüğünden, greve gerek kalmadan mesele halledildi (*Tanîn*, # 49: 3).

İstanbul Limanı'nda çalışan hamallar da 31 Ağustos 1908 günü greve başladıktan hemen sonra ilginç bir onur gösterisinde bulundular. Grevin ikinci günü, arabulucuların da teşvikiyle, grevi yarıda keserek üç günlük bir süre için yeniden çalışmaya başlamayı kabul ettiler. Bu süre zarfında gemi acentalarının istedikleri ücret artışlarını yeniden değerlendirmesini istediler ve bu üç günlük sürede "ücret-i sâbıkalarıyla çalışmayı kabul etmediklerinden" ücretsiz olarak çalışmayı kabul ettiler (*Tanîn*, # 15: 3).

Bir diğer örnek de Şark Demiryolu işçilerinden geldi. Osmanlı hükümeti grevdeki Şark Demiryolu işçilerini işlerinin başına geri döndürebilmek amacıyla üç vagon dolusu asker ve cephaneyi trenle Edirne'ye göndermeye karar vermişti (*Tanîn*, # 51: 7). İşçiler kendi temsilcileri olarak seçtikleri Ayatomos ve Hüseyin adlı işçileri hemen Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'ya gönderdiler. İşçi temsilcileri işçilerin ücretlerini arttırmak amacıyla grev yapmakta olduklarını, grevin devlete ve millete karşı yapılmadığını vurguladılar (Onur, 1977: 288). Hükümet, devlet ve ordunun her türlü ihtiyacı için her an hizmete hazır olduklarını garanti ederek, ordunun Edirne'ye göndereceği asker ve mühimmatı hemen taşıyacaklarını bildirdiler (*Tanîn*, # 51: 7).

1908 Grevleri arasında rastlanan biricik sempati grevi, tahmin edileceği gibi demiryolu işçilerinin dayanışmasından gelmedi. Beklenenin tam tersine, İstanbul Tütün Rejisi'ne bağlı tütün işçileri, yine Reji'ye bağlı olan sigara kağıdı fabrikasında grev yapan işçileri desteklemek için greve gitmişlerdi (Sülker, 1955: 15; Güzel, 1985: 813; Fişek, 1969a: 28).

1908 Grevleri içinde milliyetçi ve etnik ayrılıkçı eğilimlere pek rastlayamadık. Çoğu grevde Osmanlı azınlıklarına mensup işçiler müslüman işçilerle birlikte eyleme katılmışlardı. Osmanlı devlet adamlarının ve İttihâdçıların şiddetli itirazlarına rağmen, grevci işçilerin ellerinde Yunan ve Ermeni bayrakları Osmanlı bayrağıyla birlikte dalgalanıyordu (*U.S. Consular Reports*, # 25: 2). Siyasi ve milliyetçi talepler ve bu taleplerden kaynaklanan grevler 1908 Grev Dalgası'nda yer almamıştı, işçilerin milliyetçi boykotlara katılması ve etnik ayrımcılık gütmeye başlaması daha sonraları gözlenen bir gelişmeydi.[7]

Sendikalar ve işçi örgütlenmesi

1908 yılından önce sendikalaşma ve işçi örgütleri çok zayıftı. İlk Osmanlı işçi örgütleri sendikalar veya işçi örgütleri değil, işçilere yardım etmek amacıyla kurulmuş olan Amelperver Cemiyeti (1871) gibi yardım dernekleriydi (Gülmez, 1985: 794; Güzel, 1981: 43-45; Serçe, 1995: 6-11). "Sınıf bilinci"ne sahip olduğu kabul edilen ilk gerçek işçi örgütü, 1894 yılında Tophane-i Amire fabrikalarında çalışan işçiler tarafından illegal olarak kurulmuş olan Osmanlı Amele Cemiyeti'ydi (Sencer, 1969: 157; Toprak, 1993: 242).

7 Milli Mücadele'den hemen sonra, 19 Kasım 1924 günü Anadolu Demiryolu işçileri 18 maddeden oluşan taleplerinin kabul edilmemesi nedeniyle greve gittiler. İşçilerin talep listesinde yüzde 30'luk bir ücret artışı talebinin yanısıra gayr-ı müslim işçilere yönelik olarak hazırlanmış bir talep daha vardı. Anadolu Demiryolu'nda çalışan müslüman işçiler Milli Mücadele yıllarında "isyancı Ermeni örgütleri için bağış toplamış ve fabrikanın duvarlarına Venizelos'un resimlerini asmış olan" bütün azınlık mensubu işçilerin bir an önce işten çıkarılmalarını istemişlerdi. 1928 yılında, İstanbul Tramvay Şirketi'nin çalışanları ve Terkos Su Şirketi'nin işçileri sırf işverenlerini gayr-ı müslim işçileri işten çıkarmak zorunda bırakmak amacıyla grevler düzenlemişlerdi. (Sülker, 1955: 8 (dipnot 5) ve 25).

1908'in özgürlük rüzgarları Osmanlı İmparatorluğu'na siyasi örgütlenmelerin yanısıra işçi örgütlenmelerini ve sendikaları da beraberinde getirmişti. Osmanlı Amele Cemiyeti'nin kurucuları, zaman içinde sönmüş olan örgütlerini Osmanlı Terakki Cemiyeti adıyla legal olarak yeniden canlandırdılar. Dünya işçi örgütleriyle ilişkiye geçen ilk Osmanlı işçi sendikası olan Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti de yine 1908 yılında kurulmuştu (Gülmez, 1985: 800).

Anadolu Demiryolu grevi, Osmanlı hükümetini grevleri durdurmak amacıyla yasal düzenlemeler yapmaya iten en önemli grevlerden biriydi. Anadolu Demiryolu işçilerinin Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i Uhuvvetkâranesi adını taşıyan sendikası, sendikanın liderliğini üstlenmiş olan Dr. Arhangelos Gabriel'in inatçı kişiliği ve sendikanın ortaya koyduğu istekler, hem Anadolu Demiryolu Şirketi'ni hem de Osmanlı hükümetini zor durumda bırakmaya yetmişti (Quataert, 1983: 81-90; Quataert, 1987: 75-83; Toprak, 1988: 49-50).

Ancak, 1908 Grevleri'nin büyük bir bölümü kendiliğinden gelişmiş olan grevlerdir. Bu eylemlerin ardında güçlü bir işçi örgütlenmesi ve sendikaların önderliği olduğu söylenemez (Sencer, 1969: 176). İşçiler genelde daha örgütlenmeye bile vakit bulamadan greve kalkışmışlardır. Çoğu kez, işçilerden doğal liderlik vasıflarına sahip birisi greve öncülük eder, hatta arkadaşlarının adına bağlayıcı açıklamalarda bile bulunurdu.[8] 1908 Grevleri'nin yalnızca küçük bir kısmının işçi örgütleri ve sendikalar tarafından yönetilmiş olması, bu tür işçi örgütlerinin ve diğer sol partilerin ne kadar zayıf durumda olduğunun bir göstergesidir. Hindistan'daki jüt işçilerinin eylemlerinde de görüldüğü gibi, sendikalar grevle birlikte ortaya çıkmaktadır (Chakrabarty, 1989: 124). Grevin sona ermesi, sendikanın da kaçınılmaz sonunu belirlemektedir.

1908 yılında İzmir'de bulunan Amerikan konsolosu bir raporunda Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi sendikalarının güçsüzlüğünden bahsederken, "işçiler ellerine geçen parayı hemen yiyeceğe çevirmek zorundalar. Bu nedenle, grevde uzun süre dayanmaları imkansız. Avrupa ve Amerika'da benzeri durumlarda olduğu gibi arkalarında kendilerine grev süresince destek olacak bir kaynak yok" demek zorunda hissetmiştir (*U.S. Consular Reports*, # 25: 4).

Genelde, 1908 Grevleri işçiler için ya tam başarısızlıkla, ya da kısmi galibiyetlerle sonuçlanıyordu. Başarı oranının düşük olmasının altında, işçi örgütlerinin ve liderlerinin yetersizliği yatıyordu. Aydın Demiryolu işçilerinin işverenle yapacakları toplu sözleşme görüşmelerinde kendilerini temsil etmek üzere İngiltere'den profesyonel bir işçi sendikacısı getirme girişimi, zaten kendileri de yabancılardan oluşan şirket yönetiminin yabancı bir sendikacıyla görüşme yapmayı il-

8 Örneğin, süregiden dedikodulara rağmen Reji işçilerinin grev yapmayı düşünmediklerini açıklayan ve gazetelere de gönderilen bir duyuru "umûm Reji amelesi nâmına, Yunus" şeklinde imzalanmıştı (*Tanîn*, # 62: 8).

ke olarak reddetmesi üzerine sonuçsuz kalmıştı (*Tanîn*, # 66: 7). Öte yandan, işçilerin grev sırasında kendilerine kaynak sağlamak amacıyla önceden hazırladıkları hiçbir birikimleri yoktu. Grev biraz uzayıp da umulandan birkaç gün daha fazla sürünce, kendilerini ve ailelerini geçindirebilmek ve aç kalmamak için işçilerin bir an önce anlaşmaya razı olmaktan başka yapabilecekleri bir şey yoktu. Osmanlı İmparatorluğu'nda iş garantisi ile ilgili hiçbir düzenleme olmadığından, şirketler grevci işçilerin yerine kolaylıkla yeni işçileri işe alıyorlar ve üretimlerini devam ettirebiliyorlardı. Halbuki, grevci işçilerin grev süresince geçici bir ikinci iş bulması olasılığı yoktu. Ayrıca, Osmanlı devlet adamlarının ve İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin işçilere karşı takındığı olumsuz tutum da çok sayıda grevin işçiler açısından başarısızlıkla sonuçlanmasında önemli bir rol oynamıştı

İttihâdçılar, devlet ve işçiler

Osmanlı işçileri iş uyuşmazlıklarını öncelikle işverenleriyle görüşerek çözmeye çalıştıktan sonra, uzlaşma sağlanamayınca, Osmanlı devlet adamlarına dilekçeler vererek onlardan kendilerine destek olmalarını ve yardım etmelerini istemişlerdir (Güzel, 1985: 812). Bu eğilim, bir bakıma, daha önceden beri Osmanlı lonca sisteminde, 1908 öncesinde yapılan grevlerde de gözlenen ve 1908 Grev Dalgası'nda da varlığını kesinlikle hissettiren babaerkil "devlet baba" imajının Osmanlı işçilerinin zihninde varlığını güçlenerek sürdürmekte olduğunun bir işareti gibidir (Quataert, 1993: 2-5; Sencer, 1969: 136; Gülmez, 1985: 797).

Ne yazık ki, işçilerin bu saygılı yaklaşımlarına rağmen, Osmanlı devlet görevlileri grevleri kamu düzenini tehdit eden bir nümayiş (ihlâl-i asayiş) gibi görmüşlerdir. Ne denli masum talepleri olursa olsun, grevciler ve göstericiler Osmanlı devlet görevlilerinin gözünde potansiyel suçlu ve muhtemel baş belasıydı. "İlân-ı Hürriyet"i izleyen ilk aylarda siyasi durumda çok kritik günler yaşanıyordu, ve tek tek her biri kendi koltuğunu savunmak durumunda kalmış olan Osmanlı devlet görevlileri de kesinlikle "dert" istemiyorlardı.

İşçiler kendilerine sorunlarının halledilmesi amacıyla bir dilekçe verdiğinde, Osmanlı devlet görevlilerinin ilk tepkisi onları biraz sakinleştirmek ve mümkün olduğu kadar barışçıl şekilde davranmalarını öğütlemekten ibaretti. Yukarıda verdiğimiz fırın işçilerinin grevi örneğinde de görüldüğü gibi, işçileri bir dereceye kadar yatıştırmakta oldukça başarılıydılar. Çok sayıda iş uyuşmazlığı ve grev hazırlığı, devlet görevlilerinin başarılı arabuluculuk girişimleri sonucunda sorunsuz halledilmişti. Bu da yetmediği takdirde, devlet görevlileri bu sefer işçileri grevden vazgeçirmek için nasihat (nasâyih) vermeye ve sorunu grevsiz çözmeye ikna etmeye çalışıyorlardı.

Grev başlayınca, devlet görevlilerinin tutumu da hemen değişime uğruyordu. Genelde, devletin grevlere ve grevcilere karşı ilk tavrı "kamu huzurunu korumak" (asâyiş-i umûmiyeyi muhafaza) ve "çalışma özgürlüğüne zarar verilme-

mesini sağlamak" (serbesti-i iştigâle halel getirilmemesi) amacıyla asker, jandarma veya polis yollamaktan ibaretti (*Tanîn*, # 29: 4; *Tanîn*, # 30: 4). Grev yapan işçiler ne derece barışçıl davranırlarsa davransınlar, genellikle asayişi sağlamaktan çok grevi kırmak amacıyla oraya gelmiş olduğu anlaşılan devlet görevlileri ve kolluk güçleriyle karşı karşıya kalıyorlardı. Aydın Demiryolu grevinde, Zonguldak kömür madenlerinde ve Samsun Tütün Rejisi fabrikalarında kanlı çarpışmalar yaşandı (Sencer, 1969: 192-193; Onur, 1977: 281-282 ve 291; Quataert, 1993: 13; Quataert, 1983: 65-67; Quataert, 1987: 62-64). Meclis-i Mebûsân'da Tatil-i Eşgâl Kanûnu'nu üzerine yapılan görüşmeler sırasında, Adalet Nezâreti müsteşarı Ali Bey aynen şöyle diyordu:

> Ben amele tanımam, sermayedar tanımam, yalnız vatanımın menfaatini düşünürüm. Ben vatanımın, aziz vatanımın saadeti için sermayedarı da ameleyi de yekdiğeriyle uzlaştırmaya çalışıyorum. [Alkışlar] Bina'en-aleyh onları ayrı bir tarafa ve diğerini ayrı bir tarafa çekerim, yekdiğerine muarız olmasına çalışmam. Zaten biz[im] sendika teşkilinin yasaklanması hakkında kanun çıkarılmasını teklif etmemiz sadece ameleyi himaye maksadıyladır. Sermayedarı himaye maksadıyla değildir. Çünkü sendikanın elinde amele, emin olunuz ki, esir olacaktır. Sendikalar esnaf loncalarından başka birşey değildir. (Onur, 1977: 293).

1908 Grev Dalgası'nda, devlet görevlilerinin yanısıra İttihâd ve Terakki Cemiyeti ve üyeleri de grevci işçilerin dilekçelerine hedef olmuştu. Osmanlı işçileri, "Hürriyet"i ilan etmeyi başaran İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin yaşadıkları iş uyuşmazlıklarına müdahale ederek kendilerinin tarafını tutacağını ve haklarını almalarına yardımcı olacağını düşünmüşlerdi. İttihâdçılar, Fransız Devrimi'nin temel sloganı olan "Hürriyet, Müsâvât, Uhuvvet" (Liberté, Ègalité, Fraternité) sloganına bir de "Adalet" kavramını eklediğinden, Osmanlı işçileri İttihâdçılar'dan oldukça haklı beklentilere sahiptiler.

Ancak, İttihâd ve Terakki Cemiyeti "Hürriyet"in ilk aylarında karşı karşıya kaldığı ekonomik toplumsal problemlerin üstesinden nasıl gelebileceğini henüz bilmiyordu. İttihâd ve Terakki Cemiyeti 1906 yılının Eylül ayında Selânik'de gizli bir örgüt olarak kurulmuştu. Örgütün ilkeleri ve yönetmelikleri illegal koşullarda hazırlanmıştı ve yalnızca örgütün yapılanması ile Sultan II. Abülhamid'in "istibdâd" rejiminin yıkılmasına yönelikti. Örgütün iç tüzüğünde, Sultan II. Abdülhamid'in "istibdâd" rejimi yıkılınca yerine ne konacağını açıklayan tek bir madde bile bulunmuyordu (Tunaya, 1984). 24 Temmuz günü "Hürriyet"i ilan ettirmeyi başaran İttihâd ve Terakki Cemiyeti, kendi siyasi programını "İlân-ı Hürriyet'ten yaklaşık iki buçuk ay kadar sonra, ancak 6 Ekim günü ilan edebildi. İttihâd ve Terakki'nin ilk siyasi programında işçi ve işveren ilişkilerine ilişkin şu madde yer alıyordu:

> **Madde 13** - Amele ve patronların hukuk ve vezâif-i mütekâbilesini tayin edecek kanunlar vaz'ı teklif olunacaktır. (*Şûra-yı Ümmet*, # 140: 2).

Daha da ilginci, İttihâdçıların kontrolü altındaki Osmanlı hükümeti, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi programında yer alan bu maddenin gazetelerde yayınlanmasından tam dört gün sonra, 10 Ekim 1908 günü Tatil-i Eşgâl Kanûn-ı Muvakkatı'nı görüşerek kabul etmişti (Ökçün, 1982: 1-4).

İttihâdçılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi yaşamını 24 Temmuz 1908 gününden itibaren önce dolaylı olarak, 13 Ocak 1913 günü gerçekleştirdikleri hükümet darbesinden sonra da doğrudan doğruya yönlendirmişlerdi. Her türlü muhalefet eğilimini bastırdıktan sonra, 1918 yılının sonlarına kadar ülkeyi askeri bir diktatörlükle yönetmişlerdi. 1913 ile 1918 yılları arasındaki bu sıkıyönetim döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'nda yalnızca 5 grev gerçekleşti (Güzel, 1985: 811-815). Tatil-i Eşgâl Kanûn-ı Muvakkatı'nın kabul edildiği 10 Ekim 1908 günüyle, İttihâd ve Terakki liderlerinin bir Alman denizaltısıyla yurt dışına kaçmasıyla İttihâd ve Terakki Cemiyeti döneminin kesin bir şekilde sona erdiği 2 Kasım 1918 tarihleri arasında, toplam 46 grev patlak vermişti (Güzel, 1985: 815-816). Bu grevlerden 26 tanesi özel şirketlerde gerçekleşmişti. Diğer bir deyişle, Tatil-i Eşgâl Kanûnu "kamu hizmeti" yapan işyerlerinde grevleri yasaklamış, ancak grevleri tümüyle sona erdirmeyi başaramamıştı. Yine de, Tatil-i Eşgâl Kanûnu "kamu hizmetine ait" olan veya devletin mülkiyeti altında bulunan bütün işyerlerinde grevleri yasakladığından, uygulamada bu grevler de Osmanlı devleti tarafından kolaylıkla bastırılmıştı.

II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde, İttihâdçılar grevci işçileri sakinleştirmeye çalışarak, bir an önce işlerinin başına dönmelerini istediler. Ancak, yukarıda verdiğimiz fırın işçileri grevi örneğinde de görüldüğü gibi, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin üyeleri iş uyuşmazlıklarına müdahalede bulunmak zorunda kaldılar. Mehmed Ali Aynî, Selim Sırrı [Tarcan], [Filozof] Rıza Tevfik, ve Seyfi Bey gibi tanınmış İttihâdçılar, işçilerle işverenler arasında çeşitli arabuluculuk girişimlerinde bulundular (Mehmed Ali Aynî, 1945: 59-61; Selim Sırrı, 1946: 42; *Sabâh*, # 6793: 3; *Tanîn*, # 62: 8). 1908 yılında, Aydın Demiryolu grevi sırasında Develiköy İstasyonu'nda grevci işçilerle askerler arasında gerçekleşen çatışmalarda bir işçinin silahla yaralanarak ölmesi üzerine, Osmanlı hükümeti karaya asker çıkarmak amacıyla Mecidiye Zırhlısı'nı İzmir'e gönderirken (*Tanîn*, # 64: 7; Sencer, 1969: 192-193; Onur, 1977: 292), İttihâd ve Terakki Cemiyeti de Hürriyet Kahramanı (Kahraman-ı Hürriyet) Enver Bey ve arkadaşlarını Aydın Demiryolu grevine barışçıl bir çözüm bulunabilmesine arabuluculuk etmeleri amacıyla İzmir'e yollamıştı (*Sabâh*, # 6829: 4; Onur, 1977: 291-292). İttihâdçılar'ın başarılı arabuluculuk girişimleri sayesinde, Aydın Demiryolu grevi çatışmalardan bir hafta sonra sona erdirilmişti (*Tanîn*, # 73: 8).

Osmanlı devlet görevlileri gibi, İttihâdçılar da "İlân-ı Hürriyet"in ilk günlerinde kendi geleceklerini tehlikeye atmak istemiyorlardı. İktidarı ele aldıkları ilk günlerde, kesinlikle sokaklarda anarşi görmek istemiyorlardı. Osmanlı işverenlerin yaptığı baskıların yanısıra, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan işyerleri-

nin çoğunun yabancı sermayenin elinde olması nedeniyle, İttihâdçılar yabancı sermayenin de baskısı altındaydı. İttihâd ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nda yatırımları bulunan çok sayıdaki yabancı sermayedarların da teşvikiyle Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na doğrudan müdahalede bulunması olasılığından da çekiniyordu. Cemiyet'in İzmir'de grevci işçilerin düzenledikleri gösterilerde yabancı ülke bayraklarının kullanılması nedeniyle açıkladıkları "Hükümetin ve Cemiyet'in Mukarrarâtı" başlıklı duyuru da İttihâdçılar'ın bu korkularını açıkça yansıtmaktaydı:

> Ecnebi bayraklarıyla yapılan gösteriler sona ermeli, çünkü Osmanlı hükümetini büyük bir sorumluluk altına sokmaktadırlar. Eğer devam edecek olurlarsa, hükümet ve İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin vermiş olduğu emirler doğrultusunda, bu tür gösterilerin sürmesini engellemek amacıyla silahlı güç kullanılacak ve bu yasağa uymayanların hepsi ciddi şekilde cezalandırılacaklardır. (*U.S. Consular Reports*, # 25: 2).

1908 yılının Eylül ayına gelindiğinde, Anadolu Demiryolu, Rumeli Demiryolu, Aydın Demiryolu, Şark Demiryolları ve Beyrut - Şam - Hama Demiryolu şirketlerinde, yani Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki bütün demiryolu hatlarında çalışmakta olan demiryolu işçilerinin neredeyse tamamı grevdeydi. Osmanlı taşımacılığını durma noktasına getiren bu grevler, İttihâdçılar'ın sabrını da taşırmayı başardı. Rumeli Demiryolu Şirketi işçilerinin grevi yalnızca taşımacılığa sekte vurmakla kalmamış, Osmanlı devletinin başkenti İstanbul şehriyle İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin genel merkezinin bulunduğu Selânik şehri arasındaki iletişimi de kopma noktasına getirmişti (Osmanlı Ülkesinde, II: 83). İttihâd ve Terakki gibi İttihâdçı gazeteler, demiryolu işçilerinin makul olmayan taleplerinden vazgeçmesi gerektiğini vurgulayan makaleler yayınlamaya başlamışlardı. İttihâdçı yazarlar, milletin ve devletin işçilerin demiryollarını kapalı tutmasına göz yummayacağını yazıyor, hatta gerekirse işçilerin yerine askerler koyarak Osmanlı demiryollarını çalışır hale getirmekten bahsediyorlardı (Onur, 1977: 292).

Ali Bey gibi Osmanlı devlet adamları ne söylerse söylesinler, Osmanlı hükümeti ve İttihâd ve Terakki Cemiyeti yerli ve yabancı yatırımcıların korkunç baskısı altındaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılmış olan yabancı sermaye yatırımlarının çoğunluğu portfolio yatırımlardı. Yani, Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan yabancı sermayenin büyük bir kısmı Osmanlı devletinin garantisi altındaydı. Örneğin, başkent İstanbul'un yanısıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun Selânik ve İzmir gibi bütün büyük şehirlerinde bulunan tramvay, gaz, su, elektrik şebekesi, vapur şirketleri gibi bütün bayındırlık yatırımları neredeyse tamamen yabancı sermayenin denetimi altındaydı (Keyder, 1987: 45; Keyder, 1989: 42). Özellikle demiryolu sektöründe, yabancı sermayenin portfolio yatırımları Osmanlı İmparatorluğu'nun yatırımcı şirketlere vermiş olduğu kilometre garantisinin koruması altındaydı. Bu nedenle, hem Osmanlı devleti hem de Tatil-i

Eşgâl Kanûnu demiryolu şirketlerini "kamu hizmetine ait" işyerleri kapsamında saymaktaydı (Ökçün, 1982: 133). 1908 Grevleri'nin en önemlileri de yabancı sermayenin elinde bulunan demiryolu şirketlerinde gerçekleştirilmişti.

3 Eylül günü, dönemin Zaptiye Nâzırı Sami Paşa, Anadolu Demiryolu Şirketi'nde sürmekte olan grevle ilgili ilginç bir açıklamada bulundu. Onun bu sözleri Osmanlı hükümetinin işçilere olan tavrını ve grevlere karşı tutumunu açıkça gözler önüne sermektedir:

> Herhalde tatil-i eşgâl devlet hazinesinden ödenmesi icâb eden teminât akçesinin yükselmesine sebep olabileceğinden, hükûmet-i sen'iyye için muzırdır. Ve bu sebeple bi'l-cümle kanûnî vesâitle bunun men'i lâzımdır. (Toprak, 1988: 45-46).

Grevlere tepki olarak, Osmanlı hükümeti Tatil-i Eşgâl Kanûn-ı Muvakkatini daha Osmanlı Meclis-i Mebusân'ının açılmasını bile beklemeden kabul etti (Karakışla, 1989). Kanunun ilk maddesinde, Osmanlı demiryolu şirketlerinde gerçekleştirilmiş olan grevler Tatil-i Eşgâl Kanûnu'nun çıkarılmasının temel sebebi olarak gösterilmekteydi (Ökçün, 1982: 2-3).

Sonuç

Emek tarihinin en önemli zorluklarından bir tanesi, tarihsel kaynakların işçiler hakkında yalnızca eyleme geçtikleri zaman bilgi vermesinden kaynaklanmaktadır. Elimizde bulunan Osmanlı işçileri ile ilgili kaynakların hemen hemen tamamı dolaylı kaynaklardır. Dr. Arhengelos Gabriel'in anıları dışında, elimizde Osmanlı işçileri tarafından kaleme alınmış tek bir eser bile yoktur (Gabriel, 1327; Gabriel, 1911). Osmanlı kaynakları da işçilerin varlığını görmezlikten gelmektedirler. Bir uyuşmazlık veya eylem olmadıkça, Osmanlı vesikaları Osmanlı işçileri hakkında sessiz kalmaktadır.

Bilindiği kadarıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda iki büyük grev dalgası gerçekleşmiştir: 1908 Grev Dalgası ve 1919 ile 1922 yılları arasında yaşanmış olan grevler. Her iki grev dalgası da Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi otoritesinin zayıfladığı, veya geçici olarak kesintiye uğradığı dönemlerde ortaya çıkmıştır. 1908 Grev Dalgası, Jöntürk Devrimi'nin liberal siyasi ortamında doğmuş ve Tatil-i Eşgâl Kanûn-ı Muvakkatı'yla sona ermiştir. 1919-1922 dalgası ise, Tatil-i Eşgâl Kanûnu'nun hala yürürlükte olduğu bir dönemde, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun İttifâk Devletleri'nin işgali altında olduğu bir zamanda patlak vermiştir. Biz bu makalede 1908 Grev Dalgası'nı ayrıntılarıyla incelemeye çalıştık. İki grev dalgasının karşılaştırmalı bir analizi, zaman içinde değişim faktörünü de gündeme getireceğinden, ortaya şüphesiz çok daha ilginç sonuçlar çıkaracaktır.

1908 Grev Dalgası Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her yanına ulaştı; ama, grevlerin çoğu imparatorluğun İstanbul, Selânik, ve İzmir gibi belli başlı

şehirlerinde gerçekleşti.[9] Grevlerin sektörel dağılımına gelince, taşımacılık sektörü 12 grevle en yakın takipçisi olan gıda sektörünün önünde 31 grevle başı çekmektedir. Hobsbawm'ın ünlü *Emeğin Dünyası* kitabında yer alan "Radikal Ayakkabıcılar"ına karşılık, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 1908 Grev Dalgası'nda da "radikal" demiryolu işçilerinin önemli bir rol oynadığı rahatlıkla söylenebilir (Hobsbawm, 1985: 103).

1908 Grev Dalgası nisbeten kısa süreli grevlerden oluşmuştur. Grevlerin yalnızca birkaç tanesi bir haftadan daha uzun sürmüş, tamamı bir aydan kısa bir sürede sonuçlanmıştır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Birinci neden, işçilerin bir örgüt yapısına sahip olmamalarıdır. İşçilerin elinde örgütsel bir yapı bulunsa bile, çoğu kez bu örgüt uzun süreli bir grevin sonuçlarıyla başa çıkabilecek kadar güçlü değildir. İkinci neden, Osmanlı İmparatorluğu'nda hiçbir şekilde iş güvencesi bulunmadığından, çoğu şirket yönetiminin grev yapan işçilerin yerine yeni işçiler çalıştırabildiği gerçeğidir. Üçüncü neden ise, Osmanlı hükümeti ve İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin grevlere ve grevci işçilere karşı takındıkları mesafeli tutumdur.

1908 Grev Dalgası, 1908 öncesinden beri süregelen uyuşmazlıkların bir patlamasıydı. 1908 Grevleri'nin ortak özelliği ekonomik talepler doğrultusunda gerçekleştirilmiş olmalarıdır, işçiler daha iyi çalışma ve yaşam koşulları için grev yapmışlardır. Selânik'li garsonların grevi bir kenara bırakılacak olursa, 1908 Grevleri'nden hiçbirisi siyasi nedenlerle gerçekleştirilmemiştir. Birkaç küçük gösteri dışında, 1908 Grevleri üzerine bulgularımız aynı dönemdeki Osmanlı öğrenci hareketi üzerine yazan Yücel Aktar'ın "siyasi olaylar doğrultusunda tepkisel eylemler yapan Osmanlı öğrencileriyle, gerçekleştirilen rejim değişikliğine karşın değişmeyen ekonomik düzene doğrudan tepki veren işçi kitleleri arasında organik herhangi bir bağın varlığı saptanamamıştır," tezine uymaktadır (Aktar, 1990: 99 ve 114).

Yine de, işçiler ve işverenler birbirlerine karşı yürütükleri mücadelede yalnız değillerdi. Osmanlı hükümeti ve İttihâd ve Terakki Cemiyeti de başka başka nedenlerden dolayı üçüncü tarafı oluşturmaktaydı. "İlân-ı Hürriyet"den önce, İttihâdçılar Osmanlı işçileri arasında çeşitli ajitasyon faaliyetlerinde bulunmuşlar ve Sultan II. Abdülhamid'in "istibdâd" rejimi yıkılınca kurulacak olan "Hürriyet" rejiminde Osmanlı toplumunun bütün temel sorunları çözüleceğinden, işçilerin de "İlân-ı Hürriyet"ten kazançlı çıkacaklarını vurgulamışlardı. Ancak, "İlân-ı Hürriyet"in hemen ardından, İttihâd ve Terakki Cemiyeti kendisini bir anda işçilerle işverenlerin arasında buluvermişti. İşte bu zor yol ayrımında, "İlân-ı Hürriyet"in ilk günlerinde Meşrutiyet'e ve İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne bağlılıklarını bildirmek için toplu yemin törenleri düzenlemiş olan işçilerin bütün beklentile-

9 1908 yılında yapılmış olan 111 grevden 39 tanesi İstanbul'da, 31 tanesi Selânik'te, ve 13 tanesi de İzmir'de gerçekleştirilmiştir.

rinin aksine, İttihâdçılar kendi toplumsal hedeflerini gerçekleştirebilmek için daha güçlü bir müttefik olarak gördükleri işverenlerin tarafını seçmişlerdi.[10] *Sabâh* gazetesinin başyazarı Uşakizade Halid Ziya Bey'in de grevler hakkındaki bir yazısında söylediği gibi, "İlân-ı Hürriyet" işçiler tarafından "yanlış anlaşılmıştı!" (Uşakizade, 1324: 1). Osmanlı hükümeti ve İttihâd ve Terakki Cemiyeti için, ilan edilen "Hürriyet" işçilerin grev yapma özgürlüğünü kapsamıyordu (Sencer, 1969: 177). Osmanlı hükümeti ve İttihâd ve Terakki Cemiyeti kısa bir süre zarfında grevci işçilere Cemiyet'in siyasi programında yer alan "amele ve patronların hukuk ve vezâif-i mütekâbilesini tayin edecek kanunlar vaz'ı teklif olunacaktır" maddesiyle ne kastetmiş olduklarını göstermişlerdir.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz. (1994) "The Development of Working-Class Consciousness in Turkey," Zachary Lockman [der.] *Workers and Working Classes in the Middle East*, New York, State University of New York Press, ss. 133-163.

Aktar, Yücel. (1990) *II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Boratav, Korkut; Ökçün, Gündüz; Pamuk, Şevket. (1984) "Osmanlı Ücretleri ve Dünya Ekonomisi, 1839-1913," *Yapıt*, No. 4, ss. 62-76.

Cevdet Kudret [Solok]. (1977) *Abdülhamid Devrinde Sansür*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Chakrabarty, Dipesh. (1989) *Rethinking Working-Class History: Bengal 1890- 1940*, Princeton University Press, New Jersey.

Dumont, Paul. (1977) "A propos de la "classe ouvrière" ottomane a la veille de la révolution jeune-turque," *Turcica*, 1977/1, ss. 229-251.

Erişçi, Lütfü. (1951) *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)*, Kutulmuş Basımevi, İstanbul.

Fişek, Kurthan. (1969a) *Türkiye'de Devlet - İşçi İlişkileri Açısından Devlete Karşı Grevlerin Kritik Tahlili*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Fişek. Kurthan. (1969b) *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı*, Doğan Yayınevi, Ankara.

Gabriel, Arhengelos. (1327) *Anadolu Demiryolu ve Bağdad Demiryolu Şirket-i Osmaniyesi İdâresinin İçyüzü*, 2 Cilt, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul.

Gabriel, Arhengelos. (1911) *Les dessous de l'administration des chemins de fer ottomans d'Anatolie et de Bagdad*, Constantinople.

Gülmez, Mesut. (1985) "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. III, İletişim Yayınları, ss. 792-802, İstanbul.

Güzel, Şehmus. (1981) "1871 Amelperver Cemiyeti," *Bilim ve Sanat*, No. 8, ss. 43-45.

Güzel, Şehmus. (1985) "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. III, İletişim Yayınları, ss. 803-828, İstanbul.

Haupt, George ve Dumont, Paul. (1977) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Gözlem Yayınları, İstanbul.

10 Osmanlı işçilerinin düzenlediği Meşrutiyet'e ve İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne bağlılık yemini törenlerine örnek olarak, (*Tanîn*, # 5: 4). İttihâd ve Terakki'nin işçiler ve işverenler arasındaki tercihi Cemiyet'in siyasi programının açıklandığı dizi yazılardan birinde netleşmiştir: "Patronlar ve Ameleler," *İttihâd ve Terakki*, No. 31, 23 Ramazan 1326 / 5 Teşrin-i Evvel 1324 / 18 Ekim 1908, s. 1.

Hobsbawm, Eric. (1985) *Workers: Worlds of Labor*, Pantheon, New York.

İkdâm, 3 Eylül 1908.

İttihâd ve Terakki, # 14, 24 Ağustos 1324 [6 Eylül 1908].

Karakışla, Yavuz Selim. (1989) "Labor Policy of the Ottoman Committee of Union and Progress: The Strike Law," yayınlanmamış makale.

Karakışla, Yavuz Selim. (1992) "The Strike Wave in the Ottoman Empire," *The Turkish Studies Association Bulletin*, Cilt. XVI, No. 2, ss. 153-177.

Karakışla, Yavuz Selim. (1995) "The Emergence of the Ottoman Industrial Working Class, 1839-1923," Donald Quataert ve Eric Zürcher. [der.] *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic, 1839-1950*, I. B. Tauris Publishers, ss. 19-34, 159-165, 187-190, Londra ve New York.

Karakışla, Yavuz Selim. (1998) "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923," Donald Quataert ve Eric Zürcher. [der.] *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler, 1839-1950*, İletişim Yayınları, ss. 27-54, İstanbul.

Keyder, Çağlar. (1987) *State & Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*, Verso, Londra.

Keyder, Çağlar. (1989) *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mehmed Ali Aynî. (1945) "Hatıraları," *Canlı Tarihler*, Cilt. II, Türkiye Yayınevi, ss. 1-90, İstanbul.

Onur, Hakkı. (1977) "1908 İşçi Hareketleri ve Jöntürkler," *Yurt ve Dünya*, No. 2, ss. 277-295.

"Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin Dün Gazetelere Tebliğ Ettiği Beyanname," *Tanîn*, # 8, 26 Temmuz 1324 [8 Ağustos 1908], s. 2.

"Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi Programı," *Şûra-yı Ümmet*, # 140, 23 Eylül 1324 [6 Ekim 1908], s. 2.

Osmanlı Terakki ve İttihâd Cemiyeti Dahili Nizamnamesi, (1908) Selânik.

"Osmanlı Ülkesinde İlk İşçi Hareketleri, Grevler," *Atatürk Ansiklopedisi*, Cilt. II.

Ökçün, Gündüz. (1982) *Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909, Belgeler - Yorumlar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

"Patronlar ve Ameleler," *İttihâd ve Terakki*, # 31, 23 Ramazan 1326 / 5 Teşrin-i Evvel 1324 / 18 Ekim 1908, s. 1.

Quataert, Donald. (1979a) "The 1908 Young Turk Revolution: Old and New Approaches," *Middle East Studies Association Bulletin*, Cilt. XIII, No 1, ss. 22-29.

Quataert, Donald. (1979b) "The Economic Climate of the 'Young Turk Revolution' in 1908," *The Journal of Modern History*, On- Demand Supplement Abstracts Printed, Cilt. LI, No 3, ss. D 1147-1161.

Quataert, Donald. (1983) *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908*, New York University Press, New York ve Londra.

Quataert, Donald. (1987) *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Yurt Yayınları, Ankara.

Quataert, Donald. (1994) "Ottoman Workers and the State, 1826-1914," Zachary Lockman [der.] *Workers and Working Classes in the Middle East*, State University of New York Press, ss. 21-40, New York.

Sabâh, # 6784, 1 Ağustos 1324 [14 Ağustos 1908].

Sabâh, # 6785, 2 Ağustos 1324 [15 Ağustos 1908].

Sabâh, # 6786, 3 Ağustos 1324 [16 Ağustos 1908].

Sabâh, # 6793, 10 Ağustos 1324 [23 Ağustos 1908].

Sabâh, # 6796, 13 Ağustos 1324 [26 Ağustos 1908].

Sabâh, # 6797, 14 Ağustos 1324 [27 Ağustos 1908].

Sabâh, # 6802, 19 Ağustos 1324 [1 Eylül 1908].

Sabâh, # 6804, 21 Ağustos 1324 [3 Eylül 1908].

Sabâh, # 6810, 27 Ağustos 1324 [9 Eylül 1908].

Sabâh, # 6816, 2 Eylül 1324 [15 Eylül 1908].

Sabâh, # 6829, 15 Eylül 1324 [28 Eylül 1908].

Selim Sırrı [Tarcan]. (1946) "Hatıralarım," *Canlı Tarihler*, Cilt. IV, Türkiye Yayınevi, ss. 1-74, İstanbul.

Sencer, Oya. (1969) *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, Habora Kitapevi, İstanbul.

Serçe, Erkan. (1995) "Mitostan Gerçeğe: Amelperver Cemiyeti," *Toplumsal Tarih*, Cilt. III, No. 14, Şubat, ss. 6-11.

Sülker, Kemal. (1955) *Türkiye'de Sendikacılık*, İstanbul, Sendika Kültürü Yayınları.

Şanda, Hüseyin Avni. (t.y.) *1908 İşçi Hareketleri / Yarı Müstemleke Oluş Tarihi*, Gözlem Yayınları, İstanbul.

Tanîn, # 1, 19 Temmuz 1324 [1 Ağustos 1908].

Tanîn, # 5, 23 Temmuz 1324 [5 Ağustos 1908].

Tanîn, # 14, 1 Ağustos 1324 [14 Ağustos 1908].

Tanîn, # 15, 2 Ağustos 1324 [15 Ağustos 1908].

Tanîn, # 27, 14 Ağustos 1324 [27 Ağustos 1908].

Tanîn, # 29, 16 Ağustos 1324 [29 Ağustos 1908].

Tanîn, # 30, 17 Ağustos 1324 [30 Ağustos 1908].

Tanîn, # 32, 19 Ağustos 1324 [1 Eylül 1908].

Tanîn, # 46, 2 Eylül 1324 [15 Eylül 1908].

Tanîn, # 47, 3 Eylül 1324 [16 Eylül 1908].

Tanîn, # 49, 5 Eylül 1324 [18 Eylül 1908].

Tanîn, # 51, 7 Eylül 1324 [20 Eylül 1908].

Tanîn, # 62, 18 Eylül 1324 [1 Ekim 1908].

Tanîn, # 64, 20 Eylül 1324 [3 Ekim 1908].

Tanîn, # 66, 22 Eylül 1324 [5 Ekim 1908].

Tanîn, # 73, 29 Eylül 1324 [12 Ekim 1908].

Tekin Alp. (1918) "Tesanütçülük - Solidarizm," *Yeni Mecmua*, # 26, 3 Kânûn-ı Sânî 1918 [3 Ocak 1918], s. 518.

Toprak, Zafer. (1988) "İlân-ı Hürriyet ve Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i Uhuvvetkâranesi," *Tarih ve Toplum*, Cilt. X, No. 57, ss. 45-50.

Toprak, Zafer. (1993) "Amele-i Osmani Cemiyeti," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt. I, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s. 242.

Tunaya, Tarık Zafer. (1984) *Türkiye'de Siyasal Partiler I: II. Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer. (1989) *Türkiye'de Siyasal Partiler III: İttihâd ve Terakki*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Tunçay, Mete. (1978) *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Tunçay, Mete. (1991) *Türkiye'de Sol Akımlar - I (1908-1925)*, 2 Cilt, BDS Yayınları, İstanbul.

U.S. Consular Reports, No. 25, from Ernest L. Harris at Smyrna, 14 August 1908.

U.S. Consular Reports, No. 30, from Ernest L. Harris at Smyrna, 26 August 1908.

Uşakizade Halid Ziya, "Tatil-i Eşgal," *Sabâh*, # 6785, 2 Ağustos 1324 [15 Ağustos 1908], s. 1.

Zeki Cemal. (1925) "Memleketimizde Amele Hareketleri Tarihi III," *Meslek*, # 24, 26 Mayıs 1925, ss. 9-10.

The 1908 Strikes in the Ottoman Empire

Labor history is a relatively new area of research in the field of Ottoman studies. This article is a preliminary attempt to describe and analyze the dimensions and the nature of the Strike Wave that followed the "Declaration of Liberty" *(İlân-ı Hürriyet)* on 24 July 1908. This wave marks a milestone in the formation of the Ottoman workers' class consciousness, the culmination of a long and sad experience. However, except my own works, and except for some scattered information here and there, there is *no* single account of this labor movement in the English language considering them as a whole.

The article starts with a brief discussion of the pre-1908 strikes in the Ottoman Empire. After examining the labor movements and overall working conditions in the Ottoman Empire prior to the 1908 Revolution, I examine the 1908 Strike Wave. After giving some examples about the dimension of the widespread strikes, I analyze the wage increase demands establishing a correlation with the sudden price inflation following the 1908 Revolution. Another sub-section of my article is devoted to the other demands of the strikers. Starting from the list of grievances prepared by the strikers, I also make basic observations on the consciousness level of the striking workers. This is followed by a detailed analysis of the existing labor unions. Finally, I discuss the attitude and response of the Ottoman state and the Committee of Union and Progress *(İttihâd ve Terakki Cemiyeti),* and conclude with a brief discussion on the nature of the Temporary Strike Law (1908; *Tatil-i Eşgâl Kanûn-ı Muvakkatî*), passed by the Ottoman government to stop the 1908 Strike Wave.

My research is mainly based on primary sources such as *U.S. Consular Reports,* and newspaper accounts of the time. I have also made use of secondary sources, whenever they were available.

Türkiye'de işçi sınıfı kimliğinin medyada temsili: 1970-1997*

*Çiler Dursun***

Ticari televizyonların yayına başlamasıyla özellikle 1990'larda, medyada farklı kimliklerin temsili ve öteki'nin inşası *(construction)* ilgi çeken çalışma konularının başında gelmektedir. Yapılan çalışmalarda özellikle İslami kesim, İslamcı kadınlar, milliyetçi/ülkücü kesim ve giderek de Kürt kimliğinin temsili konu edilegelmiştir. Bu ilgi, bir yanıyla ülkenin dinsel ve etnik farklılığı olan yurttaşlarının yaygın medyada görünür olmaya başlamasıyla bağlantılıyken; diğer yandan da bu görünürlüklerine paralel olarak gerilim/çatışma kaynağı politik öznelere dönüşmeleriyle de bağlantılıdır. Sözkonusu kimliklere gösterilen ilgiyi, Türk medyasının, yabancı medyanın yayıncılık eğilimlerini de alarak oluşturduğu yayıncılık anlayışıyla; bu anlayışın geliştiği tekelci kapitalist medya ortamıyla ve bu ortamın güncel politik gelişmeler karşısında siyasi iktidarlarla kurduğu girift ilişkilerle de açıklamak mümkündür. Türk televizyon kanallarının, basının etnik ve dinsel kimlikleri sorunlaştırmaları artık neredeyse kanıksanan bir hal almıştır. Oysa medyada temsiliyeti açısından sorunlaştırılmayan, gözden kaçan bir başka kimlik daha sözkonusudur: İşçi sınıfı kimliği...

İşçi sınıfı kimliği ve bu kimliğin temsiliyeti üzerinde durulmamasının farklı nedenleri bulunmakta. Öncelikle işçi sınıfının varlığının geç kapitalist toplumlarda artık tartışmalı hale geldiği gözlenmekte. Geniş bağlamıyla düşünüldüğünde kapitalist ekonomik sistem üzerine olan Marksist açıklamaların gözden çıkarılma çabaları; bunun kuramsal zeminini oluşturan postmodern yaklaşımların abartıları; yine klasik Marksizm'de güçlü olmadığı öne sürülen dil ve özne

(*) Bu çalışmanın ortaya çıkışında, konunun yazarın kafasında bir problem olarak belirmesindeki katkıları nedeniyle Ayşe İnal'a ve çalışmanın yayımlanabilir hale gelmesindeki eleştirel katkılarından dolayı Sevda Alankuş Kural'a teşekkür etmek isterim.

(**) Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi.

konularına ilişkin çözümlerin geliştirilmeye çalışılmasıyla işçi sınıfının ontolojik ayrıcalığını gözden geçirmekten kaynaklanan başka sorunlar ve bu sorunlaştırmaların pratikte karşılığını Sovyet Sistemi'nin çöküşünde bulması, işçi sınıfının bir "sorun" olmaktan büyük ölçüde çıktığı gibi hatalı bir izlenim yaratabiliyor.

Türkiye'de işçi sınıfının sorunlaştırılma çerçevesinin özgün belirleyicileri ise makro bir çerçevede öncelikle, Türkiye'de toplumsal sınıfların yapısının ve bu yapıdaki değişikliklerin değerlendirilmesine ilişkin farklı eğilimlerin bulunmasıyla ilgilidir. 12 Eylül 1980 sonrası rejimin, işçi kesiminin (ve başka çalışan kesimlerin de) örgütlü mücadelesini olanaksızlaştıran hukuksal düzenlemeleri; ardından Turgut Özal döneminde uygulamaya hızla başlanan yeni-sağ ekonomi politikalarının kısıtlayıcı etkilerini ve sonra gelen hükümetlerin de çalışan kitlelerin örgütlü mücadelesine elverecek düzenlemeleri gerçekleştirmeyişlerini sorunlaştırma çerçevesinin belirleyicilerinden saymak gereklidir. Türk solunun, yeni sağ uygulamalara alternatif ekonomi- politikaları geliştirememesi ve yeni muhafazakarlığın ideolojik değerleri karşısında kendi ideolojik dilini kurmakta giderek zorlanması da işçilerin "sınıf" olarak sorunlaştırılmasını zayıflatan nedenler arasında değerlendirilebilir.

Türkiye'de işçi sınıfının politik pratikleri yoluyla kendisini görünür kılma olanakları zayıfla(tıl)dığı için, medyada da temsil edilmesi ve temsilinin incelenmesi açısından ilgi çekmeyen bir politik özne olduğu da bu bağlamda öne sürülebilir. Genel hatlarıyla değinilen bu nedenlere rağmen iletişim ve medya çalışmalarında işçi sınıfının temsiliyetinin çözümlenmesi, medyanın kapitalist yapıda ideolojik inşaları nasıl gerçekleştirdiğinin sergilenmesi açısından yapılması gerekli olan çalışmalardandır.

Yabancı medya çalışmalarında işçiler, haberlerde ya da diziler, filmler gibi televizyon program türlerindeki temsiliyetleri açısından sorunlaştırılmaktadırlar. Örneğin, endüstriyel çatışmalara medyanın yaklaşımlarının sergilenmesi (örn. David Morley 1978) ya da ekonomik krize ilişkin mümkün açıklamaların, sorun ve çözüm tariflerinin medyadaki görünümlerinin taraflılık/nesnellik değerleri çerçevesinde incelenmesi Glasgow University Media Group (1980 ve 1982) çalışmalarında konu edilmişlerdir. Bu tür çalışmalar, işçi sınıfının son derece merkezi bir politik fail olduğu İngiltere'de gerçekleştirilmiştir. Yine işçi sınıfının yaşamının televizyonda, sinemada, edebiyatta ve tiyatroda nasıl temsil edildiği, bu temsil ediliş sürecinde meydana gelen farklılaşmalar ve bu farklılaşmaların kültürel, ekonomik, siyasal ve toplumsal süreçlerle ilişkisi de belli dönemleri ele alan çeşitli kültürel çalışmalara konu edilmiştir (Laing, 1986). İşçilerin merkezi bir politik fail olarak görülmediği Amerika coğrafyasında yapılan çalışmalar içinde ise, işçi sınıfının filmlerdeki, dizilerdeki ya da belgesellerdeki kimliksel temsiliyetleri daha çok 1960 dönemi ile günümüz arasında karşılaştırmalarla incelenmiştir. Bu tür incelemelerde özellikle kimlik politikalarının ve yeni top-

lumsal hareketlerin, sınıf formasyonuyla bağlantısı temel sorunsal olarak belirginleşmekte; ardından başka özne konumlarının televizyondaki temsiliyetiyle karşılaştırmalı olarak sınıf temsiliyeti ele alınmaktadır (Örneğin Aronowitz, 1992). İşçi sınıfının ve yaşam tarzının temsiliyetiyle ilgili çalışmalar, çoğunlukla metin çözümlemesi yöntemiyle gerçekleştirilmektedir. Özellikle televizyon, tartışma terimlerinin üretimi ve yeniden üretimindeki rolüyle, ya da farklı program türleriyle, toplumsal temsiliyet çözümlemelerinin merkezi metni olarak öne çıkmaktadır. Ancak medya içeriğiyle izleyici arasındaki bağın, metin içindeki kimliklerin nasıl anlamlandırıldığını ortaya çıkaran alımlama çözümlemeleriyle kurulduğu örneklere pek rastlanmamaktadır. Türkiye'de işçi sınıfı kimliğinin temsiliyetini ve bu temsiliyet süreçlerinde ideolojinin nasıl kurulduğunu sergilemeyi amaçlayan bu çalışmada da alımlama çözümlemesi değil, ideoloji çözümlemesi gerçekleştirilecektir. Bu çözümlemeyle, işçi sınıfı kimliğinin nasıl tariflendirildiği, başka özne konumlarıyla ilişkisi içinde ve toplumsal- siyasal olaylarla bağlantıları hatırlatılarak gösterilecektir.

İşçi sınıfının medyada temsilini sorunlaştırırken işçi sınıfının varlığı/yokluğu çerçevesindeki tartışmalara, geç kapitalist toplumlarda sınıf analizinin ve sınıf kimliğinin önemli olup olmadığını konu eden yaklaşımların müdahalelerine bakılacaktır. Türkiye bağlamında bu tartışmaların taşınmasının ardından işçi sınıfı ile işçi kimliği arasındaki ilişki, kolektif kimlik tartışmalarına göndermelerle kurulmaya çalışılacaktır. Bu kuramsal çerçeveyi, Türkiye'de işçi sınıfının medyada temsil süreçlerinin çözümlenmesine uygulanacak olan ideoloji çözümlemesi yöntemi ve haberin söylemine ilişkin değinme izleyecek ve ardından iki tür analitik malzeme üzerinden çözümleme gerçekleştirilecektir. Gazete haberleri ve televizyon haberleri... Özel televizyon kanallarının yayınları öncesindeki dönemde gerçekleştirilen işçi eylemleri, yazılı basının 1980 öncesi ve sonrası popüler gazetelerinden olan *Hürriyet* gazetesi üzerinden eylem ya da gösteri tarihinin bir hafta öncesi ve bir hafta sonrasındaki gazeteler boyunca çözümlenecektir. Belirlenen tarihler ise şunlardır:

a) 15- 16 Haziran 1970'deki iş bırakma ve pasif direniş eylemleri.

b) 1 Mayıs 1977 İşçi bayramı gösterileri.

c) Mart, Nisan, Mayıs 1989 eylemleri ve 1 Mayıs 1989 gösterileri.

d) 3 Ocak 1991 genel grevi.

Özel televizyon kanallarının ya da diğer deyişle yaygın medyanın (Atv, Show Tv, Star Tv, Kanal 6 ve Kanal D) ana haber bültenlerinde ise,

a) 1994 Eylül, Ekim, Kasım ve Aralık ayındaki işçi gösterileri,

b) 1997 Aralık ayında DİSK'in yaptığı büyük yürüyüş

Bu çalışmada ise iki sav üzerinden Türk işçi kimliği üzerinde durulacaktır:

Birincisi, işçi sınıfının, "sınıfsal kimliği" üzerinde daha çok tartışılan ya da tartışma meşruiyetinin varolduğu 1970'lerde de, temsil açısından sorunlu ve gerilimli bir politik özne olduğu gösterilecektir. İkincisi, benzer temsil özellikle-

rinin ya da kodların 1980 sonrası dönemde de kullanıldığına; bu kodların bazılarının ülkedeki siyasi- toplumsal gelişmelere ve ticari medyanın sunum özelliklerine bağlı olarak bazı durumlarda farklılaştığı gözlense de, haberin söylemsel özelliklerinden dolayı genel olarak yazılı ve görsel medyada süreklilik gösterdiğine dikkat çekilecektir. Dolayısıyla işçi sınıfının, 1980 sonrasında da yeni sağın küreselleşme ideolojisinin bütün "ölüm ilanlarına" karşın, medyada halen gerilimli bir özne olduğu gösterilecektir. Özellikle de başka toplumsal hareketlerin, farklı politik faillerin hareketlilikleri ve eylemliliklerinin, işçi sınıfının kimliksel özellikleriyle bağlantılandırılarak işlenmesinden dolayı...

I. Geç kapitalizm döneminde işçi sınıfı kavramlaştırmasının yeri ve önemi

Kapitalizmin yeni bir üretim örgütlenmesi[1] döneminin adlandırmalarından olan geç kapitalist toplumlarda (ya da sanayi sonrası, bilgi toplumu, post-fordist toplum olarak da adlandırılmaktadır) en önemli değişim, üretim sürecinde kullanılan emeğin niteliklerinde gerçekleşmiştir. Yeni tip işgücü, mekânsal olarak yoğunlaşmamış, homojen ve tekbiçimli çalışma koşullarına boyun eğdirilmeyen ancak yüksek derecede uzmanlaşmış, bireyselleştirilmiş, yalnızlaştırılmış, esnekleştirilmiş ve parçalanmış bir işgücü olarak tariflendirilmektedir. Eski tür sanayi kapitalizmine özgü üretim örgütlenmesindeki yerinden yani kol gücünden tariflenen işçi sınıfı yerine, bilgi ekonomisi koşullarındaki yerinden tariflenen "beyaz yakalı" kafa gücüne dayalı işçi sınıfının öne çıkarılması, özellikle gelişkin kapitalist ülkelerdeki mavi yakalı işgücündeki sayısal düşüşe karşılık, hizmetler sektöründe yoğunlaşan beyaz yakalı işgücündeki artışa vurguda bulunmaya yol açmaktadır.

İşçilerin niteliklerindeki değişim, bazı yaklaşımların klasik anlamıyla işçi sınıfının ölüm ilanını vermelerinin ilk adımıdır aslında. Sanayi toplumunda üretim araçlarının mülkiyetinden yoksunluğu, emek gücünü başkalarına satması, başkalarınca belirlenen koşullarda emeğini harcamak zorunda kalması, işçi sınıfını tariflendiren özelliklerdir. Üretimin kapitalist örgütlenmesinden kaynaklanan bu özelliklerin, üretimdeki post- fordist, post- kapitalist, endüstri sonrası, enformasyon toplumu gibi adlandırmalar yapılan başka bir üretim örgütlen-

1 Bu yeni üretim örgütlenmesi, 1970 sonrası yaşanan klasik kapitalist aşırı birikim krizinden çıkışın bir yolu olarak geliştirilmiştir. Kriz anı, Hirsch'in de belirttiği gibi, sınıf ilişkileri, sosyo- politik kurumlar, çıkar örgütleri ve değerler tarafından karakterize edilen bir toplumsal biçimlenmenin varolan yapısı ile, sermayenin değerinin artması gereksinimlerindeki değişiklik arasındaki çelişki olarak görülmelidir (Hirsch, 1992:13). Kapitalist krizden kurtulmanın yolu olarak kapitalist ekonomideki yeniden yapılanma süreci, üçüncü teknolojik devrimin yaşanmasıyla birlikte gitti. Pazar merkezi olgu haline geldiği için, pazardaki değişimlerin hemen anlaşılmasını, yanıtlar üretilerek dünya çapında uygulamaya konulmasını kolaylaştıracak sayısal iletişim ağları geliştirildi (Geray, 1995:43).

mesi döneminde ortadan kalktığının öne sürülmesi, işçi sınıfı için icat edilmiş "ölüm gerekçeleridir" bir bakıma da. Oysa sadece gelişkin kapitalist ülkelere özgü olan işgücünün niteliğindeki bu açık sayısal kaymayı, bütün dünya kapitalist sistemine genellemek doğru değildir. Yine üretim sanayiindeki işçilerde gerileme olduğundan hareketle geliştirilen sanayi sonrası topluma geçildiğine ilişkin vurgulara da karşı çıkmak mümkün. Bu karşı çıkışlarda, aslında hizmet toplumuna değil, hizmetlerin hızla sanayileştiği bir topluma doğru gidildiğini hatırlatmak zorunludur. Hizmet ve teknik sektörlerdeki kayda değer büyümeyi, işçi sınıfının yeniden ayrışmasının göstergesi olarak değerlendiren pek çok Marksist, bunun işçi sınıfının yok olup gitmesiyle eşanlamlı olmadığına dikkat çekmektedirler (Miliband, 1994:29). Diğer bir vurgu, işçi sınıfı içinde yer alanların, aynı zamanda zanaat üretimine benzer şekilde kendisi için bir üretim düzeneği oluşturarak iş sahibine dönüşmeleri ve böylece klasik işçi sınıfı tarifinden uzaklaşmaları üzerindedir. Buna karşılık, üretim süreci içindeki yerleri, bu süreç içinde çok sınırlı ya da varolmayan güç ve sorumlulukları, geçinmek için emek güçlerini satmaya olan hemen hemen istisnai bağımlılıkları ve gelir düzeyleri itibariyle neredeyse klasik şekilde tariflendirilebilecek bir işçi sınıfının varolduğunda ısrar edilebilir (Miliband,1994).

Bir yandan da başka bir sınıf keşfedilerek klasik sınıf yerlemleri sorunlaştırılmıştır: Orta veya yeni sınıf...Alvin Gouldner, bu yeni sınıfın, teknolojik veya entelektüel aydınların bir karışımı olduğunu belirtirken kapitalist ve proleteryan sınıfların varlığını ve birbirleriyle mücadelesini de kabul etmektedir (Gouldner, 1978:160). Ancak ileri endüstri toplumlarında teknik entelijensiya olarak hizmet veren yeni sınıfın, eski parasal (moneyed) temelli sınıflara yani sermaye sahiplerine boyun eğdirdiğini öne sürmektedir. Yeni sınıf, yönetici sınıf değildir ancak bir gün yönetici sınıfa dönüşme potansiyeli de bulunmaktadır. Kültürel sermayeye sahip oluşu, yeni sınıfı işçi sınıfından ayırmaktadır.

Sorgulanan sadece işçi sınıfı değildir. Giderek Marksist kuramın geçerliliği de, analitik sınıf çerçeveleri de sorgulanır hale gelmektedir. Bu abartılı yaklaşımlar, kapitalizmin erken aşamalarında işlemsel olarak görülebilecek sınıf mekanizmasının artık öneminin kalmadığına işaret etmektedir. Çünkü ileri toplumlar sınıf toplumları değildir.[2] Postmodernist dünyada en önemli ürünler olarak fiziksel karakterli olanlar değil, estetik ve enformatik karakterli olanlar ön plana çıkarılıyor. İnsani sermayenin gelişmesinin, maddi sermaye üzerinde çözündürücü etkileri olduğu belirtiliyor. Gelir eşitsizliklerinin artık sınıf hatları boyunca olmadığı öne sürülüyor. Refah dağıtımında üretici olmayan mülkiyetin sahipliğinde (örneğin evsahibi olmak, araba sahipliği, tasarruf sahibi olmak

2 Pakulski ve Waters, sınıfların çözüldüğüne ilişkin savlarının, Avustralya, Doğu Asya, Kuzey Amerika ve Kuzey Batı Avrupa'yı kapsayan ileri endüstri toplumları için geçerli olduğunu belirtmektedirler. Diğer toplumlarda sınıf formasyonlarının başat olup olmadığı konusunda şüphecidirler (Pakulski ve Waters, 1996: 669)

gibi) meydana gelen artışların, geleneksel sınıf farklılıklarını ortadan kaldırdığı öne sürülüyor. Özellikle mülkiyetin tabana doğru yeniden dağıtımının, sınıfların mülkiyet temelinde kuruluşunu olanaksızlaştırdığını ve mülkiyet temelli sınıfların, toplumdaki iktidarın merkezi biçimlenmeleri olmadıklarını iddia etmektedirler. Böylece sınıfların betimleyici karakteristiklerinden olan üretim araçlarının mülkiyeti kavramı, üretim araçlarının modernist ve demode bir kavramı olarak niteleniyor ve gözden çıkarılıyor (Pakulski ve Waters,1996). Kısacası ileri sanayi toplumlarının (ya da geç kapitalist toplumların) artık sınıflı toplumlar olmadığı iddia ediliyor.[3]

Bu iddialara karşılık, işçi sınıfının dönüşen üretim sürecindeki konumunun tesbit edilmesiyle verilmekte çoğu kez. Neo- Marksist sınıf analizlerinde, Marksist ve Weberci kavramlar arasındaki yakınlaşmalar öne çıkarılarak işçi sınıfının varlığı teslim edilmekte.[4] Wright, üretici sınıfın anlamlı bir toplumsal kendilik (entity) olarak artık varolmadığını vurgulayan yaklaşımlara karşın sınıfın varlığını alıkoyarken, sömürme kavramını geliştirerek Marksist sınıf kavramının oluşturucu ögesine dönüştürmektedir. Böylece sömüren ve sömürülenin varolduğu toplumsal yapılarda sınıfın da varolduğunu vurgulamaktadır. Sınıf, artık toplumsal olgunun en önemli belirleyeni sayılmasa da, önemli nedensel mekanizmalardan birisi olmayı sürdürmektedir. Sınıfsal yarılmalar bütün çatışmaların ilkesel temeli olmamakla birlikte sınıf ilişkilerinin, öteki çatışma biçimleri üzerinde etkileri bulunmaktadır (Wright, 1996).

Özellikle 1970'li yıllardan itibaren, sınıflara dayalı politikalar güçten düşerken "öteki" çatışma biçimleri ve yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan farklı çelişkilere dayalı politik hareketler çoktan belirmeye başlamıştı. Kimilerine göre sosyalist hareketle bağlantısı olmayan ve emek- sermaye çatışkısı dışında kalan bir dizi çatışkıyı öne çıkararak muhalefet yapan bu hareketler, "eski" politikanın tersine, yaşam tarzı, eşitlik, bireysel kendini gerçekleştirme, katılım ve insan hakları kavramlarını sorunlaştıran düşünce ve eylem odaklarıdır"(Nal-

---

3 Üretim ilişkilerindeki yerinden okunan sınıfların ve işçi sınıfının öneminin gözden düştüğünü vurgulayan yaklaşımlar, dolayısıyla sınıf analizi kuramına da karşı çıkmaktadırlar (Pakulski ve Waters, 1996). Kendi yaklaşımları çerçevesinde sıraladıkları sınıf analizinin çıkmazlarına neo-Marksist yazın, sınıf analizini yeniden tariflendirerek yanıt vermektedir. Örneğin Wright, genellikle sınıfın önceliğine/üstünlüğüne (primacy) dayanan sınıf analizi yerine, sınıfın önceliğinin sözkonusu olmadığı bir sınıf analizi yaklaşımı geçirmektedir (Wright, 1996). "Sınıf sınırlarının geçirgenliği", yani bireylerin yaşamlarının farklı tür toplumsal sınırlarla kesişmesi (ırk, cinsiyet, sınıf, ulus vb...), sınıfların açıklayıcı önceliğini makul olmaktan çıkarmakla birlikte, sınıfsal sınırları tümüyle yok edememiştir.

4 Örneğin Eric Olin Wright, Weber ve Marx'ın sınıf yaklaşımlarının ortak yönlerini:
a) her ikisinin de sınıfları ilişkisel olarak tanımlamalarında;
b) her ikisinin de sınıf kavramını, insanlar ve ekonomik olarak ilgili kazançlar/kaynaklar arasındaki bir ilişkiyle tanımlamalarında (Marksistler bunu üretim araçları ilişkisi, Weberciler pazar kapasiteleri olarak tanımlar);
c) her ikisinin de sınıfa nedensel bir ilgililik atfetmelerinde görmektedir (Olin Wright, 1996).

çaoğlu, 1990:65). Marksist terminoloji ve sosyalist hareketlerle bağlantısını kurmaya çalışan başka tariflerinde ise 1970'lerin yeni toplumsal hareketleri "toplumsal, insani, iktisadi yeniden üretim alanına seslenen; yeniden üretime ilişkin çelişkilerden kaynaklanan hareketler" olarak ele alınmaktadır[5] (Bora, 1990:50). Ancak böyle bir bağlantı kurulduğunda işçi sınıfı hareketi de muhalif toplumsal hareketlerden birisi olarak değerlendirilebilmektedir.

Marksist yaklaşımda ise, işçi sınıfının varlığını sürdürmesine yol açan çelişkilerin, aynı zamanda yeni toplumsal hareketlerin üyesi olan çok sayıda insanı kapsaması nedeniyle, bu insanların toplumsal kimliklerinin en önemli unsuru olarak sınıfsal yerlemlerine *(position)* vurguda bulunulmaktadır (Miliband, 1989:29). İşçi sınıfı mücadeleleri, yeni toplumsal hareketlerin hedeflerinin birçoğunu kapsamaktadır ancak kadınların, siyahların, barış eylemcilerinin, ekolojistlerin, eşcinsellerin ve diğer hareketlerin de önemi, etkililiği vardır. Hiçbiri, ayrı kimliklerinden feragat etmek zorunda değildir ancak kapitalizmin tek olmasa da temel mezar kazıcısı hâlâ örgütlü işçi sınıfıdır (Miliband,1989:31). İnkar edilmesi mümkün olmayan şey sermayenin eşitsiz dağılımının yani kazançta eşitsizliğin halen hem de bütün şiddetiyle süregittiği ve bunun da insanlar için açık, yaşamsal sonuçları bulunduğudur. Sorun, kazançta eşitsizliğin, varolan sömürünün sonuçlarının kimlik kuruluşu süreçlerindeki belirleyiciliğinin derecesidir aslında.

II. Kimlik tartışmalarında işçi sınıfının yeri/konumu

İşçi sınıfının geç kapitalist toplumda varolup olmadığına ilişkin yaklaşımların, kimlik tartışmalarıyla yakın bir bağı bulunmaktadır. Bu bağ, birkaç yaklaşımda açıkça tespit edilebilinir:

1- İşçi sınıfının artık varolmadığını, kimlik politikalarının öneminin arttığını vurgulayan ve işçi sınıfını bir "kimlik" olarak değerlendirmeyenler...

2- İşçi sınıfını ayrıcalıklı bir politik kimlik olarak görmeyen, ancak kimlikler politikası içinde diğer kimlikler karşısında eşit önemde görenler.

3-İşçi sınıfının değişiklikleriyle birlikte varolduğunu ancak işçi sınıfı kimliği-

5 Bu ikinci yaklaşım Andre Gunder Frank ve Marta Fuentes'in yaklaşımına yakın durmaktadır. Onlar "yeni" toplumsal hareketlerin bazı yeni özelliklere sahip olmakla birlikte aslında yeni olmadıklarını vurgulamaktadırlar (Frank ve Fuentes, 1990:30). Barış hareketi ve yeşil hareket dışındakilerin, tanımladıkları sorun alanları ve taleplerinin içerikleri bakımından çağlar boyunca varolan toplumsal hareketlerin yeni biçimleri olduklarını belirtmektedirler. Bu hareketlerin özellikleri, politika yapma süreçlerinin ve pratiklerinin değişen çehresine ilişkin ipuçlarını da vermektedir: Toplumsal hareketler, toplumu yoksunluğa karşı ayakta kalabilme ve kimlik edinme amacıyla harekete geçirecek toplumsal güç oluşturmaya çalışmaları bakımından ortaktırlar. Devlet iktidarı yerine daha fazla özerklik ararlar. Sınıf bileşimleri, Batı'da orta sınıf, Güney'de halk/işçi sınıfı ve Doğu'da her ikisini de kapsamaktadır. Dayanıklılıkları ve etkileri uzun siyasal, ekonomik ve ideolojik çevrimlere bağlıdır. Hareketlerin çoğu savunmacı olsalar da toplumsal dönüşümün en önemli etkenleridir. Birbirleriyle ittifak veya rekabet ilişkisine girebilmektedirler.

nin geç kapitalist toplumda gelişemediğini/varolmadığını öne sürenler...

4- İşçi sınıfının varolduğunu ve işçi sınıfı kimliğinin de geliştiğini dile getirenler...

İlk yaklaşımı savunanlar açısından sınıf kimlikleri geçmişte, kitle partileri ve sendikalar tarafından inşa edilen, sınıf sorunlarını, amaç formüllerini ve stratejileri içeren paketlerdiler. Günümüzde ise üretimden çok tüketim ve yaşam tarzı ve kalitesi, kimliğin anahtar kaynağıdır. Tüketim, kendini ifade etmenin bir biçimine dönüşmekte; evsahipliği, seyahatler, özel ulaşım, teknolojileşmiş boş zaman araç gerecine, elektronik olarak dolayımlanmış kitle eğlencesine, yüksek kalitede sağlık korumasına ve çocuklar için eğitim fırsatlarına sahip olmak, kısacası zevk, moda ve yaşam tarzı, toplumsal birleşme ve farklılaşmaların anahtar kaynağını oluşturmaktadır. Ekonomik konum, kişisel kimlikler ve politik etkinlikler/davranışlar arasındaki bağ güçsüzleşmektedir. Sınıf kimlikleri ortadan kalkarken, etnisite, göçmenler, cinsiyet, sivil haklar, çevre gibi politik olarak önemli konular çerçevesinde politik kimlikler biçimlenmektedir (Pakulski ve Waters, 1996). Bu yeni politik ilgiler ise ulusal sınırlar içinde hapsedilebilecek kolektif hareketler değil, uluslararası niteliği olan hareketlerdir.

İkinci yaklaşım kimlik politikaları açıklamalarına denk düşmektedir. Buna göre savaş sonrası örgütlü toplumsal hareketlilik döneminde baskın politik alandan marjinalleştirilmiş insanların, iktidar yönelimli olmayan ama kendini gerçekleştirme ve ifade etme yönelimli olan insanların oluşturduğu kimlikler yanında, araçsal bir hesapçılıkla sınıf çıkarlarına odaklanarak eylemde bulunan kimlikler ve dayanışmalar da bulunmaktadır (Somers, 1994: 608). Ve işçi sınıfı kimliğinin varsaydığı evrensel toplumsal aktörün de aslında son derece kısmi (beyaz, erkek ve batılı) olmasından dolayı, evrensellik iddiası da geçersizdir. Bu yaklaşımda kimliklerden birinin evrenselliği ve ontolojik ayrıcalığı yadsınarak, çoğul kimliklerin epistemik kuruluşu (kendinde değil kendisi için bir kimlik haline gelişi) öne çıkarılır: "kim olduğum için eylemde bulunurum; rasyonel evrensel bir çıkar veya öğrenilmiş değerler setinden dolayı değil!" (Somers, 1994:608).

Üçüncü yaklaşımı savunanlara göre işçi sınıfı, değişiklikleriyle ve yeniden ayrımlaşmasıyla birlikte varolan bir sınıftır. Sınıf yerleminin bireysel özneler/kimlikler üzerinde etkileri bulunmaktadır. Sınıf yerlemi ile bireysel öznellik arasındaki bağlantı, onların gerçekleştiği makro toplumsal bağlam tarafından şekillenmektedir. Sınıf yerlemleri basitçe öznellik biçimleri üretmezler; öznelliği şekillendirmeleri partilerin politik stratejileri, geçmiş mücadelelerin tarihsel mirasları gibi başka süreçlerle etkileşim halinde gerçekleşir. Günümüzde en güçlü dönüştürücü güç olmasa da sınıf, toplumsal yaşamın pek çok görünüşlerinin güçlü bir belirleyeni olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımı savunan Eric Olin Wright, sınıf yapıları içindeki bireylerin yerleminin sadece işleriyle değil, aynı zamanda aile içindeki sömürü mekanizmalarıyla da bağlantılandırılması gerektiğine işaret etmektedir.

İşçi sınıfının geç kapitalist toplumda bütün ayrışmalarına karşın klasik Mark-

sist tanımıyla varolduğunu ve işçi sınıfı kimliğinin de toplumsal varoluş için cinsiyet ve ırktan daha belirleyici bir etken olduğunu vurgulayanlar ise dördüncü yaklaşıma denk düşmektedirler (örn. Miliband, 1989).

Kökleri 1970'lere uzanan kimlik politikaları, günümüz toplumsal hareketlerini karakterize etmektedir. Her ne kadar eski kimlik politikaları olarak adlandırılan ve Kartezyen özneye kendisi olması *(being itself)* için bir eylem zemini sunan kimlik politikaları ile kimliği bir biçimlenme süreci olarak gören yeni kimlik politikaları arasında oldukça önemli bir kırılma olsa da (Hall, 1991:42-48) , kimlik politikaları sınıfsal olmayan çelişkilere odaklanmakta devamlılık göstermişlerdir. Sınıf bazen radikal demokrasi tartışmaları içinde "sınıf, ırk ve cinsiyet" sloganıyla kimliğin tasarlanmasında ele alınmaktadır. İşçi sınıfının kimliğinin tesbiti açısından temel sorun ise, onun, toplumsal dünyanın özel bir alanındaki yani ekonomik üretim sürecindeki belirli bir konum olarak ele alınmasındadır. Özellikle yeni toplumsal hareketlerin önemine vurguda bulunan yaklaşımlar, kimliğin kurucu ögelerinden biri olarak ekonomik üretim sürecindeki yeri modernist olduğu gerekçesiyle ele almayı istememekte; kimliğin kurucu ögesi olarak tüketimin önemi üzerindeki vurguyu üretime karşıt şekilde abartmaktadırlar. Oysa ki sınıf, maddi kaynaklara erişimi belirleyen ve böylece kişinin kendi çıkarlarını izlemesine elveren zamanın ve kaynaklarının kullanımını etkileyen; kişinin çalışma ve tüketim içindeki yaşam deneyimlerinin karakterini etkileyen; böylece kişinin kendini ifadelendirme süreçleri üzerindeki denetimini kurmasını olanaklı ya da olanaksız kılan nedensel bir ögedir hâlâ (Somers, 1994).

Kimlik politikalarında diğer kimliklerin öneminin vurgulanması, çıkar kavramının sorunlu hale gelmesiyle de ilgilidir. Politika süreçlerindeki dönüşümlerin kuramsal çerçevelerine bakıldığında da temel farklılaşmanın "çıkarlar" konusu üzerinde olduğu gözlenmektedir. Klasik Marksizm'de sınıflı toplumsal ilişkiler içindeki konumdan doğan siyasi çıkarlar, post- Marksist kuramsal yaklaşımlarda inşa edilen şeyler olarak ele alınır.[6] Kişinin toplumda işgal ettiği yer, onu otomatik olarak bu yerine uygun politik inanç ve çıkarlarla ve bu çıkarlara göre tarif edilen bir kimlikle donatmamaktadır.[7] Oysa ki maddi koşul, görüşlerinin otomatik belir-

6 Çıkarların, üretim ilişkileri içindeki yerden kaynaklanan nesnel ve verili şeyler olmadığını vurgulayan post-Marksistlere göre, sınıf göndergelerinin kopması, çıkarların da kopuşuna yol açmaktadır. Dil gerçekliğin pasif bir yansıması değil de aktif bir oluşturucusu olarak ele alındığından gösteren de, gösterileni üretmektedir: yani kişiyi nesnel çıkarlarla donatan, üretim tarzı içindeki yeri değildir!

7 Post- Marksizm, bir kimsenin sosyo- ekonomik açıdan işgal ettiği yer ile siyasi- ideolojik çıkarları arasında herhangi bir zorunlu ilişki olmadığını vurgulamaktadır (Eagleton, 1996:287). Eagleton'a göreyse, örneğin bir kürek mahkumu kendi kendine "burası tam bir cehennem" diye düşündüğünde, burasının yalnızca kendisi için değil kim olursa olsun herkes için tam bir cehennem olduğunu anlatmak istiyor olması anlamında, kendi söylemi içinde nesnel çıkarını dile getirmektedir! (Eagleton, 1996). Post-Marksizm'de, kölenin siyasi- ideolojik konumunun yalnızca içinde bulunduğu maddi koşulların basit bir yansıması olmadığının belirtilmesi önemlidir.

leyeni olmasa da onlara hâlâ bir gerekçe *(reason)* oluşturmaktadır. Kimlik tartışmalarında çıkar yaklaşımına karşılık önerilen ise anlatısal kimlik *(narrative identity)* yaklaşımıdır (Somers,1994). Anlatısal kimlik yaklaşımında, toplumsal eylemi varsayılan çıkarların tanımlanmış kategorileri içinden tarif etmek ve insanları bu kategorilere yerleştirme uygulaması eleştirilir. Tek bir toplumsal kategoride yer alan tüm üyelerin benzer şekilde davranmasını ve aile, cinsiyet hatta etnisite gibi farklılıkları gözetmeksizin aynı çıkarlara sahip olduğunu öne sürmek de eleştirilir. Bir anlatı kimliği yaklaşımı, insanların belli bir yer ve zamandaki kendi varoluş hissiyatının kökten bozulmaması için belirli tarzda davrandığını öne sürer. Bu yaklaşımda toplumsal eylem, bizim onları yerleştirdiğimiz çıkar kategorilerinden çok, insanların kendi kimliklerini kurdukları hikâyelerin farkedilmesiyle kolay anlaşılır hale gelebilir. Anlatı kimlikleri, toplumsal ve politik kurumlar ve pratikler içerisinden dolayımlanarak zaman içinde kurulan ve yeniden kurulan kimliklerdir. (Somers, 1994:625). Toplumsal eylem, sadece bu anlatıların inşası içinden anlaşılır olabilir; ancak bu, toplumsal aktörlerin anlatıları kendi iradeleriyle uydurarak ürettikleri anlamına gelmez. Bu, kimliklerin kurulduğu sınırlı bir hikâyeler ve uygun temsiliyetler repertuvarı olduğu anlamına gelir. Hangi tür anlatının toplumsal olarak baskın hale geleceği üzerine mücadelelere girişilmektedir ve iktidarı elinde tutan kesim avantajlıdır (Somers, 1994:629). Çıkarlarla kimlikler arasındaki mümkün bir ilişkiyi anlatıların, hikâyelerin alanından çıkaran bir tariflendirmeyi Eagleton yapmaktadır: "Bir nesnel çıkar, aslında benim çıkarıma olan ama böyle olduğunun benim şu anda farkında olmadığım bir eylem biçimi demektir. Nesnel çıkarın toplumsal söylem alanının bir şekilde dışında varolmasından korkmanın hiçbir gereği yok!" (Eagleton, 1996: 300).

İşçi sınıfı kimliğinin belirleyici bir ögesi üretim ilişkilerindeki yeri ise, bir diğeri de kolektif eylemliliktir. Sınıf, maddi çıkarları olduğu kadar eylem kapasitesini de şekillendirmektedir. Kapitalist üretim tarzı veri alındığında kimliğin asli boyutunun basit bir maddi alışveriş, bir yoksunluk/sahiplik ilişkisine dayandırıldığı; böylece işçi sınıfının mücadelesinin üretimden gelen gücünü kullanması olarak (şalteri indirmesi, greve gitmesi vb...) sabitlendiği ve işçi sınıfının sadece kalın pazuları, birliği ve kitlesel gücüyle kimliklendirildiği eleştirisi getirilmektedir (Başer, 1992). Dinamik bir kimlik görüşü, farklı zamanlarda sınırlarını yeniden düzenleme ve farklı ölçütler seçme kapasitesine işaret etmelidir. Bu, kimliğin bir olma sorunu olduğu kadar bir "oluşma" sorunu olduğunu da vurgulamak demektir (Hall'dan aktaran Larrain, 1995:222). Böyle tanımlandığında kimlik, uygun deneyimler, ilişkiler, semboller ve fikirler doğrultusunda sürekli yapılan ve yeniden yapılan bir şeydir. İşçi sınıfına ilişkin inşacı bir kimlik görüşü, onun sadece üretim sürecindeki değil tüm toplumsal yazgısına her an sahip çıkan; yeni ve nitelikçe farklı yaratıcı etkinlikler içinde olan; toplumsaldaki başka konumlarla sürekli oluş halindeki bir özne kavrayışını öne çıkarmaktadır. Hall'ın belirttiğince, "kültürel kimlikler, geçmişe ait olduğu kadar geleceğe de aittir...tarihleri

vardır ancak tarihsel olan her şey gibi onlar da sürekli bir dönüşüme uğrarlar...kimlikler, aldığımız değişik konumlara verdiğimiz isimlerdir, bizi geçmişin hikâyeleri içinde yeniden konumlandırırlar" (aktaran Larrain, 1995:222)

Bu sürekli oluş halindeki öznenin bireysel kimliği ile kolektif kimliğinin oluşturucu ögeleri arasında farklar olduğunu öne süren yaklaşımlar ile bireysel ve kolektif kimliklerin oluşturucu ögelerini ortak gören yaklaşımlar birbirinden ayırdedilmelidir. Mellucci'ye göre bir ilişkiler ve temsiller sistemi olan kimlikte, bireysel ve kolektif düzeyler arasında değişen sadece aktörün gönderme yaptığı ilişkiler sistemidir. Önemli olan aktörün sahip olması gerekenlerdir: Özdüşünüm, aidiyet, zamansal süreklilik algısı... Bireysel ve kolektif kimliklerin ise üç oluşturucu ögesi vardır Mellucci'ye göre: birlik, özdeşlik ilişkisi ve süreklilik (aktaran Schlesinger 1994:261). Kimlik, kolektif eylemde ortaya çıkmaktadır. İşçi sınıfı kimliği bir kolektif kimliktir ancak bireysel boyutu da vardır. Dinamik kimlik kavrayışıyla birleştirilerek söylenirse "işçiler, kendi ortak eylemleri yoluyla kimliğin biçimlenmesine katılırlar"! Yani kimlik, kolektif eylemin bir önkoşulu değil, sürekli olarak yeniden oluşturulan bir kategoridir. Dolayısıyla kolektif kimlik, yani işçi sınıfı kimliğinin oluşumu, sürekli bir çabayı, mücadeleyi gerektirmektedir. Böyle bir çabanın bir başka gerekçesi ise kolektif bir kimliğin, kişisel kimliğin çelişkili karakterini devralmasında görülmektedir (Connoly, 1997). Kolektif bir kimlik, kişisel kimlikteki bozucu olumsallıklarla karşılaştığı zaman, kendi konfigürasyonunu dogmatikleştiren eğilimleri artmaktadır.[8] Bundan kaçınmanın yolu, kolektif kimliğin sürekli yeniden üretilmesi için çabalamaktır.

Bu yeniden üretim nasıl gerçekleşebilir? Geç modern toplumlarda kolektif bir kimlik olasılığı, diğer kolektivitelerle sürekli bir karşılıklı etkileşim süreci boyunca güçlendirilmektedir (Goldstein ve Rayner, 1994). Topluluk içi diyalog ile kolektif kimlik güçlendirilirken bir yandan da bu etkileşim süreci, her komünitenin kendisini ötekinin bakışından görmesine ve sürekli bir düşünüm süreci içinde bu bakış açılarıyla işbirliğine girmesine gereksinmektedir. Bu işbirliği nasıl olabilir? Başlangıç olarak karşılıklı tanımaya gereksinse de, kolektif kimliğin sürekli üretilebilmesi farklı kolektivitelerin, kendisi için varoluşsal bir tehlike yaratmaması koşuluyla farklı çıkarlarla işbirliğine ya da dayanışmaya girmesini de sağlayabilir.

Bir kolektif kimlik olarak işçi sınıf kimliği de iki süreç tarafından desteklenmektedir:

1- Biz'im etrafımızda bir sınır oluşturan içerme süreci: bu süreç aynı sınıfsal yerlemin *(location)* paylaşılmasıyla işler.

2- Biz'i "onlar" dan ayıran bir dışlama süreci: bu süreç ise farklı sınıfsal yerlemlerin paylaşılmasıyla işler.

---

8 Mackenzie'de ise kolektif kimlik benzeştirimi, bireysel kimlik üzerinde uygun bir şekilde bina edilememektedir. O'na göre bir iletişim şebekesini paylaşanlar aynı toplumsal mekânı da işgal ettiklerinden, bir kimliği paylaşmaktadırlar; dolayısıyla grup kimliğinin sınırları nihai olarak belirsizdir (aktaran Schlesinger, 1994).

Rasyonel uzlaşıma dayalı ilk süreç, bizi neyin birleştirdiğiyle ilgilidir, diğeri ise bizi neyin farklılaştırdığıyla ilgili olan kimlik oluşumu sürecidir. Her iki süreçte de işçi sınıfının üretim ilişkilerindeki konumunun önemli bir etkisi vardır. Ancak ortak çıkarların somut olarak yaşanması ve kolektiflik yeteneği, işçi sınıfını kendiliğinden kendi çıkarının bilincinde politik bir özne yapmaz. Kaldı ki benzer atıflara sahip insanların aynı ortak toplumsal yaşam deneyimlerini paylaşacaklarını a priori öne sürmek bile tartışılan bir konudur. Aslında küreselleşmeyle kapitalizmin dönüşümleri, bu içerme ve dışlamayı yani kolektiviteyi sorunlu hale getirmiştir. Örneğin Alman bir işçi ile işveren arasındaki çıkarlar, Alman ve Fransız işçilerin ortak çıkarlarından daha gerçek ve güçlü bir biçimde ortaya çıkabilir. Kaldı ki işçi sınıfındaki bölünmeler de kolektiflik yeteneğini önemli ölçüde zayıflatmaktadır.

İşçi sınıfı kolektivitesine karşılık, diğer kolektivitelerin daha değerli ve önemli olduğunun öne sürülmesi, küresel akışkanlığa sahip ve ulusal devletlerin senyoraj haklarını bir bir eriten küresel sermayenin konjonktürel çıkarlarının karşısına çıkabilecek bir kolektivitenin değersizleştirilmesi tehlikesini taşımaktadır. Bir yandan da post-fordist olarak adlandırılan esnek üretim örgütlenmeleri, işçilerin birarada bulanarak ortak deneyimler ve ilişkiler kurabilecekleri mekânların sürekliliğine engel olmaktadır. Belki bunlar kadar önemli bir başka sorun, işçi sınıfı içinde yer alanların, üretim sürecindeki yerlerini kimliklerinin oluşturucu bir ögesi olarak kabul etmek yönündeki isteksizlikleridir.[9] Bu konuya ilişkin herhangi bir veri olmamakla birlikte, üretim değil de tüketim kalıplarından yola çıkarak kimliklerin kuruluşunun, sömürü süreçlerine katlanabilmek açısından bir kaçış sunma potansiyeli olduğu da söylenebilir.

Geç kapitalist toplumun özelliklerinden kaynaklanan handikaplarına karşın, belirli hakimiyet ve iktidar ilişkilerine dayanan kimlikler içinde en temel hakimiyet ilişkilerinin cinsiyet, etnisite ve sınıf hakimiyeti olarak belirginleşmesi nedeniyle, bu üç tür hakimiyet ilişkisinin nesnel temellerinin halen varolduğunu öne sürmek (örn. Savran, 1994) olanaklıdır. Geç kapitalist toplumlarda varolan işçi sınıfı üzerine tartışmaların ve kimlik oluşumu süreçlerinin Türkiye'de izinin sürülebilmesi için, bu noktada Türk toplumsal sınıflarının nasıl değerlendirildiği ve bu değerlendirmelerin sonuçları üzerinde genel hatırlatmalarla durmakta fayda vardır.

III. Türkiye'de işçi sınıfı ve sınıf kimliği sorunu

İşçi sınıfının tahliline ilişkin sorunlar, Türkiye özelinde değerlendirilirken son yıllarda özellikle artan, resmi ideolojinin burjuva düzeni sınırları içinden kaynaklanan eleştirisinin giderek yaygınlaşmasının öneminin ve bu yaygın görüş-

9 Örneğin Amerika'da işçilere sınıfsal bağlılıkları sorulduğunda, sıklıkla "orta sınıf" cevabını vermektedirler, az sayıda kişi alt sınıf veya işçi sınıfı demektedir kendisine (Aronowitz, 1992:37).

lere karşıt bir duruşun altını çizmek gerekmektedir. Özellikle geç kapitalizme özgü koşullardan kaynaklanan ve yukarıda bahsedilen eleştirilerin olduğu gibi Türkiye'ye uyarlanmaları şaşırtıcı ve amaçlı bir yanlışlığa yol açmaktadır. Sözkonusu yanlışlık, Türkiye'nin de artık sanki geç kapitalist ya da sanayi ötesi toplum olarak nitelendirilen toplumların ekonomik, toplumsal ve politik alanlardaki karakteristikleriyle tamamen aynı karakteristiklere sahip olduğu değerlendirmesinden hareket ediyor görünse de asıl başlangıç noktası, Türkiye'nin toplumsal yapısı ve sınıfsal özelliklerinin gelişimine ilişkin değerlendirmelerde aranmalıdır.

Sınıf çözümlemesine dayanan yaklaşımlar tarafından sol liberalizm ya da sivil toplumculuk olarak adlandırılan "popülerleşen" bu yaklaşımlar, resmi ideolojiyle hesaplaşmasını burjuva liberalizminin yöntemsel araçlarından ve felsefi artyöresinden yararlanarak yapmaya çalışmaktadır (Savran, 1992). Tarihi devlet ile sivil toplumun süregiden çelişkisi zemininde teorileştirerek Türkiye'deki bütün anti-demokratik baskıların kaynağı olarak devleti ve Kemalizm'i görmekte; 20. yüzyıl Türkiye tarihini mücadele eden sınıflar tarihi olarak değil, temel sınıflardan bağımsız "seçkinci" bir aydın zümresinin kendi kafasındaki fikirleri halka rağmen uygulamaya koymaya çalıştığı süreçler olarak açıklamaktadır (Savran, 1992: 14). Bu değerlendirmelerde devletin sınıf karakteri ve bundan kaynaklanan sorunlar değil, sivil toplum alanına yapılan ve kaynağı jakoben aydın- bürokrat kesimden kaynaklanan baskılardır merkezi sorun. Türkiye'nin 20. Yüzyıl tarihi bir bürokrasi-burjuvazi mücadelesi tarihi olarak değerlendirilir ve sınıf mücadelesi, devletin gelişim süreci dışına çıkarılır (Savran, 1994:45).

Türkiye'de toplumsal yapıyı sınıf karakterli olarak gören, devletin oluşum sürecini sınıf mücadeleleri yaklaşımıyla açıklayan, bu mücadelelerde bürokrasiyi burjuvazinin hakim sınıflar blokunun yönetici kesimi olarak tarif eden Marksist yaklaşımlar ise, sadece Türk tarihine değil işçi sınıfının yerine ve önemine ilişkin değerlendirmeleriyle de resmi ideolojinin olduğu kadar sol liberalizmin de karşısında yer alır. Türk toplumu, Jön Türk devriminden bu yana burjuvazinin devleti ve sosyo-ekonomik yaşamı giderek ele geçirdiği; ülkeyi küçük burjuvazi veya bürokrasinin değil, zaman içinde bürokrasinin de ağırlıklı bir öge olduğu bir burjuva sınıf ittifakının yönettiği tarihsel bir ardyöreye sahip olarak değerlendirilir.

Toplumsal yapının Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinden itibaren hatta Osmanlı toplumsal yapısının karakteristiklerini de kapsayacak farklı değerlendirilmeleri, 12 Eylül 1980 sonrası gelişmelere ilişkin bakışlarında da ayrılmaktadır. Sol liberalizm, 1980 sonrası girilen dönemi ülkede kapitalizmin doğduğu ve hakimiyete yükseldiği ve devletin de burjuvazinin devleti olma sürecine girdiği bir dönem olarak tahlil ederken (Keyder, 1994), yukarıda ana hatları çizilen sosyalist yaklaşım, 12 Eylül sonrası dönemi "sermaye birikiminin dünya ekonomisiyle çok daha derinden ve organik bir bütünleşme zemininde sürdü-

rülmesinin koşullarının oluşturulmaya başlandığı" bir dönem olarak nitelemektedir (Savran, 1992, Boratav,1995).

Türkiye'de toplumsal yapıya ilişkin farklı çözümlemelerin, özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren belirmeye başlayan sivil toplum hareketlerine bakışları da farklıdır. Yine çok genel hatlarıyla belirtilirse, sol liberalizmde, tüm anti-demokratik uygulama ve baskıların biricik kaynağı Kemalist devlet ve onun silahlı kuvvetleri olarak saptandığından, devleti demokratikleşme yolunda sınıflar ve farklı kesimler arasında uzlaşmaya dayalı bir proje ittifakı önerilir. Özellikle askeri müdahalelerin bürokrasiye mal edilmesiyle, burjuvazinin bu müdahalelerdeki sorumluluğu yadsınır ve demokratikleşme sürecinde öteki sınıfların da desteğiyle çoğulculuğu sağlayacak temel güç olarak kimliklendirilir. Oysa Türkiye burjuvazisinin ancak emekçi sınıfların siyasal gücü ve hareketliliği karşısında demokratik hak ve biçimlere rıza gösterdiği ve baskıcı eğilimlerinin açığa çıkışı veya geri plana düşüşünün, sınıflar arası mücadelelerin dengeleri tarafından belirlenen bir niteliğe sahip olduğu saptaması son derece önemlidir (Savran, 1992: 124). Bu sosyalist yaklaşımda devlet aygıtı mutlak olarak burjuvazinin devleti olarak görülmemekte, bundan daha derinlikli ve kapsayıcı bir çözümlemeye dikkat çekilmektedir: "...ekonomiye egemen olan birey ve gruplar ile siyasi iktidar arasında hem ayrılık hem de bütünlükten oluşan diyalektik bir ilişkiler kümesi vardır. Bu bağlamda, Türkiye toplumunda da burjuvazi bir yandan siyasi iktidarın işleyişine hatta kaderine egemen olabilmekte; öte yandan da bu ilişkiler genel ile tekil, uzun dönemli ve gündelik çıkarlar arasında çelişkiler içerdiği için burjuvazinin siyasi iktidarı denetlemesi kendiliğinden ve mekanik bir biçimde gerçekleşememektedir. Özellikle önemli siyasi dönüşümler sonunda, burjuvazinin devleti yeni baştan fethetmesi ve iktidar mevzilerini koruması için mücadele vermesi gerekmektedir" (Boratav,1995:61).

Türk toplumunun gelişimini, bütün sınıfların karşılıklı ilişkilerini gözönüne alarak açıklamaya çalışan yaklaşımda, emekçi sınıflar Osmanlı'da kapitalizmin gelişme koşulları düzenlenirken burjuvazinin de belirmeye başlamasına paralel olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Çalışmamızda Türkiye'de işçi sınıfı hareketinin tarihçesi konu edilmemekle birlikte işçi sınıfı eylemliliğinin bir ortak "biz" duygusu ve kimliğinin kuruluşu sürecinde rol oynamaya başlamasının 19. yüzyılda Osmanlı toplumsal yapısındaki değişiklikler sürecine uzandığını belirtmek önemlidir. Genel hatlarıyla hatırlatıldığında, Osmanlı toplumsal yapısında işçi sınıfı hareketlerinin oluşmaya başladığı 19. yüzyıldan itibaren, ücretler, çalışma koşulları gibi temel hakları için iş bırakmaktan işyeri yöneticisinin arabasını devirmeye, fabrikaya el koymaktan enternasyonali söyleyerek yürüyüş yapmaya kadar çeşitlenen bir eylemlilik sergilemeye başlamışlardır (Kanar, 1998: 29-33). İşçi sınıfının siyasal yaşama damgasını vuracak güce ve hareketliliğe ulaşması ise 1960'lardan itibaren ve özellikle de 1970'lerde belirginleşmiştir. Sermaye - emek çelişkisinin bu tarihten itibaren belirleyici olmaya başlamasıy-

la, işçi sınıfı sosyalist düşüncelere yakınlaşmaya başlamış ve hareketlilik düzeyi yükselmiştir. Örgütsel planda ise Türk-İş'in bağımlı sendikacılığına alternatif olan DİSK çatısı altında mücadeleye yönelmesi ve TİP ve TKP gibi partilere yakınlaşmasıyla burjuvaziden bağımsızlaşmaya başlamıştır. Gerek partileşmesi gerekse özellikle 1 Mayıs kutlamalarına katılımlarının, işçi sınıfının "kendisi için sınıf" olma durumuna dönüşmesi olduğu bile öne sürülebilmektedir! (Kanar, 1998:104,105).

1980 sonrasında ise kapitalist üretim sürecinin yeni örgütlenmelerinin Türkiye'de de uygulanmaya başlanmasıyla emeğin nitelikleri ve işgücü örgütlenmesinin farklılaşmaya başladığı gözlenmektedir. Buna paralel olarak, sadece üretim ilişkilerindeki yerinden tariflenen bir işçi sınıfı kimliği yerine, tüketim kalıpları, biçimleri ve gündelik hayat tarzıyla bağlantılı olarak tanımlanmaya başlayan bir işçi sınıfı kimlikleştirilmesi öne çıkmaya başlamıştır. Bu kimlik kuruluşu süreçlerinde, köylülük, heterojen ve karmaşık kentlilik, gecekondulaşma ve kitle kültürü gibi etkenlerin, üretim ilişkilerindeki yerle birlikte ele alınması gerektiğine dikkat çekilmektedir (Boratav, 1991: 108). Çeşitli alan araştırmalarında kentli işçi sınıfının tüketim kalıpları ve hayat tarzlarına ilişkin ortaya konulan bulgular, işçi kimliğinin ve kültürünün oluşturucu ögeleri olarak değerlendirilmektedir (Boratav, 1991 ve Birleşik Metal İşçileri Sendikası Üye Kimlik Araştırması 1998). Başka bazı araştırmalarda ise "aşırı makinalaşma ve bürokratikleşme karşısında idealize edilmiş cemaat tipleştirmelerinin yeniden gündeme geldiği"ne değinilmekte ve din unsurunun işçi sınıfının cemaatleşmesinde temel oluşturucu öge olarak önemi vurgulanmaya çalışılmaktadır (Türkdoğan, 1998). Cemaatçi bağları dinle ilişkili olarak öne çıkaran ve işçi sınıfını sınıfsal bir oluşum değil bir tür cemaat olarak ele alan bu çalışmalarda, "işçi cemaatlerinin" kendilerini öncelikle Müslüman-Türk olarak hissetmelerinin kimliklerinin kurucu ögesi olduğu vurgulanmaktadır[10] (Türkdoğan, 1998:149).

Türkiye'de işçi sınıfının kimliksel karakteristiklerini üretim ilişkilerindeki yeri dışında din ve ırk gibi ögelerin belirlemesi öteden beri sözkonusudur. Özellikle 1980'lerden sonra ortaya çıkan ise, eylemler dolayımıyla sınıfsal kimliğin oluşumu üzerindeki yasal baskıların artan ağırlığıdır. Bu ağırlık, dönemin yeni- sağ ekonomi politikalarının aynı oranda ağır ve yıkıcı sonuçları yanında, toplumsal otorite, disiplinli toplum, hiyerarşi ve itaat, dayanışmacı kolektivitelerin zayıflatılması ve rekabete övgü, namus, erdem ve onur gibi ideolojik ögeleriyle etkileştiği zaman (Belsey, 1994:12) ortaya çıkan kimlik, geç kapitalist toplumlardakine benzer şekilde ideolojik olarak tutucu ve politik olarak da otoriter bir kimlik olabilmektedir. Bu farklılık, işçi sınıfının yaşam deneyimlerini, tarihsel bir bağlam-

10 Üstelik sanayi yöneticisi de tıpkı sanayi işçisinin sahip olduğu değerleri, normları ve inanç sistemlerini paylaştığı için, *"patron işçi kavgası yerini ikisi arasındaki yeni ve kendi milli ve tarihsel gelişimimizin ürünü olan orta sınıfa terkedecektir"* (Türkdoğan, 1998:160-162).

dan çok yerel bir bağlama yerleştirerek anlamlandırmaya başlamasının hızlanmasında aranabilir. Kitle medyası tarafından dolayımlanmış kültürel alanın ve üretilen gerçekliklerin işçi sınıfını ve bu sınıfın bir kimlik olarak temsiliyetini sorunlu kıldığı da söylenebilir. Çalışmanın konusunu oluşturan bu temsiliyet, sınıf kimliğinin üretim ilişkilerindeki yerinden ve çıkarlarından tanımlandığı 1970'lerde de sorunludur aslında.

IV. Türk medyasında işçi sınıfının temsili ve kimliğinin kurulması

> "Modası geçmiş ve güvenilirliğini yitirmiş bir medya etkileri modeline yaslanmak ile son moda bir öznelcilik arasında kalan günümüz medyalojisinin, genelde kolektif kimliğin ve özel olarak da ulusal kimliğin oluşumuna ışık tutmak bakımından önerecek çok şeyi yok.." (Philip Schlesinger, 1994).

Böylesine karamsar bir değerlendirme, medyada kolektif bir kimlik olarak işçi sınıfı kimliğinin temsil süreçlerine bakmak için yeterli cesareti vermese de gerekli olumlu kışkırtıcılığı içermektedir.

İşçi sınıfının haberlerde temsiliyetinin çözümlemesi, aslında ideolojinin işleyişi içindeki belirli dilsel ve sembolik inşalar üzerinde bir çalışmadır. Kitlesel olarak dolayımlanmış sembolik biçimlerin çözümlenmesi üç aşamada gerçekleştirilebilir (Thompson,1992:304):

a) Sembolik biçimlerin üretimi ve aktarımı,

b) Medya iletisinin inşası,

c) Medya iletisinin alımlanması ve değerlendirilmesidir.

Aslında bu üç aşamanın, ideolojinin işleyişi üzerinde çalışılırken birarada gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Thompson, medya iletisinin ideolojik karakterini, bu iletinin üretildiği, dolaştığı ve alımlandığı belirli tarihsel-toplumsal koşullara gönderme yapmaksızın sadece iletinin kendisinden okunmasının yeterli olmayacağını belirtmektedir (1992:236). Metin ile okuyucunun/izleyicinin buluşma anı, metnin içindeki çeşitli anlamlar potansiyelinin harekete geçirildiği bir andır. Bu anlamlar, belli bir sistem içinde işgören uzlaşımlar olan kodlar içinden üretilmektedir. Kültürel olarak ortaklaşılan, mübadele edilebilir ve tekrarlanabilir olan bu uzlaşımlar, anlamlandırma süreciyle kesişir ve onu örgütlerler. Yani bu kodlar içinden ve onlar aracılığıyla bir ifade, üreticisi için sahip olduğu anlama tüketicisi için de sahip olabilir (Hartley, 1982: 32-33 ve Wolfe, 1992:264) Ancak bir ideoloji çözümlemesi olan bu çözümlemede metinsel pratikler içinde sistematik anlamların düzenlenişi ele alınacağından, metne içkin ideolojik anlamın ortaya çıkarılması ve bu anlamların haber söyleminde düzenleniş mekanizmaları sergileneceğinden haberlerin üretilme ve alımlanma koşullarına, süreçlerine ilişkin bir çözümleme gerçekleştirmek amaçlanmamaktadır. Medya iletisinin ideolojik karakteri metinler üzerinden çözümlenecektir.

Temsiliyetin ideolojik çözümlemesinin yapılacağı metinler, özellikle haber metinleri[11] olarak belirlenmiştir. Yabancı ülkelerde işçi sınıfının yerinden edilişinin izlerini, genellikle prime time'da gösterilen polis showları ve dramalar içinden süren çeşitli çalışmalar konu edilmektedir[12] (Örn. Aronowitz, 1992). Haber metninde temsiliyetin çözümlenememesi ise, daha çok habere ilişkin söylemin ve ona atfedilen özelliklerin[13] sorunlu oluşundan kaynaklanmaktadır. Medyanın güçlü ve başat ideoloji tanımlarına yönelik bir yeniden üretim gerçekleştirdiği ideolojik süreçler içinde haberler de gerçekliğin ideolojik temsiliyeti ve inşasında oldukça stratejik metinsel bir yerlem ya da söylemdir. Diğer medya ürünleri gibi haberlerin kendisi de bir seçme ve inşa etme sürecinin sonucudur (Burton, 1995:143). Bu süreç, olayların anlamlarını denetleme ve sınırlandırmaya yarayan belirli uzlaşımlar setinin kullanılarak haberlerin "sıkı" ve "kapalı" metinler olarak yapılanmasını getirmektedir (Elliot, Murdock ve Schlesinger, 1986:268). Olayların anlamlarının uzlaşımlar seti ve yapılanmış ilişkiler içinde sınırlanması, tartışılabilecek ve tartışılamayacak sorun çerçevelerini medyanın kurması süreci iktidar mücadelesiyle bağlantılıdır. İktidar mücadelesi ister sınıf çıkarlarıyla bağlantılı olarak açıklansın isterse sadece bilgiyi/hakikati denetlemeye dönük olarak tanımlansın, önemli olan mücadeleli bir süreç içinde kurulmaya çalışılan söylemsel iktidarın, hem bir gerçeklik görünüşünün inşasını hem de inşa edilmiş bu gerçekliğin toplumsal dolaşımının olabildiğince geniş tutulmasını gözetmesidir. Haberin içeriksel ve anlamsal örüntüsünü çözümlemek, bir yanıyla da bu iktidar mücadelesinin sonuçlarının görünür olduğu bir ana odaklanmaktır.

Kolektif bir kimlik olarak işçi sınıfını analiz ederken, öncelikle içerme ve dışlama süreçleri incelenecektir. İkincisi, kimliğin belirli mekânlar içinde inşa edildiğinden yola çıkarak haberlerdeki mekânsallıklara bakılacaktır. Mekânsallıkla-

---

11 Gazete ve televizyon haberleri arasında üretildiği araçlarının inşa ve sunum özelliklerinden kaynaklanan bazı farklılıklar olmakla birlikte, bu çalışma televizyon haberlerinin yazılı basından gelen mirası, yani anlatısal yapının, her hikâyeyi en önemli noktasından başlayarak ve diğer ayrıntıları önemlilik sırasına göre vererek oluşturması benzerliğini gözönüne almaktadır. Araçsal farklılıklar değil kimliğin temsiliyetindeki temel kodların devamlılığı konu edilmektedir.

12 Bu çalışmasında Aronowitz, 1950'lerden beri televizyonda temsil edilmeye başlanan işçi sınıfının, erkek, beyaz olarak ve çizgi film kalitesindeki karakterlerle temsil edildiğini; 1970'lerden itibaren televizyonda işçi erkeklerin doğrudan temsiliyetinin kalmadığını; son dönem filmlerde polis ve sınıfın, cinsiyet ve sınıfın yer değiştirdiğini belirtmektedir. İşçi sınıfı artık mitik bir figür olarak yaşamamakta, ancak erillik olarak tv metinlerinde yaşamayı sürdürmektedir. İşçi sınıfı kültürünün temsiliyetinde anlamlı kalan son nokta, kadının erkekliğin baskısı altındaki "yeni proleteryanlar" olarak gözükmesi ve kadının özne olması üzerine konulan vurgu olmaktadır.

13 Gazeteciliğin profesyonel kodları ve liberal haber söyleminin temelini nesnellik ve gerçeklik iddiaları oluşturmaktadır. Bu iddialar, olguların yorumlardan ayrılabildiği ve dışarıdaki olayların yansız bir şekilde izleyiciye aktarılabileceğini savlarken amaçlanan, öznelliğin bastırıldığı özel bir anlatı üretme tarzı geliştirmektir (Young, 1990: 41). Aslında amaçlanan ise gerçek olabilecek bir hakikat formüle etmektir.

ra bakmak, bir yandan işçilerin eylemsel olarak yer aldığı toplumsal mekânlara, diğer yandan da haberlerin tüm haber bülteni içindeki yeri anlamında metinsel mekânına yani bağlamına eğilmeyi gerektirmektedir. Böylelikle, işçilerle ilgili haberlerin çevresindeki haberlerin niteliği de belirginleştirilecektir. Çevre haberlerin içeriklerindeki olumluluk ya da olumsuzluğun belirlenmesinin, kurulan bağlamın niteliğine ilişkin ipuçları da verebileceği düşünülmektedir. Bu amaçla yapılan çok genel sınıflandırmada kaza haberleri, cinayet, çatışma, asayiş, sağlık/hastalık konulu haberler, eğitim sorunları haberleri, dost olmayan komşu ülkelerle ilgili haberle olumsuz içerikli haberler olarak genel bir sınıflandırma içine yerleştirilebilir. Magazin haberleri, kültür/sanat haberleri, yerli-yabancı girişim haberleri, spor haberleri, hükümet ve siyasi partilerin icraatları haberleri ise olumlu içerikli haberler sınıfına dahil edilmektedir. Haberlerde, hangi toplumsal kimliklerin öne çıkarıldığına ve nasıl adlandırıldıklarına bakılacaktır. Haber dili, sözcük seçimleri, cümle yapılarının gözden geçirilerek ve isimleştirmelere de dikkat edilerek incelenecektir.

a) 15- 16 Haziran 1970 iş bırakma ve direniş eylemleri

DİSK ve sınıf sendikacılığı mücadelesinde önemli gelişmelerden biri sayılan 15- 16 Haziran 1970 eylemlerinde, 70 bine yakın DİSK'e bağlı işçi, İstanbul, Kocaeli ve Sakarya'da 15 Haziran'da pasif direniş ve iş bırakma ile başlayan eylemlerini 16 Haziran'da fabrikalardan şehir merkezlerine yürüyüş ve asker-polisle çatışmalara dönüştürmüş, bu arada bazı fabrikaları da tahrip etmişlerdir.

15.6.1970:

Başlık: Memur Mitinginde Taşlı Sopalı Bir Öğrenci Kavgası Güçlükle Önlendi

Çevre haber: Polis bu üç gangsteri arıyor

Eylem türü: Yürüyüş

Eyleme katılanlar: Türkiye Kamu Personeli Sendikası, öğrenci grupları

Karşıt grup: Karşıt öğrenciler

Habere konu olan olay: Öğrencilerin kavgası; öğrencilerin yürüyüşü.

16.6.1970:

Başlık: Kartal'daki Haymak Döküm Fabrikasını İşçiler Tahrip Etti

Çevre haber: Telli duvağıyla bindiği uçakta komaya girdi

Eylem türü: Fabrika tahribi

Eyleme katılanlar: İşçiler

Karşıt grup: Direniş karşıtı işçiler

Habere konu olan olay: Direnişçi işçilerle bunlara karşıt olan işçiler arasında çıkan çatışmalar.

17.6.1970:

Başlık: İşçi Olayının Kanlı Sonucu:3 Ölü

Çevre haber: 20 yıldır ilk defa CHP ciddi bir alternatif olarak görünmüyor.

Eylem türü: Yürüyüş (sokağa dökülme)
Eyleme katılanlar: İşçiler
Karşıt grup: Polis, asker
Habere konu olan olay: Polis, işçi, asker çatışması.

15 Haziran 1970 eylemleri ve onu izleyen bir haftaya bakıldığında, haberlere konu olan temel toplumsal kimliklerin işçiler, öğrenciler, memurlar ve polis- askerler olduğu belirlenmiştir. Eylem türleri ise, miting, fabrika tahribi ve yürüyüştür. Bu eylemleri gerçekleştiren işçiler "tahrip eden", " sokağa dökülen", " taş ve sopalarla askerlere hücum eden", " yürüyüşe geçen", " barikat yaran", "meydana inen", "tankların üzerinden aşan", "fabrikalardan boşalan" (tıpkı zincirlerinden boşalma gibi) , "polis ve askerle çatışan", "şehre dalan" yani sürekli bir hareketlilik, kontrol edilemezlik, asilik ve direniş halinde olan politik aktörlerdir. Polis ve askerler ise, "havaya ateş açan", "barikat kuran" yani savunmacı ve tehlikeyi önlemeye çalışan konumundadır. Öte yandan haber dilinde tanklar ve zırhlı birlikler, "şehre giren", "işçilerin önünü kesmek isteyen", "cadde kapatan" failler olarak belirtilmişlerdir. Zırhlı araçlar ve tanklar üzerine çıkan işçiler, şiddet içeren ve reaksiyoner bir eylem türü geliştirmektedirler. Haberlerden işçilerin neden eylem yapıldığını çıkarmak oldukça zordur. 17.6.1970 tarihli *Hürriyet*'in iç sayfa fotoğraflarından birinin altyazısında, işçilerin, yeni çıkacak kanunu protesto amacıyla yürüyüşe geçtikleri belirtilmektedir.

15- 22 Haziran 1970 döneminde 16 işçi haberinin 8'inin çevresinde olumsuz içerik taşıyan haberler yer almaktadır. Bunlar, soygun, mahkeme ve yasaklamalar, hastalık, linç, düşman sayılabilecek bir başka ülkeye ilişkin haber (örn. Yunanistan, Sovyetler Birliği vb..) olarak belirlenmiştir.

İşçi sınıfı eylemlerinin toplumsal mekânları ise caddeler ve sokaklardır. Aslında onlara ait olmayan bu kamusal alanlar, işçiler için "geçici" mekânlardır. Şehrin bu açık mekânlarına işçiler "dalmakta", güvenlik güçleri ise "girmektedirler". Bu yüklemlerle haberlerin kuruluşu bile, eylemlerin mekânsallıklarının o eylemi yapanlara ne kadar az "açıldığının" ve eylemcilere aidiyetlerinin ne kadar geçici olduğunun göstergesidir. Özellikle de çatışma çıktığında, cadde ve sokak mekânlarında yeralmak/bulunmak ve eylemek, işçiler (ve hatta öğrenciler için) iyice meşruiyetini kaybetmektedir.

b) 1 Mayıs 1977 İşçi Bayramı gösterileri

Bu tarihte yine DİSK tarafından Taksim meydanında yapılan 1 Mayıs İşçi Bayramı kutlamaları, kalabalığa yönelik silahlı saldırı sonucu 34 kişinin ölümüyle sonuçlanmış ve sonraki yıllarda olaylı geçen 1 Mayıs gösterileri de hep 1977 yılının bu kanlı olaylarına referanslarla değerlendirilmiştir. 1977 yılında *Hürriyet* gazetesinde sayfa sekizde İş ve İşçi Dünyası başlıklı bir köşe düzenlenerek, iş dünyasıyla, ekonomiyle ilgili haberler, farklı üretim sektörlerindeki ge-

lişmeler ve firma haberleri bu bölümde verilmiştir. Yine bölge/yerel birim haberlerini içeren Ankara sayfasında da özellikle Belediye çalışanlarının sorunları ve Belediye ile ilgili gelişmeler haberleştirilmiştir.

2 Mayıs 1977

Başlık: Mayıs Katliamı

Çevre haber: Bütün 1. sayfa

Eylem türü: Miting

Eyleme katılanlar: DİSK üyeleri, İlerici Kadınlar Derneği, öğrenciler,öğretmenler, işçiler

Karşıt grup: Maocular, Leninistler, aşırı solcular

Habere konu olan olay: Taksim'de kalabalığa ateş edilmesi, otomobil yakılması, solcuların birbirlerini öldürmeleri

Haberde 1 Mayıs katliamını gerçekleştirenlerin "aşırı solcu gruplar" olarak adlandırıldığı; Maocu veya Leninist olduğu gazetenin başyazısından belirtilen grupların "hain, alçak, insanlık düşmanı, eşkiyalar" olarak nitelendiği; ateş edenlerin de mitinge gelenlerin de solcu olmalarından dolayı olayın "kardeşin kardeşi vurduğu" bir katliam olarak tarif edildiği ilk günün haberlerine ilişkin temel bulgulardır.

Olayın şiddetini tarif etmek için belirli klişeler, şiddeti somutlaştıracak kavramlarla birlikte kullanılmışlardır. Ayrıca olayın dramatikliği, ölenlerin anneler, bacılar, kardeşler, kocalar, çocuklar olduğunun özellikle ve sık sık yinelenmesiyle ve nasıl öldüklerinin somut olarak ayrıntılı tarif edilmesiyle ifade edilmiştir. Bu ifadelerden bir kısmı şöylece sıralanabilir: Katliam, gözü dönmüş, kana susamış katillerin acımasızca kurşunlaması, mermilerle kalbura dönmek, iç savaş görünümü, hırstan gözü dönmüşler, insan avına çıkan kişiler, ateş, kan ve çığlık vardı, feryatlar, toprağa insanların düşmesi, bombaların ölüm kusması, insanların birbirini ezmesi, vur vuranın kır kıranın, kurşunların altında yaşam kavgası verilmesi, arabaların alev alev yakılması, dükkanların camlarının kırılması, insanların can derdine düşmesi, kalbura dönmüş cesetin panzer altında kalması, vücudu lime lime olmuş ceset, insanların çil yavrusu gibi kaçmaları...

3 Mayıs 1977

Başlık: Bu hesabı kim verecek?

Çevre haber: THY uçağı tarlaya girdi; İstanbul'da yüksek okullar tatil edildi

Eylem türü: -

Eyleme katılanlar: -

Karşıt grup: -

Habere konu olan olay: Mayıs katliamının ardından cevaplanması gereken sorular üzerinde duruluyor.

Önceki günkü haberlerde olduğu gibi bugünün haberlerinde de analaın evlat acısı üzerinde dramatik bir vurgu konuluyor. Birinci sayfada çocuklarını çatışmada yitiren bir annenin acılı tablosu fotoğraflanmış. Haberlerin dilindeki

duygusal ve dramatik ağırlık, yine devam ettirilmiş. "...Bir anne canının parçasını yitirmenin ıstırabında ağlıyor, haykırıyor, çırpınıyordu". "İçeridekiler ise uzatılmışlardı soğuk mermerlerin üzerine". "Hayatının en güzel çağında Taksim'deki kurşun yağmurunun altında can verdi", "Taksim'in kan kokan toprağından cesedini kaldırdılar", "Törene katılanlar, ölümün soğuk nefesini hissetmişlerdi enselerinde", "acı, kahredici olay", "utanç meydanı"...

4 Mayıs 1977 günlü gazetede ise ölen polisin cenazesi haberleştirilmiş. Yine dramatik etkiyi arttırmak için, ölen polisin küçük çocuğu büyük boy fotoğrafla babasının tabutunun fotoğrafının bitişiğinde konu edilmiş. Aynı günün iç sayfa haberinde ise farklı siyasi görüşteki lise öğrencileri arasındaki çatışmalara ilişkin bir haber yer alıyor. Başlık yine duygusal: "Kırılan fidanlar"...Haberin içeriği de son derece duygusal, şiirsel ve dramatik ifadelerle örülmüş.

5 Mayıs 1977'nin gazetesinde olayların Maocular tarafından çıkarıldığı polis açıklamalarına dayalı bir kesinlikle belirtilmiş. Birinci sayfada üç polisin daha öldürülmesi sonrasında polisin cenazelerin kaldırıldığı sırada yaptığı aramalar haberleştirilmiş. Polislerin öldürülmesine "Yeter artık, bu polisler de vatan evladı" başlığıyla ve hastanede yatan polis fotoğrafıyla tepki veren bir haber düzenlenmiş.

6 Mayıs 1977 günlü gazetede Maocu'ların sahte seçmen kartları hazırladıkları haberi veriliyor. 7 Mayıs 1977'de ise toplum polisinin olaylar bitsin diye kurban kestiği haberi verilmiş.

1 Mayıs 1977 öncesindeki bir haftadan 7 Mayıs 1977'ye kadar geçen onbeş günlük süre içinde yer alan işçi olaylarıyla ilgili haberlere bakıldığında 41 haberin 15'i, çevresinde olumsuz içerikli haberlerin yer aldığı bir bağlamsallık içinde düzenlendiği belirlenmiştir. Özellikle 1989 yılının 1 Mayıs olayları için de tarihsel bir gönderme anı olması nedeniyle, 1977 yılının 1 Mayıs olaylarının temsili ve bu olaylarda işçi sınıfının kimliğinin olumsuzluklarla nasıl yüklendiği önemlidir. Olayların öncesindeki nisan ayı incelendiğinde, bu ay boyunca yayınlanan haberlerin Türk-İş'in seçimlerde hangi partiyi destekleyeceğini, öğrenci çatışmalarını, polislerin vurulmaları ve banka soygunları, bazı tüketim ve sanayi ürünlerindeki kıtlıkları, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumu, farklı iş kollarındaki sendikaların grevlerini konu edindiği belirlenmektedir. Böylesine gerilimli bir dönemde 1 Mayıs kutlamalarında çıkan olaylar, işçilerin ve özellikle de DİSK'in basiretsizliği, kötü niyetliliğine ilişkin tespitlerin, aşırı sol grupların sisteme, hatta kendi görüşlerine yakın kesimlere yönelik tehditlerinin öne çıkarılmasıyla birleştirilen, son derece eleştirellikten uzak; aklı ve mantığı kullanarak olayların aslında kimlerin işine yarayabileceğinin sorgulanmasından kaçınarak sadece duyguları harekete geçiren dramatik bir haber dili ile sunulmuştur. Duyguların seferber edilmesi, Giddens'ın belirttiği gibi kolektif kimliğin kurulmasıyla son derece ilişkilidir (aktaran Schlesinger, 1994: 280). Bu haberlerle, dönemin temel siyasal karşıtlıkları olan sağcı/solcu, devrimci/ülkücü karşıtlığı

yerine sol siyasi görüşe sahip olanların kendi arasında karşıtlıklar kurulmaya çalışılmıştır. Daha ilk günkü haberlerde silahlı saldırıyı gerçekleştirenlerin aşırı sol Maocu veya Leninist gruplar olduğunun herhangi bir kaynağa dayanmaksızın "tesbit edilmesiyle", olayın faillerinin de kurbanlarının da solcu oldukları sabitlenmiş oluyordu. Yaratılan tüm vahşetin sorumlu failleri solculardı. İşçiler ve özellikle DİSK ise, tüm uyarılara karşın mitingi kontol edememesiyle "Türkiye tarafından bir başka gözle görülmeyi" hakediyorlardı (2.5.1977, sayfa 1). Dolayısıyla kurulan kolektif kimlik içinde sağcı kimliği bulunmamaktadır! Gerek saldırıyı yapanlarla, gerek saldırıya uğrayanlarla birlikte topyekun bir solcu kimliği, "hem kurban eden hem de kurban edilen" olarak, şiddet yönelimli, barışsever olmayan, bir mitingi bile kendi anlamıyla gerçekleştiremeyen kolektif bir kimlik olarak kurulmaktadır. Bu kolektif kimliğin dolaylı kuruluşu dışında daha doğrudan ve adlandırarak kurulan kimlikler ise "anneler"ve "çocuklar"gibi daha bireysel kimliğe yakın olanlar ile "öğretmenler" ve "polisler" in vurgulanmasıyla kurulan mesleki yerlemlerin toplumsal anlamına dayalı kimliklerdir. Bu anlamlar, öğretmenlerin genç kuşakları eğiterek topluma verdikleri hizmet ile polislerin yurttaşların olmasa da ülkenin güvenliğini sağlayarak verdikleri hizmetlerin "kutsallığından" kaynaklanmaktadır. Annelere yazıktır, çocuklara yazıktır, öğretmenlere ve öğrencilere yazıktır, polislere-askerlere yazıktır (onlar vatan evladıdır, 5.5.1977, sayfa 1) hatta arabalara, dükkanlara yazıktır ancak işçilere pek o kadar yazık değildir sanki...Çünkü o gün olayların çıkacağı ihbar edilmesine karşın, 1 Mayıs'ı kutlamakta diretmişler, bu sonucu biraz da onlar hazırlamışlardır. Yani olayların doğrudan failleri aşırı sol gruplardır, dolaylı failleri işçi sınıfıdır.

Olayların mekânsallığına bakıldığında, Taksim meydanının, yine kamunun olan ve işçiler için geçici bir mekân olan bu "açık" alanın, sonraki yıllarda bir daha Taksim'de 1 Mayıs kutlamaları yapılmasını engelleyecek ölçüde kapatılacağı gözlenecektir. Taksim, başkaldırının, olayların, kontrol edilemezliğin simgesi olarak yalnızca işçi eylemlerine değil, başka toplumsal hareketlere de bu tarihten itibaren geçit vermeyecektir.

c) Bahar 1989 eylemlerinde ve 1 Mayıs olaylarında işçi kimliği

1989 yılının mart ayından başlayarak bahar ayları boyunca yoğunlaşan bir eylem dalgası, işçi hareketinin tarihi içinde "1980 sonrası ortaya çıkan ilk eylem dalgası" (Yazıcı, 1996) "en sert ve radikal olmasa da en yaygın" (Akkan, 1990) eylemler olmaları nedeniyle önem taşımaktadır. Gerçek işçi ücretlerinde parasalcı politikalarla birlikte gerçekleşen hızlı erime, 1989 baharında süregiden ve ücretlerin arttırılması talebiyle sınırlı kalan işçi eylemleri için gerekli meşruiyet zeminini oluşturmuştur. Bu meşruiyet zemini, dönemin Özal başbakanlığındaki hükümetinin icraatlarından hoşnutsuz kesimlerin genişlemesi ve özellikle de yeni

eylem biçimlerinin ortaya konmasıyla oldukça sağlamlaşmıştır. Üstelik 1980 öncesi siyasal iktidarlarla kurulan iyi ilişkiler çerçevesinde götürülen ve işçileri etkin mücadelenin dışında tutmaya çalışan sendikacılık pratiği de 1980 sonrasında farklılaşmak zorunda kalarak, siyasal iktidarların politikaları ile çatışmak ve en azından işçilerin gücünü ortaya koyan bir anlayışa bürünme yoluna girmişti (Beşeli, 1993). Hiçbir siyasi partinin (örneğin Demirel ve İnönü'nün destek verici beyanatları dışında) bu eylemlerde etkin ve katılımcı desteği gerçekleşmemiştir. Ayrıca ortada görünen tek sendika olan Türk-İş de, neredeyse eylemleri çabucak sona erdirme yolunda bir tutum izlemekle eleştirilmektedir (Akkan, 1990). O dönemin yaygın anlayışına göre, bahar eylemleri, kendiliğinden bir örgütlenme biçimi olan işyeri komitelerinin organize edici gücüyle gerçekleşen kendiliğinden hareketlerdir (Akkan, 1990).

Hürriyet gazetesinde eylemlerin ve işçi sınıf kimliğinin temsiline bakıldığında şu temel özellikler ayırdedilmektedir:

1- 1 Mart 1989 ile 20 Mayıs 1989 tarihleri boyunca gazetede yer alan 122 işçi eylemi ve işçilerle ilgili haberin 58'i birinci sayfada yer almıştır.

2- Özellikle görsel orjinalite de içerecek şekilde organize edilen işçi eylemleri, fotoğraflarıyla birlikte ilk sayfada yer almıştır.

3- Aynı dönemde öğrencilerle polis arasındaki çatışmalar da, işçi eylemlerinin toplumsal bağlamını oluşturan, ve dolayısıyla işçi haberlerinin metinsel yerleminde de çevre haberler olarak kullanılan haberler olarak düzenlenmişlerdir. Bu yönüyle 1989 eylemlerinin bağlamı, 1977 yılındaki 1 Mayıs olaylarının metinsel bağlamıyla benzeşmektedir. Buna ek olarak metinsel bağlamın bir başka ögesi, yasadışı sol örgütler ve özellikle de Dev-Sol ile ilgili haberlerin çevre haber olarak kullanılmasıdır. Ancak sol terörizm, öğrenci hareketlerine ilişkin haberler dolayımıyla işçi sınıfı eylemleri için bağlam oluşturmaktadır. Yani sol terörizmle ilgili haberler öğrenci hareketlerinin, öğrenci hareketlerine ilişkin haberler ise işçi eylemlerinin metinsel bağlamını kurduğundan, sol terörizm haberleri, dolayımlı bir şekilde işçi sınıfı haberlerinin metinler arası bağlamının kurucu ögesi olmaktadır. İşçi sınıfı eylemliliğinin sunuluşunda, metin içinde doğrudan kurucu haberler ise PKK terörüyle ilgili haberlerdir. Bu, PKK terörüyle ilgili haberlerin, işçi sınıfı eylemleri içerikli haberlerle yakın verildiği anlamına gelmektedir.

4- Cinayetler, soygunlar, çatışmalar, komşu ülkelerle olan sorunlar, zam haberleri, mahkeme haberleri, ve şeriatçı gösteriler ve türban eylemleri gibi haberler ise, tıpkı 1977'deki haberler gibi, işçi eylemlerinin metinsel bağlamını oluşturan olumsuz içerikli haberler olarak yerleştirilmiştir.

5- İşçi eylemlerinin toplumsal mekânlarına bakıldığında, bunlarda da farklılaşma, çeşitlenme gözlenmektedir. Sendikalar tarafından greve gitme kararının alınmasıyla çalışılan işyerleri, fabrikalar eylem mekânlarına dönüşmektedir. Ancak bu öteden beri varolan bir eylem mekânıdır. Ayrıca işbaşı yapmama, geç iş-

başı yapma da fabrikaları eylem mekânına çevirmiştir. Eylemler içinde çıplak ayaklı yürüyüşler, oturma eylemleri de bulunduğundan sokaklar ve caddeler de eylem mekânlarıdır. Toplu halde viziteye çıkarak iş aksatma eylemleri nedeniyle hastahaneler de eylem mekânlarına dönüşmüştür. Yardım fonundan fakirlik yardımı almaya gidildiğinde, bu kurum da bir eylem mekânıdır artık. En önemlisi ve orijinali de sakal bırakma, bıyığın yarısını kesme, kefen giyerek yakaya karanfil iliştirme, konuşmayıp-duymama ya da ölüm orucuna başlama gibi eylemlerle işçiler kendi bedenlerini, bir tür eylem yeri/alanı olarak kullanmışlardır.

Bundan başka, işçi sendikaları başkanlarının hükümet üyeleri ve başbakanla anlaşmazlığı çözmek için biraraya geldikleri mekânlardan bahsedilebilir. Bir masa başında gerçekleşen bu görüşmelerde, sokaklar dışında işçi hareketinin daha "prestijli" mekânlarda kendi örgütlerinin başkanları dolayımıyla kaale alınması sözkonusudur. Haberlerde bu şekilsel olarak "kapalı" ancak müzakereye ve işçiye "açık" mekânların fotoğraflanması, hareketin mekânının zenginleşmesinin bir başka örneği olarak okunabilir.[14]

6- Kadınların bahar eylemlerinde ana ve bacı kimliğiyle değil de işçi kimliğiyle temsil edildikleri gözlenmiştir. Eylemci işçi kadınlar "erkek gibi" dirler ve "açız diye bağırarak toplu viziteye çıkmaktadırlar" (12, 13, 20 Nisan 1989). Yani erkek işçi sınıfının içinde kadın işçi kimliği ile kurulmaktadırlar. Özellikle bu haberlerde, farklı kimliklerin birarada temsil edilmesinin ilginç örnekleri belirlenmiştir. Bu haberlerde kadın işçilerin cinsiyete ilişkin kimliğinin, işçi kimliğinden biraz daha vurgulu olarak temsil edilmesi sözkonudur. Buna ek olarak işçi eşlerine destek vermek için kadınların yaptığı eylemler sözkonusudur. Bu eylemlerde kadınların kimliği, ekonomik yaşamda aldığı yerle değil, aile içindeki konumundan hareketle temsil edilmektedir. Aslında boş tencerelerle eyleme katılmalarıyla kadınlar, aile hiyerarşisindeki geleneksel yerlerini kimliklerinde öne çıkarmaktadırlar.

7- Bülent Ecevit'in "barışçı, pasif Gandhi direnişi" olarak tarif ettiği türden olan, reaksiyoner olmayan ve işçilerin hem kendilerini hem erişebildikleri bütün mekânsallıkları birer ifade ve kolektif kimlik kurma alanı olarak değerlendirdiği orijinal eylemlerde slogan atarak sözlü bildirimde bulunmaktan başka , yazının kullanılarak taleplerin dile getirilmeye çalışılması da önemlidir. Yazının mitinglerde pankartlar taşıma şeklindeki kullanımı dışında, işçilerin bir oturma eyleminde vücutlarıyla "açız" diye yazmaları ya da, Özal'ın kendi dertlerini anlaması için İngilizce "we are hungry" yazılı rozetlerle yürümeleri bunlara örnek gösterilebilir.

8- Bir yandan da işçilerin eylemlerinin gündelik yaşamı aksatan sonuçları haberleştirilmektedir. Bu tür haberlerin, eylemin meşruiyet zemininin ve top-

14 Bunun önemine işverenlerin televizyondaki temsiliyetleriyle bağlantılı olarak ileride değinilecektir.

lumsal desteğinin olmadığı dönemlerde (örneğin Ankara'da belediye işçilerinin çöp toplamayışlarının haberleştirildiği gibi) eleştirellik dozu yüksek olarak kurulması da sözkonusu olabilirdi ancak bahar eylemleri süresince bu habercilik tutumuna fazla rastlanmamıştır.

9- 1 Mayıs olaylarının temsili ise 1977 ile karşılaştırıldığında belirgin farklılıklar göstermektedir. Öncelikle 1 Mayıs'ın nasıl kutlanacağına ilişkin sol içinde iki farklı konum oluşmuştu. Devletin 1 Mayıs'ı komünizmle ilgili ve yasaklanması gereken bir olay olarak gören yaklaşımına göre kendini konumlandıran çizgi, 1 Mayıs'ı "girilmesi yasak olan yere girmek" olarak tanımlayarak, eylemin çatışmacı karakter taşıyacağını belirlemişti. İşçilerin de dahil olduğu ikinci çizgi ise, Taksim mekânını gündeme getirmeden 1 Mayıs'ı başka bir yerde bir şenlik olarak kutlamayı tasarlamaktaydı. Sendikaların 1 Mayıs öncesinde, o günü işçi bayramı olarak şenliklerle kutlamak, siyasi partilerden SHP'nin ise bu kutlamalara destek vermek yönündeki açıklamaları, aslında 1 Mayıs'ın toplum gözündeki bulanık imgesini ortadan kaldırarak, onu, işçi eylemlerinin toplumdan kazandığı meşruiyetten paylandırmaktı. Hükümet ise 1 Mayıs kutlamalarının tüm biçimlerine karşı çıktılar ve ortamı iyice gerilimli hale getirmeye çalıştılar. Hükümeti desteklemekten basının da vazgeçmesine karşın gerilim, güvenlik güçleri içinde yoğunlaşmıştı.

Basının iktidara yönelik olumsuz tutumunun, 1 Mayıs olaylarında hükümetin sorumluluğunu öne çıkarmalarıyla sonuçlandığını söylemek, haber dili içinde egemen söylemin kuruluşunun inceliklerini kaçırmaya yol açabilir. Örneğin 1 Mayıs 1989 günü, ilk sayfada "Eylem değil, şenlik olacak" başlığıyla öncelenen 1 Mayıs, onaltıncı sayfada, "Dünün 1 Mayıs Yarası" manşetli yarım sayfalık haberle geçmişe atıfta bulunulmuştur. Bu haberde kullanılan dört fotoğrafla, 1 Mayıs 1977 Taksim olaylarının içerdiği şiddet hatırlatılırken, metinde de 1 Mayıs'ın "çiçeklerle kutlanan bir bahar bayramı mı, işçilerin dayanışma günü olan işçi bayramı mı" olduğu ya da hiçbiri olup olmadığı konu edilerek, 1 Mayıs sorunlaştırılmaktadır.

Ertesi günkü haberlerde, "Tetik Çeken Eller Kırılsın" manşeti atılarak, ve kız göstericilerin saçlarından sürüklenmesine karşı haberlerle polisin tutumu eleştirilmektedir. Ancak haber metninde 1 Mayıs'ı kutlamaya gelenlerin "korsan göstericiler" olduğu, zaten Ankara'da da birkaç küçük grubun gösteri yaptığı, gösteri yapanların sendikalar ve siyasi partiler olmaması dolayısıyla eylemlerin meşru olmadığı vurgulanmaktadır. İç sayfadaki haberde ise bir kişinin polis tarafından öldürülmesinin "Yek Gulan + İstanbul Polisi= İşte Sonuç" manşetinde de belirtildiği gibi hem etnik bölücülerin hem de polisin panik tutumunun sonucu olduğuna işaret edilmektedir. Böylece 1 Mayıs olaylarındaki şiddetin, işçi sınıfı hareketinden kaynaklanmasa da bu kez Kürt etnisitesinin bölücü eğilimleriyle ilişkisi kurulmaktadır! 3 Mayıs çarşamba günkü ilk sayfa haberinde bu ilişki, daha açıktan ifadelendirilmektedir. Vurulan marangoz, "Kürt tahrikine

kapılmış ve ölmüştür". Gösterilerde Kürtçe pankartların yer alması da zaten "tertibin rengini açığa vurmaktadır".

Polis üzerinde durulmasında ise, gazetenin muhabirinin polisten yediği dayağın bir tür rövanşı gibi görülmesi pek de yanlış olmaz. Çünkü polise yönelik benzer bir eleştirel tutum, ancak özel televizyon kanallarının muhabirlerine, toplumsal eylemlerde polis tarafından dayak atıldığında belirginleşmektedir. İzleyen günlerde düzenlenen haberlerde ise "katil kurşun kayıp" başlığıyla, ölüme yol açanın aslında polis değil bir kurşun olduğu bildirilmekte (!) böylece polis, ölüm atışının faili olarak da ortadan kaybedilmektedir! Yine de fırsatı ortaya çıkmışken Avrupa polisi ile karşılaştırmalar yaparak , "Kemik kıran polis istiyorlar" manşetleri atarak, polise yönelik eleştirel tutum biraz daha kapsamlı işlenmiş ve Türk polisinin şiddetsever kimliği vurgulanmıştır. Polis kimliğinin daha çok olumsuzlanarak kurulması ise, 1989 1 Mayısını 1977 1 Mayısından ayırdedici özelliklerindendir.

d) 3 Ocak 1991 Genel Grevi ve işçi kimliği

Türk-İş'in önderliğini yaptığı ve diğer sendikaların da katkıda bulunduğu bu grev dalgası, dönemin siyasi iktidarı olan ANAP'ı ihtilal hukukunun aşılması için zorlamayı hedef alan ve bu niteliğiyle dönüm noktası olarak görülen bir eylem sürecidir (Yazıcı, 1996). Bir yandan da geçmiş yıllarda ortaya çıkan ücret kayıplarının telafi edilmesini amaçlıyordu. Bu dönemde, yasal dayanağı olmamasına karşın yoğun kamuoyu desteğine sahip bir hareket olarak Zonguldak grevi ve yürüyüşünün, kolektif hareketlerin taşıyabileceği özelliklerin başlıcalarını yansıttığı belirtilmektedir (Laçiner, 1991). Laçiner'in belirttiğince, "1950'lere kadar Türkiye'nin en büyük ve önemli işletmesine sahip olmasına rağmen, ülkenin kalan kısmından tecrit edilmişçesine yaşayan, böyle yaşaması için kendisine özel bir rejim uygulanan bu bölge ve halkı... bölgesiyle sınırlı düşünebilme ufkunu aşıp, sorunlarını ülke gündemine sokmaya ve bu bütünlük içinde çözüm aramaya karar vermişti" (Laçiner, 1991:7). Turgut Özal tarafından yapılan maden ocaklarının kapatılacağı tehdidi de, yöre halkında mücadele duygusunu uyandırmıştı. Kolektif kimliğin, üretim ilişkilerindeki konumdan kaynaklanan kuruluşu, duygulanımların seferber edilmesiyle harekete geçiyordu. Ancak bu kolektivite, öfkesini reaksiyoner tavırlarla gösteren bir kitle değil, ekmek kapılarının kapanacağı tehdidini almalarına karşın neredeyse neşeli, espri yüklü sloganlar üreten, coşku ve kararlılığının yoğunluğunu kaybetmeden davranan gayet örgütlü hareket eden bir kitleydi.

Bu eylem sürecinde de kadınların kimliksel olarak temsil edildikleri gözlenmiştir. Kömür işçilerinin eşleri, caddelerde oturma eylemi yaparak destek verdiklerinde, ya da Genel Maden İş Sendikası Başkanı Şemsi Denizer, eşine destek verdiğini beyan ettiğinde, cinsiyete dayalı kimlikleriyle olduğu kadar, belki de

ondan daha fazla "anne, eş" gibi aile ilişkilerinden kaynaklanan kimlikleriyle öne çıkarılmaktadırlar .

Buna ek olarak işçilerin çocukları da grevde babalarına destek olacak eylemsellikleriyle, işçilerin "baba" kimliklerini dolaylı olarak kurmuşlardır. İşçilerin aile babası kimliğinin, başka haberlerde de vurgulandığı belirlenmiştir (5.1.1991).

İşçi eylemiyle ilgili gelişmelere ilişkin haberler, yine Dev-Sol gibi terörist politik kolektif kimliklere ilişkin haberlerin çevresine konuşlandırılmaktadır. Böylece, işçiler ile sol politik konum arasındaki ilişkisellik, yine olumsuzlanarak ve bu tür haberlerin konumsal yakınlığı dolayımıyla kurulmaktadır.

Grevdeki işçilerin eylem mekânı ise caddeleri , sokakları ve madenleriyle tüm Zonguldak'tır.

Bu eylemde de, grev günü gündelik hayatta nelerin aksayacağının konu edildiği haberler eylemi eleştirmek bağlamında değil ancak bilgilendirmek amacıyla düzenlenmiş görünmekte.

Eylemin Ankara'ya doğru yürüyüş bölümünde, işçilerin ellerinde tuttukları Türk bayrağı ve Atatürk çerçevesi ile, ülkeye ve devlete karşı değil, hükümete ve Çankaya'ya karşı olunduğu simgeleştirilmektedir (4.1.1991). Yapılan genel grevin "ağırbaşlı uyarı" olarak adlandırılması, "herhangi bir taşkınlıkta bulunmadan protesto yapıldığının" belirtilmesi, işçilerin "birlik- beraberliğine" yani kolektivitesine gazetenin olumlu değerler atfetmesi olarak yorumlanabilir.

Bu eylemler ilgili haberlerde işçiler sadece kalabalık yığınlar olarak değil, tek tek, eylemden bitkinleşmiş ancak kararlı bir hak arama mücadelesi içindeki kişiler olarak da kimliklendirilmişlerdir (6.1.1991).

Özellikle 1990 sonrası işçi ve memur eylemlerinin alışılageldik görüntüsünü oluşturacak olan halay çekmeler ve oyunlar, yine bu yürüyüşte gözleniyor; işçilerin coşkulu yüzü, böylece biraz da olsa basında belirebiliyordu.

Yürüyüşdeki işçiler, serinkanlı, disiplinli, kararlı ve coşkulu bir kolektivite olarak temsil edilirken, güvenlik güçleri de tahrikten kaçınmaları nedeniyle duyarlı, sağduyulu olarak temsil edilmektedir. Polisin- askerin eylemci işçilerin karşısındaki "ötekilik" konumlarını işgal etmedikleri, bizzat sendika başkanının onlara "canlarımız, kardeşlerimiz" demeleriyle belirginleşmiştir. Burada işçi sınıfının kimliğinin kendisine göre kurulduğu öteki'lik konumunu, mevcut hükümet ve Cumhurbaşkanı işgal etmektedir. Cumhurbaşkanı Özal'ın işçileri "zorbalıkla ve insafsızlıkla" suçlamasına karşın, bu ögeler, yürüyüş eyleminin niteliği ve hükümetin toplumsal iktidarını yitirmesinden dolayı, işçi kimliğine eklemlenememiştir.

Mengen yakınlarında kurulan barikatı aşmayarak geri dönüşe geçen işçiler, sonraki günlerde de aileleriyle buluşmalarının konu edildiği haberlerde hem işçi hem de "baba" kimlikleriyle temsil edilmişlerdir.

Bütün eylem ve yürüyüş boyunca 56 işçi haberinden özellikle ilk sayfada yer

alan işçi haberlerinin metinsel bağlamını, yine cinayet, soygun, şiddet, cürüm, Körfez gerginliği gibi olumsuz içerikli haberlerin oluşturduğu söylenebilir. Eylemliliğin İnönü tarafından bir "halk hareketi" olarak tarif edilmesine karşın (05.10.1991) Çalışma Bakanı İmren Aykut tarafından ise bir "isyan" olarak nitelendiği (07.01.1991), meşruluğu ve yurt içinden ve dışından gördüğü destek bakımından halk hareketi kimliği kazandığı söylenebilir.

e) Televizyon haberlerinde işçi sınıfı kimliğinin temsili üzerine genel bir değerlendirme

1990 yılından başlayarak çoğalan ticari televizyon kanallarının haber bültenlerinde, işçi sınıfının temsiliyeti açısından, 1970'lerden itibaren basında geliştirilen temsil kodları, gerek görsel gerekse sözel dili içinden kullanılmaya devam etmektedir. 1994 yılının kitle eylemlerinin, gerek ücret artışları talebleri gerekse özelleştirme karşıtlığı konularında yoğunlaştığı sonbahar aylarında Atv, Show Tv, Star Tv ve Kanal 6'da yer alan işçi eylemliliği ile ilgili haberlerde ve son olarak 8.12.1997 tarihinde başlayan sendikal haklar talebindeki DİSK yürüyüşünü içeren haberlerde şu ortak özellikler saptanmaktadır:

1) Bağlamsal olarak, işçi haberleri, PKK, Dev-Sol gibi terör örgütü ile ilgili haberlerin öncesinde veya sonrasında sunulmaktadır. PKK hem içimizdeki hem de "dışımızdaki" ötekiler olarak kimliklendirildiğinde, bu terör örgütlerine ilişkin haberler dolayımıyla, işçiler de içimizdeki ötekiler olarak kimliklendirilmektedir. Bir sol terör örgütü haberiyle bitişik olarak verildiğinde, sol terör, içimizdeki öteki olarak iğrençleştirildiği için işçi kimliği de bu haberler dolayımıyla iğrençleştirilmektedir.

2) Ya da cinayet, kazalar, hastalıklar, çatışmalar, şiddet eylemleri, mahkemeler, kötü hava koşulları gibi olumsuz içerikli ve nitelikli haberlerin öncesinde veya sonrasında sunulmaktadırlar. Böylece bu tür haberlerin içerdiği kan, gözyaşı, çaresizlik, şiddet gibi ögeler dolayımıyla, işçi eylemi gibi olumlu içerikli bir eyleme ilişkin bir olumsuzlama yaratılabilmektedir.

3) İşçi eylemlerindeki halay çekmek, alkışlı yürüyüşler düzenlemek gibi "neşeli" protesto biçimleri, haberlerde mutlaka yer almaktadır. İşçi eylemlerinde, şiddet içermeyen bu karnavalımsı hareketlilik görselleştirilerek eylemin ne için ve kimler tarafından gerçekleştirildiği, içeriği/konusu boşaltılabilmektedir.

4) İşçilerin eylem mekânları caddeler, sokaklar olmakta; buna karşılık işadamalarının kolektif bir kimlik olarak haberlerde temsil edildikleri mekânlar, lüks otellerin toplantı salonları, kahvaltılı toplantılar, gösterişli ve "kapalı" mekânlar olarak işçilerin temsiliyet mekânlarından farklılaşmaktadır. Mekânsal temsiliyetteki bu farklılık, işadamlarını daha "prestijli" bir toplumsal konuma yerleştirmektedir adeta.

5) Yoğunlaşan eylem dönemlerinde televizyon haberlerinde kimi kez, tek tek

işçilerin ve onların geçim şartlarının/yaşamlarının konu edildiği haberler de kurulmaktadır. İşçi, bu tür haberlerde zor koşullar altında yaşamasıyla konulaştırılmakta, böylece aslında geniş bir kolektiviteye yani işçi sınıfına ait köklü sorunlar bireyselleştirilerek (bireysel sıkıntı gibi ele alınarak) somutlanmaktadır. Sonuçta sorunların toplumsal/ekonomik bağlamları, biraz da o kişinin dramının ardına gizlenebilmektedir.

6) Haber içeriklerinde üç tür biz ve onlar ayırımı kurulmaktadır:

1- Sendikal haklar talebini, ücret artışlarını içeren miting/yürüyüş gibi eylemlerde dışlamalar hükümet (bütün hükümetler) ve işçiler olarak beliriyor.

2- Aynı konulu iş bırakma, iş yavaşlatma eylemlerinde ise yapılan eylemden dolayı zarar gördüğü öne sürülen geniş halk kesimleri/toplum ile memurlar/işçiler arasında bir karşıtlık ilişkisi kuruluyor. Örneğin PTT, Belediye işçileri eylemleri. O zaman işçilerin ötekileştirilmesi daha belirgin ortaya çıkıyor haberlerde.

3- Bir işyeri işgali veya daha katı işçi eylemlerinde, biz ve onlar ayırımı işçiler ve girişimciler arasında kuruluyor. Bu tür haberlerde kullanılan terörist/anarşist gibi kelimelerle, işçi sınıfının 12 Eylül öncesi ve o dönemdeki ötekileştirilmesine göndermelerde bulunuluyor ve bir şekilde sürdürülüyor bu ötekileştirme.

V. Sonuç: Emek, iş, özgürlük ve temsiliyet!

1970'lerin yaygın işçi sloganına bu müdahale, aslında temsiliyetin, işçi sınıfı kimliğinin sürekli oluşumunda diğer üçü kadar önemli hale geldiğini vurgulamaya yöneliktir. Temsil nosyonu, siyasi kuramın ve siyasi pratiklerin dayanağı olmayı sürdürdükçe, siyasi-toplumsal pratiklerin, eylemlerin, ifadelerin belirli çıkarların göstergeleri olarak düzenlenmesine ve okunmasına devam edilecektir. Kolektif kimliğin oluşumunu dinamik bir süreç haline getiren toplumsal-siyasal eylemliliklerin medya dolayımıyla temsili, (ister çıkar temelinde tanımlansın isterse ifade edici olarak kavransın) bu kimliklerin oluşumuna da bir müdahaledir aynı zamanda. Medya, Thompson'un belirttiği gibi egemenlik ilişkilerinin sürdürülmesinde anlamların hareketlendirildiği bir alandır. Sözkonusu anlamların başat bireyler ve grupların lehine harekete geçirilmesi, toplumsal ilişkileri belirli durumlarda kurmaya ve korumaya hizmet eden sembolik biçimler tarafından belirli anlamların inşa edilmesi ve taşınmasıdır (Thompson, 1990:72-73)

Egemenlik ilişkilerinin sürdürülmesi için belirli sembolik ve dilsel göstergelerin anlamların örgütlenmesi ve hareketlenmesi mücadeleli bir süreçtir. Özellikle medya içinde gerçekleşen temsiliyetler bu mücadeleyi oldukça sorunlu kılmaktadır. Medya aracılığıyla temsil edilme, geç modern toplumda kolektif kimliğin öteki kolektif kimliklerle sürekli bir etkileşim içinde olmasına da yol açmaktadır. Bu etkileşim alanlarının ve temsiliyet süreçlerinin kimliklerin görü-

nümünü güçlü kılabilme ya da zayıf gösterebilme potansiyeli vardır. Medyanın kolektif kimlikler üzerinde dönüştürücü olup olmadığı başka çalışmaların konusudur. Burada önemli olan, işçi sınıfı kolektivitesinin temsil ediliş kodlarının analitik bölümde açıklanan özellikleridir. İşçi hareketlerinin medyada nasıl temsil edildikleri, temsil edilmenin nicel ölçütlerinin (haberin süresi/alanı, görüntülü olup olmadığı, belirli bir zaman diliminde kaç kez haberleştirildikleri gibi...) de yetersizliğiyle birleştiğinde, işçi kolektivitesi açısından son derece olumsuz bir durum yaratmaktadır.

Türkiye'de işçi sınıfı örgütlenmelerinin kendi "dışındakiler" ile kuracakları örgütsel ittifaklar yoluyla yeni eylem stratejilerini geliştirmeleri medyada temsiliyetleri açısından yukarıda sergilenen handikapların kısmen de olsa aşılmasına olanak sağlayabilir mi? Bu soruna yanıt ararken hatırlanması gereken iki önemli nokta vardır: Öncelikle, artığa el koyan farklı sınıflar arasında devletin denetimi için kurulan istikrarsız ve geçici koalisyonlar, ideolojik anlam mücadelesi sürecine de uzanmakta ve etki etmektedir. Yaşadığımız toplumda, anlam üretimini belirleyen bağlam, bunun kapitalist bir sistem ve sınıflı bir toplum olduğudur. İkincisi ise, medya yaşadığımız toplumsal gerçekliğin bir parçasıdır. Bundan dolayı bazı kez mücadeleli ve çelişkili bazı kez yönlendirilen ve kapalı anlamlandırma pratikleri içinden, çoğunlukla egemen/başat sınıfların lehine gerçekliği inşa eden ve tanımlayan bir dolayımlayıcıdır. Bu manzarada işçi sınıfı için varolmayı sürdüren en önemli avantaj, medyanın toplumsal yaşamın nasıl temsil edileceğini belirleyebilmesine rağmen, bir toplumsal kategorinin/kimliğin temsiliyetini bütünüyle dışlamasının mümkün olmayışıdır! (Aronowitz, 1992: 195). Türkiye'de bu açıdan da farklılıklar gösteren durum, başka çalışmaların konusudur.

KAYNAKÇA

Akkan, Engin (1990) "Bahar Eylemleri ve İşyeri Komiteleri", *Birikim*, sayı 14, ss. 32-36.

Argın, Şükrü (1992) "Neo-Marksist Sınıf Analizinde Weber Hayaleti" *Birikim*, sayı 36, ss. 19- 31.

Aronowitz, Stanley (1992) *The Politics of Identity: Class, Culture, Social Movements*, Routledge, New York.

Barry, Norman. P. (1989) *Yeni Sağ*, (çev.) Cevdet Aykan, Baskı: Yenişehir, Ankara.

Başer, Ertuğrul (1992) "Sol Hareket ve Sendikal Tasavvur", *Birikim*, sayı 42, sayfa 56- 59, Birikim Yayınları, İstanbul.

Belsey, A. (1994) "Yeni Sağ, Toplumsal Düzen, Yurttaşlık Hakları", (çev.) H.İçeren, *Mürekkep*, 1, ss. 3-13.,

Beşeli, Mehmet (1993) "İşçi Sınıfı ve Sendikal Hareketin Güncel Sorunları", *Birikim*, sayı 53, ss. 46- 51.

Bora, Tanıl (1990) "Yeni Toplumsal Hareketlere Dair Notlar", *Birikim*, sayı 13, ss. 49- 53.

—— (1989) "İşçi Sınıfının Lokomotifi Harekete Geçerken", *Birikim*, sayı 6, ss. 39-45.

Boratav, Korkut; Aksoy Asu; Savran, Sungur (1994) *Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim ve Türkiye'de Egemen Sınıflar*, Alan Yayıncılık, İstanbul.

Boratav, Korkut (1990) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

—— (1995) *Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Bottomore, Tom (1993) *Marksist Düşünce Sözlüğü*, çev. Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul.

Burton, G. (1995) *Görünenden Fazlası: Medya Analizlerine Giriş*, (çev.) N. Dinç, Alan Yayıncılık, İstanbul.

Connolly, William E. (1995) *Kimlik ve Farklılık*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Demir, Türkay (1989) "Sosyalist İdeoloji ve İşçi Sınıfı", *Birikim*, sayı 7, ss. 34- 40.

Eagleton, Terry (1996) *İdeoloji*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Erdoğan, Necmi. (1994) "Metinlerarasılık, Hegemonya ve Siyasal Alan", *Toplum ve Bilim*, 63, ss. 40-57.

Elliot, P.; Murdock, G.; Schlesinger, P. (1986) "Terrorism and the State: A Case Study of the Discourses of Television". ss.264-286. (der.) Collis, Curran, Garnham, *Media, Culture and Society* içinde, Sage, Londra.

Fiske, John (1987) *Television Culture*. Routledge, Londra ve New York.

—— (1989) *News, History and Undiciplined Events*. Routledge, Londra ve New York.

—— (1990) *Introduction to Mass Communication Studies*. Routledge, Londra ve New York.

Frank, Andre Gunder ve Fuentes, Marta (1990) "Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez", *Birikim*, (çev.) A.Gürata ve T. Bora, sayı 16, ss. 29- 41.

Geray, Haluk (1995) "Küreselleşme ve Masa Üstü Sömürgecilik", *Mürekkep*, 3.

Goldstein, Jonah ve Rayner, Jeremy (1994) "The Politics of Identity in Late Modern Society", *Theory and Society*, cilt 23/3, ss. 367- 384.

Gouldner, Alvin (1978) "New Class Project I", *Theory and Society*, cilt 6/1, ss. 153- 203.

—— (1978) "New Class Project II", *Theory and Society*, cilt 6/3, ss. 343- 389.

Glasgow University Media Group (1982) *Really Bad News*, Writers and Readers, GB.

Glasgow University Media Group (1980) *More Bad News*, Routledge, GB.

Hartley, J. (1982) *Understanding News*. Routledge, Londra ve New York.

Hirsch, Joachim (1992) "Fordism and Post- Fordism:The Present Social Crisis and its Consequences", *Post Fordism and its Social Form: A Marxist Debate on the Post-Fordist State* içinde, (der.) Werner Bonefeld & John Holloway, Hardcover.

Kanar, Haşim (1997) *Türkiye'de Sınıfların Dünü, Bugünü, Yarını*, Doruk Yayınları, Ankara.

Keyder, Çağlar (1989) "Kriz ve İşçi Sınıfı", *Birikim*, sayı 2, ss. 13- 18.

Laclau, Ernesto (1989) "Sınıf Savaşı ve Sonrası", *Birikim*, (çev.) A.Özkan, sayı 5, ss. 24- 27.

Laçiner, Ömer (1989a) "Yeniden Sosyalizm ve Sosyalizmde Devrim", *Birikim*, sayı 1, ss. 19-33.

—— (1989b) "Devrimci Sosyalizmin Gündemi", *Birikim*, sayı 2, ss. 8-12.

—— (1991) "Zonguldak Olayı ve İşçi Hareketinde Siyaset", *Birikim*, sayı 21, ss. 5- 11.

—— (1992a) "Şiddet ile Ekonomi İlişkisi", *Birikim*, sayı 38/39, ss. 30- 37.

—— (1992b) "İşçi Sınıfı ve İkinci Sanayi Devrimi", *Birikim*, sayı 41, ss. 8-15.

Larrain, Jorge (1995) *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

Manza, Jeff ve Brooks, Clem (1996) "Does Class Analysis Still Have Anything to Contribute to the Study of Politics?", *Theory and Society: Symposium on Class*, cilt 25/5, sayfa 717- 724.

Miliband, Ralph (1989) "Sınıf Siyaseti", *Birikim*, (çev.) A.Ekmekçi- A.Özkan, sayı 5, ss. 28-31.

Morley, David (1978) "Industrial Conflict and the Mass Media", *Manufacture of News* içinde (der.) S.Cohen ve J.Young. Sage, UK.

Müller-Plantenberg, U. (1985) "Kapitalizmin Üçüncü Büyük Bunalımının Tarihsel ve Siyasal Bir Yorumu", *Kriz ve Neo- Liberalizm* içinde, (der.) Ragıp Zarakolu, Alan Yayınları, İstanbul.

Nalçaoğlu, Halil (1989) "Ernesto Laclau: Alternatif Bir Epistemoloji ve Politika", *Birikim*, sayı 7, ss. 41- 46.

—— (1990) "Sosyalist Eleştiri ve Yeni Toplumsal Hareketler", *Birikim*, sayı 11, ss. 65- 67.

Öngen, Tülin (1995) "Kapitalizmin Yeniden Yapılanması ve Sendikalar", *Yeni Marksizm ve Gelecek*, sayı 5, ss. 9-57.

Özkan, Akdoğan (1989) "1 Mayıs Üzerine", *Birikim*, sayı 2, ss. 71-72.

—— (1990) "Türkiye Solunda Trajik Dünya Anlayışı", *Birikim*, sayı 19, ss. 30- 33.

Özkazanç, Alev (1997) "Refah Devletinden Yeni Sağa: Siyasi İktidar Tarzında Dönüşümler", *Mürekkep*, sayı 7.

Peker, Bülent (1991) "Sovyetler Birliği'nde İşçi Sınıf İçin Yeni Bir Başlangıç: İktidar Mücadelesi", *Birikim*, sayı 31, ss. 50- 56.

Pekin, Faruk (1989) "89 Bahar İşçi Eylemleri Üzerine", *Birikim*, sayı 2, ss. 19- 24.

Savran, Sungur (1994) "Türkiye'de Egemen Sınıflar", *Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim ve Türkiye'de Egemen Sınıflar* içinde, Alan Yayıncılık, İstanbul.

—— (1992) *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, Kardelen Yayınları, İstanbul

Schlesinger, Philip (1994) *Medya, Devlet ve Ulus*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Somers, Margaret R. (1994) "The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach", *Theory and Society*, cilt 23/5, ss. 605- 649.

Sönmez, Mustafa; Laçiner, Ömer ve Savran, Gülnur (1994) *İşçi Sınıfının Öncü Rolü: Teknoloji ve İşçi Sınıfında Değişim*, Alan Yayınları, İstanbul.

Şahnazarov, Oleg (1990) "Sınıf Mücadelesi Üzerine", *Birikim*, sayı 15, ss. 33- 40.

Şaylan, Gencay (1994) *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Yayınevi, Ankara.

Tekeli, İlhan, Yıldırım Koç, Yusuf Işık (1991) "Yeniden Yapılanma ve Türkiye", *Birikim*, sayı 28, ss. 34- 48.

Thompson, J.B. (1984) *Studies in the Theory of Ideology*, Polity Press, Cambridge.

—— (1992) *Ideology and Modern Culture*, Polity Press, Cambridge.

Therborn, G. (1989) *İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Türkdoğan, Orhan (1998) *İşçi Kültürünün Yükselişi*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Waters, Malcolm ve Jan Pakulski (1996) "The Reshaping and Dissolution of Social Class in Advanced Society", *Theory and Society: Symposium on Class*, cilt 25/5. ss.ayfa 667- 691.

Wolfe Arnold S. (1992) "Who's Gotta Have İt? Ownership of Meaning and Mass Media Texts", *Critical Studies in Mass Communnication*, cilt 9, No:3, s.261-276.

Wright, Erik Olin (1993) "Class Analysis, History and Emancipation", *New Left Review*, cilt 202, Aralık, ss. 15- 35.

—— (1996) "The Continuing Relevance of Class Analysis", *Theory and Society: Symposium on Class*, cilt 25/5, sayfa 693- 716.

Yavru, İrfan (1990) "Sosyalist Hareket ve Siyasal Eylem", *Birikim*, sayı 12, ss. 17-21.

Yazıcı, Erdinç (1996) *Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi*, Aktif Yayınlar, Ankara.

Young, A. (1990) "Appeals to valuelessness: Objectivity, Authenticity and the News Discourse". *Textual Practice*, cilt 4, sayı:1, ss. 38-52.

Zaretsky, Eli (1995) "Identity and Democracy: A Critical Perspective", *Radical Democracy: Identity, Citizenship and the State*, (der.) David Trend, ss. 140- 145.

The representation of working class identity in Turkish media: 1970- 1997

In this study, the main problematic is the representation of the Turkish working class identity in newspapers and tv news. The representation of the different identities, especially gender, ethnicity and religion identities are the most attractive issues in media studies in Turkey. Although working class identity deserves attention in media studies, there are some handicaps in studying it. Some of these reasons emanate from the theoretical decline of Marxism and the dissolution of communist systems, and some others emanate from unique determinants of Turkish social structure. After a brief conceptualizing of the working class and its continuing relevance in late capitalist societies, the working class position is problematized around identity politics. It is believed that in spite of the changes it experiences, working class still exists and the production relationship is the objective source of the class interests which gives its identity.

Class identity is a process that is constructed and reconstructed by its own collective actions. Thus media, which is one of the main definers and mediators of dominant interests, becomes a location of collective identities by representing them.

This study has two major arguments: first, Turkish working class is considered to be a tense political agent since the days it was represented in 1970's. Second, it is argued that the similar representative characteristics and codes are still utilized. In spite of all announcements of 'death' by the new rightist ideology, Turkish working class is still a tense political agent in commercial media.

This study aims to display how the class identity is represented and constructed in these processes. The method of this study isn't reception analysis but textual analysis. Using this analysis makes it possible to reveal how the working class identity is defined in relation with the other subject positions - like students and bussinesmen- and social and political developments.

Two materials are analyzed: A Turkish popular newspaper, Hürriyet, and the tv news of ATV, Show, Star, Kanal 6 and Kanal D. Three major working class demonstrations are examined: May 1st labor festivals, passive resistance actions and general strikes.

In this study, first the including and excluding processes are discussed and

second, as the identity is constructed in specific spaces, these spaces or positions are mentioned. Considering spaces is necessary in examining the social spaces where the labor acts in, and the text's position in all the news bulletins. These positions of the news texts provide the context of the action. After these analyses the syntactic and lexical choices of news language is examined and major visual preferences are construed. It is argued that news is a ground for ideological struggle and hegemony. With this analysis what kind of "world" is constructed about working class identity is explored and decoded.

Mete Tunçay'ın Türkiye'de Sol Akımlar*'ı Üzerine*

*Mete Çetik**

Mete Tunçay'ın *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* incelemesi, kuşkusuz Türkiye'de sol düşünce üzerine yapılmış en önemli çalışma. Doçentlik tezi olarak hazırlanan eser, 1967'den itibaren dört baskı yaptı. Dördüncü baskıda (1991) belgeler ayrı bir ciltte toplandı. 1992 yılında ise bu çalışmanın 1925-1936 yıllarını kapsayan ikinci cildi yayınlandı. Biçimi ve içeriği itibariyle ilk ciltten çok farklı olan ikinci cildin bu özelliklerinin üzerinde ayrıca durmak gerekecek.

Bu yazı kapsamlı bir literatür eleştirisi olma iddiasında değildir. Burada Tunçay ve kitabının düşündürdükleri tanıtım/eleştiri formatına uygun olarak verilmeye çalışılacak.

Tunçay'ın çalışmasından önce Türkiye'de solun gelişimi üzerine çıkan eser sayısının çok az olduğu görülüyor. Tarık Zafer Tunaya'nın ansiklopedik çalışması *Türkiye'de Siyasî Partiler*, diğer örgütlerle birlikte sol partileri de içeriyordu. Bundan başka Tunçay'ınkine yakın tarihlerde yayınlanan George Harris'in, anti komünist İlhan Darendelioğlu'nun kitapları ile Kerim Sadi'nin çalışmaları doğrudan bu alana ait olarak ilk akla gelenler. Keza Fethi Tevetoğlu (1944 Irkçılık-Turancılık davası sanığı) ve eski solcu Aclan Sayılgan (eski Türkiye Gençler Derneği üyesi ve 1951 Tevkifatı sanığı) gibi solun uzağındaki kişilerin eserlerini anabiliriz. Türk sol gruplarının ve yazarlarının da bu tarihten sonra derleme ve kendi tarihlerine ilişkin yayınları oldu.

Diğer yandan kitabın yayınından sonra sol eğilimli tarihçi ve araştırmacıların bir kısmı çalışmalarını kısmen ya da tamamen bu yöne çevirdiler. Mete Tunçay'ın 1982'de Şahin Alpay'a söylediği "biz de hep Tarık Zafer Hoca'nın *Siyasî Partiler*'inden çıktık" sözüne benzer şekilde Mehmet Alkan, Orhan Silier ve hat-

(*) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

tâ Zafer Toprak gibi yazarların sol tarihi üzerine çalışmaları bariz şekilde Tunçay'ın kitabından ilham almış olmalı. Hatta Orhan Silier, Tunçay'ın kitabının belgeler cildine de alınan makalesinde ("Dersaadet Amele Cemiyetleri İttihadı", 1991, s. 72), *Türkiye'de Sol Akımlar*'ı, hipotezlerin dayandırılacağı veriler bakımından temel kaynak olarak gördüğünü belirtiyor. Tunçay ve eseri solun tarihi açısından çok ayrı bir yere sahip.

Mete Tunçay, bilindiği gibi, meslekten tarihçi olarak yetişmemiştir. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde İdari Şube'yi bitirdikten sonra aynı fakültede Kamu Hukuku ve Devlet Teorileri Kürsüsü'ne asistan olarak girmiştir. Akademik ürünlerini de, -çeşitli gazete ve dergilerdeki çok sayıda popüler siyasî yazıları ve kitap eleştirileri dışında-, doktoradan itibaren siyaset bilimi alanında vermiştir. Bu alandaki çalışmaları daha çok çeviri ve derlemelerden oluşuyor. Popper, Lipset, Sorokin, Bottomore gibi yazarlardan yaptığı önemli çeviriler yanında, üç ciltlik *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi / Seçilmiş Yazılar* (ilk baskı 1969) ve iki ciltlik *Sosyalist Siyasî Düşünüş Tarihi* (1970'de tamamlanıp 1976'da basılmış) derlemeleri hayli kaliteli editörlük ve çeviri çalışmalarıdır. Konunun uzman ve öğrencileri açısından yaptığı sistemli çeviri hizmeti büyüktür. Tunçay, teorik yükü ağır siyasî teori eserlerini başarıyla çevirmesine rağmen, benzeri bir sentez ve düşünce tarihi denemesine girişmez. Çalışmaları arasında çeviriler en büyük kısmı oluşturmaktadır. O kadar ki, "dediklerini tümüyle benimsiyorum" diye izah ederek Anatol Rapoport'la Hans Reichenbach'ın makalelerini de, kendi yazılarını derlediği *Bilineceği Bilmek* içine almıştır. Aleaddin Şenel'in 1982'de yazdığına göre, Tunçay, bu yıllarda, -herhalde en yeteneklilerinden birisi olduğu- Türk siyasî teori hocalarının yirmi yıldan önce bir düşünce tarihi yazamayacağını söylemektedir. 1998'e gelindiğinde, Tunçay'ın verdiği süre artık dolmak üzeredir. Ancak şu anda geldiği nokta, kaliteli çevirileri sürmekle birlikte, böyle bir çalışmanın hazırlığında olduğunu düşünmemize fazla izin vermemektedir.

Mete Tunçay'ın siyasî teori alanından kopmamakla birlikte tarihe kayışını, herhalde *Türkiye'de Sol Akımlar* ile başlatmak yanlış olmayacaktır. Kitap, yazarının akademik hayatında bu bakımdan da ayrı bir yere sahiptir. Önsözde Tunçay, kendisini Türk solu üzerinde çalışmaya teşvik eden kişinin Tahsin Bekir Balta olduğunu söylüyor. Diğer taraftan, o dönemde Mete Tunçay, Türkiye sosyalist hareketi içinde etkinlik göstermekte olan parlak bir akademisyendir ve solculuğunun da şüphesiz bu konuyu seçmesinde etkisi bulunmuş olmalıdır. Boşluklarla dolu tarihi üzerinde çalışmak; herhalde Türk solu için büyük bir hizmettir. Türkiye'de sosyal bilimler ve siyaset alanında solun etkinliğinin arttığı 1960'ların ortalarında, üç dil bilen (Rusça bilmemesi bir eksikliktir tabiî), eski yazı okuyan, siyasî düşünce tarihine ve sosyalist düşünce kültürüne hâkim olan ve siyasî teori alanındaki gelişmeleri yakından izleyen solcu bir akademisyen olarak Tunçay böyle bir iş için en uygun kişidir. Gelişkin tarih bilgisi ve pek çok yerde kendini gösteren araştırmacılık yeteneği ve ahlâkı da en büyük yardımcılarıdır.

1908 öncesinde, azınlıklar dışında, bir Türk sol düşüncesinin varlığından söz etmek zordur. Kerim Sadi'den nakille bunları on altı maddede sayabilen Tunçay, çalışmasını sol düşünce araştırması için uygun bir dönem olarak, 1908 devrimi ile başlatıyor.

İlk işçi örgütlenmelerinin, grevlerin ve ilk "sosyalist" partilerin ortaya çıkmaya başladığı 1908 sonrası dönem, yine de bir düşünce tarihi çalışmasına imkân verecek malzemenin derlenmesi açısından çeşitli güçlükler taşımaktadır. Yayınlar, örgütlenmeler, yargılanmalar ve sonuçları hakkında bilgiler gibi, pek çok noktada karşılaşılan tıkanıklık nedeniyle, Tunçay bazen bizzat bu konuların araştırıcılığına soyunmak zorunda kalmıştır. Belki de pür bir düşünce tarihinin bariz zorluğu karşısında, kitabın başlığı, örgütlenme ve eylemleri de içerecek genişlikte bir kavram ile belirlenmiş. "Akım", hem bir hareketin aldığı örgütlenme, yayın vs. biçimleri, hem de o hareketin taşıdığı düşünceyi içerecek genişlikte. Çalışmanın adında "sol düşünce" değil de "sol akımlar" ifadesinin kullanılmış olmasının böyle bir olanak sağladığı kabul edilebilir.

Mete Tunçay kitabının metnini dört baskı boyunca temelde korumuş. Sonradan kısa bir iki ekleme yapmış. Sadece bazı sözcükleri sonraki baskılarda Türkçeleştirmekle yetinmiş (bir yerde ise "gizli"yi, "hafi" olarak değiştirmiş). Ana metnin dışında bazı yerlere çerçeve yazılar, yeni dipnotlar eklemiş, belli noktalarda yazdıklarının yayın alanında bulduğu yankıları not etmiş, sonradan çıkan kitap ve makalelerin katkılarını dipnotlarda değerlendirmiş. İlk cilt çıktıktan sonraki yayınları *Mesai 1920 - Halk Şuralar Programı* (1972), *1923 Amele Birliği* (1989) ve 1982'de çıkardığı *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler* kitabındaki bilgileri de bu cildin içine katmış. Bu kitaplarını, çevrimyazı yayınları *Mustafa Suphi'nin* Yeni Dünya*'sı* (1995) ve *Arif Oruç'un* Yarın*'ı 1933* (1991) izliyor.

Ben burada birinci cilt için dördüncü baskıyı ve belgeler cildini (BDS Yay., İstanbul, 1991) kullanıyorum. İkinci cildin zaten şu ana kadar tek baskısı var (BDS Yay., İstanbul, 1992).

Kitabın giriş kısmında, Tunçay, göreliliği sözcük anlamında açıkça belli olan "sol" kavramını tanımlamaya çalışıyor. Sınırlı bir literatür ve biraz öznel kıstasların ("insan"dan hareket ediş, rasyonalizm) çok operasyonel olmadığının belirişiyle, kavramın tarihsel gelişim ve kullanımını vermek yararlı görünüyor. Kendisi de bu planda beliren sol grupları incelemesine alıyor.

Yine giriş kısmında, yazarın Türkiye tarihine bakışını ortaya koyan önemli bir ayrım var. Tunçay burada çağdaş Türkiye tarihinin bir "siyaset" ve bir de "idare" devrine ayrılması gerektiğini öne sürüyor. Kitaba konu olan 1908-1925 dönemi, solun kendi iç evrimi açısından değil (gerçi TKP üçüncü kongresi ile girilen yeni baskı devri de bu dönemeçte belirir), genel Türkiye tarihi açısından belirlenmiştir. Buna göre 1908-25 yılları (1913-18 hariç), bir "siyaset dönemi"ni ve Takrir-i Sükûn kanunuyla başlayan ve 1945'te kapanan dönem de Türkiye'de bir "idare dönemi"ni ifade etmektedir. Bu giriş yazısında Tunçay, ayrımına esas aldığı "siya-

set"in tanımını vermiyor, ama "siyaset"i savunan iki yazara göndermede bulunuyor. Aslında Tunçay, *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi / Seçilmiş Yazılar*'ın önsözünde, siyaseti "erk (iktidar) olgusunun çevresinde dönen her türlü hareket" olarak tanımlamıştı. Bu aslında geniş, ama iyi bir tanımdır. Ancak Tunçay bu tanımı kendi tercihine göre biraz daha daraltır ve Londra İktisat ve Siyaset Bilimi Okulu'ndan eski hocası olduğunu söylediği Prof. Oakeshott'un ders notlarından parça aktararak, siyasî çeşitlilik, otoritenin değişebilirliği gibi ölçütlerle, "siyaset"ten, "özgür siyaset"i anladığını açıklar. *Türkiye'de Sol Akımlar*'daki dönemlemeye ölçüt kabul edilen "siyaset" tanımı bu olmalıdır. Türkiye tarihini dönemlerken iktisadî, hukukî, tarihî başka ölçütleri değil, fakat pür -ve fazla açıklayıcılık gücü olmayan- siyaset bilimi ölçütlerini kullanmanın varabileceği tek boyutluluğu, Mete Tunçay fikir jimnastiği denemesinin heyecanı içinde görememiş olmalı.

Buna karşın Tunçay (ikinci cildin girişinde) "aslında, solun içinde varolmaya çalıştığı genel ortamı öğrenme çabalarının ürünü" olarak söz ettiği, diğer önemli eseri olan *T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*'de (ilk baskı 1981), -tarihler çakışmakla birlikte-, aynı dönemlemeyi kullanmaz. "Betimleme" faaliyeti için tarih bilimini, asıl çözümleyici bilim olarak ise siyaset bilimini kabul ettiğini belirttiği "Giriş"te, parti (ya da devlet) sistemlerini, vesayet partisi, tek parti, diktatörlük kavramlarını ve ilgili bazı sınıflamaları aktarır. Kitaba esas aldığı bakış, devlet siyasî sisteminin aldığı biçimin izlenmesidir ve kitabını tek-parti sisteminin kuruluşunun tamamlanmasıyla bitirir. *Türkiye'de Sol Akımlar*'da (s.221), Takrir-i Sükûn Kanunu metninde geçen "idareten" sözcüğünün, "idare dönemi" ayrımının yerindeliğini "kanıtladığını" iddia edecek kadar tezinin arkasında olan Tunçay, 1981'de bunu bahse değer dahi görmemektedir. *Türkiye'de Sol Akımlar*'ın ikinci cildinde ise, önceki bakış ve dönemlemesini kastederek, "üstünden çeyrek yüzyıl geçmiş olmasına karşın, bu planı aynen sürdürmek istiyorum" der. 1925-36 arasında TKP dışında bir muhalif parti olmamasını "Türkiye'nin siyaset-dışı denebilecek bir yönetime girmiş olmasının sonuçlarından biri" diye kabul ederek, ihmal ettiği dönemlemesini tekrar ele alır.

Mete Tunçay, 1988'de Niyazi Berkes üzerine düzenlenen bir panelde yaptığı konuşmada Behice Boran ve Muzaffer Şerif'in 1940'larda Marksist olduklarını, ama eserlerinin, Marksist çalışmalar olarak değerlendirilemeyeceğini söylüyordu. Bu durum, kendisinin de denetlediği bir sorun olduğunun anlaşılması bakımından, 'acaba Mete Tunçay'ın yazdıkları Marksist tarih mi?' sorusunu akla getiriyor. Eserlerine bakıldığında, Marksizm'i iyi bilip yararlanmakla birlikte kendisinin de bu iddiada olmadığı anlaşılıyor. *T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması*'nda zaten aksini düşündürecek bir belirti yok iken, *Türkiye'de Sol Akımlar*'ın tamamında Tunçay'ın Marksizm'e mesafeli, bir düşünce tarihçisine özgü "teknik" bir tutum aldığı görülüyor. "Marksçı teoride, ... iyi toplum, dünyadaki her şeyin 'herkesten yeteneğine göre ve herkese gereksinimine göre' paylaştırılacağı... bir dönemdir ki, *bunun teknik adına* 'komünizm' *denir* (italikler bana ait -

aslında *Alman İdeolojisi*'nde açıklandığı üzere, bunun *teknik* adı "komünist toplum"dur; "komünizm" ise bir toplumun değil, bir hareketin adıdır. Kendisinin derlediği *Gotha..*'daki kullanım da bununla uyumludur). Bunun nedeni hem eserin temelde akademik bir çalışma olması, hem de Tunçay'ın kendi siyasî-bilimsel tercihleridir. Şefik Hüsnü'den ilham almış olan satırlar diğerlerinin yanında Marksizm'e çok fazla angaje durmaktadır. Birinci ciltte (s.24) Tunçay, kendi tavrını aydınlatacak önemli bir şey söylüyor. "İyi Marksçı olmak, iyi solcu olmak için yeterli değildir". ("İyi Marksçı" yakıştırması "menşevik" anlamına da kullanılabilir, ama bağlamdan bağımsız olarak, sarfettiği söz kendisine uygundur.) Yazarın, solun içinde, fakat yine siyasî bakımdan da mesafeli bir tutumu vardır.

Tunçay'ın kitabı yazarken kullandığı malzeme Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi belgeleri, Paris'teki "I. Özger Dosyası", örgütlerin yayınları, bildiriler, telif eserler, döneme ait gazeteler ve canlı tanıklardan elde edilen belge ve sözlü bilgilerden oluşuyor. Sovyet döneminde Moskova'daki arşivlere kabul edilmeyen Tunçay, sağladığı bursla Stanford'da Hoover Kütüphanesi'nde çalışmış. (Buranın Türkçe kısmının kuruluşunu, üniversiteden atılıp işsiz kaldığı dönemde Pertev Naili Boratav Türkiye'den idare etmişti. Belki Tunçay'ın orada okuduğu kitap ve dergilerin bir kısmı Boratav'ın dolaştığı sahaflardan alıp gönderdikleriydi.)

Kitabın birinci cildi üç bölümden oluşuyor. İlk bölüm Osmanlı solculuğuna ayrılmış. Grevler ve işçi hareketleriyle başlayarak, daha çok İştirakçi Hilmi ve Osmanlı (daha sonra "Türkiye") Sosyalist Fırkası'na ve diğer akımlara yer veriliyor. Tunçay, Hilmi'nin hareketinin Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerindeki niteliği, İngilizlerle ilişkileri vs. üzerine sağlam muhakemesi ile dönemin metinleriyle tartışma yürüterek yargılarda bulunuyor. Dönemin solcularının bilgi eksikliğinin de altını çiziyor.

İkinci bölüm Anadolu'da Milli Mücadele sırasındaki sol akımlara ayrılmış durumda. Burada Tunçay Anadolu sol hareketlerini TBMM-Sovyet ilişkilerine paralel olarak ele alıyor. İstiklal Harbi konusundaki geniş bilgisi ve malzeme desteği burada kendisini gösteriyor. İlk baskıda olmayan "İttihatçı solu" da bu bölüme eklenmiş. Yeşil Ordu, -yine sonradan eklenen- Halk Zümresi ve Mesleki Temsil fikri, resmi ve hafif Türkiye Komünist Fırkası da bu bölümde. Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası tarihinin dönemlenmesi, -Türk yayın hayatında tartışma yaratmış- Mustafa Suphi, Çerkes Ethem ve TBMM hükümetinin bunlara ilişkin baskı-hoşgörü tavırları da. İstiklal Harbi'nin ve Avrupa ve Sovyet devletleri ile ilişkilerin gelişimi fonunda, anlamlı çerçeveye oturtuluyor.

Diğer konulardaki geniş bilgisine karşın, Mete Tunçay'ın İttihat ve Terakki üzerine bilgilerinde yer yer eksiklik görülüyor. Örneğin, 5 Eylül tarihinin İttihat ve Terakki'nin "tarih-i teşekkülü" olarak anılmasının nedenini anlamadığını söyleyip, konuyu tartışıyor (s.121). Oysa 5 Eylül 1322, 18 Eylül 1906, İttihat ve Terakki örgütünün çekirdeği olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluş tarihidir. Devrimi yapan İttihat ve Terakki de, daha çok bu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin de-

vamı gibidir. Bunun dışında 1908 devriminin yıkıcı programı üzerine vurgu yapması, Tunaya etkisini düşündürüyor. Tunçay'ın, Sina Akşin'in editörlüğünü yaptığı *Türkiye Tarihi* c.IV'te yazdığı 1908-23 dönemi siyasî tarihi de aslında diğer eserlerine göre yüzeyseldir. Burada İttihat ve Terakki'nin diktatörlüğü, dönemin genel olayları ve Genel Kurmay yayınlarına dayanarak savaşlar anlatılmaktadır. Ayrıca, açıklayıcılıktan uzak ve dönemin gerçek uzmanlarının rağbet etmediği, Sina Akşin'den alınma "denetleme iktidarı - tam iktidar" ayrımına dayanılmakta, fakat "tam iktidar" dönemi, "diktatörlük" ile ikame edilmektedir. Yazının en iyi kısmı *Tek-Parti Yönetimi...* kitabından aktarılan Milli Mücadele bölümü.

Üçüncü bölüm sol düşünce bakımından en önemli konuya, İstanbul'daki *Aydınlık* çevresine ayrılmış durumda. Başta, proletaryanın "kurtuluş"uyla Türk milletinin "kurtuluş"unu zaman zaman karıştırdıklarını söylediği Berlin'deki *Kurtuluş* çevresini anlatıyor. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ve *Aydınlık*, Komintern gelişmeleriyle senkronik olarak ele alınıyor. İşçi hareketleri ve örgütlenmeleri, Amele Birliği, *Orak Çekiç* oluşumlarıyla, dönemin grevlerinin saptanabilen dökümü veriliyor. *Aydınlık*'ın İstiklal Harbi yıllarının olaylarına, Cumhuriyet ve burjuva muhalif akımlarına karşı tavırları anlatılıyor. Burada Tunçay'ın tüm iddialarını değerlendirmeye olanak yok, ama Şefik Hüsnü, bazı sorunlu konularla birlikte Tunçay'ın yaklaşımının tespiti bakımından önem taşıyor.

Dr. Şefik Hüsnü'nün yukardaki sorunlara ilişkin açıklamaları üzerinde, Tunçay uzun uzun duruyor. Doktor'un özgün ve parlak çözümlemelerinden parçalar aktarıyor. Tunçay, onun daha çok Sovyet yönlendirmesinden uzak olduğu 1920'lerdeki yazılarını beğenir. Yalnız, millî devrimci harekete karşı takınılan tavır bakımından TKP-*Kadro* benzerliği konusunda yazar, Şefik Hüsnü'de bulunan bir nüansı atlamış gibidir. Doktor, sorumluluğunu üstlendiği eylem programına esas olacak bir Türkiye tahlili çabasıyla ülke gelişmelerini çok yakından ve derin bir kavrayışla izlemektedir. Burada Tunçay'ın araştırma konusuyla ilişkisi, başlangıçtaki mesafeli konumdan epey uzaklaşıyor. Yazar, incelemeye aldığı düşünürden hayli etkilenmişe benziyor. Sonuç yerine yazdığı "İlk Türk Sol Akımları Üzerine Bazı Düşünceler" kısmında, bunu zaten bir şekilde kendisi de belirtiyor: "İlk solcularımız... Türkiye'deki siyasetin oluşumunu anlamak bakımından bize pek çok şey öğretmişlerdir." Aslında Mete Tunçay'ın, "Giriş" bölümünde 1908 Devrimi ve Milli Mücadele, Terakkiperver muhalefet değerlendirmeleri Şefik Hüsnü'nün açıklamalarının neredeyse aynısıdır. Özellikle giriş ve sonuç yerine yazılan bölümdeki analizler, yüzeysel "siyaset-idare dönemleri" ayrımından çok daha derin ve zengin. Ancak Tunçay'ın döneme ilişkin olarak yaptığı bu yorumları *Tek-Parti Yönetimi...*'nde yine göremiyoruz. Hattâ *Türkiye'de Sol Akımlar*'ın ikinci cildinde (s.24), TKP'nin, komprador ve karşı devrimci olarak nitelediği Terakkiperver muhalefete yönelik eleştirisiyle alay ediyor. Oysa ilk cildin girişinde (s.23) bu yorumun bir benzerini kendisi yapıyordu:

> "Fakat, ... komprador burjuvazi, bu kadarıyla yetinmemiş ve siyasal iktidarı da milliyetçi burjuvazinin elinden almak istemiştir. Bunun için, daha çok kişisel nedenlerle yönetici kadrodan ayrılmış birtakım ünlü kimselerden yararlanmış ve laiklik hareketinin rahatsız ettiği dindar halk kitlelerinin tepkilerini kullanmak yoluna gitmiştir."

Yazarın bir eserinde kullandığı dönemleme, çoğu zaman diğer eserinde görülemiyor. Mete Tunçay'ın, tarih dönemlemeleri ve açıklama çerçevelerini adeta, bir incelemede bir kereye mahsus kullanıp bırakılacak ve diğerinde ilgisiz bir başkasının seçileceği basit araçlar gibi gördüğü anlaşılıyor. Çoğu yazarın fikri gelişimini hayat hikâyesinin siyasî, meslekî vs. diğer yönleri çokça etkiler. Bu değişiklikleri belki, benim bilgi sahibi olmadığım bu yerlerde aramak gerekiyor olabilir.

Halifelik konusunda geleneksel görüşlerden uzak olarak bilinen Tunçay, burada sonradan eklediği dipnotta "böyle şeylerin kollanmaya çalışılmaması doğru olmuştur" demektedir.

Genel olarak kitabın bütününde, gelişkin bir araştırma yeteneği ve örnek araştırma ahlâkı kendini gösteriyor. Mustafa Suphi'nin Fransa'da yazdığı tezini bulma çabası ve elde ettiklerini anlattığı kısımlar buna en iyi örnek. Bunun dışında yine kitabın bütününde, Tunçay, problem arz eden konularda mümkün olan en geniş bilgi, zeka ve sağduyuya dayanarak yorumlar yapıyor. Tartışmaları sunduktan sonra, "aslında", "oysa", "doğrusu", "işin gerçeği" gibi sözlerle başladığı pek çok cümle, tartışmanın en makul cevabını vermektedir. İlk baskıda ulaştığı kimi sonuçları da sonraki baskılarda açıklayarak düzeltmektedir. Tunçay, sol fikirler arasında ayrım, ifadelerin değerlendirilişi ve tartışmalı isim ve kişileri teşhiste çok başarılıdır.

Bundan başka, daha önce *Tek Parti Yönetimi...*'nde Fethi Okyar hakkında "şereflilik-şerefsizlik" imaları yapmış olan Tunçay, burada da benzeri ahlâki yorumlarına çokça yer veriyor. Siyasî planda döneklik, ihanet gibi konuların dışında, bilimsel çalışmalar için de yararlanma-çalma vs. yorumları yapıyor.

Birinci cildin "Belgeler" kitabında Tunçay, belge metinlerinin yanında, kendisine, Silier'e ve Toprak'a ait makalelerle ve kaleme aldığı bazı portrelerle çalışmayı zenginleştirmiş. Süleyman Sami'nin "ihaneti"ni, "milli komünizm taraftarı" dediği Mustafa Suphi'nin Zeki Velidi'ye yataklık edip etmediğini ve *Kurtuluş*'çuların "dönekliği"ni yargıladığı ahlâki yorumlarını sürdürürken, ana metin cildindekilere benzer başarıyla "Onbeşler Cinayeti"nin çözümünü sunuyor. Ancak Tunçay'ın, 1908-12 dönemi Selânik mebusu Vlahov hakkındaki portre yazısında geçen (s.23), Makedonyalı Panitza, Dimov ve Sandanski'nin de Osmanlı Meclisi'nde mebus olduğu iddiası doğru değil. Mebus listelerine bakılsa durum anlaşılabilirdi.

Türkiye'de Sol Akımlar'ın ikinci cildi, daha önce de söylediğim gibi ilk ciltten çok farklı. İlk cilt, bazı eksiklerine karşın, nitelikleri özenle belirlenmiş konulara göre ayrılmıştır. Sentezci bir çaba eserin tümüne hâkimdir. *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*'den aktarılmış "Sunuş" yazısında Tunçay, ilk cildin zor okunduğunu

ve iyi bir yazar olmadığını söylüyor, ama iyi araştırıcı olduğu için bunu da fazla umursamadığını belli ediyordu. Bu cildin bir "kitap"tan çok bir "araştırma dosyası"na benzediğini söylüyordu. Oysa tam da bu yakıştırma kitabının ikinci cildine uygundur. Bu cilt, 1925-36 yılları sol tarihi üzerinde çalışan araştırıcının yıllara göre ayırdığı ve olduğu gibi alınıp yayınlanan çalışma dosyalarına benziyor. Üstelik belgelerin içerikleri ana metinde değerlendirilmiyor. İkinci ciltte, her yıl/bölüm için gayet mekanik hazırlanmış olan hemen hemen aynı başlıklar (Sovyetlerle ilişkiler, ayrıntılar, TKP, grevler...) var. Kimi yıllarda bazı başlıklar yok, kimisinde önceden olmayanlar kullanılmış. Kitaba *1927 Komünist Tevkifatı*'nın "Sunuş"u da eklenmiş.

Bu cildin kapsadığı dönem, önceki ciltten farklı olarak Türkiye'nin genel tarihi açısından değil, solun tarihi açısından belirlenmiş (kitap desantralizasyon kararıyla bitiyor). Aslında Tunçay'ın niyeti kitabı çok partililiğe geçiş (bir "ikinci siyaset dönemi"?) yılı olan 1945'te bitirmek iken, bunun için daha zamana ihtiyacı olduğunu açıklayarak, arada ve sol tarihi açısından anlamlı bir yerde bitirmek zorunda kalmış.

Bu ciltte 1929 yılına kadar, her bölümün başına E. H. Carr'ın kitabından, o yıla ait Türk-Sovyet ilişkileri bölümü çevrilerek eklenmiş. Carr'ın yazıları çok faydalı olmakla birlikte, insan, bunların yerine telif parçalar çıkarmaktan kaçınılmamalıydı, diye düşünüyor. Zira bu durum kitaba "kolaj" havası veriyor. Bunu izleyen, dış ilişkilerin ayrıntılarına ait kısımlar anlamlı şekilde daha çok Türk-Sovyet ilişkilerine ayrılmış durumda. TKP kısımlarında ilgili gelişmeler ve sonraki kısımlarda o yıllarda tespit edilebilen grevlerin dökümü aktarılıyor. Aynı ahlâki değerlendirmeler, sağlam muhakeme ile tartışmalı konuların sonuca bağlanışı bu ciltte de sürüyor. Yine Şefik Hüsnü'nün parlak çözümlemelerinden parçalar yeralıyor. 1927 Tevkifatı, Vedat Nedim'in "Menşevik İdaresi" ve ihbarcılığı vs. konular, bu grubun çizgisi, -tek-parti diktatörlüğüne karşı çıkmadığı için eleştirilen- *Kadro*, Cumhuriyet muhalefeti ekseninde izleniyor. Yine TKP'nin -çelişkili- CHP'ye sızma ve muhalefet politikaları aktarılıyor. TKP'nin T.C.'ye karşı muhalefetinin genelde Sovyetlerin dış politika çıkarlarınca belirlendiği bilinir. Mete Tunçay, 1936'daki separat kararının da "sosyalist anavatan"ın çıkarlarının gözetilmesinin en uç örneği olduğunu belirtiyor.

1929 bölümünde -Tunçay'ın, Şefik Hüsnü'ye kıyasla kavrayışını kaba ve yüzeysel bulduğu- Nazım Hikmet muhalefetinin niteliği üzerinde duruluyor. Daha etkin, demokratik ve açık parti çalışması isteklerine karşı, maruz kalınan "Troçkistlik" suçlamaları aktarılıyor. Her şey bir tarafa, Orhan Kemal, Kemal Tahir, Sabahattin Ali, A. Kadir, Balaban gibi isimlerin yeraldığı Nazım çevresi, hiç değilse sanatsal açıdan Türkiye'ye yararlı olmuştur, denebilir. Bu arada araştırmacılık yetenek ve ahlâkının, Tunçay'ı Troçki'nin eski yakınlarıyla bağlantı kurmaya kadar götürdüğü görülüyor. Ancak 1929'a ait parti bilgileri çoğunlukla gazete haberi aktarımından ibaret.

Bu ciltte, kitabın bir artışı olarak, 1931 yılından itibaren solcu yazarların edebî eserleri de verilmeye başlanıyor, ama eksikler de var.

1992 yılında yayınlanan ikinci cildin, 1967'de yayınlanan ilk cilde göre sınırlılığı, yazarının yirmi beş yılda geçirdiği değişimi de yansıtıyor. Yazar uzun zamandır eski çalışmalarındakine benzer kapsamlı konularda bir eser yayınlamamıştır. Tunçay, "yirmi yıl sonra" diye ertelediği teorik-sentez ağırlıklı çalışmaların tersine, aynı dönemin sonunda, daha dar konularda karar kılmış gözüküyor.

İkinci cildin eksiklikleri bir tarafa, *Türkiye'de Sol Akımlar*, hâlâ Türk solunun tarihi açısından en önemli kaynaktır. Kitabın özellikle birinci cildi, aynı zamanda Meşrutiyet ve Mütareke dönemi Türkiye tarihinin temel kaynaklarından biridir. TKP arşivinden çıkacak belgeler, bu dönemin köklü biçimde yeniden ele alınmasını gerektirir mi, bilinmez, ama böyle bir durum doğsa da, *Türkiye'de Sol Akımlar*, solun tarihi için önemini koruyacak.

Mete Tunçay, -belki yetersizliğini kabul ederek- ikinci ciltte, "şimdilik elimden gelen bu kadar" diyor. Ama kendisi hâlâ, konu hakkında yıllar içinde artmış geniş bilgisi ve araştırma, değerlendirme becerileriyle, devam kısımlarının tarihini yazmaya en uygun aday. İkinci cildin eksikliklerinin bir sonraki baskıda giderileceğini (belki tamamen yeniden düzenleneceğini) ve gelecek üçüncü cildin de 1967'deki aynı heyecan ve çaba ile ele alınabileceğini umalım.

KAYNAKÇA

Darendelioğlu, İlhan (1962-63), *Türkiye'de Komünizm Hareketleri*, c.I-II, İstanbul.

Harris, George (1967), *Origins of Communism in Turkey*, Hover Ins. Pub., Stanford.

—— (1975) *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları* (çev: Enis Yedek), Boğaziçi Yay., İstanbul.

Sadi, Kerim (1994), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İletişim Yay., İstanbul.

Sayılgan, Aclan (önsöz 1967), *Solun 94 Yılı*, y.y., Ankara.

Tevetoğlu, Fethi (1967), *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler: 1910-1960*, Ayyıldız Mat., Ankara.

Tunaya, Tarık Zafer (1995), *Türkiye'de Siyasî Partiler*, 2. B. (1952 baskısından tıpkı basım), Arba Yay., İstanbul.

Tunçay, Mete (1972), *Mesai 1920 - Halk Şûrâlar Fırkası Programı*, S.B.F. Yay., Ankara.

—— (1976) *Sosyalist Siyasî Düşünüş Tarihi*, c.I, II, Bilgi Yay., Ankara.

—— (1977) *1927 Komünist Tevkifatı* (çevrimyazı: Jülide Ergüder), Birikim Yay., İstanbul.

—— (1982) Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler, Belge Yay., İstanbul.

—— (önsöz 1983) *Bilineceği Bilmek*, Alan Yay., İstanbul.

—— (1985) *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar*, c.I, II, III, Teori Yay., Ankara.

—— (1989) *T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 2.B., Cem Yay., İstanbul.

—— (1989) *1923 Amele Birliği*, BDS Yay., İstanbul.

—— (1991) *Arif Oruç'un* Yarın'ı *1933*, İletişim Yay., İstanbul.

—— (1992) "Siyasî Tarih / 1908-1923", *Türkiye Tarihi*, Sina Akşin (der.), c.IV, Cem Yay., İstanbul, s.27-85.

—— (1995) *Mustafa Suphi'nin* Yeni Dünya'sı, BDS Yay., İstanbul.

On Mete Tunçay's Work *Left Movements in Turkey*

Left Movements in Turkey is no doubt the most important and influential book among the studies on the left ideas in Turkey. The first volume of the book was first published in 1967. The fourth edition (1991) which is reviewed here has been revised and buttressed with new material. In the same year, documents were collected in a separate book as the second part of the first volume. The second volume was published in 1992.

Mete Tunçay started his academic career in political theory branch and after this book he has gradually concentrated his studies on history. The book filled a wide gap in, the history of Turkish left, when it was published in 1967. Despite its all defects, this volume which has a well-organized structure and coherent comments supported by successful scrutinies has opened a new area to studies of some Turkish historians and oriented their researches to a certain extent. In this volume Tunçay, according to his "free politics" criterion, accepts two periods in modern history of Turkey. He describes the years 1908-1925 as "period of politics", and 1925-1945 as "period of administration". The first volume coincides with this first period.

The first volume consists of three chapters; Ottoman Left, Left in the National Struggle and *Aydınlık* circle in İstanbul. The author deals with the left movements in Anatolia and in Istanbul in the light of Turkish-Soviet relations. His wide information on War of Independence provides great support to his comments. But his information on The Ottoman Committee of Union and Progress and on 1908 Revolution seems to be insufficient.

The period which the second volume covers is determined according to the history of Turkish left, not in accordance with the first volume. Tunçay finishes this volume with the "decentralization decision" occurred in 1936. In contradiction with the first volume, the prevailing view of the second volume displays a narrowness. Chapters of this volume are distinguished simply according to years. It has very mechanically utilized almost same titles in different chapters. In some chapters, even translated texts are given in place of composed parts.

Although Tunçay assesses some Marxist opinions and sometimes uses Marxist terminology in his book, he does not pretend (and seem) to be a

Marxist. Instead, he claims to be a "good leftist". Mete Tunçay's approach to the left ideas which he sums up in his book is "technical". He does not adopt the ideas of his "objects of research" except Dr. Şefik Hüsnü - a prominent figure in the history of Turkish left. The author quotes and uses Doctor's statements to a large extent. But Tunçay leaves his analysis and takes irrelavent ones in other works, as usual, without a meaningful explanation. Tunçay's comments on Kemalism in the two volumes are also incoherent.

Both volumes attest a very developed research skill and a great success in resolution of some events, and in personification of some names, which are in dispute. Thanks to his proficiency on political theory, Tunçay distinguishes the differences among various left ideas very skillfully.

The narrowness which his recent works bear, also reflects the change of Tunçay as a scholar in the last decade.

Despite the defects of the second volume, Mete Tunçay's work *Left Movements in Turkey* is still the most important reference book for the history of Turkish left. At the same time the first volume is one of the main sources of the history of the Constitution and the Armistice periods in Turkey.

Yurt ve Dünya / *1941-1944*
*1940'ların "solunun" Ankara çevresi**

*Meltem Ağduk Gevrek***

> "YURT VE DÜNYA: Ankara'da aylık olarak intişara başlayan bu fikir mecmuasının ilk nüshası Sonkanun 1941 ayı içinde çıkmıştır. Bir sayfasının eb'adı 18,5x 13,5 olup kapağiyle 70 sayfayı muhtevidir. Sayfası iki sütun üzerine taksim edilmiştir. İmtiyaz Sahibi ve Umumi Neşriyat Müdürü Dr. Behice S. Boran'dır. Ankara Alaeddin Kıral matbaasında basılmakta ve 15 kuruşa satılmaktadır." [1]

Bu yazıda 1940'ların "solunun" Ankara çevresini oluşturan gruplardan birinin, *Yurt ve Dünya*'nın yayımlanış öyküsünü anlatacağım. Derginin yayımlandığı yıllar, Tek adamın ölümünden sonra Milli Şef iktidarı, İkinci Dünya Savaşı, savaşın gidişatına göre belirlenen dış politika, tek partinin zamanını doldurmasıyla ortaya çıkan muhalefet, ırkçı-turancıların tüm ülkede terör estirmeleri, çok partili hayata geçiş sancılarıyla Türkiye'nin bugün bile etkilerini taşıdığı birçok olayın kesiştiği bir dönem olmuştur. İşte böyle bir ortamda bozkır kasabasından kültür, eğitim ve sanat merkezine dönüşen başkentte bilimsel çalışmalarla sosyal bilimler alanında yeni kapılar açacak olan bir çevre oluşuyor. Bu grubun özellikle ampirik sosyoloji, sosyal psikoloji ve folklor alanlarında araştırmaları daha sonraki yıllarda birçok araştırmacının kerteriz alabilecekleri çalışmalar olmuştur. Her ne kadar günümüz akademi dünyasında, sosyal bilimlerin gelişimi

---

(*) Bu makale, 1994 yılında AÜ Sos. Bil. Ens.'de Gazetecilik Anabilim Dalı'nda yapılan "*Yurt ve Dünya*/1941-1944" adlı yüksek lisans tezinden yola çıkılarak yazılmıştır. Tez için Adnan Cemgil ve Mediha Esenel (Berkes) ile birlikte tam 6 tane 90 dakikalık kaset doldurduk, bu yazı için kasetleri tekrar dinledim ve bir kez daha onlar olmasaydı, çalışmanın kupkuru olacağına karar verdim. Bu yazıyı yazmak onlara teşekkür etmemin bir yolu...

(**) Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi.

1 *Ayın Tarihi*, 1941.

sözkonusu olduğunda bu yıllar gözardı edilse de dönem, sosyal bilimlerin gelişimi açısından son derece önemlidir ve ciddi olarak incelenmeye muhtaçtır (Kayalı, 1994: 156-157). Aynı çevre yaptıkları bilimsel çalışmaların yanısıra ülkeye ait sorunları da heyecanlı bir biçimde izlemiş, olaylara "yazarak" gerekli müdahalelerde bulunmuşlardır.

1930'lu yılların sonu, 1940'lı yılların başında Pertev Naili Boratav, Niyazi ve Mediha Berkes, Behice Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu DTCF'de yeni bir akademik çevre oluşturmuşlardır. Bu çevre, DTCF dışından bazı sanatçı, öğrenci, gazeteci, bilim adamı ve öğretmenin de katılmalarıyla genişlemiş ve zayıf da olsa dönemin faşist oluşumlarına karşı bir ses yaratmaya çalışmıştır. Milli Şef iktidarının faşizan uygulamalarına paralel olarak, Nazi Almanya'sının da etkisiyle saldırganlaşan ırkçı-turancı akım gibi parlak sloganlar üretemeyen ve Türkiye'nin koşullarında olgunlaşamamış olan "sol" daha güçsüz kalmıştır. Baskın Oran'a göre İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de sol akım bir avuç aydının oluşturduğu iki koldan gelişmiştir. Bunlardan bir tanesi İstanbul çevresini oluşturan *Tan* gazetesi, diğeri de Ankara çevresini oluşturan *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergileridir (1969:259).

Yurt ve Dünya'nın çekirdek kadrosunu Pertev Naili Boratav, Niyazi ve Mediha Berkes ile Adnan Cemgil oluşturmaktadır. Adnan Cemgil ve Mediha Berkes derginin kadrosunun oluşumunu şöyle anlatıyorlar:

> Cemgil: "...Niyazi ile Mediha Amerika'dan yeni dönmüşlerdi. Niyazi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Sosyoloji doçenti, Mediha ise asistandı. Ben Erkek Sanat okulunda öğretmendim. Henüz evli olmadığım için hergün Pertev ile birlikte Niyazi'lere giderdik ve her konuda tartışırdık. Behice henüz Ankara'ya gelmemişti. Nasıl oldu hatırlamıyorum 1941 yılına doğru bir dergi çıkartmaya karar verdik..." (Ağduk Gevrek,1994:65)

> M. Berkes: "...Bir dergi çıkartmaya Niyazi ve Adnan karar vermişti. Onlara hemen Pertev de katıldı. Behice ise önceleri dergi ile hiç ilgilenmedi. Bunun üzerine Niyazi, 'Behice kendi şahsı ile ilgili olmadıkça hiçbir şeyle ilgilenmez, iyisi mi biz onu yazı işleri müdürü yapalım, ilgilensin' dedi. Bunu Behice'ye teklif ettiler. Behice gayet memnun kalarak kabul etti ve dergi ile ilgilenmeye başladı. Böylece derginin imtiyaz sahibi ve neşriyat müdürü Behice Boran oldu.. " (Ağduk Gevrek, 1994: 66)

Birçok kaynakta *Yurt ve Dünya*'nın çekirdek kadrosunda olduğu belirtilen Muzaffer Şerif Başoğlu'nun aslında dergi ile hiçbir ilgisi yoktur. *Yurt ve Dünya*'da, onlar da *Adımlar* dergisi yayınlanmaya başladıktan sonra 1943 yılında 25. ve 26-27. sayılarda sadece iki yazısı çıkmıştır. Dergi, çekirdek kadrosunun dışında çok geniş bir yazar kadrosuna sahiptir. 42 sayı boyunca 67 yazar *Yurt ve Dünya*'ya çeşitli telif ve çeviri makaleler, öykü ve şiirlerle katkıda bulunmuşlardır. Yazar kadrosu çok geniş olmakla birlikte, dergi yine de bir aile dergisi görünümündedir. Nazife Cemgil, Hayrunisa Boratav, Müeyyet Boratav ve Enver Ber-

kes'in yazıları ve derginin teknik işlerindeki katkıları bu kanımızı desteklemektedir.[2]

Toplam 229 makalenin 102 tanesi *Yurt ve Dünya*'nın çekirdek kadrosu olarak nitelendirilen kişilerce yazılmıştır. Dergide en fazla yazısı olan yazar Adnan Cemgil'dir. Nitekim Niyazi Berkes de anılarında Cemgil'in derginin tüm ağır işlerini yapmakla birlikte onun fikir ve düşün yöntemini ayarlayan kişi de olduğunu belirtiyor ve derginin Cemgil'siz çıkamayacağını ve yaşayamayacağını söylüyor (N. Berkes, 1997:271).

Derginin ilk sayısı ile belirlenen saflar

Yurt ve Dünya, yayın hayatına Sonkanun (Ocak) 1941'de girmiştir. 37. sayısına kadar aylık çıkan dergi, 15 Sonkanun 1944 tarihli 38. sayısından itibaren onbeş günde bir yayınlanmaya başlamıştır. Derginin yayın hayatına girmesi ile birlikte saflar da belirlenmiş ve ilk sayıdan itibaren kimi çevrelerin, özellikle de ırkçı-turancıların dikkatini çekmiştir. Bu çevreler dergiye tepki göstermekte zaman kaybetmediler. Bu tepkilerden en önemlisi, 1941 yılından başlayarak 1943'e kadar özellikle ırkçılık/milliyetçilik konularında polemiğe girdiği *Çığır* dergisinin, Sonkanun 1941 tarihinde "*Çığır*'a Göre" bölümünde bir sayfasını *Yurt ve Dünya*'ya ayırarak dergiye başarı dileklerinde bulunulan yazıdır. Hıfzı Oğuz Bekata *Çığır*'daki bu yazısında *Yurt ve Dünya*'nın yayın dünyasına girişini şöyle ifade etmiştir;

> "İnsana ilk önce Tagor'un o güzel esrarlı kitabını hatırlatan *Yurt ve Dünya* aynı hususiyetleri haiz bir fikir mecmuasına ad olmuştu." (1941: 89).

Bekata yazısının devamında *Yurt ve Dünya*'nın sadece makalelerin biraraya toplanıp yayımlanmasından ibaret bir dergi olmadığını, bir iddianın ürünü olduğunu belirtmiştir. Yazar, yazısının sonunda memleket meselelerinin, dünya meseleleri içinde düşünülüp, bunlar hakkındaki öneri ve çözümlerin dergide yer almasını temenni etmiştir. Bu yapılırken de "milli hayat" ve "milli hususiyetlerin"

2 *Yurt ve Dünya*'da çalışma tarzı özellikle sosyal bilimler alanında çalışanların bugün bile başaramadıkları bir tarzdır. Cemgil dergideki çalışma tarzlarını şöyle anlatıyor: "Dergide iki tür iş vardı. Bunlardan birincisi teknik işlerdi, yazıların tashihlerinin yapılması, matbaaya götürülmesi, paketlenmesi, dağıtılması gibi. Bir de akademik yönü vardı. Bu da yazılan yazıların denetlenmesiydi. Yazıların tashihleri, dergilerin paketlenmesi, dağıtımı hanımlara aitti. Örneğin bu işlerle en çok Hayrunnisa Boratav ile Mediha Berkes ilgilenirdi. Dergilerin matbaaya götürülmesi ise bana ve Niyazi'ye aitti. Niyazi ile her konuda kavga ederdik. Fakat dergi işinde hemen birleşir matbaa işini muntazam yapardık. İşin akademik yönüne gelince, yazıları yazan tüm kadro otururduk ve bütün yazıları teker teker inceler ve birbirimizi tenkid ederdik. Tenkidlerimiz çoğu zaman çok acımasız olurdu. Ama bu yöntem bizi geliştirdi. Örneğin 'Bir yılın fikir hayatı' adındaki makalemi tenkitler yüzünden tam üç kere yazmak zorunda kaldım. Bu tenkitler sonucu, önceleri çok katı ve ağır yazan Behice'nin bile yazma tarzı değişti, yumuşadı." (Ağduk Gevrek, 1994:73)

unutulmaması gerektiğini eklemiştir. Dergiye ve yazarlarına başarılar dilerken "Yurd ve Dünya"nın üzerinde durulacak bir değeri olduğunu belirtmiştir.

Dergiye yakın çevreler, daha ilk sayıdan itibaren tepki çeken derginin yazarlarına dikkatli olmaları konusunda uyarılarda bulunmaya başladılar. Örneğin ilk sayının hemen ardından Peyami Safa *Yurt ve Dünya* hakkında şunları söylüyordu;

> " ...Önümde bir dergi duruyor, dergi mi desem yoksa vapur tarifesi mi? Açtığım zaman ortasından kesilmiş bir karpuz gibi kıpkızıl..." Bu satırları Adnan Cemgil'e ileten kişiye yazarın cevabı muzipce oluyor; "Eksik olmasın, ya kelek deseydi..." (Ağduk Gevrek, 1994:159)

Dergi, bu eleştirilere 2. sayısında bir teşekkür yazısıyla karşılık vermiştir. Teşekkür yazısından anlaşıldığı üzere, dönemin önde gelen yayın organlarından *Ulus* ve *İkdam*, *Yurt ve Dünya*'nın yayın hayatına girdiğini haber olarak vermişler, *Radyo* gazetesinin yayın eleştirmeni de *Yurt ve Dünya*'yı "vadedici" bulduğunu söylemiştir.

Derginin çizgisinin karşısında duranları hemen ayırdetmek mümkün olurken, "dostlarını" belirlemek çok kolay olmamıştır. Nitekim, dergiye yazıları ile katkıda bulunanların dışında özellikle maddi destek sağlayanlar, bu desteği derginin savunduğu görüşleri benimsedikleri için değil, sadece "eş-dost" oldukları için veriyorlardı.

Dergi, Niyazi Berkes'in kardeşi Enver Berkes'in arkadaşı olan Merkez Bankası Genel Müdürü Nusret Uzgören'in açtığı banka kredisi ile çıkmaya başlamıştır. Yayın kadrosunun belirttiği üzere, dergi hiçbir zaman kendini döndürecek kadar para kazanamamış, abone sayısının çok az oluşu ve masrafın, satılan dergilerden kazanılandan hep daha fazla olması nedeniyle sürekli cepten para gitmiştir. Aslında kâğıt ve matbaa masrafından başka bir masrafı olmayan derginin bu tür masrafları çok da fazla olmayan reklam gelirlerinden karşılanmaya çalışılmıştır.[3] Dergide yer alan reklamlar da hep eş-dost aracılığıyla alınmıştır. Cemgil'e göre reklam verenlerin amacı 'sol oldukları' ve dergiye de bu nedenle maddi yardımda bulunmak isteği değildi. Örneğin İş Bankası ve Milli Piyango reklamları yine Enver Berkes'in aracılığıyla alınmıştı.[4]

Bayii sistemi olmadığı için dağıtım da, dergilerin paketlenmesi, ay sonunda hesap kesimi ve iade alımı da hep derginin yazarları tarafından yapılıyordu (Ağ-

3 Derginin kâğıt masrafı sorunu yine arkadaşlar aracılığı ile çözümleniyor. Enver Berkes'in arkadaşı Celal Cündoğlu, kendi kırtasiye dükkanından kâğıdı bazen veresiye veriyor bazen de hibe ediyor. Dergi yine eş-dost ilişkileriyle önce Alaeddin Kıral matbaasında daha sonra da Recep Ulusoğlu'nun Ulusal Matbaasında basılıyor. (Ağduk Gevrek, 1994:73)

4 İnhisar Sofra Tuzu, Ziraat Bankası, Bira, İnhisarlar Malt Hülasası, Terzi (M. Gürsoy-M. Ersoy), Titaş, M. Seveş Dikiş Makinası, Radyo Pikap, Doğan Sigorta, AKBA Yayınları, Halk Kırtasiye Mağazası reklam ve ilanları 42 sayı boyunca dergiye alınan reklam ve ilanlardır. (Ağduk Gevrek, 1994: 236-242)

duk Gevrek, 1994: 70-71). Önceleri 500 tane basılan dergi, ilk zamanlarda oldukça ilgi görünce, bundan cesaret alınarak 1000 tane basılmaya başlanmıştır. Derginin kaç tane satıldığı, kaç tanesinin iade olduğu konusunda sağlıklı bir çetele tutulmadığı için derginin net tirajı hakkında kesin bir bilgi yoktur.

Derginin çıkarılış amacı ve niteliği

Yurt ve Dünya'nın yazarları Ocak 1941'de dergiyi takdim yazılarına şöyle başlıyorlar:

> "Bu sahifelerde başarmak istediğimiz iş bakımından *Yurt ve Dünya* adını coğrafi manada değil, sosyal manada alıyoruz. Maksadımız sadece yurt ve dünyada olup biteni okuyucularımıza bildirmek değildir. Daha ziyade yurt ile dünyanın münasebeti üzerinde durmak istiyoruz..." [5]

Yurt ve Dünya adında parça ile bütünün arasındaki ilişkiyi kuruyorlar. Bütünün ancak ve ancak parçaların etkileşimi ile oluşabileceğini vurguladıktan sonra toplumsal gelişmenin de ancak bu yönde olabileceğini belirtiyorlar.

> "Esasen insan cemiyetlerinin...iptidaiden medeniye doğru olan silsilesine bakıldığı zaman içtimai tekamülün birbirinden ayrı ve kapalı cüzülerden müteşekkil içtimai organizasyon halinden, cüzülerin dahilen farklılaşarak büyüdüğü ve birbirine bağlandığı bir organizasyon şekline doğru seyretmiş olduğu görülür..." [6]

Toplumun gelişimindeki bu gidiş bilim ve sanatta da kendini gösterir. Derginin yazarlarına göre, bilim, parça parça bilgilerden oluşmaktadır. Bu parçalar, yani bilgi, insanı özgürleştirici bir unsurdur. Bilginin doğmasının en önemli nedeni de insanın çevresindeki gerçeği kavramaya çalışıp, bunu denetimi altına almaya uğraşmasıdır. İnsanın gerçeğe ulaşmasına yardımcı olan bu bilgilerin birleşmesi sonucu da bilim oluşmuştur. Bilim, insanın doğa ve kendi yazgısı üzerindeki gücünü arttıran, ilerici, gizil ve edimsel bakımdan özgürleştirici bir güçtür. Yazıda dönemin Marksist anlayışına uygun olarak bilimin ancak pratikte yararlı olduğu zaman bilim olduğu savunulmaktadır.

> "...İlim adamı ne kadar pratik gayelerden uzak çalışırsa çalışsın, ilim eninde sonunda cemiyete faydalı olduğu için ve faydalı olduğu derecede inkişaf eder..." [7]

Bilimin en önemli yol gösterici olduğuna, toplumsal ve siyasal hayatın ancak onun önderliğinde en iyiye ulaşılabileceğine inanan dergi yazarlarına, Niyazi

5 Anonim Makale 1, "Yurt ve Dünya", *Yurt ve Dünya*, Sonkanun 1941, cilt:1, sayı:1, s.1.

6 Anonim Makale 1, "Yurt ve Dünya", *Yurt ve Dünya*, Sonkanun 1941, cilt:1, sayı:1, s.2.

7 Anonim Makale 1, "Yurt ve Dünya", *Yurt ve Dünya*, Sonkanun 1941, cilt:1, sayı:1, s.3.

Berkes, bilimin muhakkak ki insan ihtiyaçlarına karşılık olarak doğduğunu belirten yazısında, tüm dünyada her şeyin siyasetin emrine verildiği günümüzde, bilimin toplumsal ve siyasal hayattan kopmasının, onun tüm işlevlerini yitirmesine neden olacağını söyleyerek destek veriyor (1942a; 271-271).

Yurt ve Dünya yazarları dönemin "milli ilim anlayışına" zıt bir tarzda, bilimin evrensel olduğunu ve Türkiye'de bilimin gelişmesi için ancak evrensel kıstasların gözönünde bulundurulması gerektiğini savunmuşlardır. Özellikle Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisinin revaçta olduğu ve ırkçı-turancıların bilim dünyasını kendi safsataları ile doldurdukları bu dönemde evrensel bilim anlayışını savunmak, Marksist olmak bir yana komünistlikle eşanlamlı görülmektedir. Örneğin Niyazi Berkes, "İlim Dünyasındaki Durumumuz" adlı makalesinde, Türkiye'de müstakil bir ilim yaratmak ihtiyacı duyanların olduğunu, fakat bu ihtiyaç ortaya koyulurken, ya bu anlayışın verdiği heyecan ile ya da modern ilmin mahiyetini kavrayamamak yüzünden, bir İngiliz ilminden ya da Fransız ilminden bahsedildiğini belirtmektedir. Bu yanlış bir kavrayıştır. Berkes'e göre özlenen ilim;

> "...dünya tefekkürünün hadiseleri(ni) bilmek, kanunlarını anlamak, ve insanların ihtiyaçlarına göre onları kullanmak, tabii hadiselerin gidişine karışabilmek yolundaki tecrübelerini, verimlerini, usullerini kullanmaktır..." (1942a: 271-275)

Yurt ve Dünya'nın çekirdek kadrosunun büyük bir kısmının eğitimlerinin bir bölümünü yurt dışında yapmaları, bilimin evrensel bir nitelik taşıması gerektiğini daha net bir şekilde ortaya koymalarına yol açmıştır. Dergi yazarlarının evrensellik tutkuları, yaptıkları çalışmaların tüm dünya bilim çevrelerinde kabul edilmesi isteğine kadar varmıştır. Bunun ana nedeni de ancak dünyaya açık olunduğu ölçüde çağdaşlaşılabileceği ve modern dünyada yer alınabileceği düşüncesidir. Ancak, evrensellik tutkusunun, taklitçilik ile gözlerini köretmemesi gerektiğini savunan yazarlar, eğer bu alanlarda kendimize ait an'ane, terbiye ve zihniyet oluşturulamaz ise toplumsal, siyasal ve bilimsel hayatta taklitçilikten öteye geçilemeyeceği ve evrensele ulaşmanın o derece zorlaşacağı üzerine vurgu yapmışlardır. Evrensel kuramlara açık olma beraberinde sorunlara çokyönlü bakmayı da getirmiştir ve dergideki birçok makalede bütünsel bakış açısının işlevselliği sürekli vurgulanmıştır (Kayalı, 1994: 105-106). Ayrıca 1940'larda devlet desteği ile akademik görüntülü ırkçı yayınlara karşı evrensel bilim konusundaki ısrar ve bu ısrara çeşitli tepkilerin gelmesi de gayet doğaldır. Türkiye'de bugüne kadar yazıya konu olan yazarların dışında neredeyse hiç kimse bilimde evrenselliğin altını böylesine çizmemiş ve uluslararası düzeyde akademik çalışma yapmanın heyecanını duymamıştır (Kayalı, 1994: 158-159).

Sanatta da parçadan bütüne doğru bir gidişin olduğu vurgulanmaktadır. Her sanat eserinin kendi toplumunun etkisiyle çıkmasına rağmen, bunun sadece o topluma mâledilebileceğini belirtmişlerdir.

> "...büyük sanat eseri mevzuunu, ilhamını mahalli cemiyetten alır; ortaya koyduğu hakikatler, uyandırdığı alaka ise beşeridir. Milli sanatkar malzemesini mahalli hayattan toplayan, fakat bu malzeme ile mahalli cemiyetin hudutlarını aşan, umumi hakikatleri ifade eden sanatkardır..." [8]

Tüm bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere dönemin Marksist anlayışının bütüncül yaklaşımı yazının daha ilk paragraflarından itibaren ortaya konmuştur.

Yurt ve Dünya'da "ülke gerçeği" özellikle sanat ve edebiyat ürünlerinde kendini açıkça ortaya koymaktadır. Bu ürünlerde toplumsal gerçekçilik akımının izlerini görmek mümkündür. Bu akımda amaç salt kurulu toplumsal düzenin çarpıklıklarını, yozlaşmışlıklarını, eşitsizliklerini yansıtmak değil; bunlara yol açan düzeni de değiştirmektir. Derginin yazarlarından Adnan Cemgil, *Yurt ve Dünya*'nın sanata ve edebiyata bakışını; *"...bizi tanıyanlar bilirler...biz fikirde ve sanatta gerçekçi, sosyal görüşte de halkçı ve inkılapçıyız..."* diyerek açıklamıştır (1944a: 10). Dergide edebiyat ve sanat konusunda yazılan tüm makalelere bakıldığında, gerçekçilik, toplumcu gerçekçilik ve kentsoylu gerçekçilik akımları ile eser vermiş birçok önemli yazara ve eserlerine yer verildiği görülebilir. Örneğin, Ömer Faruk Toprak, *Yurt ve Dünya*'daki bir yazısında, "...toplumsal gerçekçiliğin amaçlarından en önemlisi olan toplumu sarsan hadiseleri ve çıbanları iyice belirtip, bunları tedavi çarelerini bulmak gerekliliğine..." değiniyor. Buna örnek olarak da Çehov'un tüm eserlerinde bu özelliği çok güzel işlediğini anlatıyor (1943: 164-166)

Dergideki bir yazısına "Hikâyelerde realite artık yadırgadığımız değil, aradığımız bir unsur haline gelmiştir. Genç neslin hikâyecileri tuttukları yeni yolda bize büyük realist eserler kazandıracaklardır" diyerek yazısına başlayan Asım Sarp, son dönemde Fransız, Rus, Amerikan ve İngiliz gerçekçilerinin çevirileri sonucunda Türk hikâyeciliğinde de gerçekçiliğin emin adımlarla ilerlediğini belirtmiştir (1943: 246).

Türkiye'nin son yıllardaki toplumsal ve ekonomik durumunun edebiyatçılar tarafından farkedildiğini ve bu konularda gerçekçi öykülerin yazıldığını belirten Sarp, "...nitekim şehirli -köylü, ağa-ırgat, işçi-patron, zengin ve fakir üniversiteliler münasebetleri genç hikâyecilerin verdiği eserlerde kendisini göstermekte ve belirtilen realitelerde hüküm muharrir tarafından değil, hikâyecilerin teknik kuvvetleri ile okuyucuya verilmektedir..." demektedir. Sarp, genç hikâyecilerin gerçekçilik akımında eser vermek konusunda henüz acemi olduklarını ama, bu konuda çok fazla ümit vadettikleri belirtiyor ve "yazarlarımız tuttukları verimli yolda garplı büyük realistlerle at başı gideceklerdir..." diyerek yazısını bitiriyor. Sarp'ın bahsettiği ümit vadeden yazarlardan bazıları, *Yurt ve Dünya*'da birçok öyküsü yayımlanmış ve daha sonraki yıllarda da edebiyat alanında en iyi örnekler veren Sabahattin Ali, Kemal Bilbaşar, Orhan Kemal, Melih Cevdet Anday, Rıfat Ilgaz ve Mehmet Kemal'dir.

---

8 Anonim Makale 1, "Yurt ve Dünya", *Yurt ve Dünya*, Sonkanun 1941, cilt:1, sayı:1, s.1.

Yurt ve Dünya'nın yazarlarının temel amacı çevrelerindeki gerçeği anlamaya çalışmaktı. Onlar için "ülke gerçeği"; romantik köy edebiyatının hayallerini bozan sarı topraklı, tozlu köylerdi; kentleşmenin artması ile "mantar evler mahalleleri" olarak adlandırdıkları gecekondulaşma ile sokak çocuklarının artışıydı; 1940'larda bilimin karşısında batıl inançların hala nasıl güçlü olduğuydu; üniversitelerde modern tıbbi yöntemlerin öğretildiği ve hastanelerde bu yöntemlerin uygulandığı bir dönemde üfürükçülerin ne kadar çok iş yaptığıydı; modern zirai uygulamaların yanında hala kara sabanla toprak süren köylülerin varlığıydı. Dönem boyunca modernleşme ve çağdaşlaşma adına yapılan olumlu bir iki girişimi alkışlayarak, tüm olumsuzluklara gözlerini kapayan "aydınlardan" olmadılar. Öncelikle kendi yakın çevrelerinden yola çıkarak (örneğin, yaşadıkları kentin kenar mahallelerinde ve yakın köylerinde araştırmalar yaparak) kendi gerçeklerini daha sonra da dünya gerçeğini anlamaya çalıştılar. Bunun için de sanat ve bilimi kullandılar.

Yazarlar takdim yazısını, başta yazdıkları amaçlarıyla uyumlu bir şekilde bitiriyorlar;

> " ...Bugünün Türk Cemiyeti en geniş ölçüde ve her sahada 'dünya' ile daima münasebet halinde olduğuna göre, 'yurda' ait her problemin, 'dünya' meselelerinin çerçevesinde düşünülmesi lazımdır. İşte, çalışmalarımızın ve yazılarımızın hareket noktası bu anlayış olacaktır."

Derginin çekirdek kadrosu, *Yurt ve Dünya*'nın çıkarılış amacı ve derginin niteliği hakkında birbirini tamamlayan görüşlerini aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir;

> N. Berkes: "...Öğrendiklerimizi, düşündüklerimizi üniversite öğrenimi dışında bulunan genel okuyucuya tanıtmak isteği ile bir dergi çıkarma girişimimiz olmuştu. Büyük bir savaşın başlamış olması ileri düşünüşlü olan, particiliği bir zenaat haline getirmemiş olan aydınları sarsmıştı...Çıkarmayı düşündüğümüz dergi bir 'ihtisas' dergisi olmayacaktı. Şiir ve edebiyat dergisi de olmayacaktı. Abdülhamit döneminde olduğu gibi, o dönemde de, aydınlar bir fikri yansıtmak için 'edebiyat' yoluna kaçmayı yeğlerlerdi. Sözünü ettiğim dönemde bu dergilerin biri çıkar, biri batardı. 'Fikir' korkulan, tehlikeli bir şeydi sanki..." (Berkes, 1997:270-271)

> A. Cemgil: "Dergideki tüm yazıların bir istikameti vardı. Bizim için, özellikle de derginin çıktığı yıllar, daha sonraları da dendi ya, komünist olarak adlandırıyorlardı. Bizlerin, hepimizin bir eğilimi vardı. Solduk, ama tam anlamıyla marksist bir dergi değildik. Biz o günle ilgili bir takım tahliller yapardık. Tahlillerimiz, dünya görüşü itibariyle Marksisti ama kesinlikle komünist değildik. Derginin çıktığı yıllarda, sahte şöhretler, akıl düşmanlığı, teknoloji düşmanlığı, gerçek düşmanlığı vardı. Bizim yazılarımızla yapmak istediğimiz, amacımız, tüm bu düşmanlıklara karşı bir şeyler yapabilmekti." (Ağduk Gevrek, 1994: 69)

Adnan Cemgil, *Yurt ve Dünya*'nın ilk sayısından itibaren amaçlarından bir tanesinin de diğer dergilerde çıkan yazıların özetlerini verip, bunlar hakkında fikir belirtmek olduğunu söylemektedir. Yurt ve Dünyacılar, böylece fikirlerin çarpışmasından faydalı kıvılcımların çıkacağına inandıkları için, kalem münakaşalarının verimli olduğunu düşünüyorlar.

> Boratav: "...Dergi ile yapmak istediğimiz memleket meselelerini anlayabilmek ve tartışmaktı. Bunun için de popülarize edilmiş ilmi yazılar yazıyorduk. Demokrasiye dönüktük. Toplumu anlamak için, içinde yaşayarak analizler yapıyorduk. Amacımız toplumu anlamaktı..." (Ağduk Gevrek, 1994: 69-70)

> M. Berkes: "*Yurt ve Dünya* Marksist ve sol bir dergiydi. Fakat komünist değildik. Gerçi Marksist olduğumuzu da beyan edemezdik. Çünkü çok fazla baskı vardı. Sosyalizme, sola, ileriye açık, Atatürkçü idik." (Ağduk Gevrek, 1994: 70)

Yurt ve Dünya antifaşist, ilerici, günümüz ile karşılaştırıldığında bile hayli kaliteli bir bilim-edebiyat dergisiydi. Her ne kadar kendilerini Marksist olarak adlandırmayıp, sadece "biz solduk ve ilericiydik" diye nitelendirseler de dergilerdeki yazılara bakıldığında birçok yazarın emperyalizm ve kapitalizm hakkında yazdıklarının doğrudan *Kapital*'den ya da Lenin'den alındığı görülebilir.[9] Çekirdek kadronun bir kısmının eğitimlerinin bir bölümünü ABD'de yaptığı ve Marksizm'in 1930'lu yıllarda bu ülkedeki popülaritesi gözönüne alınırsa böyle bir eğilimin dışında kalmanın zor olduğu anlaşılabilir. Aynı şekilde Adnan Cemgil'in de zaman zaman aynı tavır içinde olduğu söylenebilir. Bu tavır aslında en azından dergide yazdıkları dönem boyunca Marksizm'e sadece bir bilim olarak bakmaktan ileri gelebilir (Çetik,1998:8).

Yazarların çoğunun kendini 'Atatürkçü' olarak nitelendirmesi, *Yurt ve Dünya*'da çeşitli yazılarda da kendini ortaya koymuştur. Özellikle 'Cumhuriyet ilkelerini' ve 'Atatürkçü ilkeleri' benimseyip bunları geliştirmek için çalışacaklarını belirtmişlerdir. Yazarlar, Atatürk dönemindeki kültürel değişimleri toplumsal devrimlerin birer önkoşulu olarak değerlendirmektedirler (Kayalı, 1994: 122). Modernleşme, çağdaşlaşma, Batılılaşma, evrenseli yakalama gibi kavramların üzerinden gidilecek olursa, Türkiye'de sol düşünce ile Atatürkçülük arasında bir buluşma olduğu söylenebilir. Bu buluşmadan 1940'ların *Yurt ve Dünya*'sı da nasibini almıştır. Derginin çizgisine bakıldığında yukarıda anılan kavramların bu çizgi oluşturulurken nirengi noktalarını oluşturduğu görülmektedir. Atatürk'ün yüzyıllarca süren karanlığı, geriliği ve zulmü yıktığını ve cumhuriyeti kurduğu günün tüm bunların bir daha hortlamamak üzere gömüldüğünü belirten yazarlar, kendi görevlerinin, Türk milletini daima daha ileriye, daha iyiye götürmek

9 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Niyazi Berkes'in *Yurt ve Dünya*'nın 30, 31 ve 32. sayılarında yer alan ekonomi ile ilgili makalelerine ve Muvaffak Şeref'in 31,36 ve 37. sayılardaki makalelerine bakınız.

inancını canlı tutmak olduğunu belirtmişlerdir (*Yurt ve Dünya*, 1942/20: 266)

Yurt ve Dünya yazarlarının kendi alanları dışında da birçok konu ile ilgilenmeleri, derginin ele aldığı konuların da çeşitlenmesine neden olmuştur. Sosyoloji, Türk ve dünya sineması ve edebiyatı, müzik, ekonomi, folklor, tiyatro, antropolojiyi kapsayan çok geniş bir konu yelpazesinde yazılara ve çevirilere yer verilmiştir. Ayrıca derginin adına uygun çeşitli ülkelerin -İtalya, Hindistan, Meksika, Çin, Fransa gibi- tarihi ve güncel sorunlarının da irdelendiği çeşitli yazılar da *Yurt ve Dünya*'da yer almıştır.

Yazıların en çok ırkçılık, milliyetçilik, aydın olma ve köy sosyolojisi üzerine olduğu görülür. Dergide en keskin eleştirileri Adnan Cemgil, ırkçı-turancılarla girdiği polemiklerde yapmıştır. Bu eleştiriler, genellikle çok etkili olmuş ve bazen aylarca süren karşılıklı yazılı 'atışmalara' kadar varmıştır.[10] *Yurt ve Dünya*'nın bu konuda iki taktik uyguladığını görüyoruz. Bunlardan birincisi ve yoğun olarak kullanılan yöntem, dergide ırkçılık karşıtı bilgilendirici yazılar yazmak şeklindedir. Diğer yöntem de ırkçı-turancılarla polemiğe girdikleri yazılarda ırkçılık karşıtı propaganda yapmaktır. Dergide birinci yönteme ilişkin yazılar iki tarzdadır. Bunlardan ilki, doğrudan ırkçılıkla ilgili olan bilgilendirici yazılardır. Diğer tür ise, genel konularda yazılan yazılar içinde ancak okuyucunun ırkçılığa gönderme yaparak anlayabileceği tarzdakilerdir.[11]

Yurt ve Dünya yazarlarının milliyetçiliğin ırkçılık ile neredeyse eşanlamlı olarak kullanıldığı bu dönemde milliyetçiliği nasıl tanımladıkları ile ilgili olarak Cemgil şunları söylüyor;

> "Türk halkının daima daha üstün, aydınlık bir hayata ermesinden ürkerek kah 'kan' kah 'an'ane' gibi korkuluklarla ortaya çıkan adamlar kendi iddialarının tam aksine olarak 'milliyetçilikle' hiçbir ilgisi olmayan 'millet' düşmanlarıdır'...Gerçek milliyetçilik; Türk milletini en ileri, en üstün sayan, insan hayatına erişmiş en geniş bir demokrasi hayatı içinde yükselmiş görmek ülküsünden ve bu ülkü uğrunda çalışmaktan başka bir şey değildir." (Cemgil, 1943: 426)

Cemgil başka bir makalesinde bu sefer de "gerçek milliyetçiler"in kimler olduğunu tanımlıyor:

> "Gerçek milliyetçiler, garp medeniyetinin ortaçağı devirip tarihte yeni bir medeniyet yolu açan hamlelerini, Türk milletinin de ilerlemesi için tereddüt etmeden benimser. Türk milletinin tabiatın ve cemiyetin kör kuvvetlerini yenerek üstün bir hayata yükselmesi için garp medeniyetinin bütün ileri başarılarına kavuşması için çalışmayı en büyük vatan borcu bilir." (Cemgil, 1944b: 165)

10 *Yurt ve Dünya* ile *Çığır* dergisinin girdiği polemiklerin ayrıntıları için bakınız; Ağduk Gevrek, 1994: 159-189.

11 *Yurt ve Dünya*'da ırkçılık ve milliyetçilik ile ilgili yazıların ayrıntılı analizi için bakınız : Ağduk Gevrek, 1994: 119-145.

Yurt ve Dünya yazarlarının hepsinin ırkçılık konusunda birleştikleri bir şey var ki, o da ırkçılığın hiçbir bilimsel tabana oturmaması. Antropolojinin ırk konusunda yaptığı ayrımın, milletleri oluşturan yegâne unsur olmadığı, aksine milletlerin çeşitli ırklardan gelen insanlarca oluşturulmuş olduğunu belirtiyor yazarlar. Milleti oluşturan unsurların başında kültürün geldiğini de vurgulayan Yurt ve Dünyacılar ırk ile kültür arasında hiçbir bağın olmadığı üzerinde de hem fikirler. Son olarak medeniyet ile ırk mevhumu üzerinde de duruyorlar ve bu ikisi arasında da doğrudan bir bağ olmadığını belirtiyor ve medeniyetler arasındaki farkların ırkların üstün olup olmadığı ile ilgili olmadığını, bu farkların teknik, ilim, sanat, dil, edebiyat gibi kültür ürünlerinin gelişmişliği ile ilgili olduğunu söylüyorlar.

> "Medeniyetin ileriliği ne kan, ne boy, ne burun, ne göz, ne saç, ne de kafa biçimiyle ilgilidir, ama kültür ile ilgilidir..." (N. Berkes, 1942b: 438)

1930-40'lı yıllarda özellikle folklor çalışmaları ve çağdaş toplumsal antropolojik yöntemlerin kullanıldığı köy araştırmaları aydınların üzerine eğildiği başat konulardandı. *Yurt ve Dünya*'yı çıkaran kadro da bu aydınların en başında gelenleriydi. Özellikle Niyazi Berkes, Behice Boran ve Mediha Berkes'in yaptığı köy sosyolojisi incelemeleri, Halil Aytekin ve Hüseyin Avni'nin köy ekonomisi araştırmaları ve özellikle kültür ve sanat ile ilgili olarak folklor alanındaki çalışmalarıyla Pertev Naili Boratav, 1940'lı yılların köy konusuna topyekün eğilen aydınlarıydılar. Köy sosyolojisiyle ilgili en çok yazı Mediha Berkes tarafından yazılmıştır. Mediha Berkes, döneminin diğer köy araştırmacıları Behice Boran, Niyazi Berkes gibi Türkiye'de köy sosyolojisi ile ilgilenen en önemli araştırmacılardan bir tanesidir.[12] Araştırmacıya göre, köy konusunda o zamana kadar yapılan araştırmaların hiçbirisinde ilmi metodlar kullanılmamış ve araştırmalar genellikle edebiyat ve müzik alanında olmuştur. Berkes *Yurt ve Dünya*'daki yazılarında artık toplumsal boyutlu araştırmaların da yapılması gerektiğini köy konusunda yazdığı ilk makalesinde de bir köy araştırmasının nasıl yapılması gerektiğini söylüyor ve anlatıyor (M. Berkes, 1941:26). Köy araştırmalarında modern antropolojik yöntemlerin, mümkünse katılımlı gözlemin kullanılması gerektiğini belirtiyor. Berkes'e göre uzun süre köylünün arasında yaşayarak yapılan araştırmalar, gerçeğe en yakın sonuçları vereceklerdir. Mediha Berkes'e göre köy davasında önemli olan, köye medeniyet götürmeden önce, bu medeniyeti köye götürenlerin köyü tanımalarıdır. Köy konusunda araştırma yaparken dikkat edilmesi gerekilen bir konunun da köyü her cephesiyle bir bütün olarak alıp incelemek olduğunu belirten Berkes şöyle demektedir:

12 Mediha Berkes'in doktora tezinin konusu da Ankara yakınlarındaki köylerden biri ile ilgilidir. Berkes, doktora çalışmasını tamamlamış fakat tezini savunmadan üniversiteden ayrılmıştır. Daha sonra da akademik yaşama geri dönmediği için yaptığı araştırmalar, tozlu raflarda kalmıştır.

> "...cemiyet bir bütündür. Her adet veya an'anenin ancak o cemiyetin bütünü içinde bir manası ve fonksiyonu vardır. Ve cemiyetin bütün cepheleri de sıkı bir surette birbirine bağlı ve alakalıdır. Ve bu hadiselerin hepsini birden tetkik ve münasebetlerini tesbit etmedikçe bunların içinde bir tanesini anlamak kabil olmaz..." (M. Berkes, 1941: 26-27)

Nitekim Mediha Berkes'in ve diğer köy araştırmacılarının *Yurt ve Dünya*'da yazdığı tüm yazılara bakıldığında, köy konusuna her cepheden el attıklarını görmek mümkündür. Berkes, 1940 yılının Şubat ayından itibaren başladığı köy araştırmalarının tüm sonuçlarını *Yurt ve Dünya* dergisinde yayınlamıştır. Sosyolojik köy çalışmaları ile özellikle 1960'lı yılların köy araştırmacılarını etkileyen Behice Boran'ın ise bu konuda *Yurt ve Dünya*'da sadece bir iki yazısı bulunmaktadır.

Dergideki folklor ile ilgili yazıların büyük bir kısmını Pertev Naili Boratav yazmıştır. Boratav, dönemin en sıcak konusu olan ırkçılık da dahil olmak üzere, kendi konusu haricinde yazı yazmamıştır. Dergide yukarıda anılan neredeyse her konu hakkında yazan tek yazar Niyazi Berkes'tir.

Behice Boran'ın dergiden ayrılması

1942 yılında derginin kadrosunda bazı çatlaklar oluşmaya başlamıştır. Yazarların kimine göre kişisel çekişme, kimine göre düşünsel alanda daha uç noktalara gitme isteği ve siyasi farklılık buna neden olmuştur. Derginin Kasım 1942 tarihli 21. sayısından itibaren Behice Boran artık çekirdek kadronun içinde yoktur.[13] Gerçi dergiye bu tarihten sonra da yazı vermeye devam edecektir -Boran'ın dergiden ayrıldıktan sonraki tek yazısı derginin 27. sayısında yeralır- fakat artık *Yurt ve Dünya*'nın ne sahibidir, ne de yayın yönetmeni. Behice Boran, *Yurt ve Dünya*'dan ayrıldıktan sonra Muzaffer Şerif Başoğlu ile birlikte 1943 Mayıs'ında 12 sayı yayımlanacak olan *Adımlar* adındaki dergiyi çıkartmaya başlamıştır. *Adımlar*'ın yayın hayatına girmesi ile birlikte iki derginin ve yazarlarının yurt sorunlarına bakışının ve eleştirellik boyutlarının farklılığı da açıkça ortaya çıkmıştır. Behice Boran'a göre *Adımlar* daha tutarlı ve belirgin bir ideolojik çizgidedir (Mumcu, 1993: 34). *Yurt ve Dünya*'nın bazı yazarları ile yapılan söyleşilerde, Behice Boran'ın dergiden ayrılması ile ilgili çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Fakat, her ne kadar çeşitli görüşler varsa da Cemgil, Boratav ve Mediha Berkes tek bir noktada birleşir; o da Boran'ın çok hırslı olduğu ve bunun derginin çekirdek kadrosu içinde huzursuzluk yarattığıdır.[14] Boran'ın *Yurt ve Dünya*'dan

13 Derginin 20. sayısına kadar hem imtiyaz sahibi hem de neşriyat müdürü Behice Boran'dır. 21. sayıdan itibaren, imtiyaz sahibi, Pertev Naili Boratav, neşriyat müdürü de Adnan Cemgil oluyor. (Ağduk Gevrek, 1994: 76)

14 Behice Boran'ın dergiden ayrılması üzerine Adnan Cemgil'in yorumu; "Behice çok açık sözlüydü ve istediğini yapardı. O sıralarda Sadri Maksudi bir yazı yazdı. Behice de bu yazıya gayet ağır bir karşılık verdi. Bu cevap Behice'nin ölçüsünde bir yazı değildi. Onu eleştirdik. Behice buna

ayrılıp kendini daha iyi ifade edebileceğini düşündüğü *Adımlar* dergisini yayınlamaya başlaması bir yana, o dönemi anlatırken kendisinin bir memur olduğunu ve yazılarını da ancak bu memuriyet konumu çerçevesinde yazabildiğini söylemiştir. Dolayısıyla da belli bir dünya görüşüne yatkın olmakla birlikte, bazı şeyleri açık olarak beyan edemediğini belirtmiştir.[15]

Pertev Naili Boratav ve Mediha Berkes, Behice Boran'ın *Yurt ve Dünya*'dan ayrılmasına nedenlerden biri olarak Muzaffer Şerif'i göstermişlerdir. Daha çok kişisel çekişmelerin üzerinde durmuşlarsa da, aslında temelde yatan yukarıda da belirtildiği üzere düşünsel anlamda ayrılığın gündeme gelmesidir. Behice Boran'ın Muzaffer Şerif'i "fikri lider" olarak nitelendirmesi (Kayalı, 1994: 179-180) ve Şerif'in de o dönemde yayınlanan *İnsan* dergisinin kurucularından biri oluşu ve bu derginin sahibi olan Hilmi Ziya Ülken'e fikri açıdan daha yakın olması Boran'ı da etkilemiş görünmektedir. Kayalı, bu düşünsel ayrılığın nedenlerinden biri olarak Boran ve Başoğlu ile Berkes ve Boratav (bu ikiliye Kayalı'nın zikretmediği Cemgil'in de katılması gereklidir) arasında Ziya Gökalp'e yaklaşım konusundaki farklılığı gösterir. Kayalı'ya göre Boran ve Başoğlu Gökalp'e karşı daha eleştirel ve Hilmi Ziya'ya daha yakındır (Çetik, 1998: 8). Buna karşın özellikle *İnsan* dergisi ile *Adımlar* dergisinin birbirlerine sempatik baktıkları çeşitli vesilelerle ortaya konulmuştur. Kurtuluş Kayalı'ya göre daha sonraki yıllarda

çok içerledi. Kadro ile Behice arasında soğuk rüzgârlar esmeye başladı. Zaten son dönemde Behice'nin düşünsel ve siyasal çizgisi biraz sivrilmeye başlamıştı. Daha sert eleştiriler ve yazılar istiyordu. Behice *Yurt ve Dünya*'nın çizgisinden çıkıyordu. Kadro'nun diğer üyeleri ise dergide bu tür bir değişim istemiyorlardı. Dergi üzerinde zaten çok baskı vardı. Çizginin sertleşmesi ve sivrilmesi başımıza bela açmaktan başka birşey getirmezdi. Behice bu konuda da bir dirençle karşılaşınca dergiden ayrılıp kendi dergisini çıkartmaya başladı." (Ağduk Gevrek, 1994: 77)

Pertev Naili Boratav'ın bu konudaki yorumu ise daha farklı. " Behice'nin dergiden ayrılmasının sebebini tam olarak bilemiyorum. Fakat Niyazi ve Adnan ile Behice ve Muzaffer arasında bazı anlaşmazlıklar olmuştu. Ayrıntıları tam olarak hatırlamıyorum. Zaten o zaman da pek karışmamıştım. Araya anlaşmazlık girince Behice ile Muzaffer birlikte *Adımlar*'ı çıkartmaya başladılar. Fakat Behice *Yurt ve Dünya*'ya yazı vermeye devam etti." (Ağduk Gevrek, 1994: 77)

Mediha (Berkes) Esenel'in yorumu ise tamamiyle farklı." ...Muzaffer Şerif araya hep nifak sokan biriydi. Dergi yayımlanmaya başladıktan bir süre sonra *Yurt ve Dünya*'nın aleyhinde bulunmaya başladı. Behice'nin de aklını çeldi ve *Adımlar*'ı çıkartmaya başladılar. Muzaffer soyadından da anlaşılacağı gibi her zaman baş olmak isterdi. Ayrılmanın nedeni daha çok kişiseldi. Ayrıldıktan sonra Behice'ye şunları söyledim,' Karşımızda kocaman bir canavar (Irkçı-Turancı kesim) var, onu görmüyorsun ve en yakınındakilerle uğraşıyorsun'..." (Ağduk Gevrek, 1994: 77)

Tüm bu yorumlardan Behice Boran'ın yukarıda söyledikleri de dikkate alınırsa, Boran'ın ayrılma nedeni kişisel bir çekişmeden öte, düşünsel alandaki farklılaşmasıdır. Kayalı'nın şu yorumu Boran'ın *Yurt ve Dünya*'dan ayrılması ile doğrudan bağlantılı olmamakla birlikte, bu ayrılığa yol açan bir neden olarak gösterilebilir: Niyazi Berkes, P.N. Boratav'ın (ve Adnan Cemgil) insanların bilgilendirilmesine daha çok önem verip kendi alanlarında Türkiye'nin geçmişinin bir birikimini ortaya çıkarmaya çalışırlarken, Boran ve Başoğlu somut sorunların teorik ve somut çözümlerine ulaşmaya çalışmışlardır. (Kayalı, 1994: 115)

15 Kurtuluş Kayalı'ya göre bunun iki anlamı olabilir. Bunlardan birincisi, siyasal konuların açık olarak kesinlikle uğraş alanı olmaması. İkincisi ise, siyasal mesajların oldukça sathi bir görünüm arzetmesi (1994: 149).

bazı konuları çarpıtarak, duygusal davransa da Hilmi Ziya'nın bu konuya ilişkin bir saptaması hayli ilginçtir;

> " ...Az sonra 1941'de *Yurt ve Dünya*'yı çıkaranlar *İnsan*'a hücum ettiler. Çünkü *İnsan* insaniyetçi olduğu halde, *Yurt ve Dünya* marksist ve militan idi. Fakat aynı eğilimde *Adımlar*'ı çıkaranlar silah yerine fikir kullandıkları için saldırmadan düşünüyorlardı."[16]

Behice Boran dergiden ayrıldıktan sonraki sayılarda bu ayrılık hakkında hiçbir yazı çıkmamıştır. *Yurt ve Dünya*'da *Adımlar* dergisinin yayımlanmaya başlaması ile ilgili bir habere de rastlanmamıştır. Sadece Sonkanun 1944 tarihli 37. sayıda, Adnan Cemgil'in "Geçen yılın Fikir Hayatı" başlıklı yazısında, "Müsbet fikirleri yayma yolunda '*Yurt ve Dünya*' yalnız kalmamıştır. Geçen yıl yayımlanmaya başlayan *Adımlar* dergisi de bizim müdafaa ettiğimiz prensipleri benimseyerek memleketin fikir hayatında verimli olmuştur" diyerek *Adımlar* dergisini anmıştır. Boran'ın ayrılmasının en önemli nedenlerinden birinin kendi çizgisinin dergininkinden ayrılması olduğu düşünülürse, derginin yayın politikasının pek bir değişime uğramadığı söylenebilir. Nitekim derginin yayın politikası belirlenirken Behice Boran'ın etkisinin diğerlerinden daha fazla olduğu söylenemez ve yazılar incelendiğinde, Boran'ın ayrılmasından sonra Adnan Cemgil ve Niyazi Berkes'in etkilerinin biraz daha arttığı gözlemlenebilir.

Dergi kapanıyor...

> "YURT VE DÜNYA: Ankara'da 11 Kanunusani 1941 tarihinde tesis edilen on beş günlük '*Yurt ve Dünya*' mecmuası İcra Vekilleri Heyetinin 16 Mayıs 1944 tarihli kararıyle ve Matbuat Kanununun 50. maddesine tevfikan kapatılmıştır. Mecmuanın imtiyaz sahibi Pertev Naili Boratav ve Umumi Neşriyat Müdürü Adnan Cemgil'dir. Bir sahifesinin eb'adı 16x24 olup iki sütun üzerine taksim edilmiş 24 sahifeyi muhtevidir. Ankara'da Alaeddin Kıral matbaasında basılmakta ve 25 kuruşa satılmakta idi. Son nüshasının tarihi 15 Mart 1944 ve numarası 42'dir." [17]

Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Şubat 1944'de *Yurt ve Dünya* adına Boratav ve Berkes'i, *Adımlar* dergisi adına da Boran'ı makamına çağırır. Irkçı-Turancıla-

16 Hilmi Ziya'nın burada bahsettiği saldırı yazısı, *Yurt ve Dünya*'nın Mayıs 1943, 4. cilt/29. sayısında, sayfa 181-183'de yeralan "Dergiler" bölümünde, "Yeni bir felsefe" başlığı altında yazarı belli olmayan bir eleştiri yazısıdır. Bu eleştiri yazısının yazılma nedeni, Hilmi Ziya'nın asistanı Hasan Tanrıkut'un, hocasına atıfta bulunarak, onun özgün bir teori ürettiğini ve bunun "siyantism dialektik" olarak adlandırıldığını ve *İnsan* dergisinin yanısıra *Yurt ve Dünya*'nın da bu teoriden kaynak bulduğunu belirtmesidir. Tanrıkut, bu yeni, özgün -Avrupa'dan kopya edilmemiş- okulun, Ziya Gökalpçiliğin karşısında asrın ilimci ve reel karakterinden kuvvet alarak doğduğunu söyler (Kayalı, 1994: 181-182). *Yurt ve Dünya* yazarları ise böyle bir okula dahil olduklarını bilmediklerini ve "siyantizm diyalektik" gibi anlamını bile kavrayamadıkları yeni bir akıma dahil olamayacaklarını ve böyle bir bir sisteme iştirakin derginin yayın programında yer almadığını belirtirler.

17 *Ayın Tarihi*, Haziran 1944, s. 452.

rın gemi iyice azıya aldıklarını ve parlamento'dan da çok fazla baskı geldiğini söyleyip aslında kapatılmaları için hiçbir nedenin olmadığını belirterek yayına bir süre ara vermelerini "rica" eder. Yazarlar da bu istek karşısında 15 Mart 1944'de 42. sayı ile *Yurt ve Dünya*'nın yayınını durdururlar (Ağduk Gevrek, 1994:70-80).

Hasan Âli Yücel, 15 Mayıs 1944 tarih ve 4/2405 sayılı yazı ile derginin kapatılmasını Başvekalet'e teklif eder ve Bakanlar Kurulu'nun 16 Mayıs 1944 tarih ve 3/824 sayılı kararnamesi ile Matbuat Kanunu'nun 50. maddesine binaen kapatılır.[18] Artık sol düşünceye ve sol basına yavaş yavaş darbe indirilmeye başlanmıştır. "Tan Olayı"na giden yolda *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar*'ın kapatılması sadece küçük bir taştır. Bu küçük taşın yankısı tahmin edilenden daha fazla olmuştur. 1946 yılında Behice Boran, Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav hakkında "derslerinde ve araştırmalarında görevlerini kötüye kullanmaktan" önce kovuşturma, iki yıl sonra da dava açıldığında, CHP'nin baskıcı yönetimi ve Nazizmin etkisi ile gelişen gerici ve şoven akımların karşısında *Yurt ve Dünya*'da yazdıkları yazılardan dolayı suçlandılar. Dergi kapandıktan iki sene sonra 1946'da Örfi İdare Mahkemesi Dr. Şefik Hüsnü'nün Moskova'ya gönderdiği raporu açıklamıştır. Bu raporda *Yurt ve Dünya*'nın Türkiye'deki komünistlerce korunduğu yazılmaktadır. Raporda Şefik Hüsnü;

> " ...1942 senesi içinde faaliyetlerimiz daha ziyade legal neşriyat üzerine toplanmıştı. Ankara'da çıkan Marksist iki ciddi mecmuaya, muntazaman rehberlik ettik. Muvafık gördüğümüz yazıların geçmesine dikkat ettik" demektedir" (Tevetoğlu, 1967:505).

Yurt ve Dünya'nın siyasal uzantıları olduğuna dair bilgi veren başka bir kaynak da, bu konu hakkında şunları aktarıyor;

> "TKP, 1942 içinde legal neşriyata önem verdi. Zira o zamanlar yürüteceği politika için, harple ilgili görüşlerinin kamuoyuna duyurulmasında fayda vardı. Ankara'da çıkan, Behice Boran, Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav, Muzaffer Şerif Başoğlu'nun legal yönetimindeki '*Yurt ve Dünya*' ile '*Adımlar*' dergileri gizli komünist partisinin denetimi altında idi. İstanbul'da yayınlanan...*Tan* gazetesi de tamamen Gizli Komünist Partisinin legal günlüğü idi" (Sayılgan, 1968:242-243).

Yurt ve Dünya'nın yukarıda anlatıldığı gibi siyasal uzantılarının olup olmadığı konusu ile ilgili olarak hem Adnan Cemgil ve Mediha Berkes ile yapılan söyleşilerde hem de Korkut Boratav'ın Pertev Naili Boratav ile yaptığı şöyleşide soru sorulmuştur. Ancak her üçünden de alınan ortak yanıt, böyle bir siyasal uzantı-

18 Pertev Naili Boratav yayını durdurulan *Yurt ve Dünya*'nın imtiyazını daha sonra Mediha Berkes'e devreder. Anlaşılan dergiyi ileride tekrar yayınlamak düşünceleri vardır, ancak bu istekleri gerçekleşmez. Yıllar sonra TİP'in yayın organı olarak yayınladığı *Yurt ve Dünya* ile bu imtiyazın ve 1940'ların *Yurt ve Dünya* dergisinin hiçbir ilgisi yoktur (Çetik, 1998:14).

nın olmadığı yönünde olmuştur. Hatta Mediha Berkes bu tür söylentilerden çok korktuklarını, konsolosluklardan üniversiteye gelen davetlere bile gitmediklerini vurgulamıştır. Hele bu davet Sovyetler Birliği Konsolosluğu'ndan gelirse daveti özellikle reddettiklerini belirtmiştir (Ağduk Gevrek, 1994: 80).

Derginin sonu, dertlerin başlangıcı

Bilimde evrenselliğe inanan, aydın, anti-faşist, ilerici, anti-kapitalist, turancılık-ırkçılık karşıtı, sanatta gerçekçi özellikler taşıyan dergi, dönemin ırkçı-turancı grubunun tepkisini çekerek kolayca komünist damgasını yemiştir. Zaten o yıllarda yukarıda sıralanan özelliklere sahip her kişi ve grup bu şekilde damgalanmıştır. Dergideki yazıların siyasal yönelimleri çarpıtılmış ve yazarların yaptıkları bilimsel katkılar gözardı edilmiştir. Derginin yayımlandığı yıllarda gazete ve dergilerin sıklıkla kapandığı gözönüne alınırsa, hükümetin kapatma furyasından 4 yıl boyunca hiç nasibini almamış olması ilgi çekici bir özelliktir. Türkiye'deki birçok uygulamaya muhaliftirler, muhalefetlerini de yazılarıyla ortaya koymaya çalışmışlardır. Fakat muhalifliklerini çok da abartmamak gerekir nitekim yayınlandığı dönem boyunca dergide doğrudan Milli Şef iktidarını hedef alan herhangi bir yazı çıkmamış, hatta bazı yazılarında Milli Şefi öven satırlara bile rastlamak mümkündür, " ...Milli bayramı sulh içinde kutlarken başımızda İsmet İnönü gibi bir Şefin bulunmasının kıymet ve manası daha da aşikar beliriyor..." (*Yurt ve Dünya*, 1941/11: 257). Toplumsal ve ekonomik sorunlar tartışılmış, iktidarın bazı uygulamaları (varlık vergisi, vurgunculuk, şehirleşme sorunu vs.) eleştirilmiştir, ama bu eleştiriler ilerlemenin ve daha çağdaş bir topluma ulaşmanın nasıl olabileceği çerçevesinde daha çok bilimsel anlamda olmuştur. Tabii bu yarı-muhalifliği ya da başka bir deyişle ortayolculuğu "sadece bilimsel olma" isteği ile açıklamak çok da anlamlı olmayabilir. Bu tavırda bir tarafta gerçekten "sadece" bilim yapma çabası ve isteği varken diğer tarafta Türkiye solunun kendini Atatürkçülük ve onun ilkelerinden koparamama hali sözkonusudur. 1940'lı yılların başında Ankara'da *Yurt ve Dünya* çevresinde oluşan bu bilimsel hava belki de bir daha hiç oluşmadı. Dönemin koşulları dolayısıyla siyasetin göbeğinde ama siyasetten çok uzak. Dördüncü yıllarını kutladıkları yazılarında görevlerinin okuyucularına aydınlık ödevi yapmak ve doğru yolu göstermekten başka bir şey olmadığını belirten yazarların (*Yurt ve Dünya*, 1944/37: 3-4) en büyük suçları ilerici ve antifaşist oluşları ve toplumun sorunları ile ilgilenmeleri, bu sorunları bilimsel olarak tespit edip, yazılarına konu etmeleriydi. Bunun için suçlandılar, haklarında davalar açıldı, üniversiteden ve hatta Türkiye'den uzaklaştırıldılar.

KAYNAKÇA

Ağduk Gevrek, Meltem (1994) *Yurt ve Dünya/1941-1944*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, AÜ Sos. Bil. Ens., Ankara.

Anonim. (1941) "Yurt ve Dünya", *Yurt ve Dünya*, 1 (1), Ankara.

Anonim. (1941) "İki Yıl Dönümü", *Yurt ve Dünya*,11(2), Ankara.

Anonim. (1942) "On Dokuzuncu Yıl", *Yurt ve Dünya*," 20 (3), Ankara.

Anonim. (1944) "Dördüncü Yılımız", *Yurt ve Dünya*" 37 (5), Ankara.

Bekata, Hıfzı Oğuz. (1941) "Çığır'a Göre Yurt ve Dünya", *Çığır*, 10 (98), Ankara.

Berkes, Mediha. (1941) "Türk Köyünün Tetkikine Başlarken", *Yurt ve Dünya*, 1 (1), Ankara.

Berkes, Niyazi. (1942a) "İlim Dünyasındaki Durumumuz", *Yurt ve Dünya*, 3 (20), Ankara.

Berkes, Niyazi. (1942b) "Irk ve Irkçılık", *Yurt ve Dünya*, 3 (24), Ankara.

Berkes, Niyazi. (1943a) "Modern Ekonominin Doğuşu", *Yurt ve Dünya*, 4 (30), Ankara.

Berkes, Niyazi. (1943b) "Modern Ekonominin Temelleri", *Yurt ve Dünya*, 4 (31), Ankara.

Berkes, Niyazi. (1943c) "Modern Ekonominin Tezatları", *Yurt ve Dünya*, 4 (32), Ankara.

Berkes, Niyazi. (1944) "Darwinizm Karşısında İleri ve Geri Düşünüşler", *Yurt ve Dünya*, 5 (39), Ankara.

Berkes, Niyazi. (1997) *Unutulan Yıllar*, İletişim, İstanbul.

Cemgil, Adnan. (1943) "Cumhuriyet Rejiminde Milliyetçilik ve İnkılapçılık", *Yurt ve Dünya*, 4 (35), Ankara.

Cemgil, Adnan. (1944a) "Geçen Yılın Fikir Hayatı", *Yurt ve Dünya*, 5 (37), Ankara.

Cemgil, Adnan. (1944b) "Olduğu Gibi", *Yurt ve Dünya*, 5 (41), Ankara.

Çetik, Mete, Hazırlayan. (1998) *Üniversite'de Cadı Kazanı/1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdaafası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Kayalı, Kurtuluş. (1994) *Türk Düşünce Dünyası I*, Ayyıldız, Ankara.

Mumcu, Uğur. (1993) *40'ların Cadı Kazanı*, Tekin, İstanbul.

Oran, Baskın. (1969) "İç ve Dış politika Açısından İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar", *AÜ SBF Dergisi*, 23 (3), Ankara.

Sarp, Asım. (1943) "Bugünkü Hikâyecilerde Realizm", *Yurt ve Dünya*, 4 (31), Ankara.

Sayılgan, Aclan. (1968) *Solun 94 Yılı (1871-1965) Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Sosyalist-Komünist Hareketler*, Mars, Ankara.

Sonkanun 1941 ve Haziran 1944 tarihli *Ayın Tarihi* dergileri.

Tevetoğlu, Fethi. (1967) *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ankara.

Toprak, Ömer Faruk. (1943) "Halkçı Tiyatro ve Çehov", *Yurt ve Dünya*, 4 (29), Ankara.

Yurt ve Dünya / 1941-1944
Ankara milieu of the 1940s' left

This is a narration of *Yurt ve Dünya*, a periodical which was published between January 1941 and March 1944, for 42 issues. At the end of 1930's and the beginning of 1940's an academic group was formed at the faculty of Letters (DTCF) in Ankara, comprising some eminent scholars such as Pertev Naili Boratav, Niyazi and Mediha Berkes, Behice Boran and Muzaffer Şerif Başoğlu. With the collaboration of some authors, musicians, teachers and students the group took side against the reactionary, racist and chauvenist movement that rised under the influence of Nazism. In 1941, the group decided to publicize their views. With this decision a new periodical was born.

The writers of the periodical were anti-fascist, anti-capitalist, and progressivist intellectuals who believed in the universality of science. With all these characteristics they drew the attention of reactionarist racist groups of the period who labelled them easily as communists. The periodical opposed to many practices in Turkey; it discussed most of the sociological and economical problems of the country and practices of the government; however its opposition was never strong enough to put an end to its tense relationship with the government. In consequence of its 'semi-opposition' attitude *Yurt ve Dünya* succeded to live for four years when lots of journals and newspapers could not survive because of the pressure of the government and press regulations. When the pressure of the racist group on Hasan Âli Yücel, the Minister of Education, became unbearable, he made a request to the writers of the periodical to stop publishing for a while. With the request the writers stopped publishing *Yurt ve Dünya* on 15th March 1944. Then on 16th May 1944, Council of Ministers prohibited the publication of the periodical on account of the article number 50 of the press regulations.

Türkiye'de antropolojinin eni-boyu üzerine: Suavi Aydın'a yanıt

*Adnan Ekşigil**

Toplum ve Bilim dergisinin 1998 Bahar sayısında yayınlanan "Antropolojinin Mutfağında Türkiye" başlıklı yazım hakkında aynı derginin bir sonraki sayısında Suavi Aydın'ın bir değerlendirmesi çıktı. Korkarım yazım Aydın'ı epey öfkelendirmiş; öfkesi de, bazı hususları gözden kaçırmasına neden olmuş. Burada bu hususları vurgulamak ve biraz açmak istiyorum.

Aydın'ın eleştirisi, yazımın başındaki bir gözleme dayanıyor. Orada, Türkiye'deki antropoloji çalışmalarıyla ilgili olarak, şunu demişim: "çalışmaların sayısı çok sınırlı, ülkenin hayatında yankı yapabilenleri ise yok denecek kadar az -daha doğrusu düpedüz yok. Oysa Türkiye antropoloji için çok bereketli bir ülke- hatta neredeyse biçilmiş kaftan" (1998a: 41).

Aydın, en çok bu kısa paragraftaki hükümlere kızmış anlaşılan. Yazımın sorunlarının bu gözlemdeki nicelik belirten sözcüklerin belirsizliğinde saklı olduğunu ileri sürerek, söze şu sorularla başlıyor: "Türkiye'de antropoloji çalışmalarının sayısı çok mu sınırlı? Kültürel hayatta yankı yapabilenlerin sayısı mı çok az? Yoksa, bu tür çalışmalar düpedüz yok mu? Yazar hangisini tercih ediyor?" (1998:196) Aydın, meramımın "yokluk"u vurgulamak olduğunu bir şekilde anladığını, ama bu fikrimi neye dayandırdığımı anlamadığını belirtiyor.

Önce anlamadığı bu son noktayı açıklığa kavuşturalım. Türkiye'de antropolojinin azlığına veya yokluğuna ilişkin fikrim, nihayetinde tek bir şeye dayanıyor: kişisel izlenimime. Ne daha fazla, ne de daha az. Ancak, yazımın başındaki bir gözlemi "kişisel bir izlenim"e dayandırmakta bir sorun görmüyorum. Eğer yazımın amacı, bu gözlemi ispatlamak ya da nicel bir doğrulama veya yanlışlamada bulunmak olsaydı, bu elbette bir sorun olurdu. Fakat amacım bu değil. Bu ol-

(*) Araştırmacı, yazar.

madığı için de, kişisel bir izlenimimin yazımda bir başlangıç noktası olması, orada esas söylemek istediklerimi zaafa düşürmesi veya boşlukta bırakması için bir neden oluşturmuyor. Sonuçta her yazı, her tahlil de kanıtlanmamış veya nicel gözlemlere tabi tutulmamış birtakım varsayımlara, postülalara, çoğu kez de doğrudan doğruya "kişisel izlenimler"e dayanır zaten. Lâkin her kişisel izlenim, Aydın'ın kastettiği anlamda bir "vehim"den ibaret değildir elbet. Konuyla ilgili izlenimimin de, bir vehim olmadığı inancındayım. Buna aşağıda geleceğim.

Ne olmadığını söylerken, biraz daha netleştirmekte belki yarar var: yazımdaki nihai amacım, Türkiye'deki antropolojinin halihazırdaki durumuna ilişkin bir tespitte bulunmaktan çok, Türkiye'de "kimlik sorunu" adı altında tartışageldiğimiz tarihsel ve toplumsal problemler yumağının çözülmesinde antropolojinin olanaklarını araştırmak ve bunları gene antropolojinin kendi sınırlarıyla karşılaştırmak. Yazımın başlığından da anlaşılacağı gibi, odak noktam "Türkiye'de antropoloji" üzerinde değil, "antropolojik bir perspektif içinde Türkiye" veya Türkiye'nin belirli bir gerçekliği üzerinde yoğunlaşıyor. Başka bir deyişle, antropoloji burada bir amaç değil, araç sadece. Türkiye'deki kimlik tartışmalarına ne kadar ışık tutabilir diye, imkânlarını araştırdığım bir araç. Nitekim yazımda şu kaydı düşmüşüm: "antropoloji de dahil olmak üzere hiçbir araştırma alanını veya bu alanın konsolidasyonunu kendi başına bir amaç olarak görmediğimi hemen eklemeliyim. Antropoloji benim için olsa olsa, problemli bir olguyu kavrayacak güçlü bir bilgiye ulaşmanın yalnızca bir merhalesi, bir aracı olabilir. Kısacası amaç, ayakkabıları yürümek için giymek; yoksa Çin ayakkabıları gibi, ayakların kalıbını değiştirsin diye giymek değil" (1998a: 44). Kuşkusuz bu, antropologlar da dahil herhalde kimsenin amacı değil. Ama bazen disiplin-içi çekişmeler, atların arabaya değil arabanın atlara koşulmasına yol açabiliyor. Kısacası, söylemek istediğim şu: sözkonusu yazımdaki antropolojiye yaklaşımım, "dışsal" sayılabilecek bir yaklaşım. Burada amacım, antropoloji-içi tartışmalara müdahale etmek veya bu tartışmalarda taraf tutmak değil, antropolojiye başvurmak, danışmak daha çok. Tabii bunu yaparken, bazı tartışmalara katılmam ve birtakım fikirler yürütmem çok doğal. Ancak bunu Aydın bağışlanmaz bir günah gibi algılamış olabilir. "Art niyetim"den neyi kastettiğini anlamış değilim, böyle bir yazıda "art niyet"in ne işi var onu da anlamış değilim, ama mutlaka bir art niyetim varsa, o da bu günahımla sınırlı olsa gerek.

Gelelim Türkiye'de antropolojik çalışmaların varlığı veya yokluğu meselesine. Önce hemen itiraf etmeliyim ki, çoğundan az çok haberdar olmakla beraber, Aydın'ın verdiği örnekler arasında hiç bilmediklerim de yok değil. Hem de "ilk akla gelenler" arasından seçtiği örnekler olmasına rağmen. Bir de listesine dahil etmediği "yüzlerce" makale ve tezi sayarsa, bilmediklerim kimbilir ne kadar artar! İşte bu nedenle, Aydın'ın Türkiye'deki antropolojik çalışmaların mevcudiyetine ilişkin hatırlatmasını aydınlatıcı buldum - hiç değilse kendim için. Belli ki Aydın, "meslek"ten de olması nedeniyle, Türkiye'de antropolojinin evrimine ve

bibliyografyasına ilişkin kapsamlı bir çalışma yapmaya hazırlıklı biri. Bu bakımdan, eleştiri yazısında söylediklerini genişletip ayrı bir makale veya kitap şeklinde yayınladığı takdirde, ortaya çok faydalı bir çalışma çıkabilir. Aydın'ın kendisinin de değindiği, P. J. Magnarella ve Orhan Türkdoğan tarafından yirmi küsur yıl önce kaleme alınan Türk sosyal antropolojisinin evrimiyle ilgili kapsamlı değerlendirmenin (1976) güncelleştirilmiş bir devamı olabilir bu, örneğin. Böyle bir çalışmanın yalnız benim gibi ne idüğü belirsiz "araştırmacı-yazarlar"ın[1] değil, antropologların veya antropoloji öğrencilerinin de çok işine yarayacağından eminim. Dilerim bu olur. Ve dilerim Aydın'ın işaret ettiği kendi doktora tezi de bir an önce yayınlanır. Hele umduğum yöndeki bir çalışmayı da içeriyorsa.

Ne var ki, Aydın'ın yazısındaki sınırlı döküm şöyle dursun, bu türden en geniş kapsamlı bir çalışmanın bile yazımda söylediklerime bir cevap niteliği taşımadığını belirtmeliyim. Aydın, eleştirisinde söylediklerini, "Türkiye'de antropoloji yok" diyen, üstelik de bunu ispatlanacak bir tez olarak ortaya koyan birine karşı söylemiş. Kuşkusuz, ortada en azından Aydın'ın saydığı isimler ve çalışmalar varken, bunlara hiç atıfta bulunmayıp yokmuşcasına davranarak Türkiye'de antropolojinin namevcudiyetini kanıtlamaya kalkışan birine karşı duyulacak ilk duygu, herhalde öfkedir. Yanlış algılamadıysam, Aydın'ın yazısında bir öfke varsa, o işte bunun öfkesidir. Muhakkak ki, Türkiye'de antropoloji alanında çalışmış insanlara ve onların emeklerine duyulan saygının ilk gereği de, böyle bir öfkenin ardından, bu kişiyi eleştirmek, dahası haddini bildirmektir. Saygının gereği bir yana, hiç değilse "meslek borcu"dur bu. Aydın'ın eleştirisinde de, bu borcu ödeme çabası seziliyor. Fevkalâde saygıdeğer bir çaba; ama ne yazık ki boşa harcanmış bir çaba, çünkü bu çabaya konu veya neden olacak biri yok. En azından o biri, ben değilim. Çünkü ne Türkiye'de antropoloji olmadığını kanıtlamaya koyuluyor, ne de böyle bir şeyi salt bir hüküm olarak dahi söylüyorum. Yazımda, tam da yukarıdaki "problemli" giriş paragrafında, iki şey söylüyorum. Birincisi, "Türkiye'de antropoloji çalışmalarının miktarı sınırlıdır" diyorum. İkincisi, "bu sınırlı miktardaki çalışmalar arasında da ülkenin kültürel hayatında yankı yapanlar yoktur" diyorum. "Yokluk" tezim, eğer buna bir tez denebilirse, yalnızca ikinci tespitle sınırlı. Tutarlı olmak için veya fikrimin netlik kazanması için bu iki tespit arasında bir "tercih"te bulunmam da hiç gerekmiyor. Çünkü birbiriyle çelişen tespitler değil bunlar. Tam tersine, birbirlerini tamamladıkları söylenebilir.

Bu iki tespitin de doğru olduğuna inanıyorum. Birinci tespitin doğruluğu konusundaki kanaatim, Türkiye'de bugüne kadar yapıldığını bildiğim antropolojik çalışmaları Türkiye'nin antropolojik potansiyeliyle karşılaştırmamdan kaynak-

1 "Araştırmacı-yazar" gibi içeriksiz ve sevimsiz bir terim, istihzanın her türlüsüne müstehaktır kuşkusuz. İlle ve lâkin, hakedilmeyen pekçok baba ünvana göre ehvenişer olduğuna da kuşku yok. Üste bol gelen şık bir kostüm giymektense, bedene uyan bir tulumla dolaşmak her zaman tercihe şayandır.

lanıyor. Yazım boyunca Türkiye'nin antropoloji için nasıl "biçilmiş kaftan" olduğunu, antropoloji çalışmaları için nasıl bir malzeme zenginliği sunduğunu vurgulamaya çalıştım. Halihazırdaki antropoloji çalışmalarının, öncelikle işte bu malzeme zenginliği karşısında sınırlı kaldığını söylüyorum. Bu zenginlik karşısında, Aydın'ın saydıkları arasında bazı bilmediğim çalışmaların olmasının kanaatimi değiştime ihtimali de doğrusu çok düşük görünüyor bana. Türkiye'deki çalışmaların sınırlılığından dem vuran, hatta zaman zaman açıkça yakınan bazı yerli-yabancı antropologların değerlendirmeleri de, kanaatimi güçlendiren bir diğer etken.[2] Yukarıda sözünü ettiğim "kişisel izlenim"imi basit bir "vehim" olmaktan çıkaran da, büyük ölçüde bizzat antropolojinin emektarlarından duyageldiğim bu değerlendirmelere dayanıyor olmasıdır sanırım.

Türkiye'de antropoloji çalışmalarının sınırlı kaldığını söylemem, onları yok saydığım veya değersiz bulduğum anlamına gelmiyor. Tam tersine, neredeyse nadide tablolar misali, miktarlarının sınırlılığı ölçüsünde, değerlerinin daha da arttığı kanısındayım. Üstelik ben miktarlarının, Aydın'ın varsaydığından daha sınırlı olduğunu düşünüyorum. Aydın, Türkiye'de antropoloji alanında yapılanların diğer alanlara göre daha az değil, daha fazla olduğu ve bu alanda "fazlasıyla kalem oynatıldığı" görüşünde. Tabii burada "kalem oynatılmak"tan ve kalem oynatılan şeyden neyi kastettiği önemli. Görülen o ki, Aydın'ın kastettiği, daha çok kimlik ve kimlik krizi konusu etrafında dönenler. Gerçekten de, bu konu etrafında son zamanlarda epey şeyin konuşulduğu, tartışıldığı, yazılıp çizildiği ve ortaya neredeyse bir "kimlik edebiyatı" çıktığı açık. Bu gerçeğe ben de bir yerde dikkat çekmiştim(1997). Ancak bu "edebiyat"ın teknik anlamda antropolojik çalışmalardan oluştuğunu savunmak zor. Aydın, antropolojiyi "sadece etnik grupların, kimliklerin ve işbu 'ötekiler'in tarz-ı hayatının araştırıldığı bir alan" sandığımı ileri sürüyor(1998:196). Öyle bir şey sandığım yok. Özellikle kimlik meseleleriyle ilgili olarak antropolojinin birikim ve araçlarından "medet" ummam, antropolojinin sadece bu meselelerle sınırlı olduğunu düşündüğüm anlamına gelmiyor("fiziki"den "sosyal"e, "siyasal"dan "ekonomik"e, "sağlık"tan "yemek"e varıncaya dek, başında çok geniş bir sıfatlar yelpazesi bulunan bir disiplin için öyle düşünmek mümkün değil zaten). Dahası, antropolojiyi kimlik meseleleriyle özdeşleştirmediğim gibi, bu meselelerle ilgili her çalışmanın da otomatik olarak antropolojinin alanına girebileceğini düşünmüyorum. Bu nedenle de, Aydın'ın çoğu kimlik konusuyla ilgili bazı çalışmaları antropoloji repertuvarına dahil etmesini biraz zorlama buluyorum.

Örneğin, Demirtaş Ceyhun'un, Nuri Bilgin'in, Taner Timur'un veya Cengiz

2 Kaderin cilvesi bu ya, Yunanistan'da katıldığım bir konferansta tek Türk olmam hasebiyle, bu yönde yakınmalara göğüs germek bana düşmüştü. Özellikle, Türkiye'deki çalışmaları yakından izlediği izlenimi bırakan Asen Balıkçı adında Bulgar asıllı Kanadalı bir antropoloğa, tam da Aydın'ın değindiği bazı isimlere işaret ederek, ülkemizde de sınırlı dahi olsa pekâlâ bir antropoloji faaliyetinin bulunduğunu anlatmaya çalıştığım sıkıntılı anlar hâlâ gözümün önünde.

Güleç'in yapıtlarını antropolojik çalışmalar olarak değerlendirmek ne kadar mümkün acaba? Bu yapıtlar kendi alanlarında elbette değerli çalışmalar olabilirler; hatta antropolojiden de esinlenmiş olabilirler; dahası, antropolojiyi de esinlendirmiş, bunun da ötesinde ona malzeme bile sağlamış olabilirler. Gene de, bunları antropolojinin ilk akla gelen temel eserleri olarak algılamak, acaba ne kadar doğru? İnsanın ister istemez aklına takılan bir soru bu. Nitekim bu soruya Aydın'ın kendisi de dikkat çekiyor ve şöyle bir yanıt getiriyor: "Burada Timur'un ve Bilgin'in antropolog olmadığı akla gelebilir. Ancak antropoloji yapmak için ya da bu meselelerle ilgilenmek için kişinin adının önünde 'antropolog' yazması gerekmez. Öyle olsaydı, Ekşigil'in yazısında andığı Sencer Divitçioğlu'nun çalışmalarını da konuyla ilişkili bulmamak gerekirdi. Antropoloji bir yöntem ve bakış açısı sorunudur, bir meslek değil"(1998:197). Bu tespite yürekten katılıyorum. Bu tespiti, yazısı boyunca "meslekten antropologlar" adına konuşur görünen Aydın'dan duymak da ayrıca memnuniyet verici. Ancak, burada anılan yazarların antropolojik bir yöntem veya pratik izledikleri söylenebilir mi gerçekten? Sencer Divitçioğlu'na yazımda değinmiştim, ama yapıtlarını örnek bir antropoloji çalışması olarak gördüğüm için değil. Divitçioğlu, fevkalâde "şahsına münhasır" bir iktisatçı ve iktisat tarihi kuramcısıdır; en esnek anlamda bile, antropolojik bir yöntem izlediğini, yahut antropolojik bir bakış açısının insanı olduğunu savunmak kolay değildir. Divitçioğlu'nun antropolojiyle ilişkisi esasen, kendi çalışmalarının sonuçlarını -hiç değilse bazı önkabul ve varsayımlarını- antropoloji ile bağdaştırma ve yüzleştirme çabası ile sınırlıdır. Dikkate değer bir çabadır bu, ama Divitçioğlu'nun antropoloji dünyasına dahil sayılması için ne kadar yeterlidir, tartışılır tabii. Aynı tartışmalı durum, kanımca Timur, Ceyhun, Bilgin, Güleç gibi yazarlar için daha da geçerlidir. Onların çalışmalarında antropolojik bir pratiğin izlerine pek rastlanmadığı gibi, Divitçioğlu'nunkine benzer bir çabaya da rastlanmaz. Böyle bir çabayı önemsediklerini gösteren bir belirti de yoktur çalışmalarında.

Bu yazarların bazılarının antropolog olmamalarına rağmen aslında "pekâlâ" antropoloji yaptıklarını göstermek için Aydın, antropolojik yönteme dair şöyle bir tanım getiriyor: "bu yöntem ve bakış açısının temel taşları arasında, pozitivizmin mutlak ölçmeyi kriter alan ve gerçekliği istatistiki ölçüme indirgeyen yönteminden kaçış, kültürler arasında hiyerarşik ayrımlara gitmenin önüne geçen kültürel görecilik, göreci olmakla birlikte, kültürlere 'değişim' nokta-i nazarından baktığı için yerel kültürleri yerlerinde ve özgüllüklerinde bırakmayıp küresel tarihe ve toplumsal değişime katma iradesi, çeşitli indirgemeleri reddedip toplumsallıklara bütüncü açıdan bakmaya gayret ediş ve eşzamanlı ve ardzamanlı karşılaştırma çabası vardır. Yazdıklarında bu eğilimleri öne çıkartan kişiler, pekâlâ antropoloji yapmaktadır"(1998:197).

Bu tanıma dayanarak, sözkonusu yazarların antropoloji yaptıklarını varsaymak, hayli güç görünüyor bana. Güçlüğün iki nedeni var. Birincisi, bu yazarla-

rın gerçekte bu tanıma göre hareket edip etmedikleriyle ilgili. Sözgelimi Ceyhun, *Biz Karabıyıklı Türkler*'i yazarken bu tanımdakine benzer bir yöntemi izlemiş olabilir mi gerçekten? Kanımca olamaz. Herhalükârda, öyle bir işe kalkışmış olsaydı, o çakırkeyif kitabı da yazamazdı muhtemelen.

Güçlüğün ikinci ve esas nedeni ise, tahmin edileceği gibi, bizzat tanımın kendisiyle ilgili. Antropolojiye ilişkin tanım geliştirmenin zorluklarının farkındayım, ama Aydın biraz daha ele avuca gelen bir tanım önerebilirdi sanırım. Tanımın başlıca problemi, genellikle birbirine zıt sayılan iki stratejiyi aralarında hiçbir sorun veya gerilim yokmuşçasına içinde barındırıyor olması. Stratejilerden biri, "kültürler arasında hiyerarşik ayrımlara gitmenin önüne geçen kültürel görecilik"; diğeri ise "göreci olmakla birlikte", ifadesini bir tür "evrenselcilik" diyebileceğimiz stratejide bulan bir yöneliş: "kültürlere 'değişim' nokta-i nazarından baktığı için yerel kültürleri yerlerinde ve özgüllüklerinde bırakmayıp küresel tarihe ve toplumsal değişime katma iradesi, çeşitli indirgemeleri reddedip toplumsallıklara bütüncü açıdan bakmaya gayret ediş..."(1998:197) Yalnız antropolojide değil, felsefede de, tarihte de çoğu model ve açıklama, bu stratejilere olan yakınlık veya uzaklıklarına göre şekillenir. Çoğu çalışma, bu stratejilerden hangisine dayandığına yahut hangisinden kendini ayırdedebildiğine göre, anlam kazanır veya kaybeder (Antropolojideki postmodernizm tartışmaları da önemli ölçüde bu strateji çatışmaları etrafında döner. Postmodernizm konusuna aşağıda geleceğim). Bunun doğal sonucu olarak da, bir stratejiyi izleyen diğerini eleştirmek durumundadır genellikle. Yanlış anımsamıyorsam Taner Timur, ciddi bir sentez çalışması olan *Osmanlı Kimliği* adlı yapıtında, evrenselci bir strateji izler ve bu stratejinin bazı sonuçlarını göğüslemekten de kaçınmaz: yani çeşitli dönemler, uygarlıklar ve değerler arasında belirli ayrımlara başvurmaktan, belirli "hiyerarşiler" kurmaktan veya kurulmuş belirli hiyerarşileri açıkca benimsemekten geri durmaz. Bunu bilinçle yaptığı ölçüde de, "kültürel göreciliğe" karşı ısrarlı bir polemik saklıdır yapıtında. Yanılmıyorsam, farklı temalar ve vurgularla olmakla beraber, Nuri Bilgin'in *Kollektif Kimlik*'i de aynı evrenselci eksen üzerine kuruludur.

Tabii bu stratejileri karşıt değil koşut olarak görmeyi veya bir şekilde birbiriyle bağdaştırmayı deneyenler yok değildir. Aslında herkesin kendine göre denediği bir iştir bu. Fakat bu denemeyi tarihsel örneklerle çelişmeyecek biçimde tüm mantıksal sonuçlarına götürmek, ayrı bir "aşma" çabası gerektirir. İster "hermenötik", ister "diyalektik" diyelim, bir tür *"aufebung"* çabasıdır bu. Bu noktada söylenebilecek asgari şey, bu çabanın rizikolarının da kazanımlarının da tartışmalı olduğudur. Bu tartışmalı durum gözönünde bulundurulduğu takdirde, Aydın'ın antropolojiye ilişkin önerisi bir tanımdan çok bir temenni olarak kabul edilebilir ancak. Tabii eğer düpedüz çelişkili bir tanım olduğu söylenmek istenmiyorsa.

Ne var ki, bu temenninin kolayca gerçekleştirilebilir olduğunu, hatta Aydın'ın

tanımının mükemmel bir tanım olduğunu teslim etsek bile, ortada gene bir sorun kalıyor. O da, bu tanımın hiç de antropolojiye özgü olmadığıdır. Bu tanımın içerdiği işler, vak'anüvisleri elbette aşar ama, sözgelimi Annales tarihçilerinin fevkalade yatkın olduğunu kolaylıkla düşünebileceğimiz işlerdir. Kaldı ki, Aydın'ın hem sözkonusu tanım içinde hem yazısının başka yerinde birkaç kez vurguladığı "eşzamanlı ve ardzamanlı karşılaştırma çabası" da, yalnız antropologların değil, yalnız tarihçilerin de değil, dilbilimcilerin, felsefecilerin ve diğer birçok başka alandaki araştırmacıların da ilgi gösterdiği ve üstlendiği bir çabadır. Velhasıl, Aydın'ın Türkiye'deki antropolog kadrosunu genişletmek gayretiyle bu kadroya daha çok tarihçi, edebiyatçı ve sosyolog kimlikleri ve pratikleriyle bildiğimiz yazarları dahil etmesini pek "kullanışlı" bulmadığımı belirtmeliyim. Çünkü bunun bedeli, tartışmalı bir tanımla antropolojinin sınırlarını gevşetmek, hatta ortadan kaldırmak oluyor ki bu da herhalde Aydın'ın amaçladığı veya onun sahip çıktığı meslek raconuna uygun düşen bir sonuç değil.

Şimdi, gelelim "yokluk tezi"mize. Bu tezin doğruluğunu savunmak, kanımca ilkine göre daha da kolay. Zira bunun için, Türkiye'deki antropolojiye ilişkin kuramsal hükümlere, varsayımlara veya ayrıntılı bir izlenime sahip olmamız dahi gerekmiyor; ülkenin genel kültürel hayatına bakmamız yeterli. Bunu yaptığımız zaman, bugünkü kültür hayatımız üzerinde antropoloji yönünden gelen herhangi bir ciddi etkinin varlığından söz edebilir miyiz? "Etki" derken, öyle uzun boylu bir yankılanmayı falan da kastetmiyorum. Kastettiğim, Franz Boas'ın çalışma ve müdahalelerinin ırkçı akımlar üzerindeki etkisini andıran türde güçlü ve toplumsal bir etki değil, örneğin. Ya da Claude Lévi-Strauss'un çalışmalarının tüm bir felsefeci, edebiyatçı, dilbilimci, psikolog kuşak üzerinde yarattığı türden kuramsal fakat kapsayıcı bir etki de değil. Kastettiğim, çok daha sınırlı bir şey. Sözgelimi, 1960'larda Türkiye'deki ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı) tartışmalarını hatırlayalım. Bu tartışmalar Türkiye'de ilk defa tarihçilerle kuramcılar, sosyal bilimcilerle edebiyatçılar, sağcılarla solcular, "ilericiler"le "gericiler" arasında bir köprü kurulmasına vesile olmuş, arkası pek gelmemekle birlikte ülkenin kültürel hayatının belirli mahallerinde hatırısayılır bir etki yaratmıştı. Kastettiğim, daha çok bu tür bir etki. Hatta, 60'lı yılların tutkulu tartışma ortamının bugün Türkiye'de -ve dünyada- bulunmadığını dikkate alırsak, günümüz için düşündüğüm ve düşünebileceğim bundan da sınırlı bir etki aslında. Doğrusu, Türkiye'de antropolojinin işte böyle sınırlı bir etkiyi dahi bugün yaratabildiği kanısında değilim. "Türkiye'de antropoloji çalışmalarının... ülkenin kültürel hayatında yankı yapabilenleri yok" derken de yaptığım, bu kanımı dile getirmekten ibaretti. Aydın'ın yazısını okuyunca, bu kanım daha da güçlendi. Çünkü Aydın'ın ortaya döktüğü repertuvar içinde de, sözkonusu türden bir etkiye zemin hazırlamış çalışmalara rastlanmıyor. Kanımca, yalnız ülkenin genel kültürel hayatında değil, medyatik gündemi gibi daha özgül alanlarında da antropolojinin izine pek rastlanmıyor. Tabii eğer, Aydın'ın dayanamayıp işaret ettiği gibi,

" 'Türkiye'de antropoloji' denilince akla sadece Nevval Sevindi gelmiyorsa..." Aslına bakılırsa, gerçekten de birçok insanın aklına hâlâ sadece veya ilkin Nevval Sevindi adı gelebiliyorsa, antropolojinin kültür dünyamızdaki eksikliğinin yahut yokluğunun bundan daha açıklayıcı bir göstergesi olabilir mi?[3]

Dahası, Türkiye'de antropolojinin bizzat akademik dünyada dahi, iz bırakmak şöyle dursun, yeterince bilindiği ve tanındığı konusunda şüpheliyim. Bu disiplinin akademik ve entelektüel çevrelerde bile bir "imaj" problemi olduğunu düşünüyorum. Bozkurt Güvenç'in antropolojinin Türkiye'de tanıtılmasına dönük yoğun çabaları konusunda Aydın'la hemfikirim, ancak bu çabaların esas meyvasını ufak ve seçkin bir antropologlar grubunun yetişmesinde verdiğini, buna karşılık antropolojinin daha geniş çevrelerin nezdindeki -ve yazımda kısaca ve kabaca sorunsallaştırmaya çalıştığım- o klasik imajını etkilemekte veya değiştirmekte hayli sınırlı kaldığını sanıyorum. Bu nedenle Türkiye'de antropolojinin üniversitelerde ne kurumsal ne de kuramsal olarak henüz yeterli ve çağa uygun bir yer edinemediği inancındayım. Bu bakımdan antropolojinin yalnız ülkenin genel kültür hayatında değil, bizzat akademik dünyası içinde de, hatta bu dünya içindeki yakın ve komşu disiplinlerde bile güçlü bir yankı uyandırmadığı görüşündeyim. Tabii şunu da belirteyim ki bütün bunları, antropolojiye içerden değil dışarıdan bakan biri olarak söylüyorum.

"Yokluk tezi"mi bu şekilde bağladıktan sonra, şimdi biraz bu tezle dile gelen gerçekliğin nedenleri üzerinde duralım. Bunda yarar var, çünkü Aydın'la esas fikir ayrılığımızın bu nedenleri gözden geçirirken su yüzüne çıkacağını sanıyorum.

Eğer Türkiye'de yapılan antropoloji çalışmalarının ülkenin kültür hayatında yankı bulmadığını kabul ediyorsak, bunun ilk akla gelen nedenleri arasında, siyasal baskıyı ve gizli-açık sansür mekanizmalarını saymamız gerekir kuşkusuz. Sözkonusu çalışmalar Türkiye'de eğer yeterince yapılmıyorsa veya yapılanlar yankı bulmuyorsa, çoğu kez yaptırılmadıkları, engellendikleri veya örtbas edildikleri içindir. Buna hiç şüphe yok. Türkiye'de bırakın sistematik bir alan çalışması yapmayı, dağda bayırda rastgele veya "amaçsız" yürüyüş yapmak bile şüphe çeken, hatta zaman zaman da jandarma karakolunda son bulan bir deneyimdir. Sırf bu durumlarla karşılaşmamak için, yürüyüşüne bir kulp takmaya çalışan, kendini avcı, madenci, defineci vs. gibi tanıtan yürüyüşçülerin hikayeleri iyi bilinir. Hatta yalanını iyi uyduramayan yürüyüşçülerin çok eğlenceli hikâyeleri vardır. Antropologların daha da eğlenceli hikâyeleri olduğundan eminim. Eminim Türk kadar yabancı antropologlar için de fazlasıyla geçerlidir bu durum.

---

3 Doğrusu, burada Nevval Sevindi taşlamalarına katılmaya hiç niyetim yok. Şu kadarını belirteyim ki, neredeyse bir şamar oğlanına dönen bu hevesli ve cevval kadının asla affedilmeyen kusuru, zamanında "antropolog" sıfatını adının önüne naifçe oturtmak gafletinde bulunmuş olmasından ibarettir aslında; yoksa ne bir aktüalite yorumcusu olarak söyledikleri ve yazdıklarıdır, ne saç sepeti, ne de kılık kıyafeti...

Aslına bakılırsa, siyasi ve idari dayatma, engelleme, köstekleme ve her türlü sansür antropolojinin bütün dünyada mazur kaldığı bir olgudur. Dahası, bu olgu, özellikle Türkiye'nin de dahil olduğu ülkeler sınıfında, antropolojinin kuruluşundan bu yana bir azalma yerine güçlenme eğilimi göstermektedir. Bu eğilim, 20. yüzyıl boyunca ardarda siyasal bağımsızlıklarını kazanan eski sömürge ve yarı-sömürge durumundaki ülkelerin gitgide içlerine kapanmalarının ve iç iktidar dengelerinin değişmesinin sonucudur bir bakıma. Antropolojinin evrimini irdelediği bir yerde Ernest Gellner, bu değişimi şöyle anlatıyor: "Sömürgeci sistemde hayli yaygın olan uzaktan ve dolaylı yönetim sayesinde eski toplumsal yapı tüm renkleriyle, töresel ve törensel nüanslarıyla, kısacası tüm çıplaklığıyla muhafaza edilebiliyordu; fakat sömürgecilik-sonrası dönemde arkaik yapıların varlığı yeni ulusal liderler ve yönetimlerce gitgide yadsınır ve saklanır bir hale geldi. Dayandıkları ideoloji, mahalli yöneticilerin arkaik yapıları resmen kabullenmelerine önemli bir engeldi; istediği bilgiyi toplayıp rapor tutan yabancı araştırmacıların varlığı ise, bu yöneticilerin çıkarlarına ciddi bir tehdit oluşturuyordu; bunun için de onlara düşmanca bir tavır geliştirmekte gecikmediler"(1992:47). Bu düşmanca tavır, antropologları o kadar zora düşürmüştür ve halen de düşürmektedir ki, antropolojinin genel rotasında değişikliğe yol açan temel faktörler arasına girecek kadar önem kazandığı söylenebilir. Nitekim Gellner, antropolojideki "post-modern" yönlenmenin nedenleri arasında bu düşmanca tavrın rolünü de haklı olarak vurgulamaktadır. Gellner'a göre, sahaya çıkmak yerine masa başında derin hermönotik (yorumsamacı) sorgulamalara dalmak, doğrudan tanıklıklar yerine metinler ve giderek ikinci, üçüncü dereceden meta-metinlerle yetinmek gibi post-modern tarza özgü eğilimler, diğer faktörlerin yanısıra, sözkonusu düşmanca tavır karşısındaki yılgınlığın da bir sonucudur aslında.

Antropolojinin siyasal engellemeler ve sansür mekanizmalarıyla bağlantısı bu kadar barizken, Aydın'ın beni bu bağlantıdan bihaber olmakla eleştirmesi gerçekten şaşırtıcı. "Türkiye'de" diyor Aydın, "antropoloğun önüne siyasal hatta 'askeri' engeller çıkacağı da aşikârdır. Ancak Ekşigil'in aklına meselenin bu yönü gelmemektedir. Böylelikle yazar,... antropolojinin ülkemizdeki gerçek hâl-i pür-meâlini ve bu türden zorluklarını bilmediği izlenimini yaratmaktadır"(1998:198). Yazımda bu konu üzerinde fazla durmadım, fakat bihaber olmak bir yana, istesem de gözardı etmem pek mümkün değil bu konuyu. Nitekim yazımın bir yerinde, konunun sunduğu tehlikeye dikkat çekiyor, ancak bu tehlikenin Türkiye'deki antropoloji çalışmalarının ufkunu karartmaması gerektiğini savunuyorum. İsmail Beşikçi'den aldığım bir mektuba atıfta bulunarak, kendisinin siyasal hatta tam da "askeri" engeller hakkındaki bir gözlemine dair şu notu düşmüşüm: "Özgürlüklerin kısıtlı olduğu Türkiye ve benzeri ülkelerde... iyimserliğe yer olmadığını düşünenler de vardır kuşkusuz. Gerçekten de, özellikle Kürt konusuna yönelik antropolojik bir araştırmayı nelerin beklediği belli-

dir. Nitekim geçenlerde TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı) ilk defa Türkiye'nin doğu bölgesini kapsayacak ciddi bir antropoloji projesi başlatmaya karar vermiş, ancak attığı ilk adım, gidip projeyi Genelkurmay'a 'onaylatmak' olmuştu. Bu şartlarda bebeğin ölü doğması kuvvetle muhtemeldir. Şahsi bir mektubunda İsmail Beşikçi, küçük bir haber şeklinde de olsa basına yansıyan bu olaya dikkat çekiyor, tepkisini dile getiriyordu. Beşikçi'nin endişelerini paylaşmamak mümkün değil. Ancak unutmamak gerekir ki, yalnız Türkiye'de değil dünyanın hemen hiçbir yerinde yerel yönetimler ve hükümetler, antropologlara davetkâr ve yardımcı olmamıştır. Antropologlar 'polisiye' engellere alışıktır; o kadar ki, bu engelleri aşmak, mesleklerinin asli bir parçası sayılır. O bakımdan bu tür engellerin sözünü ettiğim iyimserliği gölgeleyebileceğini sanmıyorum" (1998a: 50). Bu iyimserliğim gerçekçi bulunmayabilir, fakat meseleyi hesaba katmadığım veya unuttuğum herhalde söylenemez.

Ne var ki, gerçekçilikten bahsediyorsak, şunu da ilave etmek gerekir: Türkiye koşullarında karamsar olmak eğer gerçekçiliğin bir şartıysa, bu karamsarlığın başka meseleleri gizlemesine müsaade etmemek de gerçekçiliğin bir şartıdır. Türkiye'de antropolojinin önünde siyasal ve idari engellerin yanısıra, daha başka engeller de vardır. "İdeolojik", "düşünsel" veya "zihinsel" diyebileceğimiz engellerdir bunlar. Siyasal engellerin yalınlığı ve çetinliği, daha girift düşünsel engellere bakışımızı gölgelememeli. Daha da önemlisi, siyasal engeller antropoloji içindeki çeşitli handikap ve zaafın bahanesi ya da mazereti olmamalı. Böyle bir karambole göz yummanın ciddi bir hata olduğu kanısındayım. Bu hatadan kaçınmanın yolu ise, siyasal engeller konusunda icabında belki biraz abartılı bir iyimserlik pahasına, düşünsel veya zihinsel engelleri ön plana çıkartarak hakkıyla tartmaktan geçiyor.

Bu tartma işini ne kadar hakkıyla ve etraflıca yaptığım ayrı bir konu, ama ben yazımda en azından bu yolu izlemeye çalıştım. Aydın ise, yazımı eleştireyim derken tam ters bir yol tutturmuşa benziyor. "Zihinsel engeller"e ilişkin girdiğim tartışmaya bir yerinden bir şekilde katılacağına, "Türkiye'de ve bölgedeki diğer ülkelerde antropolojinin önünde 'zihinsel engel'den ziyade hep 'siyasal engel' olmuştur" diyerek, bu tartışmaya hiçbir şekilde girmemeyi yeğliyor. Üstelik girmemekle de yetinmeyip, değindiğim konuların aşılmış, "çoktan geçilmiş" meseleler olduğunu ileri sürerek, sımsıkı kapıyor tartışmayı - aşılmamış konuların neler olduğunu belirtme gereğini dahi duymaksızın. Sadece bir dipnotta, "yazar, antropoloji içinde 'bulguladığı' ama nereye bakıp bulguladığı yazısından anlaşılmayan 'zihinsel engel'in durumu hakkında benim doktora tezime bakabilir" diyerek, elimin altında olmayan ve henüz ulaşamadığım bir kaynağa gönderme yapmayı yeterli bulduğu için herhalde.

Aydın'ın bu sözlerinden, "zihinsel engeller" adı altında toplanabilecek sorunlara antropolojinin gündeminde pek öncelik tanımadığı anlaşılıyor. En azından antropologların zihinlerinin bu sorunlar karşısında çok berrak olduğunu düşün-

düğü belli. Nitekim yazısının sonunda okuyucudan bana dönerek, "merak etmememi" salık veriyor ve Türkiye'de " 'klasik antropoloji' anlayışının etkisi altında olmayan sayıları az ama genç bir antropolog kuşağının" bulunduğuna dair bir müjde ile tamamlıyor sözünü. Aydın'ın bu ifadelerinin bende yarattığı izlenim şu: Türkiye'de kuramsal ve ideolojik problemlerini büyük ölçüde çözmüş, "aşmış" bir grup var. Aydın'ın da muhtemelen kendini dahil -hatta belki öncüsü ya da sözcüsü- addettiği, çoğu "genç kuşaktan" çekirdek bir grup bu. Bu grubun tek veya esas problemi, önünde duran siyasi ve idari türden engeller. Bugüne kadar gerçekleştirdiğini gizleyen de, bundan sonra gerçekleştirebileceğini önleyen de hep bu engeller. Zincire vurulmuş cengâver misali, bu siyasi engeller bir kere ortadan kalkmayagörsün, fethedemeyeceği kale, yaramayacağı dağ yok bu grubun!

Doğrusu heyecan verici, en azından çok etkileyici bir tablo! Yılgınlığın, silikliğin ve ezikliğin ağır bastığı bir ortamda, böyle özgüven ve kesin kimlik ifadeleriyle karşılaşmak hoş oluyor. Tabii bu ifadelerin ne kadarı gerçek, ne kadarı hayal ürünü, kestirmek kolay değil. Türkiye'de bu tür bir seçkin grubun varolmadığını hiç iddia etmedim, edemem de. Buna karşılık, böyle bir grupla karşılaşırsam elbette şaşırırım - ve çok sevinirim de. Hoş, bu sevincimin kursağımda kalacağı muhakkaktır, çünkü kabul etmek gerekir ki, kuramsal ve düşünsel problemlerini "aşmış", geride bırakmış bir antropolog kimliği, antropolojinin karmaşık doğasına bir hayli aykırıdır. Siyasal ve idari engeller kadar hatta onlardan daha çok "zihinsel engeller"le kuşatılmış bir antropolog kimliği, gerçeğe daha yakın bir imgedir. Antropologları antropolog yapan, çalışmalarını son tahlilde ilginç ve verimli kılan, zihinsel engeller ve bu engellere karşı verdikleri cevaplar ve tepkilerdir. Antropologlar, öncelikle bu engeller ve doğurdukları problemlerle içiçe yaşamak durumundadır. Bir antropolog olduğuna göre, sanırım Aydın da öyle. Sözünü ettiği çekirdek grubu bilemem ama, kendisinin önünde fazlasıyla önemsediği siyasal engeller kadar, bir sürü kocaman "zihinsel engel"in de durduğu kanısındayım. Aydın'ın bu engelleri (daha ilginçleriyle karşılaşmak üzere) aşması, önce varlıklarını algılayabilmesine bağlı.

Bunların en kocamanlarından biri, Aydın'ın yazımda ele aldığım bazı sorunlara ilişkin değerlendirmesinde hissettiriyor kendini. Bu sorunlar, antropolojinin bunalım kavramıyla, tarihle, ideolojiyle, özne kurguları ve hümanizmle ilişkilerini kapsayan konularla ilgiliydi. Kuşkusuz, çok değişik genelleme düzeylerinde ve binbir türlü şekil ve konjonktürde ele alınabilecek konulardır bunlar. Ben de, katıldığım konferanstaki tebliğlerin ve tartışmaların çerçevesinde, bu konulara girmiştim.[4] Konferansın ana ilgi odaklarından biri ulusal kimlik meseleleri olduğu için, sözkonusu konuları da bu meselelerin ışığında irdelemeye çalışmıştım. Ancak yukarıda belirttiğim gibi Aydın, bütün bunların antropoloji-

4 Yazımın Yunanistan'daki bir antropoloji konferansında sunduğum bildiriden derlendiğini belirtmiştim.

de aşılmış, "çoktan geçilmiş" konular olduğunu söylüyor. Üstelik, bu konuların aktarılış biçimine de itirazı var, çünkü bu konulara ilişkin tartışmaları, "Türkiye'de hiç bilinmiyormuş gibi, bu alanda kimseler çalışmıyormuş gibi, 'bakın dünyada neler oluyor' edasıyla, birkaç sayfada aktarmaya" çalışmamı garipsediğini belirtiyor.

Önce bu garipsediği hususa bakalım. Anlaşılan Aydın, yukarıda saydığım konuların ancak belirli bir bibliyografya ile terminoloji eşliğinde ve belirli sayıda bir sayfa uzunluğunda dile getirilebileceğini sanıyor. Oysa ben her şekilde her düzeyde ve her uzunlukta ele alınabilecekleri kanaatindeyim - icabında Aydın'ı skandalize eden tek bir paragraf uzunluğunda bile. Yeter ki içinde bulundukları metnin bütünlüğüne ve tutarlılığına katkıda bulunsunlar, en azından halel getirmesinler! Aydın'ın eleştirisinde bunun tersini gösteren özgül iddialar pek yok, olanlar da, aşağıda görüleceği gibi maalesef yanlış. Diğer taraftan, Aydın'ın sözkonusu konuların ancak meslek içinde ve antropoloji-içi kriterlerle tartışılabileceğine inandığı, üstelik benden de bunu beklediği belli. Nitekim eleştirisinin aynı yerinde, tam da böyle bir beklentiden kaynaklanan bir sitemde bulunuyor: "Ekşigil, Türkiye'deki akademik antropoloji camiası içinde hâlâ etkisini belli ölçülerde koruyan 'kundurası çamurlu antropolog' cakalanmasını eleştirebilirdi; yapsaydı ne kadar da iyi olurdu!" Üzgünüm, ama bunu yapmak benim için hiçbir öncelik taşımıyor. Bunun nedeni ise, "Türkiye'de antropoloji" eleştirisini (tabii yaptığım kadarıyla veya varsayımıyla) Aydın'ın iddia ettiği gibi "hiç karşılığı olmayan bir yerden" değil, sadece dışarıdan yapmamda yatıyor. Yukarıda da belirttim, altını bir daha çizeyim: ben antropolojiye dışarıdan bakıyorum. Dışarıdan, ama "boşluk"tan değil: mutlaka bir adres gerekiyorsa, sosyal bilimler epistemolojisi ile bilgi sosyolojisinin buluştuğu bir sınır boyundan bakıyorum, diyebilirim. Mükemmel bir adres olduğunu savunamam, ama bu alanda söylenecek çok şey olduğu ve bu şeylerin pek çoğunun antropolojide de yoğun bir ontolojik "karşılığı" bulunduğu inancındayım. Nihayetinde, "dışarıdan bakmak" hususunda söyleyebileceğim şu: her antropoloji değerlendirmesinde son söz antropologların olabilir, fakat bu, antropolog olmayanların antropoloji üzerinde fikir yürütmesini engelleyemez, engellememelidir de. Eğer dışarıdan bakmak, "hariçten gazel okumak"la bir tutulacaksa, ne gam! Unutmamak gerekir ki hariçten gazel okuyanın günahı kendine, sevabı ise herkesedir.

Gene de, bir an için en kötüsünü düşünelim: hariçten soru ve problem taşıyan bir katılımcının iyice saçmaladığı, üstelik artı puanlarının kendi hanesine, tüm hatalarının ise diğer tartışmacıların hanesine yazıldığı bir durum olabilir bu. Bu durumda bile, hariçten konuşan katılımcının tüm saçmaları "içerdekiler" tarafından yüzüne vurulmalı, ancak bu, hariçten katılımcının hasbelkader girdiği veya girmek istediği tartışmanın kesilmesine yahut sürdürülmemesine bir bahane olmamalıdır. Fizik, biyoloji gibi nispeten daha "esoterik" disiplinlerin profesyonellerinin bile kendi iç hesaplarını, problemlerini ve muammaları-

nı her çeşit ve her düzeydeki dinleyici grubuyla paylaşmaya ve tartışmaya açık ve hazır olduğu bir dünyada, antropologların farklı bir tavır benimseme imkânları ve lüksleri hiç yoktur. Hele esas işleri sahaya çıkmaktan çok eğitim olan, üniversite hocası antropologlar için hiç mümkün değildir böyle bir tavır. Bu tavra "seçkinci" demeye dilim varmıyor; "loncacı" demek belki daha uygun. Ne yazık ki, Aydın'ın eleştirisinde tam da bu loncacı tavra rastlıyoruz. Eğer ben yazımda gerçekten Amerikaları yeniden keşfedip naifçe ve ahmakça gözlemlerde bulunduysam, Aydın'ın bunları yüzüme vurmasına elbette hiçbir itirazım olamaz. Ama doğrusu, bu soğuk duştan sonra Aydın, bir bibliyografya dökümüyle yetinmeyip, girmiş bulunduğum tartışmayı benim gözlemlerimin daha düzgün ve bilinçli örneklerini sunarak kaldığı yerden devam ettirmek lütfunu gösterseydi, çok daha hoş olurdu. Lâkin sinsi fakat inatçı bir "déjà vu" hissiyatının da beslediği o loncacı tavır, böyle bir işe girişmekten herhalde alıkoydu onu. Aydın'ın ufkunu, hiç değilse tartışma imkânlarını daraltan temel unsurun şu veya bu özgül görüşten çok esasen bir tavır olduğunu, onun da bizzat bu loncacı tavırdan oluştuğunu düşünüyorum. Aydın'ın önündeki başlıca "zihinsel engel" de bu kanımca.

Ancak ufkunun daralmasında, bazı özgül görüşlerinin de rolünü küçümsememek lazım. Bu daraltıcı rolü, Aydın'ın tam da yazımda değindiğim konulara ilişkin değerlendirmesinde görmek mümkün. Hangi bağlamda ele alınırsa alınsınlar, bu konuların Aydın'ın iddia ettiği gibi aşılmış konular olduğunu kabul etmek zor gerçekten. Ayrıca antropolojinin klasik imajına ve iç evrimine ilişkin sorunların da geride kalmış, kapanmış konular olduğu çok şüpheli. Aydın'ın atıfta bulunduğu çalışmalarda da, bu konuların derlenip toplanıp çözüme kavuşturulduğuna dair herhangi bir belirti hatta iddia da yok. Kanımca, Aydın'ın bütün bu konuların aşılmışlığıyla ilgili varsayımı, önündeki diğer önemli "zihinsel engel"i oluşturuyor.

Sözkonusu konular, aşılmak şöyle dursun, formüle edilmeleri bile epey uzun bir olgunlaşma süreci gerektiren, genel ve ezeli konulardır aslında. Onları tanımamak veya varlıklarını farketmemek, aşılmış olduklarını savunmaktan farklı bir şeydir. Tanınmadıkları durumlar da az yaygın değildir: genellikle antropologların günlük çalışma pratiğinde pek bir yerleri veya öncelikleri yoktur -olmamasında da çoğu kez yarar vardır- ama ne zaman ki antropologlar günlük olgusal incelemelerinden sıyrılıp teorik ve battal sorunlarla ilgilenme ihtiyacı duyarlar, o zaman bu konularla bir şekilde yüzleşmeleri kaçınılmazdır.

En kötü şey, bu konulara, konuların mantıksal sonuçlarını ve teorik menzilini doğru ölçemeden girmek, yani konuları farkına varmadan ele almaktır. Bunun yol açtığı en kötü tuzak da, hüküm sahibini ne kadar uzun ve çetrefilli tartışmalara angaje ettiğini görmeksizin, hükümde bulunmaktır. İngilizce'deki *"begging the question"* deyiminin anlattığına yakın bir durumdur bu. O "zihinsel engel"inin bir azizliği olsa gerek, Aydın'ın sık sık düştüğü tuzak, tam da budur işte.

Örneğin bir yerde, şöyle diyor Aydın: "... antropolojinin temel ilgi odağı, 'durağanlık' değil 'değişme'dir. Antropoloji, Amerikan 'kültür antropolojisi' için 'öteki'nin ya da daha ileri gidilerek 'egzotiğin' bilimi olarak görülmüş olabilir (bu eğilim Amerikalı antropologlar arasında hâlâ yaygındır; çoğu ya Borneo'da ya Yeni Gine'de ya da Amazon bölgesinde çalışır) ama bu bakış açısı 'üçüncü dünya'nın antropologları için asla geçerli değildir. Kapitalist dünya sisteminin iktisadi dayatmaları altında derin değişim süreçlerine tâbi olan 'Batı dışı dünya', 20. yüzyılda, buradaki değişmenin hızında ortaya çıkan ivmeyle birlikte yaşamaktadır. Yazarın deyimiyle 'zaman ve tarih hızlanmıştır'. Zaten değişmekte olan toplumların/kültürlerin kimlikleri, yaşam biçimleri, iktisadi ve toplumsal eklemlenme tarzları sürekli olarak yeni formlara bürünmektedir. Antropolog buna bakmayıp da neye bakacaktır?"(1998:200)

Çok doğru. Antropolog tabii ki buna bakacaktır. Ama baktığı zaman ne olur? Sosyolog olur, tarihçi olur, iktisatçı olur. Her durumda antropolog olmaktan çıkar. Çünkü karşısında durağan değil, değişen bir toplum vardır; hızlanmış bir tarihte, küçülmüş bir coğrafya içindedir. Bu evrilmiş dünyada her şeye rağmen antropolog olarak kalmakta kararlıysa, sosyologlar, tarihçiler, iktisatçılar arasında kendine bir yer açmak, bunun için de onlardan ne gibi farklı işler yapacağını, nasıl değişik bir yol izleyeceğini anlatmak durumundadır.[5] Bu ise antropoloğun, "antropolojinin ilgi odağı durağanlık değil değişmedir" gibi bir cümle kurmakla yetinmeyip, uzun bir tartışmaya girmesini ve herkesi bu tartışmaya çekmesini gerektirir. Bu tartışmada diğer birçok konunun yanısıra, antropolojinin insan kavramı ve hümanizmle ilişkisi de vardır, tarihle ve ideolojiyle eklemlenmesi de, kimlik ve bunalım kavramlarıyla bağlantısı da. Bütün bunların, Aydın'ın tam da aşıldığına hükmettiği için yüz vermediği temalar olması, herhalde bir rastlantı değil. Velhasıl, "antropolog buna bakmayıp da neye bakacaktır" türünden retorik bir soru, aşikâr bir cevabın ardında, zorlu bir anlama ve anlatma çabasını davet etmektedir aslında.

Hiç kuşku yok ki Aydın'ın buradaki zaafı, bazı olgular, temalar ve düzlemler arasındaki bağlantıları görememesinden kaynaklanıyor. Ancak bu zaafı, Aydın'ın aynı zaafı gerekli veya ikna edici herhangi bir zemine dayanmaksızın başkalarında bulmasına engel değil sanırım - hatta tam tersine, başlıca neden galiba. Nitekim yazımda benzer bir zaafı teşhis etmekte hiç gecikmiyor Aydın: "Yazarımız," diyor , "antropolojiyi, günümüzün postmodern etkili yeni etnografyacı antropolojisinin 'öteki' kavramına izafe ettiği, etnik gruplar/kültürler/kimlikler çeşitliliğiyle uğraşan bir 'panayır' bilimi olarak anlamasının etkisi altında - gerçi bu konuda hiçbir atfa yer vermediğinden hangi kaynaklara dayanarak bu değerlendirmeleri yaptığı da meçhul- 'Türkiye'de antropoloji' eleştirisi yapıyor.

5 Tabii bu değişik yol, tek bir yol değildir. Jean Duvignaud'nun denemesi (1973), bunun iyi bilinen uç bir örneğidir.

Üstelik yazar, bir yazısında (Ekşigil, 1998b), antropoloji içinde bu eğilimin beslendiği postmodern anlayışı kıyasıya eleştirdiği hatta bu anlayışla neredeyse 'dalga geçtiği' halde, bu ikisi arasındaki paralellikten bihaber antropoloji değerlendirmesi yapıyor"(1998:197).

Şu iki cümlede Aydın'ın söylemek istediği o kadar çok şey var ki, hatlar birbirine karıştığı için, azıcık ayrıştırmadan olmayacak. Bunlar, neresinden bakılırsa bakılsın en azından dört önerme içeriyor (kendi içlerindeki daha küçük önermeleri saymazsak): 1) Günümüzün postmodern etkili yeni etnografyacı antropolojisi, antropolojiyi, "öteki" kavramına izafe ettiği, etnik gruplar/kültürler/kimlikler çeşitliliğiyle uğraşan bir "panayır" bilimi olarak anlıyor. 2) Ben bu "panayır bilimi" anlayışının etkisi altında "Türkiye'de antropoloji" eleştirisi yapıyorum. 3) Üstelik bunu yaparken, ilgili konuda hiçbir atfa yer vermediğimden hangi kaynaklara dayandığım da meçhul. 4) Başka bir yazımda antropoloji içinde bu "panayırcı" eğilimin beslediği postmodern anlayışı kıyasıya eleştirdiğim halde, bu ikisi arasındaki paralellikten bihaber antropoloji değerlendirmesi yapıyorum.

Düşünüyorum da, Aydın bu dört tespiti ardarda sıralayıp geçmek yerine, tek tek ele alıp sayfalarını sadece bunlara ayırsaydı, çok daha doyurucu bir eleştiri çıkarırdı. Maalesef bunu yapmadığı için, benim de bu tespitler hakkında uzun uzadıya açıklamalara girmemin pek bir anlamı yok. Gene de, sözümü bitirmeden önce bu tespitlerde kıyaslamaya ve düzeltmeye gelebilecek bazı noktalara -yukarıdaki sırasıyla- dikkat çekmem yararlı olur sanırım.

1) Aydın'ın "postmodern etkili yeni etnografyacı antropoloji" dediği nedir acaba? Postmodernizm antropoloji içinde de çok dallanıp budaklanmış bir konu olduğu için, akla epey farklı eğilimler ve isimler gelebilir. Benim aklıma daha çok, kökü Clifford Geertz'in çalışmalarına uzanan "yorumlamacı" etnografya geliyor. Şimdi, Geertz'in antropoloji anlayışında kültürel göreciliğe açık bir kapı bulunduğunu biliyoruz. Kültürel göreciliği savunduğu ölçüde, bu anlayışın kimlikler sorununu ön plana çıkarması, hatta mutlaklaştırması elbette kuvvetle muhtemel. İddiası ve görüntüsü de bu yönde zaten. Ancak gerçekteki pratiğinin, bu iddiayı ve görüntüyü doğruladığı çok şüpheli. Bunun da nedeni, doğrudan doğruya Geertz'in "kültür"e bakışında yatıyor. Geertz'in temelde "kültür"ü semiyotik bir kavram olarak görmeyi yeğlediğini hatırlayalım. Amerikalı antropoloğa göre, kültür bir tür "metin", antropolojik araştırma da bu metni yorumlama faaliyetidir. Ona göre antropoloji, genel yasalar arayan deneysel bir bilim değil, anlam arayışında olan yorumlamacı bir bilimdir (1973: 5). Tahmin edileceği gibi, böyle bir yaklaşımın nesnellikten öznelliğe, dışsallıktan içselliğe doğru sarmalanan, neredeyse "solipsist" denebilecek bazı idealistçe sonuçları vardır. Ama bu sonuçlara en açık şekilde Geertz'in çalışmalarından çok, onun "daha postmodern" bir takım izleyicilerinin görüşlerinde rastlıyoruz. Geertz'in her şeye rağmen "post" kadar "modern" bir yanı olduğu kesin. Weberciliğinin de etkisiyle, antro-

polojinin yorumlamacı niteliğine karşın bir bilim olduğunda ısrar etmesi, bu modern yanının tipik bir belirtisidir, örneğin. Çalışmalarındaki olgusal ve pozitif unsurların mevcudiyetinde de bu ısrarının izleri epey belirgin sayılır. Dan Sperber'in çok yerinde bir şekilde ikilemleştirdiği karşıtlıkla ifade edersek(1982), "yorumlamacı etnografi" ile "teorik antropoloji" arasında bir denge gözetme kaygısı, gözden kaçmayan bir özelliğidir Geertz'in düşüncesinin.

Oysa onun çoğu izleyicisinin antropoloji perspektifinde bu denge kaygısının kaybolduğunu, bilimin de teorinin de diğer tüm "büyük anlatılar"la beraber kapı dışarı edildiğini görüyoruz. Bu perspektifte bilgiye ilişkin "doğruluk", "gerçeklik" gibi kavramlara da yer yoktur. Antropolojik bir metnin "doğruluğu"ndan bahsetmek mümkünse, bu artık "yazarın çalışma azmi ve iradesinin" değil, "okuyucunun yaratıcı faaliyetinin bir işlevidir" (Clifford, 1988:520). Uzak diyarlara gidip de araştırmalara girişen etnografın "yalnız ve tek adam" otoritesinin yerinde yeller esmektedir. Diğer taraftan, sadece doğruluğa değil, bir anlamda "geleneksel kültür"e de yer yoktur bu perspektifte. Daha doğrusu, geleneksel kültür yerleşik bir gerçeklik değil, bir "kurgu", bir "icat"tır aslında: "geçmişten bugüne aktarılan istikrarlı bir miras olmaktan çok, çağın amaç ve menfaatlerine göre oluşturulmuş bir icat" (Hanson, 1989:890, 899). Kısacası, antropoloji gerçekliğe ilişkin herhangi bir tez sunmaz, geliştirmeye de kalkmaz; çünkü onun amacı, "doğruluğa ulaşmak veya gerçekliğe yaklaşmak değil, göstererek, hatırlatarak, çağrıştırarak ve göndermede bulunarak, paradoksları, mitleri ve türlü muammaları gün ışığına çıkarmak"tır (Tyler, 1984:329). Böylece bu antropoloji pratiğinde bulunabilecek olan, bölük pörçük anlatılardan, kırık dökük fantezilerden ve nihayetinde kişilerin özel hikâyelerinden ibarettir. Bu anlamda antropoloji "ikna edici yönü olan bir edebiyat biçimi"dir (Strathern, 1987); hatta "şiir"dir düpedüz (Tyler, 1984).[6]

Diğer bütün postmodern söylemlerde olduğu gibi, antropolojideki postmodern akımda da insan ve özne kavramlarıyla kurulan ilişkinin belirsizliği bu bağlamda çok açıklayıcı. Zira bir yandan antropolojinin postmodern figürlerinin özneyi ve özneyle ilgili bütün bir epistemolojiyi aşma çabasına tanık oluyoruz. Sanki en büyük dertleri, yazarı metin dışına sürerek metni yazarın "tahakküm"ünden kurtarmak ve anlamların âdeta "kendi başlarına konuşmalarını" sağlamak. Ama diğer yandan aynı figürlerin başka bir düzlemde insan öznesiyle tutkulu bir şekilde uğraştıklarını, onunla neredeyse "bozduklarını" görüyoruz. Böylece öznelliği çözeyim derken öznelliğin en katmerli, en mutlak biçimine kapıldıkları bir durumla karşı karşıyayız. Sonuç, Gellner'in değindiğim eserinin bir başka yerinde de ifade ettiği gibi, antropolojinin bir toplum incelemeleri alanı olmaktan çıkıp, antropoloğun iç dünyasının çoğu kez sıkıcı ve iç karartıcı sorgulamalarının, kaygılarının, korkularının ve bunalımlarının bir aynası haline

6 Clifford, Hanson, Strathern ve Tyler'ın alıntılarını Rosenau'dan aktarıyorum(1992: 87-88).

gelmesidir. Bu aynaya antropoloğun kendine dönük sorgulamaları dışında yansıyan olsa olsa, "öteki" ve o'nun "erişilemezliği"ne, "ulaşılamazlığı"na dair bir o kadar sıkıcı ve iç karartıcı söylemdir ki bu söylem de, antropoloğun iç çatışmalarının bir fonksiyonundan, doğrudan bir devamından başka bir şey değildir aslında. Gellner için, adını da koymaktan hiç kaçınmadığı o en klasik körlük biçiminin, "idealizmin", daniskasıdır bu durum (1992: 23, 40, 66).

Şimdi, düşünülecek olursa, "postmodern etkili" idealist bir antropolojinin, "öteki' kavramına izafe ettiği, etnik gruplar/kültürler/kimlikler çeşitliliğiyle uğraşan bir 'panayır' bilimi" olamayacağını görmek zor değildir. Böyle bir antropoloji, ne kadar "öteki" üzerinde odaklaşırsa odaklaşsın, hatta tam da bu odaklaşma nedeniyle, başka kültürlerle ve kimliklerle etkili bir şekilde ilgilenemez; olsa olsa, kendi kendisiyle uğraşabilir ancak. "Postmodern etkili" antropolojinin bir bilim olamayacağı, genelde de olmak istemediği ise yeterince açık. "Panayır"a gelince: Aydın'ın bu yakıştırmayla tam neyi kastettiğini bilmiyorum, ama sözcüğün (şehirlerdeki "fuar"dan farklı olarak) daha çok kasabalara, kırsal kesime ve gitgide artan şekilde geçmişe ait bir gerçekliği ifade ettiği düşünülürse, en azından çağrışımlarından, "panayır"ın postmodern bir söyleme ne sıfat ne de bir obje olarak pek yakışmadığını söylemek sanırım çok saçma olmaz.

2) Bu sözlerimden, antropolojideki postmodern akımdan pek etkilenmediğim, hiç değilse esinlenmediğim herhalde yeterince anlaşılmıştır. Ancak etkilenmemem, bu akımın gökten zembille inmediğini ve çağımızdaki bazı temel değişimlerden kaynaklandığını görmeme engel değil. Bu bakımdan Gellner'ın bu akımı gelip geçici bir moda olarak nitelemesini doğru bulmuyorum. Özellikle antropolojideki postmodern akım, günümüzün bazı çok gerçek problemlerine bir cevap arayışının bir ürünü - verdiği cevaplar yanlış veya aldatıcı da olsa. Bu gerçek problemler arasında, gözlemci ile gözlemlenen arasında değişen ilişkiler, "büyük anlatılar"ın iktidar ve ideoloji ile bağlantısı, dünyanın küçülmesi, tarihin hızlanması, kimliklerin kaybolması veya bastırılması gibi, gerçek olduğu kadar aşikâr birtakım sorunlar da var.

Yazımda bu sorunlara ben de biraz değindim. Ama bunu yapmam, postmodern sorunsalı benimsediğim anlamına gelmiyor. Benimsemek şöyle dursun, sözkonusu sorunlarla doğru dürüst yüzleşmenin yolunun öncelikle bu sorunsalın sıkı bir eleştirisinden geçtiğine inanıyorum. Bu bakımdan postmodern sorunsalın belkemiğini oluşturan kültürel görecilik fikrine karşı Gellner'ın getirdiği eleştiriyi, biraz hızlı ve şematik kaçmasına rağmen, çok yararlı buluyorum (1992: 22-72).

Sonuç olarak, diğer gerçek problemler kadar "kimlik"le ilgili problemleri de postmodern öncül ve varsayımlara bağlı kalmadan ele almak pekâlâ mümkün, üstelik gerekli de. Bunun halihazırda bazı başarılı örnekleri de yok değil. Yalnız yetkin bir antropolog olmayıp, antropoloji tarihinin dengeli bir yorumcusu da olan Fransız düşünür Marc Augé'nin son çalışması, bu örneklerin en parlakla-

rından sayılabilir(1994). Postmodern yazarların içgörülerini derinlemesine paylaşabilirken, hataları ve yanılsamalarından ustaca kaçınabilen bir çalışmadır bu.

3) Augé'nin çalışmasına işte bu nedenle yazımda dikkat çekmeyi ihmal etmemiştim. Aydın'ın gözünden kaçtıysa, bu vesileyle tekrar dikkat çekmek isterim. İstenirse yazımda değindiğim çoğu konu o çalışmada daha etraflıca izlenebilir.

4) Yazımda yaptığım "antropoloji değerlendirmesi"nin postmodern bir yaklaşımdan etkilenmediği ve beslenmediği yeterince belli olduğuna göre, bu değerlendirmemle Aydın'ın gönderme yaptığı başka bir yazımda (1998b) dile getirdiğim postmodernizm eleştirisi arasında herhangi bir tutarsızlık olmadığı da herhalde fazlasıyla ortadadır. Kaldı ki o yazımdaki eleştiri, postmodernizmin içgörüleri, öngörüleri ve dolayısıyla özünden çok, belirli bir tarzına ve oldukça özgül bir tarzına dönüktü. Dahası, o eleştiri postmodernizmin antropolojiden çok, edebiyat eleştirisi, sosyoloji, psikanaliz ve mimari gibi alanlardaki uzantılarını ve izdüşümlerini hedeflemişti. Ama en önemlisi, postmodernizmin doğrudan özünü ilgilendiren noktada da, benim o eleştiriyle iletmek istediğim esas mesaj, Aydın'ın algıladığından farklıdır. Orada amacım, Aydın'ın düşündüğü veya bana atfettiği gibi, "postmodernizmin şu zamana yaydığı 'herkes istediği veya fikir sahibi olduğu her konuda her şeyi söyleyebilir' kanaat ve cesaretini" eleştirmek değil, tam tersine, postmodernizmin savunur ve yayar göründüğü bu kanaat ve cesaretin kendi pratiğiyle uyuşmadığını, "herkes her şeyi söyler" fikrini yüceltirken bazı şeylerin söylenmesini pekâlâ sınırlamak hatta yasaklamak gibi bir sonuçla karşı karşıya kaldığını, özgürlük ve imgelem adına bilim ve metafiziği reddedeyim derken özgürlüğün ve imgelemin büsbütün daralmasına neden olduğunu, üstelik adı konmamış kötü bir bilimin ve metafiziğin de böylece ortaya çıkmasına yol açtığını, kısacası bir tür çifte standart uyguladığını veya böyle bir uygulamaya meydan verdiğini göstermekti. Bu eleştirim, postmodernizmin antropoloji içindeki has üyeleri için de elbette geçerli olabilir. Ama muhtemelen aynı derecede değil. Çünkü çifte standart uygulamanın farklı biçimleri vardır. Bilmeden uygulamak, tuzağa düşmenin basit bir biçimidir yalnızca. Ama bilerek uygulamak ve bu uygulamayı âdeta bir doktrin haline dönüştürmek, ayrı bir iştir ve ayrı bir beceri, bir hayli de şeytanlık ister. Belki de daha ilginç ve heyecan verici bulduğum için, benim eleştirim daha ziyade şeytanlara dönük ve onlarla sınırlıydı. O şekilde sınırlı tutulmasını da tercih ederim. Postmodern antropologlar arasında da şeytanlar var mı, ya da ne kadar var, kestiremiyorum doğrusu.

* * *

Buraya kadar söylediklerimden, Aydın'ın eleştiri yazısını pek tatminkâr bulmadığım herhalde yeterince anlaşılmıştır. Tatminkâr bulmadığım için de, bu yazının *Toplum ve Bilim*'in girişindeki bir beklentiyi hakkıyla karşıladığından şüpheliyim. O girişte şöyle deniyordu: "Antropolojiyle ilgilenen birçok sosyal bi-

limcinin, Ekşigil'in yazısıyla ilgili 'uyuşmazlık beyanında' bulunduğu kulağımıza geldi. Suavi Aydın, sanırız bu eleştirilerin temel noktalarını kâğıda dökmüş bulunuyor." Bu "uyuşmazlık beyanları" benim de kulağıma çalındı; bir kısmının sahipleriyle de uzun uzadıya tartışma imkânım oldu. İşin ilginç tarafı, bunların çoğu yanlış anlatma/yanlış okuma döngüsünden ziyade gerçek görüş farklılıklarından kaynaklanan ve tahminlerimin fevkinde özlü ve bereketli eleştirilerdi. Aydın'ın yazısının hiç değilse bana intikal eden eleştirileri yansıtamadığını söylemeliyim. Ne yazık ki bu eleştirilerin tümü sözde kaldı. Sonuçta, düşüncelerini üşenmeden kâğıda dökme zahmetine bir tek kendisi katlandığı için, Aydın'ı kutlamaktan başka bir şey düşünemiyorum.

KAYNAKÇA

Augé, Marc (1994), *Pour Une Anthropologie des Mondes Contemporains,* Aubier. (Türkçe çevirisi: *Çağdaş Dünyaların Antropolojisi,* Kesit Yayıncılık, 1995)

Aydın, Suavi (1998), "Ekşigil'in yazısı vesilesiyle Türkiye'de antropolojinin eni-boyu üzerine", *Toplum ve Bilim,* 77 Yaz, 196-201.

Bilgin, Nuri (1995), *Kollektif Kimlik,* Sistem Yayıncılık.

Ceyhun, Demirtaş (1992), *Ah Şu Biz "Kara Bıyıklı" Türkler,* E Yayınları.

Clifford, James (1988), *The Predicament of Culture,* Harvard Uni. Press.

Duvignaud, Jean (1973), *Le Langage Perdu: Essai sur la Différence Anthropologique,* PUF.

Ekşigil, Adnan (1997), "'Kimlik Bunalımı'nın Edebiyatı ile Bilimi Arasında Türkiye", *Birikim,* sayı 102.

Ekşigil, Adnan (1998a), "Antropolojinin mutfağında Türkiye", *Toplum ve Bilim,* 76 Bahar, 41-55.

Ekşigil, Adnan (1998b), "Post-Modern Söylemde Son Dönemeç: Dayak Zamanı", *Virgül,* 7 Nisan, 2-6.

Geertz, Clifford (1973), *The Interpretation of Cultures,* Basic Books.

Gellner, Ernest (1992), *Postmodernism, Reason and Religion,* Routledge.

Hanson, Allan (1989), "The Making of the Maori: Culture Invention and its Logic", *American Anthropologist,* 91, 890-902.

Magnarella, P.J. & O. Türkdoğan (1976), "The Development of Turkish Social Anthropology", *Current Anthropology,* 17: 2, Ocak.

Rosenau, Pauline Marie (1992), *Post-Modernism and the Social Sciences,* Princeton Uni. Press.

Sperber, Dan (1982), *Le Savoir des Anthropologues,* Hermann.

Strathern, Marilyn (1987), "Out of Context: The Persuasive Fiction of Anthropology", *Current Anthropology,* 28 (3), 251-81.

Timur, Taner (1986), *Osmanlı Kimliği,* Hil Yayın.

Tyler, Stephen (1984), "The Poetic Turn in Postmodern Anthropology - the Poetry of Paul Friedrich", *American Anthropologist,* 86, 328-36.

Tutkulu sosyoloji

NURAN EROL

ANN GAME & ANDREW METCALFE
PASSIONATE SOCIOLOGY
SAGE, LONDRA, 1996

Akademik üretkenliğin ve yaratıcılığın önündeki bir dizi engel, hem akademisyenleri hem de söz konusu kurumlardaki bilginin tüketicisi konumundaki öğrencilerin kendileri ile bilgi arasında kurdukları ilişkiyi etkileyen en önemli faktörlerden birisi olarak karşımıza çıkmakta. Akademisyenlerin ürettiği bilgi bir tüketim nesnesi haline gelirken, söz konusu sürecin içindeki aktörler ile bilginin kendisi sık sık dönüşüme uğruyor. Sosyoloji gibi 'toplumun bilimi'ni yapan bir disiplin de bu durumdan nasibini alıyor ve yaratıcılıktan uzak, gündelik hayatla ilgisi olmayan çalışmaların ortaya çıkmasına neden oluyor. Pozitivizm ve post-pozitivizm tartışması bir tarafa, sosyolojinin bu tür handikaplarını giderebilmesi için sorgulanması gereken birçok analiz ekseni ayırt etmek gereği ortada görünüyor.

'Tutku' ve 'sosyoloji' gibi yanyana gelmesi pek muhtemel olmayan, hatta neredeyse birbirleriyle çelişen iki kavramı bir araya getirerek yapıtlarına başlayan yazarlar, tutku ile yapılan sosyolojinin gündelik hayatı anlamamıza yönelik yeni açılımlar getireceğini belirtiyorlar. Tutku ile sosyolojinin yoğrulması gereği üzerinde duran yazarlara göre, 'Tutkulu Sosyoloji' (TS), giderek mekanik bir biçimde yerine getirdiğimiz ritüellerin, kurumsal pratiklerle belirlenmiş gündelik uğraşların, anlamları üzerinde düşünmediğimiz akademik zorunlulukların ve yaratıcılığı kısıtlayan her şeyin önüne geçebilecek bir anahtar işlevi görebilir.

'Tutku'yu bir metafor olarak kullanan yazarlar, kelimenin birçok anlamını sıralayarak söz konusu anlamlar içinden sadece tutkunun modern anlamını (zihinsel bir etkilenme) değil, aynı zamanda dışsal bir öge tarafından etkilenen bir varolma durumu olarak da tutkuyu ele alıyorlar. Zihnin bir şeye doğru kendi sınırlarını zorlaması olan tutku tanımına göre, söz konusu 'birşeyin' her zaman bedensel sınırları vardır. Bir bakıma tutku, geçici bir arzudur. Tutku, duygularımızın gücü veya kapsamı yüzünden uç bir noktayı oluşturmaz; sadece makul olmayan ve kontrol edilemeyen şeylerle ilgili olduğu için tutku uç bir noktayı oluşturur. Dolayısıyla tutku, hayatın sınırları ile ilgili bir kavramdır; ayrıca tutku, bizi varoluşumuzun sınırlarına götürür. Teknolojik devrim ile söz konusu sınırların kaldırıldığı iddiası hatırlanacak olursa, modern toplumlarda tutkunun kendisi korkutucu ve tehdit edici bir güç olarak karşımıza çıkacaktır. O halde ne bilimsel pratikler içinde ne de kurumsal pratiklerde tutkuya yer olmadığı varsayılır. Sosyoloji ve psikoloji gibi modern bilimler tutkudan çok az bahseder; çünkü tutku irrasyonel ve ilkel olanı çağrıştırır. İçinde yaşadığımız kültür tutkudan arınmış olmadığına göre, söz konusu disiplinleri tutkudan arındırmak yaratıcı düşünceyi engelleyecektir.

Geleneksel sosyolojik yapıtlara bakıldığında akademik bilginin çeşitli formlarında ölüm korkusu açık seçik belli oluyor. Geleneksel sosyoloji bilgiyi ruhun, kalbin ve bedenin bir ürünü olarak değil de zihinsel veya tutkusuz bir ürün olarak sunuyor. Geleneksel sosyoloji ölümü yücelterek hayatı küçümser, reddeder ve yadsır. Oysa tutkulu sosyoloji hayat ile sıkı bir içiçe geçmişliği ve hayata karışmayı önerir. Geleneksel sosyoloji, incelediği sosyal hayat

içinde kendisini konumlamayı reddettiyse, TS adlı çalışmanın başlığı bu tür bir refleksiviteye bağlılığı önermekte. Sosyolojik bilginin üretiminde adı geçen/önemi olan sosyal süreçlerle yakından ilgilenerek şiir ve pratiksellik; kuram, metod ve etik arasındaki konvansiyonel ayrımları gözden geçirmekte fayda var. Sosyolojik kuramda yer alan soyutlamayı mistik veya anlaşılamaz olmaktan çıkararak öğrencilerin yaratıcı pratiklerine açmak gerek.

Tutku ile sosyolojinin buluştuğu bir diğer nokta da, bir fiilde bulunurken hissettiğimiz şeyin yaptığımız şeyi veya son ürünü de etkilediği varsayımı olarak belirtiliyor. Bir diğer deyişle, bilme arzusu, kendi kendimizi anlama arzusu ile motive edilen en güçlü tutkulardan birisi olarak kabul edilirse, o halde, söz konusu arzuların yapısı üretilen bilgi formlarını etkileyecektir. Yukarıda değinildiği gibi, kalbin, ruhun ve bedenin bir ürünü olarak karakterize edilmediği taktirde; bilgi, hayatın içinde olan biteni, sosyal pratikler ile diyalektik bir ilişki halinde sürekli olarak yeniden üretilen bireysel anlam dünyalarını çözümleme sürecini kolaylaştırmayacak, tam tersine gündelik hayatı ve kültürel süreçleri anlamamızı engelleyecektir.

Tutkulu sosyoloji yaşamdaki özgül deneyimlerle ilgilenir; birtakım idealize edilmiş soyutlamalar peşinden koşarken söz konusu deneyimleri eritmez, tam tersine onları hisseder. O halde tutkulu sosyoloji hayata angaje olmuş sosyolojidir; okuma, yazma ve öğretme gibi bilgi pratikleri ile bilme hakkında yakın bir bağ kurmayı önerir; yazarlar-okuyucular, öğrenciler-öğretmenler arasında açık, karşılıklı ve esnek bir ilişkiden yanadır.

Buna göre, tutkulu sosyoloji fikrinin hayatla içiçe geçmiş sosyolojik bir tutum olduğunu belirttikten sonra, yazarlar, bu tür bir sosyolojiye ilişkin somut pratiklerin oluşturulmasına ilişkin okuyucuların deneyimlerini derinletecek ve keskinleştirecek yaratıcı bir sürecin parçası olmaları gereği üzerinde duruyorlar. Bir diğer deyişle, bilginin yaratılması sürecinde yer alan farklı eksenleri ayırt ederek bunların her birine ait kendi okumalarını sunuyorlar. En başta yer alan tutku adlı bölümün dışında kitabın diğer bölümleri; okul, yönetim, büyü, öyküler, yazma, mürekkep, okuma, arzu, bilme olmak üzere on bölümden oluşuyor. Her bölümde, bilgi üretme sürecinin nasıl tutkulu bir hale getirileceği ile ilgili değerlendirmeler yer alıyor.

'Okul' adlı bölümde, yazarlar bilginin sadece düşüncenin ürünü olmadığını, bilginin üretilmesine yarayan örgütsel formlar ile bilgi arasında refleksiv bir ilişki olduğunu iddia ediyorlar. "Sosyolojik düşünce, kurumların, kelimelerin, metaforların, öykülerin, kavramların, konuların ve temaların bir organizasyonudur... (Kurumsal) organizasyon yazmayı/okumayı sınırlandırdığı gibi aynı zamanda onun bir ön koşuludur" (s.7). Özel bir kurumsal ürün olan akademik düşünce de, farklı bilgi üretme biçimlerinden sadece birisidir; ne şeffaftır ne de mutlaktır. Aynı bölümde yazarlar, üniversitelerin ve akademik disiplinlerin birer kurum olarak sosyolojiyi ve sosyolojiyle uğraşanları biçimlendirme süreçlerini ele alıyorlar. Yazarlar kurumsal olmayan bir ütopyayı önermiyor; bunun yerine saf ve mutlak bilgi talebini sarsacak araçlar olduğunu; veya farklı sosyolojik ilişkiler düşünmenin yolları olması gerektiğini vurguluyorlar. Akademik bilgi modları, tekil bilgi formlarını da yaratıyor. Akademik kurumlar içinde yer alan öğrenciler bilgi üretmiyorlar, bilginin kabından içiyorlar. Ders kitapları, kendi konvansiyonları hakkında hiçbir meraka sahip değil. Öğretmen-öğrenci ilişkisi ise 'medeni' ve 'ilkel' arasındaki kolonyal ilişkiyi andırıyor.

Yazarlara göre, sosyoloji farklı biçimlerde düzenlenebilir: sosyologlar, yazarlar ve

okuyucular olarak karakterize edilebilir; interdisipliner bir yaklaşım yerleştirilebilir. Bilginin üretiminde yazarın ve okuyucunun kendi zevkleri ve tutkuları da göz önünde tutularak sosyolojik bilgi dönüştürülebilir.

Daha sonra yer alan bölümlerde ise, yazarlar kurumsallığın ortadan kaldırılmasını savunmadan alternatif okuma/yazma formları yaratılabileceğini öneriyorlar. Ne de olsa, bilgi pratikleri (düşünme, konuşma, okuma ve yazma) öğrenilmesi ve uygulanması gereken pratiklerdir. Söz konusu uygulamaların organizasyonu da tutkulu entelektüel angajmanlar yaratabilir.

TS, sosyolojik bilgiyi kültürel bir ürün olarak görür. Sosyolojik bilgi de diğer kültürel ürünler gibi incelenmelidir. Sosyologlar kendi çalışmalarını sosyolojik olarak ele alarak içinde yaşadıkları kültürel formları anlamaya çalışmalı, kendi sınırlarını zorlayarak farklı anlam dünyalarını çözümlemeyi görev edinmelidir.

Ayrıca, sosyolojinin tutku ile yapılabilmesi ve hayatı çözümleyen bir disiplin olabilmesi, şiirsellik, edebiyat, ritüeller gibi dil aracılığı ile kurgulanan her şeyin sosyolojik bilginin üretilmesinde kullanılabilmesine bağlıdır. Birtakım metaforlar aracılığı ile hayatı tanımlıyorsak, söz konusu tanımlanma biçimlerinin sosyolojik malzemeden ayrı tutulması beklenemez. Ricoeur'un belirttiği gibi, "dil ve dünya hakkında metaforik-olmayan hiçbir duruş yoktur" (s.50). Bundan başka sosyologların iyi birer hikâye anlatıcısı olması gerekir. Kurumsallaşmış sosyolojik ortamlarda pek fazla önemsenmeyen dil ustalığı, hayatın içinde sürekli üretilen pratikleri kavramak ve anlamak için bir ön koşuldur. Bu bağlamda ders kitaplarının ve derslerin şiirsellikten uzak retoriğini eleştiren yazarlar, ders kitaplarında aktarılan 'kuru' sosyolojinin öğrencinin yaratıcılığını kısıtladığını ve hayatın içindeki sosyolojik malzemeyi kullanmadığını da belirtiyor.

'Tutkulu Sosyoloji', bir el-kitabı formatı ile yazılmış bir çalışma değil. Yazarlar zaman zaman iyi yazma ve okumanın nasıl olacağına ilişkin bazı öneriler verseler de söz konusu pratiklerin anlamı üzerinde okuyucuyu düşündürecek felsefi açılımlar sunuyorlar. Okuma ve yazmanın anlamı üzerine Barthes, Bachelard ve Calvino'dan alıntılar yaparak çeşitli (hayatın grameri olan) ritüellerin kendi anlam dünyamızı oluşturmadaki yeri üzerinde duruyorlar.

Bununla birlikte, çalışmada çizilen sosyolojik dünyaya ilişkin pedagojik öneriler elde edilebilir. Örneğin, kendi entelektüel evrimlerinin izlerini kalıcı hale getirecek şekilde öğrencilere farklı yazma ve gözlem tekniklerini önermek gibi. Okuma ve yazma ile ilgili değerlendirmelerde, her ikisinin de kültürel bir süreç olduğu belirtiliyor. Genellikle, sosyolojik yazmanın 'nötr' veya 'duygulardan arınmış' veya tutkusuz olduğu varsayılır. Oysa yazarlara göre bilimsel araştırma rapor edilmemeli, yazılmalıdır; çünkü okumak gibi yazmak da, metaforlarla donatılmış tutkulu bir eylemdir. Ayrıca okumak pasif değil kurgulayıcı bir eylemdir; bu durumun farkında olmak birtakım yaratıcı pratiklere olanak tanıyabilir.

Özetle, Tutkulu Sosyoloji, hem sosyolojik bilginin anlamını sorgulayan bir tutum, hem de bu anlamı ararken kullandığımız çeşitli yollardan duygularla ve tutkuyla donatılmış olanı seçmenin daha üretken olmamıza yarayacağını savunan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmakta. Bu çalışmanın yazarları, ne belirli bir tarihsel-toplumsal konjonktürü baz alarak bir prosedür öne sürüyorlar; ne de bir tür kimlik arayışı içinde olan sosyoloji disiplinini kurtaracak ütopik projelere imza atıyorlar. Sosyolojinin akademik ve kurumsal organizasyonu içindeki yerinin ve söz konusu organizasyonel formların üretilen bilgiyi de biçimlendirdiği vurgulanıyor. Bilgiyle ilgili pratiklerin felsefi temellerine inilerek,

sosyologların ve sosyoloji öğrencilerinin kimlik, bilgi, metafor, arzu ve iktidar gibi kavramları veya temaları çeşitli pratikler (okuma, yazma, konuşma, öğrenme, organize etme) aracılığı ile sorgulamaları gereği belirtiliyor. *Tutkulu Sosyoloji,* çeşitli zorunluluklar yüzünden kendimize dönmeye zaman ayıramayarak uğraştığımız disiplin hakkında gerekli sorgulamaları yapamadığımız zamanlarda işe yarayacak bir başyapıt niteliğinde bir çalışma. Sosyal bilimlerin ve sosyolojinin sorunlarının sadece sosyal bilimsel felsefe temelinde değil, fakat geleneksel ve tutkulu sosyoloji karşıtlığında da tartışılabileceğini kanıtlayan; ve hem öğretim üyelerine hem öğrencilere bir dizi moral ilkeleri hatırlatan *Tutkulu Sosyoloji,* farklı sosyolojilerin içinde yer alan sosyologların yaratıcılıklarını arttırabilmelerini sağlayacak, şiir ile bilimi uç noktalara yerleştirerek buluşmalarını reddedenlere karşı yazılmış renkli bir yapıt olarak okunmalı.

*

Sömürgeciliğe dair fanteziler

ASENA GÜNAL

MEYDA YEĞENOĞLU
COLONIAL FANTASIES: TOWARDS A FEMINIST READING OF ORIENTALISM
CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 1998, 182 SAYFA

Edward W. Said'in Batı'nın kendisine bütünlüklü bir kimlik kurabilmek için Doğu'yu nasıl ötekileştirdiğini gösteren *Orientalism*'i (1978), sömürge söylemi analizi olarak nitelendirebileceğimiz bir alan açtı. Bu alandaki çalışmalar, Said'in kuramını destekleyerek ve bazı noktalarını eleştirerek daha da geliştirdiler. Bu çabada sömürge söylemi analizini besleyen kaynaklar post-yapısalcılık, psikanaliz ve feminizm oldu. Doğu'yu ve Batı'yı aynı anda kuran hâkim Oryantalist söylemi sorgulamada, bu farklı alanlardan devşirilen çerçeveler ve kavramlar kullanıldı. *Colonial Fantasies,* Oryantalist söylemi, özel olarak da Batı'nın Doğulu peçeli kadın takıntısını, bu alanlardan, daha çok da feminist eleştiriden yola çıkarak inceleyen bir çalışma.

Kitabın çıkış noktasını, kültürel ve cinsel fark temsillerinin karmaşık etkileşiminin oluşturduğu söylenebilir. Yeğenoğlu, Said'in Doğulu cinselliği ve Doğulu kadın imgelerini Oryantalist söylemin alt bir alanına aitmiş gibi ele almasını eleştirir. Said'in Oryantalizmin açık ve örtük içeriği arasında yaptığı ayrımı psikanalizin rüyaların işleyişini açıklamak için yaptığı "açık ve örtük içerik" ayrımı ile bağlantılandırarak Oryantalizmin bilinçdışı yanının, akademik bir disiplin olarak Oryantalizmin alanından ayrıştırılamayacağını gösterir. Burada mesele basitçe Doğulu cinselliğinin ve Doğulu kadının temsil edilme biçimleri değil, Doğu'ya dair her türlü temsilin her zaman cinsel imgeler, bilinçdışı fanteziler, arzular, korkular ve rüyalarla birlikte örülmüş olmasıdır. Cinselliğe ve bilinçdışına ilişkin süreçler Oryantalist söylemin kurucu birer ögesidir. Yeğenoğlu'na göre "Oryantalist söylemdeki bu çifte eklemlenmeyi anlamak, tarihsel olanın fanteziyle, kültürel olanın cinsel olanla ve arzunun iktidarla bağlantısını incelemeyi gerektirir" (s.26). Homi Bhabha, diğer kültürleri anlama ve bilme süreci ile bu sürece içkin bilinçdışı ve cinsel boyutlar arasındaki bağlantıyı göstermeye çalışmıştır. Ancak onun sömürgeci-sömürülen ilişkisi-

ni *fetişizm* kavramı ile açıklamasını Yeğenoğlu sorunlu bulur, çünkü farklı bir renge sahip olmanın nasıl olup da eksiklik (beyaz renge sahip olmamak) ile tanımlandığı pek açık değildir.

Yeğenoğlu'nun Said'e yönelttiği ikinci temel eleştiri onun, söylemi dilsel bir etkinlik olarak kavramsallaştırmaktan öte geçememesidir. Said her ne kadar söylemin kuruculuğundan söz etse de, dilin aracı olması anlayışından uzaklaşamadığı için "gerçek" ve "temsil" ikili karşıtlığını da kökünden sorgulayamamaktadır. Yeğenoğlu, Judith Butler'ın kuruluşun bir maddileştirme süreci olması argümanından yola çıkarak Doğu'nun Oryantalist imlemenin (*signification*) bir maddi etkisi şeklinde anlaşılması gerektiğini savunur. Öteki türlüsü, Oryantalist söylemi, Doğu'nun maddiliğinin ya da Doğululuğunun kuruluşunda gerçek bir etkisi olmayan imgeler ve fikirler toplamı olarak ele almaktır.

Sömürgecilik gibi çok farklı şekiller almış bir olguyu açıklamakta "sömürgeci söylemi" gibi genel bir kategorinin kullanılmasını eleştirenlere de değinen Yeğenoğlu, bütünlüğün içindeki karmaşıklığı ve zamana ve yere göre değişen farklılıkları gözardı etmeden de bu genel kategoriyi kullanabileceğimizi savunur. Bu kategoriye sömürge söylemini eleştirebilmek için ihtiyacımız vardır. Mesele daha çok söylemdeki farklılıkların içindeki ayrılığı bulup ortaya çıkarmaktır.

Yeğenoğlu, Lacan'ın "fantezi" kavramını kullanarak bazı 18. ve 19. yüzyıl Oryantalist metinlerindeki Doğu'nun, cinsel fark üzerine inşa edilmiş bir *fantezi* olduğunu gösterir. Lacan'a göre "fantezi", Özne'nin Öteki'ne duyduğu arzunun koordinatlarını sağlayan şeydir. Doğu'nun "gerçek"ini, "öz"ünü temsil ettiği düşünülen Doğulu kadının vücuduyla Batılı bakış arasına bir engel diken peçe, Batılı arzuyu hayal kırıklığına uğratır. Peçe Batı'nın Öteki'nin iç dünyasına girebilmesini fantezi düzeyinde sağlayan figürlerden biridir. Yeğenoğlu, T. Gautier, E. de Amicis ve P. Loti'nin metinlerinde peçenin temsil ediliş biçimlerini inceler ve peçe/maskeden rahatsız Batılı Özne'nin nasıl hem tehdit hissettiğini hem de baştan çıkarıldığını gösterir. Peçe, Doğulu Öteki'nin görülmeden bakmasını sağladığı için tehdit edicidir. Bhabha'nın 'sömürgeci Batılı kendisini hiçbir zaman tam özne olarak kuramaz' saptamasına referansla Yeğenoğlu da peçenin Batılı'nın kendisini mutlak kontrole sahip özne olarak hayal etmesini engellediğinden söz eder. Doğu diye kavranması, bilinmesi ve anlaşılması gereken bir yerin, bir kültürün, bir özün olduğu, ancak bu peçe sayesinde açığa çıkar. Fakat bu öz hiçbir zaman kavranamaz ve hep elden kaçar. Burada önemli bir saptama peçe ve kılık değiştirme metaforlarının yalnızca Doğu'nun değil, aynı zamanda kadının ve dişiliğin de temsil edilişinde kullanılmasıdır. Yeğenoğlu böylece Oryantalist söylemin nasıl güçlü bir şekilde fallusmerkezci söylem ile çakıştığını gösterir ve bir kez daha kültürel ve cinsel farkı temsil eden söylemler arasındaki ayrılmaz bağı vurgulamış olur. Doğu kadın gibi, kadın da Doğu gibi ancak peçesi aracılığıyla varolur. Doğu ve kadın arasındaki bu özdeşlik, Batılı sömürge Özne'sini erkek olarak konumlandırır. Öteki kültür her zaman öteki cins gibidir. Peçe ve harem engellerini aşıp kadının hakikatine ulaşma isteği içindeki özne kadın da olsa, erkek de olsa erkek bir konum almış olur. Yeğenoğlu, Nietzsche'yi -her ne kadar o, metafizik söylemi belirleyen gerçek/görüntü karşıtlığını yerinden oynatmayı amaçlamışsa da- kadın ile aldatma arasındaki çağrışımı güçlendirmekle, Derrida'yı da 'kadın'ı özne olarak değil de, yapıbozumun zemini olarak kullanmakla eleştirir. Peçenin bir direniş aracı olarak kullanılmasını Irigaray'ın taklit (*mimicry*) kavramı

ile açıklar. Taklit, kadına yüklenen özelliklerin çarpıtılmış bir halini kullanarak fallusmerkezci kurguların zeminini sarsmaya çalışmaktır. Yeğenoğlu'na göre Cezayirli kadınların bağımsızlık mücadelesi sırasında peçelerinin altında "saklanmaları" peçelerine maske işlevi yükleyerek, Oryantalist kurguyu bir olumlamaya dönüştürerek gerçekleşmiştir.

Kadının hakikatine ulaşma isteği ile davranmanın erkek bir konum almayı imlediği daha önce belirtilmişti. Yeğenoğlu, Lady Mary Montagu'nun *Turkish Embassy Letters*'ını incelediği üçüncü bölümde, erkeklerin giremediği hareme girip Oryantalist "bütünlüğün eksikliğini" tamamlamaya çalışan kadın yazınını, Derrida'nın ek (*supplement*) kavramı ile açıklayarak Oryantalist olarak nitelendirir. Montagu'nun kendini Türk kadınlarıyla özdeşleştirdiği anları söyleme dışsal bir retoriğin parçası olarak algılayan Lisa Lowe'u eleştiren Yeğenoğlu, Said, Irigaray ve Spivak'tan yola çıkarak kültürel farklılığı aynılığa dönüştüren mantığın, Öteki'nin özgüllüğünü bastırıp onu bir bilme nesnesine dönüştürmek anlamında emperyal ve maskülen bir tavır olduğunu söyler. Montagu'nun Türk kadınlarına dair daha olumlu ve daha özdeşleşmeye açık ifadeler kullanması, onu söylemin dışına yerleştirmez. Oryantalizm, basitçe Doğu'ya ilişkin 'negatif' imgelerden oluşmuş bir söylem değildir. Bir söylem ve bir temsil biçimi olarak Oryantalizmin gücü "sözünü ettiği nesneyi oluşturmasından ve Öteki hakkında bir gerçeklik rejimi yaratmasından ve böylece onun hakkında konuşan Özne'nin konumunu kurmasından" kaynaklanır (s.89-90). Montagu Batı'da kendisinden esirgenen öznelik konumunu "dünyanın rahmi" olarak nitelendirilen Doğu'nun gizlenmiş içerisine girerek elde etmeye çalışır. Yeğenoğlu'nun Irigaray'a referansla tartıştığı gibi bu öznelik maskülen bir konum alıştır. Kendine kadın hamamlarında bir yer edinebilmek için Montagu, maskülen, Doğulaştıran, röntgenci bir bakış benimsemek durumundadır. Yeğenoğlu bu bölümde ayrıca Oryantalizmin nasıl olup da halen varlığını sürdürebildiğini tartışır. Bilinçdışı bir anı olarak Oryantalizm, yer değiştirme, özdeşleşme ve kopma yoluyla yeniden ortaya çıkar, yeni söylemlerle çakışır. "Her çakışma, her kesilme ve her yer değiştirme Oryantalizmin söylemsel bütünlüğünü sabitlediği oranda katlar ve karmaşıklaştırır" (s.72). Oryantalizmin sürekliliğini önceki imgelerin ve fikirlerin basit tekrarında değil, farklı tarihsel dönemlerdeki ve farklı şekillerdeki özgül eklemlenişlerinde aramak gerekir.

Dördüncü bölümde Yeğenoğlu, Batılı emperyalist çıkarlar ve Aydınlanma projesi arasındaki işbirliği ve bu işbirliğinin emperyal bir Batılı feminist söylemin ortaya çıkışındaki rolü üzerinde durur. Kendine örtünmeyi ve Doğulu kadınların konumlarını dönüştürmeyi hedef alan belirli bir Batılı feminist söylemin Öteki'ni medenileştirilmesi gereken geri ve geleneksel bir ırk olarak kuran Aydınlanma söylemi ile ve bireyi görünür kılarak onun bilgisine sahip olmayı hedef alan modernitenin görsellik rejimi ile olan bağlantısını ortaya koyar. Doğulu toplumların Batı'nın gelişmişlik düzeyine erişebilmek için, özellikle kadının gövdesinde somutlaşan baskıcı kültürel pratiklerden radikal bir kopuşu gerçekleştirmek zorunda olduğunu vurgulayan, Batılı kadınlarca yazılmış etnografik metinlerden örnekler verir. Bu örneklerde kadın ve Doğu arasındaki metonimik ilişki pekiştirilmekte ve Batılı feminist idealler evrensel norm olarak kurulmaktadır. Kadınların evrenselin nimetlerinden yararlanabilmesi, Fransız feminizminin de gösterdiği gibi, ancak erkek bir konum aldıkları ölçüde gerçekleşmiştir. Batılı kadının kendini Özne olarak kurabilmesi, Doğulu

kadını ötekileştirmesi ile mümkün olmuştur. Yeğenoğlu bizi evrensel kadınlık yararı ve global kızkardeşlik adına konuşan "iyiliksever" tutuma karşı uyarır, çünkü ona göre bu tutum, hükümran Özne konumunu işgal etme emperyal fantezisinden bağımsız değildir. Batılı feministlerin Doğulu kadınların peçelerini açarak onları özgürleştirme niyetlerini, Foucault'nun modern disipliner toplumda bilgi, görme, rasyonel kontrol ve üretken iktidarın içiçeliği vurgusuna referansla, Doğulu Öteki'ne hâkim olma ve böylece özne konumu edinme arzusu ile açıklar. Peçeyi açma emperyal bir feminist projedir ve bireyi görünür kılarak onun bilgisine sahip olmayı ve böylece bu gövdeyi yeniden şekillendirmeyi hedef alır. Yeğenoğlu, bugüne kadar feminizmden dışlanan "gövde"yi Grosz, Butler, Braidotti ve Kirby'nin nasıl yeniden kavramsallaştırdıklarına değinir. Onların, gövdenin her zaman ve her yerde toplumsal süreçler tarafından işaretlenmiş, yazılmış ve kazınmış olması saptamaları Yeğenoğlu'nu "örtünmeyen gövde, örtünen gövdeden daha az işaretlenmiş ve kurulmuş değildir" saptamasına götürür. Peçeyi açma projesinde örtünmeyen gövde norm alınmaktadır ve onun daha az baskılandığı düşünülmektedir. "Oysa gövdeselliğin kuruluşunun kültürel özgüllüğü dikkate alındığında, örtünmeyle gövde üzerinde uygulanan iktidar, gövdenin korseler, yüksek topuklu ayakkabılar, kozmetik ürünler ve sutyen gibi araçlarla denetlenmesi, eğitilmesi ve sınırlandırılmasından daha zalim, insafsız veya barbar değildir" (s.116). Yeğenoğlu'na göre peçe, basitçe gövdeyi örten bir örtü değil, Doğulu kadınların bedenlerini işaretleyen bir kültürel pratik olarak görülmelidir. Bu nedenle peçeyi açmak sadece bedenlerin üzerindeki örtüyü kaldırmak olarak değil, bedenleri farklı sosyal ve kültürel kodlara göre yeniden işaretleyen sürecin bir parçası olarak ele alınmalıdır.

Kadın sorunu ve özel olarak da peçe, yalnızca emperyal feminist ve patriarkal söylemlerin değil, anti-emperyalist milliyetçi söylemin de kurucu bir ögesi olmuştur. Yeğenoğlu, peçenin Türkiye ve Cezayir'deki milliyetçi söylemlere nasıl eklemlendiğini incelediği bölüme, Üçüncü Dünya milliyetçiliklerinin eleştirisi ile başlar. Partha Chatterjee'nin Üçüncü Dünya milliyetçilikleri üzerine söylediklerinden yola çıkarak, milliyetçiliğin Oryantalist bir kurgu olmaktan kurtulamadığını gösterir. Oryantalist söylem, temelleri Batılı ve Doğulu arasında emperyal bir ayrıma dayanan milliyetçi projeler aracılığıyla kendisini Doğu dünyasında yeniden üretmektedir. Üçüncü Dünya milliyetçiliği Batı'nın akılcı düşüncesinden neler alacağı konusunda seçicidir, çünkü ondan farklı olduğunu göstermek durumundadır. Bu nedenle "farklı ama diğerince hükmedilen bir söylemdir". Chatterjee'nin Hint milliyetçiliği özelinden çıkarak getirdiği bu eleştiri ve Hindistan'da kadının kurtuluşunun ulusal egemenliğin tarihsel amacı ile birleştirilerek kadınların yeni ve meşru bir ataerkil sisteme tâbi kılınmaları vurgusu, Türkiye ve Cezayir'deki durumu da anlamamıza yardımcı olur. Yeğenoğlu, Türkiye ve Cezayir'in iki ortak özelliği üzerinde durur. Birincisi, kadının, ataerkil söylem ve Oryantalist hegemonya arasındaki mücadelenin zemini haline gelmesi; ikincisi ise, peçenin bu zeminin hem en etkili hem de en uygun aracı olmuş olmasıdır. Türkiye'de kadının peçesini çıkarmak, Cezayir'de ise yeniden giydirmek ulusal farkın kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'de Kemalist dönemin yeni kadını geçmişten kopuşun açık bir sembolü olmuş; Cezayir'de ise kadın 'otantik' geleneklerin ve kimliğin koruyucusu olarak kurulmuştur. Her iki durumda da kadın adeta cinsiyetsizleştirilmiştir. "Ulusal özne" konumunun kurulması cinsel farkın silinmesi sayesin-

de mümkün olabilmiştir. Kadınların kadın olarak özne konumu hep önceliği olan başka meselelerin gölgesi altında silinmiştir. Oryantalizm ve patriarki arasında sıkışıp kalmış kadın, konuşma konumuna sahip değildir. Yeğenoğlu'na göre bu saptama, (orijinal, özsel, otantik kadın sesine yönelik nostaljik bir arayışla değil, hem milliyetçiliğin hem de Oryantalizmin bastırdığına -kadına- olan borçluluğunu ortaya çıkarmakla) kadının söyleminin imkânsızlığını imkânlılığa dönüştürme girişiminin başlangıcı olarak görülmelidir. Kadının, milliyetçilik ve sömürgecilik arasındaki değiş-tokuşun aracı haline getirilmesiyle yerli ataerkil otorite ve sömürge iktidarı hâkim kalmaya devam etmişlerdir. Ancak bunu otantik bir kadın sesi arayarak sorgulamak, Aydınlanma mantığının içerisinde kalmak demektir.

Farklı bir özne anlayışı geliştirmek Öteki'nin kuruculuğunu kabul etmekle mümkündür. *Colonial Fantasies* bu kuruculuğu, sömürge söylemi analizini çağdaş sosyal kuramla eleştirip geliştirerek, gözler önüne sermektedir.